

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი

GORI STATE UNIVERSITY
FACULTY OF HUMANITIES
CENTRE OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY

ურომათა კრებული
COLLECTION OF THE WORKS
№24

ჩ(უაკ) 902(479.22)(066)
ა-846

რედაქტორი: ელდარ მამისტვალიშვილი

რედაქციები:

მეუფე ანდრია (გვაზავა)

ბუბა კუდავა

პაველ ლიბერა

მირიან მახარაძე

ელდარ ნადირაძე

მურმან პაპაშვილი

ჯაბა სამუშია

გიორგი სოსიაშვილი

როინ ყავრელიშვილი

Editor: Eldar Mamistvalishvili

Editorial Board:

Metropolitan Andrea (Gvazava)

Buba Kudava

Pawel Libera

Mirian Makharadze

Eldar Nadiradze

Murman Papashvili

Jaba Samushia

Giorgi Sosiashvili

Roin Kavrelishvili

ISSN 1512-4657

შინაარსი სტატიები
CONTENTS Articles

საქართველოს ისტორია
History of Georgia

- სოფიო ბაგრატაშვილი – ქართული მხედრობის როლი საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვისთვის ბრძოლაში (1918 წ.) 7
Sophie Bagratashvili – THE ROLE OF GEORGIAN CAVALRY IN THE STRUGGLE FOR THE DEFENSE OF GEORGIAN INDEPENDENCE (1918)
- ელდარ მამისტვალიშვილი – ლათინი მისიონერები საქართველოში 17
Eldar Mamistvalishvili – LATIN MISSIONARIES IN GEORGIA
- მალხაზ მაცაბერიძე – საქართველოს ეროვნული საბჭო და ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის კონსტიტუციის შემუშავების მცდელობა (1918 წლის აპრილი-მაისი) 23
Malkhaz Matsaberidze – NATIONAL COUNCIL OF GEORGIA AND AN ATTEMPT TO DEVELOP A CONSTITUTION FOR THE TRANSCAUCASIAN FEDERATIVE REPUBLIC (APRIL - MAY 1918)
- დავით მახათაძე – ყაზახეთის დამოუკიდებულება ცხინვალის რეგიონში 2008 წლის კონფლიქტის მიმართ 34
Davit Makhatadze – KAZAKHSTAN'S ATTITUDE TOWARDS THE 2008 CONFLICT IN THE TSKHINVALI REGION
- თამარ მესხი – ფარსმან კოლხი (VI ს.) კონსტანტინეპოლში წმ. დიდმოწამე მამას ეკლესიის მშენებელი? 41
Tamar Meskhi – PHARESMANES, A NATIVE OF COLCHIS (VI C) THE BUILDER OF ST. GREAT MARTYR MAMAS CHURCH IN CONSTANTINOPLE?
- ჭაბუკა მეტონიძე, ნათია ამირეჯიბი – ბერძნული კოლონიზაციის სპეციფიკა ძველ კოლხეთში 48
Chabuka Metonidze, Natia Amirejibi – THE SPECIFICS OF GREEK COLONIZATION IN ANCIENT KOLKHETI
- ელდარ ნადირაძე – ლუდის კულტურის გენეზისისათვის საქართველოში 55
Eldar Nadiradze – FOR THE GENESIS OF BEER CULTURE IN GEORGIA
- მურმან პაპაშვილი – კრისტოფორო კასტელის ფერწერული საქმიანობა გურიის სამთავროში 65
Murman Papashvili – THE PICTORAL ACTIVITY OF CRISTOFORO CASTELLI IN THE PRINCIPALITY OF GURIA
- თენგიზ სიმაშვილი – იოსებ ჯუღაშვილის (სტალინი) ბიოგრაფია და თელავი (საარქივო მასალების მიხედვით) 70
Tengiz Simashvili – IOSEB JUGHASHVILI'S (STALIN) BIOGRAPHY AND TELAVI (ACCORDING TO ARCHIVAL MATERIALS)
- კახაბერ ქებულაძე – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ქუთაისში (1921 წლის თებერვალ-მარტი) 77

Kakhaber Kebuladze – GOVERNMENT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA IN KUTAISI (FEBRUARY-MARCH 1921)

ოთარ ჯანელიძე – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ურთიერთობა საფრანგეთთან (1918-1921 წწ.) 89
Otar Janelidze – RELATIONS OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA WITH FRANCE (1918-1921)

სამირა ჰაბიბაილი – ენერგეტიკული პროექტების მნიშვნელობა აზერბაიჯან-საქართველო-თურქეთის სამმაგი ურთიერთობების დამყარებაში 99
Samira Habibbayli – THE IMPORTANCE OF ENERGY PROJECTS IN THE ESTABLISHMENT OF AZERBAIJAN - GEORGIA- TÜRKIYE TRIPLE RELATIONS

**წყაროთმცოდნეობა და ისტორიოგრაფია
Source Studies and Historiography**

თამარ ანთაძე – ერნესტ ლავისის ახალი ისტორიის სახელმძღვანელო საფრანგეთის დიდ რევოლუციასა და ნაპოლეონზე 105
Tamar Antadze – ERNEST LAVISSE'S MANUAL OF NEW HISTORY REGARDING NAPOLEON AND THE FRENCH REVOLUTION

თამარ გოგოლაძე – გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცული ზოგიერთი ხელნაწერის ისტორიიდან 120
Tamar Gogoladze – SOME OF THE PRESERVED IN THE GORI HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC MUSEUM FROM THE HISTORY OF THE MANUSCRIPT

გიორგი გოცირიძე, ქეთევან გიგაშვილი-გოცირიძე – XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის შუქ-ჩრდილები ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა პირად წერილებში 125
Giorgi Gotsiridze, Ketevan Gigashvili-Gotsiridze – LIGHTS AND SHADOWS OF THE HISTORY OF GEORGIA IN THE PERSONAL LETTERS OF THE 19TH CENTURY GEORGIAN SCIENTISTS-HISTORIANS

მერაბ კალანდაძე – ალექსანდრე ნამორაძე და მისი გუნდი 138
Merab Kalandadze – ALEXANDER NAMORADZE AND ITS TEAM

ელნურ კალბიზადა – ისრაელ-საქართველოს ურთიერთობები და ირანის ფაქტორი 159
Elnur Kalbizada – ISRAELI-GEORGIAN RELATIONS AND THE IRANIAN FACTOR

ვაჟა კიკნაძე – „გაზრდილობის“ ინსტიტუტი შუა საუკუნეების საქართველოში 169
Vazha Kiknadze – THE INSTITUTION OF NURTURANCE ("GAZDILOBA") IN GEORGIAN MEDIEVAL AGES

თამარ კუტალაძე, ნინო გელოვანი – რომაული ბრიტანეთის ისტორიოგრაფიული ასპექტების განხილვა საბჭოთა მეცნიერთა შრომებში 173
Tamar Kutaladze, Nino Gelovani – DISCUSSING THE HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF ROMAN BRITAIN IN THE WORKS OF SOVIET SCIENTISTS

- მანანა მიჩიტაშვილი – მეფის სადროშოს აღწერის დღემდე უცნობი დავთარის დათარიღების სა-
კითხისათვის 179
Manana Michitashvili – FOR DATING ISSUES OF UNKNOWN REGISTRY BOOK OF THE MILITARY
ARMY DISTRICT OF THE KING
- თამარ ორჯონიკიძე – საქართველოს ეროვნული საბჭო ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელო-
ებში 194
Tamar Orjonikidze – NATIONAL COUNCIL OF GEORGIA IN HISTORY SCHOOL TEXTBOOKS
- ნიკოლოზ სარაჯიშვილი – ახალი მასალები ანარქისტ კომანდო გოგელიას ბიოგრაფიისა და
ანარქისტული მოძრაობის ისტორიისათვის საქართველოში 198
Nikoloz Sarajishvili – NEW MATERIALS FOR THE BIOGRAPHY OF THE ANARCHIST KOMANDO
GOGELIA AND THE HISTORY OF THE ANARCHIST MOVEMENT IN GEORGIA
- ჩინარა გაბილი საფაროვა – მსოფლიოს წამყვანი სატრანსპორტო და სატრანზიტო ცენტრი:
აზერბაიჯანი-თურქეთი-საქართველო 209
Safarova Chinara Gabil – THE WORLD'S LEADING TRANSPORT AND TRANSIT HUB:
AZERBAIJAN-TÜRKIYE-GEORGIA
- ნესტან სულავა – ლირიკული გმირისა და ანტიგმირის ასახვის ჰიმნოგრაფიული ტრადიცია და
დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“ 215
Nestan Sulava – THE HYMNOGRAPHIC TRADITION OF DEPICTING THE LYRICAL HERO AND THE
ANTI-HERO AND DAVID THE BUILDER'S "HYMN OF THE REPENTANCE"
- ზაზა ქარჩავა – ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის პირველი ქართული საუნივერსიტეტო სახელ-
მძღვანელოები 222
Zaza Karchava – THE FIRST GEORGIAN UNIVERSITY TEXTBOOKS OF THE HISTORY OF THE
ANCIENT EAST
- დავით ჩადუნელი – უცხოელი ავტორები შიდა ქართლის შესახებ (სურამი) 230
Davit Chaduneli – FOREIGN AUTHORS ABOUT SHIDA KARTLI (SURAMI)

ეკლესიის, ქალაქების და სოფლების იტორიიდან
ლიტერატურა და ხელოვნება
**From the History of the Church, Cities and Villages
Literature and Art**

- დავით ახლოური – სოფელ საბარკლეთის ისტორიიდან 242
Davit Akhlouri – FROM THE HISTORY OF THE VILLAGE SABARKLETI
- იგორ კეკელია – აბაშის ხეობის გზებისა და თავდაცვითი ნაგებობების ისტორიისათვის - II 258
Igor Kekelia – FOR THE HISTORY OF THE ROADS AND DEFENSIVE STRUCTURES IN THE ABASHI
VALLEY – II

თამაზ ლაცაბიძე – ულუმბოს ისტორიისათვის Tamaz Latsabidze – FOR THE HISTORY OF ULUMBO	280
მზია ლობჯანიძე – ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული აგვაროვნები Mzia Lobzhanidze – TALISMANS (AMULETS) PRESERVED AT KHASHURI LOCAL LORE MUSEUM	300
ნაზია მამედოვა - სომხური ეკლესიის ქართული ეპარქია და სომხური ორგანიზაციები Naziya Mammadova – GEORGIAN DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH AND ARMENIAN ORGANISATIONS	324
ლალი მექერიშვილი – საქართველო ბიზანტიაში დაწყებული ხატმებრძოლობის ეპოქაში Lali Mekerishvili – GEORGIA DURING THE ERA OF ICONOCLASM IN BYZANTIUM	331
მურად მთვარელიძე – არაგვი, ბატონიშვილთა სევდა და ტიციან ტაბიძე Murad Mtvarelidze – ARAGVI, BATONISHVILI'S SADNESS AND TITSIAN TABIDZE	340
ბაჩანა რუხაია – ქართულ-აფხაზური საისტორიო ნარატივები XX საუკუნის 30-50-იან წლებში Bachana Rukhaia – GEORGIAN-ABKHAZIAN HISTORICAL NARRATIVES IN THE 30S-50S OF THE 20TH CENTURY	347
ჯონდო ქიტიაშვილი – ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ანთროპომორფული ფიგურები Jondo Kitiashvili – ANTHROPOMORPHIC FIGURES KEPT IN KHASHURI MUZEUM OF LOCAL LORE	359
თეონა შავლოხაშვილი – სოფელ ზღუდრის სიძველეების ისტორიიდან Teona Shavlokhashvili – FROM THE HISTORY OF THE ANTIQUITIES OF THE VILLAGE ZGHUDERI	375
ვლადიმერ წვერავა – თბილისის ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო ინსტიტუტი Vladimer Tsverava – TBILISI ALEWANDER EDUCATIONAL INSTITUTE	382

ქართული მხედრობის როლი საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვისთვის ბრძოლაში
(1918 წ.)

1801 წლიდან მოყოლებული, რაც სამეფო-სამთავროებმა ერთმანეთის მიყოლებით დაკარგეს დამოუკიდებლობა, მას შემდეგ განსხვავებული მეთოდებით დაიწყო ქვეყანამ ბრძოლა ნანატრი თავისუფლების დასაბრუნებლად. ამ მხრივ, 1918 წელი, ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში განსაკუთრებული პერიოდია. რადგან, სწორედ დროის ამ მცირე მონაკვეთში, მიმდინარეობდა ისეთი მწვავე სამხედრო კონფლიქტები, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მტრულად განწყობილ მეზობელ სახელმწიფოებთან, რომლებიც პირდაპირ განსაზღვრავდა: ა) მოვიპოვებდით თუ არა დამოუკიდებლობას?; ბ) შეძლებდა თუ არა საქართველო კუთვნილი ისტორიული ტერიტორიების შენარჩუნებასა და შემდგომ დაცვას?!

ქართული გვარდია, ჯარი, მოხალისეები, სტუდენტები ყველა ერთად იცავდა და იზიარებდა ქვეყნის გასაჭირს საკუთარი სიცოცხლის ფასად, სისხლის ბოლო წვეთამდე. მათი მამაცობით „იჭედებოდა“ ჩვენი ქვეყნის მეყდროება, ხალხის მომავალი, ერთიანობა, სამშობლოს გამარჯვება. ნათელია, ერთი ისტორიული ნება ამოძრავებდათ- ბრძოლა, „თავგანწირვა, სიკვდილი გამარჯვებისთვის.“¹ ვფიქრობ, საინტერესოა, აგრეთვე, შედარება თუ რა სახის კონფლიქტებით გაგრძელდა, შეიცვალა თუ არა გვარდიის შემართება და განწყობა დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, რესპუბლიკის გადასარჩენად წარმართულ ბრძოლებში. მოცემულობა რეალობა იყო საკმაოდ რთული და გათვლილი საიმისოდ, რომ ახლო მომავალში გასაბჭოების პროცესი კიდევ უფრო მარტივად განვითარებულიყო. ამდენად, რა თქმა უნდა, აუცილებლობას წარმოადგენდა ბოლშევიკური მიზნისთვის ხელის შეშლა და უსაფრთხოების ზომების მიღება. სწორედ ამიტომ გადაწყდა ამიერკავკასიის კომისარიატის ინიციატივით ალექსანდროპოლიდან და სარიყამიშიდან ზარბაზნის ჭურვების, ტყვიამფრქვევის ვაზნების ჩამოტანა, ამას გარდა, ამიერკავკასიის რეგიონში არსებული ჯავშნოსანი მატარებლების თბილისში თავმოყრა და ეროვნული გვარდიის მთავარი შტაბისადმი დაქვემდებარება. თბილისის დაცვის აუცილებლობასა და მოსალოდნელ საფრთხეზე გაზეთ „ერთობაში“ ვალიკო ჯუღელიც წერს: „*დელეგაციის მოხსენებიდან ირკვევა, რომ სამარცხვინო პროვოკაციას აწარმოებდნენ ეშელონებში, რომელსაც სურს ეშელონები ტფილისს შემოასიოს და ძმათა შორის სისხლის ღვრა გამოიწვიოს.*“²

მეორეს მხრივ, სიტუაციას ართულებდა 1917 წლის 5 დეკემბერს, ოსმალეთის იმპერიასა და რუსეთს შორის გაფორმებული ერზინჯანის დროებითი ზავი, რომელიც სულაც არ იყო უვნებელი ამიერკავკასიისათვის, მით უმეტეს - საქართველოსთვის. გაბოლშევიკებული რუსული სამხედრო შენაერთების მიერ ოსმალეთის ფრონტის თვითნებურად მიტოვებამ თბილისი დიდი საფრთხის წინაშე დააყენა. რა თქმა უნდა, სოციალ-დემოკრატების პრაგმატულმა გადაწყვეტილებებმა და მოქმედებამ სასურველი შედეგი გამოიღო და თბილისი აოხრებას გადაარჩინა.³ მაგრამ, ამჯერად ყურადღება მიიწვიოს გაგამახვილო ერთ მნიშვნელოვან

¹ ჟურნ. „სახალხო გვარდიელი“, 1921, N6. 20 თებერვალი.

² გაზ. „ერთობა“, 1918. N 29, 6 თებერვალი.

³ შ. ვადაჭკორია. „ქართული ეპოსიდან ამოზიდული ლეგენდა (ვალოდია გოგუაძე)“. თბ., პარნასი. 2014, გვ. 66-67.

მონაკვეთზე, შამქორისა და დალიარის სადგურებზე, სადაც მდგომარეობა საკმაოდ გართულდა და თითქოს, ერთი შეხედვით, არც ისე მასშტაბურმა ამიერკავკასიის რკინიგზაზე მომხდარმა ამბავმა, დიდი როლი ითამაშა ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლასა და თბილისის დაცვაში. რკინიგზაზე მიმდინარე მოვლენების სირთულესა და მყისიერი რეაგირების აუცილებლობაზე, ე.ი უსაფრთხოების ზომების მიღებაზე ცნობებს გიორგი მაზნიაშვილის მოგონებებშიც ვხვდებით. სადაც გენერალი საკუთარი გამოცდილების საფუძველზე ფიქრობს, რომ მთავრობას საფრთხე მოეღოს, ეშელონები შეიძლება ნებისმიერ წუთს მოადგნენ თბილისს, ამდენად, დაყოვნება სავალალო შედეგს მოიტანს და საჭიროა საჩქარო ზომების მიღება.¹

საინტერესოა, ქართული გვარდია და მისი მებრძოლები თუ იღებდნენ მონაწილეობას აღნიშნულ ოპერაციაში. უნდა გამოვყოთ ორი ქართველი მებრძოლი, რომელთაც თავი არ დაზოგეს და მათმა გონივრულმა გადაწყვეტილებებმა და მოქმედებამ უზრუნველყო რკინიგზის შეუფერხებელი მუშაობა და ეშელონების უსაფრთხოდ გადატანა. საუბარი მაქვს ევგენი აფხაზავასა და ვალოდია გოგუაძეზე. შტაბს-როტმისტერი ევგენი აფხაზავა ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც შეუერთდა ქართულ გვარდიას. თუმცა გამორჩეულად მამაცი ქართველი ოფიცერი ამ ამბიდან, სულ რაღაც, ერთ კვირაში, მალევე შეეწირა ფრონტიდან გამოქცეულ ბოლშევიკებთან ბრძოლას, რის შემდეგაც მისი ბრძოლა გააგრძელა ვალოდია გოგუაძემ, ჯავშნოსანი მატარებლის სარდალმა. მან და მისმა ეკიპაჟმა მართლაც ბევრჯერ დაიხსნეს სამშობლო გარე მტრებისგან და აღნიშნული ოპერაციაც არ ყოფილა გამონაკლისი.

ევფიქრობ, დაწვრილებით უნდა შევჩერდეთ როტმისტერ ევგენი აფხაზავასა და მისი კავალერიის თავგანწირულ ბრძოლაზე სამშობლოს დასაცავად და იმ მეთოდებზე, რომლებიც მათ აირჩიეს მტერთან დასაპირისპირებლად. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ ნოე რამიშვილის გადაწყვეტილებით, კახეთიდან გამოიწვიეს აფხაზავას ჯავშნიანი მატარებელი და დაავალეს, წასულიყო ბაქოსკენ, ჩაებარებინა 16 ეშელონი და მათთვის არ მიეცა ნება, მატარებლიდან გადმოსულიყვნენ. როგორც ცნობილია, ეშელონები სადგურ შამქორთან განადგურდნენ, სადაც დაიღუპა თვით აფხაზავაც და ორი მისი უახლოესი თანამემწე: მაკარაშვილი და მაყაშვილი.² სწორედ მათი მეშვეობით გადაურჩა, მსუბუქად რომ ვთქვათ, თბილისი აოხრებას. ამასთან, უნდა აღინიშნოს თუ რა მეთოდებით ცდილობდა მოწინააღმდეგესთან გამკლავებას ჯავშნოსანი მატარებლის უფროსი აფხაზავა.

როგორც ჩემ მიერ მოძიებული მასალიდან ირკვევა, 6 იანვრის ღამეს, სადგურ ყარაიაზში იდგა ჯავშნიანი მატარებელი როტმისტერ აფხაზავას მეთაურობით, რომელმაც ბრძანება გასცა სამი ეშელონისთვის იარაღის აყრის შესახებ, რაზეც ეშელონები შეეწინააღმდეგნენ და საბრძოლველად მოემზადნენ. თუმცა, მოგვიანებით აფხაზავას მოუვიდა შეტყობინება ადგილობრივი მთავრობისგან რომ იარაღი არ აეყარა ეშელონებისთვის, რაზეც სიამოვნებით დათანხმდა. დაზუსტებით შეიძლება ითქვას ერთი რამ, რომ ყარაიასთან აფხაზავამ „თეთრი დროშა ასწია“ და მოლაპარაკებაზე წავიდა. მაგრამ შემდეგ მოსული ეშელონები წინააღმდეგი წავიდნენ და უარი თქვეს განიარაღებაზე. მოლაპარაკების გზამ არ იმუშავა. როტმისტრმა დაინახა, რომ ჯარისკაცებმა ეშელონები დატოვეს და ჯავშნიან მატარებელს ყუმბარები დაუშინეს. გმირულად იბრძოდნენ ჯავშნოსნის მებრძოლნი, მაგრამ ჯავშნოსანმა ყუმბარებს ვეღარ გაუძლო და გადაწვა. ცოცხლად გადარჩენილები ვაგონს ტოვებდნენ, თუმცა აფხაზავა დაჭრილი იყო, დაჭრილ მეთაურს კი რუსმა ჯარისკაცებმა ტყვიები დაუშინეს და ადგილზე მოკლეს. ჯავშნიანი მატარებლის კომანდირის მოკვლის შემდეგ ბრძოლა გაიმართა შამქორთან. ეს ბრძოლა შურისძიებას უფრო გავდა დაღვრილი სისხლისთვის. შამქორთანაც საშინელი სურათი დატრიალდა: „დაჭრილია 200 კაცი, მოკლულთა რიცხვი ჯერ არ არის გამორკვეული; ყოველ შემთხვევაში მრავალია მოკლული. ყველა სადგური დანგრეულია, და აგრეთვე მათ ახლო

¹ გ. მაზნიაშვილი. „მოგონებანი“ 1917-1925. თბ. „სახელმწიფო გამომცემლობა“. 1927, გვ. 17.

² გ. მაზნიაშვილი. „მოგონებანი“ 1917-1925. თბ. „სახელმწიფო გამომცემლობა“. 1927, გვ. 20.

მდებარე სოფლები.¹ ბრძოლის შემდეგ ლიანდაგზე რამდენიმე განადგურებული ჯავშნოსანი იყო, ირგვლივ კი გვამები იყო მიმოფანტული. მთავარი კი ისაა, რომ მომავალი ეშელონები ვეღარ ბედავდნენ თბილისისკენ გეზის აღებას, რადგან აფხაზავას სიკვდილის შემდეგ, ბრძოლა გააგრძელა და ჯავშნოსანი მატარებლის უფროსი გახდა ვალოდია გოგუაძე. მისი დამოკიდებულება და პრინციპულობა გამოჩნდა მოლაპარაკებისას, რომელსაც აწარმოებდა ეშელონების უფროსთან. წერილში ნათქვამია: „წინადადებას გაძლეოთ არ გამოვზავნოთ თფილისისკენ არც ერთი შეიარაღებული ჯარისკაცი. წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ წინააღმდეგ მივიღებთ ყველანაირ ზომებს, როგორც ტფილისზე თავდამსხმელ მტრის წინააღმდეგ. არ დაარღვიოთ აგრეთვე ადგილობრივი წესრიგი.“² ციტატიდანაც ჩანს, რომ წერილი მუქარის შემცველია და ასეთი შინაარსის ტექსტის გაგზავნას მეორედაც არ ერიდება. ვალოდია გოგუაძის გაგზავნილი დეპეშა გაზეთ „ერთობაში“ 15 თებერვლით თარიღდება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ოსმალეთის ფრონტიდან წამოსული უმართავი და შეიარაღებული ეშელონების მეორე ნაკადი თბილისის მიმართულებით თებერვლიდან დაიძრა და ქალაქი კვლავ დიდი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. აღნიშნული ვითარების განმუხტვა ვალოდია გოგუაძის და მისი რაზმის, განსაკუთრებით კი ჯავშნიანი მატარებელი 4-ის პრეროგატივას წარმოადგენდა, რომელიც საუკეთესოდ იყო აღჭურვილი და მომზადებული. შედეგმაც არ დააყოვნა - მაშინ, როდესაც ჯარისკაცები სადგურს უახლოვდებოდნენ და გადაწყვეტილი იყო იარაღით შემოსულიყვნენ თბილისში, მაშინ, როდესაც ჯარისკაცების საერთო რიცხვი ეჭვსას აღწევდა, ჯავშნოსანი მატარებლის უფროსსა და მოსულ ჯარისკაცებს შორის მოლაპარაკების შედეგად, ჯარისკაცები უკან გაბრუნდნენ, მესამასე რელსზე. როგორც ჩანს, ვალოდია გოგუაძის პრინციპულობამ, ბრძოლამ მიზნისა და თავისუფლებისთვის სასურველი შედეგი გამოიღო, თბილისის აღება შეუძლებელი გახდა, რაც იმას, ნიშნავს, რომ ბოლშევიკები დამარცხდნენ და მათმა პოლიტიკურმა პროპაგანდამ არ იმუშავა.

ამდენად, ერთი რამ ნათელია - შამქორის ბრძოლა ნამდვილად არ იყო პატარა ოპერაცია, შამქორში განვითარებულმა მოვლენებმა, ფაქტობრივად, ჩამალა სამხარეო კომიტეტის აჯანყების გეგმები. რაც მთავარია, თბილისი გადარჩა ხიფათს, რაშიც უზარმაზარი წვლილი მიუძღვის ევგენი აფხაზავას და მის რაზმს. ჯავშნოსანი მატარებლის უფროსი და მისი თანამებრძოლები იბრძოდნენ დამოუკიდებლობის, თავისუფლებისა და რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, - ღირსებისთვის.

1918 წლის გაზაფხულიც არ ყოფილა გამონაკლისი, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა კვლავ გრძელდებოდა. საგარეო ვითარება და პოლიტიკური სიტუაცია კიდევ უფრო დაიძაბა, ამ დროს, როგორც არასდროს, ისე სჭირდებოდა ქვეყანას კუთვნილი ტერიტორიების დასაცავად ბეწვის ხიდზე გავლა და სწორად შერჩეული ტაქტიკით ბრძოლა. 1918 წლის 3 მარტს ბრესტ-ლიტოვსკში ხელი მოეწერა სეპარატულ საზავო ხელშეკრულებას. საინტერესოა აღნიშნული ხელშეკრულების მეოთხე მუხლი, რომლის მიხედვითაც ბათუმის, ყარსისა და არტაანის ოლქები ოსმალეთს გადაეცემოდა. ადვილი წარმოსადგენია, როგორ შეხვდებოდა ამ გადაწყვეტილებას ამიერკავკასიის კომისარიატი, რომელმაც არ სცნო ზავის პირობები. გადაწყდა, დაეწყოთ მოლაპარაკებები ოსმალეთთან ახალი ზავის შესახებ, მოლაპარაკების ადგილად შეარჩიეს ტრაპიზონი და მიზანი იყო შეენარჩუნებინათ 1914 წლის სახელმწიფო საზღვრები. ტრაპიზონის კონფერენციის ბედი თავიდანვე გადაწყვეტილი იყო. ამიერკავკასიის სეიმი არ აპირებდა ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის პირობებზე დათანხმებას. სეიმზე საქართველოს წარმომადგენლობა საკმაოდ მკაცრად გამოვიდა: „*ეხლა მთავრობას არ შეუძლია სხვა გადაწყვეტილება გამოიტანოს, გარდა ოსმალეთთან ომის დაწყების*

¹ გაზ. „სახლხო საქმე“, 1918, N146, 16(29) იანვარი.

² გაზ. „ერთობა“, 1918, N39, 17 თებერვალი.

შესახებ”,- განაცხადა გეგეჭკორმა, ხოლო წერეთელმა დასძინა: „ჩვენ არ შეგვიძლია დაეთანხმეთ“. დელეგაცია ტრაპიზონიდან გაიწვიეს და გადაწყვიტეს, ბედი ომში ეცადათ.¹

საინტერესოა ერთი რამ, რამდენად სწორი იყო ომის დაწყების გადაწყვეტილება, იყო თუ არა ჯარის მხრიდან შესაბამისი მზაობა და რამდენად გამოიღებდა მიზანი სასურველ შედეგს. მით უმეტეს მაშინ, როდესაც საშინაო ვითარებაც არ იყო სტაბილური - საკმაოდ რთული სიტუაცია იყო ცხინვალში. 1918 წლის 13-14 მარტს, ოსმა ბოლშევიკებმა ჩრდილო კავკასიიდან მიღებულ შეიარაღებულ დამხმარე ძალებზე დაყრდნობით, ცხინვალისა და ჯავის რაიონებში ახალი აჯანყება წამოიწიეს, ცხინვალი აიღეს, გამარცხეს და წამებით დახოცეს სამშობლოსთვის მრავალი მებრძოლი. ოსური სეპარატიზმი და მათი აჯანყება არავისთვის გასაკვირი არ ყოფილა, გიორგი ლასხიშვილის მტკიცებით: „რა წამსაც რომელიმე ძალას დაინახავენ ჩვენს წინააღმდეგ მომართულს, ოსები მაშინვე.... სამხადისს შეუდგებიან.“² იმავე პათოსს აგრძელებს გაზეთი „სახალხო საქმე“ სტატიის, აღნიშნულია: „როცა მთელი ძალოვნის მიმართვა ოსმალეთის შემოსეული ასკერების წინააღმდეგ იყო საჭირო, ოსებმა თავისი თავი ბოლშევიკების მომხრეებად გამოაცხადეს და ცხინვალის მიდამოებში ფრონტი გაგვიძარტეს.“³ ამდენად, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ოსმალეთთან დაძაბული მოლაპარაკებების, საომარი სამხადისისა და დამოუკიდებლობის ბრძოლის გზაზე, ოსებმა თავიანთი გამოსვლებით სიტუაცია უკიდურესად დაამძიმეს. გაზეთებში ვხვდებით კიდევ სტატიებს, სათაურით - „ოსთა ღალატი.“ ასეთ სიტუაციაში, ერთადერთი გონივრული გამოსავალი აჯანყებულ ოსებთან მშვიდობიანი მოლაპარაკება იყო. გადაწყდა კიდევ. გაზეთ „სახალხო საქმის“ 1918 წლის 30 მარტის ნომერში, სათაურით „ცხინვალის ამბები“, საგანგებოდ გაგზავნილი კორესპონდენტისგან ვიგებთ, რომ ოსები მოითხოვდნენ, გორის მაზრიდან გაემეკებინათ რევოლუციურ ორგანიზაციაში მომუშავე შემდეგი პირნი: კოსტა კაზიშვილი, სოსიკო გოგინოვი, შაქრო კასრაძე და ილია მაისურაძე. ამ უკანასკნელზე საბჭოსა და კომიტეტის შეერთებულმა კრებამ უარი თქვა. ამიტომ სხვა გზა აღარ იყო და ოსებთან გაიგზავნა დელეგაცია სანდრო კეცხოველის მეთაურობით. ჯგუფში შედიოდნენ: რაჟდენ გაგუა, პორფილე ფერემიძე, გრიშა ოქროპირიძე, ალექსი ჩოხელი და ვასო იარალოვი. მათთან ერთად წავიდა ოსთაგან გამოგზავნილი დელეგაციის წევრი ჩოჩიევი. ოსებთან უშუალო მოლაპარაკებაზე წავიდნენ სანდრო კეცხოველი და ვასო იარალოვი. 17 მარტს ცხინვალში გაიგზავნა რაზმი, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გორის მაზრის კომისარი გიორგი მაჩაბელი. მან ოსებისგან იარაღის ჩაბარება და აჯანყების მეთაურების საქართველოს ხელისუფლებისთვის გადაცემა მოითხოვა, რაზეც, როგორც მოსალოდნელი იყო, „ცივი“ უარი მიიღო. ცხადი იყო, რომ ოსებს სხვა მიზანი უფრო ამოძრავებდათ, ვიდრე მოლაპარაკებები. შესაბამისად, შეთანხმებაც ვერ შედგა. პირიქით, ოსები აქტიურ შეტევაზე გადმოვიდნენ.

ოსებმა ცხინვალი აიღეს და როგორც ვალიკო ჯუღელი იგონებს საკუთარ ნაშრომში „მძიმე ჯვარი“, ცხინვალში ორი კვირა გაგრძელდა პროვოცირებულ ბანდებთან ბრძოლა. ამ ბრძოლაში „ჩვენი რამდენიმე საუკეთესო ამხანაგი დაკარგეთ.“⁴ სახალხო გვარდიელი თავის მოგონებებში მხოლოდ ალექსანდრე კეცხოველისა და სანდრო მაჩაბლის მკვლელობაზე საუბრობს, თუმცა მათთან ერთად წამებით მოკლეს პეტრე ფერემიძე, კოსტა კაძიევი, კოტე ცერცვაძე. ამას გარდა, ტყვედ აიყვანეს 140 წითელგვარდიელი. რამდენიმე გმირი მებრძოლის სახელს გაზეთი „ერთობა“ მწუხარებით გვაუწყებს: „ცხინვალის რაიონში მომხდარი შეტაკების დროს ვერაგულად დახოცილი ამხანაგები: სანდრო კეცხოველი, ვანო გალიევი, ისაკა კობერიძე, გიორგი თაყნიაშვილი და ილია ტოლიაშვილი.“ საინტერესოა, რომ სანდრო კეცხოველის გარდა, არც ერთი მათგანის გვარი სხვა ჩემს მიერ მოძიებულ ლიტერატურაში არ შემხვედრია.

¹ ზ. ავალიშვილი. საქართველოს დამოუკიდებლობა (1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში), ტფ. 1929, გვ. 31-32.

² შ. ვადაჭკორია. ოსური საკითხი და ქართული სინამდვილე (1917-1925 წწ.). თბ., 2020, გვ. 22-23.

³ გაზ. „სახალხო საქმე“, 1920, N832. 23 მაისი.

⁴ ვ. ჯუღელი. „მძიმე ჯვარი“ სახალხო გვარდიელის ჩანაწერებ., თბ., „ზიარი“, sovlab. 2022, გვ. 40.

რა თქმა უნდა, გასაკვირი არაა ის ფაქტი, რომ დიდი ნაწილი ნეკროლოგებისა გიორგი მაჩაბელს და სანდრო კეცხოველს ეძღვნება, მაგრამ სხვა გამოჩენილ გმირ მებრძოლებზე მეტი უნდა იყრებოდეს და რჩებოდეს მათი სახელები ფართო საზოგადოებას.

თავისუფლებისთვის მებრძოლნი: გიორგი მაჩაბელი, კოსტა კაზიშვილი, ილია მაისურაძე და სხვები უშიშრად უძკლავდებოდნენ ბრბოს, მაგრამ უიმედოდ, რადგან გორსა და ცხინვალს შორის მავთულები გადაჭრილი იყო და შესაბამისად, გორიდან მამუელი ჯარი ვერ დაეხმარებოდა. ხიდის ყურზე ტყვიამფრქვეველი მუშაობს. კორესპონდენტი წერს: „აქ მძიმედ დასჭრიან გიორგი მაჩაბელს და შემდეგ საავადმყოფოს წინ კლავენ.“ ჩქარა ამავე ადგილას გიორგისავით მოვალეობის მსხვერპლი ხდება და ხელოვნურ სიკვდილს ჰპოვებს კოსტა კაზაშვილიც. გაზეთ „სახალხო საქმეში“ სპეციალური ნეკროლოგი ეძღვნება კოსტა კაზაშვილს, სადაც ერთი დეტალი იქცევა ყურადღებას - მისი სიმამაცე და საოცარი გამბედაობა: „კოსტა თავის გაბედულობით, თავისი პირდაპირობით მზად იყო თავი გაეწირა სამშობლოსთვის, მოგვაგონებდა ჩვენ ისტორიულ გმირებს. შეკითხვაზე: არ გეშინიან, რომ ნადირლებმა შური იძიონ? მან უპასუხა: ტყვია არ მომხვდება და თუ მაინც მომკლავენ, არც ამისი მეშინიან.“¹, „მათთან ერთად იყო სანდრო კეცხოველიც, რომელიც ხიდის ყურზე დგას და ალბათ საზარლად იგმინება ძვირფას ამხანაგების დაკარგვით. იგი მაინც მხნეობას არ კარგავს და ხალხს ანუგეშებს იმ დრომდე, სანამ ურცხვად არ შეეხება ბრბო მის ჭაღარას და ტყვიით არ გაუგმირავს პატიოსანს და კაცთმოყვარე გულს. ბრბო ამით არ კმაყოფილდება. გაცივებულს გვამს საშინლად ასახიჩრებენ.“² ერთი რამ ცხადზე ცხადია, ქართველი ერი უნდა იცნობდეს მათ პიროვნებას, ღვაწლს სამშობლოს წინაშე და შესაბამისად დააფასოს, როგორც „ეროვნული მებრძოლნი.“ როგორც ჩანს, ოსი სეპარატისტები ტყვედ ჩავარდნილ, დაჭრილ მებრძოლებს სასტიკად აწამებდნენ და არ ინდობდნენ. ამას გაზეთ „ალიონში“ დაბეჭდილი კორესპონდენციაც მოწმობს: „გ. მაჩაბელი ტყვეობით დაცხრილული იყო მუხლებში. მერე ხანჯლით დაჩხვლეტილი მთელ ტანზე, საფეთქლის ზევით ხანჯლის წვერით თავის ქალა თითქმის აგლეჯილი... სხეულის ასეთი უმსგავსო და ველური დამახინჯება...“ როგორ ჩანს, ისეთი შემზარავი სურათი დახვდა, მნახველი გაოცებას ვერ მალავს, თუმცა თხრობა აქ არ ჩერდება. შემდეგ განაგრძობს ალექსანდრე კეცხოველზე:

„ს. კეცხოველს მარჯვენა მხრიდან მუცელში ტყვია ჰქონდა მოხვედრილი. შემდეგ ველურებს თავი მოეჭრათ, მაგრამ კისერში კი არა, მკერდიდან ჰქონდა აკეპილი, თავის ქალა დამსხვრეული. სახეზე წვერების მეტი აღარაფერი ჩანდა. ამბობდნენ მოკვლის შემდეგ სხეული ქუჩაზე ეგდო და ზედ ფაიტონებით დადიოდნენო...“³ ოსების მხრიდან ჩადენილ სისასტიკეზე კიდევ ერთი ფაქტი მეტყველებს, გამხეცებულ ბრბოს ცხინვალის მშვიდობიანი მცხოვრებელიც მოუკლავს. ღრმად მოხუცებული, ქართლში საკმაოდ ცნობილი კაცი ზაქრო მაჩაბელი, რომელიც გახლდათ ბიძა გიორგი მაჩაბლისა. საინტერესოა მოხუცი ბიძის მოკვლის მიზეზი რა გახდა?! როგორც, გაზეთი „სახალხო საქმე“ გადმოგვცემს, ვერაგულად მოკლულ თავის ძმისწულ გიორგი მაჩაბელს ვერ მოაშორეს და ამის გამო მოკლეს.

„გმირების ხსოვნას“ - სწორედ ამ სტატიით იწყებს გაზეთი „ერთობა“ ქართველ მებრძოლებზე საუბარს და რამდენიმე საინტერესო დეტალსაც „ხდის ფარდას“. სტატიაში საუბარია იმ აგორებულ ცრუ ინფორმაციაზე, რომელიც გავრცელდა დაღუპული გმირების გარშემო, განსაკუთრებით კი - გიორგი მაჩაბელსა და ოს კოსტა ყაზიევზე: „სულ სხვაა ოსი კოსტა ყაზიევი. მას არ იცნობს ფართო საზოგადოება, მისი დაფასება შეუძლია მხოლოდ მას, ვინც ის ბრძოლაში ნახა. მისი სახელის გარშემო ბევრი ჭორებია გავრცელებული.“⁴

¹ გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918. N206, 28 მარტი.

² გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918. N208, 30 მარტი.

³ გაზ. „ალიონი“, 1918. N22, 29 მარტი.

⁴ გაზ. „ერთობა“, 1918, N69. 25 მარტი.

მაგალითად, რევოლუციონურ ორგანიზაციების დავალებით და გლეხების თხოვნით მან იარაღის აყრა მოუწოდო გახულიგნებულ ჯარისკაცებს. ეს იყო მისი ვითომდა დანაშაული, მაგრამ ის ფაქტი არსადაა აღნიშნული და დამატებული, რომ მას შეეძლო გაქცევა და საკუთარი თავის შევლა, მაგრამ გმირობაც ხომ სხვა რამაა. დარჩა თავის პოსტზე და შეგნებულათ შესწირა თავი საერთო საქმეს.

ზემოთ მოყვანილი ციტატები, ფაქტები იმის ნათელი დასტურია, რომ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისთვის, კეთილდღეობისთვის, თავისუფლებისთვის ბევრი გახდა მოვალეობის მსხვერპლი და თავიც შესწირა ქვეყნის ერთიანობისთვის ბრძოლას. ამას გარდა, დაიცვეს სამშობლო ანარქიისა და შესაძლო სამოქალაქო ომისგან. ამდენად, ხალხმა არ უნდა დაივიწყოს გიორგი მაჩაბელი და სანდრო კეცხოველი, მით უმეტეს კი - კოსტა ყაზიევი, რომელსაც არ ჰქონდა საკმაო მომზადება, მაგრამ მაინც შეგნებულად „ატარებდა რევოლუციის დროშას.“ ქართველი სახალხო გვარდიელების, ჯარისკაცების გმირობას, თავდადებასა და სიმამაცეს, რომ ვუყურებ ეჭვგარეშეა, ზუსტად შეესაბამება, გაზეთ „სახალხო საქმის“ ერთ-ერთ ნომერში, ფსევდონიმ ს. ხიმშელის სახელით დაბეჭდილი პატრიოტული მოწოდება: „*მუდამ გვახსოვდეს, რომ: სჯობს ცოცხალ მონას თავისუფლების ძეხვაში მკვდარი!*“¹

საქართველომ აირჩია ბრძოლა ქვეყნის მთლიანობისთვის, უარი თქვა, ნებაყოფლობით დაეთმო კუთვნილი ისტორიული მიწები და დაიწყო ომი წართმეული ტერიტორიების უკან დასაბრუნებლად. ვფიქრობ, მიუხედავად ყველაფრისა, ქვეყანაში შექმნილი არასტაბილური სიტუაციისა, რომელზეც ზემოთ ვისაუბრეთ, ბრძოლა სწორი გადაწყვეტილება იყო და დანებება უფრო გაართულებდა დამოუკიდებლობისათვის სწრაფვას. მაგრამ მაინც ჩნდება კითხვა, რა რესურსი გააჩნდა საქართველოს და იყო თუ არა მზად, დაეცვა ბათუმი ოსმალთა ჯარისგან?!

პირველ ეტაპზე, საქართველო სამხედრო თვალსაზრისით, მეტად რთულ სიტუაციაში იყო და ქართული სამხედრო შენაერთების ფორმირების პროცესს, ფრონტიდან დემობილიზებული და დეზერტირი ჯარისკაცების ენთუზიაზმი წარმოადგენდა. მოსალოდნელი საფრთხის თავიდან ასაცილებლად, საჭირო იყო სასწრაფო მობილიზაცია ქვეყანაში, მოხალისეებით ჯარის შევსება და ყველა რეგიონის ჩართვა. ამ მხრივ, განსაკუთრებით აქტიურობდა გურია, ოზურგეთში სამშობლოს დაცვის კომიტეტი ჩამოყალიბდა. გაზეთ „ერთობაში“ გამოქვეყნებულია სტატია სათაურით: „ისმინეთ ხმა გურიისა!!!!“, სადაც წერია: „*სამშობლოს თავისუფლება განსაცდელშია. ისმინეთ დედა-სამშობლოს კვნესა-ჩივილი. ჩვენს ქვეყანას ასეთი განსაცდელი ჯერ არ უნახავს. რუსეთის ბოლშევიკებმა ოსმალეთის სულთანს, ოსმალეთის თვითმპყრობელ მეფეს, ფეშქაშად მიაღრთვეს ამიერკავკასიის კარი-ყარსი და არდავანი, უთავაზეს საქართველოს თვალი და ზედ დაურთეს ჩვენი ძმების სამშობლო აჭარა-ქობულეთი. ცხადია, როცა აჭარა-ქობულეთში ოსმალთა გაბატონდება, იქ ის შემოიღებს თავისებურ მართვა გამგეობას, გააჩაღებს ძმათა შორის შუღლს და ბრძოლას. მადა გახსნილი ოსმალთა არ დაყაბულდება ბათუმსა, განა ჩვენ შეგვიძლია უბათუმოდ?*“² გურულების საბრძოლო განწყობა და გამბედაობა სულაც არაა გასაკვირი, მით უმეტეს, თუ 1905-1907 წლების რევოლუციას გავიხსენებთ. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ გურულები რევოლუციური მოძრაობის ავანგარდში იყვნენ.

გაზეთში, გურიის კომიტეტის გამოქვეყნებული საკმაოდ ვრცელი სტატია პატრიოტული, მზურვალე მოწოდებით სრულდება: „*ან ერთად გმირული სიკვდილი, ან ერთად ბრწყინვალე გამარჯვება. აღვსდგეთ ძმებო, აღვსდგეთ ქართველებო და მტერს დავუძეკიცოთ, თუ რის მქნელია გაღვიძებული ერი. ძალა ჩვენს ერთობაშია, გაუმარჯოს ამ ერთობას. გაუმარჯოს საქართველოს- დამოუკიდებელ კავკასიაში!*“

საყოველთაო მობილიზაცია, მოხალისეთა რიცხვის გაზრდა, პროპაგანდა, ეროვნული გრძნობების გამოღვიძება - ეს ის ძირითადი სტრატეგიები, რითაც საქართველო ოსმალეთის

¹ გაზ. „სახალხო საქმე“. 1918, N 186. 4 (17) მარტი.

² გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918. N 192, 11 (24) მარტი.

იმპერიალისტურ მისწრაფებებს დაუპირისპირდა. ქართველების სულისკვეთება და ეროვნული თვითშეგნება მართლაც მთავარი იარაღი იყო მტერთან ბრძოლაში. მარტო ცხრა წლის კოწია დიდძალი შვილის წერილი რად ღირს გაზეთ „სახალხო საქმის“ რედაქტორისადმი, სადაც წერს: „*ნუთუ არ უნდა ვეღირსო სამშობლოს კეთილდღეობას და თავისუფლებას? ჯერ ცხრა წლისა ვარ, იარაღისა არა გამეგება რა, ამიტომ ჩემ დღეობაზე, ჩემმა მშობლებმა 3 მანეთი რომ მაჩუქეს, ამ ფულს გიგზავნი თქვენ სამშობლოს თავდაცვისთვის. მე კი როგორც პატარას არ შემიძლია სამშობლოს იარაღით დაცვა.*“¹ ახლა უკვე დრო იყო ბათუმის გადარჩენის, სადაც ვალიკო ჯუღელის თქმით, ბევრად სერიოზული, სისხლისმღვრელი და მძიმე მოვლენები ელოდებოდა გვარდიას. ბათუმისთვის ბრძოლაში ხომ უკვე საერთო ქართული ხასიათი მიიღო და მისი შენარჩუნებისთვის ბრძოლა გაჩაღდა.

ამდენად, საქართველოს ჰყავდა გამოცდილი სახალხო გვარდია და ასევე ახალგაზრდებისგან დაკომპლექტებული მოხალისეთა რაზმები, რომლებიც ფიცს დებდნენ, რომ სისხლის ბოლო წვეთამდე დაიცავდნენ სამშობლოს. რაც შეეხება ბათუმს, 25 მარტის მონაცემებით, ბათუმში ქვეყნის სხვადასხვა მხრიდან შეკრებილიყო ჭეშმარიტად რევოლუციური ჯარი, განსაკუთრებით ჭარბობდნენ გურულები. როგორ ჩანს, გურიიდან ქუდზე კაცი გამოსულიყო იარაღით ხელში. თურმე, რაზმში ჭაღარასაც შეხვდებოდათ, ყოფილან 50 წლისანი და მეტიც. მათი ერთადერთი მიზანი ჰქონდათ - ან გამარჯვება, ან სიკვდილი! გურიის მოხალისეთა და აგრეთვე სხვა კუთხეებიდან შეკრებილ მოხალისეთა რაზმს, ამიერკავკასიის მთავრობის წარმომადგენელმა ევგენი გეგეჭკორმა გააცნო გენერალი გაბაშვილი, ქართული კორპუსისა და ციხის უფროსი გენერალი. გენერალმა მიმართა ჯარს, გაამხნევა და საბრძოლო სულისკვეთებით დარაზმა: „*მომეყვით, დაუშტკიცოთ მტერს, რომ ჩვენში კვლავ სჩქეფს ძველი მამაპაპური სისხლი და რომ ჩვენ არავის მიეცემთ უფლებას დაანგრეონ ჩვენი კერა.*“² მოგვიანებით, გაირკვა, რომ კავკასიის არმიის მთავარსარდალმა შემომღელელი რაზმის უფროსად, გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი დანიშნა, რომელსაც სადგურ ჩაქვიდან უნდა გაეარა ხეობა, ასულიყო მაღლობზე და ყველანაირად უნდა შეეშალა ხელი ოსმალთა წინსვლისთვის. როგორც მაზნიაშვილი თავის მოგონებებში წერს, სამტრედიამი მხოლოდ ერთი პარტიზანული რაზმი იყო არჩილ ფურცელაძის თაოსნობით. კიდევ იყო ერთი ბატარეა კაპიტანი სერგო კარგარეთელის უფროსობით. რაც შეეხება ბათუმის უკანასკნელ ამბებს, რომელსაც სამსახურის გამო ბათუმიდან ჩამოსული ვალოდია გოგუაძე, სხვა წყაროებში გოგვაძე, იტყობინება: ჯარის ნაწილებში არეულობა ჯერ კიდევ 30 მარტს დაიწყო. მოხალისეთა ნაწილი ფრონტის მიტოვებას აპირებდა, ნაწილს ეგონა, რომ ომი დამთავრდა და უკან იხევდა. მეთაურები კი აცნობდნენ ყველას საქმის ნამდვილ ვითარებას, მაგრამ პოზიციებს მხოლოდ მცირე ძალა ედგა დარაჯათ. ბრძოლის მიმდინარეობა, ცალსახად პესიმისტურად განაწყობდა მებრძოლეს. ერთი შეხედვით, ბრძოლის შედეგი არც ისე რთული მისახვედრი იყო, მაგრამ შესაძლოა ჯარისკაცებს ისეთივე თავდადება, ბრძოლისუნარიანობა და შემართება გამოემჟღავნებინათ, როგორც ადრე და ყველაფერი შემობრუნებულიყო.

თუმცა, 31 მარტს საოცრად გართულდა მდგომარეობა, მოვლენები ელვის სისწრაფით ვითარდებოდა, დამცველი ქვეითი რაზმი ფაქტობრივად არ არსებობდა, თუ ასე გაგრძელდებოდა სიტუაცია, ბათუმი დაეცემოდა. თუმცა, სამწუხაროდ ეს ასეც მოხდა. ერთ-ერთმა ქვეითმა ლეგიონმა თავის ნებით მიატოვა პოზიციები და გაიქცა ოზურგეთისკენ. ასეთ დროს გადამწყვეტი დავალება მისცა მაზნიაშვილს ნოე ჟორდანიამ: გენერალი უნდა წასულიყო სადგურ ნატანებში და ხელი უნდა შეეშალა ოსმალებისთვის, რომ მდინარე ჩოლოქს არ გამოსცილებოდნენ. დავალება სწრაფად უნდა შესრულებულიყო, რადგან ყოველ ქართველ მეომარს, რომელსაც მთლად დაკარგული არ ჰქონდა სინდისი, შეგნება და პატიოსნება, ცხადად

¹ გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918. N185, (3) 18 მარტი.

² გაზ. „ერთობა“, 1918, N69. 25 მარტი.

და ნათლად უნდა სცოდნოდა, რომ თუ ოსმალეთი საქართველოს ტერიტორიას დაიკავედა, იგივე გამეორდებოდა, რაც სომხეთის შემთხვევაში, რომ ბათუმის დაკარგვით საქართველოს ხელიდან ეცლებოდა ერთადერთი სტრატეგიული ნავსადგური, რომელიც ევროპასთან აკავშირებდა.

ასეთი მოცემულობა იყო და გადამწყვეტი დავალების შესრულებისას, გიორგი მაზნიაშვილის რაზმი შედგებოდა მხოლოდ სტუდენტებისა და საშუალო ინტელიგენტებისგან, აგრეთვე შორაპნის რაიონის კარგად შეგნებულ მუშებისგან. ყველას ჰქონდა გამბედაობა და შემართება, რომ დაიხოცებოდნენ და მტერს კი სამშობლოს ერთ მტკაველ მიწას არ მისცემდნენ.¹ ნელ-ნელა გადამწყვეტ ფაზას უახლოვდებოდა ბრძოლის ბედი, რა მოხდა ჩოლოქთან და რატომ უწოდებენ „ჩოლოქის ეპოპეას“?! გენერალმა გიორგი მაზნიაშვილმა ბრძოლისთვის ისეთი ადგილი შეარჩია, სადაც ოსმალების ძალთა უპირატესობის გამოყენების შესაძლებლობა მაქსიმალურად იქნებოდა შეზღუდული. გააძლიერა ჩოლოქ-ნატანების ხაზის დაცვა. შემდეგ კი, მაზნიაშვილის ბრძანებით, ჩოლოქის ხიდის ახლო მონაკვეთიდან რკინიგზის ხაზის მოკლე შტო ტყეში შეიყვანეს და ჯავშნოსანი იქ გადამალეს. გენერალმა ლიხაურის, შემოქმედისა და ვაშნარში პოზიციების გამაგრებაც მოახერხა. გენერალი ივონებდა: „ 2 აპრილს, დილით, მე უკვე დაჭერილი მქონდა ყველა პოზიციები სოფელ ვაშნარამდე, რომელიც მდებარეობს სადგურ ნატანებიდან 16 ვერსის მანძილზე. მართალია, პოზიციებს შორის ზოგიერთი ადგილი გაუმაგრებელი იყო, მაგრამ ყოველ წუთას ველოდი ტფილისიდან დამხმარე ჯარებს... მე კარგად მქონდა შესწავლილი ფსიხოლოგია ქართველი მეომრისა, კარგად ვიცოდი, რომ თუ გავუძლებდით მტრის პირველ იერიშს, ჩემი ჯარები იბრძოლებდნენ ბოლომდე, მაგრამ თუ პირველი შეტაკებისთანავე შედრკებოდნენ, მაშინ გამეორდებოდა ბათუმის ისტორია.“²

2 აპრილს მის განკარგულებაში გადავიდა ჯავშნოსანი მატარებელი, ვალოდია გოგუაძის ხელმძღვანელობით, სადაც იგი სადაზვერვო და მცირე სარეიდო ამოცანების გადასაწყვეტად გამოიყენეს. ჯავშნოსან მატარებელს ნაბრძანები ჰქონდა, გამაგრებულიყო ოჩხამურის ხიდთან და დახმარება უნდა გაეწია ტყვიისმფრქვეველებით თხრილებში მყოფ ჯარის ნაწილებისათვის. მაშინ როდესაც, ოსმალებმა თავი შეაფარეს ოჩხამურსა და ჩოლოქს შუა მდებარე ტყეს ჯავშნოსანი მატარებელი დუმდა და ოსმალთა ჯარისკაცებს აფიქრებინეს, რომ, ქართველებმა თხრილები დატოვეს და მიუახლოვდნენ მატარებელს. ზუსტად მაშინ, მატარებელმა მოულოდნელად აუტეხა სროლა ტყვიისმფრქვეველებიდან, როგორც მაზნიაშვილი აღნიშნავს: „ოსმალები ჭერებებივით ეყრებოდნენ ველზე.“ სამწუხაროდ, ქართველებს ოსმალებმა 4 ჯარისკაცი მოუკლეს, რამდენიმე ათეული დაჭრეს, თუმცა აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ მოწინააღმდეგეს დანაკარგიც დიდი იყო, მთელი ველი მდინარის პირას „მოფენილი იყო მოკლული ასკერებით.“ 6 აპრილი მარჯვენა ფრონტისთვის დიდებული გამარჯვებით დამთავრდა.

თუმცა, სიხარული ჯერ დროებითი იყო. 8 აპრილს ჯარს ჩოლოქთან მართლაც სასტიკი ბრძოლა ელოდა. არაა გასაკვირი, რომ ჩვეული სიმაძაქე, შეუპოვრობა და შესაბამისი სამხედრო ტაქტიკა დაუპირისპირა მტერს ვალოდია გოგუაძემ. გადაწყდა, 7000 ოსმალთა წინააღმდეგ 90 კაცით ებრძოლა. თითქოს, „ტროას ცხენის“ ფუნქცია შეითავსა ჯავშნოსანმა, ჯერ მშვიდობიანად მივიდა დანიშნულ ადგილამდე და შემდეგ ერთბაშად შეუტია. ტყვიამფრქვევებით გაფანტა მოწინააღმდეგე, შეშინებული ოსმალები აქეთ-იქით გაიფანტნენ, მაგრამ მაინც ვერ დაუსხლტნენ ხელიდან გოგუაძის ტყვიას. ბრძოლაში წარმატება, პირველ რიგში ჯარის მეთაურის დამსახურებაა, ეს სადავო არაა, მაგრამ რომ არა მოვალეობის ერთგულება, გუნდურობა, პასუხისმგებლობა, მოწინააღმდეგის დამარცხება შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ,

¹ გ. მაზნიაშვილი. „მოგონებანი“ 1917-1925. თბ. „სახელმწიფო გამომცემლობა“. 1927, გვ. 25-26.

² გ. მაზნიაშვილი. „მოგონებანი“ 1917-1925. თბ. „სახელმწიფო გამომცემლობა“. 1927, გვ. 35

არ უნდა დაგვავიწყდეს არცერთი გმირი მებრძოლის სახელი, რომელთაც თუნდაც პატარა წვლილი შეიტანეს ქვეყნის თავისუფლებისთვის ბრძოლაში.

ნამდვილად გამორჩეული იყო სიმონ სკამკოჩაშვილი, რომელმაც საკუთარ თავზე აიღო პასუხისმგებლობა და სიკვდილს არ შეუშინდა. იგი ვაგონში არ იყო და გარედან აძლევდა ნიშანს მემანქანეს, თუ რომელი პოზიციის დაკავება აჯობებდა. მოწინააღმდეგე მას კარგად ხედავდა, თურქებმა მალევე დაჭრეს და თანამებრძოლებმა ძლივს მიიყვანეს ვაგონამდე. ოსმალებმა არტილერიაც დაიხმარეს ბრძოლისას, როდესაც ქართველთა შემართება დაინახეს, მაგრამ ჯავშნოსანს დიდხანს ვერაფერი დააკლეს, თუმცა რამდენიმე საათის შემდეგ წინა ვაგონი მაინც ჩამოაშორეს საბრძოლო ფრონტს, ხოლო ვითარების გასაგებად წასული 3 ჯარისკაცი დაიჭრა და მათთან ერთად დაჭრილი მივიდა წინა ვაგონამდე ჯავშნის უფროსიც. როდესაც მივიდნენ, მძიმე სურათი დახვდათ, ოცდახუთი ჯარისკაციდან მხოლოდ ვალოდია გოგუაძის ძმა - ნოე იყო გადარჩენილი. ნოე გოგუაძეს დაევალა, მისი უკანა ვაგონი გაეფრთხილებინა ცეცხლის გახსნის შესახებ, რათა გადაერჩინათ დაჭრილები. ნოემაც კარგად იცოდა, ვაგონიდან გამოსვლის შემდეგ რა მოელოდა, რომ სიცოცხლის ფასად შეიძლება დასჯდომოდა ბრძანების შესრულება, მაგრამ ისიც ძმასავით მამაცი და გაბედული იყო. მოულოდნელი არ იყო, რომ როგორც კი ვაგონიდან გადმოვიდა, დაჭრეს, მაგრამ მოვალეობა მაინც პირნათლად შეასრულა, მივიდა უკანა ვაგონამდე, თუმცა გაფრთხილებას უკვე აზრი აღარ ჰქონდა. ახალი იერიშის მოსაგერიებლად ვალოდია გოგუაძეს უკანასკნელი იმედი ჰქონდა, მაგრამ ეს იმედიც მალევე გადაეწურა, რადგან მოუვიდა სამწუხარო ცნობა, სადაც ეწერა, რომ გენერალ გიორგი მაზნიაშვილთან დახმარების თაობაზე გაგზავნილი აკაკი ურუშაძე დაიღუპაო. ცნობამ მაინც არ ჩააგდო საგონებელში გამოცდილი მეთაური და სარისკო გადაწყვეტილება მიიღო: ბომბის აფეთქების ღილაკზე ხელის დაჭერას აპირებდა, რა შემთხვევაშიც მთლიანად განადგურდებოდა და ფერფლად იქცეოდა ჯავშნოსანიც და მისი შემადგენლობაც. ვალოდია გოგუაძე და მისი რაზმი სასწაულმა იხსნა სიკვდილისგან, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მათ უკან არ დაიხიეს, ტყვედ ჩავარდნას და მარცხს სახელოვანი სიკვდილი არჩიეს.

საბედნიეროდ, სამშობლოსთვის თავდადებული გმირები გადაურჩნენ სიკვდილს. 8 აპრილს თურქებმა ჯავშნის უფროსს ტყვია გულში დაუმიზნეს, მაგრამ, როგორც თავად გოგუაძე მეტეარებში წერს, ტყვიის გულსაკიდზე მოხვედრის შედეგად გადარჩენილი გმირი სიკვდილს ოქროს ჯვარმა გადაარჩინა. ამას გარდა, გიორგი მაზნიაშვილის გამოგზავნილი დამხმარე ძალა - გორის გვარდიის ოთხასკაციანი რაზმი და კახელი მოხალისეები, წამოეწია ვალოდია გოგუაძეს და შეშინებული ოსმალები უკან იხევნენ.¹

გაზეთი „ერთობა“ გამარჯვებიდან რვა თვის შემდეგ, კიდევ იხსენებს 1918 წლის აპრილში ქართველი მებრძოლების წარმატებასა და ხაზს უსვამს ჩოლოქის ბრძოლის მნიშვნელობას: „ისტორია საპატიო ადგილს დაუთმობს ჩოლოქის 8 აპრილის ბრძოლაში სახალხო გვარდიის მონაწილეობას, რამაც იხსნა ჩვენი ქვეყანა სრულ განადგურებისგან.“²

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველომ თავისუფლებისთვის ბევრი იბრძოლა, უამრავი წინაღობა გადალახა სასურველ მიზნამდე მისასვლელად. ამ ურთულეს გზაზე განსაკუთრებით დიდ ძალისხმევასა და პატრიოტიზმს მოითხოვდა მოწინააღმდეგის მოგერიება ქართველი ჯარისკაცებისგან.

¹ ე. გოგუაძე. „მოგონებები“. იბ. „დაბრუნება“ ტ. 3. თბ. 1992, გვ. 442.

² გაზ. „ერთობა“, 1918, N 269. 12 დეკემბერი.

Sophie Bagratashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**THE ROLE OF GEORGIAN CAVALRY IN THE STRUGGLE FOR THE DEFENSE OF
GEORGIAN INDEPENDENCE (1918)
RESUME**

The topic of the paper is connected to the fighters for the independence of Georgia during 1918. the period and topic of the research are very relevant, based on today's reality. Despite the fact that since 1921 a lot of time has passed, today Georgians are still fighting for their homeland, and I think they will have to protect the country's unity in the future, too.

My main goal in this work is to show what major military conflicts the country went through on the difficult path of struggle for independence; Who and why they fought to and most importantly, to highlight the participants' determination through these crucial and responsible processes. During the work on the paper, several important issues were highlighted: first, which military force of Georgia was actively involved in the struggle for territorial integrity; Second, how successful was the dedication of Georgian soldiers and volunteers and their attitude towards the enemy. In a following paragraphs I will show my views from my perspective.

A number of questions arise around this issue: How influential was the success of the fighters in the ongoing military conflicts in 1918. What was their leading role to make a step forward to the creation of a Democratic Republic, or on the contrary, a failure-threat?

ლათინი მისიონერები საქართველოში

პაპმა ინოკენტი III-მ 1211 წელს პალესტინაში ჯვაროსნების გაჭირვებას ჟამს,¹ საქართველოს მეფე გიორგი IV ლაშას სთხოვა დახმარებოდა იერუსალიმის ლათინთა მეფეს.² 1213 წლიდან უკვე დაიწყო სამზადისი მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობისათვის. ლატერანის მეოთხე საეკლესიო კრებამ 1215 წელს ნება დართო ჯვაროსნული მოძრაობის საჭიროებისათვის რეგულარული გადასახადის შემოღებაზე. პაპმა ინოკენტი III-მ ოფიციალურად გამოაცხადა, რომ მეხუთე ლაშქრობა დაიწყებოდა 1217 წელს.³

ვიდრე ჩვენს ძირითად საკითხს დაეუბრუნდებოდეთ, მანამდე ცოტა რამე უნდა ითქვას პაპ ინოკენტი III-ზე (1198-1216). იგი გამორჩეული პაპია სხვებს შორის. მან შეძლო პაპის ტახტის ავტორიტეტის აღდგენა და პაპობამ თავის სიძლიერის მწვერვალს მიაღწია. მისი ორგანიზებული იყო მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომელიც ბიზანტიის იმპერიის კატასტროფით და ლათინთა იმპერიის დაარსებით დასრულდა. პაპმა ინოკენტი III-მ გახსნა (1215 წ.) ლატერანის IV საეკლესიო კრება ანუ XII მსოფლიო საეკლესიო კრება. ამ კრებაზე გამოცხადდა მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობისათვის მზადების შესახებ. მასში მონაწილეობა შესთავაზეს ევროპის მეფე-მთავრებს.⁴ პაპი ამ ჩანაფიქრის განხორციელებისათვის თადარიგს, როგორც ჩანს, იჭერდა ჯერ კიდევ 1211 წელს და მაშინვე დაუკავშირდა საქართველოს მეფეს.

როგორც რომში, ისე დასავლეთისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში ცნობილი იყო წმინდა მიწის მუსლიმანთაგან გათავისუფლებისთვის საქართველოს სამხედრო და დიპლომატიური აქტიურობა I-IV ჯვაროსნული ლაშქრობების სხვადასხვა პერიოდებში.⁵ ასეთი მდგომარეობით უნდა ყოფილიყო განპირობებული მეხუთე ჯვაროსნული ომისათვის მზადების დაწყების ოფიციალურად გამოცხადებამდე რომის პაპის დაკავშირება საქართველოს მეფესთან, რათა ის თავისი შეიარაღებული ძალით დახმარებოდა იერუსალიმის განთავისუფლებისათვის მეზობლებს. პაპს ისიც ეცოდინებოდა, რომ ქართველებს წმ. ქალაქში თავიანთი კერძო ინტერესიც ჰქონდათ: იერუსალიმში ქართველები ფლობდნენ მთელ რიგ წმინდა ადგილებს და ქართველთა დიასპორაც არსებობდა.⁶

1213 წელს, როცა ოფიციალურად გამოცხადდა მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობისათვის მზადება, იმავე წელს, არსებული ცნობის მიხედვით, კვლავ მიიღო გიორგი IV ლაშამ რომის პაპის, ინოკენტი III-ის ეპისტოლე. საინტერესოა ის მარშრუტი,

¹ Успенский Ф.И. История Крестовых Походов // Православие и современность. Электронная библиотека, 109.

² Michelant H., Raynaud G. Itinéraires en Jerusalem rediges en francaise. Geneve, 1882. Societ de l'Orient Latin, 47; Richard J., La Papaute' et les Missions d'Orient ou Moyn Age (XIIIe-XVe siecle'), Ecole francaise de Romne, 1977, 53; Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum. Auctore A. R. P. Luca Waddingo Hiberno. Tomus II. (1221-1237). Editio tertia. Ad Claras Aquas (Qvaracchi), 1931, 358-359.

³ Richard Jean. Histoire des Cruisades. Libraire Arthème Fayard, 1996, 305-306; История крестовых походов / Под редакцией Джонатана Райли-Смита Перевод с английского Е. Дормен, 1998.

⁴ Sayers J. Innocent III. Leader of Europe 1199-1216, London, 1994.

⁵ ვრცლად იხ. მამისთვალიშვილი ე. საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია, IV (საქართველო და ჯვაროსნები), თბ., 2014, 3-443.

⁶ იხ. მამისთვალიშვილი ე. ქართველები და ბიბლიური სამყარო, 1998; მისივე: იერუსალიმის წმინდა ჯვრის მონასტერყ. მესამე შევსებული გამოცემა, თბ., 2016.

რომელიც ორივე ეპისტოლემ გაიარა რომიდან საქართველომდე. ეპისტოლეები, სავარაუდოა, როგორც 1211 ისე 1213 წელს თავდაპირველად რომიდან ანტიოქიაში გაიგზავნა, რათა იქაურ ქართველებს ეპისტოლე ჩაეტანათ საქართველოში და მეფისათვის გადაეცათ.¹ მასში იყო ქართველი მეფისადმი თხოვნა, დახმარებოდა ჯვაროსნებს.² მიჭირს გადაჭრით ვთქვა, სხვადასხვა ავტორი, რომ 1211 და 1213 წლების ქვეშ გვაწვდის პაპის თითქმის ერთი და იგივე შინაარსის მიმართვას საქართველოს მეფისადმი, ისინი სხვადასხვა დროსაა დაწერილი თუ 1213 წლის ეპისტოლე 1211 წლის ეპისტოლეს ასლია. სავარაუდოა, გიორგი-ლამას პაპის თხოვნის შემდეგ (ძნელია ზუსტი თარიღის დადგენა) გასჩენოდა აზრი საერთო ქრისტიანულ სამხედრო აქციაში მიეღო მონაწილეობა ჩრდ. სირიასა და ანტიოქიაზე გავლით მისულიყო წმინდა მიწაზე და იმავე დროს აღესრულებინა თავისი დედის, მეფე თამარის სურვილი მისი ნეშტის იერუსალიმში დაკრძალვის შესახებ.³

სავარაუდოა, რომის პაპის ეპისტოლე მეფე ლამა გიორგის გადასცა მისიონერმა იაკობო დე როსანომ, დომინიკანელმა ბერმა, რომელიც როგორც აღნიშნულია მინორიტების/ფრანცისკანების ანალებში, 1211 წელს საქართველოში იმყოფებოდა.⁴ საკვირველია, რომ იაკობო დე როსანო მოხსენიებულია დომინიკანელ ბერად, იმ დროს, როდესაც დომინიკანელთა ორდენი ჯერ კიდევ არ არსებობდა, იგი დაარსდა 1240 წელს.

მოღწეული წყაროების მიხედვით, შეიძლება ითქვას, რომ *იაკობო და როგსანო* იყო *პირველი ფრანცისკელთა (მინორიტთა)*⁵ *მღვდელ-მონაზონი ჩვენ ქვეყანაში*. მისი სახელი ლათინურენოვანი ფორმით, ისევე როგორც წყაროშია, გაგვაცნო მიქელ თამარაშვილმა,⁶ ილია ტაბაღუამ კი, იტალიური ფორმა ამჯობინა და ჯაკომო და როსანო შემოგვთავაზა.⁷ ვფიქრობ, უპრიანია ლათინური ფორმა.

პაპ გრეგორიო IX-ის (1227-1241) 1228 წლის ეპისტოლეს მიხედვით, მისი ნუნციო იაკობო და როგსანო (როსანელი) რამდენიმე ბერთან ერთად არცთუ ერთხელ ყოფილა საქართველოში.

რომში დაბრუნებულ მისიონერებს პაპისათვის მნიშვნელოვანი ინფორმაცია წარუდგენიათ საქართველოს, აღმოსავლეთის ამ ქრისტიანული ქვეყნის შესახებ. ი. ტაბაღუა წერდა: „არსებობს ცნობა, რომლის თანახმად, ჯაკომო და როსანო, თითქოს, 1228 წელს საქართველოში ყოფილა“, და მიაწვდის იმ ნაშრომებს, რომლებშიც ასეთი რამ წერია.⁸ მაგრამ მკვლევარი იმას არ აღნიშნავს, კონკრეტულად რის საფუძველზე უარყოფს იაკობო და

¹ Halfter P., *Von den Kreuzfahrerstaaten in das Konigreich Georgien. Le Museon. Revue D'Etudes Orientales*, 2008, T.

121, Fasc. 3-4, 1834, 18-34. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი ბერები მრავლად იყვნენ ანტიოქიის მახლობლად მდებარე შავი მთის მონასტრებში. სხვადასხვა მკვლევარები (პ. პეტერსი, კ. კეკელიძე, მ. თარხნიშვილი) მონასტრების სხვადასხვა რიცხვს ასახელებენ. *მენაბდე ლ. ძეგლი ქართული მწერლობის კერები*, II, თბ., 1980, 152.

² *Patrologie Cursus Completus. Series Latina*. Ed. Jaques-Paul Migne. Vols CCXXVI. Col. 433. დამოწმებულია: Michelant H. et Raynaud G., *Itinerares a Jerusalem, Genova*, 1882, 47.

³ *მამისთვალისეილი ე. იერუსალიმის წმინდა ჯვრის მონასტერი – თამარ მეფის საბოლოო განსასვენებელი?! თბ., 2014; მამისთვალისეილი ე. იერუსალიმის წმინდა ჯვრის მონასტერი, თბ., 2016, 220-246.*

⁴ *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum. Auctore A. R. P. Luca Waddingo Hiberno. Tomus II. (1221-1237). Editio tertia. Ad Claras Aquas (Qvaracchi)*, 1931, 358-359.

⁵ *აპრევიატურა*: O. F. M. – Order of Friars Minor (Franciscan), Franciscan religious order – მცირე ბებების (ფრანცისკანელების) ორდენი.

⁶ *თამარაშვილი მ. ისტორია კათოლიკონისა ქართველთა შორის*, 12.

⁷ *ტაბაღუა ი. საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში*, III, 16, 18.

⁸ *ib. Waddingo L. Annales Minorum, Anno 1232-1233. Ballae, t. I, Anno 1233; Bellin M. A. Histoire de la latinite de*

Constantinople, 2-e ed., Paris, 1894, 77-78; P. Girolomo Golubovich O. F. M. *Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra*

Sante e dell' Oriemte FranCescano, t. I (XIII s.), Firenze, 1906, 137.

როსანოს 1228 წელს საქართველოში ყოფნას. საინტერესოა, რომ მ. თამარაშვილი დასახელებულ ნაშრომებზე არ მიუთითებდა, მაგრამ წუხდა, რომ 1233 წელზე ადრინდელი რაიმე ცნობა ჯაკომოს შესახებ ვერ მოვიძიეთ.¹

* * *

პაპმა გრეგორიო IX-მ 1240 წელს დაარსებული დომინიკანელების ორდენის მისიონერები მაშინვე ხელახლა გაგზავნა საქართველოში, რომლებიც დედოფალმა რუსუდანმა როგორც პაპის წარმომადგენლები ამჯერადაც კარგად მიიღო და თბილისში დააბინავა. მათ 1240 წელს ამ ქალაქში დაარსეს დედათა მონასტერი². თბილისში დომინიკანელების კონვენტის³ (საბჭოს) დაარსების შემდეგ იწყება სხვადასხვა ორდენის მისიონერების ჩამოსვლა საქართველოში. მ. თამარაშვილის მიხედვით, დომინიკანელების მიერ დაარსებული მონასტერი ფუნქციონირებდა შემდგომ საუკუნეებშიც და მისი მონოზანები მინორიტეტის და ფრანცისკანელ მონოზნებთან ერთად „საქართველოს ერის გასანათლებლად შრომობდნენ.“⁴

მ. თამარაშვილის წიგნში მოცემულია ახალმოსული დომინიკანელი მისიონერების – ძმების სახელები: უგუიჩინო, იაკობო, ბენევენტო, რუბინო, პეტრე, ბერნარდე, ლამბერტი და გვიდარდო.⁵ მათ უნდა შეემზადებინათ ნიადაგი ლათინური და ქართული ეკლესიების უნიისათვის.⁶ მათ იმავე წელს თბილისში დაარსეს თავიანთი მონასტერი. მ. თამარაშვილის მიხედვით, დომინიკანელების მონასტერი ფუნქციონირებდა შემდგომ საუკუნეებშიც.⁷ უ. რიშარის მიხედვით კი, მონასტერი აღარ ჩანს 1246 წლის შემდეგ. იგი იმოწმებს ბ. ალტანერს, რომელიც მიხედვით დომინიკანელთა მონასტერი იყო უბრალო სახლი (დომუს).⁸

დასახელებულ რვა მონოზანს შორის თითქოს შეიძლება ამოვიცნოთ ორი – იაკობო და გვიდარდო. მ. თამარაშვილი, როგორც ზემოთ ითქვა, იაკობოს ყოფნას საქართველოში 1233 წელსაც ვარაუდობდა, ნაკლებად დასაჯერებელია, მაგრამ ფაქტია, რომ ის საქართველოში იყო 1211 წელს, დაახლოებით 30 წლის შემდეგ იგი საქართველოს კვლავ ეწვია. რაც შეეხება გვიდარდოს, მისი ყოფნა საქართველოში წყაროებით დასტურდება.

გვიდარდო, გვიჩარდუს (გვიხარდ) კრემონელის შესახებ მოღწეულია საინტერესო ცნობები, რომლებიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველმა შემოიტანა დავით ნინიძემ.⁹

გვიჩარდი (გვიხარდ) კრემონელი იმდენად მჭიდროდ იყო დაკავშირებული თბილისის დომინიკანელთა მონასტერთან, რომ შემდეგისდაგვარად ვრცლად უნდა ითქვას მის

¹ თამარაშვილი მ. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 13. იაკობო და როსანოს საქართველოში მოღვაწეობაზე ცნობები და მათი ანალიზი მოცემულია მურმან პაპაშვილის ნაშრომში: პაპაშვილი მ. საქართველო დასავლეთის აღმოსავლური პოლიტიკისა და ეკლესიათა უნიის კონტექსტში (XIII-XIV საუკუნის 30-იანი წლები), თბ., 2019, 144-157

² Richard J., La Papaute' et les Missions d'Orient ou Moyn Age (XIIIe-XVe siecle'), Ecole francaise de Rome, 1977, 54.

³ რომაულ-კათოლიკური მონასტერი და მისი ბერების საბჭო მონასტრის საქმიანობის განსახორციელებლად.

⁴ თამარაშვილი მ. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თფ., 1902, რეპრინტი, 17; ევროპელ მკვლევრებსაც მიაჩნიათ, რომ პირველი მისიონი დაარსდა თბილისში 1240 წელს. Acta Honorii III et Gregorii IX / A. Tautu (ed.). Romae, 1950, 338-341; Richard J. L'enseignement des langues orientales en Occident au Moyen Age // REI. Vol. 44. 1976, 55, 79; Хаутала Р. Коммуникативные аспекты дипломатических связей между государствами Западной Европы и Империей монголов в XIII веке, 170.

⁵ თამარაშვილი მ. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 17.

⁶ Richard J. La Papaute' et les Missions d'Orient ou Moyn Age (XIIIe-XVe siecle'), 55.

⁷ თამარაშვილი მ. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 17.

⁸ Altaner (Berthold), Die Domikanermissionen des 13. Jahrhunderts. Habelsch-werdt, 1924 (Breslauer Studien zur historischen Theologie, 3), 67.

⁹ ნინიძე დ. სიმონ დე სენ-კვენტინის ცნობები საქართველოს შესახებ (ასცელინის ელჩობა) / ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, II, თბ., 2004, 477.

მონაწილეობაზე ლათინ მისიონერთა საქმიანობაში. უკვე აღინიშნა, რომ ზემოთ დასახელებული მონასტერი დაარსდა 1240 წელს.

ჟ. რიშარის მიხედვით, თბილისის მონასტრის დომიკანელები იწაფებოდნენ ქართული და სომხური ენების შესწავლაში. აღნიშნულ წლებში გვიჩარდი, რომ ქართულ ენას სწავლობდა, ამას ადასტურებს სხვა მკვლევარიც.¹ უნდა ვიფიქროთ, რომ გვიჩარდი ქართულ ენას საფუძვლიანად დაეუფლა. იმის ვარაუდიც შეიძლება, რომ თბილისში ყოფნისას ევროპელები სპარსულსაც სწავლობდნენ. ყოველ შემთხვევაში გვიჩარდმა სპარსული ენა იცოდა და მონღოლთა ნოინ ბაიჩუს მშობლიური ენაც ესმოდა, ამაში ქვემოთ დავრწმუნდებით.

* * *

1245 წლის მარტში ან აპრილში, რომის პაპმა ინოკენტი IV-მ ორი მისია გაგზავნა მონღოლთა იმპერიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში – ამიერკავკასიასა და სპარსეთში. ესენი იყვნენ დომინიკელთა ორდენიდან, ფრანგი ანდრე დე ლონჟუმო და ასცელინიტალიელი ლომბარდიის ქალაქ კრემონადან.

ასცელინი ლიონიდან გაემგზავრა, გაიარა კილიკიის, კონიას, სივასის, ყარსი და თბილისში ჩავიდა. თბილისში რამდენიმე ხანს გაჩერდა, შემდეგ ზაა გააგრძელა და მივიდა ჩრდილო ირანისა და სამხრეთ კავკასიის ნაცვალის ნოინ ბაიჯუს შტაბ-ბინაში.² ის მდებარეობდა სომხურ სოფელ სისიანთან, აზერბაიჯანისა და სომხეთის საზღვარზე. გზად ასცელინს შეუერთდა რამდენიმე ბერი, კერძოდ დომინიკელი სიმონ დე სენ კვენტინი,³ რომლის ამ მოგზაურობის აღწერა ფრანგმა მემკვიდრე ვინსენტ ბოვემ პლანო კარპინის "მონღოლების ისტორიასთან" ერთად, შეიტანა თავის ქრონიკაში – "ისტორიის სარკე".

თანამედროვეთა დახასიათებით, ასცელინი უხეში და ფანატიკოსი ადამიანი იყო. ბაიჯუს შტაბ-ბინაში მან კატეგორიული უარი თქვა საკმაოდ დამამცირებელი ცერემონიების შესრულებაზე და ხმაოდ განაცხადა, რომ იგი აქ პაპმა გამოგზავნა ბარბაროსების წინაშე მათი მძიმე ცოდვებისა და სისასტიკეებისთვის პასუხის გასაცემად. მხოლოდ ბაიჯუს მრჩევლების შუამავლობამ გადაარჩინა ასცელინი სიკვდილისგან; თუმცა მისი მისია მაინც ნაწილობრივ წარმატებული იყო: ასცელინთან ერთად 1248 წლის ზაფხულში ლიონში ჩავიდნენ ბაიჯუს ელჩები.⁴

მანამდე კი, 1246 წელს საქართველოს ეწვია ზემოთ დასახელებული ელჩობა ასცელინ კრემონელის ხელმძღვანელობით. ელჩობა ძალიან კარგად მიიღეს თბილისში. ელჩობის წევრებმა დომინიკანელების მონასტერში მოინახულეს გვიჩარდ კრემონელი და მისგან, როგორც ქართველებისა და მონღოლების ცხოვრებისა და საქმიანობის კომპეტენტური მცოდნისაგან, მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მოიპოვეს. მათთვის განსაკუთრებული იყო ისიც, რომ გვიჩარდი იმ ენების მცოდნე იყო, რომელებიც ელჩებს აღმოსავლეთში ყოფნის დროს პაპის დავალების წარმატებით შესრულებისათვის გამოადგებოდათ.

გვიჩარდუს (გვიჩარდ) კრემონელი იმდენად მჭიდროდ იყო დაკავშირებული თბილისის დომინიკანელთა მონასტერთან, რომ შეძლებისდაგვარად ვრცლად უნდა ითქვას მის როლსა და მნიშვნელობაზე ლათინ მისიონერთა საქმიანობაში. ზემოთ უკვე აღინიშნა, რომ დასახელებული მონასტერი დაარსდა 1240 წელს. ჟ. რიშარის მიხედვით, თბილისის მონას-

¹ После Марко Поло. Путешествия западных чужеземцев в страны трех Индий / Перевод с латинского и ста роитальянского языков, введение и примечания Я. М. Света, Москва, 1968, 36.

² После Марко Поло. Путешествия западных чужеземцев в страны трех Индий, 15.

³ სიმონ დე სან კვენტინის შესახებ ვრცლად იხ. ნინიძე დ. თბილისის დომინიკანელთა მონასტრის ისტორიისათვის (ვინ იყო გვიჩარდ კრემონელი?), 229-231; მაძისთვალისშვილი ე. საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია, ტ. V, 25, 26, 28, 36...

⁴ После Марко Поло. Путешествия западных чужеземцев в страны трех Индий, 16.

ტრის დომიკანელები იწაფებოდნენ ქართული და სომხური ენების შესწავლაში. დასახელებულ წლებში ის, რომ ქართულ ენას სწავლობდა¹, ამას ადასტურებს სხვა მკვლევარიც. უნდა ვიფიქროთ, რომ გვიჩარდუსი ქართულ ენას საფუძვლიანად დაეუფლა. იმის ვარაუდიც შეიძლება, რომ თბილისში ყოფნისას ევროპელები სპარსულსაც სწავლობდნენ. ყოველ შემთხვევაში გვიჩარდუსმა სპარსული ენა იცოდა და მონღოლთა ნოინ ბაიჩუს მშობლიური ენაც ესმოდა, ამაში ქვემოთ დავრწმუნდებით.

ასცელის კრემონელის მისიის აღწერაში სიმონ დე სან-კვენტინი მოგვითხრობს, რომ ამიერკავკასიაში მონღოლთა მთავარსარდალ ბაიჩუს ბანაკში დომინიკანელების ელჩობის ყოფნისას, 1247 წელს, მის შემადგენლობაში გვიჩარდი კრემონელიც იმყოფებოდა. სიმონ დე სენ-კვენტინის თქმით, ნოინ ბაიჩუს წარმომადგენლებთან პაპის ლეგატის აუდიენციის დროს ელჩობის ხელმძღვანელის, ასცელის კრემონელის საუბარს გვიჩარდი, სპარსულ ენაზე თარგმნიდა.² ის 1240-1247 წლებში, თუ არ ჩავთვლით ხუთი თვის განმავლობაში მონღოლთა ბანაკში მის ყოფნას, გაშუქებით ცხოვრობდა თბილისში. რადგან არსად არ არის აღნიშნული სად და როდის ისწავლა გვიჩარდმა სპარსული ენა, შეიძლება დავუშვათ, რომ მან სპარსული ენაც საქართველოში შეისწავლა, სადაც, ისევე, როგორც როგორც მაშინდელ მთელ ახლო აღმოსავლეთში, აღმოსავლეთ საქართველოშიც სპარსული ფართედ იყო გავრცელებული, როგორც საერთაშორისო ენა.

ასცელის კრემონელი თბილისში შეხვედრამდე იცნობდა თუ არა გვიჩარდუს კრემონელს, შეიძლება რამდენიმე ვარაუდის დაშვება: ვთქვათ, რომ მათ შორის ნაცნობობა არ არსებობდა თბილისში შეხვედრამდე, მაგრამ როდესაც ანსელუსმა გვიჩარდუსი გაიცნო და გაიგო მისი პოლიგლოტობა, მიზანშეწონილად ჩათვალა ენების მცოდნე და მონღოლების და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების შესახებ საკმაოდ ინფორმირებული პირი, გადაწყვიტა მისი ჩართვა ელჩობაში და წაიყვანა ნოინ ბაიჩუს ბანაკში. ისიც უნდა ითქვას, რომ როდესაც ასცელის და გვიჩარდის ურთიერთობაზე ვლაპარაკობთ მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს, რომ ორივე წარმოშობით ლომბარდიის ცნობილ ქალაქ კრემონიდან იყვნენ და სავარაუდოა, ისინი ერთმანეთს მშობლიურ ქალაქიდან იცნობდნენ, ისიც შეიძლება დავუშვათ, რომ ასცელისი საპეციალურად მოვიდა თბილისში გვიჩარდის წასაყვანად ბაიჩუს ბანაკში.

გვიჩარდმა მონღოლებთან გაატარა 5 თვე.³ დ. ნინიძე ჯორჯ ჯ. გუსმანის მოსაზრების გათვალისწინებით წერს, რომ გვიჩარდ კრემონელი ელჩობის ოფიციალური წევრი არ იყო, რაზეც მიუთითებს მისი ყოფნა ელჩობაში მხოლოდ 5 თვის განმავლობაში. ის ელჩობას შეუერთდა თბილისში.⁴

ნოინ ბაიჩუს ბანაკში ყოფნის შემდეგ, ასცელისის ელჩობა გამოსაზამთრებლად უკან თბილისში, დომინიკანელთა მონასტერში დაბრუნდა.⁵ სავარაუდოა, გვიჩარდიც მათთან ერთად იმყოფებოდა.

საინტერესოა, რომ იმავე დროს საქართველოში იმყოფებოდნენ მონღოლებისკენ მიმავალი სხვა ლათინები, მათ შორის მისიონერები, რომლებსაც ჩვეულებრივისამებრ, კარგა უმასპინძლეს. ფლამანდიელმა ფრანცისკანელმა ბერმა და მოგზაურმა გუილიომ რუბრუკისმა

¹ Там же, 36.

² Vincentius Bellocensis. *Speculum historiale* / J. Mentelin (ed.), Strasbourg, 1473, XXXII, 42, 48; Richard J. *L'enseignement des langues orientales en Occident au Moyen Age*, 160; Хайтала Р. Коммуникативные аспекты дипломатических связей между государствами Западной Европы и Империей монголов в XIII веке, 170-171.

³ Richard J. *La Papauté et les Missions d'Orient au Moyen Age (XIIIe-XVe siècle)*, 55; ნინიძე დ. თბილისის დომინიკანელთა მონასტრის ისტორიისათვის (ვინ იყო გვიჩარდ კრემონელი?) // შოთა მესხია 90. საბუღალრო კრებული მიძღვნილი შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავისადმი, თბილისი, 2006, 229.

⁴ Gregory G. Guzman, *Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal*, „Speculum“, Vol. 46, No. 2 (Apr., 1971; ნინიძე დ. თბილისის დომინიკანელთა მონასტრის ისტორიისათვის (ვინ იყო გვიჩარდ კრემონელი?), 230.

⁵ ნინიძე დ. თბილისის დომინიკანელთა მონასტრის ისტორიისათვის (ვინ იყო გვიჩარდ კრემონელი?), 231.

საფრანგეთის მეფის ლუი IX-ის დავალებით მონღოლებში იმოგზაურა და რამდენიმე საინტერესო ცნობა დაგვიტოვა 1255 წლის თებერვალში საქართველოში ნამყოფი ლათინი მისიონერების შესახებ.¹ ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ მათ შორის იმყოფებოდა ერთ-ერთი დომინიკანელი ბერი, უფლის საფლავის წინამძღვარი, რომელიც საქართველოში ჩამოვიდა დასახლებული ტაძრის მამულების სამართავად.² სიმონ დე სენ-კვენტენი ადასტურებს უფლის საფლავის არქიდიაკონის ყოფნას საქართველოში.³ ეს მამულები წინათ, ვიდრე უფლის საფლავი ლათინთა იურისდიქციაში გადავიდოდა, მანამდე ეკუთვნოდა იერუსალიმის ორთოდოქსულ საპატრიარქოს, ხოლო როდესაც ქრისტეს საფლავის ტაძარი იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქომ დაიბრუნა, ამ დროიდან მონასტრის ბერძენი ილუმენები რეგულარულად ჩამოდიოდნენ საქართველოში მონასტრის მამულების შემოსავლის ასაღებად.⁴

Eldar Mamistvalishvili

Gori State University

THE FIRST LATIN MISSIONARIES IN GEORGIA RESUME

During the preparations for the Fifth Crusade, Pope Innocent III wrote an epistle to King George IV of Georgia asking him to help the crusaders liberate the holy city of Jerusalem from the hands of the Muslims. It is likely that the Pope's epistle was given to King Giorgi-Lasha by the missionary Jacobo de Rossano (Russano, Rogsano), a Dominican monk who visited Georgia several times in 1211 and later. The king intended to help the crusaders with an army and fulfill the will of his mother, Queen Tamar, to rest her remains in Jerusalem.

After the establishment of the Dominican convent (monastery) in Tbilisi (1240), Latin missionaries often came to Georgia. The article focuses on one of the missionaries, Guichardus (Guichard) of Cremona, who was in Georgia in 1240-1245, knew Eastern languages (Georgian, Armenian, Persian) and was even a translator whilst being a missionary.

¹ *Gulielmus de Rubruc. Itinerarium* / A. van den Wyngaert (ed.), Firenze, 1929; გულიომ რუბრუკისი. მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში / თარგმანი ფრანგულიდან გერონტი ქიქოძისა // მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. V, თბილისი, 1942; მამისთვალისშვილი ე. საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია, V, თბ., 2021, 173, 175

² ვრცლად იხ. იქვე, 161-162.

³ ნინიძე დ. სიმონ დე სენ-კვენტენის ცნობები საქართველოს შესახებ (ასცელინის ელჩობა), 231.

⁴ მამისთვალისშვილი ე. საქართველო-იერუსალიმის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI-XVII სს.), თბ., 2008.

**საქართველოს ეროვნული საბჭო და ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის
კონსტიტუციის შემუშავების მცდელობა (1918 წლის აპრილი – მაისი)***

შესავალი

საქართველოს ეროვნული საბჭოს საქმიანობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულება კონსტიტუციის პროექტის შემუშავება იყო. ეროვნულ საბჭოს თავიდან მუშაობის დაწყება მოუხდა არა საქართველოს, არამედ ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის კონსტიტუციაზე. ამ სახელმწიფოს შექმნა გარეშე ფაქტორის ზემოქმედებით, მოულოდნელად და ნაჩქარევად მოხდა და დიდხანს არც უარსებია (1918 წლის 9(22) აპრილს შეიქმნა და 26 მაისს დაიშალა). უნდა ითქვას, რომ ამ სახელმწიფოს ისტორია ნაკლებად არის შესწავლილი. ამ თემაზე აღსანიშნავია სტატიათა კრებული, რომელიც ჯერ ჟურნალ Caucasus Survey-ს სპეციალურ გამოცემაში 2020 წელს დაიბეჭდა და 2023 წელს ქართულადაც ითარგმნა.¹ მიუხედავად ამ უდავოდ საინტერესო კრებულისა, ამიერკავკასიის ფედერაციის ბევრი ასპექტი ჯერ კიდევ შესასწავლია. ერთ-ერთი ასეთი საკითხი ამიერკავკასიის ფედერაციის კონსტიტუციის შემუშავების მცდელობა იყო.

ამიერკავკასიის ფედერაციული სახელმწიფოს შექმნის დეკლარირება პირველ რიგში მისი სახელმწიფოებრივი მოწყობის განსაზღვრას, ანუ კონსტიტუციის შემუშავებას გულისხმობდა. ამ საკითხზე მუშაობა მიმდინარეობდა ამიერკავკასიის მთავრობის მიერ შექმნილ საკონსტიტუციო კომისიაში და ქართულ, სომხურ და მუსლიმურ ეროვნულ საბჭოებში.

სტატიის მიზანია იმის წარმოჩენა, თუ როგორ ხდებოდა კონსტიტუციის საკითხების განხილვა საქართველოს ეროვნულ საბჭოში. შესაბამისი საარქივო მასალების შესწავლა მკაფიოდ წარმოაჩენს ქართული პარტიების პოზიციებს და გარდუვალად აყენებდა საქართველოს კონსტიტუციის შემუშავების საკითხს, რომელიც სულ მალე აქტუალური გახდა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ.

ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის კონსტიტუციის შემუშავების პროცესში საქართველოს ეროვნული საბჭოს მონაწილეობის შესახებ გამოქვეყნებული მატყვს რამდენიმე სტატია.² ასევე საინტერესოა სომხური და აზერბაიჯანული ეროვნული საბჭოების პოზიცია ამიერკავკასიის კონსტიტუციის შემუშავებასთან დაკავშირებით. ამ საკითხს ნაწილობრივ ეხება ირადა ბაგიროვა, რომელიც თავის სტატიაში განიხილავს მუსლიმთა ეროვნული საბჭოს პოზიციას.³

* კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის – “თანამედროვე ქართული პარლამენტარიზმის სათავეებთან: საქართველოს ეროვნული საბჭო-საქართველოს პარლამენტი” ფარგლებში. გრანტის კოდი: FR-23-2950

¹ ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკა. თბილისი, არტანუჯი, 2023

² მათ შორის აღსანიშნავია: მაღზაზ მაცაბერიძე. საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუცია: შემუშავება, მიღება, სახელმწიფოს მოწყობის კონვერცია. თბილისი, 2008, გვ.34-48; Малхаз Мацаберидзе. Разработка конституции Закавказского Сейма и Национальный совет Грузии – «Кавказ и Глобализация», 2008, Том 2, выпуск 2, стр.151-160.

³ Ирада Багирова. Закавказский Сейм: несостоявшееся объединение Центрального Кавказа - «Кавказ и Глобализация», 2008, Том 2, выпуск 2, стр.140-150.

ამიერკავკასიის საკონსტიტუციო კომისიის ფორმირება

1918 წლის 9 (22) აპრილს, ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, სეიმმა აირჩია კომისია ამიერკავკასიის ახლადშექმნილი სახელმწიფოს კონსტიტუციის შესამუშავებლად. სეიმის რეზოლუცია ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესახებ სულ ორი მუხლისაგან შედგებოდა:

“1. ამიერკავკასია გამოცხადდეს დამოუკიდებელ რესპუბლიკად. ეს ეუწყოს სახელმწიფოებს.

2. დაევალოს მთავრობას დაუყოვნებლივ წარმოადგინოს ამიერკავკასიის დამოუკიდებელ ფედერატიულ დემოკრატიულ რესპუბლიკის კონსტიტუციის კანონპროექტი”.¹

აღნიშნული დადგენილების შესაბამისად, ამიერკავკასიის მთავრობის მიერ სეიმისათვის წარდგენილ დეკლარაციაში ერთ-ერთ სასწრაფოდ გადასაწყვეტ საკითხად კონსტიტუციის შემუშავება იყო მიჩნეული. ამიერკავკასიის მთავრობის მიერ შექმნილი საკონსტიტუციო კომისია 24 წევრისგან შედგებოდა, აქედან 15 ეროვნული საბჭოების წარმომადგენლები იყვნენ (ხუთ-ხუთი ქართული, სომხური და აზერბაიჯანული ეროვნული საბჭოებიდან), დანარჩენი 9 წევრი კი მთავრობის მიერ იყო დანიშნული.²

საქართველოს ეროვნული საბჭოს წარმომადგენლები ამიერკავკასიის საკონსტიტუციო კომისიაში (როგორც უწოდებდნენ “მთავრობის კომისიაში”) აირჩიეს საქართველოს ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის 1918 წლის 2 მაისის სხდომაზე. მასში შევიდნენ სხვადასხვა პარტიების წარმომადგენლები: გიორგი გვაზავა, პავლე საყვარელიძე, შალვა მესხიშვილი, რაჟდენ არსენიძე და ივანე გობეჩია. ასევე საჭიროდ მიიჩნიეს სპეციალისტების მიწვევაც.³

სულ ამიერკავკასიის საკონსტიტუციო კომისიაში საქართველოს 9 წარმომადგენელი იყო. ეროვნული საბჭოს მიერ არჩეული 5 წარმომადგენლის გარდა, 4 მთავრობის მიერ იყო დანიშნული. ესენი იყვნენ აკაკი ჩხენკელი, სერგო ჯაფარიძე, ზურაბ ავალიშვილი და გრიგოლ რცხილაძე.⁴

ამიერკავკასიის საკონსტიტუციო კომისიის პირველი სხდომა საორგანიზაციო საკითხებს მიეძღვნა. კერძოდ, დაისვა კომისიის შემადგენლობაში სამი ეროვნული საბჭოს (ქართული, სომხური, აზერბაიჯანული) წარმომადგენლების გარდა, სხვა ეროვნული საბჭოების წარმომადგენელთა შეყვანის საკითხი – ან იმავე წარმომადგენლობით (5 – 5 წევრი), ან უფრო ნაკლებით. აღნიშნული საკითხი იმის გამო დადგა, რომ ამიერკავკასიაში მცხოვრებმა გერმანელებმა კომისიას განცხადებით მიმართეს და მის მუშაობაში მონაწილეობის სურვილი გამოთქვეს.⁵ ამ საკითხთან დაკავშირებით სომხეთის ეროვნული საბჭოს წარმომადგენლებმა აღნიშნეს, რომ თავადაც აპირებდნენ სხვა ეროვნული საბჭოების წარმომადგენელთა მოწვევის საკითხის პრინციპულად დაყენებას. მცირე კამათის შემდეგ გავიდა “მუსულმანთა წინადადება”, რომლის მიხედვითაც საკითხი მოიხსნა და საკონსტიტუციო კომისიის შემადგენლობა უცვლელი დარჩა.

მთავარი განსახილველი საკითხი: კონფედერაცია თუ ფედერაცია

საკონსტიტუციო კომისიის მეორე სხდომაზე დაისვა საკითხი თუ როგორ უნდა შეემუშავებინათ ამიერკავკასიის დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუცია. ამის თაობაზე კომისიაში ორი მოსაზრება გამოითქვა. უმცირესობა მოითხოვდა, რომ ჯერ დაწერილებით შეესწავლათ “ფედერაციისა და კონფედერაციის საფუძვლები” და შესაბამისი საერთო

¹ გაზ. “საქართველო”, 1918 წ. 12 აპრილი.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 113.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 2, ფურც. 59.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 2, ფურც. 116.

⁵ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 113.

მოხსენების მოსმენის შემდეგ დაეწყოთ კონსტიტუციის შემუშავება. უმრავლესობის აზრით კი მსგავსი თეორიული წიაღსვლა საჭირო არ იყო და პირდაპირ უნდა შედგომოდნენ იმის გარკვევას, თუ რა სფეროები უნდა დაქვემდებარებოდა საერთო მთავრობას და რა “კერძო ტერიტორიალურ-პოლიტიკურ ერთეულებს”.¹

საკონსტიტუციო კომისიის პირველივე სხდომიდან ნათელი გახდა, რომ “ამიერკავკასიის მთლიანობა, ფედერაცია მჭიდრო და მაგარი არ იქნებოდა” (გრიგოლ რცხილაძის სიტყვები).² თუ ქართველი სოციალ-დემოკრატები მხარს უჭერდნენ მტკიცე ფედერაციის შექმნას, მუსლიმთა საბჭოს წარმომადგენლები კატეგორიულად მოითხოვდნენ ფედერაციის წევრებისათვის კავშირიდან თავისუფალი გასვლის უფლებას.

განხილვის დროს გამოიკვეთა საკითხთა წრე, რაც, საერთო აზრის თანახმად, ცენტრალურ ხელისუფლებას უნდა დაქვემდებარებოდა: 1. საგარეო პოლიტიკა, 2. სამხედრო საქმე, 3. საბაჟო, 4. ფინანსები, “გამოძებნა საკავშირო შემოსავლისა”. ამის შემდეგ საკონსტიტუციო კომისიამ აირჩია ე. წ. მცირე კომისია, რომელსაც დაევალია მუშაობის გაგრძელება კონსტიტუციის პროექტის შესადგენად. პირველ რიგში საჭიროდ მიიჩნიეს სამი საკითხის გარკვევა:

1. სამოქალაქო უფლებები;
2. რა პრინციპებზე აეგოს საერთო მმართველობა: ა/ საერთო პარლამენტი; ბ/ წარმომადგენლები, რომელთაც ან ტერიტორიული ერთეულების მთავრობები დანიშნავდნენ, ანდა საკანონმდებლო დაწესებულებები აირჩევდნენ; გ/ საერთო საკითხები გადაწყდეს დელეგაციათა მეშვეობით;
3. ფედერალური სასამართლოს დაარსება – ცენტრალურ და ადგილობრივ მთავრობათა შორის წამოჭრილ კონფლიქტთა გადასაწყვეტად.

მცირე კომისიას 5 დღე მიეცა დასახელებული საკითხების შესასწავლად და მისი პირველი სხდომა 11 მაისისათვის დაინიშნა.³

მთლიანობაში, ამიერკავკასიის საკონსტიტუციო კომისიის მუშაობის დროს ცხადი გახდა, რომ, მიუხედავად ამიერკავკასიის სახელმწიფოს ფედერაციულ რესპუბლიკად გამოცხადებისა, ეს არ მიაჩნდათ “გადაწყვეტილ საქმედ” და ახალშექმნილი სახელმწიფოს სავარაუდო მოწყობა ფედერაციასა და კონფედერაციას შორის მერყეობდა.

საკონსტიტუციო საკითხების განხილვა საქართველოს ეროვნულ საბჭოში

ამიერკავკასიის კონსტიტუციაზე სამთავრობო კომისიის მუშაობის პარალელურად საჭიროდ მიიჩნიეს ანალოგიური მუშაობის დაწყება ეროვნულ საბჭოშიც. კერძოდ, საქართველოს ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის 1918 წლის 9 მაისის სხდომაზე გადაწყდა, რომ იმავე დღესვე დანიშნულ საბჭოს სხდომაზე მოესმინათ ინფორმაცია თუ როგორ მიდიოდა მუშაობა ამიერკავკასიის კონსტიტუციის შესამუშავებლად და განეხილათ ეს საკითხი, ასევე აერჩიათ კომისია, რომელსაც უნდა განესაზღვრა “ამიერკავკასიის კონსტიტუციის საზოგადო დებულებანი” და შეემუშაებინა “საქართველოს მთელი კონსტიტუცია”.⁴

იმავე დღეს შედგა საქართველოს ეროვნული საბჭოს მე-14 კრება, სადაც “მთავრობის კომისიის” მიერ კონსტიტუციის შესამუშავებლად გაწეული მუშაობის შესახებ მოკლე მოხსენებით გამოვიდა გრიგოლ რცხილაძე (სოც. ფედ.), რის შემდეგაც სხდომის თავმჯდომარემ გიორგი ლასხიშვილმა დამსწრეთ გააცნო აღმასრულებელ კომისიაში გამოთქმული ორი მოსაზრება: ა/ უმრავლესობის აზრით, კამათის გამართვის გარეშე უნდა აერჩიათ კომისია, რომელიც შეიმუშავებდა კონსტიტუციის ძირითად დებულებებს და წარუდგენდა ეროვნულ საბჭოს მომდევნო კრებაზე განსახილველად; ბ/ აღმასრულებელი კომიტეტის ზოგიერთი წევრის

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 114.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 114.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 115.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 2, ფურც. 62-63.

აზრით კი დაუყოვნებლივ უნდა გამართულიყო კამათი განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით, რაც მუშაობას გაუადვილებდა არჩეულ კომისიას.¹

რევაზ გაბაშვილმა (ნაც. დემ.) პირველ რიგში საჭიროდ ჩათვალა გაერკვია, თუ რა მნიშვნელობა ექნებოდა ეროვნული საბჭოს მიერ კონსტიტუციის შესამუშავებლად გაწეულ მუშაობას “მთავრობის კომისიისთვის”. გარდა ამისა, მისი სიტყვებით, ზოგიერთი შეუმოწმებელი ცნობის თანახმად, ამიერკავკასიას კონსტიტუცია “მზარმზარეულად გადაეცემოდა”.² როგორც ჩანს, იგულისხმებოდა ასეთი კონსტიტუციის გადმოცემა გერმანია-თურქეთის მხრიდან.

მოსაზრება “მზა კონსტიტუციის” შესაძლო გამოჩენის თაობაზე სერიოზულად არ იქნა მიჩნეული. რეზო გაბაშვილის გამოსვლას მხოლოდ პავლე საყვარელიძე გამოეხმაურა: “აქ, სხვათა შორის სთქვეს წინასწარ დამზადებულ კონსტიტუციით მოდიანო. თუ ეს ასეა, - ჩვენ დავასწროთ, - გამოვარკვიოთ ჩვენი სურვილი და ვუთხრათ – ჩვენ ის კი არ გვინდა, რასაც ხიშტების ძალით გინდათ თავზე მოგვახვიოთ, არამედ აი ესა და ეს-თქო”.³

ეროვნული საბჭოს მიერ საკონსტიტუციო საკითხების გარკვევის აუცილებლობა კი ყველას მიერ უდავოდ იქნა მიჩნეული. ამას მხარი დაუჭირეს “სამთავრობო კომისიის” წევრებმაც. სერგო ჯაფარიძის (სოც. დემ.) სიტყვებით, მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნული საბჭოს გადაწყვეტილებას იურიდიული ძალა არ ექნებოდა სამთავრობო კომისიაში უკვე ის აზრი იყო გამოთქმული, რომ იხელმძღვანელებდა იმით, რასაც ეროვნული საბჭოები გადაწყვეტდნენ, გარდა ამისა, რის თქმაც ეროვნულ საბჭოში იყო შესაძლებელი “მთავრობის კომისიაში არ ითქმის”.⁴ პავლე საყვარელიძის განცხადებითაც ეროვნული საბჭოს გადაწყვეტილებას პრაქტიკულად უფრო მეტი მნიშვნელობა ექნებოდა, “ვიდრე მთავრობის კომისიის დადგენილებას”. შალვა მესხიშვილმა (სოც. ფედ.) მიუთითა ეროვნულ საბჭოში საკონსტიტუციო საკითხების განხილვის მნიშვნელობის კიდევ ერთ მხარეზეც. კერძოდ, ეს საჭირო იყო საბჭოს “წევრთა შორის უთანხმოების მოსასპობად”, ეს კი შეაკავშირებდა და შეათანხმებდა საქართველოს წარმომადგენლებს “მთავრობის კომისიაში და შემდეგ სეიმშიაც”.⁵

რეზო გაბაშვილმა (ნაც. დემ.) მოითხოვა საკონსტიტუციო საკითხებზე კამათის დაუყოვნებლივ გამართვა, რის შემდეგაც გაირკვეოდა საკონსტიტუციო კომისიისათვის მისაცემი დავალებები.⁶ სერგო ჯაფარიძემ (სოც. დემ.) საჭიროდ მიიჩნია ჯერ ფრაქციებს წარმოედგინათ კონსტიტუციის შესახებ თავიანთი მოხსენებები. შემდეგ ემსჯელათ წარმოდგენილი ხედვების შესახებ და მხოლოდ ამის შემდეგ გადაეცათ კონსტიტუცია შესამუშავებლად კომისიისათვის.⁷ წინადადებას მომხსენებლის არჩევასა და შემდეგ კამათის გამართვის შესახებ მხარი დაუჭირა პავლე საყვარელიძემაც. მისი აზრით ეს სხდომა კვირას, 1918 წლის 12 მაისს უნდა დაენიშნათ. მას დაეთანხმა შალვა მესხიშვილიც (სოც. ფედ.).⁸

გრიგოლ რცხილაძემ ზედმეტად მიიჩნია საერთო ხასიათის აკადემიური მოხსენების მოსმენა იმის თაობაზე “თუ რა არის ფედერაცია და რა არის კონფედერაცია”. ფრაქციათა მიერ გამოყოფილ მომხსენებლებს კონკრეტულად უნდა ელაპარაკათ, თუ “რა არის ჩვენთვის უმჯობესი”. პავლე საყვარელიძის აზრით კი საკმარისი იყო სულ ორი მომხსენებლის გამოყოფა, რომელთაგან ერთი ფედერაციეს განიხილავდა, მეორე კი კონფედერაციას, როგორც სახელმწიფო მოწყობის ფორმას.⁹ ამ მოსაზრების წინააღმდეგ გამოვიდა შალვა ქარუმიძე, რომლის აზრითაც ყველა ფრაქციას თავისი პოზიცია უნდა ჩამოეყალიბებინა.

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 115.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 115.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 6.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 115.

⁵ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 115.

⁶ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 115.

⁷ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 116.

⁸ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 116.

⁹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 117.

ეროვნულმა საბჭომ ახალ საკონსტიტუციო კომისიის შექმნაზე უარი თქვა

ერთ-ერთი საკითხი, რაც ეროვნულ საბჭოს უნდა გადაეწყვიტა, თავისი საკონსტიტუციო კომისიის შექმნა იყო. გრიგოლ რცხილაძემ წინადადება წამოაყენა, რომ საჭირო არ იყო ახალი კომისიის შექმნა და ეროვნული საბჭოს საკონსტიტუციო კომისიაში ის 9 პირი აერჩიათ, რომლებიც მთავრობის კომისიაში შედიოდნენ. გრიგოლ რცხილაძის აზრით ეს კიდევ უფრო გაზრდიდა მათ პასუხისმგებლობას ეროვნული საბჭოს წინაშე.¹

გრიგოლ რცხილაძის წინადადებას არ დაეთანხმა შალვა ქარუმიძე, რადგანაც, მისი განცხადებით, ეს პიროვნებები “მთავრობის ხალხი” იყო. თუმცა მისთვის მხარი აღარავის დაუჭერია ალექსანდრე ლომთათიძის გამოსვლის შემდეგ. ამ უკანასკნელის განცხადებით, ახლად არჩეულ პირებს თავიდან მოუხდებოდათ იმის გაცნობა, თუ “რა თქმულა და რა გაკეთებულა”, ამიტომ, დროის ეკონომიის მიზნით, სავსებით მისაღები იყო გრიგოლ რცხილაძის წინადადება.²

საბოლოოდ, ერთხმად მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ ეროვნული საბჭოს საკონსტიტუციო კომისია შემდგარიყო იმ 9 პირისაგან, “რომელნიც არჩეულნი არიან აღმასრულებელ კომიტეტის მიერ და მიწვეულნი მთავრობის მიერ”. ამ კომისიას ეროვნული საბჭოს მომდევნო კრებისათვის უნდა აერჩია მომხსენებელი, ანდა მომხსენებლები, თუკი ფრაქციები საჭიროდ ჩათვლიდნენ თავიანთი პოზიციის დაფიქსირებას. გარდა ამისა, საბჭოს კოოპტაციის უფლებაც მიეცა.

კამათი ეროვნულ საბჭოში: “ძლიერი” ფედერაცია, კონფედერაცია თუ დამოუკიდებელი სახელმწიფო

1918 წლის 12 მაისს ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელმა კომიტეტმა დაადგინა, რომ კონსტიტუციის შესახებ სერგო ჯაფარიძის მოხსენების მოსმენის შემდეგ გამართულიყო “ფართე კამათი”. სერგო ჯაფარიძე მომხსენებლად საკონსტიტუციო კომისიის მიერ იყო არჩეული.³

იმავე დღეს გამართულ საქართველოს ეროვნული საბჭოს მე-15 კრებას 31 წევრი და 29 კანდიდატი დაესწრო. ს. ჯაფარიძემ თავიდანვე აღნიშნა, რომ კომისია სულ რამდენიმე დღის არჩეული იყო და ამიტომ “ვერ მოასწრო საქართველოს კონსტიტუციის პროექტის დამზადება და საბჭოსადმი წარდგენა”.⁴ ეს ფრაზა კარგად მეტყველებს თუ თავიდან ზოგიერთისთვის რა იოლ საქმედ ჩანდა კონსტიტუციის შემუშავება, რასაც შემდეგ თითქმის სამი წელი მოანდომეს.

როგორც გაირკვა, 9-კაციანი კომისია საერთო აზრამდე ვერ მივიდა და, შესაბამისად, საერთო მოხსენებაც ვერ წარმოადგინა. ამიტომ ს. ჯაფარიძის გამოსვლა იყო “მცირე მოხსენება შესახებ ამიერკავკასიის მოსალოდნელ ფორმებისა”, რის შემდეგაც ფრაქციებმა წარმოადგინეს თავიანთი მოსაზრებები განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით.

სოციალ-დემოკრატები: საჭიროა “ძლიერი კავშირი”

თავის მოხსენებაში ს. ჯაფარიძე შეეცადა დაესაბუთებინა, რომ საქართველოს ინტერესებში შედიოდა “ძლიერი კავშირის” შექმნა, ანუ ფედერალური ცენტრის ხელში ფართო უფლებამოსილების მოქცევა. კომისიის სახელით წარმოდგენილ მოხსენებაში ს. ჯაფარიძე ქართველი სოციალ-დემოკრატების პოზიციას გამოხატავდა.

“ძლიერი კავშირის” აუცილებლობის დასაბუთებას ს. ჯაფარიძე ეროვნული, ეკონომიკური და დემოკრატიული თვალსაზრისიდან გამოძვინარე არგუმენტებით ცდილობდა. ეს არგუმენტები შემდეგნაირად გამოიყურებოდა:

1. ეროვნული მოსაზრებები: ა/ ქართველი ერი მცირერიცხოვანია და “პატარა ერს თავისუფალი არსებობა არ შეუძლიან”. მას უეჭველად უნდა ყავდეს მფარველი. მფარველი ს.

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 116.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 118.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 103.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 104.

ჯაფარიძეს არ დაუსახელებია. როგორც ჩანს, მისი როლი ამიერკავკასიის ძლიერ კავშირს უნდა შეესრულებინა: ბ/ ქართველთა ზოგიერთ წრეში არსებული დიდი სიმპათია თათრებისადმი “აღმოცენებულია რომანტიზმის ნიადაგზე”, რაც, მისი განცხადებით, ახალციხეში მიმდინარე მოვლენებმაც დაადასტურა. სწორედ ამიტომ, ს. ჯაფარიძის აზრით, საჭირო იყო ძლიერი კავშირი, რათა “ჩვენ იმათზე გავლენა ვიქონიოთ და არა იმათ მოახდინონ ჩვენზე გავლენა”;

2. ეკონომიკური – “საქართველოს არ ექნება ნავთი, თუ კავშირი ძლიერი არ იქნა”;

3. დემოკრატიის ინტერესი – ს. ჯაფარიძის თქმით, ქართველი ხალხი დემოკრატიულად იყო განწყობილი და 8-საათიან სამუშაო დღეს აუცილებლად შემოიღებდა, ბაქოში კი შეიძლება 12-საათიანი სამუშაო დღეც დაეწესებინათ. ამით ისინი დიდ კონკურენციას გაუწევდნენ საქართველოს მრეწველობას და “ჩვენ ეკონომიკურად დავიჩაგრებოდით”, ძლიერი კავშირი ერთნაირ შრომის პირობებს დააწესებდა.¹

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის აზრით საგარეო პოლიტიკის, სამხედრო, საბაჟო და ფინანსურ საქმეებთან ერთად, ცენტრის გამგებლობაში უნდა ყოფილიყო ფულადი სისტემა, რკინიგზები, ერთიანი საწონ-საზომი სისტემა, ფოსტა-ტელეგრაფი, სავაჭირო და სავაჭრო ვალდებულებანი. მინიმალური განათლების საქმე, სამოქალაქო და სისხლის სამართალი, შრომის დაცვის კანონმდებლობა.²

ს. ჯაფარიძის აზრით ამიერკავკასიის საკანონმდებლო ორგანო უნდა ყოფილიყო ერთი წარმომადგენლობითი პალატა, სადაც დეპუტატებს ხალხი აირჩევდა საყოველთაო და პირდაპირი არჩევნების წესით. საკითხები იქ ხმის უმრავლესობით უნდა გადაწყვეტილიყო.³

სოციალ-დემოკრატების გეგმა არც ფედერაცია იყო და არც კონფედერაცია

ს. ჯაფარიძის მიერ გადმოცემული “ძლიერი ამიერკავკასიული კავშირის” შექმნის სოციალ-დემოკრატიული გეგმა სასტიკად გააკრიტიკეს სხვა ფრაქციების წარმომადგენლებმა.

პ. საყვარელიძის (“ალიონი”) სიტყვებით, ს. ჯაფარიძის მიერ წარმოდგენილი გეგმა არც ფედერაცია იყო და არც კონფედერაცია. მისი თქმით, ფედერაციულ სახელმწიფოში საკანონმდებლო ორგანო აუცილებლად ორი პალატისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი: საერთო პარლამენტის მიერ მიღებული კანონი აუცილებლად უნდა დაედასტურებინა ფედერაციის წევრების წარმომადგენლებისგან შემდგარ პალატას. გარდა ამისა, ს. ჯაფარიძე ფედერაციული კავშირის შექმნაც საეჭვოდ მიაჩნდა სამხრეთ კავკასიის ხალხების კულტურული და ეკონომიკური განვითარების სხვადასხვა დონის გამო. ამიტომ, პ. საყვარელიძის აზრით, საჭირო იყო “უფრო შესაფერი და მისაღები ფორმის” გამოძებნა.⁴

პ. საყვარელიძეს დაეთანხმა გრ. რცხილაძე (სოც. ფედ.) და აღნიშნა, რომ “იმას, რაც აქ ფედერაციის სახით წარმოგვიდგინა ს. ჯაფარიძემ, არავითარი მსგავსება არა აქვს არც ფედერაციასთან და არც კონფედერაციასთან”. ს. ჯაფარიძის განცხადებაში გამოხატული სოციალ-დემოკრატიული სულისკვეთება (“ჩვენი ინტერესი მოითხოვს ჩვენი გავლენის ქვეშ ვიყოლიოთ მეზობელ ერთა დემოკრატიები”) გრ. რცხილაძემ წმინდა წყლის იმპერიალიზმად მიიჩნია, ამასთან, მისი თქმით, სოციალ-დემოკრატებისათვის სასურველი უნიტარისტული პოლიტიკის განხორციელების ძალა ამიერკავკასიის არცერთ ერს არ გააჩნდა და ეს “საერთო უძღურება” ქმნიდა “წონასწორობას ერთა შორის”. ამიტომაც სამხრეთ კავკასიის მასშტაბით შეუძლებელი იქნებოდა ისეთი პოლიტიკის გატარება, რომელიც თანაბრად დააკმაყოფილებდა იქ მცხოვრებ ერებს.⁵

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 104.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 105.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 106.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 105.

⁵ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 106.

გრ. რცხილაძემ “ცენტრის” უფლებამოსილებაში გადასაცემად საკმარისად მიიჩნია საგარეო პოლიტიკა, სამხედრო საქმე, საბაჟო და საფინანსო საქმეები, დანარჩენი კი, მისი თქმით, “ადგილობრივ” (ანუ ეროვნულ) სახელმწიფოთა გამგებლობაში უნდა ყოფილიყო: “მოხსენებაში ს. ჯაფარიძემ ცენტრს, კავშირს მიაკუთვნა მთელი ის ფუნქციები, რაც ახასიათებს სახელმწიფოს. რაღა დარჩა აქ ადგილობრივ სახელმწიფოებს? არაფერი! თუ ასეა, საჭირო აღარ ყოფილა საქართველოს კონსტიტუციის შედგენა”.¹

რაც შეეხება სოციალისტ-ფედერალისტთა პოზიციას ამიერკავკასიის სახელმწიფო მოწყობასთან დაკავშირებით, გრიგოლ რცხილაძის სიტყვებით, ამ პარტიის წევრები არ იყვნენ “არც წმინდა ფედერაციის და არც წმინდა კონფედერაციის მომხრენი”. ეს უნდა ყოფილიყო შერეული კონსტიტუცია, სადაც “გამოსჭვივის ელემენტი ორივესი”. მისი აზრით, ასეთი კონსტიტუცია “ჩვენი ცხოვრების რეალურ პირობებს უფრო შეესაბამება, დაე მერე მეცნიერებამ თავი იმტვიროს თუ რა ტიპისაა ჩვენი კონსტიტუცია”.²

გრ. რცხილაძემ რუსულად წაიკითხა აგრეთვე იმ კონსტიტუციის პროექტი, რის წარდგენასაც აპირებდა მთავრობის საკონსტიტუციო კომისიისთვის.

ეროვნულ-დემოკრატიები: საჭიროა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნა

ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია არც ფედერაციის და არც კონფედერაციის შექმნას არ უჭერდა მხარს. გ. გვაზავა (ერ. დემ.) შეეცადა დაესაბუთებინა, რომ სამხრეთ კავკასიის პირობებში შეუძლებელი იყო როგორც ფედერაციის, ისე კონფედერაციის შექმნა. მისი განცხადებით, სათუო იყო იმ ოთხი საკითხის შეთანხმებული წარმოება კი, რომელთა ცენტრის ხელში გადაცემაზე თანხმდებოდნენ “ალიონისტები” და ფედერალისტები. მაგალითად, აშკარად განსხვავებული იყო სამივე ერის საგარეო პრიორიტეტები – საქართველო ევროპისაკენ იყურებოდა, აზერბაიჯანი სტამბოლისაკენ, სომხებს კი მოსწონდათ ინგლისელები და რუსები, თუნდაც ბოლშევიკური.

გ. გვაზავას განცხადებით, “ცენტრის” ხელში ამ ოთხი უმნიშვნელოვანესი საკითხის გადაცემა არ შედიოდა საქართველოს ინტერესებში, რადგანაც საქართველოს წარმომადგენლები უმცირესობაში იქნებოდნენ და შედეგად “ყოველი საკითხი უსათუოდ გადაწყდებოდა ისე, როგორც მოისურვებს უმრავლესობა, ე. ი. წინააღმდეგ განსაკუთრებით საქართველოს ინტერესებისა”.³

გ. გვაზავა აღნიშნავდა, რომ ამიერკავკასიის ერთიანმა სახელმწიფომ სეიმის სახით ვერაფერი გააკეთა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესების დასაცავად: “დაიცვა იმან ბათუმი, საინგილო, ახალციხე ან ახალქალაქი? ვერა! რა უფლება გვაქვს ვიგულოთ, კონფედერაციაში ჩვენ უსათუოდ გამოვიყენებთ თათრების ან სომხების ძალებს? ეს ფანტაზიაა და დროა ეხლა მაინც თავი დაგანებოთ ფანტაზიურობას”.⁴

გ. გვაზავას განცხადებით რეალური პოლიტიკის წარმოება სულ სხვა ნაბიჯის გადადგმას გულისხმობდა. მანვე წაიკითხა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის დადგენილება, რომელიც მოითხოვდა საქართველოს დამოუკიდებელ, სუვერენულ სახელმწიფოდ გამოცხადებას, ხოლო “კავკასიის სახელმწიფოთა საერთო საქმეების მოსაწესრიგებლად” უნდა შექმნილიყო “მუდმივი ორგანო კავკასიის სახელმწიფოთა წარმომადგენლებისაგან”.⁵

პ. საყვარელიძის შენიშვნაზე, რომ “მუდმივი ორგანო” ნიშნავდა კონფედერაციის შექმნას. გ. გვაზავამ აღნიშნა, რომ კონფედერაცია გულისხმობს “რაიმე უფლების გადატანას ცენტრში”, ხოლო ეროვნულ-დემოკრატიები მოითხოვდნენ “უბრალო კომისიის შექმნას”, რომლის

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 106.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 107.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 108.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 109.

⁵ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 110.

გადაწყვეტილებასაც სავალდებულო ხასიათი არ ექნებოდა. გ. გვაზავას განცხადებით, ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას დიდი ხანია აღიარებული ჰქონდა, რომ “ფორმა სახელმწიფოსი უნდა იყოს დამოუკიდებელი დემოკრატიული რესპუბლიკა”, რაც უნდა დაეფიქსირებინა საქართველოს კონსტიტუციას.

კონფედერაცია თუ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნა

ესერთა წარმომადგენლის პარმენ საბაშვილის გამოსვლა მოკლე იყო. თავისი ფრაქციის სახელით მან აღნიშნა, რომ ხელსაყრელი იყო “ამიერკავკასიის კონფედერაციული წესწყობილების შექმნა”.

ფრაქციათა წარმომადგენლების გამოსვლას დიდი დრო დასჭირდა და ამიტომ კამათი მომდევნო სხდომისათვის გადაიტანეს, რომელიც 14 მაისს დაინიშნა.

1918 წლის 14 მაისს გამართულ საქართველოს ეროვნულ საბჭოს მე-16 კრებას 31 წევრი და 26 კანდიდატი დაესწრო. სიტყვით გამოსულთა უმრავლესობა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიების წარმომადგენლები იყვნენ. ისინი ასაბუთებდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების აუცილებლობას. ეროვნულ-დემოკრატებმა პროტესტი გამოთქვეს კრების თავმჯდომარის გიორგი ლასხიშვილის მოწოდებაზე, რომ ელაპარაკათ ამიერკავკასიის ფედერაციულ ან კონფედერაციულ მოწყობასთან დაკავშირებით. გ. გვაზავამ განაცხადა, რომ წარმოდგენილი იყო ისეთი პროექტებიც, რომლებიც საერთოდ უარყოფდა “ცენტრალურ ორგანოს და მის კომპეტენციას”, ამიტომ მოითხოვა ორატორთათვის უფლება – ელაპარაკათ “ამ ცენტრის წინააღმდეგაც”.¹

კრება დაიწყო რეზო გაბაშვილის გამოსვლით, რომელმაც მკაცრად გააკრიტიკა “მთავრობის წარმომადგენლის” სერგი ჯაფარიძის მიერ წამოყენებული ამიერკავკასიის “ფედერაციული კონსტიტუცია”. რ. გაბაშვილი ეროვნულ-დემოკრატების სახელით წინააღმდეგ წავიდა საგარეო, სამხედრო, საბაჟო და საფინანსო საკითხების ცენტრისთვის გადაცემისა, “სადაც თავს მოიყრიან ერთი მეორის მოწინააღმდეგე ელემენტები”.

კოტე აფხაზმა (ერ. დემ.) თავის გამოსვლაში განიხილა ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნის გამოძევები მიზეზები და აჩვენა, რომ იგი იძულებითი ნაბიჯი იყო. სეიმის წევრებისთვის არავის ჰქონდა მიცემული ასეთი უფლებამოსილება, ისინი ხომ “რუსეთის დამფუძნებელი კრების შესადგენად” იყვნენ არჩეული. კოტე აფხაზის აზრით ჯერ აუცილებელი იყო ამიერკავკასიის ცალკე ერთეულების დაარსება, შემდეგ კი ამ “ცალკე ერთეულების კავშირით შეერთება”. თუმცა, მისივე თქმით, ასეთი კავშირის შექმნა ამიერკავკასიაში, იქ მცხოვრები ერების ეკონომიკური და კულტურული უთანასწორობის გამო, შეუძლებელი იყო და “ამიტომ ძალად შექმნა ცენტრისა არის დამღუპველი თვითეულ ერისთვის”.² იგივე მოთხოვნა გაიმეორეს მის. მაჩაბელმა და შალვა ქარუმიძემ. ამ უკანასკნელის თქმით ამიერკავკასიის ფედერაცია ან კონფედერაცია, შექმნის შემთხვევაში, ისეთი კონგლომერატი იქნებოდა, რომ მალევე დაიშლებოდა. მისივე თქმით, უკვე დგებოდა ისეთი მომენტი, როდესაც საქართველოს შეეძლო “სრული დამოუკიდებლობის გამოცხადება”.³

მათ შემდეგ გამოსულმა რაჟდენ არსენიძემ (სოც. დემ) თავისი არგუმენტები მოიყვანა კონფედერაციის სასარგებლოდ და “სრულად გამოყოფის საწინააღმდეგოდ”, საპასუხოდ გრიგოლ ვეშაპელმა (ერ. დემ.) ვრცლად დაახასიათა იმდროინდელი საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება მიიჩნია რეალური პოლიტიკის განხორციელების დასაწყისად. “ჩვენ მოვითხოვთ ჯერ გამოცხადდეს და მოეწყოს სახელმწიფოდ ცალკე ერები, კერძოდ ჩვენი საკუთარი ეროვნული სახელმწიფო”.

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 133.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 134.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 136.

14 მაისის სხდომაზე ბოლოს პავლე საყვარელიძე (“ალიონი”) გამოვიდა, რომელმაც სცადა დაემტკიცებინა “ამიერკავკასიის კონფედერაციული წყობილების უპირატესობა”.¹

განსახილველ საკითხზე კამათის დამთავრება და დადგენილების გამოტანა მომდევნო სხდომისთვის გადაიდო, რომელიც 16 მაისს დაინიშნა. ამას გრიგოლ რცხილადის პროტესტი მოჰყვა, რომელმაც აღნიშნა, რომ მთავრობის კომისიაში ამიერკავკასიის კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობა დაჩქარებული ტემპით მიმდინარეობდა და ეროვნული საბჭოს დადგენილება შეიძლება დაგვიანებული აღმოჩენილიყო. საპასუხოდ სერგი ჯაფარიძემ განაცხადა, რომ ამიერკავკასიის კონსტიტუციაზე მუშაობა კარგა ხანს გაგრძელდებოდა: 16 მაისის სხდომაზე უნდა განეხილათ კომპეტენციის საკითხი, მომდევნო სხდომაზე იმსჯელებდნენ სახელმწიფოს ორგანიზაციის თაობაზე და ა. შ.

პოლიტიკურ ვითარებაში ახალმა გარემოებამ იჩინა თავი...

ვითარება სწრაფად იცვლებოდა და იმაზე თვალის დახუჭვა, რაზეც ეროვნულ-დემოკრატიები მიუთითებდნენ, შეუძლებელი გახდა. 1918 წლის 16 მაისს დაინიშნული ეროვნული საბჭოს კრების წინ მისმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა განიხილა, როგორ უნდა დამთავრებულიყო “ეროვნული საბჭოს სჯა-ბასი კონსტიტუციის შესახებ”. გადაწყდა, რომ ეროვნულ საბჭოს არანაირი რეზოლუცია არ გამოეტანა “კონსტიტუციის ფორმის შესახებ”, რათა შემდგომში შესაძლებელი ყოფილიყო “გარემოებისდაგვარად მოქცევა”. უნდა აერჩიათ მხოლოდ კომისია, რომელსაც დაევალებოდა “გამოთქმული აზრების მიხედვით” შეეშუშავენინა “საქართველოს პოლიტიკური ფორმა”. აღნიშნული გადაწყვეტილება გამომდინარეობდა არსებული მდგომარეობიდან, როდესაც საქართველოს გადარჩენის ერთადერთ გზად დამოუკიდებლობის გამოცხადება ისახებოდა. ორი დღით ადრე ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომაზე განიხილეს “სათხოვარი მუხლები”.² 16 მაისის სხდომაზე კი გადაწყდა, რომ შექმნილიყო ცალკე კომისია, რომელსაც დაევალა “საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისათვის” მოემზადებინა “ყოველნაირად ნიადაგი”.³ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების კომისიის წევრებად აირჩიეს ნ. რამიშვილი, დ. ვაჩნაძე და შ. მესხიშვილი.

16 მაისს საღამოს გამართული საქართველოს ეროვნული საბჭოს მე-17 კრება ხანმოკლე აღმოჩნდა, თუმცა თავიდან კამათში 7 კაცი იყო ჩაწერილი. რეზო გაბაშვილმა თავმჯდომარეს – გიორგი ლასხიშვილს მოსთხოვა დამსწრეთათვის გაეცნო ახალი ინფორმაცია, რაც განსახილველ საკითხს სრულიად უაზროდ აქცევდა. ინფორმაციის გაცნობის და მოკლე განხილვის შემდეგ ეროვნულმა საბჭომ დაადგინა კამათის შეწყვეტა. თავმჯდომარემ კიდევ ერთხელ აღნიშნა, რომ “პოლიტიკურ ვითარებაში ახალმა გარემოებამ იჩინა თავი და ამიტომ, შესაძლებელია, ჩვენი რეზოლუცია სრულიად უნაყოფო გამოდგეს. ნუ შევბორკავთ კომისიას, საშუალება მივცეთ ყველაფერი გაითვალისწინონ და მაშინ შეიძლება ერთი რამ შეთანხმებული აზრი გამოვიტანოთ კონსტიტუციის თაობაზე”.⁴

კომისიაში შემდეგი პირები შეიყვანეს: აკაკი ჩხენკელი, ზურაბ ავალიშვილი, სერგო ჯაფარიძე, გრიგოლ რცხილაძე, შალვა მესხიშვილი, ვიქტორ თევზაია, ვლადიმერ გობეჩია, რაჟდენ არსენიძე და გიორგი გვაზავა. კომისიას კოოპტაციის უფლებაც ჰქონდა მინიჭებული. პეტრე გელეიშვილმა მოითხოვა აკაკი ჩხენკელისა და ზურაბ ავალიშვილის მაგივრად სხვები აერჩიათ, რადგანაც ისინი საზავო დელეგაციაში შედიოდნენ, რაზედაც თავმჯდომარემ უპასუხა, რომ დასახელებული პირები აუცილებლად უნდა ყოფილიყვნენ კომისიაში.

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 139.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 2, ფურც. 67.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 2, ფურც. 65.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 143.

ასე დასრულდა ეროვნულ საბჭოში საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე გამართული ამიერკავკასიის და საქართველოს კონსტიტუციური მოწყობის საკითხების განხილვა, რომლის დროსაც გამოიკვეთა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის გარდუვალობა.

დასკვნა

საქართველოს ეროვნულ საბჭოში საკონსტიტუციო საკითხების განხილვის შედეგად გამოიკვეთა წამყვანი პოლიტიკური პარტიების მიერ იმდროინდელი ვითარების შეფასება და საქართველოს მომავლის ჯერ კიდევ განსხვავებული ხედვა. მიზეზი, რის გამოც გაიშალა დისკუსია – ამიერკავკასიის სახელმწიფოებრივი მოწყობის ხასიათის გარკვევა იყო. პარტიების პოზიციები შემდეგნაირი აღმოჩნდა:

სოციალ-დემოკრატები	-	“უნიტარული ფედერალიზმი”
სოციალისტ-ფედერალისტები	-	ფედერაციისა და კონფედერაციის შერწყმა
“ალიონის” ჯგუფი	-	კონფედერაცია
სოციალისტ-რევოლუციონერები	-	კონფედერაცია
ეროვნულ-დემოკრატები	-	საქართველოს სუვერენული სახელმწიფო

როგორც ვხედავთ, გამოიკვეთა ორი ძირეულად განსხვავებული პოზიცია: სოციალ-დემოკრატებს სურდათ ამიერკავკასიის მტკიცე სახელმწიფოს შექმნა, ეროვნულ-დემოკრატებს კი საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. დანარჩენ პოლიტიკურ ძალებს შუალედური პოზიცია ჰქონდათ. სოციალ-დემოკრატებისა და ეროვნულ-დემოკრატების პოზიციათა რადიკალური სხვაობა განპირობებული იყო განსხვავებული იდეოლოგიური პოზიციებით და, შესაბამისად, საერთაშორისო სიტუაციის და ეროვნული პრობლემების განსხვავებული ხედვით.

ქართველი სოციალ-დემოკრატები უფრო ხოლმე “პატარა სახელმწიფოს”, არ სჯეროდათ საქართველოს დამოუკიდებლად არსებობის შესაძლებლობა და ამას პირდაპირ ამბობდნენ კიდევ. “ქართველი ერი მეტად პატარაა და მცირერიცხოვანი. პატარა ერს თავისუფალი არსებობა არ შეუძლია”, - აცხადებდა სერგი ჯაფარიძე.¹ “გამოვეყნოთ და ცალკე ვიყოთ. იმას კი არ ამბობენ, თუ რა შედეგები მოჰყვება ამას”, - მოთმინებადაკარგული ამბობდა რაჟდენ არსენიძე.²

სოციალ-დემოკრატების მარქსისტული იდეალი დიდი სახელმწიფო იყო. რადგანაც “დიდი დემოკრატიული რუსეთის” იდეიდან არაფერი გამოვიდა, ახლა ამიერკავკასიის მთლიანობის შენარჩუნებას ცდილობდნენ. ამასთან დაკავშირებით კოტე აფხაზი აღნიშნავდა: “სოციალ-დემოკრატები ჯერ რუსეთის ცენტრს ეტრფიალებოდნენ, ეხლა ეს ცენტრი აქ გადმოიტანეს და სახელმწიფოთა დაარქვეს მას ფედერაცია, რომელთანაც მას არავითარი მსგავსება არა აქვს”.³ დიდი სახელმწიფოს შემადგენლობაში ყოფნისკენ თავიანთ მისწრაფებას სოციალ-დემოკრატები ქართველი ერის ინტერესებიდან გამომდინარე აცხადებდნენ. “ჩვენ ღრმად დარწმუნებული ვართ, - აღნიშნავდა რაჟდენ არსენიძე, - რომ რამდენათ უფრო პატარა იქნება ჩვენი რესპუბლიკა, იმდენათ მეტი ბატონები გვეყოლება და მეტი მუჯღუგუნი მოგვხვდება, რამდენათ დიდი და ფართო იქნება პოლიტიკური ფარგალი, იმდენათ უზრუნველყოფილი იქნება თავისუფალი კულტურული ეკონომიკური განვითარება”.⁴

სოციალ-დემოკრატების არგუმენტები, რომ დამოუკიდებელი საქართველო ვერ იარსებებდა, მიუღებელი იყო ეროვნულ-დემოკრატებისათვის, ისევე როგორც დანარჩენი პარტიებისათვის

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 104.

² სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 137.

³ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 134.

⁴ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 137.

არადამაჯერებელი იყო იმის მტკიცებაც, რომ ერთიანი ამიერკავკასიის ფარგლებში საქართველოს დემოკრატია ჰეგემონიას მოიპოვებდა ადგილობრივ დემოკრატიულ ძალებში და მოახერხებდა მუსლიმთა ორიენტაციის “ოსმალეთისგან მოწყვეტას”.

გრიგოლ ვეშაპელის (ერ. დემ.) შენიშვნით სოციალ-დემოკრატები რჩებოდნენ რუსეთის ორიენტაციის პარტიად. ამიერკავკასიის სახელმწიფოს შექმნის იდეაც რუსული ორიენტაციის გაგრძელება იყო. “სოციალ-დემოკრატების ძველი და ახალი სახელმწიფო კომბინაციები ისეა შედგენილი, რომ ადვილი იყოს რუსეთის დემოკრატიასთან კავშირის განახლება, თუ ვინიცობაა რუსეთის დემოკრატია კვლავ წამოღება ფეხზე”. ეროვნულ-დემოკრატების პოზიცია, როგორც თვითონ აღნიშნავდნენ, “რეალური პოლიტიკიდან” გამომდინარეობდა. მათთვის რუსეთის დაცემის შემდეგ მასზე ორიენტაცია დამლუპველი იყო. მით უმეტეს, რომ რუსეთმა ასი წელი უკვე იბატონა საქართველოში. ეს კი “უკანასკნელი ვადა არის პატარა ერის მონობისათვის, თუ ამ დროში თავი არ გაინთავისუფლა ბატონობისაგან, უნდა საბოლოოდ გადაგვარდეს”.¹

ეროვნულ-დემოკრატების აზრით საქართველოს თავისი ინტერესების დაცვა ევროპაზე ორიენტაციით შეეძლო, სადაც იმ დროს ჩვენი ქვეყნისთვის რეალურ ძალად გერმანია გამოდიოდა. საქართველოს უნდა გამოეყენა შექმნილი სიტუაცია დამოუკიდებლობის გამოსაცხადებლად.

Malkhaz Matsaberidze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
**NATIONAL COUNCIL OF GEORGIA AND AN ATTEMPT TO DEVELOP A
CONSTITUTION FOR THE TRANSCAUCASIAN FEDERATIVE REPUBLIC
(APRIL - MAY 1918)
RESUME**

The article, based on archival materials, analyzes the participation of the National Council of Georgia in the process of developing the Constitution of the Transcaucasian Federative Republic (April-May 1918). The constitutional commission founded by the government of Transcaucasia included 9 representatives of Georgia (5 were elected by the National Council and 4 were appointed by the government). The National Council of Georgia, at its sessions (May 9, 12 and 14), discussed how the development of the Transcaucasian Constitution was proceeding. Both the Transcaucasian Constitutional Commission and the National Council expressed different opinions, ranging from the creation of a closed federation to a confederation. It was considered necessary to develop the Constitution of Georgia, which was entrusted to the representatives of Georgia elected to the Transcaucasian Constitutional Commission. At a meeting of the National Council on May 16, it was decided to stop working on the draft Constitution of Transcaucasia. The issue of declaring the independence of Georgia was put on the agenda.

¹ სცსსა, ფ. 1836, ანაწ. 1, საქ. 5, ფურც. 137.

ყაზახეთის დამოკიდებულება ცხინვალის რეგიონში 2008 წლის კონფლიქტის მიმართ

ყაზახეთის რესპუბლიკის პოზიცია ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე მოვლენების მიმართ ეფუძნება საქართველოს სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის პატივისცემას საერთაშორისოდ აღიარებულ საზღვრებში.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ყაზახეთი და საქართველო დამოუკიდებელი სახელმწიფოების მშენებლობის რთულ პროცესში ჩაერთვნენ. საქართველომ რადიკალური ცვლილებების და დასავლეთზე ორიენტირებული გზა აირჩია. ყაზახეთი კი სამი ათწლეულია ატარებს ე.წ. მრავალვექტორულ საგარეო პოლიტიკას, რომელიც განსაზღვრული იყო რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტის (1991-2019 წლებში) ნურსულთან ნაზარბაევის მიერ.¹ ამ დოქტრინის მიხედვით ყაზახეთი ინარჩუნებს ურთიერთსასარგებლო ურთიერთობებს დასავლეთის სამყაროსთან, იმავდროულად კი თანამშრომლობს რუსეთთან და ჩინეთთან პოლიტიკურ, სამხედრო, ეკონომიკურ საკითხებზე.

საქართველო-ყაზახეთის ურთიერთობების პირველი ათწლეული (1992-2002 წლები) ხასიათდება ერთობლივი მონაწილეობით ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების რეგიონალურ ორგანიზაციაში - დამოუკიდებელი სახელმწიფოების თანამეგობრობა (დსთ) და სუსტი ორმხრივი ურთიერთობებით.

პირდაპირი კავშირების „გამოცოცხლება“ მოხდა 2003-2004 წლებში, საქართველოში პრეზიდენტ იდუარდ შევარდნაძის გადადგომის და საქართველოს პოლიტიკური ხელისუფლების ცვლილების შემდეგ.

ყაზახეთის მხრიდან ეს პროცესები აღქმული იქნა, როგორც საგარეო ორიენტაციის მკვეთრი ცვლილება - ევროკავშირის და ნატო-ს წევრობისკენ სწრაფვა და დსთ-ს ფორმატზე თანდათანობით უარის თქმა². ამასთან ერთად, ყაზახეთმა საქართველოში მიმდინარე სისტემურ რეფორმებში დაინახა ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების პერსპექტივა, რაც დადასტურდა 2005 წელს ორივე ქვეყნის პრეზიდენტების ვიზიტებით, მთავრობის ხელმძღვანელების და მინისტრების შეხვედრებით.

ყაზახეთი გარდა ეკონომიკური კავშირებისა აქტიურად აკვირდება ქვეყანაში მიმდინარე ისტორიულ მოვლენებს, მათ შორის კონფლიქტებს სეპარატისტულ აფხაზეთში და ცხინვალის რეგიონში (ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი).

ამ მხრივ აღსანიშნავია ყაზახეთში გამოშვებული ყოველთვიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ჟურნალ «Мысль»-ის 2008 წლის თებერვლის ნომერში გამოქვეყნებული პოლიტიკურ მეცნიერებათა დოქტორის დულათბეკ კიდირბეკულის ნაშრომი „საქართველო პოსტსაბჭოთა სივრცეში“. აღსანიშნავია, რომ ჟურნალის სარედაქციო კოლეგიის წევრი იყო ყაზახეთის დღევანდელი პრეზიდენტი ყასიმ-ჟომარტ ტოყაევი. სტატიაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს აფხაზეთის და ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ თემას. მიმდინარე მოვლენების ანალიზით გამოტანილია დასკვნა, რომ საქართველოს ახალი ხელისუფლების საგარეო პოლიტიკას შეიძლება კონფლიქტების ზონებში საომარი მოქმედებები შეიძლება მოჰყოლოდა, რაც რუსეთის ინტერესებში შედიოდა³.

¹ Н. А. Назарбаев, Эра независимости, Астана, 2017, гл. 168-173.

² Н. Айдаров, „Гамарджоба Сакартвелო!“. Грузия глазами казахского дипломата. Тб., 2006, гл. 249-253.

³ Д. Кыдырбекулы, Грузия в постсоветском пространстве. Мысль. 2008. №2. С. 14-21

აქედან ცხადია, რომ ყაზახეთის პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ელიტისთვის არ იყო მოულოდნელი 2008 წლის აგვისტოში ცხინვალის რეგიონში და აფხაზეთში განვითარებული მოვლენები.

მიუხედავად ამისა, კონფლიქტის მწვავე ფაზაში გადასვლა ყაზახეთის მხრიდან მტკივნეულად იქნა აღქმული, რადგან ყაზახეთი ყოველთვის წინააღმდეგი იყო ევრაზიულ სივრცეში კონფლიქტების სამხედრო გზით გადაწყვეტისა.

13 აგვისტოს ჩოლპონ-ათაში (ყირგიზეთი) შედგა ყაზახეთის პრეზიდენტის ნურსულთან ნაზარბაევის შეხვედრა რეგიონალური განვითარების საკითხებზე ყირგიზეთის სახელმწიფოს მეთაურთან ყურმანბეკ ბაკიევთან. შეხვედრისას დროს მხარეებმა განიხილეს ე.წ. „ქართულ-ოსური“ კონფლიქტიც. ნ. ნაზარბაევმა აღნიშნა: „სამწუხაროდ ... თანამეგობრობა (იგულისხმება დსთ) გახდა ამორფული და მას არ გააჩნია მსგავს კონფლიქტებში ჩარევის მექანიზმი“¹. სახელმწიფოს მეთაურებმა საჭიროდ მიიჩნიეს დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის საგარეო საქმეთა მინისტრების შეხვედრა სიტუაციის შესაფასებლად და თანამეგობრობის ტერიტორიაზე არსებული „გაყინული კონფლიქტების“ (მთიანი ყარაბაღი, დნესტრისპირეთი, სამხრეთ ოსეთი და აფხაზეთი) მშვიდობიანად გადასაწყვეტად.

ასეთი განცხადებები, მიუხედავად კეთილი განზრახვებისა ერთგვარი „პოლიტიკურ გულუბრყვილობა“ იყო, რადგან საქართველოს და რუსეთის დაპირისპირება ფუნდამენტურ ხასიათს ატარებს. ცხადია, ისეთი ორგანიზაციების ფარგლებში როგორცაა დსთ, სადაც რუსეთს წამყვანი როლი უჭირავს, აფხაზეთში და ე.წ. „სამხეთ ოსეთში“ მიმდინარე კონფლიქტები ვერ გადაწყდებოდა. ეს დადასტურდა კიდევ 2008 წლის 14 აგვისტოს, როცა საქართველოს პარლამენტმა ერთხმად (117 ხმით) მიიღო გადაწყვეტილება საქართველოს დსთ-დან გამოსვლის შესახებ.

ასეთ პირობებში ყაზახეთის მხრიდან საქართველოს ტერიტორიაზე კონფლიქტებში ჩარევას შეიძლებოდა მხოლოდ სამშვიდობო და ჰუმანიტარული ხასიათი ჰქონოდა. 15 აგვისტოს გავრცელდა ინფორმაცია, რომ ყაზახეთის პრეზიდენტის განკარგულებით სამხედრო კონფლიქტის შედეგად დაზარალებულთათვის ყაზახეთიდან ჰუმანიტარული ტვირთი გაიგზავნებოდა².

ყაზახეთი მოწონებით შეხვდა საომარი მოქმედებების შეწყვეტას და კონფლიქტის მოგვარების მედვედევ - სარკოზის 2008 წლის 12 აგვისტოს 6 პუნქტიან გეგმას.

18 აგვისტოს ყოველკვირეულ ბრიფინგზე ყაზახეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ოფიციალურმა წარმომადგენელმა ერჟან აშიკბაევმა განაცხადა, რომ ყაზახეთი მიესალმა „საქართველოსა და სამხრეთ ოსეთს შორის“ კონფლიქტის მოგვარების გეგმის ხელმოწერას. „მივესალმებით კონფლიქტის მოგვარების გეგმის ხელმოწერას, რომლის ფორმატზეც შეთანხმდნენ რუსეთისა და საფრანგეთის პრეზიდენტები, რომელსაც მოგვიანებით შეუერთდნენ საქართველო და სამხრეთ ოსეთი. ეს, რა თქმა უნდა, დადებითი ფაქტია, რომელიც ქმნის პოლიტიკურ და სამართლებრივ საფუძველს ამ რთული პრობლემის გადასაჭრელად“, - თქვა აშიკბაევმა. იქვე აღნიშნა, რომ „კონფლიქტის მშვიდობიანი გადაწყვეტის ალტერნატივა არ არსებობს“³.

მეორე დღეს, 19 აგვისტოს, ყაზახეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ გამოაქვეყნა განცხადება, რომელშიც კვლავ დაგმო ეთნოტერიტორიალური საკითხის ძალოვანი მეთოდებით

¹ В Чолпон-Ате состоялась встреча Президента РК с Президентом Кыргызстана, – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30198627&pos=9;-24#pos=9;-24.

² Казахстан отправляет гуманитарный груз для пострадавших в результате югоосетинского конфликта, – https://www.kt.kz/rus/society/kazakhstan_otpravljajet_gumanitarnij_gruz_dlja_postradavshih_v_rezultate_jugoosetinskogo_konflikta_1153458075.html.

³ https://www.kt.kz/rus/politics/kazakhstan_privetstvuet_podpisanie_plana_uregulirovanija_konflikta_mezhdu_gruzij_i_juzhnoj_osetiej_1153458262.html

გადაწყვეტა, გამოხატა მიღწეული შეთანხმების მხარდაჭერა და მოუწოდა კონფლიქტის ზონაში საერთაშორისო დამკვირვებლების (ეუთო) რიცხვის და უფლებამოსილების გაზრდისაკენ.¹

რუსეთის მხარე არ აკლდება მცდელობას ზეგავლენა მოეხდინა მისი უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური და ეკონომიკური პარტნიორის პოზიციაზე. 21 აგვისტოს შედგა აზრების გაცვლა ყაზახეთის პარლამენტის სენატის (ზედა პალატა) თავმჯდომარეს ყასიმ-ჟომარტ ტოყაევის და რუსეთის დუმის ფედერაციის საბჭოს თავმჯდომარეს სერგეი მირონოვის შორის „სამხრეთ ოსეთის“ საკითხზე. მიუხედავად რუსი პოლიტიკოსის მცდელობისა თავს მოეხვია მიმდინარე მოვლენების რუსული შეფასება, ყასიმ-ჟ. ტოყაევმა დაადასტურა ყაზახეთის პრეზიდენტის მიერ ჩოლპონ-ათაში და საგარეო საქმეთა მინისტრის 19 აგვისტოს განცხადებები. აღსანიშნავია, ს. მირონოვის მიერ გაჟღერება, რომ რუსეთის პოზიციისა, აფხაზეთის და „სამხრეთ ოსეთის“ მომავალი სტატუსი სეპარატისტული რეგიონის ტერიტორიაზე მცხოვრები მოქალაქეების ნების გამოვლინებით განსაზღვრულიყო. ყასიმ-ჟ. ტოყაევმა რუსულ თანამოსაუბრეს დიპლომატიური მანერით შეახსენა, რომ ეს პრობლემა რთული და დელიკატურია და ის საერთაშორისო სამართლის და თანამედროვე პრეცედენტების მიხედვით უნდა გადაწყდარიყო.²

2008 წლის 26 აგვისტოს, რუსეთის მიერ ეგრეთ წოდებული „აფხაზეთის რესპუბლიკის“ და „სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკის“ ცნობამ ყაზახეთის დამოკიდებულება მიმდინარე მოვლენების მიმართ ახალ განზომილებაში გადაიყვანა. წარმოიშვა საშიშროება ამ სეპარატისტული წარმონაქმნების საერთაშორისო აღიარებისა, პირველ რიგში რუსეთის მეზობელი და პარტნიორი ქვეყნების (ყაზახეთი, ბელარუსი, ყირგიზეთი და ა.შ.) მიერ.

ყაზახეთთან მიმართებით, მოვლენებს წინ გაუსწრო თავად რუსეთის მხარემ. უკვე 27 აგვისტოს რუსეთის ფედერაციის საგანგებო და სრულუფლებიანმა ელჩმა ყაზახეთში მიხეილ ბოჩარნიკოვმა პრეს-კონფერენციაზე განაცხადა რომ „აფხაზეთის და სამხრეთ ოსეთის ცნობა-არცნობა სუვერენული სახელმწიფოების მიერ არ მოახდენს გავლენას რუსეთის ურთიერთობებზე მის მოკავშირებთან დსთ-ს, კუხო-ს და სხვა საერთაშორისო სტრუქტურებში“³. იქვე აღნიშნა, რომ ამ ორგანიზაციების წევრებთან წინასწარ კონსულტაციები რუსეთის პრეზიდენტის შესაბამისი ბრძანებულების გამოცემამდე არ ჩატარებულა. ელჩის ეს მტკიცება აშკარად ეწინააღმდეგება ს. მირონოვის და ყასიმ-ჟ. ტოყაევის ზემოხსენებულ კომუნიკაციას.

რუსეთის ევრაზიულ პარტნიორობთან შეუთანხმებელმა მოქმედებებმა ყაზახეთის ხელისუფლება რთული არჩევანის წინაშე დააყენა. 28 აგვისტოს დუშანბეში (ტაჯიკეთი) გამართულ შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციის⁴ სახელმწიფო მეთაურთა შეხვედრაზე, ყაზახეთის პრეზიდენტს არ გამოუხატავს უშუალო რეაქცია რუსეთის პრეზიდენტის 26 აგვისტოს განკარგულებების მიმართ. სამიტზე რუსეთის პრეზიდენტ დიმიტრი მედვედევთან შეხვედრისას ნ. ნაზარბაევმა „დასავლეთი“ ქართული შეიარაღებული ძალების მხრიდან „მშვიდობიან ქალაქ ცხინვალზე თავდასხმის“ იგნორირებაში დაადანაშაულა. მისი შეფასებით რუსეთის რეაქცია არ შეიძლება ყოფილიყო სხვა, „თუ არა საკუთარი ადამიანების დაცვა“. ამასთან ნ. ნაზარბაევმა მხარი დაუჭირა ექვსპუნქტიან გეგმას, როგორც გლობალური კონფლიქტის პრევენციის საშუალებას.⁵

¹ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30199446

² www.kt.kz/rus/ekonomika/spikeri_verhnih_palat_parlamenta_kazahstana_i_rossii_obmenjalisj_mnenijami_po_situacii_v_juzhnoj_osetii_1153459029.html

³ კუხო - კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულების ორგანიზაცია (რეგიონალური მთავრობათაშორისი ორგანიზაცია რუსეთის და ყაზახეთის მონაწილეობით)

⁴ შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაცია- რეგიონული საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომელიც დაარსდა 2001 წელს ჩინეთის, რუსეთის, ყაზახეთის, ტაჯიკეთის, ყირგიზეთისა და უზბეკეთის მიერ.

⁵ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30201268&pos=5;-106#pos=5;-106&sdoc_params=text%3D%25D1%258E%25D0%25B6%25D0%25BD%25D0%25B0%25D1%258F%2520%25D0%25BE%25D1%2581%25D0%25B5%25D1%2582%25D0%25B8%25D1%258F%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D30201268%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0

მიუხედავად ყაზახეთის პეზიდენტის ერთი შეხედვით პრორუსული პოზიციისა, ქვეყანამ ამჯერადაც პოლიტიკური სიფრთხილე გამოიჩინა. დუმანბეს სამიტზე ჟურნალისტებთან ინტერვიუში ყაზახეთის საგარეო საქმეთა ვიცე-მინისტრმა ნურლან ერმეკბაევმა განაცხადა, რომ „ყაზახეთს ჯერ არ განუსაზღვრავს პოზიცია სამხრეთ ოსეთის და აფხაზეთის დამოუკიდებლობის ცნობის მიმართ და ამაზე ადრეა საუბარი“¹.

აღსანიშნავია, რომ სეპარატისტული რეგიონების ცნობა საქართველოში და ზოგადად ევრაზიის რეგიონში, როგორც არასასურველი პრეცედენტი, თავად ყაზახეთს უქმნის საფრთხეს. ყაზახეთში მიუხედავად ავტონომიური ერთეულების არარსებობისა, ისტორიულად რუსი ეროვნების და რუსულენოვანი მოსახლეობის (მათ შორის არაღლეგალურად ორმაგი მოქალაქეობის მქონე პირების) დიდი რაოდენობის გამო ეთნიკური და ენობრივი დაპირისპირება არ გამოირიცხება.

ცხადია ყაზახეთს უნდა გაეთვალისწინებდა საერთაშორისო თანამეგობრობის პოზიცია. ბრიუსელში, 2008 წლის 16 სექტემბერს გამართულ ყაზახეთ-ევროკავშირის თანამშრომლობის საბჭოს მეათე შეხვედრაზე ევროკავშირმა ყაზახეთს მოუწოდა, „არ ეღიარებინა სამხრეთ ოსეთის და აფხაზეთის დამოუკიდებლობა“².

მაღევე, ყაზახეთის ოფიციალურმა პირებმა გამოხატეს შესაბამისი პოზიცია. 2008 წლის 1 ოქტომბერს ვაშინგტონში, კარნეგის ფონდში გამოსვლისას ყაზახეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მარატ ტაჟინმა ერთმნიშვნელოვნად განაცხადა: „ტერიტორიების დამოუკიდებლობის აღიარების საკითხში ორმაგი სტანდარტები არ უნდა იქნას გამოყენებული: ჩვენ არ ვაღიარებთ კოსოვო და ასევე არ ვაღიარებთ აფხაზეთი და სამხრეთ ოსეთი“³.

ასევე კოსოვოს არცნობას დაუკავშირა აფხაზეთის და ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ არაღიარება ყაზახეთის პრემიერ-მინისტრმა კარიმ მასიმოვმა 2008 წლის 12 დეკემბერს რადიო „ეხო მოსკვი“-ს ეთერში. „საზღვრები უკვე დადგენილია და ყაზახეთი არ აღიარებს ახალ სახელმწიფოებს“, - თქვა. კ. მასიმოვმა.⁴

ყაზახი პოლიტიკოსების მიერ კოსოვოს მაგალითის მოყვანა მეტყველებს იმაზე, რომ საქართველოს სეპარატული რეგიონების დამოუკიდებლობის აღიარების საკითხში ყაზახეთი ხელმძღვანელობს პირველ რიგში პრაგმატული გარემოებებით, არასასურველი პრეცედენტების თავიდან ასაცილებლად.

ყაზახეთის პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ელიტაში 2008 წლის აგვისტოს ომის და ზოგადად აფხაზეთის და ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ პრობლემის მიმართ არ იყო ცალსახა დამოკიდებულება. მაგალითად, 2008 წლის 4 სექტემბერს გავრცელებულ ინტერვიუში ცნობილმა ყაზახმა საზოგადო მოღვაწემ, პოეტმა, მწერალმა და დიპლომატმა ოლჟას სულეიმენოვმა აფხაზეთის და ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ პრობლემა სახელმწიფო ენის საკითხს დაუკავშირა და მრავალჯერ გაჟღერებული ანტიქართული ნარატივი გამოიყენა. მისი აზრით, ქვეყანა სამ ნაწილად გაიყო იმის გამო რომ ზვიად გამსახურდიამ დამღუპველი ლოზუნგები წამოაყენა: "საქართველო ქართველებისთვის!", "ქართული ენა იქნება ერთადერთი დამოუკიდებელი საქართველოს ტერიტორიაზე!"⁵.

აღსანიშნავია, რომ ეს რიტორიკა თითქმის სიტყვასიტყვით იმეორებს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს 27 აგვისტოს განცხადებას სეპარატისტული რეგიონების აღიარებასთან დაკავშირებით.⁶

¹ <https://newdaynews.ru/inworld/193405.html>

² <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13084-2008-INIT/en/pdf>

³ rus.azattyq.org/a/1293423.html

⁴ <https://azh.kz/ru/news/view/1974>

⁵ <https://almaty-lit.ucoz.ru/publ/12-1-0-236>

⁶ https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1600343/

უშუალოდ აგვისტოს ომის შემდეგ ყაზახეთში ადგილი ჰქონდა ცხინვალის სეპარატისტული რეგიონის მხარდამჭერი ლიტერატურის გამოცემას და გავრცელებას. კერძოდ, რუსულ ენაზე გამოვიდა რადიკ ბიკბატოროვის სამი წიგნი¹. რადიკ ბიკბატოროვი არის ქალაქ ყარაგანდაში მცხოვრები გადამღვარი სამხედრო მოსამსახურე, ყაზახეთის ჟურნალისტთა კავშირის წევრი, ერთ-ერთი კოლეჯის მასწავლებელი. მისი წიგნების სათაურები თავისთავად მეტყველებენ შინაარსზე: „ფაშიზმის კრიზისი საქართველოში“, „სამხრეთ ოსეთი: გზის არჩევანი!“, „ფიურერები: ჰიტლერიზმი საქართველოში“. თუმცა, წიგნები დიდი მოცულობით არ გამოირჩევა (30-60 გვერდი), მაგრამ მათი ტირაჟი (თითოეული 100 000 ეგზემპლარი), გამოსვლის დრო (ორი მათგანი 2008 წლის დეკემბერში გამოიცა, ერთი კი 2009 წლის მარტში) მეტყველებს იმაზე, რომ ადგილი ჰქონდა საქართველოს წინააღმდეგ ორგანიზებულ საინფორმაციო შეტევას.

წიგნების ავტორის მიზანია მკვითხველს შეუქმნას მცდარი წარმოდგენა ცხინვალის რეგიონის ისტორიაზე და თანამედროვეობაზე, 2008 წლის აგვისტოს ომის გამომწვევ მიზეზებზე. წიგნის „ფაშიზმის კრიზისი საქართველოში“, მთავარი სამიზნეა მიხეილ სააკაშვილი, რომელსაც ბრალს დებენ უხეშ ნაციონალიზმში, მიაწერენ არარსებულ ლოზუნგს - „საქართველო ქართველებისთვის“, რომელიც ადრეც არაერთხელ იქნა გამოყენებული ზვიად გამსახურდიას, ფაქტიურად კი საქართველოს სახელმწიფოს წინააღმდეგ. მიხეილ სააკაშვილი შედარებულია ადოლფ ჰიტლერთან, ხოლო იმ დროს მოქმედი საქართველოს ხელისუფლება ფაშისტურ რეჟიმს. წიგნი შეიცავს 2008 წლის აგვისტოს სამხედრო დაპირისპირების დაწვრილებით ქრონოლოგიურ აღწერას, რუსულ-ოსური მხარეების ინტერპრეტაციით.

წიგნში „სამხრეთ ოსეთი: გზის არჩევანი“ განხილულია არა მხოლოდ 2008 წლის აგვისტოს მოვლენები, არამედ რუსულ-ქართული ურთიერთობების ისტორია ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ჭრილში დაწყებული მე-18 საუკუნიდან, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის და საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში. აღსანიშნავია, რომ კეთდება ანალოგია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921 წლები) და მოქმედი ხელისუფლების პოზიციებს შორის, რომ ე.წ. „სამხრეთ ოსეთი“ ისტორიულად არასდროს არ არსებობდა.

მესამე წიგნი „ფიურერები: ჰიტლერიზმი საქართველოში“ აღსანიშნავია, იმით, რომ ედუარდ შევარდნაძის ხელისუფლების პოლიტიკა ცხინვალის რეგიონში კონფლიქტის მიმართ, მისი მორიგების მცდელობები რუსეთთან შეფასებულია დადებითად. აღნიშნულია, რომ სიტუაცია შეიცვალა „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ, როცა ავტორის თქმით „დიპლომატიის ყველა მიღწევა დაიკარგა“.

რ. ბიკბატოროვის ამ წიგნებს რაიმე გამოხმაურება ყაზახეთის ოფიციალური პირების ან საზოგადოების მხრიდან არ ჰქონია, მაგრამ ისინი ხელმისაწვდომია ქვეყნის სახელმწიფო ბიბლიოთეკებში.

მიუხედავად იმისა 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ ყაზახეთი აგრძელებს რუსეთთან აქტიურ ეკონომიკურ ინტეგრაციას, მონაწილეობს ერთიან საბაჟო სივრცეში (2010 წლიდან) ევრაზიის ეკონომიკურ კავშირში (2015 წლიდან), საქართველობის ტერიტორიული მთლიანობის ურყევი მხარდაჭერა არ შეცვლილა.

გასათვალისწინებელია, რომ ყაზახეთის საგარეო და საშინაო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები 1991 წლიდან დაწყებული თითქმის სამი ათწლეული განისაზღვრებოდა მისი უცვლელი ხელმძღვანელის, პირველი პრეზიდენტის, ნურსულთან ნაზარბაევის მიერ. 2019 წლის მარტში პრეზიდენტის ძალაუფლება მან ნებაყოფლობით გადასცა სენატის თავმჯდომარეს ყასიმ-ჟომარტ ტოყაევს, რომელიც იმავე წლის ივნისში ყაზახეთის პრეზიდენტად იქნა არჩეული. მიუხედავად ამისა, ნურსულთან ნაზარბაევი ინარჩუნებდა უშიშროების საბჭოს და მმართველი

¹ Р. Н. Бикбатыров, Кризис фашизма в Грузии. Караганда. 2008; Р. Н. Бикбатыров, Южная Осетия: выбор пути!. Цхинвали. 2008; Р. Н. Бикбатыров, Фюреры: гитлеризм в Грузии. Цхинвали, 2009.

პარტიის თავმჯდომარის და სხვა თანამდებობებს, რაც იძლეოდა საფუძველს ეჭვისა, რომ ადგილი ჰქონდა ძალაუფლების მხოლოდ ფორმალურ გადაცემას. ამ პერიოდში მან გამოხატა თავისი დამოკიდებულება რუსეთის მიერ მიერთებული სეპარატისტული რეგიონების მიმართ. კერძოს, ამერიკელი რეჟისორის ოლივერ სტოუნისთვის მიცემულ ინტერვიუში ფილმში „ყაზახი.ოქროს ადამიანის ისტორია“ (2021 წელი) ნაზარბაევმა განაცხადა: „ჩვენ არ ვაღიარებ ყირიმი რუსეთის კუთვნილებად, რადგან მაშინ უნდა გვეცნო ოსეთის, აფხაზეთის, კოსოვოს დამოუკიდებლობაც“¹.

ნ. ნაზარბაევმა ფაქტიური ძალაუფლება დაკარგვა 2022 წლის იანვრის საპროტესტო მოვლენების შედეგად, როც სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობა (მასიობრივი არეულობის ორგანიზების გზით) აღკვეთილი იქნა კოლექტიური უსაფრთხოების ხელშეკრულების ორგანიზაციის (კუხო), ფაქტიურად კი რუსეთის შეიარაღებული ძალების შეყვანით ყაზახეთში.

მიუხედავად ამისა, ყაზახეთის დღევანდელი ხელისუფლება ატარებს რუსეთისაგან განსხვავებულ საგარეო პოლიტიკას ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე სეპარატისტულ რეგიონებთან მიმართებაში.

2022 წლის 17 ივნისს პეტერბურგის საერთაშორისო ეკონომიკურ ფორუმზე პრეზიდენტმა ტოყაევმა განაცხადა, რომ „თუკი ერების თვითგამორკვევის პრინციპი უშუალოდ განხორციელდება, ეს გამოიწვევს ქაოსს მსოფლიოში, ამიტომ მისი ქვეყანა არ ცნობს არც ტაივანს, არც კოსოვოს, არც სამხრეთ ოსეთს, არც აფხაზეთს და სავარაუდოდ იგივე პრინციპი იქნება გამოყენებული ისეთი კვაზისახელმწიფოებრივი ტერიტორიების მიმართ, როგორებიცაა ლუგანსკი და დონეცკი“. ტოყაევის თქმით, „თუ ერის თვითგამორკვევის უფლება რეალურად განხორციელდება მთელ მსოფლიოში, მაშინ იმ 193 სახელმწიფოს ნაცვლად, რომლებიც ამჟამად გაერო-ს წევრია, დედამიწაზე 500 ან 600-ზე მეტი სახელმწიფო გამოჩნდება“².

აღსანიშნავია, რომ ყაზახეთში დაბალია აფხაზეთის და ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ პრობლემატიკის და საერთოდ საქართველოს ამ განუყრელი ნაწილების ცნობადობა. 2017 წელს ჩატარებული ზეპირი გამოკვლევის მიხედვით ქვეყნის მცხოვრებებმა ან არ იციან მათ შესახებ ან ფლობენ მცდარ ინფორმაციას, აფხაზეთი აჭარაში ერევათ და ცხინვალის აფხაზეთის დედაქალაქი ჰგონიათ³.

მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი გამოკითხვა არაა რეპრეზენტატული, საჭიროდ მიგვაჩნია საქართველოს სახელმწიფო ორგანოებმა, საზოგადოებრივმა ორგანიზაციებმა (დიასპორები), მკვლევარ-მეცნიერებმა გააქტიურონ ყაზახეთის შესაბამის სახელმწიფო და საზოგადოებრივ სტრუქტურებისთან ცხინვალის რეგიონის და აფხაზეთის პრობლემატიკაზე ინფორმაციის გაზიარება.

¹ <https://time.kz/news/politics/2021/12/04/my-ne-priznali-krym-rossijskim-iz-za-osetii-abhazii-i-kosovo-nazarbaev>

² <https://informburo.kz/novosti/kak-vy-otnosites-k-nashej-specoperacii-tokaev-otvetil-na-vopros-simonyan>

³ <https://ru.sputnik.kz/20170216/1585823.html?ysclid=lq9s0otxm290473216>

David Makhatadze
Sokhumi State University
**KAZAKHSTAN'S ATTITUDE TOWARDS THE 2008 CONFLICT
IN THE TSKHINVALI REGION
RESUME**

Kazakhstan holds a special place among the post-Soviet states. This country pursues a multi-vector foreign policy, which is manifested in the close cooperation with Russia and China, and at the same time in good relations with the countries of "Western democracy".

The first decade of Georgia-Kazakhstan relations (1992-2002) is characterized by the joint participation in the regional organization of the countries of the former Soviet Union - the Commonwealth of Independent States and weak bilateral ties.

From the beginning, the Republic of Kazakhstan supported Georgia's sovereignty within the internationally recognized borders, including Abkhazia and the Tskhinvali region (former South Ossetia Autonomous District).

Due to the events occurred in Tskhinvali region and Abkhazia in August 2008, Kazakhstan found itself in a difficult situation, on the one hand, as a strategic partner of Russia, and on the other hand, as a country supporting the territorial unity of Georgia.

The paper discusses the position of the Kazakh government towards the resolution of conflicts on the territory of Georgia using military force. Special attention is paid to Russia's efforts to achieve recognition by Kazakhstan of the self-proclaimed republics of Abkhazia and the so-called "South Ossetia". The attitude of the former (Nursultan Nazarbayev) and current (Kasim-Jomart Tokayev) presidents of Kazakhstan on the recognition of separatist regions is also analyzed.

The paper puts emphasis on the fact that there is no homogeneous attitude in the society of Kazakhstan towards the causes and consequences of the 2008 Georgia-Russia confrontation, specific anti-Georgian publications are discussed.

The author raises the issue of the need for Georgian state organs and public organizations to share information on the problems of the Tskhinvali region and Abkhazia with the relevant structures of Kazakhstan.

**ფარსმან კოლხი (VI ს.) კონსტანტინეპოლში
წმ. დიდმოწამე მამას ეკლესიის მშენებელი?**

კონსტანტინეპოლის ისტორიული ტოპოგრაფიის მკვლევართა თანახმად, სამეფო ქალაქში, რომელიც რომის მსგავსად შვიდ ბორცვზე გაშენდა, არსებობდა წმ. მამას სახელობის ეკლესია. ზოგიერთი მკვლევარი შვიდსაც ასახელებს¹. ამ ეკლესიებიდან ერთ-ერთი უძველესი (VI ს.) მდებარეობდა ევდომონზე, ანუ მეშვიდე ბორცვზე (ახლანდელი Bakirköy).

წმ. მამას ტაძრის მდებარეობისა და მისი აშენებლის შესახებ ცნობებს გვაწვდიან IX საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი სიმეონ მაგისტროსი (მოიხსენიება აგრეთვე როგორც ლოგოთეტი) და XI საუკუნის ისტორიკოსი იოანე ზონარა.

სიმეონ მაგისტროსის თანახმად, უზურპატორ ფოკას მიერ 602 წელს დახოცილი იმპერატორი მავრიკიოსი (582-602 წწ.) და მისი ცოლ-შვილი „დაიმარხა წმ. მოწამე მამას სამლოცველოში, რომელიც ააშენა ფარესმანემ, იუსტინეს საწოლთუხუცესმა, ქსიროკერკის კარიბჭის მახლობლად“² (ახლანდელი Belgrad Kapi). იოანე ზონარას მიხედვით კი, მავრიკიოსი და მისი ცოლ-შვილი „დაიკრძალა წმ. მამას ტაძარში. ეს ტაძარი მდებარეობდა გალავნის მახლობლად; იგი ააშენა ფარასმანე საჭურისმა, იუსტინიანეს საძინებლის განმგებელმა“³.

წარმოდგენილ ცნობებში მგავსებაც შეიმჩნევა და განსხვავებაც. მსგავსება იმაში მდგომარეობს, რომ ვინმე ფარესმანეს ან ფარასმანეს კონსტანტინეპოლში წმ. მამას სახელობის ეკლესია აუშენებია. განსხვავება კი იმაშია, რომ სიმეონ მაგისტროსის თანახმად, ფარესმანე იმპერატორ იუსტინეს (518-527 წწ.) საწოლთუხუცესი იყო, იოანე ზონარას მიხედვით კი – იმპერატორ იუსტინიანესი (527-565 წწ.). ამ განსხვავების ახსნა მარტივია. იმპერატორმა იუსტინემ სულ 9 წელი იმეფა. შემდეგ ბიზანტიის სამეფო ტახტზე ავიდა მისი ძმისწული იუსტინიანე. ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, ფარესმანე იმპერატორ იუსტინიანეს საწოლთუხუცესიც ყოფილიყო.

სახელით „ფარესმანე“//„ფარასმანე“ ბიზანტიურ საისტორიო წყაროებში მოიხსენიება ირან-ბიზანტიის ომის (502-505/6 წწ.) მონაწილე, მამაცი და გამჭრიახი სარდალი ფარსმან კოლხი. ცნობებს მის შესახებ გვაწვდიან ბიზანტიელი ისტორიკოსები: პროკოპი კესარიელი (VI ს.), ზაქარია რიტორი (V-VI სს.), თეოფანე ჟამთააღმწერელი (IX ს.) და სირიელი ისტორიკოსი იეშუ სტილიტი (VI ს.). ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა: ხომ არ შეიძლება კონსტანტინეპოლის წმ. მამას ეკლესია ფარსმან კოლხის აშენებული იყოს?

¹ J. Pargoire, Les Saint - Mamas de Constantinople, IRAIK 9, 1904, 261-316. Θεόδ. Μακρίδου, Τὸ βυζαντινὸν ἔθνος καὶ αἱ παρ' αὐτῷ Μοναί, Μονή του Ἁγίου Μάμαντος, Θρακικά, τομ. 12, ἐν Ἀθήναις, 1939, 73 - 80. Σαφροπίου, Πρ. Λεοντοπόλεως (Ευστρατιάδου), Αἱ ἐν Βυζάντιᾳ Μοναί του Ἁγίου Μάμαντος, Ὁρθοδοξία, ΚΒ', 1947, τευχ. 7, 8, 9, σ.: 207-213, 271-277, 331 - 334.

² «...τὸ δὲ σῶμα μαυρικίου καὶ τὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν ἐτέθησαν ἐν τῷ σεμνείῳ τοῦ ἁγίου μάρτυρος μάμαντος, ὅπερ ἔκτισε φαρεσμάνης (φαρασμάνης P.) ὁ ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως ἰουστίνου, πλησίον τῆς ξηροκέρκου πόρτης», Simeonis Magistri et Logothetae, Cronicon: Recensuit Staffan Wahlgren, editet by Rengt Martin, Gottingen, 2006, 155 (ზემოთ წარმოდგენილი ქართული თარგმანი ჩემია – თ. მ.).

³ «...καὶ ταφίναί ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Μάμαντος, τῷ πλησίον τοῦ τεῖχους, ὃν ἔκτισε Φαρασμάνης ἐκτομίας, ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος γεγονῶς Ἰουστινιανῶν», Ἰωάννης Ζωναράς, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν, Α', III, 65, Ἀθήνα 1999, τ. Α', 291 (ზემოთ წარმოდგენილი ქართული თარგმანი ჩემია – თ. მ.).

ამ კითხვას რომ პასუხი გაეცეს, უნდა გავიხსენოთ რას გვიაზივს ზემოთ ხსენებული ისტორიკოსები ფარსმან კოლხის შესახებ.

პროკოპი კესარიელის თანახმად, როდესაც იმპერატორმა ანასტასიოსმა (491-518 წწ.) გაიგო ირანელების მიერ ქალაქ ამიდის ალების ამბავი, ბრძოლის ადგილზე, სხვა სარდლებთან ერთად, გაგზავნა ფარსმანე, „*წარმოშობით კოლხი, განსაკუთრებით სახელგანთქმული სამხედრო საქმეში*“¹.

ზაქარია რიტორი გვიაზივს, რომ ფარსმანე ბრძოლის ველზე მაშინ ჩავიდა, როდესაც ირანელებს ქალაქი ამიდა უკვე აღებული ჰქონდათ და იქ იყვნენ გამაგრებულები. ამიტომ ბიზანტიელთა სარდალმა, არეობინდემ, გადაწყვიტა ქალაქი ნისიბისი აეღო, მაგრამ ვერ შეძლო. იძულებული გახდა, გაქცეულიყო. მისმა ჯარმა კი თავი ტელასა და ედესას შეაფარა. „*მხოლოდ ერთმა მამაცმა მეომარმა ფარეზმანმა რამდენჯერმე გაიმარჯვა ბრძოლაში, შეიქმნა სახელოვანი, და სპარსელებს შიშის ზარი დასცა. მისი სახელი მათ აშინებდა, მისი საქმეები ანადგურებდა მათ და ასუსტებდა მათ რიცხვს, მის წინაშე ისინი მხდლებად მოსჩანდნენ და მარცხდებოდნენ. ბოლოს ის ხუთასი ცხენოსნით მივიდა, დაუდარაჯდა სპარსელებს, რომლებიც გადიოდნენ სოფლებში. ზოგიერთი მათგანი მოკლა და წაართვა მათ როგორც საქონელი, რომელიც თან მიჰქონდათ, ისე ცხენებიც. ვინმე გალდანის მოხერხებულობის წყალობით, ფარეზმანმა გამოიტყუა ქალაქიდან სარდალი გლონი და მისი ჯარი და დახოცა ისინი. სარდლის მოკვლის გამო სპარსელებმა დაატყვევეს მცხოვრებლები. ქალაქში საშინელი სიმშვილე ჩამოვარდა. ბოლოს, ქალაქში მოვიდა ფარეზმანი და იქ დარჩენილ და ძალამიხდილ სპარსელებთან ხელშეკრულება დადვა. და იმ დროს, როდესაც რომაელთა და სპარსელთა მეთაურები ქალაქის ბჭესთან ისხდნენ, სპარსელები გადიოდნენ [ქალაქიდან]; თუ მათ მოქალაქეებიც მიეკედლებოდნენ, მათ ეუბნებოდნენ დარჩენილიყვნენ, თუ სურდათ,— თუ არა და სპარსელებთან ერთად გასულიყვნენ; ასე დასტოვეს მათ ქალაქი... ფარეზმანი კი დარჩა ქალაქში და ზრუნავდა მცხოვრებლებზე და ქვეყანაზე. კეისრის ბრძანებით, გადასახადისგან განათავისუფლა შვიდი წლით, და ქალაქის მცხოვრებთა მიმართ გულკეთილობა გამოიჩინა“.* ზაქარია რიტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ იმპერატორმა იუსტინემ (518-527 წწ.) უკვე მოხუცი ფარეზმანი, ჰიპატიოსთან ერთად, სპარსელებთან ზავის დასადებად წარგზავნა. „*ფარეზმანი და ჰიპატიოსი სპარსეთის მეფე კავადის მოციქულს, ასტაბელს, საზღვარზე შეხვდნენ. მოციქულებმა ბევრი ილაპარაკეს, მაგრამ ზავს ვერ მიაღწიეს*“².

ფარსმან კოლხის გამჭრიახობაზე საინტერესო ცნობებს გვაწვდის სირიელი ისტორიკოსი იეშუ სტილიტი (VI ს.), რომელიც გვიაზივს, რომ ფარსმანმა და თეოდორემ ამიდის გალავნის კარისკენ ცხვრის ფარა გარეკეს, თვითონ კი ჯარით ჩაუსაფრდნენ. ასე გამოიტყუეს ქალაქიდან 400 სპარსი და მათი სარდალი აშაბელი. ჯარისკაცები ამოწყვიტეს, ხოლო მათი სარდალი დაატყვევეს (მოგვიანებით აშაბელი სიკვდილით დასაჯეს). 506 წლის აგვისტოში ფარსმანი, თავისი ჯარით, აპამეიდან ედესაში გადავიდა. ამ დროს იმპერატორმა ანასტასიოსმა ფარსმანი, იპატის ნაცვლად, მთავარსარდალად დანიშნა. ფარსმანი მონაწილეობდა 506 წლის ნოემბერში ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის დაწყებულ საზავო მოლაპარაკებაში. შეთანხმებისამებრ, მოპირდაპირე მხარეები მოლაპარაკებაზე უიარაღოდ უნდა მისულიყვნენ, მაგრამ ბიზანტიელმა

¹ «... καὶ Φαρεσμάνης Κόλχος μὲν γένος, διαφερόντως δὲ ἀγαθὸς τὰ πλεῖστα», პროკოპი კესარიელი, ომი სპარსელებთან (წ. I, 8, 3), გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, ტექსტები ქართული თარგმანით გამოცემა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1965, 45. იხ აგრეთვე: პროკოპი კესარიელი, ომი სპარსელებთან, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, კომენტარები და საძიებელი დაურთო ჯ. შოშიაშვილმა, თბ., 2020, გვ. 55.

² გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, ტექსტები ქართული თარგმანით გამოცემა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1936, 14-15.

ჯარისკაცმა ირანელთა მეთაურს იარაღი შეამჩნია. ეს შეატყობინა ფარსმანსა და ტიმოსტრატს და მათი ბრძანებით ირანელები დაატყვევეს¹.

იეშუ სტილიტი იმასაც გვამცნობს, რომ ფარსმანი ბიზანტიელებსა და ირანელებს შორის ზავის დადების შემდეგაც შუამდინარეთში რჩებოდა. როდესაც ბიზანტიელებმა, იმპერატორ ანასტასიოსის ბრძანებით, ირანის საზღვართან მდებარე სოფელ დარასთავის გალავნის შემოვლება დაიწყეს, ირანელები გამოდიოდნენ ნისიბისიდან და მშენებლებს ხელს უშლიდნენ. ამიტომ ფარსმანი ედესიდან ამიდაში გადავიდა და მშენებლებს ირანელთა თავდასხმებისაგან იქიდან იცავდა. ამიდაში ყოფნისას ფარსმან კოლხს თავი გამოუჩენია როგორც კარგ მონადირეს. ომის შედეგად გაუკაცრიელებულ ადგილებში განსაკუთრებით ბევრი ყოფილა ღორი. ფარსმანი ყოველდღიურად ორმოცზე მეტ ღორს კლავდა ან ცოცხლად იჭერდა. ედესელებისათვის თავისი ნადირობის შედეგი რომ ერვენებინა, იქ აგზავნიდა ნანადირევს ნაწილს – როგორც ცოცხალს, ასევე მოკლულს².

თეოფანე ჟამთააღმწერლის თანახმად, ქალაქ ამიდისათვის ბრძოლაში იმპერატორ ანასტასიოსის მიერ „არეობინდესთან ერთად გაგზავნილ იქნა სხვა ბევრი სტრატეგოსიც, რომელთაგან ყველაზე უფრო გამოჩენილნი იყვნენ პატრიკიოსი და ჰიპატიოსი, ძე სეკუნდინესი და ანასტასი მეფის დისა, **ზუნას მამა ფარსმანე, წარმოშობით ლაზი... იუსტინე, რომელიც იმის შემდეგ მეფედ იყო, ზემარქე და ზოგიერთი სხვაც**“³.

თეოფანე ჟამთააღმწერლის ეს ცნობა მრავალმხრივ საინტერესოა. გარდა იმისა, რომ ფარსმან კოლხი დასახელებულია იმ დროის გამოჩენილ სარდალთა შორის, გვაუწყებს მის წარმომავლობას და მოიხსენიება როგორც ზუნას მამა, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ შვილიც არანაკლებ სახელოვანი ჰყოლია. არ არის გამორიცხული, ზუნაც სამხედრო საქმეში ყოფილიყო დახელოვებული, მით უფრო, რომ პროკოპი კესარიელის ცნობით, ზუნას ძეები – რუფინუსი და ლეონტი, 539-540 წლებში, იყვნენ აფრიკაში ვანდალების წინააღმდეგ მებრძოლი ჯარის სარდლები, რომლებმაც „**ვაჟკაცობის ღირსი საქმეები გამოაჩინეს მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში**“⁴.

წარმოდგენილ წყაროთა შეჯერების საფუძველზე, ფარსმან კოლხის ცხოვრებისეული გზა მოკლედ ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

ფარსმან კოლხს სამხედრო მოღვაწეობა ბიზანტიის იმპერატორ ანასტასიოს I-ის (491-518 წწ.) ზეობის პერიოდში დაუწყია. მას თავი უსახელებია ირან-ბიზანტიის 502-505/6 წლების ომში, რის გამოც იმპერატორ ანასტასიოსს ფარსმანი მთავარსარდალად დაუნიშნავს. 505 წელს ფარსმანი, თავისი ჯარით, აპამეიდან ედესაში გადავიდა. 506 წელს მონაწილეობა მიიღო ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის დაწყებულ საზავო მოლაპარაკებაში. ფარსმანი ამის შემდეგაც შუამდინარეთში ცხოვრობდა და ბიზანტიელების სამსახურში იმყოფებოდა. ზრუნავდა იქაურ მცხოვრებლებზე და მათ მიმართ გულკეთილობას იჩენდა. იმპერატორ იუსტინე I-ის (518-527 წწ.) მოღვაწეობის დასაწყისში ფარსმანი ედესაში ცხოვრობდა, მოგვიანებით გადასულა ამიდაში, საიდანაც დარას გალავნის მშენებლებს ირანელთა თავდასხმებისაგან იცავდა. ამიდაში მას თავი გამოუჩენია აგრეთვე როგორც კარგ მონადირეს. იმპერატორმა იუსტინემ უკვე მოხუცი ფარსმანი სპარსელებთან ზავის დასადებად წარგზავნა. მართალია, ფარსმანმა იმჯერად ზავს ვერ მიაღწია, მაგრამ საზავო მოლაპარაკებებში მეორედ მონაწილეობა მის დიდ ავტორიტეტზე მიუთითებს. იმ არშემდგარი საზავო მოლაპარაკების შემდეგ ფარსმანის ბედი

¹ ვ. გოილაძე, ასურელ მამათა სამშობლო და საქართველო, თბ., 2002, 122-123. იხ. აგრეთვე: Н. Пигулевская, Хроника Захарии Ритора, Сирийские источники по истории народов СССР, М.-Л., 1941.

² ვ. გოილაძე, ასურელ მამათა ..., გვ. 122.

³ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. IV, ნაკვ. I, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1941, 76-77.

⁴ პროკოპი კესარიელი, ომი ვანდალებთან, გეორგიკა, ტ. II, გვ. 231-232.

უცნობია. ფარსმან კოლხს ჰყოლია სახელოვანი შვილი, სახელად ზუნა, რომლის შვილებიც - რუფინუსი და ლეონტი, გამოჩენილი სარდლები იყვნენ.

როგორც ვხედავთ, განხილული წყაროები ფარსმან კოლხზე, როგორც ეკლესიის მშენებელზე, არაფერს გვაუწყებენ. მისი და წმ. მამას ეკლესიის მშენებელი ფარასმანეს გაიგივებას ხელს უშლის ისიც, რომ იოანე ზონარა ეკლესიის ამშენებელ ფარასმანეს საჭურისად მოიხსენიებს, ფარსმან კოლხს კი, შვილი ჰყავდა. მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, სიმეონ მაგისტროსისა და იოანე ზონარას მიერ დასახელებულ ფარესმანე/ფარასმანეში, რომელმაც კონსტანტინეპოლში წმ. მამას ეკლესია ააშენა, სწორედ ფარსმან კოლხი იგულისხმება. ამაზე მეტყველებენ შემდეგი გარემოებანი:

1. ფარსმან კოლხი და იმპერატორი იუსტინე I, ვიდრე გამეფდებოდა, თანამებრძოლები იყვნენ. იმპერატორმა ანასტასიოსმა 506 წელს სპარსელებთან ზავის დასადებად, სხვებთან ერთად, იუსტინე და ფარსმან კოლხი გაგზავნა. როდესაც იუსტინე იმპერატორი გახდა, სპარსელებთან საზავო ხელშეკრულების დასადებად ფარსმან კოლხი თავად გაგზავნა, მაგრამ რომელ წელს, წყაროებიდან არ ჩანს. ვინაიდან იუსტინემ 518-527 წლებში იმეფა, ეს ამბავიც იმ 9 წელიწადში უნდა მომხდარიყო.

პროკოპი კესარიელის თანახმად, იუსტინე იმ დროს გამეფდა, „როდესაც საფლავის პირს იდგა“¹ (70 წლის ასაკში გამეფდა – თ.მ.). როდესაც ფარსმან კოლხი სპარსელებთან ზავის დასადებად იუსტინეს დავალებით წავიდა, უკვე მოხუცებული იყო. არ არის გამორიცხული, იმ არშემდგარი საზავო მოლაპარაკების შემდეგ, მოხუცებულ იმპერატორ იუსტინეს ერთგული და ასევე მოხუცი თანამებრძოლი ფარსმან კოლხი კონსტანტინეპოლში გადაეყვანა და საიმპერატორო სასახლეში თავის საწოლთუხუცესად დაენიშნა. იუსტინეს გარდაცვალების შემდეგ, ფარსმანი იუსტინიანეს საწოლთუხუცესად დარჩა. ვინაიდან საწოლთუხუცესის თანამდებობა, ჩვეულებისამებრ, საჭურისებს ეკავათ, ვფიქრობთ, იოანე ზონარამ ამიტომ წარმოიდგინა ფარასმანე საჭურისად. ასეთი შეცდომა იოანე ზონარას იმიტომაც შეიძლებოდა მოსვლოდა, რომ იუსტინესა და იუსტინიანეს ეპოქასთან მთელი ხუთი საუკუნე ამორებდა.

2. პროკოპი კესარიელი ბრძოლებში სახელგანთქმულ ფარსმანს კოლხად მოიხსენიებს, ზაქარია რიტორი – ლაზად, რაც იმის დასტურია, რომ ფარსმანის სამშობლო სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში იყო. ცნობილია, რომ მცირე აზიაში განსაკუთრებულ პატივს მიაგებდნენ წმ. დიდმოწამე მამას. ამას მოწმობს IV საუკუნის დიდი კაპადოკიელი მამების – წმ. ბასილი დიდისა და წმ. გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიები და შესხმანი, რომლებიც მათ წმ. მამას მიუძღვნეს. ისიც ცნობილია, რომ V საუკუნის მეორე ნახევრიდან წმ. მამას კულტმა ისე მძლავრად მოიკიდა ფეხი კონსტანტინეპოლში, რომ მის ერთ-ერთ გარეუბანს წმ. მამა შეარქვეს². ყოველივე ამის გათვალისწინებით, რა გასაკვირია, რომ კონსტანტინეპოლში დამკვიდრებულ მხცოვან ფარსმან კოლხს ტადარი აევო წმ. მამასთვის, რომელიც მართლმადიდებლურ სამყაროში მწყემსისა და საბრძოლო სიმაძაცის სიმბოლოს წარმოადგენს და იკონოგრაფიაში ლომზე ამხედრებული გამოისახება.

3. პროკოპი კესარიელი „საიდუმლო ისტორიას“ თუ კენდობით, იუსტინიანემ, როგორც კი ძალაუფლება ხელში აიღო, „ჯერ ათი დღეც არ იყო გასული, რომ სასახლის უფროსი საჭურისი ამანტიოსი და მასთან ერთად ზოგიერთი სხვაც ყოვლად უმიზეზოდ სიკვდილით დასაჯა“³. მერე სხვებს გადასწვდა... შესაძლოა, სასახლეში მომხდარმა ცვლილებებმა გადააწყვეტინა მხცოვან ფარსმან კოლხს ეკლესია აეშენებინა და თავისთვის მყუდრო ნავსაყუდელი შეექმნა.

¹ Προκοπίου Καισαρίας, *Ἀνέκδοτα ἢ Ἀπόκρυφὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα, გვ. 58. პროკოპი კესარიელი, საიდუმლო ისტორია, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ნ. ეფრემიძემ, თბ., 1989, 39.

² A., Ματαθία-Χατζικολάου., *Ὁ Ἅγιος Μάμας*, Ἀθήνα, 1995, 62-63.

³ პროკოპი კესარიელი, საიდუმლო ისტორია, გვ. 39.

4. იმპერატორ მაგრიკიოსის (582-602 წწ.) ეპოქის შესასწავლად, საუკეთესო წყაროდ მიჩნეულია თეოფილაქტე სიმოკატას (VII ს.) „ისტორია“, რომელშიც დაწვრილებითაა აღწერილი ისიც, თუ როგორ დაუხოცეს იმპერატორ მაგრიკიოსს ცოლ-შვილი თვალწინ, მერე თავი მოჰკვეთეს, ბოლოს კი გვამები ზღვაში გადაყარეს. „აზვირთებულ ტაღლებს ახლად დახოცილთა გვამები ხან ნაპირისკენ მოჰქონდა, ხან ზღვის სიღრმისკენ მიაქანებდა, ქალკედონის სანაპიროზე გამოსული ადამიანები კი საკუთარი თვალთა ხედავდნენ თავიანთი უგუნურებით შექმნილ შემადრწუნებელ სურათს¹. Patria Konstantinoupoleos-ის (X ს.) თანახმად კი, მაგრიკიოსის დამ, გორდიამ, გვამები შეაგროვა და ფარასმანეს მიერ აგებულ წმ. მამას ეკლესიაში დაკრძალა. მოგვიანებით გორდიამ იქვე მონასტერი დააარსა².

გორდიამ რომ ძმა და მისი ცოლ-შვილი წმ. მამას ტაძარში დაკრძალა, იმას გვაფიქრებინებს, რომ იმ დროს წმ. მამას ეკლესია კტიტოროული იყო. წინააღმდეგ შემთხვევაში გამძვინვარებული უზურპატორი ფოკა (602-610 წწ.) გორდიას არც მიცვალებულთა ეკლესიაში დაკრძალვის უფლებას მისცემდა და არც მონასტრის დაარსებისა.

გორდიას მიერ დაარსებული მონასტერი საუკუნეების განმავლობაში უდიდესი ავტორიტეტით სარგებლობდა. წმ. მამას მონასტერში მოღვაწეობდნენ თეოდორე სტუდიტე და მისი ძმა იოსები, მათი ბიძა პლატონი. X საუკუნის დასაწყისში მონასტერმა ძირეული ცვლილებები განიცადა. იმპერატორმა რომანოზ ლეკაპინოსმა (920-944 წწ.), რომელიც წარმოშობით კაპადოკიელი იყო, გამოსცა ბრძანება, რომლის საფუძველზეც, იმპერატორ მაგრიკიოსის და მისი ცოლ-შვილის საფლავები მირელეის მონასტერში გადაიტანეს. 980-984 წლებში წმ. მამას მონასტერი კონსტანტინეპოლის პატრიარქის ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ საკმაოდ შეჭირვებული იყო. X საუკუნის დასასრულისათვის მონასტერმა ღიდების მწვერვალს მიაღწია, რადგან სიმეონ ახალი ღმრთისმეტყველის ოცდახუთწლიანი ილუმენობა მონასტრისთვის ფრიად ნაყოფიერი აღმოჩნდა. სიმეონმა განაახლა არა მხოლოდ ეკლესია და მონასტრის დამხმარე ნაგებობები, არამედ ბერ-მონაზვნული ცხოვრებაც. 1005 წელს სიმეონი გადადგა, რამაც მონასტერი ისევ დაასუსტა. ასეთ მდგომარეობაში იმყოფებოდა მთელი XI საუკუნის განმავლობაში, მაგრამ მონასტრის ხელახალი გაბრწყინება შეძლო გიორგი კაპადოკიელმა, რომელმაც 1147 წელს მონასტერი მანუელ I კომნენოსისგან (1143-1180 წწ.) ქრისტოპოლით მიიღო. გიორგი კაპადოკიელის გარდაცვალების შემდეგ, მონასტერს მზრუნველობას არ აკლებდა მისი ძმა – თეოქარისტე კაპადოკიელი. მოგვიანებით მონასტერი დაიშალა და განადგურდა. განაახლა ისააკ II ანგელოსის (1185-1195) მეფობის დროს, როდესაც ერთმა ბერმა კესარიიდან წმ. მამას თავის ქალა კონსტანტინეპოლში გადაიტანა და წმ. მამას მონასტერში დაასვენა³. 1350 წელს წმ. მამას მონასტერში ბერად აღიკვეცა იმპერატორი იოანე კანტაკუზინოსი (1347-1354 წწ.). ოთხი წლის შემდეგ, როდესაც პატრიარქმა კალისტოს I-მა უარი განაცხადა, რომ იმპერატორად ეკურთხებინა მათეოს კანტაკუზინოსი, მანაც თავი ამ მონასტერს შეაფარა. ბოლო ცნობა, რომელშიც წმ. მონასტერი მოიხსენიება, განეკუთვნება 1399 წელს. მიუხედავად ამისა, მკვლევართა ვარაუდით, მონასტერმა არსებობა მხოლოდ კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ შეწყვიტა⁴.

1158 წელს გიორგი კაპადოკიელმა და მონასტრის ილუმენმა, ათანასე ფილანთროპინოსმა, წმ. მამას მონასტერს შეუდგინეს ტიპიკონი. მისი ერთ-ერთი პირი, რომელმაც ჩვენამდე 1171 წლის ხელნაწერით მოაღწია⁵, გამოაქვეყნა ცნობილმა ბერძენმა მკვლევარმა სოფრონიოს

¹ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης, Ιστορία, Αθήνα 2006, 570.

² Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, III, 185, Preger, v. II, p. 274.

³ 1204 წელს, როდესაც ჯვაროსნებმა კონსტანტინეპოლი დაიპყრეს, სხვა წმინდა ნაწილებთან ერთად, გაიტაცეს წმ. მამას თავის ქალაც, რომელიც დღემდე დაცულია ქ. ლანგრესის საკათედრო ტაძარში.

⁴ Σ. Ευστρατιάδης, Τυπικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Μάμαντος, Ἑλληνικά, 1, 1928, 245-314.

⁵ დაცულია პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში (ხელაწ. № 92, გვ. 97).

ევსტრათიადისმა¹. ტიპიკონი ჩვენს ყურადღებას იმით იპყრობს, რომ მის ერთ-ერთ მინაწერში, რომელიც შესრულებულია 1171 წლის 15 მარტს, მოიხსენიება „ბასილი ლიპარიტი, კუროპალატი და მსაჯული“², რომელსაც ა. კაჟდანი ივანე ლიპარიტის ბიზანტიაში დარჩენილ ერთ-ერთ მემკვიდრედ მიიჩნევს³. სხვა მინაწერში კი მოიხსენიება ევტიხი ივიროპულოსი⁴. ამ მინაწერებზე საგანგებო სტატიაში ვისაუბრებთ.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, ჩვენი საბოლოო დასკვნა ასეთია: სიმეონ მაგისტროსისა და იოანე ზონარას მიერ დასახელებული ფარასმანე არის მამაცი და გამჭრიახი სარდალი, ირან-ბიზანტიის ომის (502-505/6 წწ.) მონაწილე ფარსმან კოლხი. თუ აქამდე სპარსელებთან არშემდგარი საზავო მოლაპარაკების შემდეგ ფარსმან კოლხის ბედი უცნობი იყო, ახლა უკვე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მოხუცებულმა იმპერატორმა იუსტინემ ერთგული და მოხუცი თანამებრძოლი ფარსმანი კონსტანტინეპოლში გადაიყვანა და საიმპერატორო სასახლეში თავის საწოლთუხუცესად დანიშნა. იუსტინეს გარდაცვალების შემდეგ, ფარსმანი იუსტინიანეს საწოლთუხუცესიც იყო. ხანდაზმულმა ფარსმან კოლხმა კონსტანტინეპოლში წმ. დიდმოწამე მამას სახელზე ეკლესია ააგო.

Tamar Meskhi

Ilia State University

G. Tsereteli Institute of Oriental Studies

PHARESMANES, A NATIVE OF COLCHIS (VI C)

THE BUILDER OF ST. GREAT MARTYR MAMAS CHURCH IN CONSTANTINOPLE? RESUME

According to researchers of the historical topography of Constantinople, seven churches of St. Great Martyr Mamas existed in the royal city. In one of them, which was located near the Xylokerkos Gate (Belgrade Gate), Emperor Maurice (582-602) and his wife and children executed by the usurper Phocas in 602 are buried. According to Simeonis Magistri et Logothetae (IX c.), the church “*was built by Pharesmanes, Justin's bed-guard*. According to John Zonaras (XI c.), “*it was built by Pharasmane the eunuch, a bed-guard of Justinian's bedchamber*”.

Emperor Justin (518-527) reigned for nine years. Then his nephew Justinian (527-565) ascended the throne of Byzantium. Therefore, it is quite possible that Pharesmanes was Emperor Justinian's bed-guard.

In Byzantine historical sources, Pharesmanes, a native of Colchis, a participant in the Iran-Byzantine War (502-505/6) is mentioned under the name “Pharesmanes”/“Pharasmanes”. Information about him is provided by Byzantine historians Procopius of Caesarea (VI c.), Zacharias Rethor (V-VI c.), Theophanes the Confessor (IX c.) and the Syrian historian Joshua the Stylite (VI c.). According to them, Pharesmanes, a native of Colchis distinguished himself in the Iran-Byzantine War of 502-505/6, because of which Emperor Anastasius (491-518) appointed him as the leading military figure. In 506, Pharesmanes took part in peace negotiations between the Byzantines and the Persians. During the reign of Emperor Justin (518-527), Pharesmanes, a native

¹ Σ. Ευστρατιάδου, *Τυπικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τοῦ Ἀγίου Μεγαλομάρτυρος Μάμαντος*, 245-314.

² Σ. Ευστρατιάδου, *Τυπικὸν...*, გვ. 311; Laurent V., *Echos D'Orient*, Tome XXX, 1931, 241.

³ А. П. Каждан, *Византийские Липариты, бйзантиноლოგიური ეტიუდები*, თბ., 1978, 91-92.

⁴ Σ. Ευστρατιάδου, *Τυπικὸν...*, გვ. 311.

of Colchis was the governor of the city and district of Edessa. Emperor Justin sent the already elderly Pharesmanes to make peace with the Persians. It is true that Pharesmanes failed to reach a truce that time, but his participation in the peace negotiations for the second time indicates his high authority. According to the abovementioned historical sources, Pharesmanes, a native of Colchis had a son named Zuna, whose sons Rufinus and Leontius were commanders of the army fighting against the Vandals in Africa in 539-540.

To put it briefly, Byzantine historians do not mention Pharesmanes, a native of Colchis as a church builder. The identification of Pharesmanes and Pharasmanes the builder of St. Martyr Mamas Church is further complicated by the fact that John Zonaras calls Pharasmanes a eunuch, while Pharesmanes, a native of Colchis had a son. Nevertheless, we believe that the builder of St. Martyr Mamas Church was Pharesmanes, a native of Colchis. The following circumstances speak in favor of this point of view: 1. Pharesmanes, a native of Colchis and Emperor Justin (before becoming Emperor) were comrades in arms. Emperor Anastasius sent them together to make peace with the Persians in 506. 2. Pharesmanes, a native of Colchis was already an old man when he went to make peace with the Persians on Justin's instructions. It is not excluded, that after the failed truce negotiations, the aged emperor himself transferred his old comrade to Constantinople and appointed his bed-guard. 3. Since the position of bed-guard was traditionally held by eunuchs, John Zonaras imagined Farasmane as a eunuch.

ბერძნული კოლონიზაციის სპეციფიკა ძველ კოლხეთში

შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია ერთიანი ბერძნული კოლონიზაციის შემაღენელი უმნიშვნელოვანესი რგოლი იყო და ის ბუნებრივად უკავშირდებოდა ერთიან ბერძნულ სამყაროს. კოლონიზატორული პოლიტიკა სათავეს ძვ.წ. VIII ს. დასაწყისში იღებს და ინტენსიურ ხასიათს ინარჩუნებს VI ს. ბოლომდე. მართალია, კოლონიზაცია ბერძნულ ახალშენებში შემდგომ ეპოქებშიც გაგრძელდა, მაგრამ მისი მოქმედების ინტენსივობა შესუსტებული და უფრო ლოკალურ-ეპიზოდური ხასიათის იყო.

ბერძნული ცივილიზაციის განვითარება ჯერ კიდევ ე.წ. „გეომეტრიული რენესანსის“ პერიოდიდან იწყება (ძვ. წ. IX ს.). მეცნიერების განმარტებით, ეს ჰომეროსის ეპოქაა. სწორედ ამ დროს უნდა გადაწყვეტილიყო პოლისური ცხოვრების დაწყება, რაც კოლონიზაციის წინაპირობად იქცა და მის უმნიშვნელოვანეს საყრდენს წარმოადგენდა.

ბერძნული სამყაროს განვითარება მოცემულ გეოპოლიტიკურ სივრცეში სწორედ პოლისურ ცხოვრებას გულისხმობდა, რაც, თავის მხრივ, ორ მთავარ არტერიას – ვაჭრობასა და ხელოვნებას მოიცავდა. სავაჭრო და სახელოსნო ნედლეულის მოძიება ბერძნული კოლონიების ჩამოყალიბების წინაპირობა იყო. დაიწყო ე.წ. „აპოიკიების“ შექმნის პროცესი, რაც დაბა-დასახლების ტიპის „სავაჭრო პუნქტები“ იყო. მათი მთავარი დანიშნულება კონკრეტული ადგილებიდან მეტროპოლისის სავაჭრო და სახელოსნო ნედლეულით უზრუნველყოფა იყო. ბერძნებისთვის სტრატეგიული თვალსაზრისით ბევრად მნიშვნელოვანი მეორე ტიპის დასახლებები არსებობდა. მათი დანიშნულება გაცილებით ფასეული იყო. ეს ე.წ. „ემპორიონის“ ტიპის ქალაქური დასახლებებია. ამ ტიპის სამოსახლოების გაჩენა ბერძნული სინამდვილისთვის ართ თუ ისე ხშირი იყო, რადგან მათ შექმნას დიდი ფინანსები ჭირდებოდა. ამიტომაც ბერძნული ახალშენები ძირითადად „აპოიკიების“ ტიპის დაბა-დასახლებები იყო. მხოლოდ განსაკუთრებული აუცილებლობის შემთხვევაში ხდებოდა მეტროპოლიიდან ქალაქური ტიპის „ემპორიონების“ შექმნა, სადაც იჭრებოდა მონეტები და ადგილი ჰქონდა ქალაქური ტიპის დიდ სავაჭრო ურთიერთობებს.

სწორედ ამგვარ განსაკუთრებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე შავიზღვისპირეთთან მიმართებაში. როგორც ჩანს, აქ არა მარტო ე.წ. „აპოიკიური“ ტიპის სამოსახლოები იყო განვითარებული, არამედ კოლხეთის ტერიტორიაზე მინიმუმ ორი „ემპორიონის“ ტიპის დასახლება: ფაზისი და პიტიუნტი არსებობდა. თუმცა, გამორიცხული არ არის, რომ აქ ბევრად მეტი „ემპორიონი“ ყოფილიყო. ამისთვის შავიზღვისპირეთის კილხეთის რეგიონი დიდ პოტენციალს ფლობდა. მას შეეძლო მიეცა ბერძნებისთვის მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სახელოსნო ნედლეული – რკინა, ხე-ტყე, სელი, აბრეშუმი, კანაფი და სხვ. რის გარეშეც ბერძნული ცივილიზაციის მდგრადობა კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგებოდა.

წინამდებარე კვლევის მიზანია არქეოლოგიური არტეფაქტების, წერილობითი წყაროების შეჯერების საფუძველზე ვაჩვენოთ, რომ ბერძნული ქალაქური დასახლებების არსებობა ძველ კოლხეთში რეალურად შესაძლებელია, რადგან მოცემულ ტერიტორიაზე არსებული ნედლეულის რაოდენობა ბევრად მეტი ქალაქური ტიპის დასახლების არსებობას მოითხოვდა. ძველ

საბერძნეთთან სწორედ ამგვარი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ჩამოყალიბება აძლევდა კოლხეთს ეკონომიკური ძლიერების პოტენციალს.

ბერძნული კოლონიზაცია განსაკუთრებული მოვლენა იყო ახალი სავაჭრო-ეკონომიკური წესრიგისთვის, განსხვავებით მანამდე არსებული ფინიკიური ქალაქ-სახელმწიფოებისგან. ასეთი სავაჭრო ქალაქები არსებობდნენ როგორც აღმოსავლეთით ბაბილონისა და მიდიას სახით, ისე დასავლეთით ფინიკიელებთან. ბერძნული ახალშენები (კოლონიები) სრულიად განსხვავებული დანიშნულების და სტილის გახლდათ და ეს თანაბრად ვრცელდებოდა ყველა დასახლებაზე. საკითხის მასშტაბურობიდან გამომდინარე, ჩვენს მიერ წარმოდგენილ სტატიაში ყურადღებას მხოლოდ შავიზღვისპირეთის რეგიონში არსებულ საკოლონიზაციო სივრცეზე ვამახვილებთ; შევეცდებით ავხსნათ, თუ რა განაპირობებდა აღნიშნული კოლონიზაციის ძირითად სპეციფიკას და შინაარსს. მთავარ განსახილველ პრობლემად წარმოდგენილია აღნიშნულ რეგიონში კოლონიზაციის მიზნები და საჭიროებები და განსაზღვრულია ამ კოლონიზაციის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი კოლხურ კულტურასთან.

ინტენსიური საკოლონიზაციო მოძრაობა ბერძნულ სამყაროში შედარებით გვიანდელ არქაულ პერიოდს უკავშირდება, დაახლოებით ძვ.წ. VIII ს. დასაწყისს. მას რამდენიმე საუკუნით უსწრებს ფინიკიური კოლონიზაცია, თუმცა განსხვავებული ხელწერით. ფინიკიელებმა ქალაქ-სახელმწიფოების შექმნით შეძლეს მსოფლიო ეკონომიკური და სავაჭრო პოტენციალის კონტროლი. დაარსებული მძლავრი ქალაქები – ტვიროსი, სიდონი, ბიბლოსი და კართაგოსი – ამის ნათელი მაგალითებია, სადაც მნიშვნელოვანი სავაჭრო-ეკონომიკური ნაკადები მიედინებოდა.

თავისი შინაარსით, აზრით და ხასიათით ფინიკიურისგან სრულიად განსხვავებულია ბერძნული კოლონიზაცია. ბერძნებმა უარი თქვეს მონური შრომის გამოყენებაზე და კოლონიებთან პარტნიორული ურთიერთობის, განსხვავებული ქცევისა და მართვის წესები შემოიტანეს. მათ კარგად ესმოდათ, რომ მოსახლეობის ერთჯერადი იძულება გრძელვადიან ურთიერთობაში მუდმივ თავის ტკივილს გამოიწვევდა. ამიტომაც შეცვალეს ე.წ. გამომყენებლური მიდგომა და კოლონიების ადგილობრივ მოსახლეობასთან წმინდა სავაჭრო პარტნიორული ურთიერთობების საფუძველი შექმნეს. ეს პროცესი მათ თითქმის ყველა რეგიონსა თუ დასახლებულ პუნქტზე გაავრცელეს, თუმცა, საჭიროებიდან გამომდინარე, სხვადასხვა რეგიონში არსებული კოლონიების მიმართ დამოკიდებულება მეტ-ნაკლებად პარტნიორული იყო. მაგალითისთვის, თუ კონკრეტული რეგიონიდან მნიშვნელოვანი სავაჭრო საქონელი მიედინებოდა, მის მიმართ ინტერესიც იზრდებოდა, ხოლო თუ მიღებული საქონელი შედარებით ნაკლებ დატვირთვას ატარებდა, ან უფრო დაბალ ფასში ხდებოდა მისი ჩანაცვლება, ამ რეგიონის მიმართ ინტერესიც მცირდებოდა.

რაც შეეხება შავიზღვისპირეთის მთლიან სივრცეს, მის მიმართ ბერძნების განსაკუთრებული ყურადღება არ შენელებულა. ეს ჯერ კიდევ კოლონიზაციის დაწყებამდე გამოჩნდა. მითი არგონავტების შესახებ ამის ნათელი დასტურია. მითის შექმნა არის შავიზღვისპირეთით ელინური სამყაროს დაინტერესების წინაპირობა. „ოქრომრავალი კოლხეთი“, „ოქროს საწმისის ქვეყანა“ – ეს არის ეპითეტები, რომლებითაც მოიხსენიებდნენ ძველ კოლხეთს. ამიტომაც იყო, რომ საკოლონიზაციო მოძრაობის წამოწყებისთანავე შავიზღვისპირეთის კოლხეთის რეგიონი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კერად იქცა, განსაკუთრებით, მისი სამხრეთი ზოლი.

ჩვენი მიზანია განვსაზღვროთ აღნიშნულ რეგიონში ბერძნული სამყაროს შესვლის ხასიათი და დანიშნულება; დავსვათ შეკითხვა: დღეს არსებულ არქეოლოგიურ კვლევით კერებს – ცხუმი, დიოსკურია, გიენოსი და სხვ. – ხომ არ მივანიჭოთ უფრო მაღალი ქალაქ-სახელმწიფოს (ემპორიონის) სტატუსი, რამეთუ ეს დასახლებები, ბიჭვინთის და ფაზისის მსგავსად, ბევრად მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებდნენ, ვიდრე დაბა-დასახლება (აპოიკია). თემისადმი ინტერესი, ბუნებრივია, დიდია, განსაკუთრებით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში. თითქმის არ არსებობს საქართველოს ძველ ისტორიაზე მომუშავე მეცნიერი, ვისაც საკუთარი აზრი და შეხედულება არ

გამოეთქვას ამ პროცესების მიმართ. განვიხილოთ მათ მიერ დასმული ძირითადი საკითხები და მსჯელობის საფუძველზე შევეცადოთ ჩვენებური ინტერპრეტაცია ჩამოვაყალიბოთ. აღნიშნული თემატიკის მიმართ ფუნდამენტურ კვლევებს აწარმოებდა პროფ. მერი ინაძე, რომლის კაპიტალური გამოკვლევა „ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები“ 2009 წელს გამოიცა. წიგნში ბერძნულ წყაროებში დაცული მასალის საფუძველზე სრულად გაშლილია კოლხეთის ისტორიის საკვანძო პერიპეტიები, კოლხეთის სამეფოს წამოშობის, გენეზისის და განვითარების საკითხები.

ბერძნული წყაროთმცოდნეობითი ბაზის თარგმნა დაკავშირებულია აკად. სიმონ ყაიხიშვილის სახელთან. მისი ხელმძღვანელობით დაიწყო ბერძნულ-რომაული წყაროების ქართულად თარგმნა და გამოიცა „გეორგიკის“ რვატომეული.

მნიშვნელოვანია აკად. თინათინ ყაუხიშვილის მიერ გამოცემული მრავალტომეული „ბერძენი ავტორების ცნობები საქართველოს შესახებ“.

აღსანიშნავია პროფ. აკაკი ურუშაძის ფუნდამენტურად შესწავლილი მითი არგონავტების შესახებ.

გამორჩეულია აკად. გიორგი მელიქიშვილის ღვაწლი, რომელმაც არაერთი შრომა მიუძღვნა საქართველოს ძველი ისტორიის კვლევას.

ასევე უნდა აღინიშნოს აკად. ოთარ ლორთქიფანიძის, პროფ. ვახტანგ ლიჩელის, პროფ. გელა გამყრელიძის და სხვათა თხზულებები. სწორედ აღნიშნული გამოკვლევების შესწავლის შედეგად გვიჩნდება შეკითხვა: ბერძნული ახალშენების გავრცელების თავისებურებების გათვალისწინებით ხომ არ შეიძლება დასახლებანი უფრო დიდი სტრატეგიული დანიშნულების, ე.წ. ემპორიული სტილის ყოფილიყო?

შავიზღვისპირეთის რეგიონის ინტენსიურ კავშირზე როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთან პროფ. მერი ინაძე აღნიშნავს: „თითოეულ ამ ეტაპს ახასიათებდა გარკვეული თავისებურება, რაც განპირობებული იყო, ერთი მხრივ, ქვეყნის შიგნით არსებული ეკონომიკური ვითარებით, ხოლო მეორე მხრივ, საგარეო ბაზრის მდგომარეობით“.¹ შაინტერესოა, აგრეთვე, მისი აზრის გაგრძელებაც: „აღნიშნულ ხანაში კოლხეთში მოსახლე ტომები, ჩანს, იმდენად დაწინაურებულან სამეურნეო-კულტურული თვალსაზრისით, რომ მომზადებულნი იყვნენ გაცვლა-გამოცვლის საწარმოებლად არა მარტო ურთირთ შორის, არამედ ქვეყნის გარეთაც საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე“.²

განსაკუთრებით საინტერესოა აკად. გიორგი მელიქიშვილის მოსაზრება კოლხეთში არსებულ ბერძნულ ახალშენებთან დაკავშირებით: „ბერძნული ახალშენების დაარსებამ აუცილებლად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის ანტიკურ სამყაროსთან კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობების გაცხოველებაში და, საერთოდ, ხელი შეუწყო ამ ადგილებში სავაჭრო-ეკონომიკური ცხოვრების დაწინაურებას“.³ აკად. გ. მელიქიშვილი ამტკიცებს, რომ „განსხვავებით შავიზღვისპირეთის რეგიონისა, ეს ბერძნული ახალშენები ერთნაირ როლს არ ასრულებენ ძრდილო და სამხრეთ შავიზღვისპირეთში. მაგალითად, მათ ეკონომიკურთან ერთად, თავიდანვე მნიშვნელოვანი როლის შესრულება დაიწყო ამ მხარის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ბერძნული ქალაქები კერძოდ ქმნისნენ პოლიტიკურ კავშირს, რომელიც მალე საკმაოდ დიდ და ძლიერ სახელმწიფოში, ე.წ. ბოსფორის სამეფოში გადაიზარდა. მისი ღვაწლათი იყო პონტიკამპია ძვ.წ. V-II საუკუნეებში. ამ სამეფოს მართავდა სპარტოკიდების დინასტია. ისინი ძვ.წ. III საუკუნემდე იწოდებიან პონტიკაპეის არქონტებად და ადგილობრივი დამორჩილებული ტომების მეფეებად“.⁴ ვფიქრობთ, აკად. გ. მელიქიშვილის მოყვანილი ციტატა გარკვეულ

¹ ინაძე, მ., ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები, გამ., „არტანუჯი“, თბ., 2009, გვ. 229.

² იქვე.

³ მელიქიშვილი გ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1970, გვ. 405.

⁴ მელიქიშვილი გ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1970, გვ. 404-405.

დამახინჯებულ/ტენდენციურ მიდგომებს შეიცავს. დავიწყოთ იმით, რომ ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ზოლის სამეფოს დედაქალაქი პონტიკაპია ბერძნების მოსვლამდე პრაქტიკულად დაუსახლებელ ადგილს წარმოადგენდა, ხოლო ბერძნული ახალშენების დაარსებამ ამ ადგილებს სიცოცხლისუნარიანობა შესძინა. მიტომაც თითქმის დაუსახლებელ რეგიონში მოსული ბერძნები ერთგვარად თავს მასპინძლებად თვლიდნენ, რაც მათ აქ ფეხის მოკიდების მეტ შესაძლებლობებს აძლევდა. ადგილობრივი მოსახლეობის რაიდენობა მინიმალური იყო, რამეთუ დაუსახლებელი სივრცეების ათვისება წინააღმდეგობის გარეშე მიმდინარეობდა. სხვა საქმეა სამხრეთ შავიზღვისპირეთი. ჩანს, რომ კოლხეთის სივრცეში დაფუძნებულ ახალშენებში ბერძნებმა ვერ მოახერხეს აბორიგენი კოლხური ეთნოსის და კულტურის დამორჩილება. ეს შეხედულებები, რომლებიც გაბატონებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ჩვენი აზრით, ბერძნების არქეტიპში რეალურად არ ჯდება, რადგან ბერძენთათვის ვინმეს დამონება მიუღებელი იყო. პირიქით, მათ ერჩიათ ადგილობრივ მოსახლეობასთან პირდაპირი კავშირ-ურთიერთობები დიალოგის გზით დაეჭირათ და არა იძულებითი მორჩილებით. აქ კოლხეთის მაღალგანვითარებული ცივილიზაციის რაობა არაფერ შუაშია.

ასევე აღსანიშნავია ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება. არსებული არქეოლოგიური მასალის მოშველიებით აშკარად იკვეთება მინიმუმ ორი ქალაქ-სახელმწიფოს, ე.წ. ემპორიული დასახლების არსებობა. ერთი უკავშირდება აკად. გურამ ლორთქიფანიძის სახელს (ბიჭვინთის ფიჭვნარი), ხოლო მეორე, მართალია, საბოლოოდ აღმოჩენილი არ არის (ქალაქი ფაზისი), მაგრამ ბერძნულ წერილობით წყაროებში დაფიქსირებულია არა როგორც დაბა-დასახლება, არამედ როგორც დიდი ქალაქი, სადაც რამდენიმე ათეულ ენაზე მიმდინარეობდა საქმის წარმოება. მდიდარი არქეოლოგიური მასალის დამუშავების შედეგად იკითხება მთავარი აზრი: ამ მეტად ნაყოფიერ, მდიდარ, კულტურულად და ეკონომიკურად დაწინაურებულ რეგიონში მხოლოდ ორი ქალაქური ტიპის, ემპორიონული სამოსახლო, ვფიქრობთ, არ იქნებოდა, საკმარისი, მით უფრო იმის გათვალისწინებით, თუ რა ტიპის სავაჭრო საქონელი იგზავნებოდა აქედან მეტროპოლიაში, როგორც მილეტის ქალაქებში, ისე მთელ საბერძნეთში. ესენია სელი, აბრეშუმში, კანაფი, ხე-ტყე, განსაკუთრებით რკინა და რკინის ნაწარმი. ხალიბების ამ უნიკალურმა გამოგონებამ ახალი სიცოცხლე და საჭიროება სწორედ კოლონიზაციის სტადიაზე შეიძინა. რკინის მადნეულით მდიდარი შავიზღვისპირეთი, განსაკუთრებით, სამხრეთის ზოლი, არა მხოლოდ დაბა-დასახლებების (სოფლის) პუნქტების, არამედ ქალაქური ტიპის ემპორიონულ სამოსახლოებს საჭიროებდა. სამწუხაროდ, მათი არსებობის დამადასტურებელი წერილობითი წყაროები არ გაგვაჩნია, მაგრამ არსებული არქეოლოგიური მასალის საფუძველზე გამოვთქვამთ ფრთხილ ვარაუდს: ამ ტიპის სავაჭრო-სასაქონლო ნედლეულის შემკრები შეუძლებელია სოფლისა და დაბის ტიპის დასახლებები ყოფილიყო. ვფიქრობთ, კიდევ არა ერთი სამოსახლო შეიძლება აღმოჩნდეს, სათანადო არქეოლოგიური კვლევა რომ ჩატარდეს და არა ფრაგმენტული ძიება.

აღნიშნული მიმართულებით გარკვეული ტიპის ცნობებს ვხვდებით ბერძნულ ისტორიოგრაფიაში, მაგ., სტრაბონის „გეოგრაფია“, სადაც გარდა გეოგრაფიული ტიპის მონაცემებისა, გამოკვეთილია ბერძნული კოლონიზაციის გავლენის თავისებურებები შავიზღვისპირეთის არეალში. ნაშრომში გამოთქმულია მოსაზრებები როგორც შავიზღვისპირეთის, ისე ქართლის მოსახლეობის სოციალურ და პოლიტიკურ სინამდვილეზე. მართალია, სტრაბონის სცოლები შედარებით გვიანდელ პერიოდს ასახავს, მაინც მიგვაჩნია, რომ დიდი განსხვავება არ უნდა იყოს უფრო ადრეული პერიოდის ცნობებთან. განსაკუთრებით საინტერესოა ჰეროდოტეს „ისტორიის“ ის მონაკვეთები, რომლებიც ასახავენ კოლხეთში მცხოვრები ტომების სოციალურ-ეკონომიკურ ნიშნებს და მათ დამოკიდებულებას აქემენიდურ ირანთან.

საინტერესო ცნობები აქვს, აგრეთვე, ფლავიუს არიანეს წიგნში „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“.¹ ამ ნაშრომში, მართალია, აქცენტი გაკეთებულია უკვე რომის ექსპანსიაზე შავიზღვისპირეთში, თუმცა აშკარაა, რომ არიანეს კარგად აქვს გააზრებული ბერძნული ისტორიოგრაფიის ადრეული მონაცემები ამ რეგიონის შესახებ და ცდილობს, სინთეზურად წარმოაჩინოს შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომების სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული თავისებურებები.

მნიშვნელოვანი ცნობები გვხვდება აკად. თინა ყაუხჩიშვილის მიერ სხვადასხვა დროს თარგმნილ ბერძენი მწერლების ნარატივებში საქართველოს შესახებ. აღნიშნულ ნაშრომებში სრულადაა გადმოცემული ბერძნული ისტორიოგრაფიის საინტერესო ნიმუშები. მათში დაცულია ცნობები შავიზღვისპირეთისა და კერძოდ, კოლხეთის შესახებ. აღნიშნული წყაროების და ისტორიოგრაფიული ნაშრომების შესწავლის შედეგად ქართველმა მეცნიერებმა გამოსცეს ფუნდამენტური კვლევები და მონოგრაფიები. ამ მხრივ გამორჩეულია პროფ. თეიმურაზ მიქელაძის კაპიტალური ნაშრომი,² რომელიც მოიცავს ძვ.წ. III-I ათასწლეულების პერიოდს და განიხილავს კოლხეთსა და ზოგადად შავიზღვისპირეთში მოსახლე ტომების ჩამოყალიბება-განსახლების და ეთნოგენეზის ძირითად პრობლემებს. ნაშრომი შეიცავს მდიდარ არქეოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ და წყაროთმცოდნეობით მასალას და სრულად ასახავს არსებულ ტერიტორიაზე კულტურულ და ეკონომიკურ ვითარებას, რაც შესაძლებელს ხდის კავშირების დადგენას ბერძნულ სამყაროსთან, დაწყებული კრეტა-მიკენური ცივილიზაციით, დასრულებული ახ.წ. VI საუკუნით. გამოყოფილია ქალაქების ცხოვრების სპეციფიკა და კოლონიზაციის გავლენა აღნიშნულ ქალაქებზე. ნაჩვენებია, რომ მიუხედავად ბერძნული ცივილიზაციის გავლენისა, ზოგადად შავიზღვისპირეთსა და კერძოდ კოლხეთში აბორიგენი მოსახლეობის თვითმყოფადი, ავტოქტონური კულტურული არეალი კარგად არის შემორჩენილი.

აღნიშნულ თემატიკას ასევე ფუნდამენტურად იკვლევდა აკად. ოთარ ლორთქიფანიძე. მის მონოგრაფიაში „არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი“ (1986) გაშლილია მსჯელობა კოლხეთში აღმოჩენილი არქეოლოგიური არტეფაქტების შედარებაზე ბერძნულ მითოლოგიაში დაცულ არგონავტების შესახებ თხზულებასთან, თუ რაოდენ მნიშვნელოვან როლს და ფუნქციას ასრულებდა კოლხური სამყარო ელინური ცივილიზაციისათვის.

ბერძნული ახალშენების საკითხის შესწავლისას ყველა ძირითად საისტორიო ბერძნულ წყაროში საინტერესო ცნობებს ვაწყდებით. მაგ., ჰეროდოტეს ცნობაში ნათქვამია, რომ გადასახადის სახით კოლხეთიდან 5 (ხუთ) წელიწადში ერთხელ მიჰყავდათ 100 (ასი) ვაჟი და 100 (ასი) გოგონა აქემენიდურ ირანში, აგრეთვე, დაფიქსირებულია ქსერქსეს ლაშქარში კოლხების მონაწილეობის ფაქტი.

როგორც აკად. გიორგი მელიქიშვილი აღნიშნავს, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ჯერ კიდევ ძვ.წ. VIII საუკუნის I ნახევარში უნდა ყოფილიყო ბერძნული ახალშენი ქალაქ სინოპში. მეცნიერი იქვე აღნიშნავს, რომ „კიმერიელთა შემოსევების გამო ბერძნები იძულებულები გახდნენ მიეტოვებინათ ეს ტერიტორია და მხოლოდ ერთი საუკუნის შემდეგ, დაახ. ძვ.წ. 631 წელს დაბრუნებულიყვნენ. „გარდა ამ სამოსახლოსი, ბერძნები ასევე დასახლდნენ დღევანდელი სამსუნიის ტერიტორიაზე და მას ამისოსი უწოდეს. აგრეთვე, დაახ. ძვ.წ. 757-765 წწ. უნდა დაარსებულიყო ტრაპიზონი სინოპიელთა მიერ“.³ ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ მთავარი: ბერძნული კოლონიზაციის თავდაპირველი სამოსახლოები უნდა გაჩენილიყო სწორედ სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის მიმართულებით, როდესაც ბერძნებმა ჩრდილოეთით უფრო ხელსაყრელი პირობები დაინახეს, თანდათანობით ამ მიმართულებითაც დაიძრნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ანტიკური ხანის ბერძენი

¹ ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თბ., 1961. თარგმნა ნათელა კეჭყაძემ.

² მიქელაძე, თ., ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ., 1974.

³ მელიქიშვილი გ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1970, გვ. 403.

ავტორების ისტორიული ცნობების ანალიზიდან ჩანს, რომ ფაზისი შავიზღვისპირეთის კოლონიების ე.წ. „შემკრები“ უნდა ყოფილიყო, ბერძნული კოლონიზაციის სპეციფიკა მათ მაინც დამოუკიდებელ, ინდივიდუალურ მიდგომებს უყალიბებდა ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ის კოლონიები, რომლებსაც მეტროპოლიისთვის მეტი სარგებლის მოტანა შეეძლოთ, მტკიცდებოდნენ და ქალაქურ სისტემად ყალიბდებოდნენ, ხოლო თუ ნაკლებად მიმზიდველი ინტერესი იკვეთებოდა, სუსტდებოდნენ ან სხვა ადგილზე გადადიოდნენ.

ბერძნები ყოველი ასეთი ახალშენის ჩამოყალიბებას ცივი გონებით, რაციონალურად და პრაგმატულად უდგებოდნენ, იდეალიზების გარეშე, რადგან ძირითადად სწორედ მათზე იყო დამოკიდებული მილეტის რეგიონში არსებული სავაჭრო-ეკონომიკური და სახელონო საქმიანობის განვითარება. ადგილობრივი, კოლხი მოსახლეობისთვის ბერძნული კოლონიზაცია ახალი შესაძლებლობების და განვითარების წინაპირობად იქცა როგორც აპოიკიური (სოფლის დაბა-დასახლებები), ისე ქალაქური (ემპორიონები) ტიპის ახალშენებში. ურარტუს სახელმწიფოს შემოსევებით დაუძლურებული კოლხური სამყარო ბერძნული კოლონიზაციის შედეგად საერთო ელინურ ანტიკურობასთან მჭიდრო ურთიერთობის ფერხულში ჩაება, რამაც ამ რეგიონის პოლიტიკური სტაბილურობა და ეკონომიკური განვითარება განაპირობა.

ბერძნული კოლონიზაცია შავიზღვისპირეთში ერთ კონკრეტულ დროს არ მიმდინარეობდა. ის მუდმივად ცვალებად ხასიათს ატარებდა. დასაწყისში კოლონიზაციის ხელის შემწყობი შავიზღვისპირეთში მილეტი იყო, თუმცა დანარჩენ ბერძნულ რეგიონებსაც გააჩნდათ გარკვეული დაინტერესება კოლხეთით, რაც არქეოლოგიური არტეფაქტებითაც დასტურდება. ამ ყველაფერს არეგულირებდა ერთი მხრივ პოლიტიკური პროცესი, მეორე მხრივ – ეკონომიკური განვითარების დიდი მოტივაცია.

ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისი მილეტის ჰეგემონობის პირველი ეტაპის დასასრულია. აქემენიდური ირანის მმართველის, დარიოსის მიერ მილეტის განადგურების შემდეგ იწყება ე.წ. „ათენის დომინაცია“. ათენი მილეტის ადგილს იკავებს და შავიზღვისპირეთში არსებულ კოლონიებში შედის. ათენმა უფრო ინტენსიური გახადა აღნიშნული კოლონიებიდან დიდი რაოდენობით ნედლეულის გატანა: სელის, სელის ზეთის, აბრეშუმის, ხე-ტყის, ფისის, ცვილის, ოქროსი და რკინის. ამ მრავალფეროვანმა ასორტიმენტმა შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაზარდა. ნედლეულის ჩამონათვალში განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს ხალიბური რკინა. მზარდი მილიტარიზმის პირობებში განსაკუთრებულად ფასეული იყო სწორედ რკინის იარაღები. ამ გარემოებამ აიძულა ბერძნები კოლხეთში სამონეტო ინფრასტრუქტურა შეექმნათ და კოლხური თეთრი მოეჭრათ, რომელიც შავიზღვისპირეთში მოჭრილი პირველი მონეტაა. აღნიშნული მონეტებით ხდებოდა ძველი კოლხეთის ანტიკურ სამყაროსთან ერთიან პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სივრცეში ინტეგრაცია. მილეტის ჰეგემონობიდან მოყოლებული, ბერძნული კოლონიზაცია გეგმაზომიერი, პრაგმატული მიდგომებით გამოირჩეოდა. ახალი კოლონიის დაარსების წინაპირობა ადგილის ყოველმხრივი შესწავლა იყო. კოლონიის მმართველის (ოიკისტის) მთავარი ფუნქცია დასასახლებელი ტერიტორიის დაზვერვა, ადგილობრივი მოსახლეობისგან და სამეზობლოსგან მაქსიმალური ინფორმაციის ამოღება და დამუშავება იყო. ამ როლს საქმეში ბერძნები ლოგოგრაფებს იხმარდნენ, რომლებიც ზედმიწევნით სწავლობდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის ზნე-ჩვეულებებს, ადათ-წესებს, რწმენა-წარმოდგენებს და ტერიტორიის ბუნებრივ წიაღისეულს. მხოლოდ ამის შემდეგ ხდებოდა კოლონიის ტიპის და იქ დასასახლებელი ადამიანების რაოდენობის განსაზღვრა. იმ შემთხვევაში, თუ მეტროპოლიისთვის კოლონიის საჭიროება გაიზრდებოდა, დიდი ალბათობით იზრდებოდა მისი რიცხოვნობაც, ხოლო დასახლების ტიპი დაბა-აპოიკიიდან ქალაქურ ემპორიონში გადადიოდა. მიგვაჩნია, რომ სწორედ ამგვარ საჭიროებასთან გვაქვს საქმე კოლხეთთან მიმართებაში.

პირველი კვალის გასაველებად ბერძნებმა შექმნეს მითი არგონავტების შესახებ, რათა კოლხეთში ჩასულ ბერძენ კოლონისტებს თავი ახლობელ სამყაროში ეგრძნოთ. თუმცა, როგორც

კი ინტენსიური საკოლონიზაციო მოძრაობა გაიშალა, ბერძნები უკვე ფაქტებით დარწმუნდნენ აღნიშნული ტერიტორიის საჭიროებაში. გაიზარდა მოთხოვნილება ისეთ სპეციფიკურ საქონელზე, როგორებიცაა სელი, ფისი, აბრეშუმი, კანაფი, ხე-ტყე და, რაც მთავარია, ხალიბური რკინა. სწორედ ამ ფართო ასორტიმენტმა გადააწყვეტინა მიღებულ ბერძნებს აქ ადგილობრივი ფულის ერთეულის მოჭრაც და საქალაქო დასახლებების ჩამოყალიბებაც, რათა ეკონომიკური საქმიანობა უკეთ წარემართათ. ყოველივე ამან ადგილობრივ კოლხურ მოსახლეობას განვითარების დიდი შესაძლებლობები მისცა. ჯერ მილეტის, შემდეგ კი ათენის მეტროპოლიების პერიოდში კოლხეთში სახელმწიფოს ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების წინაპირობები შეიქმნა. ამგვარმა სპეციფიკამ კოლხური სამყაროს განვითარება განაპირობა.

Chabuka Metonidze

Natia Amirejibi

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

THE SPECIFICS OF GREEK COLONIZATION IN ANCIENT KOLKHETI RESUME

The Greek colonization of the Black Sea coast was the most important link of the unified Greek colonization, and it was naturally connected to the unified Greek world. Colonization policy originated at the beginning BC VIII century and maintains an intense character to the end BC VI century. Although that the colonization continued in the later eras in Greek settlements, but the intensity of its action was weakened and more local-episodic in nature.

The purpose of the present study is to show, based on the comparison of archaeological artifacts and written sources, that the existence of Greek urban settlements in Ancient Kolkheti is actually possible, because the amount of raw materials in the given area required the existence of much more urban settlements. The establishment of such trade and economic relations with Ancient Greece gave Kolkheti the potential of economic strength.

To leave the first traces, the Greeks created a myth about the Argonauts, so that the Greek colonists who came to Kolkheti would feel like they were in a nearby world. However, as soon as the intensive colonization movement unfolded, the Greeks were already convinced by the facts of the need for the said territory. There was an increased demand for such specific commodities as flax, resin, silk, hemp, timber, and, most importantly, khallibian iron. It was this wide assortment that made the Miletus Greeks decide to coin a local currency here and establish urban settlements in order to conduct economic activities better. All this gave the local Kolkhian population great opportunities for development. The prerequisites for the economic and political development of the state were created in Kolkheti during the period of the metropolises of Miletus and then Athens. Such specificity led to the development of the Kolkhetian world.

ლუდის კულტურის გენეზისისათვის საქართველოში

გასული საუკუნის 30-იან წლებში, საქართველოს უძველეს პროვინციაში – თრიალეთში, არქეოლოგიური გათხრებისას, სხვა უმნიშვნელოვანეს მასალასთან ერთად, აღმოჩენილი იქნა ჭედური ხელოვნებით დამზადებული ვერცხლის თასი,¹ რომელმაც დიდი მეცნიერული ინტერესი გამოიწვია, როგორც ხელოსნობის უმაღლესი დონით, ასევე მასზე ასახული მრავალკომპოზიციანი სიუჟეტით. თასი, ძველი აღმოსავლეთის მაღალ ხელოვნებასთან და რელიგიასთან თანაზიარობას ამჟღავნებს და კიდევ უფრო ათვალისწინებს საფუძვლიან ვარაუდებს ცივილიზაციის სათავეში მყოფი ხალხების კულტურული კავშირის შესახებ სამხრეთ კავკასიასთან.

არქეოლოგიური აღმოჩენის ინტერესს აძლიერებს თასზე ჭედური წესით შესრულებული სარიტუალო მსვლელობა, რომელიც წმინდა სასმელის გამოყენებით მიმდინარეობს და ფაქტობრივად ძვ. წ. XVIII-XVII საუკუნეების ქართველთა უძველესი წინაპრების საკულტო და სამეურნეო ურთიერთობაზე მეტად საინტერესო მინიშნებებს შეიცავს.

ბრტყელძირა და მუცელფართო სასმისი ორ ნაწილადაა გაყოფილი. დაბალ ფრიზზე დედალ-მამალი ცხრა ფურ-ირემია გამოსახული, რომელნიც განაყოფიერების მომენტის საერთო მინიშნებით მიემართებიან ერთი მხრისაკენ. მათ ზემოთ, მეორე ფრიზზე, ოცდამდე ნილბიანი მამაკაცია წარმოდგენილი, ისინი ხელში პერობილი მაღალი თასებით მიემართებიან უფროსი ღვთაებისაკენ. ნილბიან მამაკაცებს აცვიათ მოკლე ქულაჯები და ჭვინტიანი ფეხსაცმელები – მსგავსი ხეთური ხელოვნების ძეგლებზე გამოსახული ფიგურებისა, ხოლო მათი ნილბები ძალზე წააგავს ოზირისის დღესასწაულის წარმართველ ქურუმთა ცხოველის ნილბებს. უფროსი ღვთაება სავარძელში ზის და მასაც ხელში უჭირავს მაღალი თასი. მის წინ დიდი ფეხიანი ჭურჭელია, ხოლო ჭურჭლის იქეთ და აქით სამსხვერპლო ცხოველები. ღვთაების უკან სიცოცხლის ხეა გამოხატული – ყველა დროის ხალხთა უნივერსალური სიმბოლო.

თრიალეთის თასის სიუჟეტი, მისი აღმოჩენიდან დღემდე, მრავალმხრივი კვლევის ორბიტაში მოექცა, არის გამოთქმული სხვადასხვა მოსაზრებანი მისი საწესო და საკულტო დანიშნულების შესახებ, სადაც გამოკვეთილად დომინირებს აზრი, რომ საქმე გვაქვს მთავარი ღვთაებისადმი წმინდა სასმელის შეწირვის რიტუალთან. საკითხავი მხოლოდ ისაა, თუ რა სახის სასმელს მიართმევდნ ღვთაებას მისტერიაში მონაწილე ნილბოსნები.

მეცნიერ-მკვლევართა უმეტესობა, რომლებიც თრიალეთის თასის სიუჟეტის ახსნას შეეცადა, მიიჩნევს, რომ ამ თასების შიგთავსი უნდა იყოს ღვინო – რაც სავსებით ბუნებრივია ღვინის წარმოების უძველესი ქვეყნისათვის - საქართველოსთვის, სადაც ჯერ კიდევ თრიალეთური კულტურის წარმოშობამდე, გაცილებით ადრე, მეექვსე ათასწლეულის დასაწყისში, ქართველთა წინაპრებს უკვე შეთვისებული ჰქონდათ ღვინის კულტურა და მასთან დაკავშირებული საწარმოო ჩვევა-გამოცდილებანი.² მიუხედავად იმისა, რომ ეს შეხედულება მრავალი ობიექტურად არსებული პირობებითაა განმტკიცებული, იგი მაინც აპრიორულ შეხედულებად რჩება და ეჭვმიუტანელ სიმართლედ ვერ იქცევა, რადგან, ასევე შეგვეძლო

¹ Куфтин Б., Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941.

² McGovern P., Jalabadze M., Batiuk S., Callahan M., Smith K., Hall G., Kvavadze E., Maghradze D., Rusishvili N., Bouby L., Failla O., Cola G., Mariani I., Boaretto E., Bacilieri R., This P., Wales N., Lordkipanidze D., Early Neolithic wine of Georgia in the South Caucasus. PNAS 2017, vol.114, no. 48.

გვეფიქრა ლუდზედაც, როგორც ღვინოზე არანაკლებ ადრეულ კულტურაზე, რომლის სამშობლოს ძიებას შუმერთა ქვეყანაში მივყავართ, იმ ქვეყანასთან, რომლის კულტურის მაცოცხლებელი ნაკადულები კავკასიაშიც გადმოდიან. საინტერესოა, რომ ძველი ქართული ტერმინი „ქაშქი“ აღნიშნავს ნადუღარი ქერის წვეწვს,¹ რაც სხვა არაფერია თუ არა ლუდი. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ ქართული „ქაშქ“ მიღებული უნდა იყოს შუმერული „ქაშ“ ტერმინისაგან, რომელიც შუმერში სხვადასხვა სახეობის ლუდის ზოგადი სახელწოდება იყო, ასეთ ლუდს კი შუმერები თვრამეტი სახეობისას მაინც ხარშავდნენ.²

საქართველოში ლუდის კულტურის უძველესობის სასარგებლოდ შესაძლოა გამოგვეყენებინა თრიალეთის თასის სიუჟეტის შედარება ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დადასტურებულ საწესო-სარიტუალო დღესასწაულებთან, რომლებმაც ყველაზე კარგად თავი შემოინახეს, შედარებით იზოლირებულ გარემოში – საქართველოს მთაში. როგორც ცნობილია, საქართველოს მთიელები, ფშაველები, ხევსურები, მოხვევები, სვანები და რაჭველები უძველესი დროიდან იცნობდნენ ლუდის კულტურას იმდენად, რომ ლუდი მათთვის რელიგიური დღესასწაულის აუცილებელ ატრიბუტად და ნაციონალურ სასმელად იქცა. ამ რეგიონებში, განსაკუთრებით ხევსურეთსა და თუშეთში, დღესაც მეტ-ნაკლები ინტენსიურობით მიმდინარეობს ლუდის წარმოება, რაშიც თუმცა დეფორმირებული, მაგრამ ძველი ტრადიციული ჩვევების აშკარა ელემენტები შეიმჩნევა, სადაც წინა პლანზე წამოწეულია ლუდის, როგორც სარიტუალო, წმინდა სასმელის მნიშვნელობა.³

მთიელი ქართველებისათვის ლუდი წმინდა სასმელია და მასთან დაკავშირებული ყველა ქმედება განწმენდილი ადამიანისაგან უნდა შესრულდეს, იქნება ეს პირადი ჰიგიენა თუ მორალური მდგომარეობა. ლუდისათვის საჭირო მარცვლეულს მოიწვევენ ხატის (სალოცავის) მიწაზე და ინახავენ ასევე ხატის ბელელში. წმინდად იყო მიჩნეული ასევე საქვაბე – სადაც ლუდი იხარშებოდა, საკოდე – სადაც ლუდი უნდა დადუღებულიყო, თას-განძი ანუ ჭურჭელი, რომლითაც სალოცავ ტექსტსა და ღვთაებათა სადიდებელს წარმოსთქვამდნენ. საინტერესოა, რომ დადუღებული ლუდით სავსე კოდის გახსნა უმნიშვნელოვანეს მომენტს წარმოადგენდა დღესასწაულის რიტუალში, სადაც ლუდი პირდაპირაა გამოცხადებული წმინდა სასმელად – ღვთისადმი შეწირულად.⁴

ყურადღებას იქცევს მთიელთა რიტუალის ვიზუალური მხარე, რომლისთვისაც სულ მცირე ფანტაზიის უნარია საჭირო, პარალელი გაევიღოთ თრიალეთის თასის რელიგიურ მისტიკასა და ხევსურულ რიტუალს შორის.

ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ასეთი სურათი გვაქვს: ხევსური ხევისბერი (თემის უფროსი) საბეროში ზის ქვისაგან გაკეთებულ სკამზე, ისაა რიტუალის სათავეში მყოფი და მისი წარმმართველი. მასთან მიდიან ჯვარის ყმანი და მორიგეობით ილოცებიან წმინდა სასმელით. აქვეა შესაწირავი, სამსხვერპლო ცხოველები, რომელთა სისხლითაც ინათლებიან ხევისბერიცა და თემის წევრებიც. აქვეა წმინდა ხე, როგორც ხევსურულ ღვთაებათა სადგომი. მთელი დღესასწაულის სულისკვეთება გაჟღერებულია იმ ძირითადი მოტივით, რომ ლუდი ეწირება ღვთაებას, როგორც ღვთაებრივი, წმინდა სასმელი. ხევსურების მიერ ლუდით წარმოთქმული სადიდებელი და მისი შესმა ღმერთებთან კოლექტიურ თანაზიარობას გამოხატავს⁵ და კიდევ ერთი: თრიალეთის თასზე გამოსახული ნიღბოსნების სასმისები, თავიანთი სიდიდის გამო, ღვინისათვის ერთობ შეუფერებელი ჩანან, ლუდისათვის კი ზედმიწევნით შესაფერისი.

¹ უმიკაშვილი პ., ხალხური სიტყვიერება. ნაწ.1, თბ., 1937.

² Huber E., Bier und Bierbereitung bei den Volkern der Urzeit, Berlin, 1926-1928, p. 14.

³ ლეკიაშვილი ა., ქართველ მთიელთა მეურნეობის ისტორიიდან (საკანდიდატო ნაშრომი), თბ., 1953, გვ. 12-31.

⁴ კიკნაძე ზ., ქართულ მითოლოგიურ სისტემათა გადმოცემა, თბ., 1985, გვ. 76.

⁵ ოჩიაური ალ., ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, ხევსურეთი, თბ., 2005, გვ. 56.

აქ მოტანილი ორი დაშორებული ეპოქის დაკავშირება ამ მცირე, მაგრამ საგულისხმო მასალითაცაა შესაძლებელი, რაც უთუოდ გვაკვლევს მეტი გულისხმიერებით მოვეყიდოთ საქართველოში ლუდის, როგორც წმინდა სასმელად უძველესიდან გამოყენების ჩვეულებას.

დღეს უკვე დანამდვილებით შეიძლება იმის თქმა, რომ ლუდის სამშობლო ძველი ცივილიზაციის აკვანი ეგვიპტე და ძველი შუამდინარეთია.¹ ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს, როგორც წერილობითი წყაროები, ასევე მატერიალური მასალა, სადაც ლუდის დამზადებასთან დაკავშირებული მომენტებია წარმოდგენილი. საგულისხმოა, რომ ორიენტალისტმა სამუელ კრამერმა შუმერში მიაკვლია წერილობითი ძეგლის ნაშთებს, რომელიც შედგენილია შუმერული ასტრონომებისაგან და პირობით სახელად შერქმეული აქვს მიწათმოქმედის ანუ „გლეხის კალენდარი“, რომელშიც დაწვრილებითაა მოთხრობილი სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების ყველა ეტაპი.² ხამურაბის დროინდელ ბაბილონურ ბეჭედზე თვალნათლივაა ასახული ლუდის, როგორც მიწათმოქმედების პროდუქტისაგან მიღებული სასმელის გამოყენების ცერემონიალი, რომელიც ჩვენი აზრით საღმრთო ლუდის ზიარების სარიტუალო ქმედებას უნდა გამოხატავდეს. ამ მოსაზრებისაკენ გვიბიძგებს ხეთური საბეჭდავის სიუჟეტის შედარება თრიალეთის რამდენიმე პასაჟთან. კერძოდ აქაც ერთი ფიგურა საგანგებო სკამზე ზის, იქვეა შესაწირავი ცხოველი, სიცოცხლის ხეთა სქემატური ვარიანტები და დიდი ჭურჭელი.

ვფიქრობ, რომ ამ ორი სიუჟეტის ერთმანეთთან შედარება არ ტოვებს ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას და ბუნებრივად ეწერება იმ საერთოდ ჩამოყალიბებულ შეხედულებაში, რომელიც ადასტურებს ძველი შუამდინარეთისა და კავკასიის ხალხთა ეთნოკულტურულ ნათესაობას.

შუამდინარეთში ლუდის დამზადების კულტურა მესამე ათასწლეულში უკვე ძალზე განვითარებული იყო. ძვ. წ. 2800 წლით დათარიღებულ ტექსტებიდან აშკარად ჩანს, რომ ამ დროისათვის მესოპოტამიელი მიწათმოქმედნი ქერისა და ასლისაგან აყენებდნენ შავ, წითელ, ბაცს და კიდევ რამდენიმე ფერისა და სახის ლუდს,³ რომელსაც ძირითადად ალაოს დამზადების საფუძველზე აკეთებდნენ, რაც განვითარებული ლუდის წარმოების ხასიათზე მიუთითებს. ცნობილი მეცნიერი ე. ჰუბერი ვარაუდობს, რომ შუამდინარეთში ლუდს უკვე IV ათასწლეულში ამზადებდნენ, რასაც მოწმობს ამავე ეპოქის ე. წ. „ბლაურ ფირფიტებზე“ დაფიქსირებული სამეურნეო საქმიანობის პროცესუალური სურათი, რომელსაც მეცნიერი, გვერდითი მონაცემების დამატებით, ლუდის ხარშვისა და დაყენების პროცესად მიიჩნევს.⁴ ძველი აღმოსავლეთის კულტურების უდიდესი ავტორიტეტი ჰროზნი, იმ მრავალდარგოვანი მასალების შესწავლის საფუძველზე, რომელიც აღმოჩენილი იქნა შუამდინარეთში, ასკვნიდა, რომ ლუდის კულტურას სათავე უნდა დასდებოდა შუმერში ხეთური მოდემის ხალხში,⁵ საიდანაც ის უნდა გავრცელებულიყო ჯერ შუამდინარეთის ქვეყნებში და ეგვიპტეში, შემდეგ ურარტუ-სამხრეთ კავკასიაში და აქედან დასავლეთის ქვეყნებში.

როგორც ცნობილია, ლუდის ხარისხის გამაუმჯობესებელ ერთ-ერთ უმთავრეს კომპონენტს – სვიას, შუამდინარეთისა და ეგვიპტის მელუდენი არ იცნობდნენ, მაგრამ სამაგიეროდ ისინი ლუდს კაზმავენდენ სხვა სურნელოვანი მცენარეებით, რაც შესაძლოა არანაკლებ გემოვნებას ანიჭებდა მას.

უეჭველია, რომ ეგვიპტეში, სადაც ძველი დროის საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო კულტურამ თავისი განვითარების უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია, კარგად იცნობდნენ ლუდის კულტურას და მასთან დაკავშირებულ მაღალ ტექნოლოგიას.⁶ ეგვიპტელები ხომ განთქმული

¹ Huber E., Bier und Bierbereitung bei den Volkern der Urzeit, Berlin, 1926-1928, p. 14.

² Kramer S., The Sumerians: Their History, Culture and Character. Chicago, 1963, p. 45-78.

³ Meissen B., Babilonien und assirien, Heidelberg, 1920, p. 241

⁴ Huber E., Bier und Bierbereitung bei den Volkern der Urzeit, Berlin, 1926-1928, p. 14.

⁵ Hrozní B., Die älteste Geschichte Vorderasiens und Indiens. Prague, 1940, p. 58.

⁶ Lucas A. Ancient Egyptian materials and Industries, London, 1948, p. 19-20.

მიწათმოქმედნი იყვნენ. ნილოსის ღამით განოყიერებულ მიწას ისინი სიყვარულით „ქემის“ უწოდებდნენ, რაც შავს აღნიშნავს და თავისი მნიშვნელობით სამშობლოს იდენტურ ცნებასთანაა გაიგივებული. ხორბლეული კულტურით მდიდარი ეგვიპტე შეიქმნა საფუძველი პოლიტიკურად ძლევამოსილი ეგვიპტისა, რომელმაც არა მხოლოდ საბრძოლო იარაღით, არამედ პურის წყალობითაც განადიდა თავისი სახელმწიფოებრივი სიმაღლე.

სამხრეთ-კავკასიური ლუდის შესახებ სარწმუნო ცნობებს გვაწვდის გამოჩენილი ბერძენი სარდალი და მეისტორიე ქსენოფონტე. სახელმოხვეჭილი ქსენოფონტე, როგორც ბერძენთა ჯარის მეთაური, სპარსეთის მეფე კიროსს დაუქირავებია თავის ძმის არტაქსერქსესთან საბრძოლველად (ძვ.წ. 401 წ.), რომელიც მას სპარსეთის ტახტს ეცილებოდა. ტახტის პრეტენდენტი ბრძოლაში დაღუპულა და ქსენოფონტე თავისი 10.000-იანი არმიით იძულებული გამხდარა ტიგროსის აყობებით, შავი ზღვის სანაპიროსაკენ აეღო გეზი, როგორც ცნობილია ამ ამოსვლას ბერძნულად „ანაბასისი“ ეწოდა. ეს გზა მრავალი ფათერაკებით იყო აღსავსე, რომელიც ურარტუდან მოკიდებული გამოდიოდა სომხეთზე და ქართველთა უძველესი წინაპრების ტიბარენების, კარდუხების, კოლხების, მოსინიკებისა და ტაოხების მიწა-წყალზე. საგულისხმოა, რომ ექვსინის პონტოს სანაპიროზე კოლხების სოფლებიდან ბერძნებს მიუღიათ ქერის ფქვილი – ხორბლეულის საუკეთესო პროდუქტი ლუდის გამოხდისათვის.¹ ურარტუს მემკვიდრე არმენების, ტაოხების და ხალიბების სამკვიდრებელში ქსენოფონტეს და მის ჯარისკაცებს დიდი ჭურჭლიდან შეუსვამთ ქერის ლუდი, რომლის ზედაპირზე თურმე ქერის მარცვლები დაცურავდნენ და ამიტომ მისი დაღევა ლერწმის ღერებით უფრო მოსახერხებელი ყოფილა. ქსენოფონტეს აღწერილობით ამ ფართოთავიან კრატერში სხვადასხვა ზომის ლერწმის ღეროები ყოფილა ჩაშვებული და ვისაც მოესურვებოდა ამ ღეროების საშუალებით მიირთმევდა ლუდს. აღსანიშნავია, რომ გარდა ლუდისა, ოჯახის უფროსს ჰქონია ქვევრის ღვინოც, რომელიც დაფლული ჰქონია საიდუმლო ადგილას („Где было Зарыто вино“) და თუ ბერძნები არ შეეხებოდნენ მის ცოლ-შვილს, ღვინოსაც მიართმევდა.²

ქსენოფონტეს ეს ცნობა ძვირფასი საბუთია იმის ნათელსაყოფად, რომ სამხრეთ კავკასიაში ძვ. წ. V საუკუნეში ლუდის კულტურას იცნობდნენ. საგულისხმოა, რომ სამხრეთ კავკასიაში ლერწმის ღერებით ლუდის სმა ანალოგიას პოულობს ხეთურ-ასურულ საბეჭდავზე გამოსახულ სიუჟეტთან და იმდენად მჭიდროდ უკავშირდება წინა აზიის რეგიონს, რომ ასეთი წესი აღმოსავლური წარმოშობისად უნდა მივიჩნიოთ. სამხრეთკავკასიური ლუდის ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ურარტუს არქეოლოგიური გათხრებისას მიკვლეულ თიხის ჭურჭელს, რომელშიც დიდი რაოდენობით ფეტივისა და ქერის დაალოებული მარცვლეულის მასა იყო მოთავსებული. მარცვლის ქვეშ წვრილფიხიანი მცენარე იყო ამოღებული და თავად ჭურჭელი კი დახვრეტილინ რაც იმის მაუწყებელია, რომ ძველმა ურარტელმა მელუდემ ფორი მოაღუდა და ანადუღარი წვენი ამ ძირდახვრეტილ „ფილტრიან“ ქოთანში გაწურა, ამ უძველეს სალუდეში, სხვა საგნებთან ერთად, აღმოჩნდა წვრილად დაკეპილი მცენარე – კავკასიური ურციხა, რომელიც ზოგადად მოიხმარებოდა სხვადასხვა პროდუქტების შესანელებლად და სრულიად შესაძლებელია, რომ ამ სალუდეში მისი მოხვედრა სწორედ ლუდის შეკაზმვის მიზნით იყოს გამოწვეული.³

კავკასიის ხალხთა კულტურულ-სამეურნეო კავშირები ძველი ცივილიზაციების შემქმნელებთან, დღეს ცხადზე ცხადია ლენორმანის, მასპეროს, მიულერის, პიოტროვსკის, მარის, მელიქიშვილისნ დიაკონოვის და სხვათა ნაშრომებით. განსაკუთრებით ურარტუსთან სადაც ლუდის რამდენიმე სახეობას იცნობდნენ. ცნობილია, რომ ძვ. წ. 590 წელს, როცა ურარტუს სამეფო დაემხო, მისი მოსახლეობის ერთი ნაწილი მოექცა ქართველი და სომეხი ტომების ჰეგემონიაში. ქართველი ხალხის კულტურასა და მეტყველებაში, მის სამეურნეო

¹ მიქელაძე თ., ქსენოფონტის ანაბასისი (ცნობები ქართველ ტომთა შესახებ), თბ., 1967, გვ. 90.

² Ксенофонт, Анабасис, под редакцией Толстого, М.-Л., 1951, с. 113-114.

³ Пиотровский Б., Кармир-Блур, Результаты раскопок 1939-1949, М., 1950, с. 28-29.

საქმიანობაში, ბევრი ურარტული ელემენტი დამკვიდრდა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეებში, იმ ხანაში, როცა ქართველური მოდგმის ტომებსა და ურარტუს სახელმწიფოს შორის ასეთი ახლო ურთიერთობა სუფევდა, სხვა სამეურნეო ურთიერთკავშირების პარალელურად არც ლუდის წარმოების კულტურა უნდა ყოფილიყო უცხო.

როგორც უკვე, ლუდის კულტურის წარმოშობა ეკუთვნის აღმოსავლეთს. რაც შეეხება დასავლეთ სამყაროს აქ მიწათმოქმედება მესამე-მეორე ათასწლეულში იდენად ჩასახოვან მდგომარეობაშია, ლუდის წარმოებაზე ვარაუდიც კი გაუპართლებელი იქნებოდა.

ორიოდე სიტყვა იმის შესახებ, ჰქონდა თუ არა ქართველური მოდგმის ხალხს, შესაფერისი პირობები იმისათვის, რომ ძველთაგანვე აეთვისებინა ლუდის ტრადიციები. როგორც ცნობილია, ქართველური ტომები სამხრეთ კავკასიის გარდა, ფართოდ იყვნენ განფენილნი სევანის ტბისა და არარატის ველის რეგიონებში. მხოლოდ ძვ. წ. IX-VIII სს. შესძლეს ურარტუს მეფეებმა, უფრო მოგვიანებით კი არმენებმა, მათი შევიწროება და ჩრდილოეთისაკენ გამოდევნა.¹

ურარტუს სამეფოს დაცემის შემდეგ მის ნანგრევებზე გაიფანტნენ ქართველთა და სომეხთა ტომთა მსხვილი გაერთიანებები და ეს ხალხები გარკვეულწილად მემკვიდრნი შეიქმნენ მათი კულტურული მემკვიდრეობისა. ურარტუსა და მათი მემკვიდრეების ნათესაობა ეჭვმიუტანლადაა დადასტურებული ენობრივ მონაცემებით და სამეურნეო კულტურების თანხვედრით, რომლის წრეში ექცევა ლუდის წარმოებაც. ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ ლუდის კულტურა უშუალოდ უკავშირდება მიწათმოქმედებას და მის პროდუქტის – ხორბლეული კულტურის წარმოებას. ცნობილია, რომ „კავკასია და, კერძოდ, საქართველო ერთ-ერთ იმ გენცენტრს განეკუთვნება, სადაც მიწათმოქმედება უნდა ჩასახულიყო. კავკასიის უძველესი მიწათმოქმედების შემცველი ძეგლები სწორედ საქართველოშია დამოწმებული“.² მაღალგანვითარებული სამიწათმოქმედო ურთიერთობის ერთ-ერთ ყველაზე ხელსაყრელ რეგიონში ქართლის ვაკეზე წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა, რომ აქ ძვ. წ. V-IV ათასწლეულში ადგილობრივი მოსახლეობა უკვე თესავდა რამოდენიმე სახის ხორბლეულს.³ რაც შეეხება ლუდისათვის ყველაზე კარგ პროდუქტს – ქერს, ეს მაცვლეული მთელს საქართველოში იყო გავრცელებული და მისი ადრეული კარბონიზებული მარცვლები თარიღდება VI ათასწლეულით.⁴

როგორც ცნობილია, ლუდი იხდება მაშინ, როცა ხორბალი აქვს ადამიანს და ხორბლეული კულტურის ფართო ასორტი სავსებით მყარ ნიადაგს აპირობებდა იმისათვის, რომ ქართველთა უძველეს წინაპრებს ლუდის კულტურა გადმოეოღოთ მათთან გეოგრაფიულ, პოლიტიკურ თუ კულტურულ კავშირში მყოფი თავიანთი მეზობელი ხალხებისაგან, განსაკუთრებით კი ურარტელთაგან.

თუ საქართველოში ლუდის, როგორც კულტურის ელემენტის დიფუზიაზე შეიძლება მსჯელობა, იგი უპირველეს ყოვლისა, მომართული უნდა იყოს ძველი მსოფლიოს ქვეყნებიდან, რადგან ძველი შუმერი, ხეთების სახელმწიფო, ეგვიპტე და ბოლოს ურარტუ არიან ლუდის კლასიკური ქვეყნები. ძველი მსოფლიოს ხალხთაგან ლუდის უძველესობა დღეს უკვე უეჭველია, ხოლო ამ ხალხებთან ქართველთა წინაპარი ტომების კულტურულ-სამეურნეო კავშირები გამორკვეული და დადასტურებულია არქეოლოგიური, ისტორიული, ეპიგრაფიკული და ეთნოგრაფიული მასალით. როგორც აღმოსავლური კულტურების დიდი სპეციალისტი აკად. გ. მელიქიშვილი აღნიშნავდა: ქართველმა ხალხმა თავისში მიიღო ხეთური, ხურიტული და

¹ მელიქიშვილი გ., ურარტუ, თბ., 1954, გვ. 129.

² კიკვიძე ი., მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი. ძველ საქართველოში, თბ., 1976, გვ. 3.

³ ჯავახიშვილი ი., მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, თბ., 1964, გვ. 18.

⁴ ჩუბინაშვილი ტ., ახალი მასალები ქვემო ქართლის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ისტორიისათვის, ჟრნ. „ძველის მეგობარი“, 1973, N33.

ურარტული ტომების მნიშვნელოვანი ნაკადი და ამ გზითაც მემკვიდრე შეიქმნა ხეთური, სურიტული და ურარტული კულტურის.¹

ყოველგვარი ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ქართველებმა ლუდის კულტურა გადმოიღეს ოსებისაგან,² რომლებმაც ინტენსიური დამკვიდრება ქართულ მიწებზე დაიწყეს მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან და ჰქონდათ უაღრესად დაბალი სამიწათმოქმედო კულტურა, აბსოლუტურად მოკლებულია დამაჯერებლობას.³ ქართული ლუდის კულტურის ისტორიისათვის უთუოდ მეტყველია ის გარემოებაც, რომ ლუდის გარდა, აქ ქერისაგან ამზადებდნენ ლუდის მსგავს ისეთ სასმელებს როგორიცაა: თუშეთში – ნიხი, რაჭაში – დიტა და სვანეთში – ზად.⁴

დღეისათვის ლუდის გამოხდის ტრადიციები ყველაზე კარგად დაცულია საქართველოს მთიანეთში – ხევსურეთსა და განსაკუთრებით თუშეთში, რაც უშუალოდ შედეგია თუშთა მთაში აქტიური ცხოვრებისა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პროცესი სეზონურ ხასიათს ატარებს, მასში ჩადებულია დაკანონებული ვალდებულებები: თუ თუშს, რელიგიურ დღესასწაულზე, ლუდის მოდულების რიგითობა მოუწევს, სადაც არ უნდა იყოს, ვალდებულია ავიდეს თავის სალოცავში, მოადულოს ლუდი და მასპინძლობა გაუწიოს სადღესასწაულოდ მოსულ ხალხს. ეს პროცესი ამჟამად დაუბრკოლებლივ მიმდინარეობს თუშეთში და შესაძლებელია ითქვას, რომ ლუდის დუღებასთან დაკავშირებული ემპირიული მასალის მოპოვება აქ ყველაზე სრულყოფილადაა შესაძლებელი.⁵

ლუდის კულტურის ტრადიციულობას გამოკვეთს მთელი რიგი ისეთი პროცესები, როგორებიცაა ღვთაებისადმი შესაწირი ლუდი და მასთან დაკავშირებული სახატო ლუდისათვის განკუთვნილი ხორბლეული კულტურისათვის გამოყოფილი საგანგებო ნაკვეთების დათესვისა და დამუშავების საკრალური წესები. აქ ლუდი რელიგიური აქტის თანმდევი მოვლენაა და მის გარეშე ეს აქტი ვერ შედგება.

გამოჩენილი ქართველი ეთნოლოგის, ვერა ბარდაველიძის განმარტებით, აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში ზეციურ არსებათა ამქვეყნიურ საბრძანისს ჯვარი და ხატი ეწოდება, რელიგიის განვითარების ადრეულ საფეხურზე, ზეციური არსებანი ასტრალურ ღვთაებებად მიიჩნეოდნენ (გარსკვლევებს განასახიერებდნენ). დროთა განმავლობაში, ჩამოყალიბდა უზენაესი ტრიადა: მორიგე ღმერთი, მზექალი, კვირია. მიაჩნიათ, რომ თითოეული ხატი ღვთის შვილია და მათ საყმო (ანუ გარკვეული თემი) ღვთისაგან აქვს ნაბოძები. ეს ხატები ადრე ხორციელნი ყოფილან, მაგრამ დროთა განმავლობაში ანგელოზებად ქცეულან. ზოგიერთი მათგანი – მაგ: „კოპალა“, „იასარი“, „პირქუში“, დიდი ძალისანი არიან, მათ დაუხოცავთ ადამიანთა უღმობელი მტრები – დევები და ასეთი სიკეთისათვის ხალხის დიდი მოკრძალება და სიყვარული დაუშსახურებიათ. მათი ასეთი საქციელი ღმერთებსაც არ დარჩენიათ შეუმჩნეველი და ისინი სულიწმინდებად უქცევიათ. ხატებს ჰყავთ თავიანთი მსახურნი „მზავანნი“ ანუ „დობილნი“, რომლებიც ხატის სამსახურში ღვანან და თუ ვინმე ურჩი ყმა იქნება, იმას დასჯიან. დობილთა კეთილგანწყობილების დაბეგების მიზნით, მათ სახელობაზე საგანგებო ცერემონიალები სრულდება. ხატს აქვს თავისი საბრძანისი, სადაც ზეციდან ჩამოფრინდა და დადგა. ეს ადგილი არის წმინდა და შეუვალი.⁶ ხატს გააჩნია: დარბაზი, სალუდე, სადასტურო, საზარე, საპურე ბელელი და წმინდად დაცული ხატის კალო. სალოცავიცა და სამეურნეო

¹ მელიქიშვილი გ., ურარტუ, თბ., 1954, გვ. 15.

² Абаев В., Значение и происхождение слова „ALUTON“, в кн. Оссетинский: язык и фольклор М., 1949.

³ ლეკიაშვილი ა., ქართველ მთიელთა მეურნეობის ისტორიიდან (საკანდიდატო ნაშრომი), თბ., 1953, გვ. 88-104; Nadiradze E., Georgian Beer, Tbilisi, 2010, p. 11-14.

⁴ საღუნუშვილი თ., მაისიაი ი., ბაცაცაშვილი ქ., სიხარულიძე შ., დარსაძე თ., საქართველოს აგრარული კულტურა, თბ., 2001, გვ. 141-144.

⁵ ცოცანიძე გ., ლუდის მოთხრობა, თბ., 2018, გვ. 36-94.

⁶ ბარდაველიძე ვ., ხევსურული თემი, სტრუქტურა და ჯვარიანობის ინსტიტუტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბე“, ტ. XII, №6, 1952, გვ. 495-502.

ნაგებობანი აგებული იყო სიპი ქვისაგან. ძირითადად აქ დომინირებს ოთხკედლიანი შენობის ორფერდა გადახურვა. ჯვარ-ხატების ამ მცირე მიმოხილვიდანაც კარგად ჩანს თუ როგორ გამართულად იყო აწყობილი მიწათმოქმედებისა და მეურნეობის სისტემა მთიელთა საოლცავებში, ფაქტობრივად აქ ყველა პირობა იყო შექმნილი იმისათვის, რომ სარიტუალო ლუდისა და პურის მომზადებას არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედროდა, რადგან ამ პროდუქტთა გარეშე დღესასწაული ვერ შედგებოდა. ეს იყო გამუდმებული პროცესი წლიდან წლამდე,¹ რომელსაც თან ახლდა უდიდესი პასუხისმგებლობა, გასხივოსნებული რიტუალის აღსრულების საკრალური წესის სიმკაცრით, რომლის უარყოფა ადამიანურობის უარყოფას, ამქვეყნიურ არსებობაზე ხელის აღებას უდრიდა, ეს იყო რწმენით მოგვრილი დიდი სიხარულის სახალხო დემონსტრირება, რომელსაც არცერთი ამქვეყნიური სიამენი არ შეედრება, განსაკუთრებით იმ ადამიანებისათვის, რომლებთაც სწამთ თავიანთი რელიგიური სიმართლისა.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ „ქართველ მთიელებში ლუდის დულების ტექნოლოგიის განსაკუთრებული სირთულე, სათანადო ინვენტარისა და ტერმინოლოგიის სიუხვე, ნათლად მიუთითებს, რომ ლუდის დულების ხელოვნება ქართველ მთიელებში განსაკუთრებულ სიმაღლეზე დგას რაც მისი განსაკუთრებული სიძველის მანიშნებელიცაა”.² ეს პროცესი და მასთან დაკავშირებული სოციალური, ეკონომიკური და რელიგიური ასპექტები სიღრმისეულადაა გამოკვლეული ქართველ ეთნოლოგთა ნაშრომებში,³ რომელთა ანალიზი გვაძლევს უეჭველ საფუძველს იმისას, რომ ქართული ლუდის კულტურა დავუკავშიროთ ძველი აღმოსავლური მელუდების ისტორიას.

Eldar Nadiradze
Georgian National Museum
FOR THE GENESIS OF BEER CULTURE IN GEORGIA
RESUME

Beer brewing has pretty long time history in Georgian highland. The most reliable proof is unequivocal datum, which is very ancient and deals with religious act of sacrificing of holy drink to the deity. Let us take to the 17th century B.C. goblet discovered in Georgia and analyse the painting on its surface, which depicts the scene of sacrificing of the holy dink. This scene is absolutely similar to the rite which is given in ethnographic ways and habits of Georgia describing the sacrificing of beer as the holy drink. Making reference to this datum and information by Ksenophontes, who directly proved that brewing was maintained in Urartu and by Georgian tribes who lived in the neighborhood, the author comes to the conclusion that Kartvelian (ancient Georgian) tribes received beer brewing culture through their contacts with such an ancient beer brewing nations as Summerians, Hettits and finally the Urartians.

¹ ოჩიაური ალ., ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, ხევსურეთი, თბ., 2005, გვ. 14-67.

² ლეკიაშვილი ა., ქართველ მთიელთა მეურნეობის ისტორიიდან (საკანდიდატო ნაშრომი), თბ., 1953, გვ. 49.

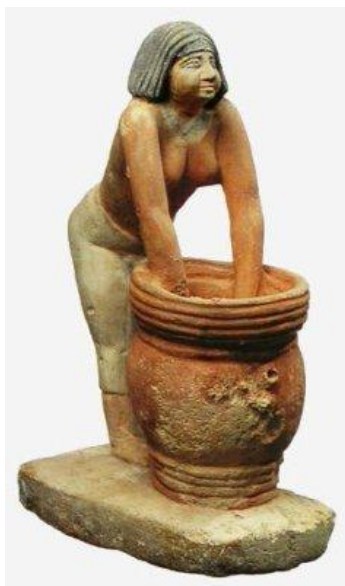
³ ლეკიაშვილი ა., ქართველ მთიელთა მეურნეობის ისტორიიდან (საკანდიდატო ნაშრომი), თბ., 1953; ოჩიაური ალ., ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, ხევსურეთი, თბ., 2005; Nadiradze E., Georgian Beer, Tbilisi, 2010.

1. ლაშარის ჯვარის საზარე

2. სახუცო კოჭობი ხევისურეთიდან

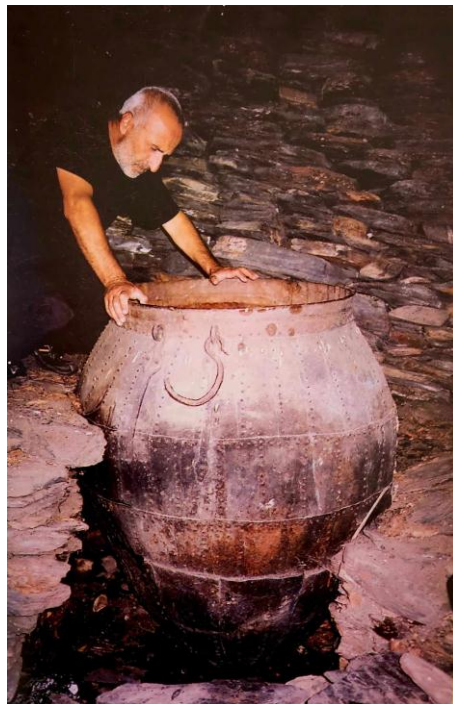
3. საფუარის მომზადება ეგვიპტეში
III ათასწლეული

4. ლუდის დაღევა ლერწმის ღერებით შუმერში
V ათასწლეული

5. თრიალეთის თასი. ძვ.წ, XVII ს.

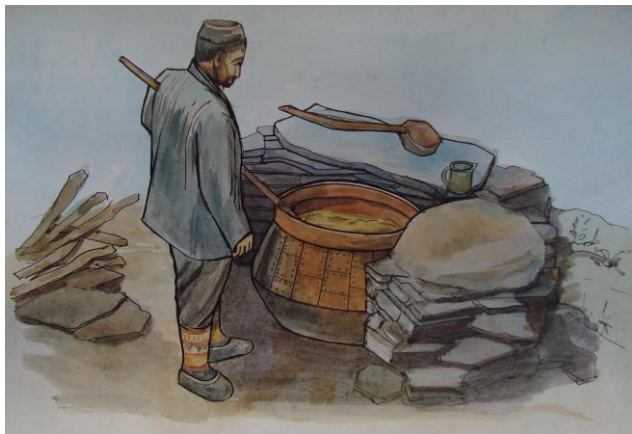
6. თუში დეკანოზი სალუდე ქვაბთან

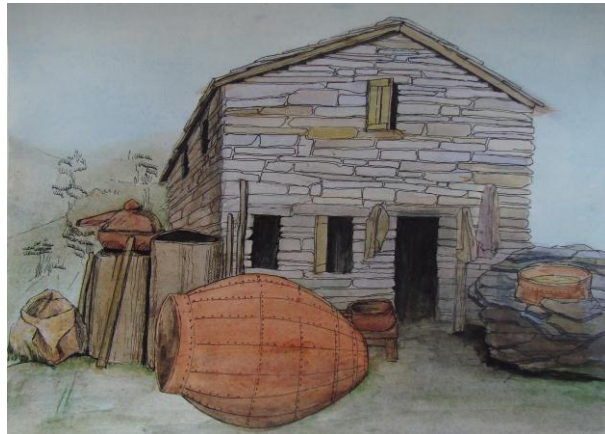
7. კავკასიური ლუდის სასმისი

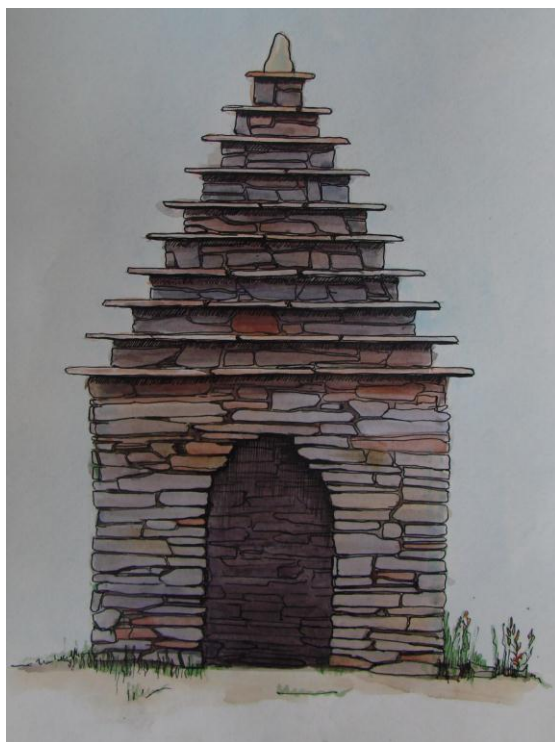
8. სალუდე თასები თუშეთიდან

9. ლუდის დუღება თუშეთში

10. ლუდის საქვაბე და სადიასახლისო გუდანი. ხევსურეთი

11. ფშავი. სატის ბეღელი

კრისტოფორო კასტელის ფერწერული საქმიანობა გურიის სამთავროში

თეატინელი მისიონერის ღონ კრისტოფორო დე კასტელის საქართველოში 22 წლის მანძილზე (1632-1654) მოღვაწეობის სხვადასხვა ასპექტებს არაერთი ნაშრომი მიეუძღვნა. წინამდებარე სტატია ერთგვარად ავსებს ოდიშის სამთავროში კასტელის ფერწერულ საქმიანობაზე ჩვენს მიერ ამას წინათ გამოქვეყნებულ ნაშრომს¹. რადგან გურიის სამთავროში კასტელის საქმიანობა განსხვავებულ გარემოში მიმდინარეობდა, ვიდრე ოდიშის სამთავროში, უმჯობესად მივიჩნიეთ, იგი აქ განვითარებული მოვლენების კონტექსტში შეგვესწავლა.

ცნობილია, რომ თეატინელმა მისიონერებმა (ღონ კრისტოფორო დე კასტელი, ღონ ანტონიო ჯარდინა და ფრანგი ძმა კლაუდიო) 1634 წლის შემოდგომაზე გურიის სამთავროში, კერძოდ შემოქმედში დაიდეს ბინა². აქ შემოქმედელმა ეპისკოპოსმა მაქსიმე მაჭუტაძემ მათ მისცა ბინა, “თავისი მთავარი ეკლესია” და მსახურები³. “მან (შემოქმედელმა-მ. პ.), -წერს კასტელი, - უდიდესი პატივი მომაგო და თავისი მთავარი ეკლესიის, შემოქმედელად წოდებულის, რაც სამოთხეს ნიშნავს, გასაღები გადმომცა. ამ ეკლესიაში რამდენიმე კვირის განმავლობაში მთავარ საკურთხეველზე წმ. წირვას ვაყენებდი”⁴. კათოლიკე მამებმა მათთვის დამახასიათებელი ენერგიით მოკიდეს ხელი სამისიონერო საქმიანობას, მაგრამ ორი წლის შემდეგ მათ მიმართ არაკეთილსასურველმა დამოკიდებულებამ იჩინა თავი. კასტელისავე ცნობით, ამაში დიდი წვლილი მიუძღოდა ალავერდის მთავარეპისკოპოსს (ალავერდელი), რომელიც ამ დროს ოდიშის სამთავროში იმყოფებოდა⁵. თეატინელი მისიონერის ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელის თანახმად, ყველაზე მეტად განსწავლული ალავერდელი საქართველოს კათალიკოსის შემდეგ ყველაზე ცნობილ პირს წარმოადგენდა კახეთის სამეფოში⁶. “ის ჩვენს მიმართ, -წერს ჯუდიჩე, - ყველაზე შეუპოვარი, განუხრელი და ამაყი მოწინააღმდეგე იყო. იმდენად ვერ გვიტანდა, რომ ყოველთვის, როცა შეგვხვდებოდა პირჯვარს იწერდა და ჩვენში, ეტყობა, როგორც მას წარმოედგინა, ჯოჯოხეთის ქმნილებას ხედავდა”⁷. ამ სასულიერო იერარქმა, რომელიც ქართლისა და კახეთის სამეფოში “...მეორე სამღვდელ პიროვნებას...”⁸ წარმოადგენდა, შემოქმედელ ეპისკოპოსს კატეგორიულად მოსთხოვა, რომ დაუყოვნებლივ დაეთხოვა თავისი ეკლესიიდან თეატინელი

¹ პაპაშვილი მ. კათოლიკური ფერწერული ტილო ოდიშის სამთავროს ეკლესიებში-მართლმადიდებლურ-კათოლიკური იდენტობის ფაქტი? გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი. შრომათა კრებული, №23, 2024, გვ. 172-177.

² Tabagua Ilia M. Rapporti tra la Georgia cristiana e la Santa Sede. Vol. I. Tbilisi, 1996, p. 287.

³ პატრიცია ანა ლიჩინი. კრისტოფორო კასტელი და მისი მისია საქართველოში. თარგმანი, შესავალი და შენიშვნები დაურთო მურმან პაპაშვილმა, თბილისი, 2009, გვ. 6.

⁴ იქვე, გვ. 101.

⁵ იქვე, გვ. 7.

⁶ ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე). იტალიური ტექსტი თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილმა და ზურაბ გამეზარდაშვილმა, თბილისი, 2014, გვ. 47.

⁷ ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. დასახ. ნაშრ., გვ. 47-48.

⁸ ტაბაღაშვილი ი. საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში III, თბილისი, 1987, გვ. 227; Жордания Г. Гамезардашвили З. Римско-католическая миссия и Грузия, Тбилиси, 1994, გვ. 478.

მისიონერები¹. პატრებმა არ იცოდნენ, რა ექნათ, უკან, გორში დაბრუნებულიყვნენ, თუ სამეგრელოში გადასულიყვნენ, კასტელის გორში დაბრუნებას აიძულებდნენ, ისიც სწრაფად მოემზადა წასასვლელად, მაგრამ შექმნილ მდგომარეობას სასიკეთო მიმართულება კათალიკოს-მთავარმა მალაქიას პოზიციამ მისცა².

შექმნილი მდგომარეობით შეწუხებულმა გურიის მთავარ-კათალიკოსმა მალაქია II-მ (1625-1639) ღონ კრისტოფორო კასტელის სთხოვა, რომ არ დაეტოვებინა მისიონი. “მან,-წერს კასტელი,-გამომიგზავნა თავისი მსახური და შემომითვალა, რომ გამიწვედა მფარველობას, დამიცავდა ბოროტი ბერძნებისაგან, თვალისჩინივით მომივლიდა და მომათავსებდა თავის ბაღში”³. ეს წინადადება მისაღები აღმოჩნდა კასტელისათვის და 1636 წელს ის ღონ ანტონიო ჯარდინასთან ერთად გადავიდა ოზურგეთში. კათალიკოს-მთავარმა მათ თავისი სასახლის ბაღში, რომელიც დიდი კედლით იყო შემოკავებული, მიუჩინა ადგილი: მისცა პატარა ეკლესია, ბინა, მსახურები და ბაღები⁴. ამით მისიონერების არაკეთილმოსურნეებს, პირველ რიგში, ალავერდელ ეპისკოპოსს, მათ მიმართ წინააღმდეგობის საშუალება წაერთვათ. “ალავერდელი უხერხულობაში ჩავარდა და წავიდა. აღმოჩნდა, რომ მან ღევნიტ მეტი სარგებლობა მომიტანა, ვიდრე ზიანი”⁵-წერდა კასტელი.

ერთი სიტყვით, ოზურგეთში კათოლიკე მამებს მალაქიას სახით საიმედო მფარველი ჰყავდათ. ამ მაღალი ინტელექტის, კასტელის ენით “დიდი გონების ადამიანი”⁶ და დასავლური ცივილიზაციის მიმართ ძლიერი ინტერესის მქონე პიროვნება კათოლიკე მამებთან ზმირად ბჭობდა “კათოლიკური სარწმუნოების ჭეშმარიტების არსზე”, პაპის ხელისუფლების პრიმატობის წარმომავლობაზე და ა.შ⁷. ამ ან სხვა საკითხებზე კათალიკოს-მთავარ მალაქიას მისიონერებთან საწინააღმდეგო აზრის გამო დავა-კამათის ამსახველი ცნობები კასტელის რელაციონებში არ გვხვდება. ეს კი გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ მალაქია იზიარებდა პაპის პრიმატობის დოქტრინას. აქედან გამომდინარე, კათოლიკური ეკლესია, უფრო ზუსტად საყოველთაო ქრისტიანული ეკლესია, მას მიაჩნდა პაპის მიერ მართულ ეკლესიად, რომელიც თავად იესო ქრისტემ დააფუძნა. თუ ჩვენი ვარაუდი საფუძვლიანია, მაშინ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ კათალიკოს-მთავარი მალაქია უნიატური იდეის მატარებელი მაღალი სასულიერო იერარქია, რომელიც ეკლესიათა ერთიანობის გააზრებას და მის მიმდებლობას მაღალ განათლებულობაზე აფუძნებდა. ამ მიზანს, ჩვენი აზრით, უნდა მომსახურებოდა ოზურგეთში, გურიელთა რეზიდენციის ეზოში თეატინელი მისიონერის ანტონიო ჯარდინას მიერ დაარსებული პატარა სკოლა (კოლეჯი). “ზოგი ბავშვი მათ კათალიკოს-მთავარმა მალაქამ მისცა, ზოგიც თვითონ შეაგროვეს და უკვე ოცამდე ბავშვი მოგროვდა”⁸. აქ მოწაფეებს “...ასწავლიდნენ სარწმუნოებასა და დოქტრინებს, რასაც მალაქია პატრიარქი იწონებდა”⁹. მალაქია, როგორც “დიდი გონების ადამიანი”, ანუ ინტელექტუალი კარგად ხედავდა, თუ რა უპირატესობას ფლობდნენ

¹ თამარაშვილი მ. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, გვ.154

² პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 7.

³ Licini, Pastrizia. Cristoforo Castelli e la sua missione in Georgia, “Regnum Dei. Collectanea theatina”, XLI, jan-dec, n.III, 1985, p.84; პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 7-8.

⁴ Licini, Pastrizia. Cristoforo Castelli e la sua missione..., p.93; პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

⁵ Licini, Pastrizia. Cristoforo Castelli e la sua missione..., p.93; პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

⁶ Licini, Pastrizia. Cristoforo Castelli e la sua missione..., p. 57; პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

⁷ Licini, Pastrizia. Cristoforo Castelli e la sua missione..., pp.55-57; პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 8

⁸ ტაბაღუა მ. საქართველო-იტალიის ურთიერთობის ისტორიიდან (საქართველო და ვატიკანი) XIII-XVII

საუკუნეებში. საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1993, გვ. 128.

⁹ Tabagua Ilia M. I rapporti tra la Georgia cristiana e la Santa Sede... p. 281.

მისიონერები განათლების წყალობით. “...ჩვენ, ლათინები, -წერს კასტელი,-უფრო გამჭრიახ და სწავლულ პირებად მივაჩნდით, ვიდრე ისინი (მართლმადიდებელი სასულიერო პირები-მ. პ.)...”¹.

ყოველივე ზემოთქმული, სანამ უშუალოდ ჩვენს საკვლევ საკითხზე არ გადავალთ, გვაძლევს საფუძველს დავასკვნათ, რომ თეატინელმა მისიონერებმა შემოქმედის ეპისკოპოსის მაქსიმე მაჭუტაძისა და კათალიკოს-მთავარ მალაქია II-ის მზრუნველობისა და მფარველობის ქვეშ წარმატებით გაშალეს სამისიონერო საქმიანობა გურიის სამთავროში. მათი სამისიონერო-საგანმანათლებლო საქმიანობის გვერდით გნსაკუთრებულ ადგილს იკავებდა კრისტოფორო კასტელის მხატველობითი მოღვაწეობა. ჩვენ აქ არ ვიმსჯელებთ მამა კასტელის, როგორც მხატვარის ნიჭზე და მის მიერ შექმნილი ნამუშევრების შეფასებაზე. ეს ცალკე კვლევის საგანი შეიძლება იყოს და ამას ხელოვნებათმცოდნე უკეთ შეძლებენ. მხოლოდ ვიტყვი, რომ მამა კასტელის უდავო ავტორიტეტს, სადაც მან იმოღვაწა (ქართლის სამეფო, გურიის სამთავრო, ოდიშის სამთავრო) პირველ რიგში ქმნიდა მისი სამხატვრო საქმიანობა. ამიტომ შემთხვევითი როდი იყო, როცა მისი გამოჩენისას ოდიშის მაცხოვრებლები ამბობდნენ: “...აი, წმინდა ლუკა, რომელიც ექიმიც იყო და მხატვარიც”². ეს წარმოდგენა სრულიად ასახავდა სინამდვილეს. ბაროკოს კულტურის წარმომადგენელი დონ კრისტოფორო დე კასტელი მართლაც იყო მხატვარი და ექიმიც.

გურიის სამთავროში კასტელის მხატველობითი საქმიანობა, როგორც ირკვევა, შემოქმედში დაიწყო. მისივე ინფორმაციით, მამა კასტელიმ შემოქმედელი ეპისკოპოსის მიერ მათთვის გადაცემული ეკლესია ისე კარგად მოხატა “ბერძენი და ლათინი წმინდანებით”³, რომ მის სანახავად შორეული ადგილებიდანაც კი მოდიოდა ხალხი⁴. გარდა ამისა, კასტელი გვაუწყებს: “მან (კათალიკოს-მთავარმა მალაქიამ-მ.პ.) ნახა ჩემი ნახატები ბერძენი და ლათინი წმინდანებისა, რითაც ვაჩვენე შეთანხმება ბერძნებსა და ლათინებს შორის, ასევე ბევრი ლამაზად დახატული სურათები”⁵. ვფიქრობთ, ძნელი მისახვედრი არაა, თუ რა იგულისხმება კასტელის შემდეგ ნათქვამში “...ვაჩვენე შეთანხმება ბერძნებსა და ლათინებს შორის...”. მართალია, ავტორი არ გვეუბნება რომელი ბერძენი და ლათინი წმინდანები გამოსახა, მაგრამ ცხდია, მან წმინდანთა სახეები ისე გამოსახა, რომ მნახველებს მათ შორის განსხვავება არ შეემჩნიათ და ისინი ერთმანეთის მსგავსად წარმოადგინათ⁶. ცხადია, ამ შემთხვევაში ხელოვნებას უნიის იდეის განვითარებაზე არსებითი გავლენა უნდა მოეხდინა. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ხელოვნება უთქმელად ამბობდა თავის სიტყვას. ამ თვალსაზრისით, ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვანია შემდეგი ფაქტის მონიშვნა. კასტელის თანახმად, წალენჯიხის ეპისკოპოსად დანიშნულმა ალავერდელმა მას სთხოვა “...რამდენიმე ბერძენი წმინდანის სურათი...”⁷ დაეხატა. ირკვევა მან ალავერდელის თხოვნა შეასრულა, რის შემდეგ მათ “...შორის დიდი მეგობრობა დამყარდა”⁸.

ეჭვს არ იწვევს, რომ კასტელის სამხატვრო ნამუშევრები როგორც მოსახლეობის, ასევე მოწინააღმდეგეთა მხრიდან დაფასებასა და მოწონებას იმსახურებდა. ჩანს, თვალსაჩინო სილამაზე მოწინააღმდეგეების გრძნობებში ერთიანობის იმპულს აღძრავდა და განცდილი ესთეტიკური განწყობა კათოლიკე მამების, ამ შემთხვევაში კასტელის, მიმართ ტოლერანტულ დამოკიდებულებაში გადადიოდა. ამის არგუმენტად მოვიტანთ შემდეგ ფაქტს. კათოლიკე

¹ პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 70.

² პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 123-124.

³ Licini, Pastrizia. Cristoforo Castelli e la sua missione..., pp.83-84; პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 6.

⁴ თამარაშვილი მ. დასახ. ნაშრ., გვ.154.

⁵ პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 102.

⁶ პაპაშვილი მ. კათოლიკური ფერწერული ტილო ოდიშის სამთავროს...გვ. 174.

⁷ პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 104.

⁸ იქვე.

მამების სასტიკ მოწინააღმდეგე გურიის მთავარს, ვახტანგ II გურიელს (1639-1640), რომელმაც განიზრახა თეატინელების სამთავროდან გაძევება, მოხელეთა ერთი ნაწილი უმტკიცებდა: “ბატონო, მამა კასტელის მიმართ ცუდად მოქცევა არ შეიძლება...მან ჩვენი სამთავროსათვის ბევრი სიკეთე გააკეთა...წლების განმავლობაში მან ლამაზი სახეებით მორთო ჩვენი ეკლესიები და მაჰმადიანები ქრისტიანებად მოაქცია”¹.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1636 წელს ღონ კრისტოფორო კასტელი და მამა ღონ ანტონიო ჯარდინა კათალიკოს-მთავარმა მალაქია II შემოქმედიდან ოზურგეთში გადაიყვანა სამოღვაწეოდ. კათოლიკე მამებს აქ მთავრის მფარველობით თავისუფლად შეეძლოთ საქმიანობა. ალავერდელ ეპისკოპოსს, ცხადია, ეს არ მოსწონდა და ხშირად თავს ესხმოდა მალაქიას². საინტერესოა, თუ როგორ იცავდა ალავერდელის წინაშე კათალიკოს-მთავარი მამა კასტელის.

მოვუსმინოთ თავად ამ მამას: “ის (ეპისკოპოსი ალავერდელი-მ.პ.) თავს ესხმოდა მალაქიას, მაგრამ ჩვენი მეგობრის (მალაქიას-მ.პ.) მიერ ყოველთვის უკუგდებული იყო. [პატრიარქი-მთავარი] ამბობდა, რომ ასეთი ადამიანი ამ ქვეყანაში არ გამოჩენილა, არ შეიძლებოდა მისი გაკიცხვა, არამედ მისი ცხოვრებით (რელიგიური-მ.პ.) უნდა აღფრთოვანებულიყვნენ, რათა ყველა ავადმყოფს მომსახურებოდა. არ არსებობდა ისეთი საქმე, რომელსაც ის სრულყოფილად არ გააკეთებდა. ამასთანავე, [პატრიარქი-მთავარი] დასძენდა: ამ ადამიანს ყველა ენაზე შეუძლია წერა, იცის ფრესკული მხატვრობა ზეთის საღებავებით, ახალ წიგნებს ქმნის, ალაღვენს დროთა განმავლობაში გაფუჭებულ სურათებს, აკეთებს ქანდაკებებს, გრავიურებს, შექმნა ნაქარგობები და ა. შ. მისი წყალობით შეიქმნა ულამაზესი ნახატები და, განსაკუთრებით, ქართველი ქალებისა. ის ძალიან სანდო ადამიანია და ქართველები უყვარს. მას ეპყრობიან როგორც ძმას, შვილს ან მამას და ამ სამთავროდან მისმა წასვლამ შეუძლებელია საყოველთაო გულისტკივილი არ გამოიწვიოს”³.

ამ ვრცელი ამონარიდიდან ვხედავთ, რომ კასტელმა გურიაში მრავალი ნახატი შექმნა, რომელიც კათალიკოს-მთავრის მოწონებას იმსახურებდა. თუ თეატინელ მამას ვერწმუნებით, მას დროთა განმავლობაში “გაფუჭებული სურათები” აღუდგენია ეკლესიაში, თუმცა ძნელია, ზუსტად ითქვას, ეს რომელ ეკლესიას ეხება-შემოქმედისა თუ ოზურგეთის.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე კასტელისავე ცნობების თანახმად, მას გურიის სამთავროში მალაქიას თხოვნით შეუქმნია ბარის წმინდა ნიკოლოზ საკვირველთმოქმედის⁴ (შან იცოლა დი არი) გამოსახულების ფერწერული ტილო⁵. ზეთით ტილოზე შესრულებული ეს პორტრეტი უდიდეს პატივისცემას იწვევდა ერეტიკოსებს შორის, რადგან წმინდა ნიკოლოზ საკვირველთმოქმედის⁶ „...სახეს, როგორც ამას იტყვის კასტელი, დიდ პატივს სცემდნენ...” ერეტიკოსებში⁷. კასტელი არ გვამცნობს ოზურგეთის რომელი ეკლესია შეამკო მან ამ ფერწერული ტილოთი. თუ ამოვალთ იმ ფაქტიდან, რომ კათალიკოს-მთავარმა მალაქიამ

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 103.

³ პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 148.

⁴ სრულიად ქრისტიანული სამყაროს ყველაზე პოპულარული, საერთო წმინდანის, ნიკოლოზ საკვირველთმოქმედის ნაწილები (ქ. მირიდან -თურქეთი) 1087 წელს გადასვენეს ბიზანტიიდან იტალიის ქალაქ ბარიში. საგულისხმოა, რომ პაპმა ურბან II-ის ხელმძღვანელობით აქ 1098 წელს გაიმართა საეკლესიო კრება, სადაც განიხილავდნენ ეკლესიათა უნიის საკითხს.

⁵ პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 148.

⁶ კასტელის ინფორმაციით, ეს ტილო 1635 წლის 16 ივნისს (პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 45, სქოლიო 2) ბერძნ სასულიერო პირის/პირთა მიერ გაჩენილ ცეცხლს გადაურჩა აღნიშნულ ეკლესიაში, რასაც სასწაულს მიაწერდნენ გურიაში. შემდეგ ავტორი წერს, რომ მამა ღონ პიეტრო ავიტაბილემ ეს პორტრეტი წაიღო ფლორენციაში, სადაც იგი “...სასახლის ბიბლიოთეკის ფრონტონზე ლამაზი ორნამენტით მოათავსეს იმ სასწაულის შესაბამისად, რომელიც მოხდა გურიაში” (პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 148).

⁷ პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 148.

თეატინელ მამებს უბოძა თავის სასახლესთან არსებული პატარა ეკლესია, მეტი ალბათობით ეს ეკლესია მოხატა კასტელმა და მასში შეასრულა აღნიშნული პორტრეტი, რომელზეც წმინდანის სახე, როგორც ცოცხალი ისე გამოუსახავს¹.

ამგვარია წყაროთა ის წრე, რომელიც რელიგიურად წარმოაჩენს გურიის სამთავროში 1634-1640 წლებში თეატინელი მისიონერის დონ კრისტოფორო დე კასტელის სამხატვრო მოღვაწეობას. მოტანილ ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით ზოგად ხაზებში შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი: მამა კასტელის მიერ რელიგიურ თემაზე შესრულებული (აქ მნიშვნელობა არა აქვს ის რა რანგის მხატვარია) ნახატები, ტილოები და აღდგენილი სურათები კომუნიკაციის ის ეფექტიანი საშუალება გახდა, რომელიც მართლმადიდებელ სასულიერო მესვეურებსა და მრევლში თეატინელი მისიონერებისადმი ნიადაგ დადებით განწყობილებებს ქმნიდა. ურთიერთობის ამ ფორმას უფრო მეტი წარმატებები მოჰქონდა, ვიდრე მისიონერთა ქადაგებებს. ფერწერული ტილოების სახით გადმოცემული უთქმელი სიტყვა, რომელიც უმეტესად უნიატური ფორმით იყო წარმოდგენილი, მოწინააღმდეგეებში თავისიანის გრძნობებით იქნა აღქმული. მას არ მოჰყოლია დავა-კამათი სარწმუნოებრივ განსხვავებებზე, რადგან ერთიანობის განცდით იყო გაცნობიერებული. ამდენად, ხელოვნება ქადაგებებზე უფრო ქმედითი საშუალება იყო და თვალთ დანახული ურთიერთმიმდებლობის სპეციფიკურ განცდას აყალიბებდა.

Murman Papashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**THE PICTORAL ACTIVITY OF CRISTOFORO CASTELLI IN THE PRINCIPALITY
OF GURIA
RESUME**

Theatine missionary Don Cristoforo Castelli worked in Georgia for 22 years (1632-1654). He spent almost 6 years in the principality of Guria. This article examines the artistic and painting activities of this missionary in the named principality. Based on the report of the same missionary, it was established that he created several paintings in the churches of Shemokmedi and Ozurgeti. Castel's religious paintings were positively received by the predominantly Orthodox clergy and parishioners. This form of communication was more successful than missionary preaching. It did not lead to disputes about religious differences, as it was based on a sense of unity. Thus, art was a more effective tool than sermons and created a special feeling of mutual acceptance.

¹ პატრიცია ანა ლიჩინი. დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

**იოსებ ჯულაშვილის (სტალინი) ბიოგრაფია და თელავი
(საარქივო მასალების მიხედვით)**

იოსებ ჯულაშვილის (სტალინი) ბიოგრაფიის შემსწავლელი მეცნიერების დიდი ნაწილი თვლის, რომ 1920-იანი წლების დასაწყისიდან მოხდა მრავალრიცხოვანი დოკუმენტების ამოღება სხვადასხვა არქივებიდან, მათ შორის - თბილისის, ბაქოს და სხვ. ტოტალიტარული სახელმწიფოს პირობებში ცხადია, ეს შესაძლებელი იყო, მაგრამ მტკიცებულებების გარეშე დღეს ძალიან ძნელია ამ ფაქტების დადასტურება ან უარყოფა. თუმცა, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, საქართველოში არსებულ არქივებში იოსებ ჯულაშვილის შესახებ საკმაოდ საინტერესო, გარკვეულწილად უცნობი მასალებია შემორჩენილი.

წარმოდგენილი კვლევისთვის ჩვენს მიერ მოძიებული უამრავი დოკუმენტიდან, მხოლოდ მცირე ნაწილი ამოვარჩიეთ. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს ე.წ. პარტიული არქივის (ყოფილი „იმელის“ - მარქს-ენგელს-ლენინის ინსტიტუტის თბილისის ფილიალი), ასევე თელავის ისტორიული მუზეუმის ფონდებში დაცულია, ქალაქ თელავში და თელავის რაიონში მცხოვრებლების მიერ საბჭოთა პერიოდში დაწერილი მოგონებები. მათში საუბარია 1906 წლის დასაწყისში, თელავის მაზრაში იოსებ ჯულაშვილის (სტალინი) ჩასვლაზე და მის რევოლუციურ საქმიანობაზე. აღნიშნული ინფორმაცია, იოსებ ჯულაშვილის (სტალინი) დღემდე გამოქვეყნებულ არც ერთ ოფიციალურ ბიოგრაფიაში არაა ასახული.

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცულ ერთ-ერთ დოკუმენტში, სოფელ იყალთოს მცხოვრები ნიკოლოზ ზაქროს ძე ზამუკაშვილი, ასე აღწერს იოსებ ჯულაშვილის მონაწილეობას, თელავის მაზრის სოფელ ოსიაურში გამართულ მიტინგზე: „ამხანაგი კობა მიტინგზე შეეხო თვითმპყრობელობის რეპრესია-რეაქციას და შავი რაზმების მოქმედებას. მწვავედ დასვა საკითხი წითელი რაზმების შექმნისა და მათი ხელმძღვანელების გამოყოფის შესახებ. და მართლაც, მიტინგის დამთავრებისთანავე გამოყოფილ იქნენ თელავისა და სიღნაღის მაზრის წითელი რაზმების ხელმძღვანელები“.¹

თელავის მაზრის სოფელ კურდღელაურის მკვიდრის, ვანო დიმიტრის ძე ებულაშვილის მოგონებაშიც ვკითხულობთ, რომ იგი: „ესწრებოდა კრებას სოფელ ოსიაურში, სადაც სიტყვით გამოვიდა კობა... ასევე ესწრებოდა კრებას თვითმპყრობილების წინააღმდეგ თელავის მახლობლად, ძველ შუამთაში, სადაც კვლავ გამოვიდა „კობა“ სიტყვით“.²

სხვა დოკუმენტში, რომლის ავტორებიც არიან ქალაქ თელავის მცხოვრებლები, ნათქვამია: „განსაკუთრებით კარგად გვახსოვს, ერთი ახალგაზრდა ორატორი, რომელსაც ჩვენ კობას ვეძახდით და რომელიც თელავში მოვიდა 1906 წლის გაზაფხულზე და რამდენადაც გვახსოვს, ამხანაგი კობა თელავში დარჩა ორ თვეზე მეტ ხანს. იგი უფრო მეტად ღამეებს ათევდა ჩხუბიანაშვილის ქალებთან, ხან კი ამხანაგ ალექსა ყარაულაშვილთან და სხვებთან. ამხანაგი კობა მუდმივად თელავში არ იყო. იგი ხშირად... ხარება ჯიბუტთან, ბიწკინაშვილ სოლიასთან

¹ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 6, საქმე 17. გვ. 38-40.

² შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 2 (1), საქმე 58. გვ. 10.

ერთად დადიოდა თელავის მაზრის სხვადასხვა სოფლებში, სადაც იწვევდნენ გლეხთა არალეგალურ კრებებსა და მიტინგებს... ამხანაგ კობას ხელმძღვანელობით თავად-აზნაურთა შავი რაზმების საწინააღმდეგოდ შედგა წითელი რაზმი თელავში. რაზმის ხელმძღვანელად გამოყოფილ იქნენ ალექსა ყარაულაშვილი, ხარება ჯიბუტი, სოლია ბიწკინაშვილი, მელიტონა, აქესენტი სიღამონიძე და სხვები. წითელ რაზმებს მოუხდათ შეტაკება შავ რაზმელებთან”¹

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულ ერთ-ერთ დოკუმენტში, რომელსაც თბილისის სამხედრო პოლიციის განყოფილების უფროსი, 1910 წლის ივნისში უგზავნის თბილისის ჟანდარმთა საგუბერნიო სამმართველოს უფროსს სოლკა, იგივე სოსია ბიწკინაშვილის შესახებ აღნიშნულია, რომ იგი იყო: „რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის თბილისის კომიტეტის თელავის ორგანიზაციის მსხვილი მოღვაწე და ცნობილი ტერორისტი”² საარქივო მასალებიდან ჩანს, ზემოდასახელებული პირები - ალექსა ყარაულაშვილი, ხარება ჯიბუტი და სხვები, თელავში და თელავის მაზრაში არსებული სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიეს, ადგილობრივი ორგანიზაციის ბოლშევიკური ფრთის მხარდამჭერები იყვნენ.³

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის ფონდებში დაცულია, თელავის მცხოვრების, „ძველი რევოლუციონერის” - სოსო სტეფანეს ძე აივაზოვის (აივაზაშვილი) მოგონება⁴ და მისი ავტობიოგრაფია⁵. მოგონებაში ვკითხულობთ: „1906 წლის იანვარში (რიცხვი არ მახსოვს) კობა (იოსებ სტალინი) მოდიოდა თბილისიდან გურჯაანში კონფერენციაზე, რადგან იმას დასდევდა პოლიცია დასაჭერად - ვერ დაესწრო კონფერენციას, ამოვიდა თელავში. ჩემმა ძმამ გიორგიმ და ვანო ალიხანაშვილმა (ხუნხუზა) მოიყვანეს ჩვენსა, საიდანაც გავაპარეთ თბილისში”⁶

სოსო აივაზოვი (აივაზაშვილი) თავის ავტობიოგრაფიაში ადასტურებს, „წითელ რაზმელების” კონფერენციის ჩატარებას სოფელ ველისციხეში 1906 წელს: „ველისციხის კონფერენციის გადაწყვეტილების თანახმად თელავში დაარსდა სამაზრო შეიარაღებული რაზმები ამხ. ხუნხუზის, მ. ჟღენტის და ა. სიღამონიძის ხელმძღვანელობით”⁷ აქვე იგი ახსენებს - ხარება ჯიბუტს, კირო გელოვანს, აქესენტი სიღამონიძეს, ქეთო ზარაფიშვილს და თელავის მაზრიდან რევოლუციურ მოძრაობაში აქტიურად ჩაბმულ სხვა პირებს.

თელავის ისტორიულ მუზეუმში ასევე დაცულია მოგონებები, იოსებ ჯუღაშვილის თელავში ყოფნის შესახებ. მაგალითად, ნიკოლოზ ვაშაძის შესახებ, „ძველი რევოლუციონერების” - ვანო ალიხანაშვილის, ასევე კირო(კირილე) გელოვანის მიერ, 1936 დაწერილი წერილებში ვკითხულობთ, რომ ნიკოლოზ ვაშაძე 1906 წელს თელავის მაზრის ბოქაულის თანაშემწე ყოფილა და სწორედ მას გადაურჩენია „კობა” დაპატიმრებას: „შავი რეაქციის დროს კაზაკების მიერ დაპატიმრებას გადაარჩინეთ ამხ. კობა, რომ თქვენ არა, მაშინ დაპატიმრებულ კობას კაზაკები შურისძიებით მოკლავდნენ. მაშასადამე თქვენ სიკვდილს გადაარჩინეთ ჩვენი ქვეყნის

¹ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 6, საქმე 17. გვ. 41-42.

² საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 94, აღწერა 1, საქმე 53. გვ. 96.

³ თ. სიმაშვილი, კახელი ტერორისტები და უცნობი დეტალები (აქესენტი სიღამონიძე, ხარება და გოგია, ზალიკო სვიმონიშვილი და სხვები), თბ., 2020.

⁴ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 11. გვ. 2-6.

⁵ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 11. გვ. 7-9.

⁶ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 11. გვ. 2-6.

⁷ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 93, აღწერა 2, საქმე 11. გვ. 7-9.

სიამაყე, მსოფლიო პროლეტარიატის საყვარელი ბელადი, ბრძენი გენია, ჩვენი ძვირფასი სტალინი, ესაა უდიდესი საქმე”¹

ალექსანდრე მამულაშვილის, თელავის ისტორიული მუზეუმის ყოფილი დირექტორის პირად არქივში დაცულია - „მოგონებები სტალინის კახეთში მოგზაურობის შესახებ”. ა. მამულაშვილს, 1938 წლის მარტში ამოუწერია „ძველი რევოლუციონერის” ივანე ნიკოლოზის ძე უზნაძის ხელნაწერი ავტობიოგრაფიიდან შემდეგი ინფორმაცია: „ბოლშევიკური ფრაქციის წინადადების თანახმად გადაწყდა, რომ სოციალ-დემოკრატიული კონფერენცია მოწვეულ იქნას ქ. სიღნაღში. ამისთვის ქ. სიღნაღში 3 თუ 4 იანვარს ჩამოვიდნენ, მაგრამ რადგან პოლიციის ჯაშუშებმა ალლო აიღეს, ამიტომ კონფერენციის ადგილად ველისციხე იქნა არჩეული... ტფილისელი დელეგატები სოფელ გურჯაანში ჩემთან მოვიდნენ. კარგად მახსოვს, მათ შორის ამხანაგი კობა (იოსებ სტალინი). ჯაშუშების დადევნების გამო, ჩემთან რომ მივედი, მე საჩქაროდ შევიძინე გლეხკაცის სამოსი და ჩავაცვი: ქალამები, პაჭიჭები, კახური ნაოჭიანი ჩოხა, ახალუხი, ნაბდის ქუდი, დახეული ფარაჯა და თავზედ შემოხვეული ყაბალახი. ასე გამოწყობილი ორი გლეხკაცის თანხლებით ფეხით ზამთარში ქარბუქში გომბორის გზით ტფილისისკენ გაემგზავრა”² შემდეგ, ავტორი საუბრობს 1906 წლის 5 იანვარს ველისციხეში გახსნილ „წითელ რაზმელების” კონფერენციაზე და წერს: „აზრთა დიდი შეხლა-შემოხლის შემდეგ გაიმარჯვეს სამოქალაქო ომის მომხრეებმა და ამხანაგი სტალინის რეზოლუცია მიიღეს.” აქვე კვითხულობთ: „1906 წლის მაისში ტფილისის და თელავის კომიტეტებთან შეთანხმებით ვანო გურული (ხუნხუზა) შვიდი წითელ რაზმელით წინანდლისა და თელავს შუა ფოსტას დაუხვდა, რომელსაც მიჰქონდა ხაზინის ფული ტფილისისკენ და რომელსაც მიაცილებდა 19 სტრაჟნიკი და 100 კახაკი. ნასომხარში გურული აღნიშნული რაზმელებით გზაში დახვდათ სროლა აუტეხათ კაზაკებს”³

თინათინ ბურჭულაძის, იმ დროს თელაველი რევოლუციონერის დავით ბურჭულაძის დედა, 1938 წლის ივნისში დაწერილ მოგონებაში წერს, რომ მის შვილს და სხვა რევოლუციონერებს თბილისიდან ჩამოჰქონდათ გაზეთები - „ისკრა”, „საქართველო” და სხვა არალეგალური ლიტერატურა. თ. ბურჭულაძე ადასტურებს იოსებ ჯუღაშვილის თელავში ყოფნას: „ჩემს ბინაზე ორი კვირის განმავლობაში ცხოვრობდა კობა, ეჭირა ერთი პატარა ოთახი, სადაც კითხულობდა, წერდა და საღამოობით აწყობდა საბუთებს”⁴

ალექსანდრე მამულაშვილს, 1938 წლის თებერვალში ჩაუწერია არჩილ მეგრელიშვილის, სოფელ წინანდლის მცხოვრების მოგონება, რომელშიც ნათქვამია: „ამხ. კობა იყო სოფელ წინანდალში 1906 წლის ადრე გაზაფხულზე, კარგად არ მახსოვს რომელი თვე იყო. გვერდით ჰყავდა ორი კაცი ერთი ხუნხუზა, მეორე არ მახსოვს”⁵

¹ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ნიკოლოზ ვაშაძე (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11857, რვეული 38. გვ. 6.

² კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ალექსანდრე მამულაშვილი, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11859, რვეული 68. გვ. 11.

³ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ალექსანდრე მამულაშვილი, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11859, რვეული 68. გვ. 12.

⁴ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ალექსანდრე მამულაშვილი, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11859, რვეული 68. გვ. 34.

⁵ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ალექსანდრე მამულაშვილი, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11859, რვეული 68. გვ. 21.

თელავის ისტორიულ მუზეუმში ასევე დაცულია დოკუმენტი სათაურით: „ასლების ასლები. სხვადასხვა პირთა მოგონებებისა ამხ. სტალინის 1906 წელს კახეთში ყოფნაზე (გადაგზავნილია მოსკოვში „ცკ“ მოთხოვნით 1938 წ. 24 დეკემბერი“, სადაც ვხვდებით ინფორმაციებს სტალინის კახეთში ყოფნაზე 1906 წელს.¹

სხვა დოკუმენტში სათაურით - „წერილი ფ. მახარაძეს, შეუძლია თუ არა დაგვიდასტუროს სტალინის კახეთში ყოფნა“, ვკითხულობთ: „საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარეს ფ. მახარაძეს. თელავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მიერ არის შეგროვილი ფრიად საინტერესო მასალები სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში. რევოლუციური ორგანიზაციებისადმი ხელმძღვანელობის გაწევის მიზნით სტალინი ყოფილა კახეთის სხვადასხვა ქალაქში და სოფელში“.² ეს წერილი 1938 წლის 5 ივლისით არის დათარიღებული და მასში აღწერილია სტალინის „ველისციხის კონფერენციაზე“ დასწრება, თელავში ყოფნა და სხვა, თუმცა აქვე ნათქვამია: „მეծმართეთ მარქს-ენგელს-ლენინის ინსტიტუტს, მაგრამ დამაკმაყოფილებელი პასუხი ვერც იქიდან მივიღეთ“.³

1938 წლის 29 სექტემბერს, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი, უგზავნის ფ. მახარაძის წერილს, „თელავის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის დირექტორს ამხ. მამულაშვილს. თქვენი უაღრესად საყურადღებო წერილის საპასუხოდ ჩვენი დიდი და საყვარელი ბელადის ამხ. სტალინის კახეთში ყოფნის შესახებ 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში უნდა გაცნობოთ შემდეგი: მე დანამდვილებით ვიცი, რომ 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში 1905 წელს ამხანაგ სტალინს უხდებოდა აგიტაციის და პროპაგანდის მიზნით კახეთში წასვლა“.⁴ წერილს დასასრულს ვკითხულობთ: „მე ვფიქრობ, რომ თქვენ სრულიად მართებულად მოქცეულხართ, როცა სტალინის 1906 წლის დასაწყისში კახეთში ყოფნის შესახებ და აგრეთვე ველისციხის კონფერენციის შესახებ, ამ ამბების უშუალო მონაწილეთ მიმართეთ და როგორც ცოცხალი მოწმეები ალაპარაკეთ და შემდეგ მათი ნათქვამის შემოწმებას შეუდგეთ. ეს ნამდვილად მეცნიერული მიდგომაა ამ საკითხისადმი.“⁵

როგორც ჩანს, ზემომოყვანილი წერილები და მათში მოყვანილი ფაქტები გარკვეულწილად აისახა შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცულ: „საქ.კ.ბ.) ცეკასთან არსებული მარქს-ენგელს-ლენინის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის ი. ბ. სტალინის ცხოვრების და მოღვაწეობის შემსწავლელი სექტორის“, 1945 წლის თებერვლით დათარიღებული ცხრა გვერდიან გამოკვლევა - „ნაშრომში“, სათაურით - „ცნობები ი. ბ. სტალინის კახეთში ყოფნის

¹ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ალექსანდრე მამულაშვილი, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11859, რვეული 68. გვ. 62.

² კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ალექსანდრე მამულაშვილი, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11859, რვეული 68. გვ. 86.

³ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, ალექსანდრე მამულაშვილი, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 11859, რვეული 68. გვ. 86.

⁴ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, არშაკ არუთინოვის მოგონება, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 10826, რვეული 7. გვ. 37.

⁵ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, არშაკ არუთინოვის მოგონება, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 10826, რვეული 7. გვ. 37.

შესახებ 1905-1907 წლებში”. იგი მთლიანად „ედვინება” იოსებ ჯულაშვილის (სტალინი) კახეთში „მოღვაწეობას”.¹

მასში მითითებულია, რომ ამ „ნაშრომის” ავტორებმა მიზნად დაისახეს: „გამოკვლევა თუ სტალინს კახეთის რომელ სოფლებში და ადგილებში მოუწია ყოფნა და საქმიანობა. უკვე შეკრებილი ცნობების საფუძველზე, რაც მხოლოდ მოგონებების სახით არის, იკვეთება, რომ ტამერფორსიდან დაბრუნებული სტალინი გამგზავრებულია კახეთის სხვადასხვა სოფლებში... 1905 წელს კახეთის სოფლებში შედარებით ნაკლებად ჰქონდა ადგილი მასიურ რევოლუციურ გამოსვლებს, შეიარაღებულ ბრძოლას პარტიული მუშაობის საწარმოებლად. გლეხთა მასების დასახმარებლად ი. ბ. სტალინს პირადად მოუხდა გამგზავრება კახეთის სხვადასხვა ადგილებში. კახეთში ი. ბ. სტალინის ჩასვლის შესახებ მრავალი პირი გვაძლევს ცნობას ოცდათხუთმეტი კაცი. უფრო მეტი მასალა მოცემულია თელავის მაზრაზე, არის მასალა სიღნაღის მაზრაზეც, მაგრამ ჯერჯერობით ეს ცნობები არ შეიძლება ჩაითვალოს საბოლოოდ და დადასტურებულად”.²

„ნაშრომის” ავტორებს ჩამოთვლილი აქვთ კახეთის ის ქალაქები და სოფლები, სადაც იოსებ ჯულაშვილი ჩადიოდა. მითითებულია, რომ ქალაქ თელავში სტალინი სხვადასხვა დროს, მათ შორის 1906 წლის იანვარში ყოფილა, ესწრებოდა კრებებს და მიტინგებს, თვითონაც გამოდიოდა სიტყვით, შედიოდა კამათში მენშევიკებთან, სოციალისტ-ფედერალისტებთან. დოკუმენტში დასახელებულია თელავის მცხოვრები სხვადასხვა პირები, ვის ბინებშიც სტალინს ღამე გაუთევია: დათა ბურჭულაძე, სანდრო სუხიტაშვილი, გიორგი და სოსო აივაზაშვილები (აივაზოვი) და სხვები. აქვე ჩამოთვლილია საკმაოდ ბევრი ადამიანი, მათ შორის ქალაქ თელავის მცხოვრებლები, რომლებიც ადასტურებდნენ იოსებ ჯულაშვილის თელავში ჩასვლას.³

1906-1908 წლებით დათარიღებულ დოკუმენტებში, რუსეთის იმპერიის ადგილობრივი ორგანოები, თელავში და თელავის მაზრაში მოქმედ „ხარება და გოგიას” შეიარაღებული დაჯგუფების წევრებს, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ტერორისტებად მოიხსენიებდნენ.⁴ „ხარება და გოგიას” დაჯგუფების წევრად ითვლებოდა გიორგი ბერძენიშვილი, მეტსახელით „ჟორჟიკა”.⁵ გიორგი ბერძენიშვილი, წარმოშობით თელავის მაზრის სოფელ იყალთოდან იყო. ეს სოფელი მდებარეობს იმ პერიოდში ოსიაურის სახელით ცნობილი სოფლის სიახლოვეს, სადაც ზემომოყვანილი თანამედროვეების მოგონებების მიხედვით, იოსებ ჯულაშვილი 1906 წლის პირველ ნახევარში, სავარაუდოდ იანვრის პირველ რიცხვებში დაესწრო და გამოვიდა მიტინგზე.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალებში აღნიშნულია, რომ 1906 წლის იანვრის მეორე ნახევარში იოსებ ჯულაშვილი კახეთიდან თბილისში დაბრუნდა. ამ დოკუმენტში წერია, რომ იოსებ ჯულაშვილი და მასთან დაახლოებული რევოლუციონერი გიორგი აივაზოვი (აივაზაშვილი) ერთმანეთს საგარეჯოს მაზლობლად დაშორდნენ - იოსებ ჯულაშვილი თბილისში, ხოლო გიორგი აივაზოვი (აივაზაშვილი) თელავში დაბრუნდა ე.წ. „გომბორის გზით”.⁶

გზაზე გიორგი აივაზოვს (აივაზაშვილი) თავს პოლიციელები, თუ „სტრაჟნიკები” დაესხნენ და მოკლეს. რაც შეეხება იოსებ ჯულაშვილს ცნობილია, რომ იგი 1906 წლის 28

¹ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 2, ნაწილი 2, საქმე 24. გვ. 38-45.

² შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 2, ნაწილი 2, საქმე 24. გვ. 38-45.

³ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 2, ნაწილი 2, საქმე 24. გვ. 38-45.

⁴ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 113, აღწერა 27, საქმე 726. გვ. 30.

⁵ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 17, აღწერა 1, საქმე 7915. გვ. 3.

⁶ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 2, ნაწილი 2, საქმე 24. გვ. 38-45.

იანვარს თბილისში ერთ-ერთ კონსპირაციულ ბინაში მწოლიარე ავადმყოფი, სამხედრო პატრულმა ბინის ჩხრეკისას კინალამ არ დააპატიმრა. ეს ბინა ზოგიერთი ცნობით ვასო ბერძენიშვილს ეკუთვნოდა.¹ იოსებ ჯუღაშვილს თან აღმოაჩნდა ყალბი პასპორტი გიორგი ბერძენიშვილის სახელზე.²

ვფიქრობთ, შესაძლებელია გამოითქვას ვარაუდი, რომ იოსებ ჯუღაშვილმა ეს პასპორტი 1906 წლის იანვარში, თელავის მაზრაში ყოფნის დროს ტერორისტ გიორგი ბერძენიშვილისგან მიიღო, თუმცა ობიექტურობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ იოსებ ჯუღაშვილთან კავშირში სხვადასხვა პირების მოგონებებში დასახელებულია ვინმე გიორგი ბერძენიშვილი, რომელიც იმ დროს თბილისში ცხოვრობდა. იყო თუ არა ეს ადამიანი და ტერორისტი გიორგი ბერძენიშვილი ერთი და იგივე პირი, რეალურად ვისი პასპორტით ისარგებლა 1906 წლის იანვარის ბოლოს იოსებ ჯუღაშვილმა ჯერ კიდევ დასადგენია.

ჩვენს მიერ ზემომოყვანილი 1938 წლის 29 სექტემბრით დათარიღებული, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის წერილში - „თელავის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის დირექტორის მამულაშვილის“ სახელზე აღნიშნულია, რომ სტალინის 1906 წელს დასაწყისში კახეთში ყოფნის შესახებ: „*მუშაობის გავრძელება არა თუ სასურველია, არამედ აუცილებლად საჭიროა*“.³ თუმცა, საბჭოთა პერიოდში კვლევები ამ მიმართულებით გარკვეული მიზეზების გამო არ გაუგრძელებიათ.

ამრიგად, ზემომოყვანილი მასალები საკმაოდ მნიშვნელოვანია და ვფიქრობთ, მათი შინაარსი იოსებ ჯუღაშვილის (სტალინი) ოფიციალური ბიოგრაფიის მიმართ ახალი კითხვების დასმის უფლებას იძლევა და საჭიროა ამ მიმართულებით კვლევების გაგრძელება.

¹ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 8, აღწერა 2, ნაწილი 2, საქმე 5. გვ. 91.

² შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი), ფონდი 558, აღწერა 4, საქმე 658. გვ. 222-223.

³ კახეთში 1905 წ. რევოლუციური მოძრაობის ამსახველი მასალა, 1905-1907 წლებში ი. ბ. სტალინის მოღვაწეობის შესახებ კახეთში, არშაკა არუთინოვის მოგონება, (1934-1938) თელავის ისტორიული მუზეუმი, ფონდი 10826, რვეული 7. გვ. 37.

Tengiz Simashvili
Iakob Gogebashvili Telavi State University
IOSEB JUGHASHVILI'S (STALIN) BIOGRAPHY AND TELAVI
(ACCORDING TO ARCHIVAL MATERIALS)
RESUME

A large part of scientists studying the biography of Ioseb Jughashvili (Stalin) believe that since the beginning of the 1920s, numerous documents were removed from various archives, including Tbilisi, Baku, etc. Under the conditions of a totalitarian state, of course, this was possible, but without evidence today it is very difficult to confirm or deny these facts. However, as we will see below, quite interesting documents about Ioseb Jughashvili (Stalin) have survived in the archives in Georgia.

The presented research deals with the materials stored in the party archives of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, the Telavi Historical Museum. These are the memories of old revolutionaries living in Telavi city and Telavi district, written during the Soviet period. They talk about the arrival of Ioseb Jughashvili (Stalin) in the town of Telavi and its neighboring villages at the beginning of 1906 and his revolutionary activities.

In our opinion, the materials presented here are quite important, and we think that their content gives the right to ask new questions regarding the official biography of Ioseb Jughashvili (Stalin), and it is necessary to continue research in this direction.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ქუთაისში
(1921 წლის თებერვალ-მარტი)

1918 წლის 26 მაისს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო საქართველოს ახალი დროის ისტორიაში. ეს ნიშნავდა საუკუნეზე მეტი ხნის წინ დაკარგული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას, ქართველი ხალხის, მისი სახელოვანი შვილების ნანატრი ოცნების ასრულებას, ერის მიერ დამოუკიდებლობისათვის განუწყვეტელი ბრძოლის წარმატებით დაგვირგვინებას.

ვიდრე ამ სანუკვარ ოცნებას ფრთები შეესხმებოდა, ქართველმა ხალხმა დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის რთულ და მძიმე გზაზე გმირობის და თავდადების საუკეთესო მაგალითი გამოავლინა. ბუნებრივია, რომ ქუთაისი აქტიურად იყო ამ პროცესებში ჩართული და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა რუსეთის ბატონობისაგან განთავისუფლების საქმეში.

დამოუკიდებელმა საქართველომ მხოლოდ სამიოდე წელი იარსება. ახლადშექმნილმა საბჭოთა იმპერიამ იმთავითვე „იზრუნა“, რომ საქართველო იმპერიის შემადგენლობაში შეეყვანა. ქვეყანამ დაკარგა დამოუკიდებლობა და ეროვნული სუვერენიტეტი, ხოლო ქართველი ხალხი ამჯერად, საბჭოთა იმპერიის კოლონიური უღლის ქვეშ მოექცა.

საქართველოზე სამხედრო აგრესიის განხორციელების მომენტში, თებერვლის შუა რიცხვებში მე-11 წითელი არმია თავის შეიარაღებაში ითვლიდა: 17.937 ზიმტს, 4.326 ხმალს, 1.075 ტყვიამფრქვევს, 181 მსუბუქ და 15 მძიმე არტილერიას, 7 ჯავშნოსან მატარებელს, 3 ჯავშნიან, 1 სატანკო რაზმს და 50 თვითმფრინავს¹.

1921 წლის 11 თებერვალს მოეწყო ინსცენირებული აჯანყება ლორეს რაიონში, რასაც მხარი დაუჭირეს სომხეთში განლაგებულმა წითელი არმიის ნაწილებმა. საქართველოს ტერიტორიაზე ხუთი მხრიდან შემოიჭრნენ წითელი არმიის დივიზიები: სომხეთიდან, აზერბაიჯანიდან, დარიალის ხეობიდან, მამისონის უღელტეხილიდან და შავი ზღვის სანაპიროთი – სოჭიდან.

16 თებერვალს შეიქმნა საქართველოს დროებითი მთავრობა - „რევოლუციური მთავრობა“ ფ. მახარაძის (რევკომის თავმჯდომარე), მ. ორახელაშვილის, შ. ელიავას, ა. გეგეჭკორის, ანაზარეტიანის და სხვათა შემადგენლობით. „მთავრობა“ დამფუძნებელმა კრებამ ხალხის მოღალატედ და კანონგარეშედ გამოაცხადა.

17-24 თებერვალს მიმდინარეობდა გააფთრებული ბრძოლები თბილისის მისადგომებთან, სადაც განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი თბილისის სამხედრო სასწავლებლის იუნკრებმა.

24 თებერვალს ღამით საქართველოს მხედრობამ თბილისი დატოვა, რათა მტრის ალყაში არ მოქცეულიყო და მცხეთისაკენ დაიხია. 25 თებერვალს წითელი არმიის ნაწილები თბილისში უბრძოლველად შემოვიდნენ. ს. ორჯონიკიძემ სასურველი დეპეშა აფრინა კრემლში: „ლენინს, სტალინს, თბილისზე ფრიალებს საბჭოთა ხელისუფლების წითელი დროშა – გაუმარჯოს საბჭოთა საქართველოს!“

დედაქალაქის დატოვების შემდეგ ქართული ჯარისა და სახალხო გვარდიის წინააღმდეგობა წელში იყო გატეხილი, ხოლო სამხედრო დისციპლინა და სულისკვეთება – მოშლილი და

¹ გაზ. „ჩვენი მწერლობა“ 2003: №7

დაცემული. მართალია, მტრის სამხედრო ნაწილებთან ბრძოლა მცხეთასთან, გორთან და სურამის უღელტეხილთან გაგრძელდა, მაგრამ ომის საბოლოო შედეგზე არსებითი გავლენა ვერ იქონია. ამიტომ იყო, რომ წითელი არმიის ნაწილებმა საქართველოს დაპყრობა წინასწარ დაგეგმილ ვადაზე ადრე განახორციელეს¹. ომის ბედზე ერთ-ერთი გადამწყვეტი როლი შეასრულა ოსმალეთის ფაქტორმა. მისმა ჯარებმა ზურგიდან დაარტყეს საქართველოს და დაიკავეს ჯერ არდაგანისა და ართვინის ოლქები, ხოლო შემდეგ ბათუმის ოლქი. ამას დაერთო ისიც, რომ მოსკოვში ხელმოწერილი რუსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულებით (13.III.1921), რუსეთმა ოსმალეთის საკუთრებად აღიარა არდაგანისა და ართვინის ოლქები².

თბილისის დატოვების შედეგ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ევაკუირებული იქნა ქუთაისში, სადაც წინასწარ იყო გადატანილი სამინისტროები და სხვა ცალკეული სამთავრობო დაწესებულებები. ეროვნული მთავრობა, ქუთაისიდან ახორციელებდა მართვა-გამგეობას ქვეყნის იმ ტერიტორიაზე, რაც წითელ არმიას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა ოკუპირებული.

ქუთაისის სასწავლებლებში სამინისტროები და დაწესებულებები განთავსდნენ. მთავრობის ცენტრალურმა აპარატმა, ნოე ჟორდანიას ხელმძღვანელობით, კლასიკური გიმნაზიის შენობა, ხოლო ფინანსთა სამინისტრომ წმინდა ნინოს სასწავლებელი დაიკავა. იმავე დღეს, როცა ხელისუფლება ქუთაისში გადავიდა, სამინისტროებმა და უწყებებმა დეკრეტები გააგზავნეს მაზრებში, მათ დაქვემდებარებულ დაწესებულებებს აცნობეს თავიანთი ახალი მისამართები. აქვე გადმოინაცვლა სოციალ-დემოკრატიული გაზეთი „ერთობის“ რედაქციამაც³.

ქუთაისში სწავლა დროებით შეწყდა. ადგილობრივმა მართველობის ორგანოებმა მუშაობა შეწყვიტეს. ქალაქი მთავრობის მოხელეებითა და ევაკუირებული ქონებით გაივსო. წითელი არმიის მოახლოებასთან ერთად მოსახლეობაში პანიკა უფრო-უფრო იზრდებოდა.

საქართველოს ხელისუფლება ქუთაისში დიდხანს აპირებდა დარჩენას. იგი იმედოვნებდა, რომ შეინარჩუნებდა ძალაუფლებას მანამდე, ვიდრე დასავლეთის სახელმწიფოები არ დაეხმარებოდნენ საბჭოთა რუსეთთან ომში⁴.

ქუთაისში მყოფი მთავრობა თავს უშიშრად ვერ გრძნობდა. შექმნილი იყო ერთგვარი პანიკური განწყობილება. ამის შესახებ მიუთითებს თბილისიდან ქუთაისის საგუბერნიო ციხეში გადმოყვანილი ცნობილი ბოლშევიკი ს. ქავთარაძე. იგი ასე აღწერდა ქუთაისში იმხანად გამოცემულ გაზეთ „ერთობის“ ერთ-ერთ ბოლო ნომერს: „გაზეთი დაბეჭდილი იყო ქუთაისში, შემცირებული ფორმატით – ტოპოგრაფიული ფურცლის მეოთხედზე, თანაც მეტად დაუდეკრად და უსუფთაოდ. ეს ნიშნავდა, რომ რედაქცია გაიქცა თბილისიდან, ქალაქი გამოიღია და არც ტექნიკური რედაქტურა არსებობდა. ნომერი გაკეთდა ნაჩქარევად, სახელდახელოდ, ჩანდა, რომ გაზეთის თავი არავის ჰქონდა. ტექსტი კი მთლიანად წარმოადგენდა ქართველი ეპისკოპოსის ქადაგებას. ის აღწერდა მის მიერ გზაზე ნანახ სურათებს თბილისიდან ქუთაისში გამოქცევის დროს, მიმართავდა სამშობლოს, რომლის საზღვრები გადათელილია, დეზერტირებულ ჯარისკაცებსა და მოსახლეობას, რომლებიც გულგრილობას იჩენდნენ, ლოცავდა მათ, მაგრამ მის რელიგიურ პათოსში სრული უიმედობა იგრძნობოდა“⁴.

¹ გრძელიძე რ., საქართველოს პოლიტიკური პარტიების ისტორია, თბ., 1998, გვ. 221

² სურგულაძე ა., სურგულაძე პ., საქართველოს ისტორია, 1991, გვ. 230

* გაზეთი „ერთობა“ 1917-1921 წლები. ყოველდღიური სოციალ-დემოკრატიული გაზეთი. 1918 წლის 26 ნოემბრიდან იცემოდა თბილისში. რედაქტორი - ვ. ბობოხიძე, 1920 წლის ივლისიდან რედაქტორი გახდა - ლ. ნათაძე. ბოლო რამდენიმე ნომერი გამოიცა ქუთაისში. უფრო ვრცლად იხ. ბაქრაძე გ., ქართული პერიოდიკის ბიბლიოგრაფია 1819-1945, თბ., 1947, გვ. 50.

³ „ჩემი ქუთაისი“, №5, 2004

⁴ ქავთარაძე ს., ჟურნ. „მნათობი“, №11, 1921 წელი თებერვალი, 1957

ქუთაისში ჩამოსულმა საქართველოს მთავრობამ 1921 წლის 28 თებერვალს დამფუძნებელი კრების სხდომა მოიწვია. ჩატარებული სხდომის უმთავრესი დანიშნულება იყო საზოგადოების გამხსნეობა და მტერთან საბრძოლველად ეროვნული ენერგიის მობილიზება. თბილისის დატოვებით ომი არ დამთავრებულა, საჭიროა ძალების მობილიზება და ომის ბედის ჩვენს სასარგებლოდ შემოტრიალება. სწორედ ამ სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული ყველა გამომსვლელის სიტყვები.

ქუთაისის თეატრში გამართულ დამფუძნებელი კრების სხდომაზე სიტყვით გამოსულან, კრების თავმჯდომარე კ. ჩხეიძე, დემოკრატიული მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე გრ. ლორთქიფანიძე და ფრაქციათა წარმომადგენლები: შ. მესხიშვილი (სოც.ფედ), ნ. იმნაიშვილი (დამ.ს.დ), ივ. გობეჩია (ს.რ.), სპ. კელია (დემ.პარ), ივ. გომართელი (სოც.დემ).

დემოკრატიული მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილის გრ. ლორთქიფანიძის თქმით: „იმ დიდ ისტორიულ ბრძოლაში, რომელსაც დღეს აწარმოებს ქართველი ხალხი ერთ-ერთ უდიდეს პოლიტიკურ გამარჯვებად უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ დღეს აქ, ქალაქ ქუთაისში გაიხსნა დამფუძნებელი კრების მუშაობა. ეს იმის გამომხატველია, რომ მტერმა ვერ შეძლო საქართველოს რამდენიმე დაკვრით დანგრევა...“

სხდომაზე დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო მიმართვა ქართველი ხალხისადმი და დასავლეთის ქვეყნების პარლამენტებისადმი. დამფუძნებელი კრების დავალებით, პრეზიდენტმა მისალმება გაუგზავნა ქართულ ჯარს. ასევე აირჩია თავდაცვის კოლეგია, რომელშიც შევიდნენ ფრაქციების თითო წარმომადგენელი. დამფუძნებელი კრების სხდომები დროებით შეწყდა. მისმა წევრებმა კი სხვადასხვა კუთხეს მიაშურეს თავდაცვისაკენ მიმართული ძალისხმევის გასაძლიერებლად. ამავე სხდომაზევე გადაწყდა, რომ მომავალი სხდომების მოწვევა მიენდოთ პრეზიდენტისათვის, რომელმაც ეს უფლება უკანასკნელად 1921 წლის 17 მარტს გამოიყენა¹.

საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალს გენერალ გ. კვინიტაძეს ქუთაისამდე ძალიან მცირერიცხოვანი ჯარი ჩამოყვა, რადგან ერთი ნაწილი ტყვედ ჩავარდა, ნაწილი დაიღუპა და დაიჭრა, უმრავლესობა კი სახლებში წავიდა იარაღითურთ. მთავრობა, ამის გამო, ეძებდა ახალ გზებსა და საშუალებებს არმიის შევსებისა და სამხედრო ნაწილების აღდგენისათვის. ქუთაისის გარნიზონის მეთაურად, ცნობილი სამხედრო მოღვაწე, იუნკერთა სკოლის უფროსი, გენერალი ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი დაინიშნა. ქუთაისის, შორაპნისა და რაჭის მაზრებში დაიწყო ყველა ჯანმრთელი მამაკაცის მობილიზაცია.

შეიძლება ითქვას, რომ იმ მძიმე დღეებში ქუთაისი ფრონტისპირა ქალაქს დაემსგავსა და საგანგებო რეჟიმში ცხოვრობდა. იგი გახდა სამობილიზაციო მუშაობის ცენტრიც. ამ საქმეს ხელმძღვანელობდა გენერალი ვარდენ წულუკიძე*. მიმდინარეობდა ცხენების აღკაზმულობის რეკვიზიცია. ქუთაისისა და სამტრედიისში ამ საქმეს უძღვებოდა პოლკოვნიკი დ. ჭუმბაძე. სამწუხაროდ, არცერთ ამ ღონისძიებას შესაბამისი შედეგი არ მოჰყოლია. თბილისის დატოვებამ არმია მორალურად გატეხა და მოწინააღმდეგის შეჩერება ახალ ტაქტიკურ პოზიციაზე შეუძლებელი გახდა.

ქუთაისში გადასული მთავრობა მაშინვე შეუდგა ეკონომიკური რესურსების მობილიზაციას. უსახსრობის გამო მთავრობა იძულებული გახდა, რომ ქუთაისის საქალაქო ხაზინის სახელით ჩეკები გამოეშვა². ამასთანვე, მთელი ძალისხმევა მიმართული იყო სურამისა და გოდერძის უღელტეხილებზე მოწყობილი თავდაცვითი ზღუდეების გაძლიერებაზე. ბრძოლებში

¹ მაცაბერიძე მ., ჩვენი საქმე სამართლიანია და მან უნდა გაიმარჯვოს... დამფუძნებელი კრების სხდომა ქუთაისში 1921 წლის 28 თებერვალი, თბ., 2009, გვ. 4-5

* გენერალი გ. წულუკიძე სხვა ქართველ მამულიშვილებთან ერთად დახვრიტეს 1923 წელს.

² ჯავახიშვილი ნ., ქუთაისის სახაზინო ხაზინის ჩეკები (1921), საქართველოს პრეზიდენტის სტიპენდიატ ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები, II, თბ., 2000, გვ. 40-42

მონაწილეობას იღებდნენ ქუთაისელი გიმნაზიელებისა და სტუდენტი-ახალგაზრდობის ერთი ნაწილი, რომლებიც მოხალისედ მიდიოდნენ ოკუპანტების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მათ შორის იყვნენ კოტე ბაქრაძე და მესხი. თვითმხილველთა გადმოცემით ისინი ბრძოლის ველზე დაიღუპნენ¹.

ხელისუფლებამ საგრძნობლად გაააქტიურა ბრძოლა ადგილობრივი ბოლშევიკური ორგანიზაციების წინააღმდეგ. შინაგან საქმეთა სამინისტროს განსაკუთრებულმა რაზმმა, რომელსაც მელქისედეკ კელაძე მეთაურობდა, ქუთაისის მაზრაში ჩატარებული სპეცოპერაციის შედეგად ათეულობით ბოლშევიკი დააპატიმრა². ამას ემატებოდა თბილისის ციხიდან გადმოყვანილი ბოლშევიკი პატიმრები, მათ შორის ნიკოლოზ ივანოვი და პავლე მარდალავიშვილი, რომლებიც სახელმწიფოს ღალატსა და საბჭოთა რუსეთის სასარგებლოდ ჯაშუშობაში იყვნენ მხილებულნი³.

სამწუხაროდ, მთავრობა ნაკლებად ზრუნავდა ზურგის თავდაცვაზე. კერძოდ, მამისონის უღელტეხილის გამაგრებაზე. ხელისუფლების წევრები და მხედართმთავრები დაიმედებულნი იყვნენ, რომ კავკასიონის ქედის გადმოლახვას ზამთრის პირობებში წითელი არმია ვერ შეძლებდა. განვითარებულმა მოვლენებმა კი ცხადყო, რომ ქართული მხარე მწარედ ცდებოდა, რადგან ყველაზე დიდი საფრთხე მას სწორედ მამისონის უღელტეხილიდან მოელოდა.

მარტის პირველ რიცხვებში ქართული არმიის სარდლობამ მამისონის ჯგუფის განადგურების მიზნით სამხედრო ოპერაცია ჩაატარა, სადაც ყველაზე აქტიურად გენერალი ვაშაკიძე მოქმედებდა. მისმა რაზმმა სახალხო გვარდიის ნაწილებთან ერთად განახორციელეს შეტევა ნაქერალას მთიდან ნიკორწმინდა-ჭალალელეს მიმართულებით. დაიკავა ეს სოფლები და საფრთხე შეუქმნა ამბროლაურთან განლაგებულ 98-ე ბრიგადის მთავარ ძალებს. სამწუხაროდ, ამ კონტრშეტევამ ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო ვერ ჰპოვა სათანადო წარმატება. ამით ისარგებლა მოწინააღმდეგემ, საკმაო ძალების თავმოყრის შემდეგ გადავიდა შეტევაზე და ძველ პოზიციებზე უკუაგდო ვაშაკიძის რაზმი⁴.

მამისონის უღელტეხილზე წარმოებული საბრძოლო ოპერაციის შესახებ მიუთითებდა რკბ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავებუროს თავმჯდომარე ს. ორჯონიკიძე. მისი თქმით, საბჭოთა ჯარებმა 25 თებერვალს გადმოლახეს მამისონის უღელტეხილი, რომელიც თოვლით ყოფილა დაფარული. საბრძოლო მანევრის შედეგად წითელ არმიას უბრძოლველად დაუკავებია ქალაქი ონი და უახლოვდებოდა საჩხერესა და ქუთაისს⁵.

უღელტეხილის გადმოლახვისას გადატანილ სირთულეებსა და ქუთაისში შესვლის შესახებ წერს თავის მოგონებებში წითელარმიელი ვ. გრიდნევი. მისი თქმით, როდესაც მენშევიკების მთავრობამ გაიგო წითელი არმიის გადმოსვლა მამისონზე, შეეცადა ხელი შეეშალა მათთვის. მიუხედავად დიდი სიძნელეებისა, აღნიშნავდა ვ. გრიდნევი, წითელარმიელთა რაზმმა დახეული ჩეჩქებით, თითქმის ფეხშიშველებმა მოახერხეს ქართული ბრიგადის დამარცხება და ქუთაისში უბრძოლველად შესვლა⁶. მამისონის უღელტეხილიდან წითელი არმიის ნაწილების შემოსვლის შესახებ მოგვითხრობს თავის მოგონებაში კომკავშირელი ა. იოსელიანი, რომელიც წითელი არმიის მე-9 მსროლელი დივიზიის 78-ე პოლკის მზვერავთა ოცეულში ირიცხებოდა. წითელი არმიის ნაწილებმა, - იგონებს ა. იოსელიანი, - ონისა და ამბროლაურის განთავისუფლების

¹ გაზ. „ქუთაისი“, №100-101, 1991

² მჭედლიძე გ., ქუთაისის ახალი ისტორიის ნარკვევები, ქუთ., 1993, გვ. 392

* **საბჭოთა ოფიციალური წყაროების** (გაზეთი „კომუნისტი“, „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“ და სხვ.) მიხედვით, აღნიშნული პირები ქუთაისის ციხიდან გამოიყვანეს, წაიყვანეს საღორიას ტყეში და დახვრიტეს. შემდეგ ცხედრებს ნავთი გადაასხეს და დაწვეს. უფრო ვრცლად იხ. ზვადაიანი დ., დამწვარი გვამების საქმე (დამოუკიდებელი საქართველოს სპეცსამსახურები საბჭოთა რუსეთის დაზვერვის წინააღმდეგ), ჟურნ. „ისტორიანი“, 2017, №12(84), გვ. 33-40.

³ გაზ. „ჩემი ქუთაისი“, №5, 2004

⁴ გაზ. „კომუნისტი“, №8, 1921

⁵ გაზ. „ქუთაისი“, № 49, 1972

შემდეგ, ხარისხვალა – ტყიბულის გავლით სამი მიმართულებით აიღო გეზი. პირველ რაზმს ქუთაისის, მეორეს – ცაგერის მიმართულებით დაევალა საბრძოლო ოპერაციების წარმოება, ხოლო მესამე ნაწილი, რომელშიც ა. იოსელიანიც ირიცხებოდა, ალპანიდან რიონის ხეობის მიმართულებით გამოემართა. ოპერაციის მიზანი სამივე მხრიდან ქუთაისში შეჭრა და მენშევიკებზე თავდასხმა იყო¹.

11 მარტის ოპერატიული ცნობით ირკვევა, რომ მამისონის უღელტეხილიდან მომავალმა წითელარმიელებმა სოფელ მექვენასთან მოახერხეს გენერალ მიქაძისა და მისი ქვეითი რაზმის დატყვევება. ამასთანავე, ორი ზარბაზნის, ორი ჯავშნიანი ავტომობილისა და ოთხი ტყვიამფრქვევის ხელში ჩაგდება².

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმის ახალი ისტორიის ფონდში დაცული მასალისგან ირკვევა, რომ ქართველი ბოლშევიკთა გარკვეულ ჯგუფს მე-11 წითელი არმიის 38-ე ბრიგადის ნაწილებისათვის მეგზურობა გაუწევიათ. აღნიშნული პირები ყოფილან: რ. გედენიძე, კ. უგლავა, ლ. კუხალეიშვილი და ბ. ჯიშკარიანი³.

ქუთაისს, როგორც უკვე აღინიშნა, წითელი არმიის ნაწილები ემუქრებოდნენ სამი მიმართულებიდან. ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო XI არმია, რომელიც მოიწვედა ზესტაფონის რკინიგზის ხაზისა და თბილისის შარაგზის გამოვლით. მოწინააღმდეგე ქალაქს უახლოვდებოდა რაჭიდან რიონის გაყოლებით, ანუ, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, ოსეთის სამხედრო გზით. ამის გარდა, XI არმიის ნაწილებს უკვე დაკავებული ჰქონდათ სამურზაყანო და სამეგრელო, სადაც შეავიწროვეს გენერალ ართმელაძის ჯარები და უახლოვდებოდნენ სამტრედიას⁴.

წასვლის წინ ხელისუფლებას მიტინგი ჩაუტარებია ქალაქის ცენტრალურ ბულვარში, რასაც უამრავი ადამიანი დასწრებია. მათ შორის ქუთაისში არალეგალურად მყოფი ბოლშევიკებიც – მიშა მეძმარიაშვილი, შალვა ოკუჯავა, იოსებ ხარაბაძე, ვერა ხალვაში და სხვები, რომლებიც მიტინგის ორგანიზატორებს აქციის გამართვაში ხელს უშლიდნენ. შეკრებაზე სიტყვით გამოსულა დემოკრატიული მთავრობის წევრი გრიგოლ ლორთქიფანიძე. ორატორი, მოსახლეობას აფრთხილებდა მოსალოდნელი საფრთხის შესახებ, რაც საბჭოთა ოკუპანტებისაგან მომდინარეობდა. მისი თქმით, საქართველოს დასაპყრობად მოდიოდნენ „ველური ურდოები“, რომლებიც საშიშროებას შეუქმნიდნენ მათ სიმშვიდეს და მშვიდობიან ცხოვრებას⁵.

1921 წლის 10 მარტს მე-11 არმიის 98-ე ბრიგადის ნაწილები, რომლებსაც ხელმძღვანელობდნენ კალინოვსკი და კომისარი ზლატინი, ჩრდილოეთ ოსეთიდან მამისონის უღელტეხილის გამოვლით, ქუთაისში შემოვიდნენ და 17 საათისათვის ქალაქი სრულიად დაიკავეს. იმავე საღამოს წითელრაზმელები 4 კერსის მანძილზე მიუახლოვდნენ სამტრედიას და შეძლეს მთავრობის ნაწილების განდევნა ყვირილადან, სვირიდან და ფარცხანაყანევიდან.

11 მარტს, თბილისში მყოფი ს. ორჯონიკიძე მოსკოვში ი. ბ. სტალინს აცნობებდა: „ჟორდანის მთავრობა განდევნილია ქუთაისიდან. გუშინ დილიდან ქუთაისზე ფრიალებს საბჭოთა ხელისუფლების წითელი დროშა“⁶.

საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა ფ. მახარაძის ხელმძღვანელობით ჯერ კიდევ 1921 წლის 8 მარტს განიხილა საკითხი ქუთაისის საგუბერნიო რევოლუციური კომიტეტის შექმნის შესახებ. 11 მარტს ჩატარდა ამ კომიტეტის პირველი სხდომა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის (რეკომის) საგანგებო

¹ გაზ. „ქუთაისი“, № 49, 1971

² გაზ. „კომუნისტი“, № 11, 1921

³ კიმ. 9179/556

⁴ მჭედლიძე გ., ქუთაისის ახალი ისტორიის ნარკვევები, ქუთ., 1993, გვ. 392-393

⁵ გაზ. „ქუთაისი“, № 100-101, 1991

⁶ გაზ. „სტალინელი“, № 52, 1967

რწმუნებული ქუთაისის გუბერნიაში ა. გეგეჭკორი. სხდომაზე დაამტკიცეს ქუთაისის რევოლუციური კომიტეტი შემდეგი შემადგენლობით: თავმჯდომარე დ. ლორთქიფანიძე, თავმჯდომარის მოადგილე ვ. ბახტაძე, წევრები: შ. ლეჟავა, ს. ადამსკი, ი. მაჭავარიანი, ავაკოვი და ბენედიქივი¹.

რამდენიმე დღის შემდეგ ქუთაისში შეიქმნა რევოლუციური ტრიბუნალიც, რომელშიც შედიოდნენ: თავმჯდომარე ვ. ბახტაძე, წევრები – ს. ადამსკი და ა. კაჭარავა².

აღსანიშნავია, რომ ქუთაისის რევოლუციური კომიტეტისა და რევოლუციური ტრიბუნალის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი ვ. ბახტაძე ქუთაისის იმდროინდელ მოსახლეობას შემდეგნაირად ახასიათებდა: „რა არის ქუთაისი? ანდა ვინ არიან ქუთაისელების უმრავლესობაში? ტიპური ქალაქი ქართველი მეშჩანების, კუდმოჭრილ პატრიოტულად განწყობილ ინტელიგენტებისა და წვრილფეხა, აგრეთვე მამულიშვილურად მოაზროვნე სპეკულიანტებისა. აი, ქუთაისი (ძველებურად ქუთათისი) თავის მცხოვრებთა 60 პროცენტში მაინც“³.

რევოლუციურმა კომიტეტმა ულტიმატუმით მიმართა საქართველოს მთავრობას – შეეწყვიტა წინააღმდეგობა, ჩაებარებინა იარაღი და ქონება. ამ ულტიმატუმს მთავრობის მხრიდან რეაგირება არ მოჰყოლია. იგი იძულებული გახდა 10 მარტს ქუთაისი დაეტოვებინა და ბათუმში წასულიყო.

ქუთაისიდან ბათუმში წასულმა დემოკრატიულმა მთავრობამ 11 მარტს ქუთაისის მიმართულებით, პოლკოვნიკ ვ. გოგუაძის მეთაურობით, ჯავშნიანი მატარებელი გამოუშვა, რაც ბოლშევიკებმა მოიგერიეს⁴. 17-18 მარტს ქუთაისში გაიმართა საზავო მოლაპარაკება⁵. აღსანიშნავია, რომ მოლაპარაკების ორივე მხარეს ქართველები იყვნენ: საქართველოს დემოკრატიულ მთავრობას წარმოადგენდა მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე გრიგოლ ლორთქიფანიძე. სამხედრო მრჩეველი ივანე გელევანიშვილი, პოლიტიკური მრჩეველი ალექსანდრე დგებუაძე, დელეგაციის მდივანი დავით შარაშენიძე, ხოლო საქართველოს რეგკომს – მამია ორახელაშვილი, საბჭოთა რუსეთს კი აბელ ენუქიძე და ალექსანდრე სვანიძე⁶.

საბჭოთა მხარემ მოლაპარაკების წინაპირობად წამოაყენა საქართველოს დემოკრატიული მთავრობის მიერ კაპიტულაციის წინასწარ აღიარება, რაზეც გრ. ლორთქიფანიძემ კატეგორიული უარი განაცხადა. რეგკომის მიერ დასმული საკითხებიდან ეროვნული მთავრობის წარმომადგენლებისათვის, ცხადია, ყველაზე საჭირობოროტოს ბათუმის ოლქის პრობლემა წარმოადგენდა. გრ. ლორთქიფანიძის განცხადებით: „ჩვენთვის პირველი საფიქრალი ბათუმის შენარჩუნება, თურქი დამპყრობლების განდევნა საქართველოს ტერიტორიიდან უნდა იყოს და არა სხვა რამ“⁷. დაძაბული მოლაპარაკების შემდეგ მხარეები შეთანხმდნენ, რომ სასწრაფოდ შეწყვეტილიყო საომარი მოქმედებები. საქართველოს დემოკრატიული მთავრობა საბჭოთა ჯარებს ნებას რთავდა, ბათუმის ოლქში შესულიყო და განედევნა თურქთა სამხედრო ნაწილები. ბათუმში, მის მიმდებარე რაიონებში, რკინიგზის ხაზზე ბათუმიდან საჯავახომდე რჩებოდა დემოკრატიული საქართველოს ადმინისტრაცია და ხელისუფლება, ხოლო საბჭოთა ჯარი ბათუმში შევიდოდა, როგორც „მეგობრული ძალა“. დემოკრატიული მთავრობა, რომელიც იმ დროისთვის ბათუმში იმყოფებოდა, დაპირებას იძლეოდა, რომ გაგზავნიდა ცარიელ ვაგონებს

¹ ქცსა, ფ.305, აღწერა 1, საქმე 62, ფ. 1

² იქვე, საქმე 119, ფ. 76

³ გაზ. „კომუნისტი“, №42, 1922

⁴ გაზ. „კავკასუსკაია კომუნა“, №24, 1921

⁵ ძველი და ახალი ქუთაისი, 1973, გვ. 14

⁶ ზარქუა გრ., გრიგოლ ლორთქიფანიძე და ქუთაისის საზავო მოლაპარაკება, ჟურნ. „პოლიტიკა“, №9-10. 1996, გვ. 38-40

⁷ ლორთქიფანიძე გრ., ფიქრები საქართველოზე, თბ., 1995, გვ. 200

ბათუმის ოლქში წითელი არმიის ნაწილების სასწრაფოდ შეყვანისათვის. ამით წითელ არმიას შესაძლებლობა მიეცემოდა, ბათუმის მიმართულებით უბოლოვლად ევლო წინ. ამასთანავე, საქართველოს მთავრობამ თვითონვე მიიღო ღონისძიება ბათუმის ოლქში ოსმალთა აგრესიის აღსაკვეთად. გენერალ გ. მაზნიაშვილის ხელმძღვანელობით (რომელიც ლანჩხუთის სადგურში იდგა), მოქმედმა ქართული ჯარის ნაწილებმა ბათუმის ოლქიდან თურქები მანამდე განდევნეს, ვიდრე ჟღობას კავალერია ბათუმს მიაღწევდა¹.

საომარი მოქმედებები შეწყდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა 19 მარტს ბათუმიდან იტალიური გემით „ფერენ ჟოზეფ მირილით“ ემიგრაციაში წავიდა. მას თავი დამარცხებულად არ გამოუცხადებია და თავისი უფლებების აყრაზე არ დათანხმებულა. ამიტომ 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადებულ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას არსებობა არ შეუწყვეტია².

აღსანიშნავია, რომ ქუთაისის მოლაპარაკების შედეგად დადებული დროებითი საზავო ხელშეკრულება მოგვიანებით, ოფიციალურად გააუქმა საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა. ამასთან დაკავშირებით გრ. ლორთქიფანიძე წერდა: „მთელი პიკანტურობა ამ გაუქმებისა იმაში მდგომარეობს, რომ მტრის დელეგაცია შედგებოდა ამ რევკომის, ესე იგი, მთავრობის მაშინდელი თავმჯდომარის – ორახელაშვილის, საგარეო მინისტრ სვანიძის, სამხედრო მინისტრის ელიავასა და რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მდივან ენუქიძისაგან. მაშ რომელ რევკომს შეეძლო არ დაემტკიცებინა ხელშეკრულება?! საქმე იმაშია, რომ მათ ბატონს, ესე იგი რუსეთის ჯარის მთავარსარდლობას, ის არ მოეწონა და თავის ქართულგვარიან აგენტებს მათ მიერ გაცემული თამასუქი თავზე გადააფხრიწა და ამ სანაქებო საქმეზედაც მათვე დააკვრევინა დასტური“³.

ამრიგად, 1921 წლის თებერვალში, საბჭოთა რუსეთი ვერაგულად, ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხა საქართველოს და ძალდატანებით მოახვია თავს საბჭოთა საოკუპაციო რეჟიმი. საბჭოთა რეჟიმმა, პოლიტიკური ბრძოლის სხვადასხვა ხერხებისა თუ მეთოდების გამოყენებით შეძლო თავისი მდგომარეობის განმტკიცება. მრავალპარტიული დემოკრატიული სისტემა შეცვალა ერთპარტიულმა დიქტატურამ, ტოტალურმა სისტემამ. დაიწყო კომუნისტური პარტიისა და სოციალისტური სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების ბატონობის 70 წლიანი პერიოდი, რაც ბუნებრივია ქუთაისაც შეეხო. ეს ძალმომრეობა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერ დიდი ხნის მანძილზე შექდებოდა არაობიექტურად და ტენდენციურად. სინამდვილეში კი, ეს იყო საქართველოს აშკარა ოკუპაცია, მისი ძალდატანებითი გასაბჭოება და ფაქტობრივი ანექსია.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მესვეურებს და მთლიანად, ქართველ ხალხს ალბათ ბოლომდე ვერ წარმოედგინათ, თუ რა საშინელი რეპრესიები და განსაცდელკი დაატყდებოდა ქვეყანას ბოლშევიკური ოკუპაციის პირობებში; ვერ წარმოედგინათ, თუ რა ხანგრძლივი იქნებოდა ოკუპაციისა და ფაქტობრივი ანექსიის პერიოდი.

საბოჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციას და ანექსიას შედეგად მოჰყვა ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობა, რაც 1924 წლის აჯანყებით დაგვირგვინდა. ამ ბრძოლის ავანგარდში კი, ქუთაის ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს.

¹ ფხაკაძე ო., ქუთაისის მოლაპარაკება (1921), კრ. „ქართული დიპლომატია“ (წელიწდეული) 10, თბ., 2003, გვ. 512-513

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, № 70, 1991

³ ლორთქიფანიძე გრ., ფიქრები საქართველოზე, თბ., 1995, გვ. 518

Kakhaber Kebuladze
Akaki Tsereteli State University
GOVERNMENT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA IN KUTAISI
(FEBRUARY-MARCH 1921)
REZIUME

On the 26th of May 1918 Georgian Declaration of independence was one the most important event in Georgian's new time history. This meant to restore to lost state, Georgian people's and their famous Children's cherished dream.

While this dream come true Georgian people showed the best example of heroism and devotion of fighting for independence in a difficult and complicated path.

It's natural that Kutaisi was actively involved in these processes and took an important part for liberation from Russian supremacy.

Georgia was an independent country only three years. The newly created the Soviet Empire immediately „took care“ to enter Georgia into their Empire. The country lost an independent and nation sovereignty and Georgian people acted under the yoke of Soviet Empire.

The Georgia government was evacuated to Kutaisi where different ministries and official establishments had been moved beforehand. The Georgia government ruled the unoccupied parts of the country. The seat of the government was the classical gymnasium; the Ministry of Finances functioned in the St. Nino School. Academic process was stopped. The town was filled with government officers and evacuated possessions. The local Bolsheviks spread panic in population, growing with the approaching of the Red Army.

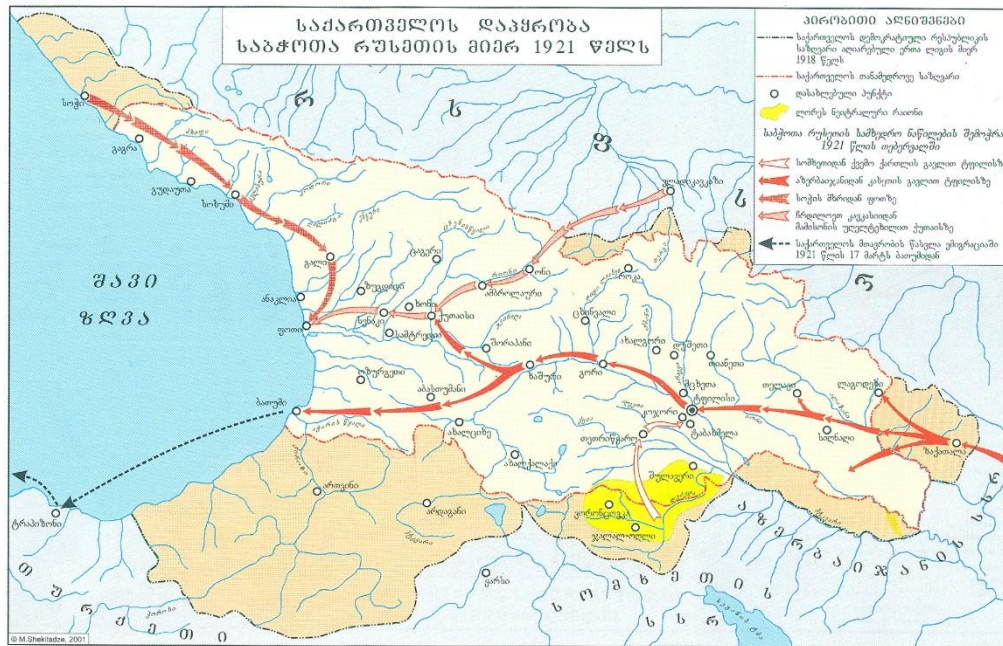
Georgian Government didn't intend to stay in Kutaisi long. They hoped to maintain the power until the western states helped us.

On February 28, 1921 the government having been in Kutaisi held the session of the Constituent Assembly (Constitutive meeting). The main aim of the session was to encourage the society and to mobilize the national energy against the enemy. War was not finished by leaving Tbilisi. It was necessary to the benefit of us. This soul was in all speeches whom was given the floor.

The Georgian Government decided to leave for emigration. Eye – witness mention how the Government collected different valuables from churches, monasteries at the Bagrati Temple.

On march 10, 1921 by 5 o' clock p.m. the 98 brigade of the XI th army under the leadership of Kalinovski and Zlatin had invaded Kutaisi and advanced toward Samtredya and occupied the villages of Kvirila, Sviri and Partskanakevi.

On march 11 S. Orjonikidze informed Stalin „The Zhordania Government is exiled from Kutaisi. The Red Flag of the Soviet Power has been waving sine yesterday morning owner Kutaisi“.

ქართველი მეომრები მიდიან წითელარმიელებთან საბრძოლველად
საქართველოს ეროვნული არქივის ფოტოფონდი

წითელარმიელების შემოსვლა თბილისში, 1921 წლის 25 თებერვალი
საქართველოს ეროვნული არქივის ფოტოფონდი

ქართული ჯარის უკან დახევა მცხეთასთან. საქართველოს ეროვნული
არქივის ფოტოფონდი

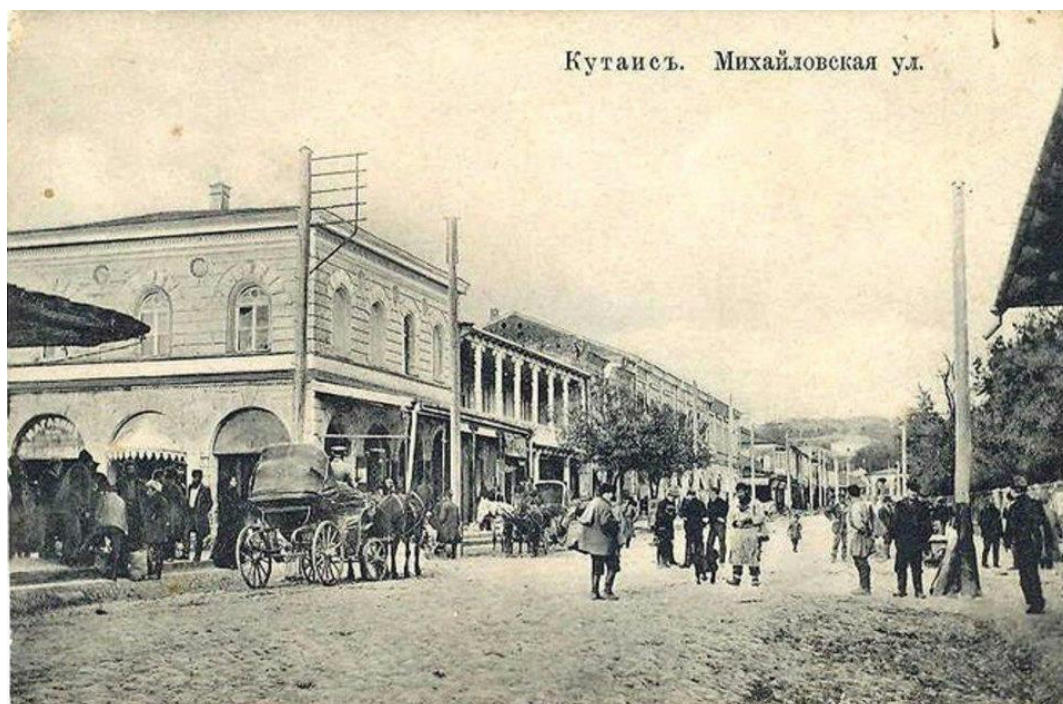
საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადება ქუთაისში. ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის სახვითი ხელოვნების ფონდი.

ნ. ჟორდანიას ხელჯოხი – "ტროსტი". ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ახალი ისტორიისა და განათლების ფონდი.

ქუთაისის ბულვარი XX ს-ის 10-იანი წლები. ქუთაისის ისტორიული სახელმწიფო მუზეუმის ფოტოფონდი.

ზ. ფალიაშვილის ქუჩა XX-ის 10-იანი წლები. ქუთაისის ისტორიული სახელმწიფო მუზეუმის ფოტოფონდი.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ურთიერთობა საფრანგეთთან
(1918-1921 წწ.)

კავშირ-ურთიერთობებს საქართველოსა და საფრანგეთს შორის სათავე საუკუნეთა სიღრმეში უდევს. ამ მხრივ საგულისხმოა ჩვენს ქვეყანაში კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობა, რომელთა შორის არაერთი ფრანგი სასულიერო პირიც იყო; ასევე, შეიძლება გავიხსენოთ სულხან-საბა ორბელიანის ვიზიტი საფრანგეთის სამეფო კარზე; ისტორიოგრაფიისთვის კი ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს ფრანგ მოგზაურთა (ჟან ბატისტ ტავერნიე, ჟოზეფ პიტონ დე ტურნეფორი, ჟან შარდენი, შარლ პეისონელი...) ცნობებს საქართველოს შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ გეოგრაფიულად დიდად დაშორებული ორი ქვეყნის კონტაქტები ადრე სისტემატური არ ყოფილა და მხოლოდ ეპიზოდებით შემოიფარგლებოდა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში (1918-1921 წწ.) ურთიერთობების გაღრმავების ფართო პერსპექტივა დაისახა და საფუძვლებიც შემზადდა.

რუსეთში 1917 წლის ოქტომბრის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, საბჭოთა მთავრობამ მსოფლიო ომიდან ცალმხრივად გამოსვლა დააპირა და გერმანიასთან საზავო მოლაპარაკებას შეუდგა. პარალელურად, ინგლისმა და საფრანგეთმა ურთიერთშეთანხმების გზით, რუსეთის სამხრეთში გავლენის სფეროების განაწილება გადაწყვიტეს. შესაბამისი დოკუმენტი 1917 წლის დეკემბერში გაფორმდა: საფრანგეთს ანტიბოლშევიკური ძალების მხარდამხარ უკრაინაში, ყირიმსა და ბესარაბიაში უნდა ემოქმედა, დიდ ბრიტანეთს კი – კავკასიაში.¹

უფრო ადრე, 1916 წელს, ცნობილი საიქისა და პიკოს² ხელშეკრულებით, ლონდონი და პარიზი ახლო აღმოსავლეთში მომავალი სამფლობელოების საზღვრებზეც შეთანხმდნენ.³ ყოველივე ამის მიუხედავად, ინგლისიცა და საფრანგეთიც ერთმანეთის გავლენის სფეროდ მიჩნეულ ტერიტორიებს საგულდაგულოდ ზვერავენ და მათ მიმართ საკუთარ გეგმებს იმუშავებდნენ. ჟორჟ კლემანსოს თვალსაზრისზე დაფუძნებული საფრანგეთის ოფიციალური პოზიცია ერთიანი რუსეთის შენარჩუნებას ითვალისწინებდა, მაგრამ ბაქოში, ბათუმსა თუ თბილისში მაინც იგზავნებოდნენ ფრანგი ემისრები.⁴ მაგალითად, კაპიტანი ფუკე აგროვებდა ცნობებს რუსეთის ტერიტორიაზე წარმოშობილი რესპუბლიკების, მათ შორის, საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის სოციალ-პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ.⁵

პირველი მსოფლიო ომის წლებში თბილისში, ისევე როგორც სამხრეთ კავკასიის სხვა ადგილებში, გახსნილი იყო ფრანგული სამედიცინო პუნქტები,⁶ ხოლო მას შემდეგ, რაც საქართველოდან გერმანიის ჯარები გავიდნენ და რეგიონზე მოკავშირე სახელმწიფოების

¹ L. Kopisto, The British Intervention in South Russia 1918-1920, Helsinki, 2011, pp. 28-29.

² ფრანსუა ჟორჟ-პიკო – საფრანგეთის ყოფილი გენერალური კონსული ბეირუთში; მარკ საიქსი – ბრიტანეთის სამხედრო მინისტრის, ლორდ კიტჩენერის მრჩეველი ახლო აღმოსავლეთის საკითხში.

³ <https://lugovsa.tripod.com/russian/supplements/sykes-picot.htm>

⁴ Е. Архипова, Британский след на южном Кавказе (1918-1919 годы). <https://voencomuezd.livejournal.com/1466095.html>

⁵ А. Чохели, Политика Франции в отношении Грузии (1917-1921), Тб., 1980, с. 119.

⁶ M. Martin, Les relations franco-perses au début des années 1920, p. 10. <https://dune.univ-angers.fr/fichiers/14002202/2019HMHCP10429/fichier/10429F.pdf>

კონტროლი დამყარდა, თბილისში საფრანგეთის სამხედრო წარმომადგენლობა გამოიგზავნა. მისიას პოლკოვნიკი პიერ-ოგიუსტ შარდინი მეთაურობდა,¹ რომელიც აქტიურ საქმიანობას ეწეოდა. ცნობილია მისი შედგენილი გეგმა, რომლის თანახმად, სამხრეთ კავკასია შვეიცარიის მსგავსი პატარა შტატების კავშირად უნდა ჩამოყალიბებულიყო, დედაქალაქით თბილისში.²

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობა საფრანგეთმა მანამდე დაიწყო, ვიდრე მისი აღიარების გადაწყვეტილებას მიიღებდა. თანამშრომლობა სახალხო მეურნეობის არაერთ სფეროს მოიცავდა. იმდროინდელ ქართულ პერიოდულ პრესაში არცთუ იშვიათად ქვეყნდებოდა ასეთი ცნობები: „ფრანგული საზოგადოების გემი „სირაკასი“ ამ დღეებში ნეაპოლიდან მოვა ბათუმში და მოიტანს სხვადასხვა საქონელს საქართველოსათვის, აქედან წიაღებს საქონელს და წაიყვანს მგზავრებს“; „ქართველ მეაფთიაქეთა კავშირმა ინგლისიდან და საფრანგეთიდან მიიღო აუარებელი მედიკამენტები. მოსალოდნელია ტფილისის აფთიაქებში წამლის ფასის დაწვეა“; „საფრანგეთიდან საქართველოს მეღვინეთათვის გამოგზავნილია სამიათას ფუთზე მეტი საუკეთესო ხარისხის გოგირდი. გარდა ამისა გამოგზავნილ იქნება კიდევ 12 ათასი ფუთი“ და სხვა.³

ქართულ-ფრანგული ურთიერთობის გაღრმავებაში თავისი წვლილი შეიტანეს საქართველოში მოღვაწე ფრანგებმა, რომელთა რიცხვი არც თუ ცოტა იყო. თბილისში ფრანგული კლუბიც კი არსებობდა, – იგი სოლოლაკში, ჰანის ქუჩაზე მდებარეობდა.⁴ ფრანგები დაუახლოვდნენ ქართველთა იმ ჯგუფს, რომელთაც განათლება საფრანგეთში ჰქონდათ მიღებული და კარგად ესმოდათ ქართულ-ევროპული კონტაქტების მნიშვნელობა. ერთობლივი ძალით თბილისში დაარსდა ქართულ-ფრანგული სავაჭრო პალატა (La Chambre de Commerce Franko-Georgienne), რომელიც მოწოდებული იყო მხარში ამოსდგომოდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღორძინებას. აღსანიშნავია, რომ პალატა ორივე ქვეყნის ხელისუფალთა პატრონაჟის ქვეშ იმყოფებოდა. საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ 1920 წლის 8 მაისის სხდომაზე რეგისტრაციაში გაატარა და დაამტკიცა ხსენებული პალატის წესდება.⁵

შემორჩენილია ქართულ და ფრანგულ ენებზე ბეჭდურად გამოცემული ეს წესდება, რომელშიც აღნიშნულია:

„§1. საქართველოში ქართულ-ფრანგული სავაჭრო პალატის მიზანია ხელი შეუწყოს საქართველოსა და საფრანგეთს შორის უფრო მჭიდრო ეკონომიკურ დაახლოებას და ეკონომიკურ ურთიერთობათა განვითარებას ვაჭრობის, მიწათმოქმედების, მრეწველობის და სხვა სფეროებში. ამასთანავე შეუძლია მას შუამდგომლობდეს ორივე ქვეყნის მთავრობისა და საზოგადოებრივ და კერძო დაწესებულებათა წინაშე, მათ სავაჭრო და სამრეწველო საქმეში. პალატა იმყოფება ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის სამინისტროს გამგებლობის ქვეშ...“

§4. პალატას შეუძლია... თავის საჭიროებისათვის შეიძინოს მოძრავი და უძრავი ქონება დროებით სარგებლობისათვის ანდა სამუდამოდ, მოაწყოს კონკურსები, გამოფენები, მუზეუმები, ბიბლიოთეკები, კონფერენციები, კრებები, მიიღოს დავალებანი და წარმომადგენლობა, შეკრას ხელშეკრულებანი და გასცეს ვალდებულებანი“.

ფრანგული Buletin-ის ცნობით, ქართულ-ფრანგულ სავაჭრო პალატას ერთ-ერთ პირველ ღონისძიებად თბილისში საფრანგეთისა და მისი ახალშენების მრეწველობის მუდმივი გამოფენის ორგანიზება დაუგეგმავს. პალატის დირექცია ცდილობდა გამოფენით დაეინტერესებინა

¹ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис, 1919 г., док. №253, с. 480.

² А. Чохели, Политика Франции в отношении Грузии (1917-1921), Тб., 1980, с. 121.

³ ო. ჯანელიძე, დახვრეტილი თავისუფლება, თბ., 1997, გვ. 11.

⁴ გაზ. „სახალხო საქმე“, 1919 წ., 29 აპრილი.

⁵ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 18 მაისი.

საფრანგეთის საქმიანი წრეები – მრეწველები, ფაბრიკანტები, კომერსანტები, რასაც ხელი უნდა შეეწყო ორ ქვეყანას შორის კავშირის განმტკიცებისათვის.¹

1919 წლის აპრილში თბილისში დაფუძნდა ფრანგულენოვანი გაზეთი *La Géorgie indépendante* (დამოუკიდებელი საქართველო). მას საფრანგეთში განსწავლული და ევროპული ენების ჩინებულად მცოდნე, მთარგმნელი და პოეტი ელისაბედ ორბელიანი რედაქტორობდა. პარალელურად იგი სათავეში ედგა ერთ-ერთ თბილისურ ინგლისურენოვან გამოცემასაც და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში უცხო ენების ლექტორადაც მუშაობდა.

რედაქციას ბინა სასტუმრო „ინტერნაციონალში“ ედო. გაზეთი პოლიტიკურ-ლიტერატურული პროფილის რვაგვერდიანი გამოცემა იყო, რომელიც დასაწყისში თვეში ორჯერ, ხოლო 22 ივნისიდან ყოველკვირეულად ისტამბებოდა. 1920 წლისათვის გაზეთს შეეცვალა სახელწოდება და გამოდიოდა *La République Géorgienne*-ის (საქართველოს რესპუბლიკა) სახელწოდებით.

გაზეთი ფრანკოფონულ საზოგადოებას აწვდიდა ინფორმაციას საქართველოს შესახებ, ფართოდ აშუქებდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საზოგადოებრივ ცხოვრებას, მის კულტურულ მემკვიდრეობას. ყურადღება ეთმობოდა საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკური ვითარების წარმოჩენას, სამხრეთ კავკასიაში არსებულ მდგომარეობას, შუქდებოდა საერთაშორისო ურთიერთობისა და პარიზის სამშვიდობო კონფერენციის მიმდინარეობის საკითხები, ქვეყნდებოდა პუბლიცისტური წერილები. გაზეთის ბოლო გვერდებზე იბეჭდებოდა ქართველ მწერალთა ნაწარმოებების ფრანგული თარგმანები და სხვა.²

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებაც ზრუნავდა, ევროპის განვითარებული ქვეყნებისათვის გაეცნო საქართველოს ბუნებრივი რესურსები და ეკონომიკური შესაძლებლობები, ცდილობდა დაერწმუნებინა დასავლეთის სახელმწიფოთა მესვეურები და ბიზნესის წარმომადგენლები საქართველოსთან თანამშრომლობის ეფექტურობასა და ხელსაყრელობაში. გერმანიაში, ინგლისში, იტალიასა და საფრანგეთში იგზავნებოდნენ ეკონომიკური აგენტები, რომლებიც უნდა გასცნობოდნენ იქაურ ადამიანთა ცხოვრების პირობებს, შეეკრიბათ სავაჭრო და სამრეწველო ხასიათის ცნობები და რეგულარულად მიეწოდებინათ ისინი მთავრობისათვის.

ამავე მიზნით, 1920 წლის აპრილში ევროპაში საგანგებოდ გაემგზავრა საქართველოს მთავრობის ეკონომიკური დელეგაცია ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრის კონსტანტინე კანდელაკის ხელმძღვანელობით. დელეგაცია, რომელშიც შედიოდნენ ნიკო ნიკოლაძე, ფილიპე გოგიაშვილი, ზურაბ ავალიშვილი და მიხეილ სუმბათაშვილი, ესწრაფოდა დაემყარებინა სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირები ცალკეულ ფირმებთან და კომპანიებთან, ტექნიკური გამოცდილების დასანერგად საქართველოში იწვევდა მცოდნე პირებსა და სპეციალისტებს, იღვწოდა, მოეზიდა დასავლური კაპიტალი საქართველოს ბუნებრივ სიმდიდრეთა დასამუშავებლად, ურთიერთსასარგებლო პირობებით სთავაზობდა მათ ქვანახშირის კონცესიებსა და სხვა. დელეგაციას დავალებული ჰქონდა აეღო სესხი წარმოების გასავითარებლად, რკინიგზის, პორტების შესაკეთებელი მასალის შესაძენად და ფინანსების, – ქართული ფულის მდგომარეობის გამოსასწორებლად.³

1920 წლის 27 სექტემბერს კონსტანტინე კანდელაკის, იმავე პერიოდში პარიზში მყოფი საქართველოს დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის კარლო ჩხეიძისა და იქვე ვიზიტად

¹ გაზ. „საქართველო“, 1920 წ., 28 დეკემბერი.

² ო. ჯანელიძე, მ. ხოსიტაშვილი, ლ. თაქთაქიშვილი, ბეჭდვითი სიტყვა თბილისში (1918-1921 წწ.), თბ., 2020, გვ. 162-163.

³ კ. კანდელაკი, საქართველოს ეროვნული მეურნეობა. დამოუკიდებელი საქართველო: მისი სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა, წგნ. მეორე, პარიზი, 1960, გვ. 187; 191.

ჩასული საგარეო საქმეთა მინისტრის ევგენი გეგეჭკორის პატივსაცემად მსხვილმა ფრანგმა მრეწველებმა, ფინანსისტებმა და კომერსანტებმა საგანგებო ბანკეტი გამართეს.¹ ბანკეტზე საფრანგეთის სახელმწიფოს ოფიციალური პირებიც იმყოფებოდნენ, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო ქვეყნის საქმიანი წრეების ცნობილი წარმომადგენლების გაცნობა და მათი საქართველოში დაინტერესება.

ეკონომიკური დელეგაციის ვიზიტი საფრანგეთში ნაყოფიერი გამოდგა. მარსელში დაიდო ხელშეკრულება სავაჭრო სახლთან „შაბრიერ მორელი“; მიაღწიეს კიდევ ერთ შეთანხმებას და გაფორმდა საგულისხმო კონტრაქტი. კერძოდ, დაიდო ხელშეკრულება „ფერან-გენტრანის“ ფრანგ მეაბრეშუმეთა სინდიკატთან, რის საფუძველზეც უნდა დაარსებულიყო ფრანგულ-ქართული სააქციო საზოგადოება მეაბრეშუმეობის ცნობილი იტალიური ფირმების მონაწილეობით. საქართველოში ამ დარგის განვითარებისათვის საზოგადოების საწყისი კაპიტალი სულ ცოტა 2 მილიონი ფრანკი უნდა ყოფილიყო.

სააქციო საზოგადოებას ევალებოდა საქართველოში თანამედროვე ტექნიკით აღჭურვილი აბრეშუმის თესლის დამამზადებელი ლაბორატორიების მოწყობა, თუთიის ხის სანერგე მეურნეობებისა და საცდელი მინდვრების გაშენება, ძაფის ამომღები ქარხნების გახსნა, ადგილობრივთათვის მეაბრეშუმეობის შესასწავლად სკოლების მოწყობა. 25 წლის შემდეგ საზოგადოების მთელი უძრავ-მოძრავი ქონება უსასყიდლოდ სახელმწიფოს დარჩებოდა. ხელშეკრულების ძალაში შესვლისთანავე, ფირმას საგარანტიოდ საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტში უნდა შეეტანა ერთი მილიონი ფრანკი.² ხელშეკრულება 1920 წლის დეკემბერში სარატიფიკაციოდ საქართველოს დამფუძნებელ კრებას გადაეცა, მაგრამ მისი დამტკიცება ვეღარ მოესწრო.

საქართველომ საფრანგეთში გახსნა თავისი ეკონომიკური წარმომადგენლობა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრი იოსებ ელიგულაშვილი. ამასთან დაკავშირებით ფრანგული ჟურნალი „L'exportateur français“ წერდა: „საქართველოს მთავრობამ მოაწყო ეკონომიკური წარმომადგენლობა საფრანგეთში იმ მიზნით, რომ საფრანგეთ-საქართველოს შორის შეკრას მჭიდრო ეკონომიკური კავშირი. საქართველო წარმოადგენს საყურადღებო ბაზარს ჩვენი ქარხნების ნაწარმისათვის. სახელდობრ, სამეურნეო იარაღებისას, რკინიგზის მასალებისას, სპილენძის საქონლისა და სხვა.“

თავის მხრივ საქართველოს შეუძლია მოგვაწოდოს აბრეშუმის პარკი, მარგანეცი, გადამუშავებული ტყავი, თამბაქო და ხე-ტყე. საჭიროა დავამყაროთ უფრო სწორი მიმოსვლა გემების შემწეობით საქართველოს ისეთ ნავსადგურებში, როგორიცაა ბათუმი, ფოთი, სოხუმი და გავაძლიეროთ აგრეთვე საბანკო ოპერაციები“.

1921 წლის დასაწყისში პარიზში დაიბეჭდა და გამოქვეყნდა ვიქტორ ბაბეს ნარკვევი საქართველოს სამთამადნო სიმდიდრეთა შესახებ. მასში აღწერილია საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სპილენძის, ქვანახშირისა და მარგანეცის საბადოები, მოცემულია მადნების ლაბორატორიული ანალიზი, ასევე, სტატისტიკური ცნობები მათი ექსპლუატაციის თაობაზე, საქართველოს წყლის ენერგიის წყაროების ჩამონათვალი და სხვ.³

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შესახებ მსგავსი ინფორმაციის გავრცელება და ხელისუფლების აქტივობები იმის წინაპირობა გახდა, რომ პარიზში გამოცემულ სამეცნიერო ხასიათის ნაშრომში პროფესორ ბერნარ ლავერნს (Bernard Lavergne) ამგვარი დასკვნა გაეკეთებინა: „სავსებით გამართლებული უნდა იქნას საქართველოს, – ამ აზიური სახელმწიფოს

¹ А. Чохели, Политика Франции в отношении Грузии (1917-1921), Тб., 1980, с. 72.

² კ. კანდელაკი, საქართველოს ეროვნული მეურნეობა, დამოუკიდებელი საქართველო: მისი სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა, წგნ. მეორე, პარიზი, 1960, გვ. 196-197.

³ V. Babet, Le Minerai de Manganese de Georgie, Paris, 1921.

დამოუკიდებლობის ცნობა, რომელიც დაჯილდოებულია აქტიური და განათლებული მოსახლეობით და უხვი ბუნებრივი სიმდიდრეებით“.¹

სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობის გაღრმავებას ხელს უწყობდა პოლიტიკური კავშირ-ურთიერთობის განმტკიცება საფრანგეთსა და საქართველოს შორის. 1920 წლის იანვარში დიდ სახელმწიფოთა და მათ შორის, საფრანგეთის მიერ, დემოკრატიული საქართველოს დე ფაქტო ცნობა-აღიარება გარე სამყაროსთან მრავალფეროვანი ეკონომიკური თანამშრომლობის ხელშემწყობ პირობებს ქმნიდა. ამას ემატებოდა ისიც, რომ საქართველო წარმოადგენდა ბუნებრივ გზას დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის, ხოლო მოწინავე ევროპა კარგა ხანია დაინტერესებული იყო ამ გზით.

ახალგაზრდა, დამოუკიდებელი სახელმწიფოსთვის დასავლეთთან კონტაქტების ფართოდ გასაშლელად აუცილებელი პირობის, სტაბილურობის, დაცვა ყოველთვის როდი იყო შესაძლებელი. მოსკოვის საბჭოთა ხელისუფლების მოსყიდული ქართველი ბოლშევიკები და კრემლის მრავალრიცხოვანი აგენტები ყველაფერს აკეთებდნენ, რათა საქართველოს არ მისცემოდა მშვიდობიანი განვითარებისა და აღმშენებლობის საშუალება. ბოლშევიკთა წაქეზებით მოწყობილი გამოსვლები აფხაზეთში, აჯანყებები ჯავის ხეობაში და სხვა პროვოკაციული გამოხტომები არა მარტო ძაბავდა შიდა პოლიტიკურ ვითარებას, არამედ ცხოვრების ნორმალურ რიტმსაც არღვევდა, რაც უცხოელ მეწარმეებს საქართველოსთან თანამშრომლობის ხალისს უნელებდა.

ზოგადად კი, ხელსაყრელი ადგილმდებარეობისა და ბუნებრივ სიმდიდრეთა გარდა, დასავლეთის საქმიანი წრეებისათვის საქართველოში მიმზიდველი უნდა ყოფილიყო აქ არსებული მმართველობის დემოკრატიული სისტემა, რომელიც დასავლეთ ევროპის ანალოგიით ვითარდებოდა. ცნობილია, რა მაღალი შეფასება მისცეს საქართველოს რესპუბლიკაში დამკვიდრებულ დემოკრატიას ევროპის სოციალისტური მოძრაობის ლიდერებმა, რომლებიც საგანგებოდ ესტუმრნენ ჩვენს ქვეყანას. ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ სხვა მაგალითების დამოწმებაც შეგვიძლია:

1920 წლის ზაფხულის დამდეგს საქართველოს ეწვია პოლანდიელი ჟურნალისტი და მწერალი ქალი ოდეტ კიუნი (Odette Keun).² მას განზრახული ჰქონდა საქართველოს სახელმწიფო მართვა-გამგეობის, კულტურის, ისტორიისა და ბუნებრივ სიმდიდრეთა შესახებ წიგნი დაეწერა. უცხოელმა სტუმარმა კარგა ხანი დაყო ჩვენში, იმოგზაურა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ხოლო აბასთუმანში დასასვენებლადაც შეჩერდა. გაეცნო სოფლის მცხოვრებთა ყოფა-ცხოვრებას, მეურნეობას, ჩაცმის კულტურას და სხვ. თბილისში კიუნი დამფუძნებელი კრების ბიბლიოთეკასაც კი სტუმრობდა. სამშობლოში გამგზავრებისას, კორესპონდენტთან საუბარში მწერალმა აღნიშნა: „მე არც კი შემეძლო დამეშვა ასეთი სრული ერთიანობა საქართველოს მმართველობასა და ხალხს შორის... საქართველოს შევადარებდი იაპონიის დემოკრატიას, რომელსაც ასევე ღრმად უყვარს თავისი სამშობლო, მაგრამ სამწუხაროდ, ისეთი ძლიერი არ არის, როგორც საქართველოს რესპუბლიკის დემოკრატია“.³ კიუნმა დანაპირები შეასრულა და 1923 წელს საქართველოს შესახებ პარიზში წიგნი გამოაქვეყნა სათაურით „ოქროს საწმისის ქვეყანაში (მენშევიკთა დამოუკიდებელ საქართველოში)“.⁴

¹ B. Lavergne, Le Principe des Nationalites et les guerres. Son Application au problem colonial, Paris, 1921, p. 33.

² თანადროული ქართული პრესა ოდეტ კიუნს „საფრანგეთის ცნობილ მწერალ ქალად“ მოიხსენიებდა.

³ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 23 ივნისი.

⁴ O. Keun, Au pays de la Toison d'or (En Géorgie menchéviste indépendante), Paris, 1923. 1924 წელს ეს წიგნი ლონდონში ინგლისურ ენაზეც გამოიცა, ბოლო დროს კი ქართული თარგმანიც გამოქვეყნდა.

საქართველოში იმყოფებოდა და 1921 წელს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ფრანგულ ენაზე ნაშრომი („ქართული აღდგომა“) მიუძღვნა გაზეთ „Le Temps de Paris“-ის შვეიცარიელმა კორესპონდენტმა პოლ ჟანტიზონმა.¹

ამგვარი სტუმრობები ხელს უწყობდა დასავლეთისათვის საქართველოს რესპუბლიკის უფრო ახლოს გაცნობას, ამიტომ ხელისუფლება სახსრებს არ იშურებდა საქართველოში სხვადასხვა ქვეყნიდან ცნობილი ადამიანების მოსაწვევად. ამ მხრივ ასეთი ფაქტის დასახელებაც შეიძლება: 1919 წლის დეკემბერში თბილისში ამაღლისა და შტაბის თანხლებით ჩამოვიდა საფრანგეთის ხმელთაშუა ზღვის საზღვაო ძალების ადმირალი ფერდინანდ დე ბონი (Ferdinand-Jean-Jacques de Bon). სტუმრებს მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების წევრებმა განსაკუთრებული დახვედრა მოუწყვეს, სახაზინო თეატრში ზაქარია ფალიაშვილის ოპერაზე „აბესალომ და ეთერი“ მიიპატიჟეს, ხოლო საღამოს ჩინებული ბანკეტიც გაუმართეს.²

1920 წლის მეორე ნახევრიდან თანამშრომლობა უკვე არა მარტო ცალკეულ ფირმათა და კერძო მეწარმეთა დონეზე ვითარდებოდა, არამედ მთავრობათა შორისაც. თბილისში გაიხსნა საფრანგეთის საკონსულო. ვიცე-საკონსულოებმა მუშაობა დაიწყეს ფოთსა და ბათუმშიც. 1920 წლის შემოდგომაზე პარიზში იმყოფებოდა საქართველოს რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგენი გეგეჭკორი. საფრანგეთის პრესამ ფართოდ გააშუქა მისი ეს ვიზიტი. ე. გეგეჭკორი შეხვდა მთავრობის თავმჯდომარესა და საგარეო საქმეთა მინისტრ ჟორჟ ლეიგს.

ლეიგმა აღნიშნა, რომ საფრანგეთი დიდი ინტერესითა და თანაგრძნობით ადევნებს თვალს საქართველოს ნორჩი რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივ აღმშენებლობას და კმაყოფილება გამოხატა ამ გზაზე საქართველოს ხალხისა და მთავრობის მიერ მიღწეული წარმატების გამო. ფრანგმა სახელმწიფო მოღვაწემ დასძინა, რომ „საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობის საკითხი მასში არავითარ რყევასა და ეჭვს არ იწვევს, მიზანი დასახული საქართველოს რესპუბლიკის მიერ უნდა მიღწეულ იქნას და ამ საქმეში საფრანგეთის მთავრობა გაუწევს მას სრულ დახმარებას“.³

ქართველ მინისტრს დარბაზობა გაუმართა საფრანგეთის პრეზიდენტმა ალექსანდრ ეტიენ მილიერანმა. გეგეჭკორმა მასპინძელს მოკლედ გააცნო საქართველო, მისი მისწრაფებები და აღნიშნა: მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში საქართველო, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო, აზიის კარებთან იგერიებდა შემოსეულ მტერთა იერიშებს. ამით იგი წარმოადგენდა მტკიცე სიმაგრეს დასავლური ცივილიზაციისათვის. საქართველოს თვალი ყოველთვის ევროპისაკენ ეჭირა და მისი სურვილი იყო ევროპის კულტურასთან შეერთება. ქართველი ხალხი ენდობა საფრანგეთის ისტორიულ ტრადიციას და იმედიც აქვს, რომ ამ ქვეყანაში პოვნებს თავის დამოუკიდებლობის მტკიცე დამცველს.

საპასუხოდ, ა. მილიერანმა განაცხადა: საფრანგეთი პატივისცემითა და სიმპათიით უყურებს საქართველოსა და მის მთავრობას. ჩვენ ინტერესით ვადევნებთ თვალყურს აღმშენებლობით მუშაობას, სათანადოდ ვაფასებთ მას და მზად ვართ აღმოვუჩინოთ თქვენს რესპუბლიკას ყოველგვარი დახმარება. საქართველოს იმედი უნდა ჰქონდეს, რომ საფრანგეთი მხარს დაუჭერს მისი დამოუკიდებლობის იურიდიულ აღიარებას.⁴

საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ოფიციალური ორგანო, გაზეთი „Le Temps“ პერიოდულად ბეჭდავდა ინფორმაციებს ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე პროცესების შესახებ, მკითხველს აცნობდა საქართველოში დამკვიდრებულ ცხოვრების წესს. მაგალითად, პუბლიკაციაში – „დამოუკიდებელი საქართველო“, ნათქვამია: „საქართველოში დაცულია ყველა

¹ P. Gentizon, La Résurrection géorgienne, Paris, 1921.

² გაზ. „სახალხო საქმე“, 1919 წ., 23 დეკემბერი.

³ გაზ. „სახალხო საქმე“, 1920 წ., 2 ნოემბერი; გაზ. „საქართველო“, 1920 წ., 2 ნოემბერი.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 12 ნოემბერი.

უფლება და პიროვნების ხელშეუხებლობა... ამიტომ ადვილი განსახორციელებელია ყოველივე საქმე – კომერციული იქნება ის, საგანმანათლებლო თუ სავაჭრო“.

1921 წლის 16 იანვარს გამოქვეყნებულ წერილში „საფრანგეთი და საქართველო“, „Le Temps“-ის კორესპონდენტი ხაზს უსვამდა, რომ „საქართველო ამჟამად არა მარტო ამიერკავკასიაში, არამედ მთელ წინა აზიაში არის ერთადერთი სახელმწიფო, სადაც გამეფებულია წესიერება და თავისუფლება და სადაც არსებობს საშუალება მრეწველობის განვითარებისა... შინაური არევ-დარევა ძირფესვიანად არის აღმოფხვრილი. ერთადერთი დაბრკოლება, რომელიც ელობებოდა საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში, ეს იყო ის, რომ მისი დამოუკიდებლობა არ იყო ცნობილი იურიდიულად. საქართველოს დამოუკიდებლობის იურიდიულად ცნობის შემდეგ გაუმჯობესდება რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა და ამასთანავე განმტკიცდება საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობაც“.¹

სხვა ფრანგული გაზეთი მიუთითებდა: „...საქართველოს საკუთარი მრეწველობა ნაკლებად არის განვითარებული არა იმიტომ, რომ მის მიწა-წყალზე არ იყოს ბუნებრივი სიმდიდრე, ან მისი გეოგრაფიული მდებარეობა ხელს უშლიდეს მრეწველობის განვითარებას. პირიქით, საქართველოს აქვს გაუვალი ტყეები, უმდიდრესი მალაროები, აუარებელი სურსათი, ნოყიერი ნიადაგი და ვაჭრობაც ადვილი განსავითარებელია. შეჰქმნა რა დამოუკიდებელი სახელმწიფო, საქართველო იწყებს ახალ ცხოვრებას, ყოველგვარი დარგი მრეწველობისა მალე მოიკიდებს ფეხს. საჭიროა მხოლოდ თაოსნობა და ნივთიერი დახმარება, რომ შრომამ უხვი ნაყოფი გამოიღოს. იმ დრომდე კი, ვიდრე დაიწყებოდეს საქართველოს ფართე ტყეებისა და მდიდარი მადნების დამუშავება, საქართველოს შეუძლია მიაწოდოს სურსათი შორეულ ქვეყნებს. ამგვარად, ახლავე შეიძლება ამ ქვეყანასთან ეკონომიკური ურთიერთობის დამყარება ორივე ქვეყნის სასარგებლოდ“.

ოფიციალურ საფრანგეთს საქართველოში მისი უმაღლესი კომისარი წარმოადგენდა. ეს პოსტი ჯერ გრაფ დე მარტელს ეკავა, 1920 წლის დეკემბერში კი იგი აბელ შევალიემ შეცვალა. დე მარტელი საქართველოდან სექტემბერში გაემგზავრა. შევალიეს თბილისში ჩამოსვლამდე, უმაღლესი კომისრის მოვალეობას კონსული ნეიმანი ასრულებდა.²

სამშობლოში დაბრუნების წინ გრაფმა დე მარტელმა ქართულ პრესასთან ინტერვიუში მკაფიოდ გამოკვთა თავისი პოზიცია: „სრულიად დარწმუნებით შემიძლია ვთქვა, რომ საქართველოს მომავალი უზრუნველყოფილია. ორი წლის დამოუკიდებელი არსებობით ქართველმა ხალხმა გამოიჩინა პოლიტიკური ტაქტი და თავისი ცხოვრების მოწყობის უნარი. ...მე შევეცდები დავამტკიცო, რომ ქართველ ხალხს, რომელმაც აქამდე მოაღწია, სრული მორალური და ფაქტობრივი უფლება აქვს დამოუკიდებლობის იურიდიული აღიარებისა. შემიძლია ვსთქვა, რომ საქართველოს იურიდიულად აღიარების მხურვალე დამცველი ვიქნები. ღრმად მწამს, რომ საქართველოს სიმდიდრე და ნედლი მასალა დიდად დაინტერესებს საფრანგეთის კაპიტალისტებს, და ეჭვი არაა, საფრანგეთი მიიღებს ზომებს საქართველოს საერთაშორისო და კერძოდ მისი ეკონომიკური მდგომარეობის განსამტკიცებლად“.³

საქართველოს გაზეთებმა მკითხველს ფართოდ გააცნეს საფრანგეთის ახალი უმაღლესი წარმომადგენელი საქართველოში აბელ შევალიე. პრეტორიასა და იოჰანესბურგში საფრანგეთის გენერალურ კონსულად ნამსახურემა შევალიემ, 1914 წლიდან დიპლომატიური სამსახური სრულუფლებიანი მინისტრის რანგით ნორვეგიაში გაავრძელა. იყო ინგლისური ენის სპეციალისტი, ადიუნქტ-პროფესორი, წერდა ლექსებსაც.⁴

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921 წ., 9 თებერვალი.

² გაზ. „სახალხო საქმე“, 1920 წ., 11 ნოემბერი.

³ გაზ. „საქართველო“, 1920 წ., 8 სექტემბერი.

⁴ <https://francearchives.fr/findingaid/656cfc5caee7c77e6d4961599df3e78f949087df>

საქართველოში ჩამოსვლისთანავე აბელ შევალემ განაცხადა: „...დარწმუნებული ვარ, ჩემი მომავალი დამოკიდებულება საქართველოს მთავრობასთან იქნება საუკეთესო. მე მივიღე რწმუნება, გადავსცე საქართველოს მთავრობას, რომ ფრანგებს ძმურად უყვართ ქართველები და მე ბედნიერი ვარ, რომ ამის შესახებ აქედან საჯაროდ ვაცხადებ. საქართველოს კარგად იცნობდა საფრანგეთი, მაგრამ ევროპაში მყოფმა საქართველოს მისიამ, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, უფრო ნათლად დახატა საქართველოს როლი, გაეცნო მის შესაძლებლობებს და საჭიროებას. მე ვიმედოვნებ, რომ დამოკიდებულება საფრანგეთსა და საქართველოს შორის უფრო განმტკიცდება“.¹

საქართველოსადმი საფრანგეთის კეთილგანწყობა უფრო საგრძნობი გახდა 1921 წლის დასაწყისიდან, მას შემდეგ, რაც ქვეყნის პრემიერ-მინისტრად სოციალისტი არისტიდ ბრიანი დაინიშნა. 1921 წლის 27 იანვარს საფრანგეთმა, მოკავშირე სახელმწიფოებთან ერთად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სუვერენიტეტი იურიდიულად აღიარა. ამ მნიშვნელოვანი მოვლენის გამო თბილისში გამართულ სადღესასწაულო ბანკეტზე აბელ შევალე აღნიშნავდა: „საფრანგეთი სულით და გულით ულოცავს საქართველოს ხალხს, მთავრობას და რესპუბლიკის თავმჯდომარეს. ...ჩვენმა დიდმა პოეტმა ვიქტორ ჰიუგომ სთქვა: როდესაც ბავშვი გაჩნდება ოჯახში, თავნი დაიხრებიან, გულნი გაიხსნებიან ბავშვის მისაღებად. ბატონებო გავხსნათ ჩვენი გულები, დავხაროთ თავები, რომ ხალხთა ოჯახში მივილოთ, ახალგაზრდა, ახლადშობილი, ან უკვე ახლად აღორძინებული ჩვენი და... უდიდესი გულწრფელობით ვუსურვებ, რომ ახლადაღორძინებულ საქართველოს გარშემო სუფევდეს „ქვეყანასა ზედა მშვიდობა და კაცთა შორის სათნოება“, რაც საფუძველია საერთაშორისო აყვავებისა, კეთილდღეობის“.²

მალე საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ საფრანგეთში თავისი სრულუფლებიანი ელჩი – აკაკი ჩხენკელი დაინიშნა და იგი პარიზში წარგზავნა. ქართველმა დიპლომატმა რწმუნებათა სიგელი საფრანგეთის პრეზიდენტს 1921 წლის 25 თებერვალს გადასცა, – იმ დღეს, როდესაც ბოლშევიკური რუსეთის მე-11 წითელი არმიის ნაწილებმა თბილისი აიღეს და აქ საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება გამოაცხადეს. იმის გამო, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა ამ დღიდან სამიოდე კვირაში დაემხო, საფრანგეთმა თბილისში თავისი საელჩოს გახსნა ველარ მოასწრო.

1921 წლის დამდეგს ხმელთაშუა ზღვიდან საქართველოს საზღვაო აკვატორიაში საფრანგეთის მსუბუქი ესკადრა შემოვიდა, რომლის ფლაგმანი ჯავშან-კრეისერი „ვალდეკ-რუსო“ იყო. ესკადრას კონტრ-ადმირალი შარლ ანრი დიუმენილი (Charles-Henri Dumesnil) მეთაურობდა. მან საქართველოსათვის ერთობ დამამიდებელი განცხადება გააკეთა და გაზეთ „ბათუმის ექოს“ კორესპონდენტის შეკითხვას – „როგორ შეხვდება ანტანტა ბოლშევიკები რომ საქართველოს დაეცნენ?“ – ასე უპასუხა: „ბოლშევიკები ჩვენ მეკობრეებად და კონტრაბანდისტებად მიგვაჩნია. თუ საქართველომ სთხოვა საფრანგეთს დახმარება, ადმირალი დაუყოვნებლივ მიემგებება საქართველოს“.³ თბილისში ჩამოსულ ფრანგ ამირბარს საპატიო დახვედრა მოუწევს. მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიასთან ვიზიტისას დიუმენილმა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობისადმი პატივისცემა და საქართველოს სახელმწიფოებრივი მიზნებისადმი თანაგრძნობა გამოხატა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა 1920 წლის ბოლოსათვის საბრძოლო იარაღისა და ტყვია-წამლის მწვავე დეფიციტს განიცდიდა. ქვეყნის თავდაცვის

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 15 დეკემბერი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1921 წ., 13 თებერვალი.

³ გაზ. „საქართველო“, 1921 წ., 13 იანვარი; В. Адамия, Из истории английской интервенции Грузии (1918-1921), Сухуми, 1961, с. 213.

განსამტკიცებლად, მით უფრო საბჭოთა რუსეთის მხრიდან მოსალოდნელი აგრესიის ვითარებაში, მთავრობა დასავლეთის სახელმწიფოებისაგან იარაღის შეძენას ცდილობდა. ლონდონი უარზე იყო, პარიზში კი საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის იურიდიულად აღიარებამდე დადებითი პასუხისაგან თავს იკავებდნენ. ბოლოს, როგორც იქნა, გაიცა თანხმობა და საქართველომ საფრანგეთის სამხედრო წარმომადგენლის კორბეილის მეშვეობით, კონსტანტინოპოლის საწყობებიდან მიიღო ვრანგელის არმიის კუთვნილი იარაღის გარკვეული მარაგი. სამწუხაროდ, მისი დიდი ნაწილი „გაფუჭებული და შეკეთებული აღმოჩნდა“.¹

საფრანგეთი იყო ერთადერთი სახელმწიფო, რომელმაც 1921 წლის თებერვალ-მარტში საქართველოს რეალური დახმარება გაუწია საბჭოთა ჯარების მოგერიებაში. ამ ქვეყნის სამხედრო ხომალდებმა საარტილერიო მხარდაჭერა აღმოუჩინეს ქართულ საბრძოლო შენაერთებს აფხაზეთის მხრიდან შემოჭრილი მე-9 წითელი არმიის ნაწილების შესაკავებლად. ამ ფაქტის გამო ინგლისელი ისტორიკოსი დევიდ ლენგი წერდა: ფრანგებმა სცადეს ცეცხლი გაეხსნათ სანაპიროზე მოქმედი ბოლშევიკური რაზმებისათვის, მაგრამ არ გადმოუსხამთ დესანტი და რუსული თვითმფრინავის გამოჩენისთანავე უკუიქცნენ.²

სინამდვილეში, ფრანგული ხომალდების მონაწილეობა საბრძოლო ოპერაციებში უფრო მასშტაბური იყო. კერძოდ, მათ დაბომბეს მოწინააღმდეგის პოზიციები გაგრის, გუდაუთის, ახალი ათონის, სოფლების ვესიოლოეს და პილენკოვოს მიდამოებში.³ ბოლშევიკები იძულებული გახდნენ ხელი აეღოთ ზღვიდან შეტევაზე და სახმელეთო ბრძოლით შემოფარგლულიყვნენ. საფრანგეთის ესკადრამ უზრუნველყო ქართველი მებრძოლებისა, მოსახლეობის ნაწილისა და უცხოური მისიების ევაკუირება სოხუმიდან, ოჩამჩირიდან და ფოთიდან.⁴

საქართველოს თავსდამტყდარი კატასტროფის შესახებ ინფორმაცია საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს აბელ შევალიემ მიაწოდა. დეპეშა ხაზს უსვამდა, რომ საქართველოს ბოლშევიკური ოკუპაცია იყო „პატარა სოციალისტური სახელმწიფოს მკვლელობა მოსკოვის კომუნიზმის მიერ და მესამე ინტერნაციონალის სამხედრო და იმპერიალისტური გამარჯვება მეორეზე“.⁵

დამხობილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა და დამფუძნებელი კრების წევრები ემიგრაციაში ბათუმიდან ფრანგული ნაღმოსნების ესკორტით გაემგზავრნენ. სამშობლოდან დევნილ ქართველებს გემზე თან ახლდა აბელ შევალიეც, რომელმაც, თავისი ქვეყნის ხელისუფლების სახელით, ნოე ჟორდანიას მთავრობა პარიზში მიიპატიჟა. საქართველოს ემიგრირებულმა მთავრობამ და ქართულმა პოლიტიკურმა ემიგრაციამ ბინა საფრანგეთში დაიდო.

¹ ნ. ჟორდანია, ჩემი წარსული, თბ., 1990, გვ. 119.

² David Marshall Lang, A Modern History of Georgia. London, Weidenfeld and Nicolson, 1962, p. 237.

³ <http://pluto9999.livejournal.com/19471.html>

⁴ თ. ჩაჩანიძე, ფრანგული ესკადრის ოპერაციები საქართველოს სანაპიროსთან, ჟურნ. „არსენალი“, 2006, № 6, გვ. 42.

⁵ <https://francearchives.fr/findingaid/656cfc5caee7c77e6d4961599df3e78f949087df>

Otar Janelidze

Gori State University

**RELATIONS OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA WITH FRANCE
(1918-1921)
RESUME**

France started trade and economic cooperation with the Democratic Republic of Georgia before deciding to recognize it. The Georgian-French Chamber of Commerce was established in Tbilisi. The chamber was under the patronage of the authorities of both countries. In 1920, treaties were signed in France with the “Chabrier Morel” trade center, and the “Ferran-Gentran” French silk producer syndicate. Georgia opened an economic mission in France, headed by Ioseb Eligulashvili, a member of Georgia’s Constituent Assembly.

In January 1920, France de facto recognized the independence of the Democratic Republic of Georgia. In the second half of the same year, a French consulate opened in Tbilisi.

In the fall of 1920, the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Georgia, Yevgeny Gegechkori, was in Paris. Official France was represented in Georgia by a High Commissioner. This post was first held by Count de Martel, and in December 1920, he was replaced by Abel Chevalier.

France’s positive attitude towards Georgia became more pronounced from the beginning of 1921 after the Socialist Aristide Briand was appointed as Prime Minister. On January 27, 1921, France, together with the Allies, legally recognized the sovereignty of the Democratic Republic of Georgia. the Democratic Republic of Georgia appointed Akaki Chkhenkeli as its Ambassador to France and sent him to Paris.

In February-March 1921, France was the only country that provided real assistance to Georgia in repelling the Soviet troops, to no avail, The Democratic Republic of Georgia fell. The Georgian émigré government and Georgian political émigré thus settled in France.

THE IMPORTANCE OF ENERGY PROJECTS IN THE ESTABLISHMENT OF AZERBAIJAN - GEORGIA- TÜRKİYE TRIPLE RELATIONS

Abstract

The production and export of energy resources in Central Asia and the Caucasus region have been collected in the de facto monopoly of Russia for many years. In this sense, the route through which the oil pipeline would pass was also of great importance in determining the political independence of Azerbaijan. The most important issue to be resolved after the signing of the "Contract of the Century" was the determination of the most suitable route for the transit line. Despite all the pressures, Haydar Aliyev, taking into account the geopolitical interests of the Republic of Azerbaijan, resolutely advocated for the main oil pipeline to pass through the territory of Georgia and Türkiye, and succeeded in realizing the East-West route.

Cooperation in the field of energy has been successful, and large-scale projects such as Baku - Tbilisi - Ceyhan, Baku - Tbilisi - Erzurum, and Southern Gas Corridor have taken the trilateral relations to a new dimension and have become the key to stability and development in the region.

This study, which was carried out using qualitative analysis methods, aims to investigate the release of Azerbaijan's energy resources to the world markets after the collapse of the USSR and the contribution of these projects to the establishment of Azerbaijan - Georgia - Türkiye cooperation.

Keywords: *Azerbaijan, Georgia, Türkiye, trilateral relations, energy projects*

Introduction

Like other alliance states that tried to benefit from the Perestroika (restructuring) policy put forward by M.Gorbachev near the collapse of the USSR, movements toward independence began in Azerbaijan. With these reforms, institutions, and organizations completely dependent on central planning have tended to become independent one by one. These tendencies have mostly manifested themselves in the energy sector. The first steps were taken in the late 80s, and the State Fuel Committee of the Azerbaijan SSR was established in 1988. ¹ After the Bloody January events, this institution was separated from the USSR Ministry of Oil and Natural Gas Industry, and the Maritime Alliance was established to market oil to foreign markets.² Western countries, which closely followed Perestroika, which was the beginning of the end for the Soviet State, turned the Caspian basin into the center of attention due to its large energy reserves, and remained vigilant to "grab a share" from this rich "energy boiler". The newly established Maritime Alliance aimed to contact Western companies and explore the revenue perspectives of

¹ Mecidov, C. *SSCB'nin dağılmasından sonra merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte Azerbaycanda uygulanan iktisat politikaları*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Eskişehir: 2000, s.11.

² Qasımlı, M. *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003)*: 2 hissədə. I hissə, Bakı: 2015, s.286.

Azerbaijan's energy resources. In October 1991, Azerbaijan declared its independence and managed to take control of its natural resources, which had been exploited by Russia for years, with this, the country, which has a very rich history in terms of the oil industry in the world, turned into a voice in the struggle for the revenue and export of its energy resources.

The political and socioeconomic landscape of Azerbaijan after the Declaration of Independence

In the first years of independence, the socio-political situation in the Republic of Azerbaijan was not encouraging and there was a crisis in all areas. The First Karabakh War, which started as a result of Armenia's military attack, power struggles, economic collapse, chaos, and disorder in all areas of social life, threatened the independence of the state. This situation also affected Azerbaijan's foreign policy and prevented the establishment of bilateral and multilateral relations.

National leader Haydar Aliyev, who came to power again in 1993 upon the request of the people, managed to eliminate threats to Azerbaijan's independence. Stability and peace were achieved, and at the same time, rapid and successful steps were taken to regulate foreign policy. Unlike previous presidents, one of the main principles of the balanced foreign policy determined by Haydar Aliyev was the regulation of relations with close neighbors. In this respect, great importance was given to the establishment of Azerbaijan-Turkey and Azerbaijan-Georgia bilateral relations. Frequent contacts were made with state and government officials of Turkey and Georgia, and important issues concerning the parties were discussed. In addition, with the start of work on energy projects, the cornerstones of tripartite relations have begun to be laid one by one.

Determining the East-West export route

After coming to power, Haydar Aliyev set the export of Azerbaijan's energy resources, which are the key to the country's political and economic development, to Western markets as one of his main goals. As a result of long efforts and contacts, the "Agreement on the joint revenue and distribution of the Azeri and Chirag deposits in the Azerbaijan sector of the Caspian Sea and the deep sections of the Gunashli deposit" was signed on September 20, 1994. 11 international oil companies representing 7 countries of the world participated in the "Contract of the Century" worth 7.4 billion dollars. After the agreement was signed, the issue of which countries the oil pipeline would pass through led to extensive negotiations. As it is known, the production and export of energy resources in Central Asia and the Caucasus region have been under the de facto monopoly of Russia for many years. In this respect, the route of the oil pipeline was also of great importance in determining the political independence of Azerbaijan.

The most important issue to be resolved after the signing of the "Contract of the Century" was to determine the most suitable route for the transit line. Among the alternatives, the main export pipeline that will carry Azerbaijan's energy resources to world markets will pass through Russia, Iran, Armenia, and Georgia.

The problems between Iran and the USA and Western countries have caused Iran to lose its chance to become a transit country. Since the majority of the companies that signed the agreement of the century are representatives of these states, the issue of transporting oil through Iran was removed from the agenda.

As another alternative, Armenia becoming a transit country has been on the agenda. If Armenia accepted the solution of the Karabakh conflict in line with Azerbaijan's interests, it

could be a strong alternative in the context of a transit country. Armenia's continuation of its occupying policy has also eliminated this route.

Russia was trying to monopolize the transportation of Azerbaijani oil and prevent it from being transported through other countries. Following the agreement of the century, Russian officials claimed that the interests of other Caspian basin states were not taken into consideration and announced that steps would be taken towards Azerbaijan. Not content with this, other means of pressure were resorted to. While the discussions about the route of the oil pipeline were continuing, the Russian armed forces intervened in Chechnya militarily. Although one purpose of the intervention was to reconnect the administration in the North Caucasus to Russia and at the same time to prove that the lands where the pipeline might pass were safe, the other purpose was to intimidate Azerbaijan. Azerbaijan's northern borders were blocked as a result of the military intervention in Chechnya¹.

On the other hand, Russia has begun to put pressure on Georgia, which is the strongest alternative. For this purpose, former Prime Minister of Russia Viktor Chernomyrdin visited Georgia in 1998 and tried to persuade President Eduard Shevardnadze to abandon the project.² The threats against Georgia did not end there; the President of Georgia, Eduard Shevardnadze, was assassinated and luckily he survived. Despite all the pressure, Haydar Aliyev resolutely defended the main oil pipeline to pass through the territory of Georgia and Turkey, taking into account the geopolitical interests of the Republic of Azerbaijan. In addition, by following a balanced policy and deciding to transport the first oil through two routes - Baku-Supsa and Baku-Novorossiysk, it managed to eliminate Russia's intervention. Although there is a possibility that some problems may arise due to the Georgian-Abkhazian and Georgian-Ossetian conflicts, Georgia has been accepted as the most suitable option as a transition country (followed by Turkey). The reasons why Georgia is the most suitable option can be listed as follows:

- Georgia is experienced in this field. The transportation of energy resources through Georgia began in the 19th century. Starting in the 19th century, the Baku-Batumi white oil line served.

- Western companies, investors of the "Contract of the Century", were responsible for Georgia being chosen as the route. They approached positively. - This pipeline will pass through Georgia and connect Azerbaijan and Turkey. It was in line with Azerbaijan's geopolitical interests.

- The distance was shorter compared to other alternatives.

- The climate of the pipeline route was more suitable than other alternatives.

Therefore, the selection of the Baku-Tbilisi-Ceyhan route and the implementation of the main export pipe project were of great strategic importance and played a major role in removing the political and economic stability of both Azerbaijan and Georgia from Russia's monopoly. The Caspian basin has played an effective role in ensuring the energy security of the European Union by directing its energy resources to the West via Georgia and Turkey.

Approval of the Baku–Tbilisi–Ceyhan route as the main export pipeline

After the transit countries are determined, it is time to establish the legal framework for the implementation of the projects. One of the goals set by the President of the Republic of Azerbaijan Haydar Aliyev before his visit to Georgia in 1996 was to sign an agreement on the transportation of oil through Georgia.³ The agreement in question was signed during the visit,

¹ Qasımlı, M. *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003)*: 2 hissədə. I hissə, Bakı: 2015, s. 305.

² Camal Arıxov. *Azərbaycan-Gürcüstan iqtisadi əməkdaşlığında neft amili*. Bakı: 2008, s.10-11.

³ Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] c.5*, Bakı: 1998, s.204.

and the first step was taken towards the implementation of the project. The exact determination of the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline as the main export oil pipeline was first stated at the Trabzon meeting of the Presidents of Azerbaijan, Georgia, and Türkiye on April 26, 1998.¹ Three Presidents stated that the main export oil pipeline will be the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline. Subsequently, the "Ankara Declaration", which envisages the determination of the Baku-Tbilisi-Ceyhan route for the transfer of the energy resources of the Caspian region, especially Azerbaijani oil, to Turkey, was signed by Haydar Aliyev on behalf of Azerbaijan, Eduard Sheverdnadze on behalf of Georgia, in the Turkish Grand National Assembly on 29 October 1998. It was signed by Nursultan Nazarbayev on behalf of Kazakhstan, Suleyman Demirel, and Mesut Yılmaz on behalf of the Republic of Türkiye, İslam Kerimov on behalf of Uzbekistan, and Bill Richardson, the US energy official on the witness side.² In the interview he gave after the declaration was signed, Haydar Aliyev stated that the project has been worked on for four years and that an agreement is being approached step by step.³ On 8 November 1999, within the scope of the OSCE Istanbul Summit, the project was moved towards realization with the signing of the "Agreement between the Republic of Azerbaijan, Georgia, and the Republic of Türkiye on the Transportation of Crude Oil through the Territories of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Türkiye with the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Export Oil Pipeline". Another important step has been taken.⁴ The next "round" of negotiations was held in Istanbul in February 2000 between representatives of Azerbaijan, Türkiye, Georgia, and the USA. Although an agreement was reached on the text of the contract between Georgia and the investor companies in this meeting, Georgia, which received transit status, declared that it was not satisfied with the tariffs previously determined by the parties and gave up signing the commercial agreement. This step of the neighboring country caused the project to be postponed for a while. For this reason, President of the Republic of Azerbaijan Haydar Aliyev paid an official visit to Georgia on 22-23 March 2000, transferred Azerbaijan's share of transit rights to Georgia, and persuaded President Sheverdnadze to sign the agreement. This diplomatic maneuver was the key to the implementation of the project.⁵

Contribution of energy projects to the establishment of Azerbaijan-Georgia-Türkiye trilateral relations The difficult and contradictory negotiation process, which lasted several years, was successful and the Baku-Tbilisi-Ceyhan project turned from legend to reality. On September 18, 2002, the groundbreaking ceremony of the Azerbaijani leg of the Baku-Tbilisi-Ceyhan main export pipeline, which connects the Caspian Sea and the Mediterranean and is considered the largest project in the South Caucasus, was held. Turkish President Ahmet Necdet Sezer, Georgian President Eduard Shevardnadze, US Energy Secretary Spencer Abraham, and many state and government representatives attended the ceremony. After the start of work on the project, the security of the pipeline has become one of the priority issues for the participating states. Ensuring the security of the East-West energy corridor, which was achieved despite various pressures and even threats, was one of the most important issues that concerned the parties, and the will of the parties played a key role in this sense. As a matter of fact, at the Trabzon meeting held in 2002, the issue of ensuring the security of the pipeline was specifically emphasized in the "Agreement on the fight against terrorism, organized crime and other serious crimes" signed between the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Türkiye. As a result of this agreement, the "Protocol on Ensuring the Security of the East-West Energy

¹ Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] c.15*, Bakı: 2005, s.238.

² Əliyev, H. *Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] c.18*. Bakı: 2006, s.127.

³ Əliyev, H. *Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] c.18*. Bakı: 2006, s.128.

⁴ Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] c.23*. Bakı: Azərneşr: 2008, s.147.

⁵ Əliyev, H. *Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] c.18*. Bakı: 2006, s.17.

Corridor" was signed between the Republic of Azerbaijan, Georgia, and the Republic of Türkiye on 23 June 2003.¹ The Baku-Tbilis-Ceyhan project, which took four years to build, was completed in 2006, and the oil flowing through the main export oil pipeline reached the Ceyhan port on May 28. Thus, the legend connecting the Caspian Sea and the Mediterranean, thus connecting the three countries, came true. One of the most important branches of Azerbaijan - Georgia-Türkiye cooperation in the field of energy is the Baku-Tbilisi-Erzurum project, which provides the transportation of natural gas produced from Azerbaijan's "Shah Deniz" field. On June 4, 1996, an agreement was signed in Baku regarding the distribution of production, which enabled the operation of this field with foreign companies.² "The Baku-Tbilisi-Erzurum route of the natural gas produced in the Shah Deniz field in the Azerbaijan sector of the Caspian Sea "Agreement on transportation along the border" was signed between Türkiye on 12 March 2001, and Georgia and Azerbaijan on 29 September 2001. The project, the construction of which started in October 2004, was completed in two provinces, and natural gas exports started to Georgia in 2004 and to Türkiye in 2007. With the implementation of the project that enables Azerbaijan to export natural gas for the first time in its history, Azerbaijan-Türkiye-Georgia trilateral relations have expanded, the geopolitical and geoeconomic position of the South Caucasus region has strengthened, and it is also important for the energy security of Europe and the integration of the participating countries to the West. The road has been covered.

The Southern Gas Corridor project, which was initiated as a continuation of the project and aims to increase and diversify the energy supply of these countries by delivering natural gas resources in the Caspian Sea to markets in Europe, can be considered the masterpiece of Azerbaijan-Georgia-Türkiye energy cooperation. For the implementation of the project, the existing infrastructure was expanded and a new pipeline chain was built. There are four projects within the scope of the Southern Gas Corridor:

- Full-scale development of Shah Deniz gas condensate field
- Expansion of South Caucasus Pipeline (SCPX) project
- "Trans Anatolian Natural Gas Pipeline" (TANAP) project
- Trans-Adriatic Pipeline (TAP) project³

TANAP, one of the main branches of the Southern Gas Corridor, whose foundation was laid at the Sengechal terminal in Baku on September 20, 2014, was completed on November 30, 2019, and TAP was completed at the end of 2020.⁴

Azerbaijan-Georgia-Türkiye cooperation is not limited to the energy field, strong trilateral relations have also been established in defense, military, economic, transportation, social, and various other fields. With the implementation of the Baku - Tbilisi - Kars railway project, the region turned into a transportation junction. The economic projects implemented have changed the economic map of the region and were effective in ensuring stability and development. Cooperation in the military field was effective in maintaining Georgia's neutrality in the Second Karabakh War.

¹ Azərbaycanın Xarici siyasəti. *Sənədlər məcmuəsi*, I hissə, 2003. s. 286.

² Heydər Əliyev *Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə]* c.6. Bakı: 1998, s.412.

³ The Southern Gas Corridor . May 31, 2023. https://minenergy.gov.az/en/layiheler/cenub-qaz-dehlizi_2196

⁴ *Azərbaycanın Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinə cəlb etdiyi maliyyə vəsaitləri açıqlanıb. Azertag* September 5, 2018. https://azertag.az/xeber/Azerbaycanin_Cenub_Qaz_Dehlizi_layihesine_celb_etdiyi_maliyye_vesaitleri_achiqlanib-1191655

Conclusion

The exploitation of energy resources, its most valuable wealth, has been the key to Azerbaijan's existence as an independent state. At the same time, projects implemented using the country's energy resources have a great impact on maintaining the political and economic existence of Azerbaijan and Georgia and their integration with the West, as well as ensuring the energy security of the three states, their economic development and strengthening their geopolitical positions.

While the implementation of trilateral projects is the main factor affecting the development of Azerbaijan-Georgia-Türkiye cooperation, it will further strengthen the ties between the peoples of the region and continue to create solid foundations for the continuity of prosperity and stability in the lands extending from the Caspian Sea to the Mediterranean.

ერნესტ ლავისის ახალი ისტორიის სახელმძღვანელო საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე

წინამდებარე ნაშრომი ისტორიოგრაფიულ ხასიათს ატარებს და როგორც სათაურიდან კარგად ჩანს, მიზნად ისახავს გამოარკვეოს როგორ არის განხილული ფრანგი ისტორიკოსის ერნესტ ლავისის ახალი ისტორიის ქართულ სახელმძღვანელოში საფრანგეთის ისტორიის ორი ცენტრალური პრობლემა საფრანგეთის დიდი რევოლუცია და ნაპოლეონის ეპოქა. ამ კუთხით ეს საკითხი შესწავლილი არ ყოფილა და წინამდებარე ნაშრომი ამის პირველ მცდელობას წარმოადგენს. ჩვენ შეძლებისდაგვარად შევეცადეთ თავიდან აგვეცილებინა სახელმძღვანელოში ამ საკითხების გაშუქების აპოლოგეტური განხილვა ანდაც შეუფასებლობა. გვინდოდა გამოგვეჩვენა მისი ძლიერი და სუსტი მხარეები და აგვეჩვენა მისი გამომწვევი მიზეზები. ასეთია საკითხისადმი მეცნიერული მიდგომა.

1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მსოფლიო ისტორიის შესწავლის საქმეში არავითარ სტაგნაციას, რეგრესს, ჩავარდნას, როგორც ამას ხაზს უსვამდნენ საბჭოთა წლებში ადგილი არ ჰქონია. პირიქით, ეს დარგი ვითარდება, წინ მიდის, შეძლებისდაგვარად პროგრესირებს, ამიტომ ამ დარგის ისტორიიდან აღნიშნული მონაკვეთის ელიმინირება, ამოღება, როგორც ეს ხდებოდა საბჭოთა პერიოდში, გამართლებული არ უნდა ჩანდეს. ეს პერიოდი თითქოს არცკი არსებობდა, გაქრა, გაუჩინარდა, მივიწყების სქელმა მტვერმა დაფარა. ეს არც იყო გასაკვირი. ასეთი გახლდათ პოლიტიკური ნება. აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე ქართულმა ისტორიოგრაფიამ შეეცადა გამოეწვრებინა ეს შეუსაბამობა, სულ სხვა აქცენტები დასვა, დარგის განვითარების სულ სხვა საერთო სურათი და პერიოდიზაცია დადო. საკითხის განხილვა პოლიტიკური განსჯის სფეროდან აკადემიური მსჯელობის საგანი გახდა. ეს სულ სხვაგვარი მიდგომა იყო, სულ სხვა აქცენტები დასვა, ვიდრე ეს აქამდე იყო. მის მთავარ პოსტულატს ამ დარგში 1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მიერ შეტანილი წვლილის რეანიმაცია, რეაბილიტაცია წარმოადგენს.¹

1918 წლის 26 მაისს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ დიდი აქტუალობა შეიძინა მსოფლიო ისტორიის მათ შორის, ცხადია, ახალი ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოების შექმნის იდეამ. ეს ადვილი გასაგებია. ქართულ სკოლაში მსოფლიო ისტორიის კვალიფიცირებული, ნორმალური, სწავლება ყოველად წარმოუდგენელი იქნებოდა კარგი სასკოლო სახელმძღვანელოების შექმნის გარეშე. სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს, რომ მთელი ძალისხმევა სწორედ, ამ მიმართულებით იქნა წარმართული. მნიშვნელოვანწილად, სწორედ ამით იყო განპირობებული სახელმძღვანელოების

¹ კალანდაძე მ. საფრანგეთის დიდი რევოლუციის აგრარული კანონმდებლობის შესწავლა საქართველოში, თბ., 2006. კალანდაძე მ. მსოფლიო ისტორიის პერიოდიზაცია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თბ., 2007. კალანდაძე მ. ქართული მედიევისტის სათავეებთან, თბ., 2009. კალანდაძე მ. ამერიკის შეერთებული შტატების ახალი ისტორიის შესწავლა საქართველოში, თბ., 2015. კალანდაძე მ. ყველა სიკეთე საბჭოთა რეალობასთან როდი ასოცირდება, თბ., 2021. კალანდაძე მ. ნაპოლეონის კანონშემოქმედებითი საქმიანობის შესწავლა საქართველოში, თბ., 2021. კალანდაძე მ. XX-XXI საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიის ევროპული ორიენტაციების ევოლუცია, თბ., 2023. კალანდაძე მ. დიმიტრი უზნაძე, საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე, თბ., 2016.

ის ბუმი, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში. ის წმინდა პრაგმატული, პრაქტიკული, მოსაზრებებით იყო განპირობებული.

ერთ-ერთი მათგანი იყო ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსის აკად. ერნესტ ლავისის „ახალი ისტორიის“ სახელმძღვანელო, რომელიც განკუთვნილი იყო უმაღლესი პირველდაწყებითი სკოლების სახელმძღვანელოთ და 1918 წელს გამოვიდა ქუთაისში. მთარგმნელი ყოფილა ტ.ხუნდაძე.¹ ის, რომ ეს თარგმანია, სულაც არ ამცირებს ამ ნაბიჯის მნიშვნელობას. ის ამ სფეროში ქართულ რეალობაში არსებული ვაკუუმის შევსებას ისახავდა მიზნად, ამიტომ ამგვარი ნაბიჯი სავსებით გამართლებული ჩანდა.

დიდი ხნის მანძილზე, ეს სახელმძღვანელო, უმთავრესად, ტოტალიტარულ ბოლშევიკური რეჟიმის ძალისხმევით, ფართო საზოგადოებისათვის სრულიად უცნობი იყო და კადრში ვერ ხვდებოდა. ის თვით სპეციალისტებისათვისაც კი ნაკლებად იყო ცნობილი. საბჭოთა წლებში ეს საკითხი ტაბუდადებულ თემად იყო გამოცხადებული, ამიტომ ეს სახელმძღვანელო საბჭოთა პერიოდში დავიწყებას მიეცა.² არსებითად შეიცვალა სიტუაცია პოსტსაბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში. გადაიდგა პირველი ნაბიჯი ამ სახელმძღვანელოების რეანიაციის, რეაბილიტაციის გზაზე. ამ სახელმძღვანელოს პირველ აღმოჩენად პროფ. მ.კალანდაძე უნდა მივიჩნიოთ.³ ამგვარი ინდეფერენტული დამოკიდებულება ადვილი გასაგებია. ცხადია, აშკარად ცილდება წმინდა აკადემიურ ჩარჩოებს და აშკარად გამოკვეთილი პოლიტიკური სარჩული გააჩნია. მასში საბჭოთა წლებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წარმატებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების გამოძახილი მოჩანს.

* * *

გამოჩენილი ფრანგი ისტორიკოსი აკად. ერნესტ ლავისი თავის ახალი ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში, ბუნებრივია, ჩერდება და განიხილავს საფრანგეთის დიდ რევოლუციას და ნაპოლეონის ეპოქას. ჩვენი ამოცანაა გამოვარკვიოთ თუ როგორ არის ერნესტ ლავისის სახელმძღვანელოში გაშუქებული მსოფლიო ისტორიის ეს ორი ღირშესანიშნავი მოვლენა.

უწინარესად უნდა შევეხოთ ერთ საკითხს, რომელიც მაშინდელი გადასახედიდან სავსებით მისაღები ჩანს, მაგრამ დღევანდელი გადასახედიდან შეიძლება ცოტა უცნაური იყოს. ის ეხება საკითხის პერიოდიზაციას. ამ ეპოქას ორ პერიოდად ყოფენ. ახალი ისტორია, აღმოჩენებიდან საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დაწყებიდან და თანამედროვე ისტორია, საფრანგეთის რევოლუციიდან. რამდენად მართლზომიერი იქნებოდა თანამედროვე ისტორიის დაწყება XVIII საუკუნის მიწურულს საფრანგეთის დიდი რევოლუციით.⁴ ასეთ მიდგომას აქვს თავისი რეზონე, აზრი და იმ პერიოდის ისტორიოგრაფიაში თავისი მომხრეები ყავდა. როგორც ჩანს, მათ შორის უნდა მოვიანოთ ფრანგი ავტორიც. ეს ერთი ხედავ იყო. შეიძლება არსებობდეს განსხვავებული მიდგომა. აქ, ვგულისხმობთ იმას, რომ იმ პერიოდის გადასახედიდან, ალბათ, გაცილებით უფრო უპრიანი იქნებოდა უახლესი ისტორიის დაწყება 1870 წელს საფრანგეთ-პრუსიის ომის დაწყებით, როგორც ამას ბევრი ისტორიკოსი აკეთებს. ფაქტობრივად, აქ სრულდება არა თანამედროვე ისტორიის ერთი ქვეპერიოდი, როგორც ეს ერნესტ ლავისის სახელმძღვანელოშია,

¹ ლავისი ე. ახალი ისტორია, თარგმანი ხუნდაძე ტ. ქუთაისი, 1918.

² წერეთელი ქ. სასკოლო ისტორიული განათლება საქართველოში 1804-1917, თბ., 1978. კილურაძე გ. ახალი ისტორია, ნაწილი პირველი, თბ., 1970, გვ. 347-367. ტაბაღუა ი., ჩოჩია ვ. მსოფლიო ისტორიის შესწავლა და კვლევა საქართველოში, ევროპის ქვეყნების ისტორიის საკითხები, ნაკვეთი მესამე, თბ., 1989. გვ. 161-171.

³ კალანდაძე მ., დასახ. ნაშრ. 2006. კალანდაძე მ. დასახ. ნაშრ, თბ., 2007. კალანდაძე მ. დასახ. ნაშრ. 2015. კალანდაძე მ. დასახ. ნაშრ, თბ., 2021.

⁴ ლავისი ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 24.

არამედ ახალი ისტორია „მე-XVIII-ის დასასრულიდან, 1789 წლის საფრანგეთის დიდი რევოლუციის წყალობით იწყება ახალი ხანა საფრანგეთის, ევროპისა და მთელი კაცობრიობისათვის“.¹ აქედან თანამედროვე ისტორიის დაწყება ნაადრევი უნდა იყოს.

მოსალოდნელი იყო, რომ სახელმძღვანელოში ვრცლად იქნებოდა საუბარი საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონის ხანაზე. ეს სახელმძღვანელო ფრანგ ისტორიკოსს სავსებით ხელეწიფებოდა და ამაში გასაკვირი არც არაფერი არ იქნებოდა, მაგრამ სინამდვილე ცოტა სხვაგვარია და უნდა ითქვას, რომ მოულოდნელი აღმოჩნდა. სახელმძღვანელოში საკითხები გაშუქებულია თავისებურად, რაც ცოტა არ იყოს უცნაური გვეჩვენა. აქ წინ არის წამოწეული არა ამ ეპოქის ისტორიის გაშუქება, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, არამედ ერთი კონკრეტული საკითხი საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის ომები. ფაქტობრივად, ეს გახლავთ ამ ეპოქის საგარეო პოლიტიკა. ეს, ცხადია ძალიან კარგია და საინტერესოა, მაგრამ მართო ეს საკმარისი არაა. ამგვარი მიდგომა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ხანაზე სრულყოფილ წარმოდგენას ვერ გვიქმნის, სამინაო პოლიტიკაზე თითქმის არაფერი თქმულა და კადრში ვერ ხვდება. რამდენად მართლზომიერი იქნებოდა ასეთი მიდგომა სკოლის სახელმძღვანელოში ძნელი სათქმელია. ჩვენი აზრით, აქ ექსპერიმენტთან შეიძლება გვქონდეს საქმე.

დავიწყოთ საფრანგეთის დიდი რევოლუციით. თავდაპირველად სასურველი იქნებოდა გავეცნოთ გვემას, რომელიც მოცემულია სახელმძღვანელოში. ის ექვს საკითხს ეხება: 1. თანამედროვე ისტორია. 2. უფლებათა გათანაწილება. 3. 1792 წლის ომები. 4. კოალიცია 1793 წელს. 5. სხვადასხვა დაპყრობები რევოლუციის განმავლობაში. 6. საფრანგეთის მოკავშირე რესპუბლიკები. რა შეიძლება ითქვას ამ გვემასზე? ეს არაა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის გვემა. ეს არის ერთი კონკრეტული საკითხის გვემა, რომელიც, უმთავრესად, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის გამოძახილს, რეზონანსს, ევროპაში უკავშირდება. ეს ადვილი გასაგებიცაა და მჭიდრო კავშირია ავტორის მთავარ ჩანაფიქრთან, განიხილო საფრანგეთის დიდი რევოლუცია ევროპულ კონტექსტში. საერთაშორისო ურთიერთობებთან მჭიდრო კავშირში ფაქტობრივად, ეს არის საფრანგეთის დიდი რევოლუციის საგარეო პოლიტიკა. კიდევ ერთხელ ვიტყვით, რომ საკითხის ასე ვიწრო ასპექტში განხილვა რამდენად იქნებოდა გამართლებული სკოლის სახელმძღვანელოში ძნელი სათქმელია. მან ეს საკითხი ასე გადაწყვიტა. ეს მისი ნებაა, მას გააჩნია თავისი პლუსები და მინუსები. ეს საკითხი ჩვენ ასე გვესახება.

სახელმძღვანელოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის სწორი პერიოდიზაცია ამ თემაზე მსჯელობის ერთ-ერთ მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. საკითხი არის საინტერესო და აქტუალური. ფრანგ ისტორიკოსებს შორის ამის თაობაზე სერიოზული აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. მათი ერთი დიდი ნაწილი (ტიერი, ფრანსუა მინიე, ალბერ სორელი, ა.სობული, ჟერმენა და კლოდ ვალარები) საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ხანად აღიქვამდნენ ნაპოლეონის ეპოქას და მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოები ასე ესახებად 1789 წლიდან 1814 წლამდე. ზოგიერთმა ფრანგმა ისტორიკოსმა (ალფონს ოლარი, ფილიპ სანიაჟი) მცირე კორექტივები შეიტანა ამ პერიოდიზაციაში. ისინი იმპერიას არ აღიქვამდნენ რევოლუციის ხანად და რევოლუციის ეპოქად ესახებოდათ 1789-1804 წლები. წყალგამყოფი იყო ნაპოლეონის იმპერატორად კურთხევა 1804 წლის 2 დეკემბერს. ეს მეორე თავსაზრისია. არსებობს მესამე ვერსია. მათ საფრანგეთის დიდ რევოლუციას და ნაპოლეონის ეპოქას შორის ნიშანსვებად ესახებოდათ 1799 წლის 18 ბრიუმერის (9 ნოემბრის) სახელმწიფო გადატრიალება, რომლის შედეგადაც ხელისუფლების

¹ ლავისი ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 24.

სათავეში მოექცა გენერალი ნაპოლეონ ბონაპარტი. ისინი ფიქრობდნენ, რომ რევოლუცია დაიწყო 1789 წელს და დასრულდა 1999 წლის 18 ბრიუმერის გადატრიალებით.¹

როგორი იყო საფრანგეთის დიდი რევოლუციის პერიოდიზაციის საკითხი სახელმძღვანელოში გადაწყვეტილი? კონკრეტულად ამ თემაზე მსჯელობა არ გვხვდება და სკოლის სახელმძღვანელოში ამის გაკეთება არცაა აუცილებელი. ჩვენ ვცადეთ სახელმძღვანელოს შინაარსში ამოგვეკითხა ამაზე მინიშნება. კატეგორიულად არაფერს ვამტკიცებთ, მაგრამ მეტად ფრთხილად უფრო იმ აზრისაკენ ვიხრებით, რომ საფრანგეთის დიდ რევოლუციას და ნაპოლეონის ხანას შორის მიჯნად მას შეიძლება ესახებოდა 1799 წლის 18 ბრიუმერის (9 ნოემბრის) სახელმწიფო გადატრიალება, ეტყობა, მას საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ეპოქად ესახებოდა 1789-1799 წლები.² ეს იყო სწორი მიდგომა და ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ მას.

ახლა გადავიდეთ მეორე თემაზე. ერთი შეხედვით ის ცოტათი უცნარად იწყება, მაგრამ მხოლოდ ერთი შეხედვით. თითქოს ის საშინაო პოლიტიკას უკავშირდება, მაგრამ სინამდვილეში ეს მთლად ასე როდია. მინიშნება ადამიანის და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაციაზე გამჭვირვალეა, მაგრამ მოიაზრება საერთაშორისო კონტექსტში. მოვიყვანთ ამონარიდს სახელმძღვანელოდან, აი რას ვკითხულობთ აქ: „ნაციონალურმა კრებამ საფრანგეთში 1789 წელს შეზღუდა მეფის უფლებები და გამოაცხადა, რომ ყველა ფრანგი კანონის წინაშე თავისუფალი და თანასწორი არისო.“ ამას დაერქვა ადამიანის უფლებათა დეკლარაცია.

ამავე დროს ევროპის თითქმის ყველა სახელმწიფო დაემორჩილა მეფისა და მინისტრების თვითმპყრობელ მმართველობას ამიტომ მათ არ მოსწონდათ ის, რაც ფრანგებმა თავის ქვეყანაში გამოაცხადეს. ისინი ფიქრობდნენ, რომ საფრანგეთის ნაციონალური ერების მიერ მიღებული დადგენილება შეურაცხმყოფელია მათი შეუზღუდველ უფლებისო და ამიტომ ისინი საფრანგეთიდან გაქცეულ უკმაყოფილო პირებს – ემიგრანტებს სამსახურში ღებულობდნენ და დახმარებას უწევდნენ. გარეშე სახელმწიფოთა უკმაყოფილებამ ბოლოს ომამდის მიაღწია – საფრანგეთის ერთი მხრივ და პრუსიასა, სარდინიასა და ავსტრიას შორის მეორე მხრივ.³ უნდა შევჩერდეთ ორ გარემოებაზე. აქ კარგადაა ხაზგასმული ის უკმაყოფილება რომელიც გამოწვეული იყო საფრანგეთის დიდი რევოლუციის, კონკრეტულად კი ადამიანის და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაციის მიღებით. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია და ამ თემაზე მისი მსჯელობის პლუსია. სასურველი იყო მითითებული ყოფილიყო თარიღი. ეს მოხდა 1789 წლის 26 აგვისტო. ეს უფრო გამჭვირვალე უნდა ყოფილიყო.

შემდეგი მესამე თემაა 1792 წლის ომები. აი რას ვკითხულობთ აქ: „საკანონმდებლო ყრილობამ ავსტრიას 1792 წლის 20 აპრილს ომი გამოუცხადა ბრაუნშვაიგის ჰერცოგმა, პრუსიის გენერალმა, მრავალრიცხოვანი ჯარით დაიკავა საფრანგეთი და გამოაქვეყნა მანიფესტი, რომელშიც ამბობდა, რომ თუ ფრანგებმა არ დააბრუნეს მეფე, როგორც ეს რევოლუციამდე იყო, პარიზს დავანგრევთო. ფრანგებმა გაიმარჯვეს: ბელგია, სავოია და რაინის მაცხენა მხარე თითქმის უწინააღმდეგოდ დაიპყრეს. ყველგან სადაც საფრანგეთის ჯარისკაცები გაჩნდებოდნენ ხოლმე, რევოლუციას ახდენდნენ, ძველ მოხელეებს გადაყენებდნენ და ხალხს ახლებს არჩევენდნენ, სასულიერო წოდების ქონებას კონფისკაციას უშვებოდნენ, დიდებულთა პრივილეგიებს აუქმებდნენ.“⁴ მიყვებით თანამედროვეობით: ძნელი სათქმელია რატომ არაა

¹ კილურაძე გ. დასახ. ნაშრ. გვ. 418. კილურაძე გ. 9 თერმიდორის გადატრიალების შესახებ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. 108. თბ., 1964. კალანდაძე მ. ახალი ისტორიის ზოგიერთი საკვანძო საკითხის პერიოდიზაციის თაობაზე, გელატინის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, №9-10. 2015.

² ლავისი ე. დასახ. ნაშრომი. გვ. 26.

³ ლავისი ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 24.

⁴ ლავისი ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 24.

ნახსენები პრუსია. ის კოალიციის წევრი იყო. შემდეგ საუბარია პრუსიის გენერალ ბრაუნშვაიგის ჰერცოგის მიმართვაზე. აქ პრუსიის გამოჩენა სრულიად მოულოდნელია და გაუგებარია, ეს ერთი; მეორე, ამ დროს ლუი XVI (1774-1793) ჯერ კიდევ მეფე იყო და ტახტზე იჯდა.¹ მესამე, თუ კარგად დაუკვირდებით ის გვთავაზობს რევოლუციის ექსპორტის იდეას, რომელიც უაღრესად პოპულარული იყო ფრანგულ ისტორიოგრაფიაში. რა თქმა უნდა, არავინ არ უარყოფს, რომ სარანგეთის რევოლუციამ კატალიზატორის როლი შეასრულა და დააჩქარა რევოლუციური მოძრაობა ევროპაში, მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო ნიადაგი მზად ყოფილიყო ქვეყნის შიგნით, სხვაგვარად ის არ მოხდებოდა, ამიტომ საშინაო ფაქტორის შეუფასებლობა აღნიშნულ საკითხზე სრულყოფილ, ამომწურავ, წარმოდგენას ვერ ჩამოგვიყალიბებდა. სასურველი იქნებოდა ორიოდ სიტყვა თქმულიყო ვალმისთან ბრძოლაზე და მითითებული ყოფილიყო თარიღი. თუ არა ომის დაწყება ევროპასთან საფრანგეთში კონსტიტუციური მონარქია, ალბათ, კიდევ დიდხანს იარსებებდა და რევოლუციის ესკალაცია არ მოხდებოდა.²

გადავიდეთ მეოთხე თემაზე, როდესაც საფრანგეთის რევოლუციას და კოალიციას შორის დაპირისპირება კულმინაციას აღწევს. რევოლუცია გადარჩა. ევროპის მონარქებს კოვზი ნაცარში ჩაუვარდათ. მათ ვერ მოახერხეს საფრანგეთში მონარქიის აღდგენა, რაც ასე სურდათ და ამიტომაც ჩაერივნენ საფრანგეთის შინაგან საქმეებში. „კოალიცია 1793 წელს“, სახელმძღვანელოში წერია „საფრანგეთში ძალაუფლება უკიდურეს რესპუბლიკელებმა-იაკობინებმა ჩაიგდეს ხელში. მათ სურდათ, მათივე გამოთქმით „ესროლათ მეფის თავი, როგორც ბრძოლაში გამოსაწვევი ნიშანი ევროპისათვის“ და ამიტომ ლუი XVI-ეს სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს. მაშინ ევროპის ყველა სახელმწიფო შეერთდა ფრანგების წინააღმდეგ, ავსტრია, პრუსიის, გერმანიის და იტალიის სახელმწიფოები, ისპანია, ინგლისი და ჰოლანდია შეთანხმდნენ – და შეიქმნა ძლიერი კოალიცია, რომელმაც ომი გამოუცხადა საფრანგეთს, რათა აემულებინათ ის კვლავ მონარქიული წყობილება აღედგინათ. ავსტრიელები, პრუსიელები, ინგლისელები, იტალიელები და ისპანელები ხუთი მხრიდან ერთსა და იმავე დროს შეიჭრნენ საფრანგეთში. ცუდათ შეიარაღებული და ცუდი ხელმძღვანელობის გამო ფრანგების ჯარი ყველგან მარცხდებოდა, მაგრამ მოკავშირეთა ჯარების ხელმძღვანელნი ნელა მიიწვედნენ წინ, რადგან სურდათ ყველა სიმაგრე აეწიათ, ვიდრე პარიზში მიიწვედნენ. ფრანგებმა რამდენიმე ჯარი შეერთება მოასერხეს. კონვენტმა სარდლათ ახალგაზრდა და მამაცი გენერლები აირჩია, როგორიც იყო მაგ. გომი; 1793 წლის დასასრულს ფრანგები ჯარებმა განდევნა მოკავშირეები“.³

ამ მსჯელობის დადებით მხარეს წარმოადგენს ის, რომ აქ ხაზგასმულია ის რთული მდგომარეობა, რომლის წინაშე აღმოჩნდა საფრანგეთი ინტერვენციის შედეგად. ამის ერთ-ერთ მიზეზად დასახელებულია მეფის სიკვდილით დასჯა. ეს მედლის ერთი მხარეა. მას გააჩნია მეორე მხარე, რომლის გვერდის ავლა, ჩვენი აზრით, სწორი არ იქნებოდა და ამ საკითხზე ადეკვატურ წარმოდგენას როდი გვიყალიბებს. უნდა ვიფიქროთ, რომ იაკობინებისადმი სახელმძღვანელოს ავტორის ერნესტ ლავისის დამოკიდებულება უარყოფითი იქნებოდა, რაც იმით შეიძლება ყოფილიყო გამოწვეული, რომ მან ვერაფრით აპატია მათ მეფის სიკვდილით დასჯა. საფრანგეთის რესპუბლიკისადმი ნეგატიური განწყობილება იაკობინებისადმი დამოკიდებულების ლოგიკურ გაგრძელებად გვევლინება. ის ცილდება ფრანგი ისტორიკოსის პოლიტიკურ იდეალს. მისი მიზეზები ერნესტ ლავისის მსოფლმხედველობაში ძვეს. მისთვის როგორც ლიბერალისათვის საფრანგეთის რესპუბლიკა და იაკობინები მიუღებელი აღმოჩნდა. ის მათ საქმიანობას მემარჯვენე პოზიციებიდან აფასებდა. ერნესტ ლავისი როგორც ლიბერალი ხომ

¹ ანთაძე კ. ნარკვევი საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ისტორიიდან, თბ., 1978.

² ანთაძე კ. კალანდაძე მ. საფრანგეთის ისტორია, კულტურა, გეოგრაფია, თბ., 2005, გვ. 100.

³ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ. გვ. 24-25.

არ ამუქებდა საქმის რეალურ ვითარებას? ყველაფერ ამის ლოგიკურ დაგვირგვინებად გვევლინება ის გარემოება, სახელმძღვანელოში ჯეროვნად არაა ხაზგასმული საფრანგეთის თავდაცვის ორგანიზაციის საქმეში იაკობინების როლი.¹ სასურველი იქნებოდა ორიოდ სიტყვა თქმულიყო თუ რატომ არ მონაწილეობდა რუსეთი კოალიციაში. ის დაკავებული აღმოჩნდა პოლონეთის მეორე გადანაწილებით 1792 წელს. ეს შინაარსობრივად კიდევ უფრო გაამძიდებდა ამ მონაკვეთს. ხაზგასმულია, რომ თავდაპირველად წარმატება საფრანგეთის ჯარების მხარეზე არ ყოფილა და ახსნილია მისი გამომწვევი მიზეზები. ამის მიზეზად ცუდი ხელმძღვანელობა სახელდება. ამ მონაკვეთის დასკვნითი ნაწილის შემდგომი სრულყოფა, დახვეწა, ჩვენი აზრით, გამორიცხული არ უნდა იქნას. აქ, ცხადია, მხედველობაში გვაქვს მისი შინაარსობრივი გამძიდება. სასურველი იყო უფრო მეტი კონკრეტიკა. ეს დაეხმარებოდა მოსწავლეებს კიდევ უფრო კარგად დაეძაბებინათ მასალა. საფრანგეთის არმიის წარმატებებს უფრო გამჭვირვალეს გახდიდა 6-7 სექტემბერს ჰონდშოტესთან ბრძოლაში საფრანგეთის არმიამ დაამარცხნა ჰანოვერელები, ინგლისელები და ესენელები. 15-16 ოქტომბერს ვატნისთან ბრძოლაში საფრანგეთის არმიამ კარნოს და ჟურდანის მეთაურობით დაამარცხა ავსტრიელები და დაიკავა სასაზღვრო ციხესიმაგრე მობეჟი. 19 დეკემბერს კაპიტან ნაპოლეონ ბონაპარტეს საზრიანობის შედეგად ფრანგებმა დაიკავეს ტულონი. 26-27 დეკემბერს საფრანგეთის არმიამ ვაისენბურგთან ბრძოლაში გენერალ ლაზარ ჰოშის მეთაურობით დაამარცხა ავსტრიელები. საფრანგეთის აღმოსავლეთი საზღვრები გაწმენდილი იქნა ინტერვენტებისაგან და რაც ყველაზე მთავარია – ინიციატივა გადავიდა საფრანგეთის არმიის ხელში და მართლწერის შესახებ სახელმძღვანელოში რუსულის გავლენით წერია გოში.² ეს არაა სწორი, უნდა იყოს ჰოში ან ოში, რაც კიდევ უფრო ზუსტი იქნებოდა. რევოლუციის დროს, დაწინაურდა ნიჭიერი გენერლების დიდი ჯგუფი და მარტო ჰოშის გამოყოფა, როგორც ეს სახელმძღვანელოშია, ალბათ, მაინც უხერხული იქნებოდა.³ აქ არის ორი ვარიანტი: აჯობებდა მათ შორის რამდენიმე გამორჩეული დაესახელებინა ანდაც არც ერთი. სასურველი იქნებოდა სათანადოდ ყოფილიყო აღნიშნული ახალი არმიის ფორმირების საქმეში „გამარჯვების ორგანიზატორის“ ლაზარ კარნოს როლი. ბუნებრივია, წამოიჭრება საკითხი რით იყო გამოწვეული, როგორც თანამედროვეებს უყვარდათ თქმა, საფრანგეთის არმიის „სასწაულებრივი წარმატებები“? ამ კითხვაზე პასუხი სახელმძღვანელოში ღიად რჩება. ვფიქრობთ, ეს არაა შემთხვევითი და უწინარესად განზოგადოებისადმი პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის გულგრილი დამოკიდებულების გამოძახილს ეხედვით (ფრანგი ისტორიკოსის ერნესტ ლავისის სახით. საქმე გვაქვს პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ თვალსაჩინო წარმომადგენელთან, არ შემეშინდება თქმა, კორიფესთან). აქ, ფაქტობრივად მთავრდება ჩვენი აზრით, ამ მონაკვეთის ყველაზე უფრო წონადი ნაწილი. შემდგომში საუბარი იქნება რევოლუციური ომების ექსპორტზე. რევოლუციური არმია ევროპაში შეიჭრა.

მეხუთე ნაწილი ეხება საინტერესო და აქტუალურ თემას „სხვადასხვა დაპყრობა რევოლუციის განმავლობაში“. შეიძლება ითქვას, რომ სახელმძღვანელოში ამ თემატიკის თხრობა ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ბრძოლა ინტერვენტების წინააღმდეგ. რევოლუციური ომები თავდაცვით ხასიათს ატარებს. მეორე, ინიციატივა საფრანგეთის არმიის ხელში გადადის და რევოლუციური ომები გაცდა საფრანგეთის საზღვრებს და ევროპაში გავრცელდა. სწორედ ამაზეა საუბარი სახელმძღვანელოს ამ მონაკვეთის ბოლო ორ ნაწილში. სახელმძღვანელოში ხაზგასმულია რევოლუციური ომების ხასიათში მომხდარი ცვლილება. თუ ის თავდაპირველად

¹ კილურაძე გ. საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ისტორიიდან (ახალი არმიის ორგანიზაცია), თბ., 1963. А.Матвеев, как побеждала Французская революция, М., 1928.

² ლავისი ე. დასახ., ნაშრ., გვ. 25.

³ იქვე.

თავდაცვით ხასიათს ატარებდა შემდგომში რევოლუციური ომების ხასიათმა მკვეთრი მეტამორფოზი განიცადა და რევოლუციური ომები ევროპის ტერიტორიას მოედო. აღნიშნულია, რომ საფრანგეთმა შეძლო კოალიციის რიგებში განხეთქილება შეეტანა და მიაღწია მისთვის სასურველ ბაზელის ზავს, მითითებულია თარიღი 1795 წელი. მოკლედ, ძალზე ლოკალურად არის საუბარი ნაპოლეონის წარმატებებზე იტალიაში 1796-1797 წლებში და 1799 წელს ალექსანდრე სუვოროვის ლაშქრობაზე იტალიაში.¹ „გენერალის ბონაპარტის მიერ დამარცხებულმა სარდინიის მეფემ 1796 წელს ზავი ითხოვა. მათ ზავი 1797 წელს შეკრეს. ავსტრიელები ახლა რუსებს შეუკავშირდნენ; რუსის ჯარმა გარეკა ფრანგები იტალიიდან, მაგრამ ისინი შვეიცარიის მთებში მასენას მიერ დამარცხდნენ 1799 წელს“.² თარიღები მითითებულია და ეს, ცხადია, ძალიან კარგია. არაფერია ნათქვამი ავსტრიელების დამარცხებაზე. 1797 წლის 17 ოქტომბერს ლეობონის ზავი, სწორედ მათთან დაიდო.

სახელმძღვანელოს ამ მონაკვეთის მეექვსე ნაწილი შეეხება საფრანგეთის მოკავშირე რესპუბლიკებს. აი რას ვკითხულობთ აქ: „ფრანგები ამ ომს თავისი სახელმწიფოს გასაფართოვებლად კი არ აწარმოებდნენ, ისინი დაკმაყოფილდნენ საფრანგეთთან სავოიისა, ბელგიის და რეინის მარცხენა მხარის შეერთებით; ამასთანავე წინდაწინვე შეეკითხნენ ამ ქვეყნის მცხოვრებთ, გსურთ თუ არა ჩვენთან ყოფნაო. საფრანგეთის ჯარის მიერ დაპყრობილი სხვა ქვეყნები დამოუკიდებლად აღიარეს. ყველგან მეფეები და წარჩინებულნი იდეგნებოდნენ, რათა ხალხის მიერ არჩეული რესპუბლიკანური მთავრობა დაემყარებინათ. ამრიგად, 6 პატარა რესპუბლიკა შეიქმნა: მატაგიის რესპუბლიკა – პოლანდიაში, ჰელვეციის – შვეიცარიაში, ლიგურიის – გენუაში, ციზალპინიის – ჩრდილო იტალიაში, რომის – შუა იტალიაში, პარტენოპეის ნეაპოლში. ყველა ესენი საფრანგეთის მოკავშირეები იყვნენ და ცხოვრებაში თანასწორობისა და ხალხის მართველობის პრინციპებს ატარებდნენ. ეს საქმე რესპუბლიკის ჯარისკაცებმა ჩაიდინეს, მათ სურდათ, რომ მთელი ევროპის გლეხები და ქალაქის მცხოვრებნი კანონის წინაშე ისეთივე თავისუფალნი და თანასწორნი ყოფილიყვნენ, როგორც საფრანგეთის მოქალაქენი.“³ ყურადღებას გაავამხვილებთ ორ გარემოებაზე: გვიჩნდება ეჭვი, რომ საფრანგეთის რევოლუციის საგარეო პოლიტიკას ცოტა შელამაზებულად, ვარდისფერებში ზომ არ წარმოაჩენს? და მეორე ის გვთავაზობს რევოლუციის ექსპორტის იდეას, რომელიც ძალზე პოპულარული იყო ფრანგულ ისტორიოგრაფიაში. ის „ბუნებრივი საზღვრების“ მომხრედ გვევლინება, რაც ძალზე პოპულარული იყო ფრანგულ ისტორიოგრაფიაში. საფრანგეთის საზღვრები გადის ატლანტიკის ოკეანეზე, პირინეიზე, ალპებზე, რაინზე.

აქ მთავრდება ერთი თემა და გადავდივართ მეორეზე – ნაპოლეონის ომები. მათ შორის მიჯნა საკმაოდ გამჭვირვალეა. ის არ განიხილავს ნაპოლეონის ეპოქას რევოლუციის ხანად, როგორც ამას ბევრი მისი თანამემამულე ჩადის. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მას საფრანგეთის რევოლუციის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებად ესახებოდა 1789-1799 წლები. ეს იყო სწორი მიდგომა, რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ თემაზე მისი მსჯელობის ერთ-ერთ ღირსებად მიგვაჩნია.

ამრიგად, სახელმძღვანელოში საფრანგეთის რევოლუცია განხილულია თავისებურად, მე ვიტყვოდი ცოტა უცნაურად, საუბარია ორ საკითხზე, რევოლუციის ფრაგმენტზე, რევოლუციურ ომებზე. ამგვარი მიდგომა ქართულ საზოგადოებას, პირველ რიგში კი, რა თქმა უნდა მოსწავლე ახალგაზრდობას საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე სრულყოფილ, ამომწურავ, წარმოდგენას ვერ ჩამოუყალიბებდა და ამგვარი ნაბიჯი გამართლებულად არ მიგვაჩნია. ამ ექსპერიმენტს

¹ ნაპოლეონი, რჩეული ნაწერები, თბ., 1943. დ.ციცკარიშვილი, ნაპოლეონი, ნაწილი პირველი, თბ., 1994.

² ლავისი ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

³ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ., გვ. 25-26.

წარმატებული ძნელი იქნება ვუწოდოთ. უმჯობესი იქნებოდა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიის გაბმული თხრობა, როგორც ეს მიღებული იყო.

* * *

ახლა გადავდივართ მეორე საკითხზე ნაპოლეონის ხანაზე, რომელსაც სახელმძღვანელოში ეწოდება „ომები იმპერიის დროს“. რა თქმა უნდა, ეს არ წარმოადგენს ნაპოლეონის ბიოგრაფიის თხრობას, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო. სახელმძღვანელოში აქცენტი კვლავ კეთდება ომებზე და საგარეო პოლიტიკაზე. ასეთია ავტორის ნება. ამგვარი თავისებური მიდგომა ცოტათი უცნაურად გვეჩვენება და მას, ჩვენი აზრით, გააჩნია თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები. საშინაო პოლიტიკა, კვლავ ვერ ხვდება კადრში. საშინაო პოლიტიკისადმი გამოკვეთილად ინდიფერენტული დამოკიდებულება ორივე ამ თემის გაშუქების აქილევსის ქუსლად მიგვაჩნია და ამ თემებზე მოსწავლეებს სრულყოფილ, ამომწურავ წარმოდგენას ვერ ჩამოუყალიბებს, მხოლოდ ფრაგმენტულ, ეპიზოდურ აღქმას შეუქმნის. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ მან ამ შემეცნებით მისიას მხოლოდ ნაწილობრივ გაართვა თავი.

მოკლედ გადავხედოთ ამ მონაკვეთის გეგმას: 1. საფრანგეთის იმპერია. 2. კოალიცია ნაპოლეონის წინააღმდეგ. 3. ნაპოლეონი გერმანიაში. 4. საკონტინენტი ბლოკადა. 5. აჯანყება ნაპოლეონის წინააღმდეგ ისპანიაში. 6. აჯანყება ავსტრიაში ნაპოლეონის წინააღმდეგ. 7. გერმანელების სიძულვილი ნაპოლეონისადმი. 8. აჯანყება 1813 წელს. 9. საფრანგეთზე თავდასხმა. 10. ვენის ტრაქტატი. 11. იმპერიის დროინდელი ომების შედეგები. რა შეიძლება ითქვას ამ გეგმაზე? ჩვენი აზრით, ამ გეგმის მთავარ ნაკლად, 1812 წელს რუსეთში ნაპოლეონის შეჭრისათვის გვერდის ავლა შეიძლება მივიჩნიოთ. მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. გვერდის ავლა არაფრით არ უნდა ჩანდეს. ტალვირანის თქმით „ეს იყო დასასრულის დასაწყისი“. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ამ გეგმის შემდგომი სრულყოფა, დახვეწა, ჩვენი აზრით, გამორიცხული არ უნდა იყოს. როგორც ჩვენ გვგონია ის ძალზე გადატვირთული უნდა იყოს და ურთულებს მოწაფეებს მთავარი სათქმელის აღქმას. ხომ არ აჯობებდა უფრო მარტივი სქემა. ნაპოლეონის საშინაო პოლიტიკა და საგარეო პოლიტიკა, რომელიც თავის მხრივ დაყოფილი იქნებოდა ცალკე ქვეთავებად. აქ პერიოდიზაციაზე მინიშნება კარგად იკითხება. სახელმძღვანელოდან ისე ჩანს, რომ მას ასეთ მიჯნად 1804 წელს ნაპოლეონის იმპერატორად კურთხევა უნდა ესახებოდეს. საქმე უნდა გვქონდეს საკითხის ორ პერიოდათ დაყოფასთან. პირველი 1769 წლიდან, როდესაც დაიბადა ნაპოლეონი 1804 წლამდე, მის იმპერატორად კურთხევამდე და მეორე 1804 წლიდან 1815 წლამდე, ვატერლოს ბრძოლამდე. ამგვარ მიდგომას გააჩნია თავისი რეზონი, აზრი. გენერალი ბონაპარტი და იმპერატორი, სხვათა შორის, ზუსტად ასე იქცევა პროფესორი დიმიტრი ცისკარიშვილი.¹

1804 წელს ნაპოლეონის მოღვაწეობაზე თხრობის დაწყება დაგვიანებული უნდა ჩანდეს. შესაძლოა, ეს იყოს მეორე პერიოდი, როგორც ეს ხაზგასმულია სახელმძღვანელოში. სახელმძღვანელოში ამ საკითხის პერიოდიზაცია ჩვენ ასე გვაქვს წარმოდგენილი. ფაქტობრივად, ნაპოლეონის პირველი წარმატებები 1799 წლის 18 ბრიუმერის (9 ნოემბრის) გადატრიალება, კონსულობის ხანა, ქიშის მიღმა დარჩა და ჩვენი აზრით სახელმძღვანელოში გაშუქებულია შედარებით უფრო სუსტად, მკრთალად. ამგვარი დამოკიდებულება მოსწავლეებს აღნიშნული საკითხის შესახებ სრულყოფილ, ამომწურავ წარმოდგენას ვერ ჩამოუყალიბებს და როგორც ჩვენ გვგონია, გამართლებული არ უნდა ჩანდეს.

უწინარესად, ბუნებრივია, წამოიჭრება საკითხი თუ როგორი შეიძლება ყოფილიყო გამორჩენილი ფრანგი ისტორიკოსის, ფრანგული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი აღიარებული

¹ ცისკარიშვილი დ. ნაპოლეონი, წიგნი პირველი, გენერალი ბონაპარტი, თბ., 1994 და წიგნი მეორე, იმპერატორი, თბ., 1997.

მეტრის აკად. ერნესტ ლავისის დამოკიდებულება ნაპოლეონის პიროვნებისადმი. საკითხი არის საინტერესო და აქტუალური. მით უმეტეს, რომ ფრანგულ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ ინერგებოდა ნაპოლეონის კულტი, მისი მოღვაწეობის იდეალიზაცია, ქება-დიდება.¹ საკითხი არის რთული და მრავალწახნაგოვანი და მისი ერთმნიშვნელოვნად დადებითად ან უარყოფითად შეფასება, ძალიან ძნელი იქნებოდა. „გენერალ ბონაპარტმა ეგვიპტის ექსპედიციის შემდეგ, საფრანგეთის კონსტიტუცია გააუქმა და 18 ბრიუმერს (9 ნოემბერი 1799წ.) დეპუტატები შეიარაღებული ძალით გარეკა. ის მართავდა საფრანგეთს როგორც კონსული, შემდეგ როგორც იმპერატორი (1804), ის ბრძანებას სცემდა გადასახადების შესახებ, კრებდა ჯარს, სცემდა კანონებს, აცხადებდა ომებს, ფრანგების ნებადურთველად. ერთი სიტყვით, განაგებდა როგორც უწინდელი მეფეები და ყველასაგან აბსოლუტურ მორჩილებას მოითხოვდა. ამავე დროს ნაპოლეონი გენიალური სარდალი იყო. ის არ სცემდა პატივს სხვა ხალხების თავისუფლებას, არაფრად მიაჩნდა ფრანგების თავისუფლებაც. მან დაიპყრო იტალიის ნაწილი, ილირიის პროვინცია, დაიპყრო აგრეთვე ჰოლანდია და ჩრდილოეთი ზღვის ნაპირები 1810 წელს. ეს ქვეყნები მან საფრანგეთის დეპარტამენტებად გადააქცია. სრულიად არ უწევდა ანგარიშს მცხოვრებთა ინტერესებს, სხვა ქვეყნებს, როგორც თავის საკუთრებას, ისე ურიგებდა თავის ნათესავებს. თავის ძმას ლუის მან ჰოლანდია მისცა, რომელიც შემდგომში წაართვა მას. მიურატს მისცა დიდი საჰეცოგო კლევეს, შემდეგ კი ნეაპოლიანის სამეფო თავის გერს ევგენის იტალიის სამეფო, ძმას იერონიმეს – ვესტალიის სამეფო, ძმას იოსებს – ისპანიის სამეფო, ყველა ეს მეფე მას უნდა დამორჩილებოდა“. სასურველი იყო ცალკე ყოფილიყო გამოტანილი ნაპოლეონის დახასიათება. ეს ამ თემაზე მის შეხედულებას კიდევ უფრო მეტ გამჭვირვალებას შეძენდა, მაგრამ ის ასე არ მოიქცა. მან სულ სხვა გზა აირჩია. ეს უფრო გაუადვილებდა მოწაფეებს ამ რთული საკითხის აღქმას. პირველ ყოვლისა, ყოველგვარი გაუგებრობის თავიდან აცილების მიზნით, მიზანშეწონილი იყო აღნიშნულიყო, რომ მიურატი მისი სიძე იყო, სხვაგვარად მისი ეს ნაბიჯი გაუგებარი რჩება, მითუმეტეს მოწაფეებისათვის. ეს მასწავლებელს გაუადვილებდა საქმეს. ნაპოლეონი იყო რთული და მრავალწახნაგოვანი პიროვნება და მისი მოღვაწეობის ერთმნიშვნელოვნად დადებითად ან უარყოფითად შეფასება სულაც არ იქნება ადვილი საქმე. ნაპოლეონი არ იყო მარტო დიდი მხედართმთავარი. ეს ძალიან ცოტაა და საკმარისი არ იქნება. ამგვარი წარმოდგენა, რა თქმა უნდა, არაა შემთხვევითი და ჩვენი აზრით, იმით შეიძლება ყოფილიყო გამოწვეული, რომ, უმთავრესად, აქცენტი კეთდება ნაპოლეონის ტრიუმფალურ სამხედრო წარმატებებზე „სამხედრო ბონაპარტიზმზე“, ხოლო მისი მოღვაწეობის მეორე შეიძლება არანაკლებ მნიშვნელოვანი მხარე, მისი კანონშემოქმედებითი საქმიანობა, „ადმინისტრაციული ბონაპარტიზმი“ ქიმს მიღმა რჩება. ნაპოლეონის სახით საქმე გვაქვს „პროგრესული ცეზარიზმის“ ერთ-ერთ თვალსაჩინო წარმომადგენელთან. მის მმართველობაში პროგრესული გაცილებით მეტია რეაქციულზე, წითელი დომინირებს შავზე. ნაპოლეონი არ იყო მარტო დამპყრობელი. დაპყრობილ ტერიტორიებზე განახლების დანერგვა მაინც ხდებოდა.² „ნაპოლეონი წმენდა ევროპის ფეოდალიზმის ავეგოსის თავლებს“. შეიძლება დავეთანხმოთ აკად. ევგენი ტარლეს, რომ „ნაპოლეონმა აბსოლუტიზმს მიაყენა ისეთი ძლიერი დარტყმა, რომლისგანაც ის წელში ვეღარ გასწორდა. სწორედ, ამაში მგომარეობდა იმ გმირული ეპოპეის ისტორიული მნიშვნელობა, რომელიც მის სახელთანაა დაკავშირებული“.³ საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ომების შედეგად ინდუსტრიული ცივილიზაციის ჩამოყალიბება შეუქცევად ხასიათს იძენს. ყველა გზას თავისუფალ მეწარმეობასთან მივყავართ.

¹ Тарле Э. Наполеон, М., 1957. გვ. 457-466. მ.კალანდაძე, ისტორიკოსები ნაპოლეონზე, კლდეკარი, 3, თბ., 1998.

² კალანდაძე მ. ნაპოლეონი დიქტატორი და რეფორმატორი, ქართული დიპლომატია, წელიწადი 15. თბ., 2019.

³ Э.Тарле, დასახ., ნაშრ., გვ. 9.

მეორე ნაწილის ყურადღების ცენტრში დგას ევროპის სახელმწიფოების მიერ საფრანგეთის წინააღმდეგ ბრძოლა, „კოალიციები ნაპოლეონის წინააღმდეგ“. აი რა წერია აქ: „მარენგოსთან დამარცხებულმა ავსტრიელებმა ზავი შეკრეს 1801 წელს, ინგლისელებმა კი 1802 წელს, მაგრამ ეს ზავი ორ წელსაც კი არ გაგრძელებულა. ომი ინგლისელებმა დაიწყეს. მათ შეუკავშირდნენ ავსტრიელები და რუსები საფრანგეთის წინააღმდეგ. ეს იყო მესამე კოალიცია. დიდი ლაშქარი, რომელიც ნაპოლეონმა დაამზადა ავსტრიაში თვით კენამდი შეიჭრა და აუსტერლიცთან სასტიკად დაამარცხა მოწინააღმდეგე. ავსტრიამ ზავი ითხოვა“.¹ აქ ყველაფერი სწორია და ეს ცხადია, ძალიან კარგია. მითითებულია თარიღები ხომ არ აჯობებდა დაზავების ადგილების მითითება? 1801 წლის 9 აპრილს ავსტრიასთან ხელმოწერილი იქნა ლუნევილის ზავი. 1805 წლის 26 დეკემბერს ავსტრიასთან დადეს პრესბურგის ზავი. 1802 წლის 25 მარტს ხელმოწერილი იყო ამიენის ზავი.² აქ კამათი პრინციპალ ხასიათს არ ატარებს და უპირატესად, გემოვნების საკითხია.

შემდგომი მონაკვეთი შეეხება ნაპოლეონის შეჭრას გერმანიაში. პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ საზგასმუღია ნაპოლეონის მიერ გატარებული „მედიაციზაცია“ (შუამავლობა). გერმანიის რუკა საფუძვლიანად გადაკეთდა. ეს, უმთავრესად იმით გამოიხატა, რომ წვრილი სამთავროები გაქრა და უფრო მსხვილი სახელმწიფოს შემადგენლობაში შევიდნენ. ისინი გაერთიანდნენ სამ დიდ სახელმწიფოში, ბავარიის სახელმწიფო, ვიურტენბერგის სამეფო და ბადენის საჰერცოგო. ნაპოლეონს სურდა შეექმნა დასაყრდენი გერმანიაში, რომელსაც დაუპირისპირებდა პრუსიას და ავსტრიას.³ აუსტერლიცთან, 1805 წლის 2 დეკემბერს, მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ ნაპოლეონმა ყურადღება მიაპყრო გერმანიას. მის წინააღმდეგ შეიქმნა მეოთხე კოალიცია, რომლის რიგებში შევიდა პრუსია. 1806 წელს დაიწყო ომი პრუსიასთან გერმანელი პოეტის ჰაინრიხ ჰაინეს თქმით „ნაპოლეონმა სული შეუბერა პრუსიას და მან არსებობა შეწყვიტა“. 1806 წლის 13 ოქტომბერს ფრანგებმა ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწიეს იენასთან ბრძოლაში. სასურველი იქნებოდა აღნიშნულიყო აუერშტატთან ბრძოლა, სადაც მარშალ დაუს 26 000 ჯარისკაცმა დაამარცხა პრუსიელთა 70 000 არმია აღნიშნულია, რომ 1806 წელს ყალიბდება რაინის კავშირი, რომლის პროტექტორი იყო ნაპოლეონი. პრუსიამ როგორც პირველხარისხოვანმა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა. 1807 წელს ხელმოწერილი ტილზიტის ზავი მისთვის უმძიმესი იყო. საკმაოდ გამჭვირვალეა მინიშნება გერმანელი ერის საღვთო რომის იმპერიის აღსასრულზე. მითითებულია თარიღი. ეს მოხდა 1806 წელს.⁴

მეოთხე საკითხი შეეხება კონტინენტურ ბლოკადას, რომელიც ისტორიკოსთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. „საკონტინენტო ბლოკადა“ და არა „კონტინენტური ბლოკადა“, როგორც ეს ფეხმოკიდებულია ლიტერატურაში. დავიწყით იმით, რომ მინიშნება 1805 წლის 21 ოქტომბერს ტრაფარგალთან საზღვაო ბრძოლაში ინგლისელების გამარჯვებაზე კარგად იკითხება, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ურიგო როდი იქნებოდა უფრო გამჭვირვალე ყოფილიყო. ეს კეთდება ძალზე მკრთალად, სუსტად, რაც შეიძლება საკმარისი არ იყოს. ამის შემდეგ ნაპოლეონმა გადაწყვიტა ეკონომიკურად გაენადგურებინა ინგლისი. მითითებულია თარიღი, ეს მოხდა 1806 წელს. სწორედ არის გადმოცემული კონტინენტური ბლოკადის შინაარსი. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია, ამ მონაკვეთის პლუსია. თუ როგორი შეიძლება ყოფილიყო მისი დამოკიდებულება კონტინენტური ბლოკადისადმი კარგად არ ჩანს. ის ფაქტის კონსტანტაციით შემოიფარგლა. ვფიქრობთ, ეს არ იყო შემთხვევითი და მასში ერთის მხრივ პოზიტივისტური

¹ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ, გვ. 27.

² История Франции, т. 2, М., 1972, გვ. 129.

³ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ, გვ. 27.

⁴ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ, გვ. 27.

ისტორიოგრაფიისათვის დამახასიათებელი ემპირიზმის, ფაქტოგრაფიის, ისტორია თხრობის და მეორეს მხრივ კი ფართო განზოგადოების თავშეკავებული დამოკიდებულების გამოძახილი უნდა დავინახოთ. ამას ჩვენ ასეთი ახსნა მოუძებნეთ.

მეხუთე თავში საუბარია ნაპოლეონის ესპანეთში შეჭრაზე. სწორედ გადმოგვცემს ფაქტს. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია და ამ თემაზე მისი მსჯელობის დადებით მხარეს წარმოადგენს. ესპანეთში შეჭრას წარმატებული ძალიან ძნელია უწოდოთ. ეს ნაპოლეონის შეცდომა იყო. ის არ იყო გამოწვეული მხოლოდ ნაპოლეონის დინასტიური მოსაზრებებით, როგორც ეს ხაზგასმულია სახელმძღვანელოში.¹ იყო ამის გამომწვევი სხვა ფაქტორებიც, პირველ რიგში კი, რა თქმა უნდა, ეკონომიკური.

მეექვსე მონაკვეთში წინ არის წამოწეული საფრანგეთ-ავსტრიის დაპირისპირება, უფრო ზუსტად მისი ერთი ფრაგმენტი, „აჯანყება ავსტრიაში ნაპოლეონის წინააღმდეგ“, სათაურში აქცენტი კეთდება 1809 წელს ანდრიას ჰოფერის აჯანყებაზე, თარიღი არაა მითითებული, ხოლო საფრანგეთ-ავსტრიის დაპირისპირება ამ აჯანყების ჩრდილში რჩება, ეს წარმოშობს შეუსაბამობას. ამ მონაკვეთის სათაურსა და შინაარს შორის. ალბათ, უფრო უპრიანი იქნებოდა დასათაურება „საფრანგეთ-ავსტრიის დაპირისპირება.“ მთავარი, სწორედ ეს იყო. ანდრიას ჰოფერის აჯანყება ამის ერთ-ერთი შემადგენელი კომპონენტია, ფრაგმენტია, ამიტომ მისი სათაურში გამოტანა საკამათო უნდა იყოს. ხაზგასმულია, რომ ნაპოლეონის წინააღმდეგ იწყება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, ავსტრიის გამოცოცხლება ამის ერთ-ერთი გამოძახილი იყო. გადამწვევტ ბრძოლაში 1809 წლის 6 ივლისს, ვაგრამთან, ამჯერად თარიღი მითითებულია, ნაპოლეონმა კიდევ ერთხელ დაამარცხა ავსტრია და აიძულა 1809 წლის 15 ოქტომბერს ხელი მოეწერა შერბურნის ზავისათვის.²

შემდეგ მეშვიდე თავს დიდი ემოციური მუხტი გააჩნია „გერმანელების სიძულვილი ნაპოლეონისადმი“. უნდა ითქვას რომ ეს იყო მედლის ერთი მხარე, რომელიც სამართლიანად არის ხაზგასმული სახელმძღვანელოში. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია, მაგრამ მას გააჩნია მეორე მხარე, გერმანელთა შორის იყვნენ ისეთები, რომლებიც ნაპოლეონს დიდ პატივს მიაგებდნენ და მასზე ძალზე მაღალი აზრის იყვნენ, საკმარისი იქნებოდა გავიხსენოთ გამოჩენილი მწერალი გოეთე, დიდი ფილოსოფოსი ჰეგელი, ცნობილი პოეტი ჰაინე. ასეთი ცალმხრივი მიდგომა ამუქებს საქმის ვითარებას და ამ საკითხზე სრულყოფილ, ამომწურავ, წარმოდგენას ვერ გვიქმნის. ჩვენი აზრით, ეს თავი ამ მონაკვეთში ყველაზე სუსტი შეიძლება იყოს. ფაქტობრივად, კადრში ვერ მოხვდა შტეინ-გარდენბერგის რეფორმები, რომელსაც ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ გარდაქმნების კულმინაცია იყო ბატონყმობის გაუქმება და არმიის რეფორმა. ამაზე მინიშნება ძალზე სუსტად იკითხება და საკმარისი არაა.³

ნაპოლეონისადმი სიძულვილის, რაც სამართლიანადაა ხაზგასმული სახელმძღვანელოში, ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია გერმანელი პატრიოტის ფრიდრიხ შტაფის საქციელი. ის შეეცადა ნაპოლეონის მოკვლას და მხოლოდ სულ უკანასკნელ წუთს შეაჩერეს და დააკავეს. 1809 წლის 17 ოქტომბერს იგი დახვრიტეს. მან კატეგორიული უარი განაცხადა შეწყნარებაზე. მისი უკანასკნელი სიტყვები იყო: „გაუმარჯოს თავისუფლებას!“ „გაუმარჯოს გერმანიას!“ „სიკვდილი ტირანებს“. სასურველი იყო, ამ ფაქტზე აქცენტის გაკეთება. ეს მოსწავლეებისთვის საინტერესო იქნებოდა ამ თემაზე მსჯელობას კიდევ უფრო გაამდიდრებდა.

ასე მიუახლოვდით ყველაზე უფრო დიდ სიურპრიზს, მოულოდნელობას, რომელიც, ჩვენი აზრით, სახელმძღვანელოს ამ მონაკვეთის მთავარ ნაკლად შეიძლება მივიჩნიოთ. აქ უბრალოდ იმის თქმას ვაპირებთ, რომ ის კრინტს არ ძრავს 1812 წელს ნაპოლეონის ლაშქრობაზე

¹ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ. გვ. 27-28.

² ლავისი ე. დასახ., ნაშრ. გვ. 28-29.

³ კალანდაძე მ. გერმანიის ისტორია, კულტურა, გეოგრაფია, თბ., 2002. გვ. 78.

რუსეთში, რომელიც ტალეირანის თქმით იყო „დასასრულის დასაწყისი“. ესპანეთის შემდეგ ეს მეორე დიდი წარუმატებლობა იყო. ეს კარგ ფონს შექმნიდა შემდგომ საკითხზე გადასასვლელად, ამიტომ 1812 წლის ლაშქრობისათვის გვერდის ავლა გამართლებულად არ მიგვაჩნია.¹ ის ცალკე შეიძლება ყოფილიყო გამოყოფილი, ასე უფრო აჯობებდა.

მერვე თავი, უმთავრესად შეეხება 1813 წლის მოვლენებს, „აჯანყება 1813 წელს“. ვფიქრობთ, უფრო ზუსტი იქნებოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა 1813 წელს. ტექსტში, სწორედ, ეს არის ხაზგასმული. მოკლედ ეხება 1812 წელს ნაპოლეონის წარუმატებლობას რუსეთში. ეს არის ისტორიული ფონი 1813 წლის მოვლენებზე გადასვლისათვის. თავდაპირველად ინიციატივა ფრანგების ხელში იყო. ნაპოლეონმა რამდენიმე ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. 1813 წლის 2 მაისს ლუცენტთან და 20 მაისს ბაუცენტთან ბრძოლაში ნაპოლეონმა დაამარცხა მოკავშირეები. ნაპოლეონმა შეძლო კიდევ ერთი დიდი ბრძოლის მოგება დრეზდენტთან 1813 წლის 27 აგვისტოს. მითითებულია თარიღი, ეს ძალიან კარგია. როგორც ვხედავთ, თავდაპირველად ფრანგების საქმე სულაც არ იყო ცუდად, სასურველი იქნებოდა კიდევ უფრო მეტი გამჭვირვალობა, მაგრამ 1813 წლის შემოდგომაზე ინიციატივა მოკავშირეების მხარეზე გადავიდა და გადამწყვეტ ბრძოლაში 1813 წლის 16-18 ოქტომბერს ლაიფციგთან ფრანგებმა მარცხი იწვნეს. ნაპოლეონი იძულებული შეიქმნა უკან დაეხია.² მოკავშირეები საფრანგეთის ტერიტორიაზე შეიჭრნენ. ამან გამოიწვია ცვლილება ომის ხასიათში. საფრანგეთისთვის ის თავდაცვითი ომის ხასიათს იძენს. „მოკავშირეებმა მთელი გერმანია გაიარეს და საფრანგეთში შეიჭრნენ, მის დასაცავად უკვე აღარ იყო ჯარი. ნაპოლეონმა 18 წლიანი ახალგაზრდები მოიწვია და მათი შემწეობით 1814 წელს განსაცვიფრებელი კომპანია შეასრულა. მოკავშირეები პარიზში შევიდნენ და მეფე ლუი XVIII მოიწვიეს. 1815 წელს ნაპოლეონი დაბრუნდა ელბის კუნძულიდან, სადაც განდევნილი იყო და წაართვა ტახტი ლუი XVIII-ეს. მოკავშირეებმა დაამარცხეს ის ვატერლოსთან და კვლავ შევიდნენ საფრანგეთში.³ მინიშნება ომის ხასიათში მომხდარ ცვლილებაზე კარგად იკითხება და სათაურშია ჩადებული.

შემდგომ თავში საუბარია ვენის კონგრესზე. მითითებულია თარიღი, ეს კარგია. მართალია, საფრანგეთმა ვერ შეინარჩუნა ნაპოლეონის მიერ დაპყრობილი ტერიტორიები, მაგრამ საფრანგეთმა, ტალეირანის ძალისხმევით, შეიმუშავა ლეგიტიმიზმის პრინციპი და სტატუს-კვო შენარჩუნებული იქნა. საფრანგეთი აღდგენილი იქნა 1792 წლის საზღვრებში. ეს ტალეირანის, როგორც დიპლომატის წარმატება იყო,⁴ ამიტომ მიგვაჩნია, რომ სასურველი იქნებოდა ორიოდ სიტყვა თქმულიყო ტალეირანის როლზე.⁵ არსებითად სწორედაა განხილული ვენის კონგრესის შედეგად მომხდარი ტერიტორიული ცვლილებების საკითხი, რაც სახელმძღვანელოს დადებით მხარეს წარმოადგენს.⁶ შეიძლება ვიკამათოთ იმის თაობაზე, რამდენად მართლზომიერი იყო ამ მონაკვეთში ვენის კონგრესის ჩართვა, ხშირად ამით კი არ ამთავრებენ ნაპოლეონის ეპოქას, არამედ იწყებენ ნაპოლეონის შემდგომ პერიოდს. ეს უფრო უკეთესი ხომ არ იქნებოდა?

დასკვნითი მეთერთმეტე თავი ყველაზე უფრო საინტერესო უნდა იყოს და ეხება ძალზე აქტუალურ თემას „იმპერიის დროინდელი ომების შედეგები“. მოვიყვანთ ვრცელ ამონარიდს სახელმძღვანელოდან, რომელიც ბევრ რამეზე უნდა მეტყველებდეს: „ნაპოლეონის დროს მილიონი ხალხი დაიღუპა, ევროპის ყველა ხალხი იტანჯებოდა 15 წლის განმავლობაში,

¹ А.Манфред, Наполеон Бонапарт, М., 1973. გვ. 632-634.

² ლავისი ე. დასახ., ნაშრ. გვ. 29-30.

³ იქვე.

⁴ ტარლე ე. ტალეირანი, თბ., 1965.

⁵ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ. გვ. 30.

⁶ თვალაძე ვ. ახალი ისტორია, 1815-1870 წლები, თბ., 1998. გვ. 19-21.

ფრანგებმა კი ვერავითარი სარგებლობა ვერ ნახეს. რუსეთმა, პრუსიამ, ავსტრიამ, ბავარიამ გააფართოვეს თავიანთი საზღვრები, საფრანგეთი კი პირიქით ისეთივე დარჩა, როგორც რევოლუციამდე, ნაპოლეონმა მოსპო მრავალი პატარა სახელმწიფო, რომელნიც გერმანიისა და იტალიის ერთ ხალხად გაერთიანებას ხელს უშლიდნენ. გერმანიაში 350 სახელმწიფო იყო და მხოლოდ 35 დარჩა. ყველა დაპყრობილ ქვეყნებში ფრანგებმა პრივილეგიები მოსპეს და შემოიღეს თანასწორობა კანონის წინაშე. იტალიაში და რეინთან მდებარე პროვინციებში დაცული იქნა ფრანგული კანონები სხვა ქვეყნებში. თვით მონარქებს უნდა შემოეღოთ რეფორმები, რათა აღედრათ ქვეშევრდომნი ნაპოლეონის წინააღმდეგ საბრძოლათ. გერმანელებმა და იტალიელებმა ამ ომებით მოიგეს, ფრანგებმა კი ბელგია და რეინის მიდამოებში მდებარე პროვინციები დაკარგეს.¹ ფაქტობრივად საქმე გვაქვს დასკვნასთან, ეს საინტერესო უნდა იყოს. დასკვნა არ უნდა ატარებდეს აღწერით, თხრობით ხასიათს. მას უნდა გააჩნდეს ძლიერი ანალიტიკური მუხტი, შეფასებითი დატვირთვა. მან პასუხი უნდა გასცეს მთავარ შეკითხვაზე. როგორ აფასებდა სახელმძღვანელოს ავტორი აკად. ერნესტ ლავისი ნაპოლეონის ომების მნიშვნელობას. საკითხი არის საინტერესო და აქტუალური,

ჩვენ გვეჩვენება რომ დასკვნა თხრობით, აღწერით ხასიათს ატარებს, რაც, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ უნდა იყოს და მასში პირველ ყოვლისა, პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის გამოძახილი უნდა დავინახოთ. პრიორიტეტულია ვიწრო ემპირიზმი, ფაქტოლოგია, ისტორიული ფაქტის თხრობა, აღწერა, გადმოცემა. ანალიზის განზოგადოების მიმართ ისინი სკეპტიკურ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდნენ, რადგან ის სუბიექტურ ხასიათს ატარებს. ამაში არის სიმართლის მარცვალი, მაგრამ მისი დრამატიზირება, ცხადია, არ ღირს, ზედმეტია. ისტორია სუბიექტური მეცნიერებაა. სახელმძღვანელოს ავტორი ცდილობს საშუალოდ ხაზი გამოიხატოს, მაგრამ რამდენად შეძლო ამისი გაკეთება ძნელი სათქმელია. მიუთითებს როგორც შუქზე ისე ჩრდილზე. ეს გახლავთ საკითხისადმი მეცნიერული მიდგომა, რომელსაც, ბუნებრივია, გააჩნია თავისი ძლიერი და სუსტი მხარე.

ამ თემაზე საუბარს აქ დავასრულებდით, რომ არა ერთი გარემოება: აქ, ცხადია, მხედველობაში გვაქვს სახელმძღვანელოს მეთოდური მხარე, კითხვარები უნდა ითქვას რომ სახელმძღვანელოში საკითხის განხილვის ბოლოს დართული აქვს კითხვები. ეს ცხადია, ძალიან კარგია. სახელმძღვანელოში ეს საკითხი მოგვარებული ჩანს. ეს მის ერთ-ერთ მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. ეს მედლის ერთი მხარეა დადებითი, ბუნებრივია, მას გააჩნია მეორე მხარე. კითხვარების შემდგომი დახვეწა, სრულყოფა, ჩვენი აზრით გამორიცხული არ უნდა იყოს. ის ძალზე გადატვირთული გვეჩვენება, რაც იმით გამოიხატება, რომ ძალიან ბევრი კითხვებია. საკმარისია ითქვას, რომ მას თითქმის ერთი გვერდი უკავია.² ეჭვი გვაქვს, რომ ეს იმდენად კი არ დააკვალიანებდა მასწავლებელს და მოსწავლეებს, რამდენადაც დააბნევდა. ცოტა ზედმეტი ხომ არ მოუვიდათ? ასეთი შთაბეჭდილება გვრჩება ამ კითხვარების გაცნობის შემდეგ. ამრიგად საქმე გვაქვს ექსპერიმენტთან, რომელსაც წარმატებული უწოდოთ, ძნელი იქნება. ნაპოლეონის მოღვაწეობისადმი ასეთი თავისური მიდგომა საკმაოდ უცნაური უნდა ჩანდეს და აღნიშნულ საკითხზე ქართულ საზოგადოებას, პირველ რიგში კი მოსწავლე-ახალგაზრდობას ამ პრობლემის აღქმადი სურათს ვერ შეუქმნის.

* * *

ამრიგად, გამოჩენილი ფრანგი ისტორიკოსის აკად. ერნესტ ლავისის „ახალი ისტორიის“ სახელმძღვანელოს თარგმნა წმინდა პრაგმატული, პრაქტიკული, მოსაზრებით იყო გამოწვეული და იმ ვაკუუმის შევსებას ისახავდა მიზნად, რომელიც იმჟამინდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაში

¹ ლავისი ე. დასახ., ნაშრ. გვ. 30-31.

² ლავისი ე. დასახ., ნაშრ. გვ. 31-32.

არსებობდა. საქმე ისაა, რომ ქართულ სკოლას ჰაერით ესაჭიროებოდა სკოლის სახელმძღვანელო. ამის გარეშე სკოლაში ისტორიის სწავლება ძალიან გაძნელებოდა და ვერ მოვახერხებდით თავიდან აგვეცილებინა მოსალოდნელი კოლაფსი, რომლის საშიშროება ნამდვილად იყო, ამიტომ ეს მცდელობა მისასალმებელი უნდა იყოს, თუმცა, ჩვენი აზრით, წარმატებულად მივიჩნიოთ ძალზე ძნელი იქნება. უმჯობესი იყო სხვა სახელმძღვანელო აგვერჩია და გვეთარგმნა, მაგრამ ისინი ასე არ მოიქცნენ.

მოსალოდნელი იყო, რომ სახელმძღვანელოში განხილული იქნებოდა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის ისტორია. ეს იქნებოდა მცირე მოცულობის, სკოლის სახელმძღვანელოს შესატყვისი, საინტერესო ისტორიული ნარკვევი ამ ორ გრანდიოზულ ეპოქაზე, მაგრამ სინამდვილეში ეს სულაც არაა ასე. სახელმძღვანელოს ავტორმა სულ სხვა გზა აირჩია, ეს მისი ნებაა. ეს არ არის საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის ისტორიის გადმოცემა, რასაც უნდა ისახავდეს სკოლის სახელმძღვანელო. მან წინ წამოწია საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის ერთი ძალზე საინტერესო და აქტუალური საკითხი. პირველ შემთხვევაში ეს გახლავთ რევოლუციური ომები, ხოლო მეორეში ნაპოლეონის ომები. ცხადია, ეს არაა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის ისტორიის გაბმული თხრობა, როგორც ეს სახელმძღვანელოშია მიღებული. აქ საქმე გვაქვს ამ დიდი პრობლემის ერთ მონაკვეთთან, ფრაგმენტთან. ასე გადაწყვიტა სახელმძღვანელოს ავტორმა. ეს იყო მისი არჩევანი. საკითხისადმი ამგვარი დამოკიდებულება მეტად თავისებურია და ცოტა უცნაურად გვეჩვენება, გაგვიკვირდა. უწინარეს ყოვლისა, ბუნებრივია, წამოიჭრება საკითხი, რამდენად გამართლებული იქნებოდა, სკოლის სახელმძღვანელოში, ამ თემის ასეთი გაშუქება? ჩვენ პირადად სკოლის სახელმძღვანელოში ასეთი ნაბიჯი გამართლებულად არ მიგვაჩნია. რა თქმა უნდა, გაცილებით უფრო მისაღები იქნებოდა ამ ორი ისტორიული მოვლენის გაბმული თხრობა, როგორც ეს მიღებული იყო ტრადიციულად სასკოლო სახელმძღვანელოებში. სიმართლე გითხრათ, ამის გზიდან გადახვევის აუცილებლობას ვერ ვხედავთ. რატომ გადაწყვიტა სახელმძღვანელოს ავტორმა, სწორედ ასე მოქცეულიყო, ძალზე ძნელი სათქმელია. ეს მისი სუბიექტური გადაწყვეტილება იყო. უნდა ითქვას, რომ ამგვარი მიდგომა ქართულ საზოგადოებას პირველ რიგში, რა თქმა უნდა მოსწავლე-ახალგაზრდობას, ამ ორ პრობლემაზე სრულყოფილ, ამომწურავ წარმოდგენას ვერ შეუქმნის. ასეთი ნაბიჯი, ვფიქრობთ, გამართლებული არ შეიძლება იყოს.

Tamar Antadze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**ERNEST LAVISSE'S MANUAL OF NEW HISTORY REGARDING NAPOLEON AND
THE FRENCH REVOLUTION
RESUME**

The paper is historiographic and aims to find out the opinion expressed in the Georgian version of the manual of new history by Ernest Lavissee regarding two topical issues of the history of France – the Great French Revolution and the epoch of Napoleon. The issue has not been studied from this viewpoint; hence, the paper is the first attempt to cover the problem. We tried to identify the strengths and weaknesses of the manual and find out the reasons for the existing shortcomings.

In the Soviet period, nobody discussed the above-mentioned issues. This was due to the negative attitude of the Soviet authorities to the Georgian Democratic Republic of 1918-1921. This attitude was political in its nature. Georgian Democratic Republic was never mentioned in the Soviet era, as if it had never existed. Modern Georgian historiography has tried to fill this gap and describe the situation realistically. This is a positive aspect of modern Georgian historiography. This transformation is a logical result of the change in the political climate. All the above-mentioned, naturally, refers to Ernest Lavissee's manual.

The translation of this manual was due to purely pragmatic, practical reasons. The translation aimed to fill the gap existing in the Georgian historiography of that period. The fact that the manual is translated does not diminish the importance of the manual. The translation was a realistic way out in the given situation. Therefore, any sceptical attitude would be inappropriate in this case.

At first sight, it seems that the manual is a continuous narrative of the story of the French revolution and the epoch of Napoleon. However, interestingly enough, this is not the case. The author focuses not on the history of the events, but on one concrete issue – revolutionary wars and Napoleon's wars. He makes emphasis on the foreign policy during the epochs of the French Revolution and Napoleon. Hence, the issue is topical and interesting. Naturally, there arises a question: was this experiment justified? Was it necessary to cover the issue from this perspective in a school manual? Would this attitude provide sufficient knowledge to schoolchildren about the epochs of the French Revolution and Napoleon? In our opinion, this kind of attitude cannot be justified in case of a school manual, since it would not provide sufficient knowledge to schoolchildren regarding the above-mentioned epochs. Thus, it would have been better if the author had provided a continuous narrative of the events in the given epochs.

**გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცული ზოგიერთი
ხელნაწერის ისტორიიდან**

გორის ს. მაკალათიას სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ფონდებში არაერთი საარქივო მასალა ინახება საზოგადოებრივ-პოლიტიკური თუ კულტურული ცხოვრების შესახებ საქართველოში, კერძოდ გორში, ძველი პერიოდიდან მოყოლებული დღემდე. სხვადასხვა დროს, მუზეუმის მეცნიერ-მუშაკები ამ მასალების შესწავლას ეწეოდნენ. განსაკუთრებით საყურადღებო გახდა ფონდები აწ გარდაცვლილი შესანიშნავი მკვლევარის პროფესორ იოსებ ალიმბარაშვილისათვის, რომელმაც გორის სახელმწიფო არქივში დაცულ მასალებთან ერთად შეჯერებული ინფორმაცია გამოაქვეყნა არაერთ სტატიაში. ჩვენც ბევრი წერილი მივუძღვენით ოქონას ხატის ისტორიასა თუ მუზეუმის ერთ საინტერესო ფონდში, გარსევანიშვილების არქივში, დაცული დოკუმენტების შესწავლას. ამჯერად წინამდებარე წერილში კიდევ რამდენიმე დოკუმენტის ისტორიაზე გავამახვილებთ ჩვენს ყურადღებას.

საკვლევი კიდევ ბევრია, რასაც ცხადყოფს რამდენიმე დოკუმენტის შინაარსობრივი მნიშვნელობაც (იესე გარსევანიშვილის ანდერძი, მიმოწერის წერილი, ინფორმაცია ოქონის ხატის რესტავრაციის შესახებ), საკვლევი მასალის შესწავლა სადღეისოდ საკმაოდ აქტუალურია, რამდენადაც წარმოდგენას იძლევა, როგორი იყო წიგნიერების დონე XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოში, რა ტრადიცია გრძელდებოდა, ძველი ქართველო მწიგნობრობისა, სად და როგორ უნდა ვეძიოთ იესე გარსევანიშვილის ხელნაწერთა და ბეჭდურ გამოცემათა ბიბლიოთეკის მასალა, როგორ იღვწოდა სასულიერო პირი წიგნიერობის განვითარებისათვის და ამ კუთხით რა ცოდნას იღებდა იმ დროის სასულიერო თუ საერო მაღალი რანგის საზოგადოება მსოფლიო ლიტერატურის გაცნობის თვალსაზრისით,

დეკანოზი იესე იაკობის ძე გარსევანიშვილი (1892-1864) შთამომავალია გარსევანისა, რომელიც თავის დროს, კერძოდ, XI საუკუნეში, ბიზანტიის კეისარმა რომანოზმა თავის ძმისშვილს ელენეს (ბაგრატ მეოთხის მეუღლის) მზითევში გამოტანებული ოქონას სასწაულმოქმედი ხატის მცველად დანიშნა. როგორც გარსევანიშვილების საგვარეულო გრაგნილი მოწმობს, იგი გრძელდებოდა და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა საქართველოში დამკვიდრებულ გარსევანის შთამომავლთა - გარსევანიშვილებად წოდებულ ხაზს. იესე აღმოჩნდა უკანასკნელი ხატის მცველის წოდების მატარებელი, რამდენადაც მისმა მემკვიდრემ, ალექსანდრე სვიმონის ძე გარსევანიშვილმა, აღარ ისურვა სასულიერო საქმიანობის გაგრძელება და საერო ცხოვრებაში იქცა საზოგადო მოღვაწედ, მასწავლებლად, განათლებულ ადამიანად, რომელიც თავის მოგონებებში იძლევა მასზე საჭირო ინფორმაციას საქართველოს კულტურულ-საგანმანათლებლო ისტორიიდან. სწორედ მან შემოინახა მემკვიდრეობით მიღებული იესეს არქივი, რომელიც დარჩა შემდგომში მისი დისა და სიმის (სერგო რობაქიძის) ნაშვილებს ივანე რობაქიძეს, ხოლო ამ უკანასკნელის მეშვეობით მემკვიდრეობის ნაწილი გაიყიდა სხვადასხვა სახელმწიფო თუ კერძო პირებს, ძირითადი ნაწილი კი შეისყიდეს მუზეუმის მაშინდელმა დირექტორებმა პროფესორმა სერგი მაკალათიამ და მეცნიერმა სერგო ნადიმაშვილმა. ასე დაიფანტა იმ მემკვიდრეობის ნაწილი (ნივთიერი, ხელნაწერი, წიგნები) საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. არადა ფონდში დაცული იესე გარსევანიშვილის ანდერძით 108 დასახელების (ლ. აბუაშვილის ცნობით - 1963 წლამდე - 150-ზე მეტი) წიგნი თუ ხელნაწერი.

ხელნაწერი ანდერძისა (გსიემ 7602/733, გსიემ 7602/34). ორნაწილიანია: ერთში წარმოდგენილია იესე გარსევანივილის უძრავი ქონება (გორში 2 სასახლე, მამულები გორში, გარეჯვარში, თედოწმინდაში, რუისში, ჯამჯამაურში, ხიდისთავში, ძევერაში). ვისგან რა დარჩა და რამდენად იყიდა ესა თუ ის ხოდაბუნი „ურწყავი მიწა თუ ყმათა ოჯახები (ფანიაშვილები, დემეტრაშვილები, ტატიკაშვილები) [ამ დროისათვის ჯერ არ იყო გადავარდნილი ბატონყმობა საქართველოში]. აქვე მოხსენიებულია „საოჯახო წიგნები და ჩემი ნასყიდობები, სადაც რამე აქვს ჩემგან შემატებული, ანუ წინაპართაულთ დანაშთობი ყმა თუ მამული, ანდა სულ წედისს ან ხიდისთავს (თავისივე გადაშლილია - თ.გ.) რომელიც საოჯახო ყოველგან (ჩამატებულია) ბელლები, თედორეს დარჩა და მასზედ ნუსხაცა მაქვს ზაქარია დეკანოზის და თვითონ ივანე გარსევანიშვილისაგან. ამაებიდამ ჩემი წილი ყველა მიმიცია ჩემისა ალექსანდრისათვის (ჩამატებულია) რომ მე საქმე აღარაფერი მექნება შემდეგში“ ¹(გსიემ 7602/733). საყურადღებოა აღნიშნული ანდერძის დასაწყისი, რომელშიც იესე თავს მთანდობს ოქონას ხატს: „ჩენა სა დეკემბერსა დღისა მე ჩემა უბედურებამ ამ წუთის სოფელში არც ცოლი და არც შვილი მამცა, არამედ სიყრმითაგან გარდაცემულ ვარ ცოდვათა ძალით და ჩემთა სამარადისოსა და განსაცდელისა ერთითა ოდენ ნუგეშინისცემითა ჩემის ოქონის ხატისა ნუგეშისცემულ ვარ, რამეთუ მირჩების ძმისწული ალექსანდრე ერთოდენ სასოება საცხოვრებლისა ჩემისა, ვისცა ყოველიყება და მამული ამისათვის მიმიცია“. ²(გსიემ 7602/733). სწორედ ალექსანდრემ უპატრონა მიცვალებულ იესეს და დაკრძალა იგი ოქონის ეკლესიაში, რომელიც 1922 წელს, როგორც მიწისძვრით დაზიანებული, დაანგრის. გადასვენებისას (გორის სასაფლაოზე) საფლავში აღმოჩნდა ჩატანებული ზავერდისყდიანი, ვარაყისფურცლებიანი სახარება.

ანდერძის მეორე ნაწილი (გსიემ 7602/734) ეხება მხოლოდ იმ ხელნაწერებს და წიგნებს, რომლებიც დაუტოვებია იესეს ძმისშვილისათვის: (112 დასახელების) გამოწვლილვითი ნუსხა წიგნებისა, სამღვდელთასა და სამოქალაქოთ შეკრებული შრომითა ჩემითა მემრი ჩემიერ სახელდობრ თითოეულ აღიწერებიან“ ³(გსიემ 7602/734).

ჩამონათვალი წარმოდგენილია ასეთი სახით (დანომრილი ასოებრივად):

„ა.ქ. დიდი სვინაქსარი ხუცური“

„კბ.ქ. ხუცური ლოცვანი წელითწერილი“ და სხვ.

ჩამონათვალში შედის არამართო ქართულ, არამედ რუსულ ენაზე გამოცემული წიგნები, ზოგჯერ თვით სტამბის მინიშნებით. მაგ. „მდ-ქ. სამოციქულო იმერული სტამბა“ ან „მე ქ. სადღესასწაულო გამოკრებული სტამბა“ და სხვ.

ათ წიგნს გვერდზე ახლავს მინაწერი: „ესენი წინაპართა ჩემთაგან დამნშთიეს, ათს კი ახლავს გვერდითი მინაწერი: „რომელიც სახელი მწიგნობარი დაერქვა ეს იყო პაპიჩემის მეექვსე ძმა. იესე მღვდელი გარსევანიშვილი“⁴.

ჩამონათვალ სიებშიც იგრძნობა იესეს თითქმის პედანტურ-სკრუპულოზური მიდგომა წინაპართა დანატოვრისა და საკუთარი შეძენილ-გადაწერილ-გადათარგმნილი წიგნებისა თუ ხელნაწერების შესახებ. ძალიან ძნელია აღნიშნული წიგნების, ხელნაწერების მოძიება, თუმცა შესაძლებელია ცალკე დამოუკიდებელი კვლევით, რაც წინამდებარე მოხსენების მომზადების პროცესში ვერ მოხერხდა. გვაქვს მხოლოდ ერთი მიგნება: სავარაუდოდ, იესეს საფლავში ჩატანებული, მისი გადასვენების პროცესში ამოღებულ წითელ ზავერდის ფერადიანი ოქროსვარაყიანი ფურცლებით გაფორმებული წიგნი, რომელიც ამჟამად ს. მაკალათიას გორის

¹ ს. მაკალათიას გორის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის (გსიემ) იესე გარსევანიშვილის ფონდი; გსიემ 7602/733.

² იქვე.

³ გსიემ 7602/734

⁴ გსიემ 7602/734

სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში. ზომ არაა ეს ანდერძის ჩამონათვალში მოხსენიებული, ივ. ქკონდაკი ოქროს ვარაყით, ნაწერ-ნახატით?

ჩვენს მიერ შესწავლილ დოკუმენტებს შორის არის ერთი წერილის 2 პირი, რომელიც იესე გარსევანიშვილს მიუწერია მღვდელ ბესარიონ თავდგირიძისადმი, რათა დაემზადებინა ვერცხლის შემკულობა ოქონას ხატისათვის. წერილი დათარიღებულია 1863 წლის 20 აგვისტოთი. ცნობილია ის ფაქტი, რომ ოქონას ხატი რესტავრაციისათვის გაიგზავნა რუსეთში. წერილი რუსულ ენაზეა, გაკრული ხელით, თხოვნაა ფრთხილად მოეპყრონ ხატს, რომლის შეხებასაც ვერ ბედავს თვითონ. უგზავნის ადრესატს ვერცხლისათვის 100 მანეთს, ვერცხლით (გსიემ 7602/307, 7062/293), როგორც ცნობილია, ეს პროცესი (რესტავრაციისა) შესრულებულა ცუდად, რითაც შემდგომში უკმაყოფილო დარჩენილა იესეც. ამაზე ვწერდით ოქონას ხატის ისტორიისადმი მიძღვნილ სტატიების კრებულში.

1818 წელს იესე გაუმწესებიათ მღვდლად ოქონას ეკლესიაში, მაგრამ ამავე წელსვე მიუწვევიათ ქუთაისში გრიგოლ წერეთლის სასახლეში მასწავლებლად. აქ ასწავლიდა მის შვილებს ალექსანდრესა და ქეთევანს რუსულ ენას. აქ მოსწავლედ მიუბარებიათ სამეგრელოს მომავალი მთავარი დავით დადიანი. სწორედ აქვე იწყება დიდი მეგობრობა მასწავლებელსა და მოსწავლეს იესესა და დავითს შორის, დავითმა იცოდა მასწავლებლის განსწავლულობა და ნაშოვნ წიგნებს (რუსულად თარგმნილს) უგზავნიდა იესეს ქართულად სათარგმნელად. ამას მოწმობს წერილებიც იესე გარსევანიშვილისადმი (გსიემ 7602/609). წერილებში იესეს მიერ სააღდგომოდ ქართულად „ილიადას“ თარგმნის შესახებ (1836 წ. 30 იანვარი) მილოტის ისტორიის ორი ტომის თარგმანის მიღების შესახებ (1833 წელს). დავით დადიანის წერილები საკვლევ მასალას იძლევა სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის ღრმად-განსწავლულობის შესახებ და ცალკე შესწავლის საგანია. ჩვენ კი მოგვყავს ლეილა აბუაშვილის წერილიდან ამონარიდი: „სამეგრელოს მთავარი დავით დადიანი 1834 წლით დათარიღებულ წერილში მოკრძალებულად, მაგრამ მაინც უსაყვედურებდა თავის მასწავლებელს: „მადლობა ტაციტისათვის, რომელიც თუმცა კარგად არის თარგმნილი, მაგრამ მეტისმეტად დაღვარჭლიანნი არიან, რომ მეტი არ იქნება. ასე რომ იძულებული ვიყავი გამეწვორობინა და მეორედ ვიცი გამკაცრდები, მდაბიოთა გარდმოიღებ, ამასთანავე გიგზავნი ჩემის კონსტანტინეს ხელით ტელემახოსის წიგნს, რომელსაცა ვთხოვ მამაშვილობას, თარგმნე მშვენიერი სიტყვებითა“. ¹ მაგრამ „ილიადას“ თარგმანით დავით დადიანი კმაყოფილია. „ილიადა ჩინებულათ სთარგმნეო“. ამას გარდა დიდ მოწიწებას იჩენს დავითი იესეს მიმართ: „მამაო იესე მღვდელი. წმიდას მარჯუნას გეამბორები და თქვენ კარგათყოფნას ღმერთსა ვთხოვ“. ² ასევე იქცევა ოქროპირ წერეთელი, რომელიც წერილში (1830 წელს) სთხოვს ღეკანოზ იესეს გაუკეთოს წინასიტყვაობა მის მიერ თარგმნილი „ილიადას“.

იესეს დაუწერია „პორფიროსის ხეთი ხმაი“ იმერეთში ყოფნის დროს (1817 წ. ნოემბერი) ზურაბ წერეთლის შთამომავალთა განსასწავლად (გსიემ 7602/731).

იესეს ასევე მეგობრობა აკავშირებდა ბიბლიოფილ გრიგოლ წერეთელთან, რომელთანაც წიგნებითა და ხელნაწერებით გაცვლასთან ერთად სხვა სანდო ურთიერთობაც აკავშირებდა, რასაც მოწმობს ერთი წერილი გრიგოლ წერეთლისა, რომლითაც იგი უგზავნის სხვადასხვა ნივთებს, მათ შორის ყმებსაც (გსიემ 7602/1732).

არქივში დაცულ დოკუმენტებში დაცულია მოწმობა №498 (ერეკლე მეფის მიერ 1783 წელს წარდგენილი სიის მიხედვით) ეკატერინე მეორისათვის ქართველ თავადაზნაურთა სიაში გარსევანიშვილების შეტანის შესახებ (1899 წ. 2.V). ამ დროისათვის იესე უკვე გარდაცვლილი

¹ ლ. აბუაშვილი, „ქართველი მწიგნობარი იესე გარსევანიშვილი, „ილიაზე“, გორი, 1963, გვ. 147.

² გსიემ 7602/609,

იყო. ამიტომ ეს აზნაურობის წოდება ზედა მის ძმისშვილს ალექსანდრე სვიმონის ძე გარსევანიშვილს.

გარსევანიშვილების საოჯახო არქივში წარმოდგენილი დოკუმენტები საკმაოდ მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა გორელი დეკანოზის, ოქონას ხატის უკანასკნელი მცველის, იესე გარსევანიშვილის შესახებ, რომელიც თავისი ღრმა განსწავლულობით ერთი მნიშვნელოვანი ფიგურაა XIX საუკუნის კულტურულ ცხოვრებაში: იყო ბიბლიოფილი, მთარგმნელი, აღმზრდელი და მწერალიც, ზოლო მისი მემკვიდრეობა, უპირველესად, მიზნად ისახავს ქართველ ბიბლიოფილთა ცხოვრება - შემოქმედების წარმოჩენას, ისევე ქართული საზოგადოებრივი აზრის სრულყოფის გზის ასახვას.

Tamar Gogoladze

Gori State University

**SOME OF THE PRESERVED IN THE GORI HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC MUSEUM
FROM THE HISTORY OF THE MANUSCRIPT
RESUME**

The research topic refers to the history of several documents of the Garsevanishvili family archive preserved in the funds of the S. Makalathia Historical-Ethnographic Museum, which was not the object of study in the articles read (published) about the icon of Okona and the translation activity of Iese Garsevanishvili, at several conferences of the National Archives of Georgia and other international scientific conferences. This time, it refers to 14 documents preserved in the archive (letters, wills, petitions), which is important to the handwritten books and translations previously preserved in the Okona Cathedral of Gori. Most of them have been lost. However, it is important from the point of view of the church activities of the 18th-19th centuries, the history of the icon itself and, in the future, from the point of view of the continuation of scientific research.

From the point of view of actuality, the study of the Georgian-Russian document in the article will expand the area of research about church figures, which on the one hand is important to fill the bibliography lists, which reveals how the ancient priests (we are referring to the guardian of the Okona icon, Iese Garsevanishvili) were engaged in activities, in addition to religious activities, on the other hand, it provides interesting information about those secular persons who contributed to the translation and copying of foreign literature in the Georgian cultural space and filling and enriching the library of family manuscripts.

The method used is mainly the historical method;

Conclusion The study of the documents preserved in the Garsevanishvili archive revealed:

1. What legacy was left to the guardian of the Okona icon, deacon Iese Garsevanishvili, from the manuscripts and printed editions of his ancestors (mainly Vakhtang VI, religious and secular books in the Russian language published in Imereti printing houses), which gives an idea of the level of education of Iese, his broad interests and totals 108 titles (numbered by I. Garsevanishvili himself) from here the manuscripts of Nemesios, Procladiadochos, Giorgi Mtatsmindeli's philosophy, geography, arithmetic, logic, etc. were noteworthy.

With the knowledge and study of this literature Iese appears as a teacher, which is evidenced by the correspondence of Iese Garsevanishvili and Davit Dadiani, the prince of Samegrelo, brought

up by him, in which he asks an experienced translator to translate the works of Tacitus into Georgian.

2. The manuscript preserved in the archive (kh. 7602/298) is an appeal in Russian (priest Besarion Tavdgiridze to Iese Garsevanishvili) about the purchase of material for the silver plating of the Okona icon (July 23, 1863). Unfortunately, it is not known how this silver ornament, which decorated the icon of Okona, was lost.

3. The search and study of the manuscripts named in the documents may be revealed in the process of further research, which makes it necessary to compare the translations reported in the will of Iese Garsevanishvili and the translations made by him with the originals. The article is a retrospection of information.

გიორგი გოცირიძე
იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;
ა(ა)იპ- ინტერდისციპლინური ჰუმანიტარიის სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტი
ქეთევან გიგაშვილი-გოცირიძე
იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის შუქ-ჩრდილები ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა პირად წერილებში

ინტერესი ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა ეპისტოლური მემკვიდრეობის მიმართ დღემდე არ განელებულა. გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან მოყოლებული დღემდე არაერთი ისტორიკოსის წერილი გამოქვეყნდა. მაგალითად, 1991 წელს გამოიცა „ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა“¹; 1996 წელს - „ნიკო მარისა და ივანე ჯავახიშვილის მიმოწერა“² და ედიშერ ხოშტარია-ბროსეს „წარსულის ფურცლები: პირადი მიმოწერა“³; 2016 წელს - მარი ბროსეს მიმოწერა⁴. 2019-2021 წლებში შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული ფუნდამენტური პროექტის ფარგლებში გამოიცა ქართველ-მეცნიერ ისტორიკოსთა ეპისტოლური მემკვიდრეობის პირველი⁵ და მეორე ტომები⁶, რომლებიც მიემდგვნა პლატონ იოსელიანის, დიმიტრი ბაქრაძის, ზაქარია ჭიჭინაძისა და თევდორე ჟორდანიას პირად წერილებს.

ასევე საინტერესო სამეცნიერო შრომებია გამოქვეყნებული მეცნიერ-ისტორიკოსთა ეპისტოლურ მემკვიდრეობაზე დაყრდნობით.⁷

პლატონ იოსელიანის შემორჩენილი წერილები 1838-1870 წლებს შორის პერიოდშია დაწერილი. მათი უდიდესი ნაწილი მარი ბროსესადმია გაგზავნილი, თითოეული წერილი კი გრიგოლ ორბელიანისადმი, რაფიელ ერისთავისადმი, მიხეილ თუმანიშვილისადმი.

¹ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა (1888-1931 წწ.), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთეს რ. კავილაძემ და მ. მამაცაშვილმა, რედ., ელ. მეტრეველი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.

²ნიკო მარისა და ივანე ჯავახიშვილის მიმოწერა, შემდგენელი: ნათელა ჯავახიშვილი, რედაქტორი: დალი ჯავახიშვილი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 1996.

³წარსულის ფურცლები: პირადი მიმოწერა, შემდგენელი: ედიშერ ხოშტარია-ბროსე, რედაქტორი: ლია შარვაშიძე, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1996.

⁴მარი ბროსე, პირადი მიმოწერა, გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ეთერ ქავთარაძემ, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2016.

⁵ქ. გიგაშვილი (რედ.). ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა, ტომი I, პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2019.

⁶ქ. გიგაშვილი, გ. გოცირიძე (რედ.), ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა, ტომი II, ზაქარია ჭიჭინაძე, თევდორე ჟორდანია, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2021.

⁷ე. ჩაგელიშვილი, „დავით ბატონიშვილის ბიოგრაფიისა და იმდროინდელი პოლიტიკური სიტუაციის ზოგიერთი მომენტი დავითის ეპისტოლარული მემკვიდრეობის მიხედვით: [გ. მიქაძის, ლ. კეკელიძის და დ. ბატონიშვილის 1800-1803 წლების ნაკლებად შესწავლილი წერილების მიხედვით]“, „მრავალთავი“, 1999, №18, გვ. 487-497; ა. სონდულაშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილისა და იროდიონ ევდოშვილის ეპისტოლარული მემკვიდრეობიდან: ისტორია და თანამედროვეობა, თბილისი, 2016, გვ. 33-40; გ. საითიძე, პლატონ იოსელიანი – რედაქტორი, პუბლიცისტი: დაბადების 200 წლის გამო: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2010, 1512-3154 №1 (7), გვ. 13-34; ე. ხოშტარია-ბროსე, მარი ბროსე და ქართველი საზოგადოებრიობა ეპისტოლური მემკვიდრეობის მიხედვით, თბილისი, 2002.

დიმიტრი ბაქრაძის წერილების ქრონოლოგიური ჩარჩო 1850-1889 წლებს მოიცავს. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილის ადრესატი მეუღლე ანეტა მამაცაშვილი-ბაქრაძისაა. ადრესატები არიან აგრეთვე საზოგადო მოღვაწეები თუ ოფიციალური პირები: ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე ცაგარელი, მარი ბროსე, ლავრენტი ბროსე, თედო ჟორდანია, ალექსანდრე ოქროპირიძე, მიხეილ თუმანიშვილი, ალექსანდრე გროსმანი, ნიკოლოზ გრებენშიკოვი, ალექსი ილინსკი, ვასილი ხიტროვო, ვსევოლოდ მილერი, ეგგენი პრესნიაკოვი, ვლადიმერ როგე, ალექსანდრე ოგოლინი და სხვები.

1880-1931 წლებიდან შემორჩენილი ზაქარია ჭიჭინაძის 79 პირადი წერილის ადრესატები არიან როგორც ცნობილი მწერლები, ისტორიკოსები და საზოგადო მოღვაწეები, პოლიტიკის, კულტურისა თუ ხელოვნების სფეროს წარმომადგენლები, ისე ქართველი მკითხველისთვის ნაკლებად ცნობილი თუ უცნობი ადამიანები: აკაკი წერეთელი, ექვთიმე თაყაიშვილი, მარი ბროსე, კირილე ლორთქიფანიძე, კონსტანტინე მამაცაშვილი და სხვ.¹

თველორე ჟორდანიას 1883-1916 წლებში დაწერილი წერილები მიმართულია როგორც ოჯახის წევრებისა და ახლობლებისადმი, ისე ცნობილი ისტორიკოსების, მწერლების, სასულიერო თანამდებობის პირებისა და სხვადასხვა სფეროში მოღვაწე ადამიანებისადმი (მოსე ჯანაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, ნიკო მარი, თედო სახოკია, ნიკო ლომოური, ვასილ კარბელაშვილი, მიხეილ საბინინი, ალექსანდრე ყიფშიძე).²

წერილებში კარგად ჩანს არა მარტო XIX ს-ის საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური და საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების მნიშვნელოვანი დეტალები, არამედ მეზობელი ქვეყნების საზოგადოებრივი ცხოვრება, ამ ქვეყნებში ქართველთა საქმიანობა, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი საქართველოს მოსახლეობის მძიმე ეკონომიკური ყოფა, განურჩევლად მათი სოციალური მდგომარეობისა, სავალალო აწმყო და გაურკვეველი მომავალი, ისტორიოგრაფიული მეცნიერების სათავეებთან მდგომი მკვლევარების ღვაწლი ქვეყნის შიგნითა თუ გარეთ სიძველეთა მოძიებისა და მათი გამოქვეყნების საქმეში, ქართველი პატრიოტების ძალისხმევა XIX საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების შესწავლის საქმეში, ცარიზმის სამთავრობო სტრუქტურებისა და პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის დამოკიდებულება საქართველოსადმი ზოგადად და ქართველი მეცნიერებისადმი კონკრეტულად და სხვ.

წერილების განსაკუთრებული მნიშვნელობა განისაზღვრება იმით, რომ მათში თანამედროვეთა მიერ შეულამაზებლად გადმოცემული კოლონიური რეჟიმის მარწუხებში მოქცეული ქვეყნის ყოველდღიური ყოფის დეტალები, იმდროინდელი პერიოდის შუქ-ჩრდილები, ნათლადაა გამოკვეთილი როგორც პრობლემები, რომელთა წინაშე იდგა საქართველოს მოსახლეობა, ასევე ის მეთოდები და ღონისძიებები, რომლებსაც ჩვენი მოღვაწეები მიმართავდნენ მათ დასაძლევად.

ქვეყნის მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობაზე საუბრობს პლატონ იოსელიანი 1841 წლის 5 იანვარს ნიკო მარისადმი მიწერილ წერილში, სადაც მეცნიერებათა აკადემიას მხოლოდ 25 ლექსიკონის გამოგზავნაზე თანხმდება საქართველოში გასაყიდად. „უთუოთ ესე მცირე რიცხვი შეგაწუხებსო. მაგრამ რომ იცოდეთ მდგომარეობა ქართულთა, თქვენ თვით დამეთანხმებოდით ამაზედ“³. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ პლატონ იოსელიანი საზოგადოების ზედა ფენას ეკუთვნოდა, რომელსაც ეკონომიურად ასე უჭირდა, ადვილი წარმოსადგენია, რა მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა ქვეყნის მთელი მოსახლეობა.

¹ ქ. გიგაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, 2019.

² ქ. გიგაშვილი, გ. გოცირიძე (რედ.), დასახელებული ნაშრომი, 2021.

³ ქ. გიგაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, 2019, გვ. 72.

სავალალო ეკონომიკური ვითარება, პრაქტიკულად, არ შეცვლილა საქართველოში 40 წლის შემდეგაც, თუმცა ინტერესი ქართული წიგნების მიმართ გაიზარდა. ამას მოწმობს დიმიტრი ბაქრაძის 1887 წლის ოქტომბრის თვით დათარიღებული წერილი ლავრენტი/ლორან ბროსესადმი, რომელსაც სთხოვს მის მიერ გამოცემული მარი ბროსეს შრომების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფიის 40-45 ეგზემპლარის გამოგზავნას თბილისის წიგნების მაღაზიებში გასაყიდად: იგი ბევრს აინტერესებსო, თუმცა იქვე დასძენს: „არკი იყიდება.“¹ მძიმე საყოფაცხოვრებო პირობებზე მოთქვამს იგივე ავტორი ცოლის, ანეტა მამაცაშვილი-ბაქრაძისადმი გაგზავნილ 1884 წლის 3 ნოემბრის წერილში: „ფულის შოვნას პრიკაზისათვის ვერ ვახერხებ. პოპელმა ვერ მიშოვა. სმირნოვის ცოლი თუმცა მპირდება ოც თუმანს, მაგრამ საეჭვოა.“²

პლატონ იოსელიანი 1845 წლის 26 ოქტომბრის წერილში მარი ბროსეს შესჩივის, რომ „რედაქციაში წარსრულის დროებისა ნომრები სულ აღარ არის და არც 50 მეტსა ვპბეჭდავდი, რადგანაც მკითხველი არა ვინ იყო. – ქართულთ არა ჰსურსთ კითხუა საუბედუროდ მათდა. და ამისის მიზეზისათვის არა იბეჭდებოდა რა რიგიანი ამბავი, გარდა სასამართლოების ამბებისა და გამოცხადებათა. დღესაც ისევე არის და მეც ყურს არ უგდებ და არცა დრო მაქუს.“³

ეს წერილი იმითაცაა საგულისხმო, რომ მასში მხილებულია რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი ბუნება – უყურადღებობა ეროვნული უმცირესობების პრობლემების მიმართ: „შევკსცთი, რომ მასთან დავიწყე მიწერა პირველითგან. მე ასრე მგონია და დარწმუნებულიცა ვარ, რომ ძალისამებრ ჩემისა საკმაო და ფრად საკმაო მეჩვენებინოს სამსახური, და აკადემიასა ყურადღება არა აქუს. აღსრულდა ამით მრავალთაგან ჩემი დარწმუნება, რომ უნაყოფოაო მარადის მასთან მიწერ-მოწერა, წიგნების ჩუქება, შრომათა მიღება, და ფულების დაკარგუა. ვინანი, მაგრამ გვიან.“ პლატონ იოსელიანი იქვე აჯამებს თავის მოსაზრებას: „აკადემიას ეტყობა არა აქუს სურვილი ქართულის ამბებისა და უგულოთაც არის. – ესე საზოგადო ჰაზრია და ჭეშმარიტი.“⁴ იმავე სულისკვეთებითაა გამსჭვალული 1844 წლის 14 მარტის წერილი: „აკადემიისაგან უკეთესი არა გამოვიდოდა რა. ჩუენში თქმულა: კარგი რამ ჰსთქუას, გიკვირდეს ავი რა საკვირველია!“⁵

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა საქმიანობამ გარკვეული შედეგი გამოიღო. ეკონომიური გაჭირვების მიუხედავად, ქართველები ლექსიკონებს თხოულობდნენ პეტერბურგიდან.⁶

მთავარი პრობლემა და, შესაბამისად, ქართველ ინტელიგენტთა საფიქრალი მე-19 საუკუნის საქართველოში ეროვნული იდენტობისა და ფასეულობების შენარჩუნება იყო, რაც მათი მთავარი მარკერების - ენისა და კულტურის - დაცვას მოითხოვდა. პლატონ იოსელიანი საქართველოს ისტორიით, ენითა და კულტურით დაინტერესებულ მარი ბროსეს 1838 წლის 2 თებერვალს სწერდა: „ის ფაქტი, რომ უპირატესობა მიანიჭეთ თვით ქართველის მიერ თითქმის სრულიად მიტოვებულ ჩემს ენას, მოწმობს, რომ თქვენ, ბატონო, ბრძანდებით (და ამას ვამბობ ყოველგვარი პირმოთნეობის გარეშე) ერთ-ერთი იმ კაცთაგანი, მეცნიერება რომ უყვართ მეცნიერებისათვის, რომელიც ასევე არ არის გულგრილი მათ მიმართ.“⁷

¹ იქვე, 184.

² იქვე, 167.

³ იქვე, გვ. 87.

⁴ იქვე, გვ. 87, 89.

⁵ იქვე, გვ. 90.

⁶ იქვე, გვ. 76.

⁷ იქვე, გვ. 14-15.

ქართული ენის საგალალო მდგომარეობას დაპყრობილ ქვეყანაში კარგად მოწმობს სასულიერო ხელისუფლების ბრძანებით პლატონ იოსელიანის მიერ შედგენილი ქართული გრამატიკა „პარალელურ სექტებში დაბეჭდილი რუსული თარგმანით“. ამ ფაქტში კარგად იკითხება ცარიზმის მიზანი – რუსული ენის საყოველთაო გავრცელება საქართველოში. რაც არ უნდა პარადოქსულადაც ჟღერდეს, ქართველებს რუსული ენა ქართული გრამატიკით უნდა ესწავლათ! სასულიერო ხელისუფლების მოთხოვნა რუსული თარგმანით ქართული გრამატიკის შედგენისა, ვფიქრობთ, პასუხი იყო პლატონ იოსელიანის მიერ ამ სემინარიის სტუდენტებისათვის შედგენილ სასწავლო რესურსზე - „ქართული ანბანი“.

ქართული ენისა და ლიტერატურის დაცემაზე მოთქვამს პლატონ იოსელიანი მარი ბროსესადმი 1838 წლის 14 აპრილს მიწერილ წერილში და ყოველი ქართველის მოვალეობად თვლის „ძალისაგებ თვისა შეეწეოდეს საზოგადოსა ზრუნუასა აღდგენისათვის დაცემულისა სიტყვიერებისა და მწერლობისა (Литтература) ჩუენისა.“¹ სწორედ ამ მიზნით შეუდგა პლატონ იოსელიანი ქართულ და უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობით საქართველოს ისტორიულ და გეოგრაფიულ აღწერას, ქართული წიგნებისა და ისტორიული დოკუმენტების მოძიებასა და საკუთარი სახსრებით მათ შეძენას, საფლავის ქვებიდან წარწერების გადმოწერას. ეს მარტივი საქმე არ იყო. მით უფრო, რომ კოლონიური ხელისუფლება ბარიერებს ჰქმნიდა ამ გზაზე. ერთ-ერთი ასეთი ხელისშემშლელი ფაქტორი ქართული ისტორიული დოკუმენტების გამოყენებაზე დაწესებული კონტროლი მიყო ცარიზმის მხრიდან. მარი ბროსესადმი პლატონ იოსელიანის 1838 წლის 12 მაისს მიწერილი წერილიდან ვიგებთ, რომ ეკლესია-მონასტრების სიგელ-გუჯრები, მათ შორის, ქართველ მეფეთა „შეწირულებათა სიგელნი და სხვ.“ ტფილისის სინოდის კანტორაში ინახებოდა შიდა მოხმარებისათვის და მათი ნახვა მხოლოდ პეტერბურგის სინოდის ბრძანებით იყო ნებადართული.²

რუსეთის ცარიზმის ენობრივი კოლონიზატორული პოლიტიკის ბუნება კარგად ჩანს საქართველოს ეგზარქოს ალექსი ილინსკისადმი 1864 წლის 3 სექტემბერს დიმიტრი ბაქრაძის მიერ გაგზავნილი წერილიდანაც, სადაც იკვეთება, რომ საქართველოში სკოლების გახსნის აუცილებელ კომპონენტს წარმოადგენდა იქ რუსული ენის მცოდნე მასწავლებლების არსებობა.³

პლატონ იოსელიანი განეკუთვნებოდა იმ მცირერიცხოვან ქართველთა ჯგუფს, რომელიც იღვწოდა მამულისათვის, რომლისადმიც ჰქონდა „მოვალეობა ყოვლადი“, არა ჰზოგავდა „არცა ფულსა, არცა შრომათა და არცა სიმრთელესა განვრცელებისათვის .. სწავლათა და სიძუელეთა მოძიებისა.“⁴ ქართულენოვანი „ტფილისის უწყებანის“ და მისი დამატების „სალიტერატურო ნაწილნი ტფილისის უწყებათანის“ 1832 წელს დახურვის შემდეგ პლატონ იოსელიანს სურდა გამოეცა ქართულ ენაზე რაიმე ჟურნალი, მაგრამ ეჭვს გამოთქვამდა ამის შესაძლებლობაში. „შემწენი აქა არა იპოებიან – და ცოტად მიმძიმსო“ – სწერდა მარი ბროსეს 1838 წლის 29 დეკემბერს.⁵

მან 1840 წლიდან შეძლო ქართულ ენაზე ყოველწლიური კალენდრების გამოცემა, რომლებსაც ავრცელებდა საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ მოღვაწე ქართველებსა და სამეცნიერო დაწესებულებებში, მუზეუმებში.⁶

შორიდან ისე ჩანდა, თითქოს პლატონ იოსელიანი რუსეთთან დაკავშირებისა და მეგობრობის მომხრე იყო, მაგრამ მისი ცხოვრებისა და ღვაწლის, შემოქმედების, პირადი

¹ იქვე, გვ. 16.

² იქვე, გვ. 20.

³ იქვე, გვ. 114.

⁴ იქვე, გვ. 37.

⁵ იქვე, გვ. 38.

⁶ იქვე, გვ. 49, 74.

წერილების საფუძვლიანად გაცნობის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ის იყო საქართველოს გულმხურვალე პატრიოტი, რომელიც თავისი ცოდნითა და გამოცდილებით კარგად ხედავდა რუსეთის ცარიზმის ხელში საქართველოს მძიმე მდგომარეობას და შესაძლებლობის ფარგლებში, ზოგჯერ არაპირდაპირ, ზოგჯერ კი ალევორიულად აკრიტიკებდა არსებულ ვითარებას. ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება მისი ორი წერილი.

ერთი მიმართულია გრიგოლ ორბელიანისადმი (დაწერილია 1854 წლის 10 დეკემბერს), სადაც უკმაყოფილებას გამოთქვამს საქართველოს იმჟამინდელი მდგომარეობის გამო. ეხება რა კავკასიის მეფისნაცვლის თანამდებობაზე ვორონცოვის შემცვლელის მოსვლის საკითხს, წერს: „ღმერთმან ინებოს ღირსი ქებისა და იმედისა იყოს. მაგრამ ასეთი საგანსაცდელი ქუეყანა გუაქუს, რომ სრული იმედი არა რაისა არ უნდა გუქონდეს.“¹ მისი აზრით, რუსების ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის ბატონობამ საქართველოს განსაცდელი ვერ აარიდა და მომავლის იმედიც ჩაუკლა.

მეორე წერილი უცნობი ადრესატისადმია გაგზავნილი (1864 წლის 15 მარტის შემდეგ). მასში პლატონ იოსელიანი წარმოიხსენება, როგორც პროგრესულად მოაზროვნე და მაღალი დონის პროფესიონალი. აქ იგი ავლენს მე-19 საუკუნის შუა წლების საქართველოში მიმდინარე პროცესების ღრმა ცოდნასა და მომავლის განჭვრეტის უნარს. წერილი ეხება მის დამოკიდებულებას თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლის არჩევნებისადმი. ამ თანამდებობაზე აზნაურ ღიმიტრი ყიფიანს უნდა შეეცვალა თავადი ალექსანდრე ორბელიანი. წერილის ავტორი, ერთი მხრივ, უკმაყოფილებას გამოთქვამს ქვეყნის სამსახურში არისტოკრატი თავადის ნაცვლად თავისი თანამოძმე უტიტულო აზნაურის ჩაყენების გამო, მაგრამ, მეორე მხრივ, რეალურად აფასებს არსებულ ვითარებას, სწორად ხედავს, რა სავალალო მდგომარეობაში ჩააყენა რუსეთის ცარიზმმა ერთ დროს საქართველოს ძლიერების სადარაჯოზე მყოფი ქართველი თავადაზნაურობა და მომავალს შიშით შეჰყურებს. მთელ ამ პროცესს ის ალევორიულად ადარებს კომეტას, როგორც კაშკაშა ვარსკვლავს, მკრთალად მოელვარეს“, რომელიც ჩასაქრობადაა განწირული: „თქვენი წერილის პასუხად მაქვს პატივი გითხრათ, რომ სახელოვანი ქართული თავადაზნაურობის დროშის გადატანა თავად ორბელიანის სახლიდან არა აზნაურ ყიფიანის სახლში, არამედ ბ.[ატონ] ყიფიანის ბინაში, თუ ღირსშესანიშნავია მხოლოდ თავისი სიახლით, – [განსაკუთრებული] მოვლენა არ არის, თავადაზნაურთა სათავეში ვიხილოთ არა არისტოკრატი თავადი, არამედ უტიტულო აზნაური. ძალიან სასიამოვნო უნდა იყოს ჩემთვისაც, აზნაურისათვის, ჩემი თანამოძმე ვიხილო ღირსების იმ სცენაზე, რომელზეც მივეჩვიეთ ვიხილოთ წარჩინებულ დიდგვაროვანთა წევრი, მაგრამ, სამწუხაროდ, ვხედავ სხვას: კომეტას, როგორც კაშკაშა ვარსკვლავს, მკრთალად მოელვარეს. ღმერთმა ქმნას, რომ ჩემი მოსაზრება იყოს იმ სიბნელის შეცდომა, რომელშიც ის გამოჩნდა საქართველოს ჰორიზონტზე“.²

პლატონ იოსელიანს სამშობლოს უანგარო სამსახურზე არასდროს აუღია ხელი, არც მაშინ, როდესაც რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ იგი თავის წევრად არ აირჩია, მისი დიდი სურვილის მიუხედავად (მეცნიერებათა აკადემიის წევრად იმხანად არჩეული იყო საქართველოს იმჟამინდელი ეგზარქოსი ვგენი ბაჟენოვი, რის გამოც პლატონ იოსელიანის არჩევა უხერხულად ჩათვალებს). გულნაკლული ისტორიკოსი მარი ბროსეს 1840 წლის 4 დეკემბერს სწერდა: „მე მაინც არ დავსუსტდები ჯერისაებრ შეწვევასა ჩემის ქუეყნისა კეთილობისათვის.“³

ეპისტოლური მემკვიდრეობის კრიტიკული შესწავლა ამდიდრებს და ავსებს ჩვენს ცოდნას მოვლენებისა და ფაქტების შესახებ. ის შესაძლებლობას გვაძლევს თვალი მივადევნოთ ამა თუ იმ პროცესის განვითარებას და კომპლექტური მოსაზრება შევთავაზოთ საზოგადოებას. ასეა

¹ იქვე, გვ. 95.

² იქვე, გვ. 99.

³ იქვე, გვ. 71.

ილია ჭავჭავაძის უკვდავი მოთხრობის „კაცია-ადამიანი?!“ შემთხვევაშიც. არსებობს მისი სათაურის რამდენიმე ვერსია: სიტყვებს შორის მძიმით და ბოლოში წერტილით, სიტყვებს შორის დეფისით და ბოლოში კითხვისა და ძახილის ნიშნით, მხოლოდ ძახილის ნიშნით, მხოლოდ მძიმით და ასე შემდეგ. ცხადია, რომ პუნქტუაციის არასწორად გამოყენება მთლიანად ცვლის ავტორის ჩანაფიქრს. ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს, რა გზა გაიარა ამ მოთხრობის სათაურმა მე-19 ს-ის 60-იანი წლების დასაწყისიდან დღემდე და როგორი იყო ავტორის დამოკიდებულება როგორც სათაურის პუნქტუაციისადმი, ისე სათაურის ქვეშ მოაზრებული შინაარსისადმი. ამ საკითხს სხვა ინფორმაციისთან ერთად ნათელი მოჰყვინა დიმიტრი ბაქრაძისა და მარი ბროსეს მიმოწერამ.

მ. ჯიმშერიძის ფსევდონიმით „საქართველოს მოამბის“ 1863 წლის აპრილის, მაისისა და ივნისის ნომრებში¹ და 1869 წელს პეტერბურგში, სამეცნიერო აკადემიის სტამბაში, დაბეჭდილი ილია ჭავჭავაძის მოთხრობის² სათაურები იდენტურია: „კაცია, ადამიანი“, სიტყვებს შორის მძიმით, სათაურის ბოლოში კითხვისა და ძახილის ნიშნის გარეშე. სათაური ზუსტად ასეთი რედაქციით არის მოხსენიებული გაზეთ „დროების“ 1876 წლის 26 ნოემბრის ნომერში, სადაც საუბარია მარი ბროსეს მიერ მის ფრანგულად თარგმნაზე: „ჩვენ გვითხრეს, რომ ს.-პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიის წევრი უფ. ბროსე, რომელიც ასეთი მცოდნეა საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურისა, ამჟამად თ. ილია ჭავჭავაძის შესანიშნავ მოთხრობას „კაცია, ადამიანი“ სთარგმნის ფრანგულს ენაზე და აბეჭდინებს.“³

დიმიტრი ბაქრაძის 1878 წლის 16 თებერვლით დათარიღებული წერილი მარი ბროსესადმი მოთხრობის სათაურთან დაკავშირებით ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულებას გვაცნობს: „კაცია ადამიანის“ დასათაურების შესახებ შევეკითხე თავად ჭავჭავაძეს. ჩანს, მე მართლაც შეშეშალა. მან ამიხსნა, რას ნიშნავს ეს სათაური. რომანი მის გარეშე დაბეჭდა და ამიტომ ტიპოგრაფიული უზუსტობა გაიპარა, რომელსაც ბევრი შეჰყავს შეცდომაში. უნდა დაბეჭდილიყო „კაცია-ა ადამიანი!“ და არა „კაცია ადამიანი“. ამ სათაურით ავტორს შემდეგი აზრის გამოხატვა სურდა: „ის ადამიანია?!“ „ისიც ადამიანია?“ აქ კაცი და ადამიანი თანაბარი მნიშვნელობისაა.“⁴ ეს წერილი ადასტურებს სათაურთან დაკავშირებით საზოგადოებაში არსებულ გაურკვევლობას. აქ გასათვალისწინებელია ზოგადი პუნქტუაციური თუ ორთოგრაფიული მოუწესრიგებლობაც მე-19 საუკუნის მწერლობის და, განსაკუთრებით, პრესის ენაში.⁵ როგორც ჩანს, ილია ჭავჭავაძემ გაითვალისწინა ასეთი დამოკიდებულება და 1880 წელს ცალკე წიგნად გამოსული ამ მოთხრობის სათაური იმ სახითაა ჩამოყალიბებული, როგორც დღეს არის გავრცელებული: „კაცია-ადამიანი?!“⁶

დიმიტრი ბაქრაძის წერილების დიდი უმრავლესობა და მეორე დიდი ქართველის, ზაქარია ჭიჭინაძის (1853-1931 წწ.), წერილების მნიშვნელოვანი ნაწილი ეხება მე-19 საუკუნის საქართველოს 80-იანი წლების უმნიშვნელოვანეს მოვლენას – რუსეთ-თურქეთის 1877-78 წლების ომის შედეგად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული მიწების დედა-

¹ ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“, 1863, №4, აპრილი, წელიწადი პირველი, ტფილისი, გაბრიელ მელქიშინაძის და ამბარცუმ ენფიაჯიანცის სტამბა.

² ილ. ჭავჭავაძე, „კაცია, ადამიანი“, გამოცემული მ. ბეთანიშვილისაგან, პეტერბურგი, სამეცნიერო აკადემიის სტამბა, 1869.

³ გაზ. „დროება“, 26.XI, 1876.

⁴ ქ. გიგაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 133.

⁵ Gigashvili, M., Tsulaia, T., Language standardization as a form of resistance in the conditions of linguistic colonialism (on the example of 19th century): Balkanistic Forum, 2024. #1.

⁶ „კაცია-ადამიანი?!“ მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა. თბილისი: საამხანაგო ქართული წიგნის მაღაზიის გამოც., 1880. გრ. ჩარკვიანის სტ.

სამშობლოსთან შეერთებას. წერილებში დიმიტრი ბაქრაძე გადმოგვცემს როგორც ახლად შემოერთებულ მხარეებში სამეცნიერო მოგზაურობასთან დაკავშირებულ ამბებს, ისე მთავრობის მიერ კონსტანტინოპოლში მივლინების შედეგებს. ის ხაზს უსვამს ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის ეთნიკურ წარმომავლობას: „აქ აღარაა საკამათო ის, რომ, უმნიშვნელო გამოწვევის [გარდა], ბათუმის ოლქის მთელი მოსახლეობა შედგება ქართული ელემენტისგან: როგორც ტიპობრივად, ისე ცხოვრების წესით. ამ ოლქის მცხოვრებნი არიან სუფთა ქართველები, რომლებიც ახალციხის უეზდის მომიჯნავე ადგილებში მოგვაგონებენ ქართლებს, ხოლო ქვემოთ – გურულებსა და იმერლებს. ამ მხარეში შენარჩუნებული ქართული ენა კი წარმოადგენს იმერულ კილოკავს სხვადასხვა ელფერით. ქართული სრულადაა შენარჩუნებული მთელ იმერ-ხევის ხეობასა და შავშეთის ზედა ნაწილში, ანუ ადგილებში, რომლებსაც მუდმივი კავშირი აქვთ აჭარასთან; შემდგომ ის იკარგება ქვემო შავშეთში, კვლავ ჩნდება, თუმცა სუსტად, არტანუჯის მონაკვეთის საზღვარზედ, ხეობაში, გირჯინ-კიოვის ანუ გურჯინ-ხევის (ქართ. ხევი, ხეობა) სახელით რომაა ცხოვრობილი [და] იმერხევის რომ ემიჯნება; იმის იქით ის აღარ გაისმის არც ართვინამდე, არც თავად ართვინში, მაგრამ კვლავ ჩნდება ართვინის ცოტა ქვემოთ და გაბატონებულია ჭოროხის მთელ გაყოლებაზედ: ბორჩხას, მურღულის, მაჭახელას, მარადიდის, ისევე როგორც ბათუმის, კინტრიშის მონაკვეთებზე და მთელ აჭარის ოლქში. აღსანიშნავია ის, რომ არტანუჯისა და ართვინის მონაკვეთებში სომეხ-კათოლიკეთა სრული უმრავლესობა მიეკუთვნება ქართულსავე ელემენტს. ამაში გვარწმუნებს როგორც მათი ტიპი, ისე თვით ენაც. მართალია, სომხურ ენაზე რელიგიური კულტის გავლენით კათოლიკებმა დაკარგეს ის, მაგრამ მათი ნამდვილი სომხური ენა იმდენადაა გავრცელებული ქართული სიტყვებით, რომ მას სხვას ვერაფერს ვუწოდებთ, თუ არა სომხურ-ქართულს. იქ მომსახურე თბილისელი სომხები მარწმუნებდნენ, რომ ისინი ვერ გაიგებდნენ ამ კათოლიკეთა ენას, ქართული რომ არ სცოდნოდათ. საკუთრივ სომხური ელემენტი ბათ. ოლქში ძალზედ უმნიშვნელოა.“¹

ამ წერილებში ასახული ინფორმაცია მნიშვნელოვანია არა მარტო საქართველოს, არამედ თურქეთის ისტორიისათვისაც, რადგან მათში საუბარია როგორც კონსტანტინოპოლის მთავარ დავთარ-ხანაში დაცული ბათუმისა და ართვინის ოლქების მაცხოვრებელთა საადგილმამულო დოკუმენტების, ისე ოსმალეთის იმპერიის მიწათსარგებლობისა და მიწათმფლობელობის წესების შესახებ.

ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველი მაჰმადიანების ეროვნული ცნობიერების ამაღლებას ემსახურებოდა ზაქარია ჭიჭინაძის ხშირი ვიზიტები ამ მხარეში. ყვირალაში „ქართველთა შორიას წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ რწმუნებულის მიხედვით მაჩაბლისადმი გაგზავნილ წერილში ის 300-400 მანეთის დახმარებას ითხოვს ქართველ მაჰმადიანებთან დაკავშირებული მასალების გამოსაქვეყნებლად და ხაზს უსვამს ამ „ისტორიული ამოცანის“ მნიშვნელობას: „დაბეჭდვაკი აუცილებელია, ვინაიდან ასეთ წიგნებს ჩვენს გარდა თვით ქართველი მაჰმადიანებიც კითხულობენო.“ იქვე ის ხაზს უსვამს ამ აკადემიურ დონეზე გამოცემული მასალების სხვა გამოცემების მიერ გამოყენების შემთხვევებს და საზოგადოების ეროვნული ცნობიერების ამაღლების საქმეში მათ მნიშვნელობას.² მისი ათწლიანი თავდაუზოგავი მუშაობის შედეგები აისახა მის მიერ გამოცემულ წიგნში: „ქართველების გამაჰმადიანება ანუ ქართველთა გათათრება.“³

¹ქ. გიგაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 148.

²ქ. გიგაშვილი, გ. გოცირიძე (რედ.), დასახელებული ნაშრომი, 2021, გვ. 55-56.

³ზაქარია ჭიჭინაძე, ქართველთა გამაჰმადიანება ანუ ქართველთა გათათრება, ტიფლისი, არ.მ. კერესელიძის სტამბა, 1915.

ფასდაუდებელია ზაქარის ჭიჭინაძის დამსახურება საქართველოს ისტორიული მემკვიდრეობის ნივთების მოძიებისა და შთამომავლობისათვის მისი გადაცემის საქმეში. 1880 წლის 26 თებერვალს იგი მარი ბროსეს თითქოსდა ანგარიშს აბარებდა მის მიერ ამ მიმართულებით გაწეული მუშაობის შესახებ. XIX ს-ის 80-იანი წლებისთვის მას უკვე გამოცემული ჰქონდა დიმიტრი ბაქრაძის თხზულება „მირიან მეფე და წმინდა ნინო“ და „თავადის გრ. ორბელიანის ლექსები“; დაწყებული ჰქონდა საქართველოს ისტორიის ბეჭდვა, 1873 წლიდან - ძველი ქართული მწერლობის შესწავლა, რისთვისაც კერძო პირებისაგან შესყიდული ჰქონდა 300 ხელით ნაწერი წიგნი, შედგენილი ჰქონდა ხელით ნაწერი 1200 წიგნის ცნობარი, რომლებიც კერძო პირების, საქართველოსა და ივერიის მონასტრების ბიბლიოთეკებში იყო განთავსებული. მან მოიძია მე-6 საუკუნის ხუცური სახარების პერგამენტი, მე-10, მე-13 საუკუნეების წიგნები, 1878 წელს კი დაიწყო ქართველი მწერლების ბიოგრაფიების წერა. ორი წლის განმავლობაში მას უკვე დაწერილი ჰქონდა მე-9-მე-18 საუკუნეების 169 ქართველი მწერლის ბიოგრაფია.¹

ზაქარია ჭიჭინაძის წერილებში კარგადაა ასახული ეკლესიებში არსებული სავალალო მდგომარეობა. 1882-1885 წლებში გურიის ეპისკოპოსის ალექსანდრე (ალექსი) დავითის ძე ოქროპირიძის სახელზე 1883 წლის 27 მარტს გაგზავნილ წერილში ჩანს, რომ ეკლესიაში არსებული ანტიეროვნული განწყობის საფუძველს ის ხედავს საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვასა და ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის წართმევაში, „ღვთაებრივი სიყვარულისაგან“ „მამულის სიყვარულის გამოცლაში“. წერილში ვეცნობით წარსულში ქრისტიანობის სიძლიერის მიზეზებისა და აწმყოში „სამღვდელოების დაცემის, დავარდნის, მიწასთან გასწორების და ამ უბედურების წყალობით თითქმის“ ქრისტიანობის შემცირების მისეულ ახსნას: „ჩვენი ძველი დრო, მაშინდელი საეკლესიო ასპარეზი და სამღვდელოება მიტომ იდგა მაღლა, რომ იმათ სარწმუნოებრივ სიყვარულს ზედგადაბმული ჰქონდა თავიანთი მამულის სიყვარულიც, ამიტომაც ჩვენის ისტორიიდან ცხადათ სჩანს, რომ საქართველოს სამღვდელოება ყოველთვის დაუცხრომლად მოღვაწეობდა, იმას ცალკე სარწმუნოება უქეჯნიდა გულს და ცალკე მამულის სიყვარული, ამ ორი მხარის დასაყრებლად იმათ სისხლის ღვრა მიაჩნდათ და პირის-პირ მტრის რაზმის წინაშე სიკვდილი.. აი ასეთნი ყოფილან ჩვენი სამღვდელონი.“²

„ზნეობრივი პატიოსნების მიწასთან გასწორებულ მიყრუებულ ცხოვრებაში“, „ამ გვარი დაცემულობის მაღამოდ“ ზაქარია ჭიჭინაძე ალექსანდრე ეპისკოპოსის მსგავს პიროვნებებს მიიჩნევდა იმ ერისკაცებად, რომლებსაც ღმერთს უნდა ავედრებდნენ და სთხოვდნენ „მათს სიცოცხლესა, ღლე გრძელობასა და სიმტკიცეობასა, რათა მით იგი სასარგებლო საქმეებს მოიმოქმედებდეს ჩვენის საყვარელი სამშობლოსთვის.“³ აღნიშნული წერილი მნიშვნელოვანია კიდევ ერთი ფაქტორის გამო: მასში ასახულია თბილისის ქართველობის უკმაყოფილება ეკლესია-მონასტრებში წირვა-ლოცვის მშობლიურ ენაზე ჩაუტარებლობის გამო: „თფილისის ქართველობა ერთობ დანატრდა ქართულს ენაზე მღვდელთმთავრის წირვასა, დიდი საყვედური ისმის ხალხში.“⁴ 1883 წლის 5 ივნისით დათარიღებულ წერილში კი გულისტკივილით გამოხატავს პროტესტს: „ოხ, რატო ღმერთი არ მისცემს სამაგიეროს და ან ერი, რომ საქართველოს დედა ქალაქში ქართველი ეპისკოპოზიც არ იყოს.“⁵

რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოდან კათოლიკე მღვდლების განდევნასა და კათოლიკურ ეკლესიაში ლათინური ტიპიკონის აკრძალვის შედეგად შექმნილ სიტუაციაზეა

¹ ქ. გიგაშვილი, გ. გოცირიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 14-15.

² იქვე, გვ. 17-18.

³ იქვე, გვ. 17.

⁴ იქვე, გვ. 18.

⁵ იქვე, გვ. 21.

საუბარი ალექსანდრე ოქროპირიძისადმი მიწერილ წერილში. ამ მდგომარეობით უსარგებლიათ სომეხ კათოლიკეებს, რომელთა უკან ცარიზმის მოხელეები იდგნენ და ქართველ კათოლიკეებს ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვის ნებას არ აძლევდნენ ახალციხის რეგიონში. აღნიშნული პრობლემა განიხილებოდა რომის პაპის, ლეო XIII-ის კარზე, სადაც ქართველ კათოლიკეებს ორი გამოჩენილი სასულიერო პირი ჰყავდათ გაგზავნილი ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვის ჩატარების უფლების სათხოვნელად. საკითხში გასარკვევად საქართველოში ჩამოსულა „ფრანგის (პატრი) მღვდელი იოვანე გვარამაძე.“ ახალციხის სოფლების ქართველ კათოლიკეებს სინოდის გამოძიებელთან მოუხდათ იმის მტკიცება, რომ ქართველი კათოლიკეები იყვნენ.¹ ცხადია, საქართველოს სამხრეთ ნაწილში არასანდო ქართული ელემენტის შემცირებასა და უცხო ელემენტით სოციალური დასაყრდენის გაძლიერებას ისახავდა მიზნად რუსეთის ცარიზმის კოლონიზატორული პოლიტიკის ეს პატარა გამოვლინებაც.

ეკონომიურად ყველაზე გაჭირვებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ ის პირები, რომლებიც ეროვნული საქმის კეთებით იყვნენ დაკავებული. ამის დამადასტურებელი უამრავი ფაქტია წერილებში დაცული. მაგალითად, ანტონ ფურცელაძისადმი 1890 წლის 15 ოქტომბრის წერილში ზაქარია ჭიჭინაძე წერდა: „მე კვირას გაიხელი თქვენთან, მაგრამ თქვენ ისეთი სტუმრები გყავდათ, რომლის გამო ვერ შემოველ. ცუდად მეცვა თანოსაცმელი და მოვერიდე.“² ალექსანდრე არაბიძეს კი ფულს სთხოვდა წაღების დასახსნელად „ძველებში წყალი შედის და ვეღარ დავდივარო“,³ ხოლო 1895 წლის 4 ივნისს კი სოფრომ მგალობლიშვილს სთხოვს წიგნების ვალს ისევ ეროვნული საქმის საკეთებლად - შავშეთსა და იმერხევეში გასამგზავრებლად. „არაფერი ღონისძიება არ მაქვს. .. თანხა და ძალა არ მაქვს, მაგრამ მე მაინც ჩემსას არ ვიშლი. .. მიბეჭდავს წიგნები და ახლაც ვბეჭდავ“ - დამწუხრებული სწერს ზ. ჭიჭინაძე და იქვე დასძენს: „ახლა ჩემი საქმე მხოლოდ ჩემს შრომაზეა ჩამოტვირთული, მე ჩემით თუ მოვახერხებ რამეს, თორემ, როგორც გამოვცადე, ქართველობის განათლებული საზოგადოება მხოლოდ ოცნება არის.“⁴ ქართველი საზოგადოების მიმართ ეს მძიმე ბრალდება, ვფიქრობთ, შედეგი იყო რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკისა და სარკისებურად ასახავდა საქართველოს ბედს იმპერიის მარწუხებში.

ეს წერილი კიდევ ერთი საყურადღებო ნიუანსით არის აღსანიშნავი, რაც კარგად გამოხატავს ზაქარია ჭიჭინაძისადმი საზოგადოების დამოკიდებულებას: „ჩემი ადრესი მარტოვია. თფილისი და ჩემი სახელი და გვარის დაწერის მეტი სხვა არაფერი უნდა.“⁵

როგორც აღვნიშნეთ, მე-19 საუკუნის საქართველოს დამახასიათებელ ერთ-ერთ მთავარ შტრიხს წარმოადგენდა მძიმე სოციალური ფონი. გაუსაძლის სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებში იმყოფებოდა საზოგადოების ყველა ფენა. თუმცა, ამ მხრივ, ცხადია, გამოირჩეოდნენ დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენლები. სწორედ მათი წრიდან გამოსული ნიჭიერი და მონდომებული ახალგაზრდების დახმარება გაიხადა ცხოვრებისა თუ საქმიანობის მთავრ კრედილ ქართული საზოგადოების არაერთმა ცნობილმა, ეკონომიურად შეძლებულმა პირმა და საქველმოქმედო ორგანიზაციამ. ეს თითქოს არც არის გასაკვირი. მაგრამ განსაკუთრებით დასაფასებელია ეკონომიურად შეჭირვებულ მოღვაწეთა საქმიანობა ამ მიმართულებით. ზაქარია ჭიჭინაძის პრაქტიკულად ყველა წერილს ლაიტმოტივად გასდევს სამი სიტყვა: „ამ ბარათის მომტანი გახლავთ ..“, რომელსაც მოსდევს თხოვნა: „ეგები რამე აჩუქოთ“,⁶ „დახმარება

¹ იქვე, გვ. 21-22.

² იქვე, გვ. 27.

³ იქვე, გვ. 40.

⁴ იქვე, გვ. 28.

⁵ იქვე, გვ. 28.

⁶ იქვე, გვ. 29.

გაუწიოთ,¹ „ორი სამი მანათი ხელი გაუმართოთ,² „წერილით ან სიტყვით შრომა დასდოთ,³ „უყავ სიკეთე და მოუსმინე“⁴ და სხვ. თვითონაც უკიდურეს გაჭირვებაში მყოფი დახმარებას სთხოვდა ვინმე ისაკა მაისურაძისთვის, გიორგი მჭედლისშვილისთვის, მიხეილ ქეშელაშვილისთვის, ვერა ევსევის ასულისთვის, აჭარიდან ჩამოსული ორი ქართველი მოლასთვის, სემინარიის მეხუთე კლასელისთვის და სხვა პირებისთვის. ბევრი ამ პიროვნების გვარი ისტორიას მხოლოდ ზაქარია ჭიჭინაძის წერილებით შემორჩა. ბევრმაც თავის დროზე თავი ისახელა ეროვნული საქმის კეთებით.

ჩვენ თევდორე სახოკიაზე გავამახვილებთ ყურადღებას. ქართველი მწერლის, პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის კირილე ლორთქიფანიძისადმი 1900 წლის 20 სექტემბერს მიწერილ წერილში ვკითხულობთ: „ამ ბარათის მომტანი ბ. თევდორო სახოკია[ა], აფხაზელი, სემენარიაში ნამყოფი და სამზღვარ გარეთ ყოფილი. მეტის მეტი ჩინებული ქართველი ბიჭია, ამ პირმა ტიხივეს აფხაზეთში ადგილი სთხოვა. ეხლა უთხრეს, რომ შენი თხოვნა ქუთაისშია გაგზავნილი გამრეკელთან და იმაზეა დამოკიდებული შენი ბედი და უბედობაო. ამიტომ მოგმართავთ და გთხოვთ, რომ როგორმე და[ე]ხმაროთ ამ ყმაწვილს და გამრეკელს ეგება ორიოდ რამ თხოვნა გარდასცეთ. ამის დახმარებას მე ჩემს საუკუნო დავალებათ მივიღებ, მეორე ეს თვით ჩვენის მწერლობისთვისაც კაი საქმე იქმნება, რადგანაც ეს ყმაწვილი მთელს რიგს წერილებს სწერს აფხაზეთის შესახებ, ბევრი ამისი წერილები და ფრანგულიდამ ნათარგმნი მოთხრობები „ივერიაშიც“ იყო ნაბეჭდი. საზოგადოთ უნდა ითქვას, რომ ეს პირი ღირსია დახმარების და თანაგრძნობისა. მე თქვენთან ამის მეტი დავალება არა მქონია რა და იმედია რომ ამ ერთად ერთ ჩემს თხოვნას უყურადღებოთ არ დასტოვებთ, .. ამ საწყალი ყმაწვილი კაცის დახმარებას არ დაიზარებთ.“⁵

სამშობლოს მსახურების „უსასყიდლო და უძილო“ შრომას თევდორე ჟორდანია ჯერ კიდევ სემინარიის მოწაფეობის დროიდან ეზიარა.⁶ მისი სიტყვები რომ მოვიშველიოთ, ეს იყო ბრძოლა არა პირადი კეთილდღეობისთვის, არამედ ქართველი „ხალხისთვის, დამონებული ენისთვის, მისი აბუჩად აგებული ისტორიისათვის, მისი ფეხქვეშ გათელილი ადამიანის უფლებებისთვის.“⁷ ასეთი იყო რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის უღელქვეშ მგმინავი თევდორე ჟორდიანის დროინდელ საქართველოში სამოღვაწეო ასპარეზი. ამ ვითარებას კიდევ უფრო ამძიმებდა ღირებულებითი სისტემის რყევა თვით ქართველ საზოგადოებაში, რაც იყო რუსული კოლონიალიზმის პირდაპირი შედეგი, და რასაც ძლიერ განიცდიდა თედო ჟორდანია. „აწინდელს ჩვენს საზოგადოებას მხოლოდ ის მოსწონს და იმას აღამაღლ-გაადიდებს, ვინც ყველას აქებს და ვინც თვის თავმოყვარეობას უმეტეს ემსახურება, ვიდრე ჭეშმარიტებას,“ - ასე ახასიათებდა იგი ქართველ საზოგადოებას დეკანოზ ალექსი გულისაშვილისადმი 1891 წლის 1 დეკემბერს მიწერილ წერილში.⁸ თედო ჟორდანია ამ უკანასკნელს, კირიონ საძაგლისშვილთან და ალექსანდრე ოქროპირიძესთან ერთად მიაკუთვნებდა ქართველ სასულიერო მოღვაწეთა იმ პლეადას, რომელთა ცხოვრების მთავარი მიზანი სამშობლოს სამსახური იყო „დაქვეითებული მწერლობისა და ისტორია-ეროვნების აღდგენის“ საქმეში.⁹

¹ იქვე, გვ. 31.

² იქვე, გვ. 32.

³ იქვე, გვ. 57.

⁴ იქვე, გვ. 61.

⁵ იქვე, გვ. 36-37.

⁶ იქვე, გვ. 149.

⁷ იქვე, გვ. 94.

⁸ იქვე, გვ. 105.

⁹ იქვე, გვ. 105, 202.

მე-19 საუკუნის ქართველ მოღვაწეებს არაერთი გამოწვევის დაძლევა უხდებოდათ, რომელსაც ქვეყანას კოლონიური რეჟიმი უქმნიდა. უმთავრესი კი იყო ეროვნული სულის გადარჩენა, რასაც თევდორე ჟორდანიას სხვა თანამოღვაწეებთან ერთად ხედავდა სიგელ-გუჯრების შეკრებაში, ეკლესია-მონასტრებიდან და საფლავის ქვებიდან წარწერების გადმოხატვაში, ისტორიულ დოკუმენტებზე მუშაობაში, საქართველოს ისტორიის წერაში, საეკლესიო მუზეუმის მოვლა-პატრონობაში, საჭირობოროტო საკითხებზე იმპერიის მასშტაბით ქართულ და რუსულ ენებზე სამეცნიერო სტატიების გამოქვეყნებაში, ქართულ ენაზე სახელმძღვანელოების შექმნაში, ქართული სკოლების დაარსებაში, თავდაუზოგავ მუშაობაში სკოლებიდან ე.წ. მუწხური მეთოდის განდევნისა და სკოლებში ქართულ ენაზე სწავლა-აღზრდის დამკვიდრებისათვის.

იგი მეცნიერული კეთილსინდისიერებით უდგებოდა როგორც ქართველ, ისე სხვა ეროვნების მეცნიერთა ღვაწლს საქართველოს წინაშე და არ ზოგავდა საქებას სიტყვებს მათ მიმართ. ცნობილი რუსი არქეოლოგისა და ისტორიკოსის პრასკოვია უვაროვასადმი მიწერილ წერილში ასე აფასებს მის ღვაწლს: „ისლა დამრჩენია, ვისწავლო თქვენგან, გოცებულმა თქვენი მოთმინებითა და არაჩვეულებრივი ენერგიით, რომლის წყალობითაც მოკლე დროში ასე საფუძვლიანად შეძელით მართლმადიდებლური საქართველოს არქიტექტურული ხელოვნების თითქმის ყველა უმთავრესი ძეგლის შესწავლა, აღწერა, აღდგენა ან გეგმების შედგენა, ფოტოგრაფირება და ასე შესანიშნავად გამოცემა.“¹ ეს საქმე მით უფრო დროული იყო იმ საფრთხის გათვალისწინებით, რომლის წინაშეც იდგა ქართული ეკლესია-მონასტრები, როგორც რუსეთის სასულიერო მოხელეების მხრიდან, რაც ფრესკების გაჯით დაფარვაში გამოიხატებოდა ისე, სამწუხაროდ, ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდანაც, რის შესახებაც დამწუხრებული სწერს ერთ-ერთ წერილში: „ამ ძეგლების მიმართ ადგილობრივი მოსახლეობის ბარბაროსული დამოკიდებულების გამო შორს არ არის ის დრო, როცა ისინი აღიგებებიან პირისაგან მიწისა.“²

ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლის გზაზე უმნიშვნელოვანესი იყო ქართული ენის შეზღუდული უფლებების აღდგენა საგანმანათლებლო სექტორში. ამ საქმეში უდიდესი წვლილი აქვს შეტანილი თევდორე ჟორდანიას, რომელიც 1896 წელს დაინიშნა გურია-სამეგრელოს ეპარქიის სამრევლო სკოლების მეთვალყურედ. მის წერილებში მდიდარი ცნობებია დაცული ამ თემასთან დაკავშირებით. ჩანს, რამდენი პრობლემის გადალახვა უხდებოდათ თუ ადგილობრივებთან, თუ რუსული ხელისუფლებასთან ურთიერთობაში. ალექსანდრე ყიფშიძეს 1897 წელს სწერს, რომ „სამეგრელოში ღვეწულს ქართულ წერა-კითხვის გავრცელებას ათასჯერ-ათასი მტერი ჰყავს.. შინაურ-გარეულში“, რომ „საშინელს მდგომარეობაშია ქართული ენა სამეგრელოში ამ ბარბაროზობის დროს.“³ მისი თავდაუზოგავი შრომის შედეგად სულ მალე ამ ეპარქიაში საგრძნობლად გაიზარდა სკოლებისა და მოსწავლეების რაოდენობა და შეძლებისდაგვარად აღდგა დედაენის უფლებები, შეიზღუდა ე.წ. მუწხური მეთოდი. მეფის რუსეთის კოლონიური რეჟიმის პირობებში ეს შედეგი იყო ქართველ პატრიოტთა მიერ გატარებული სწორი საგანმანათლებლო პოლიტიკისა: „სამეგრელოს ჩემი სამსახური ჯერჯერობით ნაყოფიერი შეიქნა: მრავალი ახალი სკოლები გაეხსენით, სადაც ქართულს ენასაც აქვს თვალსაჩინო ადგილი. სამინისტროს ისე საქმე გაუჭირეთ, რომ იძულებულნი შეიქმნენ აქა-იქ (ფორმისთვის კი!) ქართული შემოელოთ, რადგან უამისოდ მათი სკოლები განსაცდელში ვარდებოდნენ. მთავრობასთან რამდენიმე დღიან საყურადღებო ქალაქებში გავაგზავნეთ დასაცველად ენისა და ადგილობრივ ეკლესიურთ ჩვეულებათა თითქმის ყველა

¹ იქვე, გვ. 148.

² იქვე, გვ. 148-158.

³ იქვე, გვ. 170-171.

შეწყნარებულ იქნა. ახლა ალექსანდრე ეპისკოპოსის ხელში იმედი მაქვს უფრო გავიმარჯვებთ“- წერდა იგი.¹

ზემოაღნიშნულ თანამდებობაზე დანიშნვიდან ორი წლის შემდეგ სამეგრელოში უკვე 192 სკოლა იყო,² ანუ, სამჯერ მეტი, სადაც 6000-ზე მეტი მოსწავლე სწავლობდა.³ ეს მიღწევები არაერთი წინააღმდეგობის გადალახვის და ნერვიულობის ფასად უჯდებოდა თედო ჟორდანიას „აურაცხელი დაბრკოლება გვაქვს ლევიციისგან და პოლიციიდან, „ღონოსებს“ აგზავნიან „სადაც ჯერ არს“, „პატრიოტობას“ მახრალევენ და მთავრობა ეჭვში შეჰყავთ, ლამის ხელი შეგვიკრან“- სწერდა თედო სახოკიას 1897 წელს.⁴ ერთადერთი, რასაც თედო ჟორდანია „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისაგან“ ითხოვდა, იყო უფასო სასკოლო სახელმძღვანელოები და რვეულები. თუმცა ღიად გამოხატავდა უკმაყოფილებას დახმარების დაგვიანების გამო. ამ საკითხთან დაკავშირებით თედო სახოკიას, რომელსაც ღიად აფასებდა და ხშირადც მიმართავდა შუამავლობის თხოვნით, სწერს: „თუ „ყოფია“ (გოგებაშვილი) მართლა შერიგებულია, სთხოვე რომ უსასყიდლოდ დაგვითმოს წერა-კითხ. საზოგადოებამ „კოკორი“ და „დედაენა“, „Рус. Слово“, რვეულებიც რამდენიც შეიძლება და მაშინ მე გიჩვენებთ, თუ რამდენი სკოლა დავხსნა და წერა-კითხვა მოვფინო პატრიოტები თუ არიან აჰა ბურთი და მოიდანო, აბა გამოვიდნენ!“⁵

ამრიგად, XIX საუკუნის ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა პირადი წერილები მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს, როგორც რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის მარწუხებში მოქცეული საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ვითარების, ისე წინარე საუკუნეების საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების ისტორიის ცალკეული საკითხების შესახებ, რომელთა ცოდნა აფართოებს და უფრო სრულყოფილს ჰქმნის ჩვენს წარმოდგენას მათ შესახებ. წერილებში გადმოცემულ ისტორიებში კარგად ჩანს, როგორც რუსეთის ცარიზმის მკაცრი ხელი ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკური და კულტურულ საგანმანათლებლო ცხოვრების ყველა სფეროში, რომლის შედეგი იყო საქართველოს მოსახლეობის მძიმე სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა, სავალალო აწმყო და გაურკვეველი მომავალი, ეროვნული იდენტობისა და ფასეულობების მთავარი მარკერების – ენისა და კულტურის საფრთხეში ყოფნა, რუსული ენის გაბატონება და ქართული ენის დამცრობა, ღირებულებითი სისტემის რღვევა ქართველ საზოგადოებაში, ისე ქართული ისტორიოგრაფიული მეცნიერების სათავეებთან მდგომი მკვლევარების ღვაწლი ეროვნული სულის გადასარჩენად, რაც გამოიხატა მათ მიერ სიგელ-გუჯრების შეკრებაში, ეკლესია-მონასტრებიდან და საფლავის ქვებიდან წარწერების გადმოხატვაში, ისტორიულ დოკუმენტებზე მუშაობაში, საქართველოს ისტორიის წერაში, საეკლესიო მუზეუმის მოვლა-პატრონობაში, საჭირბოროტო საკითხებზე იმპერიის მასშტაბით ქართულ და რუსულ ენებზე სამეცნიერო სტატიების გამოქვეყნებაში, ქართულ ენაზე სახელმძღვანელოების შექმნაში, ქართული სკოლების დაარსებაში, თავდაუზოგავ მუშაობაში სკოლებიდან ე.წ. მუხჯური მეთოდის განდევნისა და სკოლებში ქართულ ენაზე სწავლა-აღზრდის დამკვიდრებაში. მეცნიერ-ისტორიკოსთა პირად წერილებში ასახული მოვლენები XIX ს-ის ისტორიის თავისებური შექ-ჩრდილებია იმდროინდელი ყოველდღიურობისა, თავისი პრობლემებით, საფიქრალით, საზრუნავით, წარმატებებითა თუ წარუმატებლობით, გამარჯვების სიხარულითა თუ დამარცხების სევდით და რაც მთავარია, ბრძოლით ქვეყნის უკეთესი მომავლისათვის.

¹ იქვე. გვ. 184.

² იქვე. გვ. 188.

³ იქვე. გვ. 174.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

George Gotsiridze
*Iakob Gogebashvili Telavi State University;
Teaching-Research Institute for Interdisciplinary Humanities*
Ketevan Gigashvili-Gotsiridze
Iakob Gogebashvili Telavi State University

**LIGHTS AND SHADOWS OF THE HISTORY OF GEORGIA IN THE PERSONAL
LETTERS OF THE 19TH CENTURY
GEORGIAN SCIENTISTS-HISTORIANS
RESUME**

The paper studies the issues about the social-political, economic and cultural-educational situation of the 19th century Georgia described in the personal letters of the 19th century Georgian scientists-historians: Platon Joseliani, Dimitri Bakradze, Zakaria Chichinadze, and Teodore Jordania. It emphasizes the special importance of these letters, which is determined by the details of the daily life of the country caught in the grips of the Russian colonial regime, narrated in an unadorned manner by the contemporaries, showing the light and shadows of that time. The work clearly outlines both the problems that the population of Georgia faced, as well as the methods and measures that our prominent figures resorted to overcome them. Based on the stories reported in the letters, the paper shows both the strict hand of Russian tsarism in all spheres of the socio-economic and cultural-educational life of the country as well as the efforts of the researchers standing at the beginning of Georgian historiographical science to save the national soul. The article emphasizes that the results of Russia's colonization policy were the difficult social and economic situation of the Georgian population, the miserable present and uncertain future, the danger threatening the main markers of national identity and values - language and culture, the dominance of the Russian language and the degradation of the Georgian language, the breakdown of the value system in Georgian society. In order to overcome these challenges facing the country, the paper based on the analysis of the material in the personal letters of Georgian scientists-historians sheds light on the process and results of their work, which were manifested in the collection of historical documents and working on them, in drawing inscriptions from churches-monasteries and tombstones, in writing the history of Georgia, in the maintenance of the church museum, in the publication of scientific articles in the Georgian and Russian languages on the urgent issues throughout the empire, in the creation of textbooks and books in the Georgian language, in the establishment of Georgian schools. Their work in raising the national consciousness of the Georgian society is especially highlighted in the work.

ალექსანდრე ნამორაძე და მისი გუნდი

ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი, პროფესორი ალექსანდრე ნამორაძე (1890-1958) იყო არა მარტო ჩინებული მკვლევარი ისტორიკოსი, დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების და ახალი ისტორიის წყაროთმცოდნეობის, ისტორიოგრაფიისა და ისტორიის კარგი მცოდნე, არამედ შესანიშნავი მეცნიერ-ხელმძღვანელი, მეცნიერების კარგი ორგანიზატორი. ამ კუთხით ეს საკითხი შედარებით უფრო მკრთალად, სუსტადაა, გაშუქებული და წინამდებარე ნაშრომი ამ საკითხის განხილვის პირველ მცდელობად გვევლინება. ამ თემას გაკვრით ეხებოდა პროფ. კოტე ანთაძე და ამ სტრიქონების ავტორი. ამჯერად შევეცადეთ ეს ხაზი გაგვეგრძელებინა, გაგვეღრმავებინა და აღნიშნული საკითხი საგანგებო მსჯელობის საგანი გაგვეხადა. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ამ კუთხით ისტორიკოსის შემოქმედება ქართულ ისტორიოგრაფიაში შედარებით ნაკლებადაა გაშუქებული და წინამდებარე ნაშრომი ამის პირველ თუ არა, ერთ-ერთ პირველ მცდელობად გვევლინება. ამ რაკურსით საკითხის გაშუქება საინტერესოა და აქტუალურად მიგვაჩნია, ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე მის დამსახურებას წარმოადგენს ის, რომ ის იყო არა მარტო დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების და ახალი ისტორიის კარგი ლექტორი და მკვლევარი, ამავე დროს ის გახლდათ მეცნიერების ჩინებული ორგანიზატორი, კარგი მეცნიერ-ხელმძღვანელი. ალექსანდრე ნამორაძეს შესწევდა უნარი თავის გარშემო შემოეკრიბა ნიჭიერი ახალგაზრდების ჯგუფი და შეექმნა შემოქმედებითი ატმოსფერო. ეს მასთან მუშაობას თავის ხიბლს სძენდა, ამ ორ თვისებას ყველა მეცნიერი როდი ფლობდა, ამ თვალსაზრისით, პროფ. ალექსანდრე ნამორაძე ერთგვარ ბედნიერ გამონაკლისად გვევლინება.

ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის კიდევ ერთ დამსახურებას ახალგაზრდა, ნიჭიერ, ისტორიკოსთა ახალი თაობის მოძიება, დაწინაურება, გაზრდა, ფეხზე დაყენება, წარმოადგენს. პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის, აღზრდილია ამ დარგის სპეციალისტთა ახალი თაობა, რომელმაც თავისი სიტყვა თქვა ქართულ ისტორიოგრაფიაში და იმ რთულ ვითარებაში ღირსეულად გააგრძელა მასწავლებლის მიერ დაწყებული საქმე. ახლა ეს კარგი ტრადიცია ესტაფეტად გადაეცა ახალ თაობას, რომელიც შეძლებისდაგვარად ცდილობს გააგრძელოს წინამორბედების მიერ დაწყებული ეს კარგი საქმე.

როგორ შეიძლება შეფასდეს ამ სფეროში პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მიერ შეტანილი წვლილი? ეს არ გახლავთ ადვილი საქმე. ეს საკითხი არის რთული და მრავალწახნაგოვანი. ვერ ვიტყვით, რომ თითქოსდა მან საძირკველი ჩაუყარა სკოლას. ეს, ჩვენი აზრით, გადაჭარბებული იქნებოდა. არც იმის თქმა ღირს თითქოს მან ჩამოაყალიბა მიმართულება, მიმდინარეობა. ალბათ, ყველაზე უფრო უპრიანი იქნება თუ ვიტყვით, რომ მან შეძლო შეექმნა თავისი გუნდი, რომელმაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში თავისი სიტყვა თქვა და კვალი დატოვა. ეს, ჩვენი აზრით, არანაირად არ აკნინებს ამ მიმართულებით პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის

მიერ გაწეულ კოლოსალურ შრომას და მისი მნიშვნელობა, ვფიქრობთ, სწორედ, ამაში უნდა მდგომარეობდეს.¹

აღბათ, ინტერესს მოკლებული არ იქნება თვალი გადავავლოთ პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფეების სიას. მის აღზრდილთა შორის არიან დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების, ახალი და უახლესი ისტორიის, დღეს უკვე ცნობილი მრავალი მკვლევარი. (ეს მონაცემები, ცხადია, სრული არაა და მისი დაზუსტება გამორიცხული არ უნდა იყოს). 1. კონსტანტინე ანთაძე; 2. შოთა ბასილია; 3. სერგო ბოკუჩავა; 4. ოთარ გიგინეიშვილი; 5. მირიან ეფრემიძე; 6. აკაკი ვაშაკიძე; 7. გერმანე ზაქარიაძე; 8. ვლადიმერ ივანოვი; 9. გივი კილურაძე; 10. ნოდარ კიკვაძე; 11. ნინო კუბლაშვილი; 12. რევაზ ლასკარი; 13. კუკური ლილუაშვილი; 14. გურამ მანჯგალაძე; 15. ილია მახარაძე; 16. კარლო მეშველიანი; 17. ზურაბ მისაბლიშვილი; 18. ირინე ნოღია; 19. ლევან სვანაძე; 20. გერმან სიმონიძე; 21. რეზი სიკინჭალაშვილი; 22. ილია ტაბაღუა; 23. ზოია ჩიმაკაძე (შევტელი); 24. არჩილ ჩხეიძე; 25. ნასყიდა ზამასურიძე. ეს სია ავიღეთ პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის ჩანაწერებიდან და, ჩვენი აზრით, უფრო სარწმუნო შეიძლება ჩანდეს.²

აუცილებლად საჭიროა ორიოდ სიტყვა ითქვას პროფ. ალექსანდრე ნამორაძეზე, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელზე. ამ თემაზე საუბრის დროს, უმთავრესად, მისი მოწაფეების მოგონებებს ვეყრდნობით. უწინარესად უნდა აღინიშნოს, რომ პროფ. ალექსანდრე ნამორაძემ როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელმა ძალიან ბევრი ისწავლა თავისი მასწავლებლის ცნობილი რუსი ისტორიკოსის, კიევის უნივერსიტეტის პროფესორის, პავლე არდაშევისგან (1865-1922)³ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ მეთოდებს ის წარმატებით იყენებდა თავის მოწაფეებთან მუშაობის დროს. თავის მხრივ მისი მოწაფეები ამ ცოდნას იყენებდნენ ჩვენთან, მათ მოწაფეებთან მუშაობის დროს. ამას ჰქონდა მნიშვნელობა. ასე ხდებოდა პროფ. პ. არდაშევის მეთოდების დანერგვა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, რაც ამ დარგის განვითარების ერთ-ერთ საიმედო წინაპირობად იქცა.

პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია, რომ აღ. ნამორაძეს შეეძლო თავის გარშემო შემოქმედებითი ატმოსფეროს შექმნა, რაც მასთან მეცნიერულ მუშაობას განსაკუთრებულ ხიბლს სძენდა და საინტერესო იყო. ის კარგი მეცნიერ-ხელმძღვანელი იყო. მომთხოვნი, ზერელობას, ზედაპირულობას, არავის აპატიებდა. მოსწონდა საქმისადმი კეთილსინდისიერი დამოკიდებულება, შრომისმოყვარეობა, ნიჭიერება, სიბეჯითე, მუყაითობა. ასეთ შემთხვევაში გვერდში დაგიდგებოდა და დაგეხმარებოდა. იგი მეცნიერ-ხელმძღვანელის მოვალეობას სერიოზულად ეკიდებოდა. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ მის მიერ მომზადებული დისერტაცია წარმატებით არ დასრულებულიყო. როგორც პროფ. გივი კილურაძე იხსენებდა, განსაკუთრებით ფასეული იყო ის საინტერესო შეხედულებები, მოსაზრებები, იდეები, რჩევები, რომელსაც პატივცემული ხელმძღვანელი თავის მოწაფეებს აწვდიდა. მას ერთი კონკრეტული მიზანი ჰქონდა და ნაშრომის

¹ კ. ანთაძე, აღ. ნამორაძის ცხოვრება და მოღვაწეობა - ქართული ისტორიოგრაფია, ნაკვეთი II. თბ., 1971, მ. კალანდაძე, დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების და ახალი ისტორიის შესწავლა საქართველოში XX საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 1999. М. Каландадзе, Александр Георгиевич Наморадзе (1890-1958) – Новая и новейшая история”, №4 1998, М. Каландадзе, Die Anfänge des Studiums der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte westeuropas in Georgien – „Georgica”, 23. 2002. М. Каландадзе, У истоков изучения истории западной Европы в Грузии - в кн: Н. Дубровский, Труды, Тб, 2004;

² მისი ასპირანტების ცოტათი განსხვავებული სია მოჰყავს ლალი ფირცხალავას თავის ნაშრომში ლ. ფირცხალავა, ევროპის და ამერიკის ქვეყნების ახალი და უახლესი ისტორიის კათედრის ისტორია-კრებული მიძღვნილი გივი კილურაძის ხსოვნისადმი, თბ., 1998;

³ В. Бузескул, Всеобщая история и его представители в России в XIX и начала XX века, часть II, Ленинград, 1931; ქართულ ენაზე პროფ. პ. არდაშევი იხ. მ. კალანდაძე, რუსი ისტორიკოსი პავლე არდაშევი - თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 338 თბ., 2001;

მეცნიერულ გაუმჯობესებას ითვალისწინებდა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ალ. ნამორადის მიმოწერა მის ერთ-ერთ მოწაფესთან, კოტე ანთაძესთან, რომელიც ამ უკანასკნელის პირად არქივში ინახებოდა და პირველად შემოვიტანეთ სამეცნიერო მიმოქცევაში. აქედან კარგად ჩანს თუ როგორი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა პროფ. ალექსანდრე ნამორაძე თავის მოვალეობას, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელი. მის მიერ მიცემული რჩევები ყოველთვის ანგარიშგასაწევი იყო (1, 138-139, 5. 37-39).¹

ალ. ნამორადის, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის პოზიცია ნათლად ჩამოყალიბებული მის გამოსვლაში უნივერსიტეტში „ასპირანტურის მუშაობის შესახებ“. ის საუბრობს იმ ნაკლოვანებებზე, რომელიც ასპირანტებთან მუშაობაში არსებობდა და ცდილობს გამონახოს მათი დაძლევის გზები. ეს იყო საკითხისადმი კონსტრუქციული დამოკიდებულება, რამაც ბევრად განსაზღვრა მისი გამოსვლის მნიშვნელობა.²

ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს ერთი საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც დაგვეხმარება მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი, ამოწურავი, შთაბეჭდილება შევიქმნათ პროფ. ალექსანდრე ნამორაძეზე, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელზე. ის იყო მკაცრი, მაგრამ სამართლიანი და მომთხოვნი მეცნიერ-ხელმძღვანელი. აი რა მოთხოვნებს უყენებდა პროფ. ალ. ნამორაძე, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელი თავის მოწაფეებს:

„ყოველი ნაშრომი აუცილებლად უნდა იძლეოდეს პასუხს შემდეგ კითხვებზე:

1. შეეფერება თუ არა შრომის თემა მის დანიშნულებას?
2. შეეფერება თუ არა შრომის გეგმა მის შინაარსს?
3. ამჟღავნებს თუ არა შრომის ავტორი ჯეროვან მომზადებას სათანადო დისციპლინაში?
4. აქვს თუ არა შრომის კვლევითი ხასიათი და ფლობს თუ არა ავტორი სათანადო კვლევის მეთოდებს?

5. დაუძლევია თუ არა ავტორს თემა?
6. როგორი არის შრომის მეცნიერული შედეგები?
7. დამაკმაყოფილებელი არის თუ არა ენა და სტილი?
8. შეიძლება თუ არა შრომა დაშვებული იქნას დასაცავად?“³

ფაქტობრივად, ჩვენს წინაშეა ის ძირითადი პრინციპები, შეიძლება ითქვას მთელი პროგრამა, რომლის მიხედვითაც ხელმძღვანელობდა პროფ. ალ. ნამორაძე როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელი თავის მრავალრიცხოვან მოწაფეებთან მუშაობის დროს.

აღსანიშნავია, რომ ალ. ნამორაძე გვერდში ედგა არა მხოლოდ თავის მოწაფეებს, არამედ მას ძალიან ახარებდა თავისი უმცროსი კოლეგების წარმატებები. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს მისი მეტად თბილი რეცენზია ვარლამ დონაძის ნაშრომზე, რომელიც წარმოადგენდა მისი სადოქტორო დისერტაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მონაკვეთს.⁴ არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ მან თავისი წვლილი შეიტანა პროფ. გივი ჟორდანიას სადოქტორო დისერტაციის მომზადების საქმეში. „ნარკვევები რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობათა ისტორიიდან XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნის პირველ ნახევარში“.⁵ ბ-ნ ალექსანდრეს ქალიშვილი ქ-ნ. ნინო ნამორაძე იხსენებს თუ როგორ მუშაობდა უკვე ავადმყოფი ალ. ნამორაძე

¹ მ. კალანდაძე, პროფესორი კონსტანტინე ანთაძე, თბ., 2014, გვ. 37-39; კ. ანთაძე, ალ. ნამორადის ცხოვრება და მოღვაწეობა - ქართული ისტორიოგრაფია, ნაკვეთი II. თბ., 1971, გვ. 138-139.

² ალ. ნამორადის მოხსენება უნივერსიტეტში ასპირანტთა მდგომარეობის შესახებ - საქართველოს უახლესი ისტორიის არქივი (სუია) - ფონდი 2079, ანაბეჭდი 1, საქმე 3, ფურცელი 3;

³ ანთაძე, კ. დასახ. ნაშრ., გვ. 153, (სუია) - ფონდი 2079, ანაბეჭდი 1, საქმე 3, ფურცელი 3;

⁴ (სუია) - ფონდი 2079, ანაბეჭდი 1, საქმე 3, ფურცელი 8.

⁵ Г. Жордания, Очерки из истории Франко-Русских отношении конца XVI и первой половиной XVII века, часть 1 и 2. Тб., 1959.

პროფ. გივი ჟორდანიას სადოქტორო დისერტაციაზე. ასწორებდა მას და რჩევებს აძლევდა. სამწუხაროდ ის ვერ მოესწრო გივი ჟორდანიას სადოქტორო დისერტაციის დაცვას, რადგანაც 1958 წლის 11 ივლისს გარდაიცვალა, თუმცა უნდა ითქვას, რომ გ. ჟორდანიას სადოქტორო დისერტაციის წარმატების საქმეში თავისი მოკრძალებული წვლილი, უეჭველად, შეიტანა და ამის გვერდის ავლა, წაყრუება, მიზანშეწონილი არ იქნებოდა.

მრავლისმეტყველი უნდა იყოს, რომ წლების მანძილზე პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფეებს წამყვანი პოზიციები ეკავათ საქართველოს დიდ სამეცნიერო ცენტრებში, პირველ რიგში კი, რა თქმა უნდა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ისტორიის ინსტიტუტში, ა.ს. პუშკინის პედაგოგიურ ინსტიტუტში. (ამჟამად ილიას უნივერსიტეტი), უცხო ენების ინსტიტუტში. მოწინავე პოზიციებზე იდგნენ ისინი პერიფერიებში: ბათუმში, სოხუმში, ქუთაისში, გორში. ეს არცაა გასაკვირი და მათი მაღალი სამეცნიერო რეიტინგის გამოძახილად გვევლინება.

პროფ. ალექსანდრე ნამორაძეს, ფაქტობრივად, რამდენიმე თაობასთან მოუხდა მუშაობა.

განსაკუთრებით მტკივნეულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ მისი მოწაფეების პირველ ტალღაზე ძალიან მწირი ინფორმაცია გაგვაჩნია, რაც ამ საკითხში არსებულ თეთრ ლაქას წარმოადგენს. უნდა ითქვას, რომ რაც უფრო მეტი დრო გადის ამ ვაკუუმის შევსების სულ უფრო ნაკლები შანსი რჩება. მათი მოღვაწეობა სულ უფრო და უფრო მივიწყების ნისლში ეხვევა.¹

მათი საქმიანობა სულ სხვადასხვაგვარად წარიმართა. მათი ერთი ნაწილი დარჩა და განაგრძო მუშაობა ახალ ისტორიაში (მაგალითად შოთა ბასილია). მეორე ნაწილმა სულ სხვა გზა აირჩია და ძალები პოლიტიკაში მოსინჯა. (მაგალითად ზურაბ მისაბლიშვილი). ის საკმაოდ საინტერესო პიროვნება იყო. როგორც პროფ. კოტე ანთაძე იგონებდა ბ-ნ. ალექსანდრე დიდ იმედებს ამყარებდა მასზე, მაგრამ მან სხვა გზა აირჩია. ის ჩაბმული აღმოჩნდა ანტისაბჭოთა საქმიანობაში და დახვრიტეს. ჩვენ ვცადეთ მასზე ინფორმაციის შეგროვება, მაგრამ ამაოდ დავშვერით. ვერც პროფ. ზურაბ მიქელაძემ ვერ მოგვაწოდა მასზე რაიმე ხელმისაწვდომი მასალა, თუმცა ბ-ნ. ზურაბის გაცნობამ ჩემზე არ გადავაჭარბებ თუ ვიტყვი, რომ ძალიან ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა. ის, ბუნებრივია, ჩემმა მასწავლებელმა პროფ. კოტე ანთაძემ გამაცნო, მესამე ნაწილის შესახებ პრაქტიკულად არაფერი ვიცით და როგორც ჩანს, მათი კვალი თანდათან მივიწყების სქელ ნისლში ეხვევა. ნათქვამი, პირველ ყოვლისა, შეეხება გერმან ზაქარიას და ნასყიდა ზამასურიძეს.

ჩემმა კოლეგამ აწ განსვენებულმა აკაკი გეთიაშვილმა გაიხსენა, რომ ნინო და იონა კუბლაშვილები დიდი ხნის მანძილზე იღწვოდნენ ქუთაისში. ასწავლიდნენ ახალ ისტორიას. სასურველი იქნებოდა თუ ჩვენი ქუთაისელი კოლეგები ყურადღებას მიაპყრობდნენ ამ საკითხს და შეძლებისდაგვარად წარმოაჩენდნენ მათ საქმიანობას.

ორიოდე სიტყვას ვიტყვი ბ-ნ შოთა ბასილიაზე, მასთან მუშაობა ალ. ნამორაძემ ბოლომდე მიიყვანა მან დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე „პარიზის კამუნა და რუსეთი“. ის იყო ამ საკითხის ერთ-ერთი კარგი სპეციალისტი არა მარტო საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც, სახელდობრ, საბჭოთა კავშირში. ეს უკვე რაღაცას უნდა ნიშნავდეს და იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის აღიარება იყო. იმ პერიოდის გადასახედიდან საკავშირო, ზოლო დღევანდელიდან კი უკვე საერთაშორისო და ამაზე თვალის დახუჭვა გამართლებული არ უნდა ჩანდეს.

¹ ფირცხალავა, ლ. დასახ. ნაშრ., გვ. 9.

პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეების ერთმა ნაწილმა შეიცვალა პროფილი და თავისი საქმიანობა სულ სხვა სფეროში გააგრძელა. მათ თავის ვიწრო სპეციალობად ისტორიული მეცნიერების სულ სხვა დარგი აარჩიეს. უმთავრესად, ეს მაინც ალ. ნამორადის მოწაფეების პირველ ტალღას შეეხება. მათ შორის, უდავოდ, ერთ-ერთი ყველაზე უფრო კოლორიტული პიროვნება იყო ცნობილი თურქოლოგი პროფ. ოთარ გიგინეიშვილი.¹ წლების განმავლობაში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ახალი ისტორიის მეორე პერიოდს (1870-1918) ასწავლიდა სერგო ბოკუჩავა, მაგრამ შემდგომში მან შეიცვალა ვიწრო სპეციალობა და მუშაობა გააგრძელა თბილისის ვანო სარაჯიშვილის სახელობის კონსერვატორიაში პარტიის ისტორიის განხრით. ის იყო გივი კილურადის საკანდიდატო დისერტაციის ერთ-ერთი ოფიციალური ოპონენტი. რით იყო გამოწვეული მისი ასეთი მეტამორფოზი, ძნელი სათქმელია და პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეებისათვის ტიპური არ იყო. ეტყობა, ამ შემთხვევაში რაღაც გამოწვევასთან უნდა გვქონდეს საქმე. პროფ. ალექსანდრე ნამორადის კიდევ ერთმა მოწაფემ პროფ. აკაკი ვაშაკიძემ დიდხანს იღვაწა მაშინდელი ა.ს. პუშკინის სახელობის პედაგოგიურ ინსტიტუტში (ამჟამად ილიას უნივერსიტეტი), რუსეთის ისტორიის კათედრაზე, ასეთივე სახეცვლილება მოხდა ბ-ნ ილია მახარაძის საქმიანობაში. მან ისტორიის სწავლების მეთოდოლოგიაში მოსინჯა ძალები.

პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეების ძირითად ნაწილს მეორე ტალღა წარმოადგენს. სწორედ, მათთან მუშაობის დროს მიაღწია ღვაწლმოსილმა მეცნიერმა ყველაზე უფრო ხელშესახებ შედეგებს.

ალ. ნამორადის, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის, საუკეთესო წლებია მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი ხანა, კერძოდ კი 40-იანი წლების მეორე ნახევარი და 50-იანი წლები. ეს არცაა გასაკვირი. ამ დროისათვის ღვაწლმოსილ მეცნიერს უკვე საკმაოდ დიდი გამოცდილება დაუგროვდა და მას უშუალოდ უნაწილებდა თავის მოწაფეებს. მიუხედავად დროის მცირე მონაკვეთისა, ფაქტობრივად, ცაიტნოტისა, უნდა ითქვას, რომ საკმაოდ ნაყოფიერად იღვაწა და ბევრი კარგი საქმის გაკეთება მოასწრო. მან ქართულ ისტორიოგრაფიაში, როგორც მეცნიერთა ახალი თაობის აღმზრდელმა, მეცნიერ-ხელმძღვანელმა, თავისი კვალი დატოვა. მნიშვნელოვანწილად, სწორედ, ამით იყო განპირობებული ის დიდი პატივისცემა, რომლითაც სარგებლობდა პროფ. ალექსანდრე ნამორადე თავის მოწაფეებში. თავად განსაჯეთ. მისი ხელმძღვანელობით გადადგეს მეცნიერებაში პირველი ნაბიჯები და წარმატებით დაიცვეს საკანდიდატო დისერტაცია შემდგომში ცნობილმა ქართველმა ისტორიკოსებმა პროფ. გივი კილურაძემ, პროფ. კოტე ანთაძემ, პროფ. ილია ტაბაღუამ, პროფ. კუკური ლილუაშვილმა, პროფ. არჩილ ჩხეიძემ, პროფ. ლევან სვანაძემ, პროფ. კარლო მეშველიანმა, მირიან ეფრემიძემ, ზოია ჩიმავაძემ (შეფუტელმა) მან შეურჩია საკანდიდატო დისერტაციის თემა ნოდარ კიკვაძეს და გურამ მანჯგალაძეს, მაგრამ მათთან დაწყებული მუშაობის ბოლომდე მიყვანა უკვე ვეღარ მოასწრო. მათ დისერტაცია ცოტა მოგვიანებით დაიცვეს, როცა ბ-ნ ალექსანდრე ცოცხალი აღარ იყო. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ მან ხელი წაუკრა და კონსულტაციებს უწევდა პროფ. ვარლამ დონაძის და პროფ. გივი ჟორდანიას სადოქტორო დისერტაციებს და მათი წარმატების საქმეში თავისი წვლილი შეიტანა. გულისტკივილით უნდა აღინიშნოს, რომ თუ არა ზოგიერთი ახალგაზრდა მეცნიერის პასიურობა, ინერტულობა, ეს სია, ალბათ, გაცილებით უფრო შთამბეჭდავი იქნებოდა.

თავისი მოწაფეების მესამე ტალღასთან მან მოასწრო მუშაობის დაწყება, მაგრამ მისი ბოლო მიყვანა უკვე ვეღარ შეძლო.

¹ ო. გიგინეიშვილი, თურქეთი, თბ., 1960. ო. გიგინეიშვილი, თურქიზმი და ოსმალეთი, თბ., 1963. ო. გიგინეიშვილი, ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან, თბ., 1983 და სხვა მრავალი.

პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეების ძირითადი ბირთვი პირობით სამ ჯგუფად შეიძლება დავყოთ.

პირველ ჯგუფს, ბუნებრივია, შეადგენენ ისინი ვინც ბოლომდე მიიყვანა დაწყებული საქმე და გახდნენ მეცნიერებათა დოქტორები, პროფესორები, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწეები. ესენი არიან: პროფ. გივი კილურაძე, პროფ. კოტე ანთაძე, პროფ. ილია ტაბაღუა, პროფ. კუკური ლილუაშვილი, პროფ. არჩილ ჩხეიძე, პროფ. ლევან სვანაძე, პროფ. გურამ მანჯგალაძე. ფაქტობრივად, მათ ბოლომდე მიიყვანეს ალ. ნამორადის მიერ დაწყებული საქმე. ეს, ცხადია, მათი წარმატება იყო. მათ თავისი წონიანი სიტყვა თქვეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ეს გამოკვლევები იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია.

მეორე ჯგუფს, ცხადია, მიეკუთვნებიან ისინი, ვინც ალ. ნამორადის ხელმძღვანელობით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია, მაგრამ მეცნიერებათა დოქტორები არ გამხდარან. ზოგიერთი მათგანი არჩეული იქნა უნივერსიტეტის პროფესორად. ესენი არიან: პროფ. ნოდარ კიკვაძე, პროფ. კარლო მეშველიანი და პროფ. ზოია ჩიმაკაძე (შეგეტელი) ამ ჯგუფს უნდა მივაკუთვნოთ ისტორიკოსი მირიან ეფრემიძე. მან დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია.

მესამე ჯგუფში, რა თქმა უნდა, მოიაზრებიან ალ. ნამორადის ის მოწაფეები, რომლებსაც გარკვეული ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო, დისერტაცია არ დაუცავთ. მათი მდიდარი მეცნიერული პოტენციალი სამეცნიერო-კვლევით ასპარეზზე ფაქტობრივად რეალიზებული არ ყოფილა. მიუხედავად ამისა, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ისინი თავისი საერთო ერუდიციით, ნიჭიერებით, საქმისადმი სიყვარულით, ანალიტიკური აზროვნების უნარით, ნებისმიერ პროფესორს თუ არ აღემატებოდნენ ყოველ შემთხვევაში ტოლს არაფერში დაუდებდნენ, ესენი იყვნენ: გერმან სიმონიძე, ირინე ნოდია, ვლადიმერ ივანოვი, რევაზ ლასკარი, რეზი სიკინჭალაშვილი.

ჩვენს შემდეგ მსჯელობას, სწორედ, ამ სქემის მიხედვით ავაგებთ.

* * *

მოკლედ გადავავლოთ თვალი ქართულ ისტორიოგრაფიაში პროფ. ალ. ნამორადის მოწაფეების მიერ შეტანილ წვლილს. ამას აქვს მნიშვნელობა და ამ საქმეში ალ. ნამორადის დამსახურებაზე კიდევ უფრო სრულყოფილ, ამომწურავ, წარმოდგენას ჩამოგვიყალიბებს.

პროფ. ალ. ნამორადის ერთ-ერთი საყვარელი მოწაფე იყო პროფ. გივი კილურაძე (1922-1978) მან თავისი წონიანი სიტყვა თქვა საქართველოში დასავლეთ ევროპის ახალი ისტორიის წყარომცდონეობის, ისტორიოგრაფიის და ისტორიის სწავლების, პოპულარიზაციის და შესწავლის, მეცნიერული კვლევის საქმეში. ის წლების მანძილზე ხელმძღვანელობდა ახალი და უახლესი ისტორიის კათედრას. პროფ. გივი კილურაძე იყო ფართო დიაპაზონის ისტორიკოსი. ისტორიულ მეცნიერებაში პირველი ნაბიჯები მან, პროფ. ალექსანდრე ნამორადის ხელმძღვანელობით გადადგა. ჯერ იყო და მან წაიკითხა საინტერესო მოხსენება „სავლეთო მიწათმფლობელობა საფრანგეთში 1789 წლის რევოლუციის წინ“, ხოლო 1949 წელს, პროფ. ალ. ნამორადის ხელმძღვანელობით დაიცვა დისერტაცია „მაროკოს პრობლემა გერმანიის იმპერიალიზმის პოლიტიკაში 1904-1906 წლებში“. ნაშრომმა სპეციალისტების დადებითი შეფასება დაიმსახურა და იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია. 1960 წელს მან თავისი დისერტაცია ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა. „ნარკვევები პირველი მსოფლიო ომის მომზადების ისტორიიდან“. (მაროკოს პირველი კრიზისი). მან საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორიას კიდევ რამდენიმე ნაშრომი მიუძღვნა, რომელიც სავსებით შეესატყვისებოდა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მოთხოვნებს.

პროფ. გივი კილურაძე დიდ დაინტერესებას იჩენდა „მსოფლიო ისტორიოგრაფიის კლასიკური თემით“ საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიით. ამ დაინტერესების ლოგიკურ

დაგვირგვინებად გვევლინება მისი სადოქტორო დისერტაცია. „არმიის პრობლემა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროს“. ეს მისი მთავარი ნაშრომია, პროფ. გივი კილურაძის ნაშრომის წარმატებას დიდად შეუწყო ხელი საფრანგეთის რევოლუციის თანამედროვეის ემერის არქივში მიკვლეულმა მასალებმა, რომელიც მან პირველად შემოიტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში. აღსანიშნავია, რომ პროფ. გივი კილურაძის გამოკვლევას დადებით შეფასებას აძლევდა ცნობილი რუსი ისტორიკოსი პროფ. ბორის პორშნევი. მას მიზანშეწონილად ესახებოდა გივი კილურაძის გამოკვლევის გამოქვეყნება რუსულ და ფრანგულ ენაზე. ეს რაღაცას უნდა ნიშნავდეს და იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის აღიარება იყო. ამის წაყრუება არ შეიძლება. ეს ნაშრომი იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია.

უნდა ითქვას, რომ საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიით პროფ. გივი კილურაძის დაინტერესება ამით არ ამოიწურება. ამ საკითხს მან არაერთი საინტერესო ნაშრომი მიუძღვნა და თავისი წვლილი შეიტანა, შეძლებისდაგვარად შეეცადა წინ წაეწია „ამ მარად უკვდავი თემის“ სწავლება, პოპულარიზაცია, შესწავლა, მეცნიერული კვლევა-ძიება. პროფ. გივი კილურაძე საქართველოში, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის, ერთ-ერთ კომპლექტურ სპეციალისტად გვევლინება. ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე მის ერთ-ერთ მთავარ დამსახურებად საფრანგეთის დიდი რევოლუციის აქტუალური პრობლემების მეცნიერული დამუშავება და პოპულარიზაცია მიგვაჩნია.

პროფ. გივი კილურაძე შეეხო საქართველოს და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ისტორიულ და კულტურული ურთიერთობის საკითხს. 1961 წელს ჟურნალი „მნათობი“-ს მეცხრე ნომერში გამოქვეყნდა მისი ნაშრომი „საქართველო-იტალიის ურთიერთობანი“, ხოლო 1971 წელს იმავე ჟურნალ „მნათობის“ პირველ ნომერში დაიბეჭდა მისი ამ სახის კიდევ ერთი ნარკვევი „საფრანგეთ-საქართველოს ისტორიული და კულტურული ურთიერთობანი“. პარიზის კომუნის ას წლისთავს ეხმიანება მისი და პროფ. ვარლამ ღონაძის ერთობლივი ნაშრომი „პარიზის კომუნა და იმდროინდელი ქართული საზოგადოება“ - ის დაიბეჭდა ქართულ და რუსულ ენაზე და გამოქვეყნებული იყო ავტორიტეტულ ისტორიულ-სამეცნიერო კრებულში „ფრანცუზსკი ეჟეგოლნიკში“ 1971 წელს. ეს ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო.

განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას აქცევდა პროფ. გივი კილურაძე ახალი ისტორიის სახელმძღვანელოების შექმნას. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, მას საკმაოდ სერიოზული ჩანაფიქრი ქონდა, მაგრამ სამწუხაროდ უნდა ითქვას, რომ მან ამ, გეგმის მხოლოდ ერთი ნაწილის განხორციელება მოასწრო. დავიწყეთ თანმიმდევრობით. თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ ის რაც მოასწრო, არც ეს იყო ურიგო საქმე. 1970 წელს მან გამოაქვეყნა წმინდა თეორიული, ისტორიოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი „ახალი ისტორია“. ფაქტობრივად, ეს იყო მის მიერ სამ ნაწილად ჩაფიქრებული „ახალი ისტორიის“ სახელმძღვანელოს შესავალი. მან აქტიური მონაწილეობა მიიღო „ახალი ისტორიის“ მეორე პერიოდის (1870-1918), როგორც ეს მაშინ მიღებული იყო საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში, სახელმძღვანელოს დაწერაში, იყო ერთ-ერთი მთავარი ინიციატორი და რედაქტორი, ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად განხორციელებული ახალი ისტორიის ქრესტომათიის პირველი ნაწილის გამოცემის, რომელიც ქრონოლოგიურად მოიცავდა ევროპის ისტორიის ერთ მეტად საინტერესო მონაკვეთს - 1640-1789 წლები. მისი გარდაცვალების შემდეგ 1979 და 1983 წელს ორ წიგნად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად გამოვიდა, მისი სამეცნიერო-პოპულარული მონოგრაფია ინგლისის რევოლუციაზე.

განსაკუთრებით მტკივნეულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ მან ვერ მოასწრო თავისი ჩანაფიქრის ბოლომდე მიყვანა და ვერ დაწერა სამეცნიერო-პოპულარული მონოგრაფიები ახალი ისტორიის საკვანძო საკითხებზე: ჩრდილოეთ ამერიკის ინგლისური ახალშენების ომზე

დამოუკიდებლობისათვის, სამრეწველო გადატრიალებაზე ინგლისში, საფრანგეთის დიდ რევოლუციასა, ნაპოლეონზე, 1848 წლის რევოლუციებზე ევროპაში.¹

პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეებს შორის, უდავოდ, ერთ-ერთი გამორჩეული და კოლორიტული ფიგურა იყო პროფ. ილია ტაბაღუა (1918-2004). მან თავისი წვლილი შეიტანა საქართველოში დასავლეთ ევროპის ახალი და უახლესი ისტორიის სწავლების, შესწავლის და პოპულარიზაციის საქმეში. განსაკუთრებით გულმოდგინედ იკვლევდა საქართველოს და ევროპის ქვეყნების ურთიერთობების ისტორიას. მისი ძალისხმევით ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტში ყალიბდება ევროპის ქვეყნების ისტორიის განყოფილება. ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. საქართველოში შეიქმნა კიდევ ერთი სერიოზული ცენტრი დასავლეთ ევროპის ისტორიის შესწავლის საქმეში.

პროფ. ილია ტაბაღუას მეცნიერული ინტერესების სფეროს წარმოადგენდა დასავლეთ-ევროპის ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, საერთაშორისო ურთიერთობები და, რა თქმა უნდა, საქართველოს და ევროპის ურთიერთობა. მან დიდი ენერგია შეაღწია დასავლეთ ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში საქართველოს ისტორიაზე დაცული მასალის მოძიებას და გამომზეურებას. ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე მისი მთავარი დამსახურება, სწორედ, ამაში მდგომარეობდა. მოკლედ გადავავლოთ თვალი მის შემოქმედებას.

ისტორიულ მეცნიერებაში ილია ტაბაღუას პირველი ნაბიჯები დაკავშირებულია პროფ. ალექსანდრე ნამორადის სახელთან. საკანდიდატო დისერტაციის თემად მან თავის მოწაფეს შეურჩია ფრიად აქტუალური და საინტერესო თემა „რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობები პირველი მსოფლიო ომის წინ“. ასეთი ნაბიჯი ორი გარემოებით იყო განპირობებული. მან კარგად იცოდა ფრანგული და ეს თემა საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ არ იყო სათანადოდ დამუშავებული. ეს იყო მისი პირველი სერიოზული წარმატება ისტორიულ მეცნიერებაში. გადაიდგა პირველი ნაბიჯი მეცნიერული კვლევის უნარ-ჩვევების ათვისების გზაზე. ეს ნაშრომი სავსებით შეესატყვისებოდა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მოთხოვნებს და იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენამენია.

1962 წელს საფრანგეთში მივლინება პროფ. ილია ტაბაღუას შემოქმედებაში მნიშვნელოვან მიჯნად მოგვევლინა. ფაქტობრივად, აქედან იწყებს საქართველოზე საზღვარგარეთის არქივებსა და წიგნსაცავებში დაცული მასალის აქტიურ მოძიებასა და შესწავლას. მისი მთავარი ნაშრომია „საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა“ (XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში). ეს იყო მისი სადოქტორო დისერტაცია. მისი ყურადღების ცენტრში დგას, სულხან-საბა ორბელიანის დიპლომატიური მისია დასავლეთ ევროპაში. მისი გამოკვლევა კიდევ უფრო მრავალფეროვანი გახადა მის მიერ საფრანგეთისა და ავსტრიის არქივებში მოძიებულმა მასალამ, რომელიც მან პირველად შემოიტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში. მან შეძლო დაედგინა სულხან-საბას მარშუტი, ის თუ რა გზით ჩააღწია მან საფრანგეთში. სავსებით მართლზომიერი იყო, რომ პროფ. ილია ტაბაღუას ნაშრომმა სპეციალისტების დადებითი შეფასება დაიმსახურა. აღსანიშნავია, რომ ამ გამოკვლევის ერთი მოზრდილი მონაკვეთი 1969 წელს დაიბეჭდა ავტორიტეტულ კრებულში „ფრანცუზსკი ეჟეგოდიკში“. ეს ქართული ისტორიოგრაფიის დიდი წარმატება იყო.

ამ სფეროში მისი საქმიანობის ყველაზე უფრო ნაყოფიერ ხანად, სწორედ 60-70-80 იანი წლები გვევლინება.

¹ კ. ანთაძე, გივი კილურაძე ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ., 1983. მ. კალანდაძე, პროფესორი გივი კილურაძე - კრებული მიძღვნილი გივი კილურაძის ხსოვნისადმი, თბ., 1998, მ. კალანდაძე, პროფესორი გივი კილურაძე - თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 305. თბ., 2005, პროფ. გივი კილურაძე. შემდგენლები თამარ ანთაძე და მერაბ კალანდაძე. თბილისი, 2022, M. Kalandadze, Ein georgischer Erforscher der Neuen Geschichte Westeuropas „Georgica“, 30, 2007.

დასავლეთ ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში მრავალი წლის მუხლჩაუხრელი შრომის ლოგიკურ დაგვირგვინებად გვევლინება მისი შრომები: „საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში“, ნაწილი პირველი, თბ., 1982. „საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში“, ნაწ. 2. თბ., 1986. „საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში“, ნაწილი 3. თბ., 1987. საბუთები საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, ნაწილი პირველი, თბ., 1975. „საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან. XVIII საუკუნის ბოლო XIX საუკუნის დასაწყისი“, თბ., 1974. „საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან“, თბ., 1994. „საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა 1917-1921 წლებში და საქართველო-საფრანგეთის არქივებსა და წიგნსაცავებში“, თბ., 1996. „ევროპული ცნობები ერეკლე მეორეს შესახებ“, თბ., 2000 და სხვა მრავალი.

პროფ. ილია ტაბაღუამ, არაერთი კარგი საქმე გააკეთა და თავისი კვალი დატოვა ქართულ ისტორიოგრაფიაში. მისი მრავალრიცხოვანი მეცნიერული გამოკვლევები XX საუკუნის მეორე ნახევარის ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია. მის შრომებს ამ პრობლემით დაინტერესებული ვერცერთი მკვლევარი გულგრილად ვერ აუვლის გვერდს. მას გააჩნია ამ საკითხების საკუთარი ხედვა. მან მოგვცა წარსულის საკუთარი ვერსია. მთავარი, ვფიქრობთ სწორედ, ეს უნდა იყოს. მისი შრომების მნიშვნელობა, ვფიქრობთ, სწორედ ამაში უნდა მდგომარეობდეს. პროფ. ილია ტაბაღუას მეცნიერული მემკვიდრეობა შეუსწავლელია და ელის თავის მკვლევარს. ამ მიმართულებით მხოლოდ პირველი ნაბიჯია გადადგმული.¹

პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფეებს შორის, უეჭველად, ყურადღებას იპყრობს პროფ. კონსტანტინე ანთაძე (1929-2006). ის ძირძველი ქართული ინტელიგენციის ერთ-ერთი უკანასკნელი მოჰიკანი იყო. მეცნიერებაში მისი პირველი ნაბიჯები პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის სახელთან ასოცირდება და მჭიდროდაა დაკავშირებული საფრანგეთის დიდი რევოლუციის თემატიკასთან. ამგვარ არჩევანში კარგად მოჩანს მეცნიერ ხელმძღვანელის პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის გავლენის გამოძახილი. მან თავის მოწაფეს საინტერესო თემა შეურჩია. ეს იყო საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნიშანსვეტი 1792 წლის 10 აგვისტოს გადატრიალება. ასეთი ნაბიჯი, ცხადია, შემთხვევითი არაა და ორი გარემოებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. მან ჩინებულად იცოდა ფრანგული და ეს საკითხი საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ არ გახლდათ სათანადოდ შესწავლილი. ქართველი ისტორიკოსი შეეცადა შეეცხო ისტორიულ-სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული ეს ვაკუუმი მან პირველწყაროებზე, რუსულ და ფრანგულ ენაზე არსებულ უზარმაზარ ლიტერატურაზე დაყრდნობით, დაწერა საინტერესო ნაშრომი 1792 წლის 10 აგვისტოს გადატრიალებაზე და თავისი წვლილი შეიტანა, შეძლებისდაგვარად შეეცადა წინ წაეწია აღნიშნული პრობლემის დამუშავება. მისი დამსახურება, ვფიქრობთ, სწორედ ამაში უნდა მდგომარეობდეს. მან დამაჯერებლად ცხადყო, რომ 1792 წლის 10 აგვისტოს გადატრიალება საონტანურად, სტიქიურად, კი არ წარმოშობილა, როგორც ამას ფიქრობდნენ, არამედ კარგად იყო ორგანიზებული. ეს უკვე სულ სხვა მიდგომა იყო. გადაიდგა კიდევ ერთი ნაბიჯი საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლის საქმეში, რომელიც წარმატებულად შეიძლება მივიჩნიოთ. ნაშრომი სავსებით შეესატყვისებოდა იმ პერიოდის ისტორიული მეცნიერების მკაცრ მოთხოვნებს და საბჭოთა პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ პროფ. კ. ანთაძემ გამოთქვა ვარაუდი, რომ შესაძლოა, ვიქტორ ჰიუგომ რომანის „ოთხმოცდაცამეტი“-ს ერთ-ერთი მთავარი გმირის სიმურდენის

¹ ანთაძე, თ. კალანდაძე, მ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი და უახლესი ისტორიის კათედრის ისტორიკოსი. თბ., 2014, გვ. 64-67. მ. კალანდაძე, პროფესორ ილია ტაბაღუას გახსენება-გორის სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიის და არქეოლოგიის ცენტრი. შრომათა კრებული, №3, თბ., 2012;

პროტოტიპი იყო ქსავიერ ფრანსუა ოდუენი-ყოფილი მღვდელი, აბატი, იაკობინი, შემდგომში კონვენტის პოლიტიკური კომისარი ვანდესი. ვფიქრობთ, საგულისხმო მინიშნება უნდა იყოს.

აღსანიშნავია, რომ კ. ანთადის ნაშრომი მოეწონა და დადებითად გამოეხმაურა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ერთ-ერთი კომპეტენტური რუსი მკვლევარი პროფ. ალბერტ მანფრედი. მას განსაკუთრებით მოეწონა ნაშრომის სამეცნიერო აპარატი, გამოყენებული მრავალფეროვანი წყაროები და საკვლევი ლიტერატურა, როგორც რუსულ, ისე ფრანგულ ენაზე. ეს იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო და ამაზე თვალის დახუჭვა მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია. არ შეეცდებით თუ ვიტყვით, რომ კოტე ანთადის ამ ნაშრომის წარმატება მნიშვნელოვანწილად განაპირობა საკითხის წყაროთმცოდნეობის, ისტორიოგრაფიის და ისტორიის კარგმა ცოდნამ. ეს ამ ნაშრომის კიდევ ერთი პლიუსია. ეს იყო ერთ-ერთი საინტერესო ნაშრომი, რომელიც ამ საკითხზე დაწერილა. მან 1978 წელს ეს ნაშრომი შემოკლებული და შესწორებული სახით უკვე ცალკე წიგნად გამოსცა. ეს იყო მისი პირველი წარმატება.

პროფ. კოტე ანთადემ თავისი წვლილი შეიტანა საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის წყაროთმცოდნეობის, ისტორიოგრაფიის და ისტორიის სწავლების, შესწავლის და პოპულარიზაციის საქმეში. ის გვერდში ამოუდგა თავის უფროს კოლეგებს პროფ. გრიგოლ ნათაძეს, პროფ. ალექსანდრე ნამორაძეს, პროფ. გივი კილურაძეს და შეეცადა ღირსეულად გაეგრძელებინა მათ მიერ დაწყებული სამუშაო.

თუ ისტორიულ მეცნიერებაში პროფ. კოტე ანთადის პირველი წარმატება საფრანგეთის დიდი რევოლუციის საკითხების დამუშავებასთან არის დაკავშირებული, მეორე წარმატება საქართველოს ისტორიასთან ასოცირდება. პირველყოვლისა, ბუნებრივია, წამოიჭრება საკითხი, რით იყო განპირობებული მისი ასეთი მკვეთრი მეტამორფოზი? ასეთი სახეცვლილება, ცხადია, შემთხვევითი არ იყო, წმინდა პრაგმატული მოსაზრებებით გახლდათ განპირობებული და უწინარესად, იმ სირთულეებთანაა დაკავშირებული, რომელიც ახლავს საქართველოში მსოფლიო ისტორიის შესწავლას. საქართველოს ისტორიაში მისი მთავარი ნაშრომია „საქართველოს მოსახლეობა XIX საუკუნეში“. ისტორიულ-დემოგრაფიული თემატიკით დაინტერესება მრავლისმეტყველი უნდა იყოს და ისტორიულ-გეოგრაფიული საკითხების გაშუქების გამოძახილია.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში მის მთავარ დამსახურებად ახალი ტიპის მსოფლიო ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოების შექმნა მიგვაჩნია, რომელიც მაქსიმალურადაა განტვირთული მარქსიზმისაგან. ეს მსოფლიო ისტორიის საკვანძო საკითხების გაშუქების ნორმალურ მეცნიერულ კალაპოტში დაბრუნების გზაზე გადადგმულ პირველ მოკრძალებულ ნაბიჯად გვევლინება. მისი მნიშვნელობა, ვფიქრობთ, სწორედ ამაში უნდა მდგომარეობდეს.

პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფეებიდან, მისი როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის ტრადიციის, ყველაზე უფრო ღირსეულ გამგრძელებლად ვფიქრობთ, სწორედ, პროფ. კოტე ანთადე გვევლინება. ეს მისი როგორც ისტორიკოსის კიდევ ერთი პლიუსია. სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს, რომ ახალი და უახლესი ისტორიის სფეროში დღეს დასაქმებულ ისტორიკოსთა დიდ ნაწილს, სწორედ, მისი მოწაფეები წარმოადგენენ. მისი, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის საქმიანობის კულმინაციას, პიკს, ცხადია, წარმოადგენს მისი კონსულტაციით დაცული ორი სადოქტორო დისერტაცია. ეს ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე მისი კიდევ ერთი დამსახურება იყო, რომლის გვერდის ავლა, წაყრუება, მის საქმიანობაზე სრულყოფილ, ამომწურავ, წარმოდგენას ვერ ჩამოგვიყალიბებდა. ეს მისი სტიქია იყო.¹

¹ კალანდაძე, მ. პროფესორი კონსტანტინე ანთადე. თბ., 2014.

ქართველ მედიევისტთა კოჰორტაში, ერთ-ერთი თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს პროფ. ალექსანდრე ნამორადის კიდევ ერთ მოწაფეს პროფ. კუკური ლილუაშვილს (1924-1989). ისტორიულ მეცნიერებაში მისი პირველი წარმატებები, სწორედ, მისი მეცნიერ-ხელმძღვანელის ალ. ნამორადის სახელთანაა დაკავშირებული. პროფ. კუკური ლილუაშვილი წლების განმავლობაში კითხულობს ლექციებს შუა საუკუნეების ისტორიაში ჯერ ბათუმში, შემდეგ კი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და ა.ს. პუშკინის პედაგოგიურ ინსტიტუტში (ამჟამად ილიას უნივერსიტეტი). მან თავისი წვლილი შეიტანა და შეძლებისდაგვარად შეეცადა წინ წაეწია საქართველოში ევროპის ისტორიის სწავლება, პოპულარიზაცია, შესწავლა, მეცნიერული კვლევა-ძიება.

პროფ. ალექსანდრე ნამორადემ თავისი მოწაფეს საკანდიდატო დისერტაციის თემად შეურჩია ოცდაათწლიანი ომის ერთი საინტერესო მონაკვეთი-ჩეხური პერიოდი. (1618-1624). ფაქტობრივად, ეს იყო ახალი ისტორია, მაგრამ სტალინური პერიოდიზაციის თანახმად, ის შუა საუკუნეების ისტორიაში აღმოჩნდა. ამგვარი არჩევანი იმ თვალსაზრისითაც გახლდათ განპირობებული, რომ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა საქართველოში ყოველთვის დიდ ყურადღებას იპყრობდა და დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. ამას ძალიან შეუწყო ხელი გერმანული ენის ცოდნამ და იმანაც, რომ ეს თემა იმ პერიოდის საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ არ იყო სათანადოდ დამუშავებული. ასე, რომ ასეთი ნაბიჯი გამართლებული ჩანდა. 1954 წელს მან წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. ის სავსებით აკმაყოფილებდა იმ პერიოდის ისტორიოგრაფიის მოთხოვნებს და XX საუკუნის შუა ხანების ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია. მეცნიერული კვლევის უნარ-ჩვევების ათვისების გზაზე გადაღებული პირველი ნაბიჯი წარმატებულად უნდა მივიჩნიოთ.

მისი მეორე სერიოზული ნაშრომი, ასევე ახალ ისტორიასთან ასოცირდება. პროფ. კუკური ლილუაშვილის დამსახურება ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრა, მისმა სოლიდურმა გამოკვლევამ „ბულგარელი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ფანარიოტთა უღელის წინააღმდეგ და რუსეთი“. ეს იყო მისი მთავარი ნაშრომი. საინტერესოა, რომ პროფ. კუკური ლილუაშვილის მონოგრაფია 1984 წელს პრემიერებული იქნა ბულგარეთის მეცნიერებათა აკადემიის ოქროს მედლით. ეს რაღაცას უნდა ნიშნავდეს და ქართველი ისტორიკოსის ნაშრომის დიდი აღიარება იყო. ეს საბჭოთა პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატებაა. პროფ. კუკური ლილუაშვილის გამოკვლევა „ბულგარელი ხალხის ბრძოლა ფანარიოტთა უღელის წინააღმდეგ და რუსეთი“ იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის კიდევ ერთი თვალსაჩინო მიღწევა იყო. პროფ. კუკური ლილუაშვილის სახით საქმე გვაქვს აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ისტორიის ერთ-ერთ კომპეტენტურ სპეციალისტთა საქართველოში.¹

საქართველოში მსოფლიო ისტორიის შესწავლის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი ყალიბდება თბილისის ა.ს. პუშკინის სახელობის ინსტიტუტში (ამჟამად ილიას უნივერსიტეტი). ამ საშური საქმის მთავარ მოთავეებად, რა თქმა უნდა, პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეები გვევლინებიან. ნათქვამი, პირველ ყოვლისა, შეეხება პროფ. არჩილ ჩხეიძეს და პროფ. ზოია ჩიმაკაძეს (შევტელს).

საქართველოში დასავლეთ ევროპის ახალი ისტორიის სწავლების პოპულარიზაციის და მეცნიერული კვლევის საქმეში თავისი წვლილი მიუძღვის პროფ. ალექსანდრე ნამორადის კიდევ ერთ მოწაფეს პროფ. არჩილ ჩხეიძეს (1922-2002). მისი საქმიანობა მჭიდროდ უკავშირდება თბილისის ა.ს. პუშკინის სახელობის პედაგოგიურ ინსტიტუტს. ის თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე მოღვაწეობდა ამ ინსტიტუტში და თავისი კვალი დატოვა, როგორც ადამიანმა,

¹ მ. კალანდაძე, პროფესორი კუკური ლილუაშვილი - კრ. მესხეთი, VIII-IX- თბ., 2007;

მეცნიერმა და პედაგოგმა. იყო ისტორიის ფაკულტეტის დეკანი. სათავეში ედგა მსოფლიო ისტორიის კათედრას. მნიშვნელოვანწილად, სწორედ, მისი ძალისხმევით ა.ს. პუშკინის ინსტიტუტში მსოფლიო ისტორიის სწავლების და შესწავლის კიდევ ერთი ცენტრი ყალიბდება.

მოკლედ გადავავლოთ თვალი მის განვლილ გზას. მის სახელთან რამდენიმე კარგი საქმე ასოცირდება. პროფ. არჩილ ჩხეიძის მეცნიერული ინტერესების განსაზღვრის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის მის მეცნიერ-ხელმძღვანელს პროფ. ალექსანდრე ნამორაძეს. თავდაპირველად, მან თავის მოწაფეს საკანდიდატო დისერტაციის თემად შეურჩია საკმაოდ საინტერესო საკითხი „ირლანდიელი ხალხის ბრძოლა მიწისა და დამოუკიდებლობისათვის XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში“. არსებითად ეს იყო ირლანდიელი ხალხის თავისუფლებისათვის ბრძოლის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო რთული და დრამატიზმით აღსავსე მონაკვეთი და მასზე ყურადღების გამახვილება საკმაოდ აქტუალური ჩანს. აქ ავტორი ერთბაშად ორ სერიოზულ საკითხს წამოწევს წინ. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და აგრარული საკითხი. ორივე ეს პრობლემა საქართველოში ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევდა. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ეს საკითხი საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ არ იყო სათანადოდ დამუშავებული, ასეთი ნაბიჯი სავსებით გამართლებული ჩანდა. 1953 წელს მან წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. ეს მისი პირველი წარმატება იყო, რომელიც მჭიდროდ უკავშირდება პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის სახელს.

პროფ. არჩილ ჩხეიძის შემოქმედებაში დიდი ყურადღება აქვს დათმობილი ინგლისის პოლიტიკას კავკასიაში XIX საუკუნეში. ამ თემას მან არაერთ საინტერესო გამოკვლევა მიუძღვნა. ამ ხანგრძლივი და დაუღალავი შრომის ლოგიკურ დაგვირგვინებად იქცა მისი სადოქტორო დისერტაცია. „ინგლისის პოლიტიკა კავკასიის მიმართ XX საუკუნის 20-50-იან წლებში“. აქ, ბუნებრივია, საინტერესოა კავკასიური, სახელდობრ ქართული კონტექსტი, რომელიც მეცნიერული კვლევის გაღრმავების საშუალებას იძლევა. მან დაწერა საინტერესო გამოკვლევა, რომელიც იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო და მას ამ პრობლემით დაინტერესებული ვერცერთი მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის.

პროფ. არჩილ ჩხეიძემ ქართული ისტორიოგრაფია კიდევ რამდენიმე საინტერესო ნაშრომით გაამდიდრა, ესენია: „ბათუმი, ინგლისის ახლო აღმოსავლურ პოლიტიკაში“ (1876-1878წწ.), „ინგლისის აღმოსავლური პოლიტიკა და საქართველო (XIX-XXსს) საქართველო, რუსეთის, საფრანგეთის და ინგლისის აღმოსავლურ პოლიტიკაში“, რომელიც დაიბეჭდა ქართული დიპლომატიის წელიწადულის მეცხრე ნომერში.

და ბოლოს უნდა დავძინოთ, რომ ცნობილი მეცნიერის მოღვაწეობა ჯერ არ გამხდარა ქართველ ისტორიკოსთა საგანგებო შესწავლის საგანი და ელის თავის მკვლევარს. მისი მოწაფეების, ნანა ციხისთავის და გიორგი კიკნაძის პატარა, მაგრამ ძალზე თბილი წერილი ამ გზაზე გადადგმულ პირველ ნაბიჯს წარმოადგენს და ამ საკითხის დასმად შეიძლება მოვიაზროთ.¹

წლების განმავლობაში პროფ. არჩილ ჩხეიძის გვერდით იღვწოდა პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის კიდევ ერთი მოწაფე პროფ. გურამ მანჯგალაძე (1933-2022). დიდი ხნის განმავლობაში ის იყო ა.ს. პუშკინის პედაგოგიური ინსტიტუტის მსოფლიო ისტორიის კათედრის წამყვანი პროფესორი, ხოლო შემდეგ კი მსოფლიო ისტორიის კათედრის გამგე. მას გზა მეცნიერებაში ასევე ალ. ნამორაძემ დაულოცა. ის მისი მოწაფე იყო. ჯერ იყო და შრომისმოყვარე, მუყაითი, ყმაწვილი ასპირანტურაში დაიტოვა, ხოლო შემდეგ საკანდიდატო დისერტაციის თემა შეურჩია, მაგრამ დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანა ვერ მოასწრო. 1958 წლის 11 ივლისს ის, სიმსივნით ფილტვზე, გარდაიცვალა.

¹ ნ. ციხისთავი, გ. კიკნაძე, სიკეთით განვლილი გზა - კრებული მიძღვნილი არჩილ ჩხეიძის 80 წლისთავისადმი, თბ., 2002;

პროფ. გურამ მანჯგალაძის შემოქმედების მთავარი თემაა გერმანიის კაპიტალის შეჭრა ამიერკავკასიაში, უწინარესად კი, რა თქმა უნდა, საქართველოში. ეს სიახლეა, ქართულ კონტექსტი გააჩნია და აღნიშნული საკითხის გაშუქების პირველ თუ არა ერთ-ერთი პირველ მცდელობად გვევლინება. მისი მნიშვნელობა, სწორედ, ამაში მდგომარეობს. ამგვარი არჩევანი დიდად განაპირობა გერმანული ენის ცოდნამ. ამ თვალსაზრისით, ყურადღებას იპყრობს მისი ორი მონოგრაფია: „გერმანელი კოლონისტები საქართველოში“ და „გერმანიის კაპიტალი საქართველოში“. ორივე ეს ნაშრომი დაწერილია მაღალმეცნიერულ დონეზე და ემყარება ავტორის მიერ საქართველოს და რუსეთის არქივებში მოძიებულ საინტერესო მასალას, რომლის ერთი დიდი ნაწილი მან პირველად შემოიტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში. ამან საშუალება მისცა მას მთელი რიგი აქტუალური საკითხები სულ სხვაგვარად და საინტერესოდ გაეშუქებინა. კვალიფიციერებულმა შრომამ შედეგი გამოიღო და მან ქართული ისტორიოგრაფია გაამდიდრა ორი კარგი ნაშრომით, რომელმაც ბევრად განსაზღვრა ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე მისი დამსახურება.

პროფ. გურამ მანჯგალაძის წვლილი ისტორიულ მეცნიერებაში მარტო ამით არ ამოიწურება და კიდევ რამდენიმე საინტერესო ნაშრომი დაწერა, სადაც ის ახალ ამპლუაში მოგვევლინა, როგორც უახლესი ისტორიის მკვლევარი, პოპულარიზატორი, ესენია: ფაშისტური გერმანიის მმართველ წრეებში ძალაუფლებისათვის ბრძოლის ისტორიიდან“ და „ირან-ერაყის ომი“ (1980-1981 წლებში)“. პირველი დაიბეჭდა პროფ. არჩილ ჩხეიძის 80 წლისთავისადმი მიძღვნილ კრებულში. მეორე კი პროფ. ნიკოლოზ ნანოტაშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილ კრებულში.

პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის, როგორც ახალგაზრდა მეცნიერთა კადრების აღმზრდელის დამსახურება მარტო თბილისით არ შემოიფარგლებოდა. მან ფასდაუდებელი ღვაწლი დაადო პერიფერიებს და პირველ რიგში კი, რა თქმა უნდა, ქუთაისს. თავად განსაჯეთ, მისი აღზრდილია საქართველოში ინგლისის უახლესი ისტორიის ერთ-ერთი კომპეტენტური მკვლევარი პროფ. ლევან სვანაძე (1928-2021). ალ. ნამორაძეს ქუთათურებისათვის სხვა რომ არაფერი გაეკეთებინა, ალბათ, მარტო ეს იკმარებდა.

პროფ. ალ. ნამორაძემ თავის მოწაფეს საკანდიდატო დისერტაციის თემად შეურჩია ინგლისის რევოლუციის ერთ-ერთი რთული და აქტუალური საკითხი ლეველერების მოძღვრება. ასეთი ნაბიჯი, ცხადია, შემთხვევითი არ იყო და უმთავრესად ორი გარემოებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. ეს არის ინგლისურის კარგი ცოდნა და ეს საკითხი საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ არ იყო სათანადოდ შესწავლილი და ქართველმა მკვლევარმა ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯი გადადგა ამ მიმართულებით. ამან მნიშვნელოვანწილად განაპირობა მისი ამ ნაშრომის მეცნიერული წონაობა. ნაშრომი ძალიან კარგად შეესატყვისება იმ პერიოდის ისტორიული მეცნიერების მკაცრ მოთხოვნებს და იმჟამინდელი ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო. 1954 წელს მან დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია და ეს პროფ. ალ. ნამორაძის როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის კიდევ ერთი წარმატება იყო.

შემდგომში პროფ. ლევან სვანაძემ ცოტა შეიცვალა პროფილი და სულ სხვა ამპლუაში მოგვევლინა. უმთავრესად აქცენტი გააკეთა ინგლისის უახლესი ისტორიის მეცნიერულ შესწავლაზე და ამ დარგში თავისი სიტყვა თქვა არა მარტო ქართულ, არამედ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში. ამგვარი ნაბიჯი, ჩვენი აზრით, სავსებით გამართლებული უნდა ჩანდეს და იმით აიხსნება, რომ ინგლისის უახლესი ისტორიის აქტუალური საკითხების კვლევა გაცილებით უფრო პერსპექტიული იყო. ეს პრობლემატიკა ჯერ კიდევ არაა ისე საფუძვლიანად დამუშავებული, ვიდრე ახალი დროის საკვანძო საკითხები.

პროფ. ლევან სვანიძის მონოგრაფიამ „დიდი ბრიტანეთი: კონსერვატორები და ომისშემდგომი, განვითარების პრობლემები“ ახალი სუფთა ფურცელი გადაშალა საქართველოში

დიდი ბრიტანეთის უახლესი ისტორიის აქტუალური პრობლემების მეცნიერული შესწავლის, კვლევის საქმეში და მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრა მისი წვლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ეს გახლავთ მისი მთავარი ნაშრომი. მის წარმატებას დიდად შეუწყო ხელი ავტორის მიერ ინგლისის არქივებში მოძიებულმა მასალამ, რომლის ერთი დიდი ნაწილი მან პირველად შემოიტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში. ეს ნაშრომი არამარტო ქართული, არამედ საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია. ეს კი ამ დარგში ქართული ისტორიოგრაფიის აღიარება იყო.

ინგლისის უახლესი ისტორიის საკვანძო საკითხებით დაინტერესების ლოგიკურ გაგრძელებად გვევლინება პროფ. ლევან სვანაძის მონოგრაფია „უინსტონ ჩერჩილი და კონსერვატორები“, რომელიც 1989 წელს გამოვიდა. ეს წიგნი ინგლისის უახლესი ისტორიის შესწავლის და პოპულარიზაციის შეხამების, შერწყმის, მცდელობას წარმოადგენს და ქართული ისტორიოგრაფიის ფონზე კიდევ ერთი წინგადადგმული ნაბიჯია. ქართულ ენაზე ამ სახის ლიტერატურით განებივრებულები არ ვართ. ქართულ საზოგადოებას საშუალება აქვს მშობლიურ ენაზე გაეცნოს XX საუკუნის გამოჩენილი ინგლისელი პოლიტიკოსის სერ უინსტონ ჩერჩილის მოღვაწეობას. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია. მისი მეცნიერული ინტერესების არეალი საკმაოდ ფართოა და ის მრავალი საინტერესო ნაშრომის ავტორია. ყურადღებას იპყრობს მისი შრომები: ჰაროლდ მაკმილანზე, მარგარეტ თეთჩერზე, ადოლფ ჰიტლერზე, რუდოლფ ჰესზე, ლორდ პალმერსტონზე, ნაპოლეონზე. (როგორც ბ-ნ ალექსანდრეს ქალიშვილი, ქ-ნ ნინო ნამორაძე იხსენებს ბ-ნ ალექსანდრეს დაწერილი ჰქონია პროფ. ლევან სვანაძის კარგი დახასიათება. ის ძალიან ბევრი ვეძებეთ, მაგრამ არქივში მის კვალს ვერსად ვერ გადავაწყდით და, ეტყობა, სადღაც გაიბნა, შესაძლოა, დაკარგული იყოს. ფაქტობრივად, მათ შექმნეს ალექსანდრე ნამორაძის გუნდის „შესანიშნავი შვიდეული“.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფეების მეორე ჯგუფს პირობით ქმნიან ისინი ვინც მისი ხელმძღვანელობით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია და ზოგიერთი მათგანი შემდეგ არჩეულ იქნა პროფესორად, თუმცა სადოქტორო დისერტაცია არ დაუცავს.

დავიწყოთ ზოია ჩიმაკაძე (შეგვლი) (1922-2016), რომელმაც ამ ჯგუფიდან ყველაზე უფრო ადრე დაიცვა დისერტაცია. მას ალექსანდრე ნამორაძემ შეურჩია თემა. ფრიად აქტუალური და ძნელი პრობლემა. „მაკიაველის ისტორიული შრომების საკითხისათვის“. მაკიაველი იყო უაღრესად რთული და მრავალწახნაგოვანი ფიგურა. ის ფართო დიაპაზონის მეცნიერი იყო. მან სხვადასხვა სფეროში სცადა თავისი ძალები, მათ შორის, ცხადია, ისტორიაში. მის კალამს ეკუთვნის „ფლორენციის ისტორია“. მაკიაველის სახით საქმე გვაქვს ჰუმანისტური ისტორიოგრაფიის კორიფესთან. ეს იყო ისტორიოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია და მისასალმებელი უნდა იყოს. ასეთი ისტორიოგრაფიული ხასიათის შრომებით არათუ მაშინ, არამედ დღესაც არ ვართ განებივრებულები. ალ. ნამორაძის ამგვარი არჩევანი საყურადღებოა. ის, ჩვენი აზრით, ალ. ნამორაძისათვის როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელისათვის ერთგვარ ბედნიერ გამონაკლისად შეიძლება მივიჩნიოთ. აქ, ცხადია, მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ მან თავის მოწაფეს თემა შეურჩია არა ემპირული, ფაქტობრივი, ისტორიიდან, რაც ტიპური იყო ალ. ნამორაძისათვის, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელისთვის, არამედ ყურადღება მიაპყრო რთულ თეორიულ საკითხს, რომელიც ისტორიოგრაფიის სფეროს განეკუთვნებოდა. ასეთი მრავალფეროვნება ალ. ნამორაძის, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის კიდევ ერთი პლიუსია. ეს იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ ალ.

ნამორაძე, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელი „ადვილი გზით სიარულის მოტრფიალე არასოდეს არ ყოფილა და სირთულეებს არ გაუბრუნდა. ფაქტობრივად, ეს იყო ნიკოლო მაკიაველის ისტორიული შრომების განხილვის ერთ-ერთი პირველი სერიოზული მცდელობა საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში. მან თავისი წვლილი შეიტანა და შეძლებისდაგვარად შეეცადა წინ წაეწია საქართველოში დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნის ისტორიის ისტორიოგრაფიის საკითხების პოპულარიზაცია. ეს იყო მისი ერთ-ერთი მთავარი დამსახურება იმჟამინდელი ქართული მედიევისტიკის ფონზე, როდესაც აღნიშნული პრობლემის შესახებ ქართულ ენაზე თითქმის არაფერი იწერებოდა ეს, უეჭველად, წინგადადგმული ნაბიჯი იყო და ამის შეუფასებლობა მიზანშეწონილი არ იქნებოდა.¹

საქართველოში ევროპის ისტორიის სწავლების, პოპულარიზაციის და შესწავლის საქმეში თავისი წვლილი მიუძღვის პროფ. ალ. ნამორაძის კიდევ ერთ მოწაფეს, პროფ. კარლო მეშველიანს (1927-2010). უნდა ვიფიქროთ, რომ მან პროფ. ალ. ნამორაძის ყურადღება მიიპყრო თავისი ადამიანური თვისებებით, კაცური კაცობით. ალ. ნამორაძის რეკომენდაციით ის დატოვებული იქნა ასპირანტურაში. მას ალ. ნამორაძემ იმთავითვე განუსაზღვრა ინტერესების სფერო. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ისტორია, საკანდიდატო დისერტაციის თემად მან თავის მოწაფეს შეურჩია საინტერესო საკითხი. „ბულგარელი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა XV-XVII საუკუნეებში“. ეს იყო ახალი ისტორია. 1956 წელს მან წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია და წლების განმავლობაში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში კითხულობდა სლავების ისტორიას. მან დაწერა სახელმძღვანელო ამ საგანში. დიდი ხნის მანძილზე ბ-ნ. კარლო მეშველიანი ჯერ იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის დეკანის მოადგილე, ხოლო შემდეგ დეკანი. შუა საუკუნეების ისტორიის კათედრის გამგე. არჩეული იქნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში პროფესორად.²

პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფეებს შორის, უდავოდ, ერთ-ერთი კოლორიტული ფიგურა იყო პროფ. ნოდარ კიკვაძე (1928-2008). ის იყო არაჩვეულებრივი ერუდირებული ისტორიკოსი. პირდაპირ ენციკლოპედიურად განათლებული პიროვნება. ის იყო ძირძველი ქართული ინტელიგენციის ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელი და ამავე დროს უკანასკნელი მოპიკანი. მას პროფ. ალ. ნამორაძემ საკანდიდატო დისერტაციის თემად შეურჩია „აქტუალური პრობლემა“ გერმანიის იმპერიალიზმის აგრესია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში“. ასეთი გადაწყვეტილება, უმთავრესად, ორი გარემოებით შეიძლება ყოფილიყო მოტივირებული. ჯერ ერთი ბ-ნ. ნოდარი ჩინებულად ფლობდა გერმანულს და მეორე, ეს პრობლემა ჯერ კიდევ ნაკლებად იყო დამუშავებული საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში. ბ-ნ. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ, მან წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. ნაშრომმა სპეციალისტების დადებითი შეფასება დაიმსახურა. რუსი ისტორიკოსის პროფ. ლ. ბონდარევსკის თქმით, ეს იყო „გერმანიის კოლონიალიზმის ჭეშმარიტი ენციკლოპედია“. პროფ. ნოდარ კიკვაძის სახით საქმე გვაქვს გერმანიის XIX-XX საუკუნეების ისტორიის ერთ-ერთ კომპეტენტურ სპეციალისტთან არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთ. ის არჩეული იქნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორად.³

¹ ამ საკითხზე დაწერილებით იხ. მ. კალანდაძე, დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების ისტორიის ისტორიოგრაფიის შესწავლა, საბჭოთა პერიოდის ქართულ მედიევისტიკაში - „ანალები“, 10, თბ., 2014;

² მ. კალანდაძე, პროფესორი კარლო მეშველიანი - გორის სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიის და არქეოლოგიის ცენტრი. შრომათა კრებული, №4, თბ., 2013;

³ თ. ანთაძე, მ. კალანდაძე, ნოდარ კიკვაძე - ენციკლოპედიურად განათლებული პიროვნება - „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, ნაკვეთი 5. თბ., 2009. მ. კალანდაძე, იმ წიგნიერი თაობის ერთ-ერთი უკანასკნელი მოპიკანი - წიგნში: ნოდარ კიკვაძე, თბ. 2009, მასზე არის მოგონებების წიგნი ნოდარ კიკვაძე, თბ., 2009;

გორში დასავლეთ ევროპის ახალი ისტორიის სწავლების, პოპულარიზაციის და შესწავლის საქმეში თავისი წვლილი შეიტანა პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფემ, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატმა, დოცენტმა, მირიან მურადოვმა (ეფრემიძემ) (1922-1983). მან ორი კარგი საქმე გააკეთა. მისი დაინტერესება საფრანგეთის დიდი რევოლუციის აგრარული კანონმდებლობით და ნაპოლეონის აღმოსავლურ პოლიტიკაში საქართველოს ადგილით, ცხადია, შემთხვევითი არ ყოფილა და პირველ ყოვლისა, პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის გავლენის ლოგიკური შედეგია.

საკანდიდატო დისერტაციის თემად ალ. ნამორაძემ თავის მოწაფეს შეურჩია საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ერთ-ერთი აქტუალური და რთული საკითხი აგრარული კანონმდებლობა, რომელსაც ბოლო წლებში გულმოდგინედ სწავლობდა თვითონ ალ. ნამორაძე. 1954 წელს მირიან ეფრემიძემ წარმატებით დაიცვა დისერტაცია „საფრანგეთში საკანონმდებლო კრების აგრარული კანონმდებლობა 1789-1791 წლებში“. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ საკითხში პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის და მისი მოწაფის მირიან ეფრემიძის საქმიანობას ხაზი გაუსვა რუსმა ისტორიკოსმა ო. ვაინშტაინმა¹ ეს ამ სფეროში ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატების აღიარება იყო. მირიან ეფრემიძის ეს ნაშრომი სავსებით შეესატყვისებოდა იმ პერიოდის ისტორიული მეცნიერების მკაცრ მოთხოვნებს და ძალიან კარგად თავსდება საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ჩარჩოებში. ეს იმჟამინდელი ქართული ისტორიოგრაფიის ფონზე, როდესაც ამ საკითხის შესახებ ქართულ ენაზე, ფაქტობრივად, არაფერი იწერებოდა, სერიოზული წინგადადგმული ნაბიჯია და ამის შეუფასებლობა მიზანშეწონილი არ იქნება². ვფიქრობთ, სასურველი იქნებოდა მირიან ეფრემიძის ეს ნაშრომი გამოქვეყნებული ყოფილიყო ცალკე წიგნის სახით, მაგრამ ის ასე არ მოიქცა, თუ რატომ, ძნელი სათქმელია.

საკანდიდატო დისერტაციის დაცვის შემდეგ ის ინტენსიურად შეუდგა ნაპოლეონის აღმოსავლურ პოლიტიკაში საქართველოს ადგილის შესწავლას. საკითხი არის საინტერესო და აქტუალური. ასეთი ნაბიჯი სავსებით გამართლებული ჩანდა და ის XX საუკუნის შუა ხანებისათვის ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ არ იყო სათანადოდ შესწავლილი. მან ამ საკითხზე რამდენიმე ნაშრომი დაწერა, ესენია: „საფრანგეთ-საქართველოს ურთიერთობების საწყისებთან“ (გორის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. X. 1965) „ნაპოლეონი და საქართველო (18 პრემერის გადატრიალებამდე)“ – (საქართველოს სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები. ნაწ. 1. თბ., 1974) „საფრანგეთის აღმოსავლური პოლიტიკა და საქართველო (1800წ.)“ . (საქართველოს სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ნაწ. 5. თბ., 1978). ეს სიახლეა, ქართულ კონტექსტში გააჩნია და აღნიშნული საკითხის გაშუქების პირველ თუ არა ერთ-ერთ პირველ მცდელობად გვევლინება. ამ თემის დამუშავების საქმეში ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯი, სწორედ მირიან ეფრემიძემ გადადგა. მისი ამ შრომების მნიშვნელობა, ვფიქრობთ, სწორედ, ამაში უნდა მდგომარეობდეს.

პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის მოწაფეების მესამე ჯგუფს პირობით განეკუთვნებიან არაჩვეულებრივად ერუდირებული და ნიჭიერი ისტორიკოსების ერთი ნაწილი, რომელთა მდიდარი მეცნიერული პოტენციალი, რატომღაც გარკვეული ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო, რეალიზებული არ ყოფილა. მათი მეცნიერული მემკვიდრეობა ფრიად

¹ О. Вайнштейн, Изучение французской революции в СССР - "французкой ежегодник 1959", М., 1959;

² ამ საკითხზე ვრცლად იხ. მ. კალანდაძე, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის აგრარული კანონმდებლობის შესწავლა საქართველოში, თბ., 2006, გვ. 141-173.

მოკრძალებულად გამოიყურება და მათ ქართულ ისტორიოგრაფიაში მეტად მკრთალი, სუსტი, კვალი დატოვებს. როგორც მკვლევარ ისტორიკოსებმა მათ რატომღაც ჩრდილში დგომა არჩიეს, სამწუხაროდ, მათ დისერტაცია არ დაუცავთ, თუმცა ეს სავსებით ხელეწიფებოდათ. თავისი ცოდნით, ერუდიციით, ანალიტიკური აზროვნების უნარობით, ისინი თუ არ აღემატებოდნენ არაფრით არ ჩამოუვარდებოდნენ ნებისმიერ პროფესორს. აი ეს იყო რეალობა. არაფერს არ ვალამაზებთ, ვარდისფერებში არ ვხატავთ. მათი ინერტულობის ერთ-ერთი მიზეზი პირდაპირ ზედაპირზე ძევს და მაშინ საბჭოთა რეალობაში არსებულ არაკონკურენტულ გარემოსთან შეიძლება ასოცირდებოდა.

ცხადია, იყო სხვა ფაქტორებიც, მაგრამ ეს მხოლოდ ვარაუდებია და ჭეშმარიტი მიზეზი, ალბათ, მათი ადამიანური ხასიათის თვისებებშია. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ მათი დიდი შესაძლებლობები გაცილებით უფრო კარგად იქნა რეალიზებული სამეცნიერო-პედაგოგიურ და სამეცნიერო-ორგანიზაციულ ასპარეზზე. ჩვენ ვცადეთ დაგვეფიქსირებინა მათი საქმიანობა, რადგან არსებობს დიდი ალბათობა, რომ დროთა განმავლობაში მას მივიწყების მტკვერი დაფარავს.

ჩვენი აზრით, ამ ჯგუფიდან თავისი ინტელიგენტით, ანალიტიკური აზროვნების უნარით, მდიდარი მეცნიერული პოტენციალით, ყველაზე გამორჩეულ ფიგურად გერმან სიმონიძე (1925-1986) შეიძლება მივიჩნიოთ. ის ამ ჯგუფის ინტელიგენტურ ლიდერად შეიძლება იქნას მოაზრებული. ის იყო ნამდვილი რაფინირებული ინტელიგენტი, დიდი ერუდიტი. საკანდიდატო დისერტაციის თემად ალ. ნამორაძემ თავის მოწაფეს შეურჩია საინტერესო და ფრიად აქტუალური საკითხი „მეფის რუსეთის დამოკიდებულება სამთა კავშირისადმი 1908-1909წწ. ბოსნიის კრიზისის დროს“. ამგვარი არჩევანი, რა თქმა უნდა, ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა და მასში, პირველ ყოვლისა, პირველი მსოფლიო ომის წინ საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორიით ალ. ნამორაძის დაინტერესების გამოძახილს ვხედავთ. მრავლისმეტყველად მიგვაჩნია, რომ მათ შორის ყველაზე უფრო რთული თემატიკა, სწორედ მას ჰქონდა. ის ამკარად ცილდებოდა ვიწრო ემპირიზმის, ფაქტოლოგიის, ჩარჩოებს და რთულ თეორიულ, ისტორიის ფილოსოფიის პრობლემებთან იყო დაკავშირებული. ის კითხულობდა მეტად რთულ თეორიულ კურსს „სამეცნიერო ტექნიკური რევოლუცია და ისტორიული მეცნიერება“. იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის ფონზე ეს სიახლედ უნდა მივიჩნიოთ. მისი ყურადღების ცენტრში იდგა ისტორიული მეცნიერების მიმართება სხვა დარგებთან, კერძოდ კი კიბერნეტიკასთან. განსაკუთრებით მტკივნეულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ მას ამ თემატიკაზე ძალიან ცოტა აქვს დაწერილი „ისტორიის პრობლემების დამუშავება კიბერნეტიკის თვალსაზრისით“. (თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 165. თბ., 1975) უნდა ვაღიაროთ, რომ ეს ნაშრომი უნებლიედ გაგვეპარა მხედველობიდან, მასზე დაწერილ ჩვენს ნაშრომში და ახლა გავასწორეთ ეს. „საზოგადოებრივი მოვლენების შესწავლისადმი სისტემური მიდგომის წარმოშობა“. (თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 246. თბ., 1984) ვფიქრობთ, შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად იმ პერიოდისათვის ნიშანდობლივი კონიუნქტურული გადახრებისა, ამ შრომებს დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა და აქ თავმოყრილი მეცნიერული ინფორმაცია საინტერესოა.¹

დიდი ბიბლიოფილი და ერუდიტი იყო ბ-ნ ვლადიმერ (ვოვა) ივანოვი. (1929-1992) ალექსანდრე ნამორაძემ თავის მოწაფეს საკანდიდატო დისერტაციის თემად შეურჩია საინტერესო საკითხი „ინგლის-რუსეთის ურთიერთობა ირანში პირველი მსოფლიო ომის წინ“. აქ აისახება სავსებით რეალური ვითარება. საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორია პირველი მსოფლიო ომის წინ პროფ. ალ. ნამორაძის, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის, განსაკუთრებულ

¹ მ. კალანდაძე, გერმან სიმონიძე- ჭეშმარიტი ინტელიგენტი - კრებული მიძღვნილი მიხეილ მამფორიას და გერმან სიმონიძის ხსოვნისადმი, თბ., 2005;

ინტერესს იწვევდა. ასეთი ნაბიჯი, რა თქმა უნდა, ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა და გააჩნდა თავისი რეზონი, აზრი. ეს იყო მაძიებლის მიერ ინგლისური ენის ცოდნა და მაშინ ეს საკითხი საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ შედარებით უფრო სუსტად იყო გამოქვეყნებული.

ამ ჯგუფიდან, ჩვენი აზრით, დისერტაციის დაცვასთან ყველაზე უფრო ახლოს, სწორედ, ის იყო. მან დაიწყო ამ თემაზე მუშაობა. უზარმაზარ მეცნიერულ ინფორმაციას მოუყარა თავი, რომელიც არათუ ერთ, არამედ რამდენიმე საკანდიდატო დისერტაციას გაწვდებოდა, მაგრამ ეს საქმე ბოლომდე არ მიუყვანია და დისერტაცია არ დაუცავს. როგორც ჩანს, ისე გაიტაცა კვლევის პროცესმა, რომ წერტილის დასმა ვეღარ შეძლო. ასეთი საქციელი ცოტა უცნაურად გვეჩვენება და მისი თავისებური ხასიათით შეიძლება იქნას ახსნილი. მნიშვნელოვანწილად, სწორედ, ამით აიხსნება, რომ მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა საკმაოდ მოკრძალებულად გამოიყურება და ქართულ ისტორიოგრაფიაში ძალიან სუსტი, მკრთალი, კვალი დატოვა. როგორც მკვლევარმა ისტორიკოსმა ჩრდილში დგომა არჩია. ჩვენი აზრით, ეს სწორი არ იყო.

მან მონაწილეობა მიიღო ახალი ისტორიის მეორე პერიოდის (1870-1918) სახელმძღვანელოს დაწერაში. მან დაწერა სამი საინტერესო ნარკვევი: „ესპანეთი 1870-1900 წლებში“, „ესპანეთი 1900-1918 წლებში“ და „ინგლისის პირველი მსოფლიო ომის წლებში“. ამას უნდა დაუმატოთ ერთი ისტორიოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი „შუა აღმოსავლეთის პრობლემა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და ინგლისის ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფია“, რომელიც დაიბეჭდა 1991 წელს კრებულში „აზიის და აფრიკის ქვეყნების ისტორიის აქტუალური პრობლემები“. (ნაკვეთი პირველი).¹

ამ ჯგუფის კიდევ ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია ალ. ნამორადის მოწაფე ბ-ნ რევაზ ლასკარი (1928-1988). მან აქტიური მონაწილეობა მიიღო ახალი ისტორიის მეორე პერიოდის სახელმძღვანელოს შექმნაში. აქ მას დაწერილი აქვს ექვსი თავი, რაც ფაქტობრივად ქმნის სამ ისტორიულ ნარკვევს: ინგლისის 1870-1895 წლებში“, „ინგლისი 1895-1914 წლებში“, „იტალია 1870-1900 წლებში“, „იტალია 1900-1914 წლებში“, „იტალია პირველი მსოფლიო ომის დროს“, „მეორე ინტერნაციონალის კრაზი“. ამავე დროს ის მონაწილეობდა ახალი ისტორიის ქრესტომათიის შექმნაში აქ მან დაწერა ერთი მონაკვეთი ინგლისზე, რომელიც უნებლიედ გაგვეპარა მხედველობიდან მასზე დაწერილ ისტორიოგრაფიულ ნარკვევში.² ვლადიმერ ივანოვის მსგავსად, მისი მდიდარი პოტენციალი კარგად იქნა გამოყენებული სამეცნიერო-პედაგოგიურ ასპარეზზე.

პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეებს შორის, როგორც ქალბატონი, ერთგვარ ბედნიერ გამონაკლისად შეიძლება მივიჩნიოთ ქ-ნ ირინე ნოდია (1929-1980). ის საკმაოდ ახალგაზრდა გარდაიცვალა, სიმსივნე სჭირდა, მაგრამ მაინც მოასწრო ქართულ ისტორიოგრაფიაში თავისი კვალი დაეფიქსირებინა. მისი მოღვაწეობა პირობით ორ პერიოდად შეიძლება დავყოთ. რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული ორი გამოჩენილი მეცნიერის პროფ. ალექსანდრე ნამორადის და აკად. სიმონ ყაუხჩიშვილის სახელთან. როგორც ჩანს, მას მედიევისტიკის საკითხები უფრო აინტერესებდა, მან იცოდა გერმანული ენა და ალ. ნამორადემ თავის მოწაფეს თემა შეურჩია შუა საუკუნეების გერმანული ქალაქები, მაგრამ საქმეზე ვერ აეწყო და დაწყებული სამუშაო დასრულებული არ ყოფილა. ბ-ნ ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ მან პროფილი შეიცვალა. ფაქტობრივად, აქ მთავრდება მისი საქმიანობის ერთი ეტაპი და იწყება მეორე. მან ყურადღება მიაპყრო საქართველო ბიზანტიის ურთიერთობების აქტუალურ პრობლემებს. ამიერიდან მისი საქმიანობა უკავშირდება მეორე გამოჩენილ ქართველ მეცნიერს აკად. სიმონ ყაუხჩიშვილის

¹ მ. კალანდაძე, ვლადიმერ ივანოვი- დიდი ბიბლიოფილი და ერუდიტი-კრებული მიძღვნილი ვლადიმერ ივანოვის და რევაზ ლასკარის ხსოვნისადმი, თბ., 2007;

² მ. კალანდაძე, რეზო ლასკარი-კრებული მიძღვნილი ვლადიმერ ივანოვის და რევაზ ლასკარის ხსოვნისადმი, თბ., 2007;

სახელს. ქ-ნ ირინე ნოდიამ საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობას რამდენიმე საინტერესო ნაშრომი მიუძღვნა, რომელსაც თავისი მნიშვნელობა დღესაც არ დაუკარგავს და მას ამ თემატიკით დაინტერესებული ვერცერთი მკვლევარი გულგრილად ვერ აუვლის გვერდს. შეიძლება ეს მეტად მოკრძალებულად გამოიყურებოდეს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მთავარი ეს არ გახლავთ. არსებითად, ამ ნაშრომების ხარისხის მიგვაჩნია.¹

ფრიად მოკრძალებულად გამოიყურება პროფ. ალექსანდრე ნამორადის კიდევ ერთი მოწაფის ბ-ნ რეზი სიკინჭალაშვილის (1922-1991) მეცნიერული მემკვიდრეობა. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს მისი ისტორიოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი „საგლეხო მიწათმფლობელობა საფრანგეთში 1789 წლის ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს“ და „რუსული სკოლა“, რომელიც გამოქვეყნდა 1954 წელს (19.129.140), ხოლო 1972 წელს უცხო ენების ინსტიტუტის შრომებში დაიბეჭდა მისი ვრცელი სტატია „გრაკხუს ბაბეფის რევოლუციური მოღვაწეობის შესახებ“. აქ ჩვენი აზრით კარგად ჩანს მისი მეცნიერული პოტენციალი. მას, რევაზ ლასკარის მსგავსად, ბევრი სტატია აქვს გამოქვეყნებული ქართულ ენციკლოპედიაში, მაგრამ ეს არსებითად არ ცვლის საქმის ვითარებას და მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა ძალზე მწირია. რეზი სიკინჭალაშვილი წლების განმავლობაში მუშაობდა ი. ჭავჭავაძის სახელობის უცხო ენათა პედაგოგიურ ინსტიტუტში და კითხულობდა ლექციებს დასავლეთ ევროპის ცალკეული ქვეყნების ისტორიაში.

უწინარესად, ბუნებრივია, წამოიჭრება საკითხი, როგორ შეიძლება შეფასდეს პროფ. ალექსანდრე ნამორადის მოწაფეების წვლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში“ ამ რაკურსით საკითხის განხილვა საინტერესოა და აქტუალურად მიგვაჩნია. ის, ცხადია, გენეტიკურ კავშირშია მთავარ თემასთან. საბჭოთა ისტორიოგრაფიის შეფასებასთან. ალ. ნამორადის მოწაფეების წვლილის აპოლოგეტური შეფასება, დღეს ცხადია უკვე მოძველებულია, ყავლი გაუვიდა ისტორიოგრაფიული რეტროს სურნელი დაკრავს. ეს ერთი უკიდურესობაა. არსებობს მეორე უკიდურესობა. ერთი უკიდურესობიდან მეორეში არ უნდა აღმოვჩნდეთ. მათი მკაცრად განსჯა მარქსისტული სტერეოტიპებისა და კლიშეების გამო, მიზანშეწონილი არ უნდა იყოს. ადვილი გზით სიარული იქნებოდა და ჰიპერკრიტიკულად მიგვაჩნია, ორივე ეს უკიდურესობა მიუღებელია. უნდა ვეცადოთ გამოვანახოთ საშუალოდ გზა, ოქროს შუაგული, რომელიც საშუალებას მოგვცემს გამოვკვეთოთ როგორც შუქი, ისე ჩრდილი და შევეცადოთ ავხსნათ მისი გამომწვევი მიზეზები. წინამდებარე ნაშრომი ამ გზის მოძიების ერთ-ერთ მოკრძალებულ მცდელობად გვევლინება.

პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ თუ ამ შრომებს მარქსისტულ გარესამოსს ჩამოვაშორებთ, მასში ღირებული, უეჭველად, რჩება და, სწორედ ეს ფასეული უნდა გახდეს მეცნიერული განსჯის საგანი. ასეთად პირველყოვლისა, მიგვაჩნია ამ შრომებში თავმოყრილი მდიდარი მეცნიერული ინფორმაცია, უხვი ფაქტობრივი მასალა, გამოვლენილი ახალი, საინტერესო წყაროები. ემპირიის, ფაქტოლოგიის დონეზე, პროგრესი აშკარაა და ამის გვერდის ავლა, მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია. ეს იყო მედლის ერთი მხარე. მედალს გააჩნია მეორე მხარე. საკითხისადმი მიდგომა მეცნიერულ ელფერს იღებს, მაგრამ ცალმხრივი ხასიათი შეიძინა და ერთი მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის ყალიბში აღმოჩნდა მოქცეული. აქ აისახა სავსებით რეალური ვითარება. მოხდა ისტორიული მეცნიერების უნიფიცირება, სტალინიზაცია.

¹ მ. კალანდაძე, ირინა ნოღია - მედიევისტი და ბიზანტიოლოგი-ბიზანტიოლოგია საქართველოში, 3. ნაკვეთი 2, თბ., 2011.

მყარდება ერთი მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის მონოპოლია, დიქტატი. განსხვავებული აზრი მიუღებელი იყო. საბჭოთა პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის თეორიული, მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, გაუფერულება ამის ლოგიკური დაგვირგვინება იყო. ამ გზას ჩიხში მივყავართ, საბჭოთა ისტორიოგრაფიის კრიზისის გასაღები, სწორედ, აქ ძეგს.

მათ აირჩიეს სერიოზული მეცნიერული პრობლემა და მარქსისტული პოზიციებიდან დაამუშავეს ეს თემა. ეს ამ ექსტრემალური ვითარებიდან ერთ-ერთი რეალისტური გამოსავალი ჩანდა. დიდი არჩევანი არ არსებობდა. არჩევანი იყო უარესსა და ცუდს შორის. მათ სწორი არჩევანი გააკეთეს და ფსონი ამ უკანასკნელზე დადეს. ამ კომპრომისის გამო, მათი მკაცრად განსჯა მიზანშეწონილი არ იქნებოდა. თუ არა ეს კომპრომისი, მაშინ ამ დარგში მშობლიურ ენაზე, ის მწირი ინფორმაციაც არ გვექნებოდა, რაც გაგვაჩნია. ფაქტობრივად, ამან გადაარჩინა დარგი დაღუპვისაგან, რისიც დიდი ალბათობა არსებობდა. „ეს იყო ჩვენი უბედურება და არა დანაშაული“. ვფიქრობთ, ეს ყველაზე სწორი იქნებოდა.

ვაჯამებთ რა, ყოველივე ზემოთქმულს ასეთი საინტერესო სურათი იკვეთება. პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის სახით საქმე გვქვს არა მარტო დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების და ახალი ისტორიის ერთ-ერთ სერიოზულ მკვლევართან საქართველოში, არამედ ამ დარგის ქართველ მკვლევართა ახალი თაობის აღმზრდელთან, მეცნიერ-ხელმძღვანელთან, მეცნიერების ორგანიზატორთან. მისი ხელმძღვანელობით გადადგეს პირველი ნაბიჯები და პირველ წარმატებებს მიაღწია ახალგაზრდა ნიჭიერ ისტორიკოსთა მთელმა პლეადამ, რომელმაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში ღრმა კვალი დატოვა და თავისი წონიანი სიტყვა თქვა. პროფ. ალექსანდრე ნამორაძემ მოახერხა და შექმნა თავისი გუნდი, რომელმაც თავისი წვლილი შეიტანა და შეძლებისდაგვარად შეეცადა წინ წაეწია საქართველოში მსოფლიო ისტორიის სწავლება, პოპულარიზაცია, შესწავლა, მეცნიერული კვლევა. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია. პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის ძალისხმევით, ამ დარგის განვითარებამ შეუქცევადი ხასიათი შეიძინა. მის სახელთან ასოცირდება არა მხოლოდ ამ დარგის გუშინდელი, არამედ ხვალინდელი დღე. მან, ფაქტობრივად, საძირკველი ჩაუყარა ამ დარგის განვითარებას. მისი, როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის, მთავარი დამსახურება, ვფიქრობთ, სწორედ, ამაში უნდა მდგომარეობდეს. საბჭოთა ეპოქისათვის ნიშანდობლივი კონიუნქტურული გადახრების მიუხედავად, პროფ. ალექსანდრე ნამორაძის როგორც მეცნიერ-ხელმძღვანელის საქმიანობა, ჩვენი აზრით, დადებითად უნდა შეფასდეს.

Merab Kalandadze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ALEXANDER NAMORADZE AND ITS TEAM.
RESUME

This paper is dedicated to the prominent Georgian historian Prof. Alexander Namoradze as a scientific leader, educator of the young generation of historians.

We can not say as if he laid the foundation of the school. That would be an exaggeration, not to mention that he set the direction. It would probably be more accurate to say that he was able to create his own team that left a deep mark on Georgian historiography.

Prof. Alexander Namoradze has made a great contribution to the upbringing and success of the young generation of the Middle Ages, the new and recent history of Western Europe. They tried their best to advance the teaching, popularization and scientific research of medieval Western history, modern and recent history, historiography and history in Georgia. We think that their merit before Georgian historiography was in this.

Members of the Team of Alexander Namoradze was: Prof. Givi Kiguradze (1922-1978), Prof. Ilia Tabagua (1918-2004), Prof. Kote Antadze (1929-2006), Prof. Kukuri Liluashvili (1924-1989), Prof. Archil Chkheidze (1922-2002), Prof. Guram Mandjgaladze (1933-2022), Prof. Levan Svanadze (1928-2021), Prof. Nodar Kikvadze (1928-2008), Prof. Karlo Meshveliani (1927-2010), Prof. Zoia Chimakadze (1919-2018) Prof. Mirian Efremidze (1922-1983), Irine Nodia (1929-1980). German Simonidze (1928-1986), Vladimir Ivanovi (1929-1992), Revaz Laskari (1928-1988), Remi Sikinilashvili (1922-1991). The paper briefly discusses their contribution to Georgian historiography. Their works are an important acquisition of Georgian historiography of the Soviet period.

A step forward at the level of empiricism, factology, is inevitable, and that is the positive side of this work. At the same time these works could not escape the influence of Marxist-Leninist ideology. "It was our misfortune, not our crime." It should be more adequate.

ISRAELI-GEORGIAN RELATIONS AND THE IRANIAN FACTOR

Abstract

This abstract provides a comprehensive overview of the multifaceted relationship between Israel and Georgia, exploring the historical, political, economic, and strategic dimensions that have shaped their interactions. The study delves into the foundations of diplomatic ties, highlighting key milestones and pivotal moments in the evolution of this bilateral relationship. Additionally, it scrutinizes the geopolitical context in which these nations operate, emphasizing the regional dynamics, especially the effects of Iranian factor in shaping Israel-Georgian relations.

Special attention is given to the strategic aspects of the relationship, particularly in the realms of defense and security. The study investigates joint initiatives, military cooperation, and intelligence-sharing agreements that underscore the importance of a stable and secure regional environment for both countries. For studying various aspects of the topic were used systematic, chronological, comparative and content analysis methods.

In conclusion, this abstract provides a nuanced and comprehensive understanding of the Israel-Georgian relationship, offering insights into the historical foundations, current dynamics, and future prospects of this multifaceted partnership. Post-independence, Georgia strategically emphasized relations with Israel in its foreign policy. Israel has strategically strengthened its presence in Georgia, effectively countering the influence of its historical regional adversary, the Islamic Republic of Iran. Strengthening relations between Georgia and Israel not only enhances regional security but also fosters collaboration.

The findings contribute to the broader discourse on international relations, regional stability, and the complex interplay of factors that shape the interactions between nations in the contemporary global landscape.

Key words: Israel, Georgia, Iran, South Causasus, international relations, security

Introduction

After the collapse of the Soviet Union, South Caucasus republics, which regained their independence, became new actors in the system of international relations. Various states actively started to establish relations with these republics in order to secure their interests in the South Caucasus. Israel, which is a prominent state in the Middle East in terms of both its state structure and foreign policy principles, has serious security interests in the South Caucasus, even though it is not a geographical neighbour to the countries of the region. Because the Islamic Republic of Iran, which constantly threatens the existence of the State of Israel in the Middle East, borders two republics of the South Caucasus - Azerbaijan and Armenia - from the north. In this regard, not only Azerbaijan and Armenia, but also Georgia took an important place in the New Containment Strategy implemented by the State of

Israel against Iran. In addition, Israel solves its problems related to energy security through the South Caucasus republics - Azerbaijan and Georgia. If Azerbaijan is a source country for the purchase of crude oil for Israel, Georgia is one of the two transit countries for the export of hydrocarbon resources to the shores of the Mediterranean Sea. Considering all this, it is necessary to study Georgian-Israeli relations after the restoration of independence and Iran's position.

It should be noted that despite the fact that 32 years have passed since the declaration of independence of Georgia, and the diplomatic relations between Israel and this country have existed since 1992, the number of research works in this direction is not very large.

Mark N. Katz, professor of George Mason University, in an article published in 2008, talked about the consequences of the Georgia crisis for Israel, Iran and the West. The author further examines Israel's and Iran's responses to the crisis, as well as its broader implications for regional energy and security concerns.¹ Augusta University professor Mikhail Bishku's article entitled "South Caucasus Republics and Israel" also attracts attention in this regard. The article focuses on the relations of the three republics (Azerbaijan, Georgia, Armenia) with Israel that emerged in the South Caucasus after the collapse of the Soviet Union at the end of the Cold War. In his work, Bishku discussed the migration of Jews from the Caucasian countries to Israel, the level of anti-Semitism in these countries, and Israel's ability to influence regional processes.²

The Iranian researchers Elahe Koolayi and Masoud Rezaei published an article on Iran-Georgia relations in 2008 and mentioned Israel's policy in Georgia as one of the external factors influencing the relations.³

Relations between Georgia and the state of Israel have attracted the attention of a number of authors from Russia. Sergey Markedonov, an employee of the Department of IR Problems of the Russian Institute of Political and Military Analysis, studied the priorities of the Caucasus policy of the Israeli state. Analysing the priorities of the Georgian policy of the State of Israel, he came to the conclusion that Israel is interested in opening the "Gate to the Caucasus" no matter what. The author claimed that the "Greater Middle East" concept, of which Israel is one of the authors, seems to have ceased to be just a theory, and the Caucasus has an important place in this plan.⁴

Despite being located in different regions, Georgia and the State of Israel share several similar characteristics. One notable commonality is that, just as Israel stands as the sole state created in the Middle East for Jews worldwide, Georgia is the exclusive homeland for all Georgians around the globe.

Another shared aspect between Israel and Georgia is that both are geographically situated in the Asian continent, yet their values and political systems are predominantly aligned with Europe. However, the manifestation of European values in these two countries has been influenced by different factors. In the case of the State of Israel, this is primarily linked to a significant portion of its population having migrated from European countries, making them carriers of European values to a considerable extent. As for Georgia, its geographical location serves as the meeting point from which Europe extends towards Asia. Georgians have long played a role as conveyors of European values to the Caucasus region.

In the context of their geopolitical locations, both states having close relations with the U.S. are noteworthy. According to S. Markedonov, strategic partnership with the U.S. is a priority for Georgia, while Israel stands as one of the U.S.'s most consistent military and political allies.⁵ This alignment

¹ Katz, M. N. "Implications of the Georgian Crisis for Israel, Iran and the West. Middle East". **Review of International Affairs**, 2008. 12(4), 1-11.

² Bishku, M. B. "The South Caucasus Republics and Israel". **Middle Eastern Studies**, 2009. 45(2), 295-314.

³ کولایی، ا. & رضائی، م. عوامل خارجی مؤثر بر توسعه‌نیافتگی روابط ایران و گرجستان. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، 1396، 4(49)، 950-935.

⁴ Маркедонов, С. "Израиль: кавказские приоритеты". **Kontinent**, 2023, www.kontinent.org/article.php?aid=4837369383d7a

⁵ Маркедонов, С. "Израиль: кавказские приоритеты".

between Georgia and Israel converges their positions. On the other hand, Georgia's cautious approach toward the U.S. and Israel is conditioned by Iran, which, having declared a staunch opposition to the U.S. and Israel in its foreign policy, influences Georgia's stance.

The State of Israel consistently faces pressures from Muslim Arab states in the Middle East and non-Arab Iran, while Georgia experiences pressures primarily formulated by the Russian Federation. Territorial disputes among countries neighboring Israel have fluctuated in intensity since the post-World War II era. Syria, Lebanon, and the Palestinian Authority assert claims over territories controlled by Israel.

The establishment of diplomatic relations between Israel and Georgia on June 1, 1992, was influenced by numerous factors that have also shaped the nature of these relations.

The first factor influencing the relations between Israel and Georgia is the long historical connection between the Georgian and Jewish peoples. The history of the Jewish community in Georgia is quite ancient, dating back to the 8th century BC when, according to historical sources, Jews began to settle in Mtskheta. The second wave of Jewish migration occurred after the Jewish-Roman wars, specifically when Babylonian ruler Nebuchadnezzar II captured Jerusalem in 587 BC, leading to the expulsion of Jews. In Georgia, a distinct group known as "Georgian Jews" resides, emphasizing the uniqueness of their presence. This historical context shapes the multifaceted relationship between the two nations. The historical event following the Babylonian captivity, as presented in the work "Kartlis Tsxovreba", contradicts the notion of Jews settling near the Aragvi River.¹ According to some sources, the group referred to as Georgian Jews specifically migrated to Georgia in the 6th century BC during the Babylonian captivity, marking one of the oldest accounts in Georgian historical sources. Georgian Jews exhibit distinctive characteristics different from Ashkenazis. The mass settlement of Ashkenazis in Georgia mainly occurred after Georgia's annexation by Russia. Following the dissolution of the USSR, a significant migration wave led the majority of Georgian Jews to currently reside in Israel, with approximately 60,000 individuals in the 1970s primarily moving to the United States, the Russian Federation, and Belgium (particularly Antwerp).

According to Georgia's first national census in 2002, 3,541 Jews were recorded as practicing their religion. In a 2008 article by Iranian researchers Koolayi and Rezayi, it was claimed that over 12,000 Georgian Jews, primarily in the city of Gori, currently reside in Georgia.² As a result of the 2008 Russian-Georgian War, around 200 Georgian Jews had immigrated to Israel with the assistance of the Jewish Agency. By 2014, the number of Georgian Jews had decreased to approximately 1,500. The primary residential area for this community in Israel is the city of Ashdod. Several authors characterize the presence of the Jewish community in contemporary Georgia as a positive factor, both officially and in the collective consciousness, affirming the ethnic tolerance of Georgian society.³ During his visit to Israel in 2013, Georgia's Prime Minister B. Ivanishvili stated:

'You are aware that the friendship between the Jewish and Georgian peoples spans more than the 26th century. We are obligated to turn this longstanding friendship into a reality by harnessing our potential, establishing an exemplary relationship between the two states that serves as a model for the entire world'.⁴

He later noted that the Jewish people in Georgia are highly esteemed, and this factor positively influences the deepening of friendship relations with Israel. At that time, the level of anti-Semitism in

¹ Mirzəyeva, N. **Gürcüstan-İsrail münasibətlərinə ümumi baxış**. Təhlil. Bakı: Beynəlxalq münasibətlərin təhlili mərkəzi, 2023. –p. 3.

² كولاىي, ا. & رضائى, م. ص 945.

³ Маркедонов, С. "Израиль: кавказские приоритеты".

⁴ "ისრაელის და საქართველოს პრემიერ-მინისტრებმა მოლაპარაკებები გამართეს". *სივთხე ქორეა*: 2013, <https://old.civil.ge/geo/article.php?id=27062?id=27062>

Georgia was significantly lower compared to neighboring Armenia. For instance, in 2014, according to ADL, while the level of anti-Semitism in Armenia was %58, it was only %32 in Georgia.¹

During his visit to Tbilisi in September 2023, Israeli Knesset Speaker Amir Ohana, addressing this issue, stated: *'We see with concern the growth of anti-Semitism in the world, but I respectfully say that you do not see it in Georgia. In Georgia, the population and the government respect the Jewish communities and we can see that in this museum. We respect and appreciate that.'*²

Another factor shaping relations between Georgia and the State of Israel is security. Israel is interested in ensuring the security of Georgia for various reasons. Primarily because Georgia has consistently maintained its alignment with the United States, which is Israel's closest ally in the Caucasus region. Azerbaijan, which plays a crucial role as the closest ally of the State of Israel in the region, has pursued a more independent policy, balancing its relations among geopolitical powers to safeguard its own interests. Armenia, formally regaining its independence until 2018, had essentially become a Russian outpost. Under such circumstances, the United States endeavoured to carry out its activities against Russia through Georgia. Israel, as a closest ally of the United States, supported Georgia in addressing many of its security issues. The significant importance of Georgia for the State of Israel was underscored when, on August 10, 2008, the Israeli Ministry of Foreign Affairs issued a unilateral statement regarding Russia's invasion of Georgia.³

Georgia holds a particular significance for Israel's energy security, as the Israeli state largely fulfils its demand for oil through Azerbaijan's hydrocarbon resources. According to the United Nations COMTRADE international trade database, Azerbaijan's crude oil exports to Israel amounted to USD 1.67 billion in 2022.⁴ Azerbaijani oil, specifically passing through pipelines in Georgian territory, is transported to Turkey's Ceyhan port and subsequently to Israel via tankers. Therefore, any issues regarding security in Georgia can adversely impact the stability of oil and gas pipelines in the country, directly threatening Israel's energy security.

Another issue is associated with the strengthening of Iran's religious influence in regions of Georgia, particularly those inhabited by the Muslim population. In the initial years following the dissolution of the Soviet Union, Iran successfully conducted sufficient outreach in the region, notably among Georgia's Muslim communities. 'Iranian activities in Borchali — which is a Georgian region with high concentration of Azerbaijani population — has been blatantly conspicuous since the last ten years. Iranian influence lies primarily in organizing various free training and schools, sending young people to Iran to receive religious education, publishing pro-Iranian promotional literature (part of which is sent to Azerbaijan), financing activities of various pro-Iranian organizations'.⁵

Gradually, in Georgia, the impact of Iran's activities is becoming more apparent. In this regard, it was no coincidence that during the visit of the Prime Minister of Georgia Bdzina Ivanashvili to Israel in 2013, the Prime Minister of this country, Benjamin Netanyahu, talked about the joint struggle against the threat of Iran.⁶ However, in the execution of this joint effort, both sides should take into account the

¹ "Anti-Semitism index score. Compare Georgia and Armenia". ADL, 2023. <https://global100.adl.org/compare>

² "Israeli Knesset Speaker: We 'appreciate' Georgian population's, Govt's respect for Jewish communities, relationship between countries 'getting stronger'. **Agenda.ge**, 2023. : <https://agenda.ge/en/news/2023/3238>

³ Yellinek, R. "Georgia's Relations with Israel and the US". **BESA Center Perspectives Paper**, 2020. <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2020/05/1588-Georgia-Israel-US-Yellinek-final.pdf>, -p. 1.

⁴ "Azerbaijan Exports of crude oil to Israel". **Trading economic**, 2023, October. [https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/israel/crude-oil-petroleum-bituminous-minerals#:~:text=Azerbaijan%20Exports%20of%20crude%20oil%20to%20Israel%20was%20US\\$241.67,updated%20on%20September%20of%202023](https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/israel/crude-oil-petroleum-bituminous-minerals#:~:text=Azerbaijan%20Exports%20of%20crude%20oil%20to%20Israel%20was%20US$241.67,updated%20on%20September%20of%202023).

⁵ Hajizade, A. "Iran using religious indoctrination to gain influence in Georgia". **Al-Arabiya**, April 03, 2018. <https://english.alarabiya.net/views/news/middle-east/2018/04/03/Iran-using-religious-indoctrination-to-gain-influence-in->

⁶ "ისრაელის და საქართველოს პრემიერ-მინისტრებმა მოლაპარაკებები გამართეს". **სივლილ ჯორჯია**.

position of the Republic of Azerbaijan. This is because the primary audience for Iran's propaganda within its borders consists ethnically of Azerbaijanis. In recent years, when we consider the activities of the State Committee on Religious Associations of the Republic of Azerbaijan and various organizations in Georgia, it can be stated unequivocally.

Furthermore, Georgia has been a country of particular interest to Israeli investors. In pursuit of economic interests, Georgian governments have, at various times, incentivized Israeli investors to channel their capital into the country. In recent years, the trade volume between Georgia and Israel has been steadily on the rise. In 2022, the trade turnover increased by %22.8 compared to the preceding year. According to official statistics, the trade volume between the countries reached a record high in the last decade, totalling 46 million US dollars. The data reveals that in 2022, Georgia exported goods worth 22 million US dollars to Israel, marking a significant %5.7 increase from the previous year. On the import side, Georgia acquired products from Israel valued at 16,453,000 US dollars during the same period, indicating a remarkable %56.8 growth compared to 2021.¹

Therefore, the study of factors influencing Georgian-Israeli relations clearly indicates that historical ties, shared security interests, common challenges arising from occupation and separatism on the territories of both countries, as well as the presence of common allies, significantly impact the political relations between the two nations.

The historical relations between Georgia and the State of Israel, starting from 1992. 1992, there was a change of power in Georgia. After Zviad Gamsakhurdia, the new head of state, Eduard Shevardnadze, was well acquainted with the Israeli political elite. Israel became one of the first foreign countries to open an embassy in Tbilisi and started sending humanitarian aid (food, medicine, clothing, etc.).² In October 1993, Georgian President Eduard Shevardnadze welcomed the Israeli ambassador in Tbilisi, expressing gratitude for the humanitarian aid from Israel. Following a plea from A. Kadaqishvili, the deputy prime minister of Georgia, in November 1993, groups and committees were formed in Israel to collect donations.

In January 1994, Eduard Shevardnadze received a delegation consisting of representatives from the Israeli Ministry of Foreign Affairs and various economic agencies. During the meeting, discussions were held on the current situation in Georgia and the prospects of Georgia-Israel relations.³ In 1996, the Israel-Georgia Chamber of Commerce was established to support the increase in trade between Georgia and the State of Israel. However, over the years, Israel has not been able to transform into one of Georgia's leading trade partners.⁴

The "Rose Revolution" in 2003 marked the beginning of a new phase in Georgian-Israeli relations. During those years, in the Eurasian geopolitical landscape, Israel and Georgian were considered two of the most loyal allies of the United States. Georgia had been dubbed the "Israel of the Caucasus" due to its strong alliance with the U.S..

During Saakashvili's presidency, he made several official and business trips to Israel in 2004, 2006, 2008, etc. In October 2006, during one of his visits, Mikhail Saakashvili held meetings with Israeli President Moshe Katsav, Deputy Prime Minister Shimon Peres, and Knesset Speaker Dalia Itzik. He also participated in the "Transit - Global Energy and Political Trends" conference, and had discussions with representatives of Israeli business circles and the Georgian diaspora. In May 2008, Saakashvili attended the Presidents Conference organized by Israel in Jerusalem on the occasion of the

¹ "Trade Between Georgia And Israel Up By 22.8% ". **Business media**, February 02, 2022. <https://bm.ge/en/news/trade-between-georgia-and-israel-up-by-228/126050>

² Сергиенко, В. "Динамика развития грузино-израильских отношений в 1990-е гг." **Общество: философия, история, культура**, 2016. №8, -р.76-78.

³ Сергиенко, В. -р. 77.

⁴ Yellinek , R. "Georgia's Relations with Israel and the US".

60th anniversary of its establishment. During the visit, he met with Israeli President Shimon Peres, discussing various cooperation issues in bilateral and multilateral formats.¹

During this phase, relations were rapidly developing in political, economic, and military domains. Especially until 2005, Israel was providing extensive security assistance to Georgia. Through military-technical collaboration, Israel was sending military experts to assist in the enhancement of Georgia's MiG-25 aircraft and support in training the armed forces. Israel has significant expertise in studying and improving the systems of MiG-25 aircraft. Despite being produced by the Soviet Union, MiG-25s gained their initial combat experience in 1971 as part of the Egyptian Air Force before entering service in Soviet bases. Temporarily assigned to the Egyptian Air Force by the Soviet Union, four Foxbats (MiG-25) entered Israeli airspace 20 times in pairs for reconnaissance purposes. Despite the reconnaissance authorities knowing the time and duration of the flights of these aircraft, the Israeli military did not create any obstacles. Instead, they worked towards learning the tactical and technical characteristics of these aircraft. In the years 1981-1982, Syria employed these aircraft against Israel. By that time, Israel already had sufficient information about MiG-25s. Therefore, Georgia, as a post-Soviet country, seeking support from Israel for the enhancement of its MiG-25s, should not be considered a coincidence.

During those years, Israel sold a considerable amount of military equipment to Georgia, including Elbit drones, Rafael anti-tank missiles, Taas mines, and various military technologies. This response was also prompted by Russia's warm relations with Middle Eastern states holding an anti-Israel stance and non-state actors employing force. Factors such as Russia's support for HAMAS, overlooking Syria supplying anti-tank missiles to Hezbollah, and offering military and diplomatic support to Iran, especially when Iran called for the destruction of Israel, contributed to Israel strengthening its ties with Georgia.²

However, Russian pressure compelled Israel to limit its military relations with Georgia to the sale of non-offensive military equipment. In February 2008, the Israeli government imposed a ban on the sale of weapons and combat technology to Georgia, with the intention of avoiding a confrontation with Russia. They believed that Russia, in response, might change its policies by supplying high-quality weapons to Arab countries or Iran, posing a risk to Israel's military superiority.

After the war, the reconstruction of Georgia's dispersed infrastructure received significant investment from Israeli entrepreneurs. In 2010, Israel and Georgia signed bilateral agreements in the areas of tourism and air transportation.

However, some differences of opinion in the subsequent period led to tensions in Georgia-Israel relations. In October 2010, two Israeli businessmen, Roni Fuchs and Zeev Frenkel, were arrested in Georgia on charges of attempting to bribe the deputy finance minister of the country. Roni Fuchs and Zeev Frenkel were found guilty of attempting to bribe the deputy finance minister and were subsequently sentenced by the Tbilisi court to seven and a half years and six years in prison, respectively. In addition to imprisonment, they were also fined significant amounts. The Georgian decision to pursue legal action in this case elicited dissatisfaction, particularly considering the longstanding invitation extended to Israeli investors. In response, Israel adjusted the timing of the planned official visit by the Chairman of the Georgian Parliament, David Bakradze, and denied a visa for Georgian Minister of Economy Vera Kobalia to attend the International Tourism Conference in Jerusalem, citing a scheduling conflict. April 7, the Israel National Security Council issued a statement advising Israeli citizens to exercise caution when traveling to Georgia, Armenia, and Tajikistan. In the period between February and April of 2011, Georgia had been included in Israel's list of hazardous

¹ "Mikheil Saakashvili met the President of Israel Shimon Peres and the President of Poland Lech Kachinski".

Saakashviliarchive, May 15, 2008. www.saakashviliarchive.info/en/PressOffice/News?p=3192&i=2

² Freedman, R. O. "The Russian invasion of Georgia—its impact on Israel and the Middle East". **Caucasian Review of International Affairs**, 2008, №2(4), -p.184-185.

countries. On April 7, the Israel National Security Council issued a statement advising Israeli citizens to exercise caution when traveling to Georgia, Armenia, and Tajikistan. During the months of February to April 2011, Georgia had been included in Israel's list of hazardous countries.¹

Some authors argue that the escalation of tensions in relations also had an Iranian influence. Researcher James Kirchick wrote that the agreement signed between Georgia and Iran in November 2010 had lifted visa restrictions, aiming to restore direct flights between Tehran and Tbilisi.² Iranian citizens could stay in Georgia for up to 35 days, and Georgian citizens could do the same in Iran. This facilitated the strengthening of positions for both Iran and Georgia within each other's territories. During the visa-free regime, Iran established a Consulate General in Batumi and a Cultural Centre in Tbilisi. Israel leveraged the sanctions imposed on Iran by the United States and European countries, leading to economic weakening for Iran. By signing such an agreement with Georgia, Iran aimed to turn Georgia into a gateway to European markets. It is not coincidental that, after the visa regime was lifted, Iranian companies and businessmen began opening accounts in Georgian banks, relocating to Georgia, and redirecting their investments there. Between 2010 and 2013, the number of Iranian companies in Georgia increased from 84 to 500.

In 2013, a change in government occurred in Georgia. The "Georgian Dream" led by Bidzina Ivanishvili, replaced the United National Movement. Relations began to normalize in Georgia after this shift in power. In contrast to Mikheil Saakashvili, Ivanishvili endeavoured to normalize relations not only with the United States and other Western countries but also with Russia. Furthermore, during B. Ivanishvili's administration, it was deemed essential to uphold relations with the State of Israel. In June 2013, as part of Ivanishvili's visit to Israel, a meeting between the prime ministers of both countries transpired not in Tel Aviv but in Jerusalem. In this meeting, Georgian Prime Minister Bidzina Ivanishvili conveyed his aspiration for the relations between the two nations to be deemed ideal and exemplary. Benjamin Netanyahu expressed his keen interest in expanding his country's relations with Georgia across various domains, including trade, agriculture, and cultural exchanges.

In November 2013, with the aim of fostering tourism ties, a significant milestone was achieved as both countries agreed and signed a visa-free regime. The agreement, inked by Irakli Garibashvili, then Georgia's Minister of Internal Affairs and newly appointed Prime Minister, and Faina Kirschenbaum, Israel's Deputy Minister of Internal Affairs, granted Georgian citizens the opportunity to stay visa-free in Israel for up to 90 days within a six-month period for tourism or personal visits.³ This reciprocal arrangement also extended these privileges to Israeli tourists visiting Georgia.

The Israeli Prime Minister underscored the pivotal role of security cooperation between both nations. Expressing a joint commitment to regional security, stability, and peace, he emphasized the imperative for a united front against challenges like Iran's calls and other regional threats. The discussions during the visit encompassed economic collaboration, defence matters, reciprocal investment promotion, and parliamentary relations. Georgia aspired to renew defence contracts with Israel, seeking advanced defence weaponry like unmanned aerial vehicles, anti-tank systems, and anti-aircraft missiles. Yet, realizing these objectives in collaboration with Israel presented notable challenges for Georgia.⁴

In 2014, Georgian Prime Minister Irakli Garibashvili made an official visit to Israel, marked by the inaugural session of the Israel-Georgia Joint Economic Commission. Led by Israel's Minister of Foreign Affairs, Avigdor Liberman, and Georgia's Minister of Foreign Affairs, Maia Panjikidze, the

¹ Rousseau, R. "Georgia-Israel: Close Allies to Economic and Political Standoff". **Eurasia Daily Monitor**, June 01, 2011, June 01. <https://jamestown.org/program/georgia-israel-close-allies-to-economic-and-political-standoff/>

² Kirchick, J. "Gürcistan -İsrail ilişkilerinin az bilinenleri". **Dünya gündem**, 2013. www.yenidunyagundemi.com/haber/gurcistan_israil_iliskilerinin_az_bilinenleri-50.html

³ "Georgia and Israel sign visa free agreement". **Agenda.ge**, 2013. <https://agenda.ge/en/news/2013/225>

⁴ Yellinek, R. "Georgia's Relations with Israel and the US", -p. 2.

discussions during Garibashvili's visit delved into potential collaborations in trade and the economy. The visit concluded with the signing of a memorandum of understanding by the Foreign Ministers, solidifying the framework for the Israel-Georgia economic partnership.¹

During their meeting on January 28, Georgian PM Garibashvili and Israeli PM Benjamin Netanyahu exchanged significant messages on shared concerns. Netanyahu referred to Georgia's Jewish community as a 'natural bridge' highlighting the high regard for Georgia's ambitions to forge a prosperous and secure future. Netanyahu underscored Israel's commitment to on-going collaboration with Georgia across all domains.

Prime Minister Garibashvili highlighted Georgia's interest in signing a free trade agreement with Israel. In discussing the treatment of Jews in Georgia, he placed special emphasis on addressing the issue of anti-Semitism. During his meeting with Israeli President Shimon Peres, Irakli Garibashvili expressed the shared commitment to strengthen collaboration between the two nations.

In 2015, Georgia took a significant step by establishing an honorary consulate in Israel, specifically in the city of Jerusalem. The opening ceremony witnessed the participation of Israel's Minister of Foreign Affairs Avigdor Liberman and other high-ranking officials from the Israeli Ministry of Foreign Affairs. Against the backdrop of widespread global discussions on the Jerusalem issue, Georgia's creation of an honorary consulate in the city can be viewed as a clear demonstration of support for the State of Israel.

Israeli President Reuven Rivlin embarked on a two-day official visit to Georgia, engaging in comprehensive discussions with President Giorgi Margvelashvili on bilateral and regional matters in January 2017. A central focus of these discussions with both state and government leaders was the enhancement of economic and trade relations. Georgian officials underscored the nation's liberal, stable, secure, and corruption-free business environment, positioning Georgia strategically as an appealing destination for foreign investments. President Margvelashvili specifically urged Israeli entrepreneurs to invest in Georgia, highlighting the burgeoning sectors of energy, agriculture, and tourism.

In a momentous occasion on January 23, 2020, President Salome Zurbishvili of Georgia embarked on an unprecedented official visit to Israel, etching her name in history as the first Georgian president to undertake such a visit. This significant journey coincided with the 5th World Holocaust Forum, where President Zurbishvili joined dignitaries from around the globe. During her meeting with Israeli President Reuven Rivlin, she underscored that the ties between Georgia and Israel are not merely profound and close but also steeped in history. President Zurbishvili emphasized the enduring relationship between the Jewish and Georgian peoples, spanning an impressive 26 centuries. Importantly, in 2018, the Georgian government formally recognized these 26-century-old Georgian-Jewish relations as intangible cultural heritage. Former Prime Minister Giorgi Kvirikashvili made this announcement during a special event, expressing the government's intent to seek UNESCO recognition for the unique Georgian-Jewish relations as non-material cultural heritage.²

Salome Zurbishvili's visit to Israel in January 2020 saw a pivotal meeting between the two presidents, resulting in an agreement to accelerate the signing of a legal protection accord for Georgians in Israel. President Zurbishvili was also honoured with the esteemed Sion Friends Centre's High Award for her role in establishing the Israel-Georgia Joint Cultural Office and her dedication to combating anti-Semitism in Georgia. Speaking at the Peres Peace and Innovation Centre in Tel Aviv,

¹ "Georgian PM Garibashvili on official visit to Israel". **The official site of Embassy of the State of Israel in Georgia**, 2014 <https://embassies.gov.il/tbilisi/NewsAndEvents/Pages/Georgian-PM-Garibashvili-on-official-visit-to-Israel-28-Jan-2014.aspx>

² "Georgia Declares Georgian-Jewish relations as intangible cultural heritage". **Agenda.ge**, April 12, 2018, April 12. <https://agenda.ge/en/news/2018/795>

Zurabishvili underscored the crucial nature of collaboration with Israel in the realm of modern technologies, emphasizing its profound significance for Georgia.¹

Currently, relations between the State of Israel and Georgia are at a high level. Georgia supports Israel unequivocally when important issues for Israel are discussed at the UN, and the two countries are trying to form a free trade zone. Certainly, the recent meeting between Georgian Prime Minister Irakli Garibashvili and Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu in August 2023 signals the substantial importance both countries attach to their future relationship. Georgia's active support for Israel in critical matters at the United Nations underscores the strength of their diplomatic ties. Additionally, the mutual efforts to establish a free trade zone indicate a commitment to fostering economic collaboration. The prospect of negotiations on a Free Trade Agreement, slated to begin in 2024, holds significant promise for further enhancing bilateral ties and potentially boosting Israeli investments in Georgia.

Forecasting the future of Georgia-Israel relations is complex due to the dynamic nature of geopolitical, economic, and strategic factors. However, considering potential areas for collaboration and the evolving geopolitical landscape, we can explore some insights into the possible trajectory of these relations. Forecasting the future of Georgia-Israel relations remains challenging, given their dependence on evolving geopolitical, economic, and strategic factors. The dynamics could be notably influenced by events in neighboring countries like Russia, Iran, and Turkey. Moreover, the robust ties that both Israel and Georgia maintain with the

United States add another layer of complexity. Changes in U.S. foreign policy and regional priorities may exert either positive or negative effects on their interactions and relationships.

Both the State of Israel and Georgia express their interest in strengthening strategic relations with other countries. Israel seeks regional stability in the Middle East, while Georgia aims to ensure its sovereignty and territorial integrity. In the near future, the exchange of intelligence information, collaboration in counterterrorism, and the development of cooperation in cybersecurity seem to be crucial directions for both Israel and Georgia to pursue.

The signed agreements and on-going negotiations indicate the potential for substantial strides in expanding economic relations in the near future. Both countries are actively exploring trade and investment opportunities, especially in areas such as technology, agriculture, and healthcare. Additionally, fostering cultural exchange, promoting tourism, and enhancing educational collaboration could further strengthen the bonds between their populations, thereby contributing positively to diplomatic relations.

Azerbaijan's historical friendly ties with both Israel and Georgia indicate that any diplomatic initiatives or conflicts involving these nations may impact Azerbaijan's foreign policy decisions and alliances. The shared regional and global interests of these three countries are noteworthy. Strengthening Israel-Georgia relations could offer Azerbaijan additional economic prospects. Increased economic collaboration with both nations might expand export markets, fostering economic growth. Azerbaijan's advantageous infrastructure supports the transportation of goods between Israel and Georgia. Moreover, the strategic importance of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, traversing Georgian terrain, is crucial for transporting Azerbaijan's hydrocarbon reserves to Israel.

Azerbaijan actively collaborates with both countries in defence and security. Israel's significant contributions to Azerbaijan's defence industry are undeniable. Furthermore, joint military training experiences with Georgia and Turkey contribute to Azerbaijan's military capabilities. Enhanced relations between Israel and Georgia may lead to expanded trilateral security partnerships, facilitating increased information exchange in areas like counterterrorism and cybersecurity.

¹ "Georgian presidents visits Israel: our relations are not only deep, they are historical". **Agenda.ge**, January 20, 2020. <https://agenda.ge/en/news/2020/200>

In navigating the complex geopolitics of the South Caucasus and the Middle East, the evolving relationship between Israel and Georgia carries nuanced implications for Armenia. The deepening ties between Israel and Georgia may impact Armenia's security dynamics, especially given Israel's well-established connections with Azerbaijan. Armenia could interpret this collaboration as reinforcing Azerbaijan's regional influence. However, it's crucial to acknowledge that Israel plays a significant role as an arms supplier and security partner in the region, including with Azerbaijan. If Israel and Georgia intensify their defence cooperation, it could reshape the regional power dynamics, prompting Armenia to reassess its defence and security strategy. Armenia's simultaneous efforts to strengthen ties with Iran, alongside seeking closer relations with the U.S. and NATO, reflect a delicate balancing act influenced by evolving circumstances and considerations, including the potential impact on its relationship with Iran.

Conclusion

The study of factors affecting the formation of Georgian-Israeli relations and its development dynamics allows us drawing a number of conclusions. Clearly, even before Georgia declared its independence, it held a significant place in Israel's attention. Post-independence, Georgia strategically emphasized relations with Israel in its foreign policy.

Israel has strategically strengthened its presence in Georgia, effectively countering the influence of its historical regional adversary, the Islamic Republic of Iran. Israel actively supports the Azerbaijan-Georgia-Turkey collaboration in the energy sector. While recognizing Georgia's territorial integrity, Israel navigates regional politics without engaging in sharp confrontation with Russia. Meanwhile, Georgia seeks to benefit from both the economic prowess and defence capabilities of the State of Israel. At present, relations between Georgia and Israel are progressing in bilateral as well as multilateral dimensions. The progression of these relations isn't limited to presidential and governmental levels; successful parliamentary interactions further underscore their potential. Analysing the dynamics suggests a substantial opportunity for both states, and they mutually see the benefit of leveraging these ties in the near future. Strengthening relations between Georgia and Israel not only enhances regional security but also fosters collaboration.

„გაზრდილობის“ ინსტიტუტი შუა საუკუნეების საქართველოში

უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუტს შუა საუკუნეების საქართველოში- „გაზრდილობას“, 2003 წელს ექვთიმე თაყაიშვილისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიაზე შევეხეთ¹. აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, ნ. ბერძენიშვილის აზრი იმის შესახებ, რომ XII საუკუნის ზეპირად გავრცელებული გამოთქმა: „ათასად კაცი დაფასდა, ათათასად ზრდილობა“, სწორედ ინსტიტუტ „გაზრდილობას“ შეეხება². ასეთივე აზრით იხსენიება „გაზრდილობა“ ვეფხისტყაოსანშიც³.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ტერმინს ჰქონდა რამდენიმე მნიშვნელობა. ერთი მნიშვნელობა იყო დაახლოებით იგივე, როგორც დღესაც ვხვდებით ამ სიტყვას. მაგალითად: „წარიყვანეს იგი (თეკლა) სამცხეს, მონასტერსა სადელსა და მისცეს იგი ჴელთა წინამძღვარს მის მონასტრისა რომელსა საბაია ეწოდებოდა... რომელმანცა შეიწყნარა იგი ვითარცა შვილი თვისი და კეთილად აღზარდა“⁴ (ხაზი ჩვენია, ვ.კ.). ან კიდევ: „ვითარცა ახალნერგი შუენიერი იზარდებოდა (თევდორე) მონასტერსა მას შინა“⁵. ასევე: „ითხოვა (ბერძენთა დედოფალმა თეოდორამ, ვ.კ.) ბაგრატ აფხაზთა მეფისაგან, რათა მოსცეს ასული მისი მართა და შვილად თვისად აღზარდოს“⁶. ასეთივე მნიშვნელობისაა: „უწესოებათა და მიმოსლვათა შინა აღზრდილთა და გამოარჩევდეს კაცთა ღირსთა და წმიდათა მონაზონებასა შინა აღზრდილთა“⁷ (ხაზი ყველგან ჩვენია, ვ.კ.). ასევე, ახლოს არის დღევანდელ მნიშვნელობასთან: „შვილებულ გაზრდილთა ძმად ვერ დაწესებისათვის“⁸; აგრეთვე: „ჩუენგან შვილულე გაზრდილსა ივანეს [ცირილა]ძესა“⁹... (ხაზი ყველგან ჩვენია, ვ.კ.). არის ტექსტები, სადაც ჩანს, რომ „აღზრდილები“ არიან მონასტრებშიც. მაგალითად: „შენ, ზოსიმესა და შენსა გამზრდელსა იოანეს“, ან კიდევ: „ესე შენ ზოსიმეს, შენთვის და შენთა მშობელთა და გამზრდელთათვის, სალოცავად, სახლკართა ვენაჴითა, წისქვილთა, საჴმ(ა)რითა და უჴმ(ა)რითა შემოგიწირავს ეკლესიისა სააღაპედ“¹⁰.

¹ ვაჟა კიკნაძე, საქართველოს ფეოდალური ხანის რამდენიმე სოციალური და ისტორიული ტერმინის შესახებ („გაზრდილობა“, „პირმშობა“, „სამინელი“), სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ექვთიმე თაყაიშვილის ხსოვნისადმი, თბილისი, 2003, გვ. 41-44.

² ნ. ბერძენიშვილი, სოციალური ურთიერთობა, თ. II, §4 (ზრდილობა, გაზრდილობა), საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. VII, თბილისი, 1974, გვ. 82-89.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ვეფხისტყაოსანი, როგორც საისტორიო წყარო, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. VII, თბილისი, 1974, გვ. 290-295.

⁴ ცხოვრებად და მოქალაქეობად... წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისად, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ. I, შედგენილი ს. ყუბანეიშვილის მიერ, თბილისი 1946, გვ. 190-191.

⁵ ცხოვრებად და მოქალაქეობად... (ტ. I, 1946) გვ. 191

⁶ ცხოვრებად და მოქალაქეობად... (ტ. I, 1946) გვ. 198

⁷ ცხოვრებად და მოქალაქეობად... (ტ. I, 1946) გვ. 206

⁸ განგებად ვაჰანის ჴუბთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დილიძემ, თბილისი 1970, გვ. 260

⁹ წყალობის წიგნი მელქისედეკ გენათელისა ივანე ცირილაძისადმი ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დილიძემ, თბილისი 1970, გვ. 260

¹⁰ დაწერილი შიომღვიმის კრებულისა ზოსიმე ტოხად სძისადმი სამწირველოს ბოძების შესახებ, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბილისი 1970, გვ. 167

ასევე ტაძრის შესახებაა ეს ფრაზა: „გაზრდილი“ მათე ელიას ძე და ყოველნი კრებულნი“ (ხაზი ყველგან ჩვენია, ვ.კ.).¹

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ამ ტერმინის სოციალური მნიშვნელობა.

საყურადღებოა, რომ საეკლესიო პირები ხშირად არიან მეფეთა მიერ „გაზრდილნიც“ და მეფეთა „გამზრდელნიც“. მაგალითად, დავით აღმაშენებელმა: „თანაწარიტანა გიორგი ჭყონდიდელი და მწიგნობართუხუცესი თვისი... თანააღზრდილი-აღმზრდელი პატრონისა“.² მელქისედეკ კათალიკოსი (XI ს.) ამბობს: „მე მოვაჯსენე გამზრდელსა ჩემსა ბ ა გ რ ა ტ კ უ რ ო ჰ ლ ტ ს ა და შეუვალად გამიჯადნეს (სოფლები, რომლებიც მცხეთას ეკუთვნოდა, ვ.კ.) და მიბოძეს სიმტკიცე შეუვალობისა“.³

საყურადღებო კონტექსტია, რომ ბაგრატ IV-ის მცრიეწლოვანი ძისთვის: „მოიყვანეს მზრდელად მისა, ლიპარიტ (ბაღვაში, ვ.კ.) და პატრონად დად ბაგრატისი გუარანდუხტ“⁴. ანუ „გაზრდა“ სხვა ყოფილა და „პატრონობა“ კიდევ სხვა. ცხადია რომ ამ ორი ცნებიდან: „გაზრდა“ (ანუ სამეფოდ გაზრდა) ბევრად პრიორიტეტულია, ვიდრე „პატრონობა“.

რაც შეეხება თვით ლიპარიტს, ის „მიიცვალა საბერძნეთს, სამეფოსა ქალაქსა კონსტანტინეპოლეს და წარმოიყვანეს დიდითა დიდებითა, ერთგულთა და გაზრდილთა მისთა“⁵ ე.ი. დაკრძალვის მნიშვნელოვან ცერემონიაში მონაწილეობას იღებენ დიდი და გავლენიანი ფეოდალის „გამზრდელები“.

თავისი „გაზრდილები“ ყავს დემეტრე I-საც. სავარაუდოდ, ესენი არიან: ეგნატი იშხნელი (იშხანის აღდგენილი ფრესკული წარწერის მიხედვით), პავლე, ტბეთის საყდრის ჯვარის მტკირთველი (ორიგინალში „ჯვარის მყუკანი“ (?)) და ვარდან ერისთავთ-ერისთავი, საღირ ერისთავ-ერისთავის ძე⁶.

ბევრი „გაზრდილი“ ყავს თამარის მამას, გიორგი III-ს მაგალითად: „გაზრდილი მისი (გიორგი III-ის ვ.კ.) მეჯინებთუხუცესი ჭიაბერი“; ასევე, ყუბასარი, „გაზრდილი პატრონთაგან“⁷. თამარმა „ბრძანა დამტკიცებად ჭყონდიდელად და მწიგნობართუხუცესად და ვაზირად [ანტონი], გაზრდილიც მამისა მათისა“.⁸ „იყო უკუე შვილი ოსთა მეფისა, -გაზრდილი, რუსუდან დედოფლისა“⁹. საუბარია სოსლან დავითზე, რომელიც რუსუდან თამარის დას „გაუზრდია“. იგი „სხვითა, კულა ზრდილობითა კეთილად წურთილი“ ყოფილა⁹.

¹ დაწერილი ჯ არაა ძეოთა გიორგი მუშირიძისადმი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970, გვ.168- 169

² დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გამოსცა კომენტარები და შესავალი დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი 1955, გვ. 336

³ დაწერილი მელქისედეკ კათალიკოსისა სვეტიცხოვლისადმი (1029-1033) ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III (საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ი. დოლიძემ, თბილისი, 1970, გვ. 23

⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გამოსცა და კომენტარები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი 1955, გვ. 304

⁵ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბილისი 1955, გვ. 305-306

⁶ ნიკოლოზ ჟღენტის, „გაზრდილობის“ ინსტიტუტი მეფე დემეტრე I-ის (1125-1157) სამეფო კარზე. (მასალები საერო და საეკლესიო ადმინისტრაციული-საკადრო პოლიტიკის შესახებ), საქართველოს სიძველენი 26 (გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი), რედაქტორ-გამომცემლები: ი. ელიზბარაშვილი, ე. კვაჭატაძე, თბილისი 2023, გვ. 48-86

⁷ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქართლის ცხოვრება, გამოსცა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, ტ. II, თბილისი, 1959, გვ. 19, 30, 32

⁸ ცხოვრება მეფეთა მეფე თამარისი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გამოსცა შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი 1959, გვ. 121

⁹ ცხოვრება მეფეთა მეფე თამარისა... (თბ. 1959) გვ. 122

როდესაც დავით ნარინს მოუწია ბათოს კარზე გამოცხადება: „თანა-წარატანა მეფემან რუსუდან... თანააღზრდილნი მისნი, ქართლისა ერისთავის სურამელის გრიგოლის შვილი ბეგაი, გურკლელი მახუჯაგის ძე, ამირეჯიბი ბეშქენ“...¹ (ხაზი ყველგან ჩვენია, ვ.კ.).

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა დემეტრე II-ის (1270-1289) კარზე „გაზრდილი“ მღვდელ-მონაზონი მოსეს პიროვნება.

როდესაც დემეტრე II ყაენმა არღუნმა თავისთან დაიბარა, (მას დაუსაბუთებლად, ბრალად ედებოდა ყაენის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობა), დემეტრემ გადაწყვიტა, იმისათვის რომ მოსახლეობა გადაერჩინა საფრთხისაგან, თვითონ, მართლაც გამგზავრებულიყო ყაენტან. სწორედ აქ ჩნდება ეს „გამოუცნობი“ მღვდელ-მონაზონი მოსე: „კუალად შეიპყრეს მეფე და ძე მისი მცირე ყრმა დავით, ცალკე და წარჰყვა თანა მღვდელ-მონაზონი, გაზრდილი მისი (დემეტრესი, ვ.კ.) მოსე.² ანუ აქ მოცემულია საინტერესო ინფორმაცია დემეტრეს „გაზრდილ“ მოსეზე. იგი ყოველგვარი საქებარი ეპითეტის გარეშეა მოხსენიებული, რაც უნაურია ჩვენი ავტორისათვის. განსაკუთრებით იმის ფონზე, რაც მოსემ თავისი სათაყვანო მეფისთვის გააკეთა. ამასთანავე, ყველა სამღვდლო პირს, ჩვენი ავტორი, ე.წ. „ჟამთააღმწერელი“, სათანადო საქებარი ეპითეტებით იხსენიებს, ხოლო დემეტრე მეფე, ავტორისათვის უდიდესი პიროვნებაა. ეს მან შემოგვინახა მისი გმირობა ხალხის საკეთილდღეოდ. ჟამთააღმწერელი დემეტრეს დასჯას, თვით ისესოს(!) დასჯას ადარებს. მოვუსმინოთ მას: „ხოლო გამოჩნდა მასვე ჟამსა პატივი ღმრთისა მიერ, ცხებულსა მისსა [ზედა, ვ.კ.], რამეთუ მზემან შარავანდედი თჳსი უჩინო-ყო სრულად და იქმნა სიბნელე დიდი და ყოველნი წარმართნი განკჳრდეს. იყო ჟამი მეათე და მწუხრამდე შეიმოსა ბნელი ვითარ იგი ყოვლისა ცხოვრებისა ვნებასა მეუფისასა“...³

ახალი აღთქმის მიხედვით, იესოს ჯვარცმისას დილის 6 საათი იყო და ბნელი შეიმოსა დედამიწამ საღამო 9 საათამდე (მათე 27.45, ლუკა 24.44). გარდა ამ პირდაპირი აღიარებისა, ჟამთააღმწერელი დემეტრესა და იესოს შორის მსგავსების კიდევ ერთ ფარულ მინიშნებას გვაძლევს. იგი წერს: „აღსუეს ცხენსა (დემეტრე II, ვ.კ.) და წარიყვანეს (დასასჯელად, ვ.კ.) ვითარ მილიონ ერთ“.⁴ „მილიონ ერთი“ ანუ ათასი ნაბიჯი, ყოფილა „შაბათის გზა“, (იესოს დასჯისას) რასაც გვაძნობს „სამოციქულოს“ (XIII-XIV სს.) ერთ-ერთი განმარტებითი მინაწერი (19)⁵.

ამგვარად, ის რომ დემეტრე II-ს დასჯისას მისი „გაზრდილი“ მღვდელ-მონაზონი გაჰყვა, დიდი და მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია.

მღვდელი მოსე: „რომელი არაოდეს განემორებოდა დავითს“, დემეტრე II-ს დასჯის შემდეგ, ტაჩარ (ტოლაჩარ) ნოინთან მიდის და სთხოვს გადაარჩინოს უფლისწული დავითი, რომელიც მის კარზეა შეკედლებული. მართლაც, ტაჩარი ყურად იღებს ამ თხოვნას (ალბათ დიდი პატივისცემის ფასად?) და ყაენს სთხოვს მას „აჩუქოს“ უფლისწული. მართლაც, ყაენი დაეთანხმა და დავითი ტოლაჩარ (ტაჩარ) ნოინს „მოსცა“. ამას გარდა, დემეტრეს „გაზრდილი“ მღვდელი მოსე, პირადად მონაწილეობს მეფის გვამის მოპარვაში და მის მალულად სვეტიცხოველში გაგზავნაში. „კათალიკოსმან და მოსე იყიდნეს კაცნი და მოსეცა თანა-წარჰყვა და მოიპარეს ღამით გუამი დიმიტრი მეფისა“.⁶

¹ ჟამთააღმწერელი, (100 წლის ისტორია,) ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გამოსცა შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი 1959, გვ. 206

² ჟამთააღმწერელი, (100 წლის ისტორია,) ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გამოსცა შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი 1959, გვ. 290

³ ჟამთააღმწერელი, (100 წლის ისტორია,) თბილისი 1959, გვ. 291

⁴ ჟამთააღმწერელი, 100 წლის ისტორია, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბილისი 1959, გვ. 291

⁵ სამოციქულო 137, ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, 12 ელ. პეტრეველის რედაქციით, თბილისი 1976, გვ. 162

⁶ ჟამთააღმწერელი, 100 წლის ისტორია, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბილისი 1959, გვ. 292

აქაც მეფის „გაზრდილი“ მოსე ღვდელი, ყოველგვარი ეპითეტის გარეშეა დასახელებული. რას ნიშნავს ეს? ჩვენი აზრით, იმას, რომ ეს მოსე - ღვდელია ე.წ. „ჟამთააღმწერელი“, ამ ასწლიანი ქრონიკის ავტორი.¹

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ „გაზრდილობა“ შუა საუკუნეების საქართველოში, ძალიან მნიშვნელოვანი სოციალური ინსტიტუტი იყო. მის შესწავლას მეტი ყურადღება უნდა დაეთმოს.

Vazha Kiknadze

*Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology;
University of Georgia*

**THE INSTITUTION OF NURTURANCE ("GAZDILOBA")
IN GEORGIAN MEDIEVAL AGES
RESUME**

This article examines the significant social institution of nurturance ("Gazdiloba") during the medieval period in Georgia.

The king's palace served as a central place where selected individuals were raised and educated. Similar institutions also existed within monasteries and the courts of prominent nobles.

Being nurtured at the royal court was considered a privilege and often signified that the individual would receive a high-quality education and develop unwavering loyalty to the king.

Interestingly, individuals who did not originally belong to the upper echelons of the medieval social hierarchy sometimes rose to hold the highest ranks through this system.

Drawing on historical sources, this study traces the history of the nurturance institution from the 11th to the 14th century, highlighting its significance in shaping the sociopolitical structure of medieval Georgia.

¹ ამის შესახებ იხ. ვაჟა კიკნაძე, XIV ს. ქართველი ანონიმის ჟამთააღმწერლის ვინაობისათვის. ვინ არის ჟამთააღმწერელი? წიგნში: საქართველო XIV საუკუნეში, რედაქტორი მამია ღუმბაძე, თბილისი 1989, გვ. 156-176

რომაული ბრიტანეთის ისტორიოგრაფიული ასპექტების განხილვა საბჭოთა მეცნიერთა შრომებში

რომაული ბრიტანეთი იყო ტერიტორია, რომელიც გახდა ბრიტანეთის რომის პროვინცია ბრიტანეთის რომაული დაპყრობის შემდეგ, რომელიც შედგებოდა დიდი ბრიტანეთის კუნძულის დიდი ნაწილისგან. ოკუპაცია გაგრძელდა 43 წლიდან 410 წლამდე. ბრიტანეთი ცნობილი იყო კლასიკური სამყაროსთვის. ბერძნები, ფინიკელები და კართაგენელები ვაჭრობდნენ კორნული თუნუქით ძვ.წ. IV საუკუნეში. ბერძნები მოიხსენიებდნენ კასიტერიდებს, ანუ „კალის კუნძულებს“ და განათავსეს ისინი ევროპის დასავლეთ სანაპიროსთან. ამბობენ, რომ კართაგენელი მეზღვაური ჰიმილკო ეწვია კუნძულს ძვ. იგი განიხილებოდა, როგორც საიდუმლო ადგილი, ზოგიერთი მწერალი უარს ამბობდა მისი არსებობის დაჯერებაზე. პირველი პირდაპირი რომაული კონტაქტი იყო, როდესაც იულიუს კეისარმა ჩაატარა ორი ლაშქრობა ძვ. პირველი ექსპედიცია იყო უფრო სადაზვერვო, ვიდრე სრული შემოსევა და მოიპოვა ფეხი კენტის სანაპიროზე, მაგრამ ვერ შეძლო შემდგომი წინსვლა გემების ქარიშხლის დაზიანებისა და კავალერიის ნაკლებობის გამო. მიუხედავად სამხედრო წარუმატებლობისა, ეს იყო პოლიტიკური წარმატება, რომის სენატმა რომში 20-დღიანი სახალხო დღესასწაული გამოაცხადა, რათა პატივი მიაგო ბრიტანეთიდან მძევლების მოპოვების და კონტინენტზე დაბრუნების ბელგიური ტომების დამარცხების უპრეცედენტო მიღწევის პატივისცემას. I საუკუნის შუა ხანებში გალიის რომაელთა დაპყრობის შემდეგ, გაიუს იულიუს კეისარმა ჩაატარა ორი ლაშქრობა ბრიტანეთში (ძვ. წ. 55 და 54 წლებში). რომის მიერ ბრიტანეთის სისტემატური დაპყრობა დაიწყო ახ.წ 43 წელს და ძირითადად დასრულდა 60-იანი წლების ბოლოს, რის გამოც ბრიტანეთი იმპერიის ერთ-ერთ გარე პროვინციად ღარჩა. რომანიზაცია განიცადა ძირითადად სამხრეთ, აღმოსავლეთ და ნაწილობრივ ცენტრალურ რეგიონებში; დასავლეთს და ჩრდილოეთს თითქმის არ შეეხო. ხშირი იყო აჯანყებები ადგილობრივ მოსახლეობაში (მაგალითად, ბუდიკას აჯანყება ახ.წ 60-61 წწ). დაპყრობა უზრუნველყოფილი იყო გამაგრებული პუნქტების სისტემით (რომაული ბანაკები) და სამხედრო გზებით. ჩრდილოეთ საზღვრებთან აშენდა რომაული გალავანი. ბრიტანეთში რომაული არმიის ჯამური ძალა იყო ორმოცი ათასი ადამიანი. მიუხედავად იმისა, რომ მან დააჩქარა სოციალური სტრატეფიკაციის პროცესი, დაპყრობამ არ გამოიწვია ფუნდამენტური¹ ცვლილებები კელტურ საზოგადოებაში. რომის იმპერიის კრიზისმა ასევე იმოქმედა ბრიტანეთის ბედზე. III საუკუნის ბოლოდან დაიწყო კელტური და საქსონური ტომების დარბევა. V საუკუნის დასაწყისში ბრიტანეთში რომის მმართველობა დასრულდა. ბრიტანეთი კვლავ გაიყო დამოუკიდებელ კელტურ რეგიონებად.

პირველი საუკუნიდან მოყოლებული. კუნძულის მნიშვნელოვანი ნაწილი დიდი ბრიტანეთი, დასახლებული სხვადასხვა კელტური ტომები (მათგან ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო ბრიტანელები), იყო რომის იმპერიის ნაწილი. თავდაპირველად, რომაელთა მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ცალკე პროვინცია, რომელმაც მიიღო დაასახელება ბრიტანეთი.

¹ Vinogradov P.G. Medieval estate of England. St. Petersburg, 1911; Glebov A.G. Roman Britain in the 3rd–4th centuries and its fall, 2011. No. 2. P. 89–92.

ალექსანდრეს მეფობის დროს (222–235) ჩრდილოეთ ბრიტანეთი ორად გაიყო, შემდეგ კი ოთხ პროვინციად. მათ ერთად შექმნეს იმპერიის თორმეტი ეპარქიიდან ერთ-ერთი და გაერთიანდნენ გალიასთან, ნარბონ გალიასთან და ესპანეთთან. რომაელთა ქვეშ მყოფი ქვეყნის ცხოვრების ყველა დეტალზე შეჩერების გარეშე, უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდში იგი რომაული ცივილიზებული სამყაროს განუყოფელი ნაწილი იყო. ცივილიზაციის ეს ხარისხი კვლავ საკმაოდ რჩება როგორც უცხოელ, ისე ადგილობრივ ისტორიკოსებს შორის. ზოგიერთი ანგლო-ამერიკელი სპეციალისტი ზოგადად უარყოფს რომაელთა გავლენას - ბრიტანეთის კელტური მოსახლეობის შესახებ, ზოგი პირიქით. მათ მიაჩნიათ, რომ რომაელებმა არა მარტო გადაარჩინეს ბრიტანელები ველურობისა და უცოდინრობისგან, არამედ ასევე შექმნეს კუნძულზე სოციალურ-პოლიტიკური სტრუქტურები. ბრიტანეთის ისტორიის ძირითადი საკითხები, მე-19 საუკუნიდან დღემდე მოექცა მკვლევართა კვლევის საგნად. აღნიშნულია, რომ ტრადიციულად რუსი ისტორიკოსები, უცხოელი კოლეგებისგან განსხვავებით, დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ბრიტანეთის ისტორიას მისი განვითარების უძველეს პერიოდში. პირველი კვლევები, ამა თუ იმ ხარისხით, ეხებოდა ბრიტანეთის კუნძულზე რომაელთა ყოფნასთან დაკავშირებულ საკითხებს, რაც გამოჩნდა რევოლუციამდელ ხანაში. ისინი ეკუთვნოდნენ ს.ვ. ეშევსკი და პ.გ. ვინოგრადოვი, რომლებმაც მოახერხეს რამდენიმე ორიგინალური დასკვნის გაკეთება კუნძულის მოსახლეობის რომანიზაციის თავისებურებების შესახებ. საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფიის გაანალიზებისას სტატიაში განსაკუთრებით გამოკვეთილია მ.ს. სადოვსკაია, რომაული ბრიტანეთის ისტორიის სხვადასხვა ასპექტთან დაკავშირებით.

კლასიკური კვლევების განვითარების პოსტ-საბჭოთა ეტაპზე საუბრისას, სტატიის ავტორი მიდის დასკვნამდე, რომ თანამედროვე რუსი მკვლევარები ძირითადად ყურადღებას ამახვილებენ რომაული ბრიტანეთის შესწავლის ცალკეულ ასპექტებზე, ხოლო სრული სურათი პრაქტიკულად ხელუხლებელი რჩება. მთავარი პრობლემა, რომელიც ხშირად ექცევა ადგილობრივი სპეციალისტების ყურადღებას, კვლავ რჩება ბრიტანეთის რომანიზაციის მექანიზმებისა და მისი შედეგების საკითხი.

საიდუმლო არ არის, რომ ანტიკური ქვეყნების ისტორია, როგორც ისტორიული მეცნიერება, მისი დაარსების დღიდან, განვითარდა საერთო ევროპულ „მეინსტრიმში“, რომლის საბოლოო მიზანი იყო უძველესი სახელმწიფოების ჩამოყალიბებისა და მათი ისტორიული გზის ყველაზე სრულყოფილი სურათის შექმნა-შედგენა. თუმცა, ზოგიერთ მნიშვნელოვან საკითხს გარდა ბრიტანელი მკვლევარებისა, სხვა მეცნიერთა მეცნიერულ კვლევაში ტრადიციულად მცირე ყურადღება ექცევა, მათ შორის ბრიტანეთში რომაული ყოფნის ისტორიას. ეს ფაქტი არ შეიძლება გასაკვირი იყოს, რადგან ბრიტანელი მეცნიერები ჯერ კიდევ წინა საუკუნეში აწარმოებდნენ დიდ, განზოგადებულ კვლევებს ანტიკური სამყაროს ისტორიის შესახებ.¹

პირველი საბჭოთა მკვლევარი, რომელმაც გარკვეული ინტერესი გამოიჩინა რომაული ბრიტანეთის ისტორიით, იყო ს.ვ. ეშევსკი. 1870 წელს გამოიქა მისი წიგნი „რომაული სამყაროს ცენტრი და მისი პროვინციები“, რომელშიც დიდი ბრიტანეთის ისტორიას განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო. ამ პროვინციის განვითარების გაანალიზებისას ავტორმა ძირითად წყაროდ გამოიყენა ტაციტუსის ნაშრომები და რომაული სახელმძღვანელოები. ამ მონაცემების საფუძველზე გაკეთდა დასკვნა პროვინციის რომანიზაციის შედეგების შესახებ, მათ შორის ს.ვ. ეშევსკი. უპირველეს ყოვლისა, ასახელებს ქალაქთმშენებლობის განვითარებას,

¹ Medvedev A.V. Britain in the post-Roman period: the problem of Romanization, 2010. No. 1. P. 68–71; Tinebekova M.N. The Revolt of the Britons under the Leadership of Boudicca in Roman Britain, Vol. 189. General History. Issue 9. Moscow, 1967. Pp. 117–137; Tinebekova M.N. On the Question of the Roman Conquest of Northern Britain and the Struggle of Local Tribes against Rome (End of the 1st Century AD). From the History of the Liberation Struggle of Peoples for Independence. Kirov, 1972. Pp. 75–89.

ლათინური ენის დანერგვას, რომაულ სამართალს და მართვის მეთოდებს. ამასთან, აღნიშნავს, რომ მიუხედავად რომაელთა ყველა მიღწევისა ბრიტანეთში ოთხი საუკუნის განმავლობაში, რაც მათმა ძალამ გასტანა რეგიონში, კუნძულის რომანიზაციის ხარისხი უკიდურესად დაბალია, რადგან რომაულ გავლენას ღრმად არ შეეღწია საზოგადოებაში და ადგილობრივი მოსახლეობის პირად ცხოვრებაში. რევოლუციამდელ კვლევებს შორის ასევე განსაკუთრებული ინტერესია 1911 წლის „ინგლისის შუა საუკუნეების სამკვიდრო“ პ.გ. ვინოგრადოვა. ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს პროვინციის რომანიზაციის საკითხებს და გამოაქვს დასკვნა მისი ჯეროვანი ხასიათის შესახებ, რაც ახალი იყო როგორც შიდა, ისე უცხოური ისტორიული მეცნიერებისთვის. 1917 წლის მოვლენების შემდეგ ჩვენს ქვეყანაში რომაული ბრიტანეთის ისტორიის შესწავლა გარკვეული ხნით შეჩერდა. მის მიმართ ინტერესი კვლავ გაჩნდა მხოლოდ 50-იანი წლების ბოლოს. XX საუკუნეში, როდესაც ელენე შტაიერმანმა დაიწყო მუშაობა რომის იმპერიის დასავლეთ პროვინციების განვითარების პრობლემებზე. მისი ნაშრომები „მონების სისტემის კრიზისი დასავლეთ პროვინციებში“ და „ძველი კულტურის კრიზისი“ შეიცავს ზოგად ინფორმაციას რომაულ ბრიტანეთში სოციალური ურთიერთობების შესახებ.

70-იან წლებში ისტორიკოსი მ.ნ. თინებეკოვა ნაშრომში „რომის იმპერიის ჩაგრული კლასების მორალი და რელიგია“ იკვლევს დასავლეთის პროვინციების, მათ შორის ბრიტანეთის ხალხების განვითარების ძირითად ტენდენციებს. XX საუკუნე ეხებოდა ბრიტანეთში დაპყრობის პრობლემებს და ადგილობრივი მოსახლეობის ბრძოლას რომაელებთან. მისი ნაშრომები „ჩრდილოეთ ბრიტანეთის რომაელთა დაპყრობისა და რომის წინააღმდეგ ადგილობრივი ტომების ბრძოლის საკითხზე (ახ. წ. I საუკუნის დასასრული)“ და „ბრიტანელთა აჯანყება ბუდიკას მეთაურობით რომაულ ბრიტანეთში“ განიხილავს მიწების დაპყრობის პროცესში წარმოქმნილ პრობლემებს, რომაელთა ურთიერთობასა და ურთიერთქმედებას ადგილობრივ მოსახლეობასთან, აგრეთვე მიზეზებს. გაძლიერდა ბრძოლა ადგილობრივი ტომების დამოუკიდებლობისათვის. საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია მ. სადოვსკაიას, რომლის კვლევა ეხება რომაული ბრიტანეთის ისტორიის სხვადასხვა ასპექტს. ყველაზე მნიშვნელოვანი არის მისი სტატია, რომელიც გამოქვეყნდა 1960 წელს, „ბრიტანეთის პროვინციის რომანიზაცია (I–II სს.)“ მასში ავტორი ეხება სხვადასხვა პრობლემას, დაწყებული რეგიონში ხელოსნობისა და სოფლის მეურნეობის განვითარებიდან და დამთავრებული კუნძულზე რომაული კულტურის გავრცელებით. პროვინციის რომანიზაციის ხარისხის შესახებ კითხვაზე პასუხი მ. სადოვსკაია იძლევა სტატიაში „ტიბერიუს კლავდიუს კოგიდუბნოსი (ბრიტანეთის რომანიზაციის საკითხზე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე I საუკუნეში)“.

მ. სადოვსკაიამ ასევე მიუძღვნა სტატია „რომაული ჯარების დისლოკაცია და ეთნიკური შემადგენლობა ბრიტანეთში ადრიანეს კედლის ტერიტორიაზე ეპიგრაფიული¹ მონაცემების მიხედვით“ ბრიტანეთში რომაული არმიის პრობლემებს. იგი დაინტერესდა IX ლეგიონის ბედით, რომელიც უკვალოდ გაუჩინარდა კუნძულის უკიდუგანო სივრცეში.

სტატიაში „IX ესპანური ლეგიონი ბრიტანეთში“, მოცემულია კუნძულის მასშტაბით ლეგიონის მოქმედებებისა და გადაადგილების ანალიზი და ასევე ამ დანაყოფის ბედის სხვადასხვა ვერსიების ანალიზი - პროვინციის სულიერი ცხოვრება. რომის იმპერიის ბატონობის პერიოდში ბრიტანელების რელიგიურ შეხედულებებს ავტორი განიხილავს სტატიაში „აღმოსავლელი კელტები რომაულ ბრიტანეთში“.

რომაული ბრიტანეთის ისტორიის საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მოკლე მიმოხილვა მოცემულია მეცნიერ თ. პერფილოვას სტატიაში: "რომაული ბრიტანეთის ისტორია რუსი და

¹ Tinebekova, M.N. On the issue of the Roman conquest of Northern Britain and the struggle of local tribes against Rome (end of the 1st century AD). From the history of the liberation struggle of peoples for independence. Kirov, 1972. Pp. 75–89.

საბჭოთა სპეციალისტების ნაშრომებში". მასში ავტორი აანალიზებს ამ საკითხზე ზოგიერთი სპეციალისტის მუშაობას და მიდის დასკვნამდე, რომ უძველესი ქონების შემოღება შეიძლება ჩაითვალოს კუნძულზე რომაული ძალაუფლების ფორმირების პროცესის განმსაზღვრელ მახასიათებლად.

ა. ი. ალექსეევი სტატიაში „ნარატიული ტრადიცია რომის სტრატეგიული პოლიტიკის ისტორიაში ბრიტანეთში I საუკუნეში. ძვ.წ. - I საუკუნე ახ.წ“ იკვლევს, თუ როგორ ასახავს წერილობითი წყაროები რომის მიერ ბრიტანეთში გატარებულ პოლიტიკას, რომელსაც ანტიკური ავტორები აქცევენ მას ყურადღებას და როგორ უკავშირდება ისინი პროვინციაში განხორციელებულ გარკვეულ მოვლენებს განსაზღვრულ პერიოდში. მკვლევარი ასევე განმარტავს ტერმინის „სტრატეგიული პოლიტიკის“ გარეგნობას, რომელიც არ გამოიყენება ანტიკური ავტორების მიერ, მაგრამ ასეთია თავისი არსით, მოვლენების განხილვა ტრანკვილუსის „თორმეტი კეისრის ცხოვრების“ მიხედვით. აღნიშნულია, რომ რომაული ბრიტანეთის შესწავლის განსაკუთრებული სირთულე დაკავშირებულია წერილობითი წყაროების არასაკმარის რაოდენობასთან, ზოგიერთი მათგანის დაკარგვასთან და ტექსტებში არსებული ხარვეზების სიმრავლესთან.

ა. მედვედევის კვლევა „ბრიტანეთი პოსტრომაულ პერიოდში: რომანიზაციის პრობლემა“ ეძღვნება პროვინციის ისტორიის რთულ პერიოდს, რომელიც დაიწყო რომაელების კუნძულის დატოვების შემდეგ. ამ პრობლემის გათვალისწინებით ავტორი მიდის დასკვნამდე, რომ ბრიტანეთის პოლიტიკური ცხოვრება V–VI სს. კონცენტრირებულია თვითმმართველ ტომობრივ თემებში – ცივიტატები. მკვლევარი ამ ფენომენის ფესვებს პროვინციების რომანიზაციაში ხედავს. დეტალურად აღწერს რა იგულისხმება ამ პროცესში. ა. მედვედევი ასახელებს განსაკუთრებით რომანიზებულ ტერიტორიებს და მათ, ვინც ნაკლებად განიცადა ეს პროცესი და ასევე რამდენიმე მიზეზს, რამაც ხელი შეუწყო კუნძულზე რომანიზაციის პროცესის შენელებას. რომანიზაციის მნიშვნელოვანი შედეგია სრულ-ბრიტანული ერთიანობის გაცნობიერება.

ა. გლებოვის სტატია "რომაული ბრიტანეთი III-ში -IV საუკუნეები და მისი დაცემა" არის განზოგადებული ნაშრომი, რომელიც მიემდგნა პროვინციის ცხოვრებას III–IV საუკუნეებში. კუნძულზე რომის ძალაუფლების დაცემამდე. ავტორი აანალიზებს პროვინციის ისტორიის წყაროებს და არქეოლოგიურ მტკიცებულებებს. მიდის დასკვნამდე, რომ უკვე IV საუკუნეში იყო რომაული სახელმწიფოს კრიზისი კუნძულზე, რამაც გამოიწვია დაუოკებელი ტომებისა და მეზობელი გერმანელების დარბევის გაზრდა. რომის იმპერიის საერთო კრიზისი აიძულებს კონსტანტინეს დატოვოს კუნძული V საუკუნეში, რის შემდეგაც შეგვიძლია ვისაუბროთ ბრიტანეთის, როგორც რომის პროვინციის არსებობის შეწყვეტაზე. ა. გლებოვი არ უგულებელყოფს კუნძულის რომანიზაციის პრობლემას, კუნძულის გარკვეულ რაიონებში რომაული გავლენის გამოვლინების სხვადასხვა ხარისხს. დადგენილია ამ ფენომენის არასაკმარისობის მიზეზებიც, რომელთა შორის ერთ-ერთი ყველაზე¹ მნიშვნელოვანია ბრიტანეთში რომაული მმართველობის ხანმოკლე ხანგრძლივობა სხვა ტერიტორიებთან შედარებით.

რომაული ბრიტანეთის ისტორიის თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში მნიშვნელოვანი მოვლენაა ნ. შიროკოვა. რომსა და მომავალ პროვინციას შორის აქტიური კონტაქტების დასაწყისს ეძღვნება მისი სტატია „კეისრის ლაშქრობა ბრიტანეთში“. ავტორი მიდის დასკვნამდე, რომ კეისრის პირველმა ექსპედიციამ არ მოიტანა სასურველი შედეგი მრავალი

¹ Glebov A.G. Roman Britain in the 3rd–4th centuries and its fall, 2011. No. 2. Pp. 89–92; Shirokova N.S. Caesar's expedition to Britain. Problems of history, philology, and culture. 2007. No. 17. pp. 112–125; Shirokova N.S. Gnaeus Julius Agricola and his activities in Britain. Mnemon: Research and publications on the history of the ancient world. 2010. No. 9.–Pp. 231–270.

მიზეზის გამო, მაგალითად, კავალერიის ნაკლებობისა, ქარიშხლით ფლოტის დაზიანება. მისი აზრით, წარმატებული იყო კუნძულის შესწავლის შესაძლებლობა და ბრიტანული წინააღმდეგობის ბუნება, რაც საფუძველი გახდა მეორე ექსპედიციის მომზადებისთვის. თუმცა, არც ერთი ექსპედიცია არ გულისხმობდა კუნძულის დაპყრობას, არამედ მიზნად ისახავდა შთამომავლებისთვის მომავალი წინსვლის მიმართულებების ჩვენებას. ასე გახორციელდა რომაული სახელმწიფოს არსებობის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და ფილოსოფიური ბუნების უმნიშვნელოვანესი კომპონენტი - მუდმივად მიმდინარე გარე აგრესია ანტიკური ეკუმენის ყველა მიმართულებით. ამავე ავტორის შემდეგი სტატია „კელტური ბრიტანეთი და რომი კეისრის ლაშქრობების შემდეგ (ძვ. წ. I საუკუნის II ნახევარი – ახ. წ. I საუკუნის I ნახევარი)“ ეძღვნება ბრიტანეთის განვითარებას ლაშქრობების შემდეგ. მრავალრიცხოვან არქეოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით ნ. შიროკოვა მიდის დასკვნამდე, რომ რომაელებსა და კუნძულის კელტ მოსახლეობას შორის კონტაქტები დამყარდა, როგორც კეისრის ლაშქრობებამდე, ასევე მისი ორი ლაშქრობის შემდეგ. ამასთან, კეისრის შემკვიდრების პოლიტიკა ბრიტანეთის მიმართ არათანმიმდევრული იყო, თუმცა ასეთმა კონტაქტებმაც კი შესაძლებელი გახდა კუნძულის მომზადება რომაული ძალაუფლების დასამყარებლად, რადგან რომთან მრავალფეროვანი კონტაქტების გავლენის ქვეშ ჩამოყალიბდა "რომაული სუბიექტების" ფენა - სამხრეთ ბრიტანეთში. ავტორის აზრით, სწორედ ამ მომენტიდან შეიძლება ვისაუბროთ კუნძულზე რომანიზაციის პროცესის დაწყებაზე.

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანი ავტორია ნ. შიროკოვა. მისი სტატია „გნეუს იულიუს აგრიკოლა და მისი საქმიანობა ბრიტანეთში“ ეხება ყველაზე ცნობილი ბრიტანელი გუბერნატორის საქმიანობას. უპირველეს ყოვლისა, განიხილება სამხედრო საქმიანობა: მონაწილეობა აჯანყებების ჩახშობაში, ახალი ტერიტორიების დაპყრობა (შოტლანდიაში წინსვლა, ბრიგანტების, სელგოვების მიწების დამორჩილება, პროვინციაში ციხე-სიმაგრეების მშენებლობა). მკვლევარი, რომელიც ანალიზებს აგრიკოლას სამხედრო საქმიანობას, აფასებს მას, როგორც ბრწყინვალეს, რადგან ამ გუბერნატორის პროვინციაში ყოფნის დროს, მისი ტერიტორია გაორმაგდა, ფლოტი ოსტატურად გამოიყენებოდა და ჯარის ძირითადი ძალები შენარჩუნდა, დამხმარე რაზმები გამოიყენებოდა დიდ ბრძოლებში. ასევე აღწერილია აგრიკოლას წვლილი პროვინციის რომანიზაციაში, რომელიც დაკავშირებულია მისი ეგრეთ წოდებული „ჰუმანიტარული“ პროგრამის გახორციელებასთან. გუბერნატორის საქმიანობის შედეგი იყო წიგნიერების და ლათინური ენის შესამჩნევი გავრცელება კუნძულზე, ფართო ურბანული დაგეგმარება, ციხესიმაგრეებისა და გზების მშენებლობა. სტატიაში განხილული ბოლო ასპექტი არის აგრიკოლას საქმიანობის აღწერის მთავარი ისტორიული წყაროს შეფასება - ტაციტუსის შრომა, რომელიც, მიუხედავად ყველა ნაკლოვანებისა, არის ინფორმაციის ფასდაუდებელი წყარო რომაული ბრიტანეთის ისტორიის შესახებ.

ამრიგად, მიუხედავად სხვადასხვა საკითხებისა, რომლებსაც საბჭოთა მეცნიერ-ისტორიკოსები თავიანთ ნაშრომებში ეხებიან, რომაული ბრიტანეთის ისტორიის სრული სურათი პრაქტიკულად ხელუხლებელი რჩება. კვლევების შეზღუდული რაოდენობის მიუხედავად, საბჭოთა მეცნიერებმა შეძლეს გარკვეული წარმატების მიღწევა რომაული ბრიტანეთის შესწავლაში, თუმცა, დროთა განმავლობაში, ამ საკითხის შესწავლის ახალი მიდგომების გამოყენება დაიწყო, რამაც გამოიწვია გარკვეული კორექტირება. ბრიტანეთში რომაელთა ყოფნის პრობლემებზე საუბრისას თანამედროვე შიდა კვლევებზე, პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ მათი რაოდენობა ჯერ კიდევ მცირეა. ავტორები ძირითადად ყურადღებას ამახვილებენ პროვინციის ისტორიის ცალკეულ ასპექტებზე, ხოლო სრული სურათი ძირითადად ხელუხლებელი რჩება.

Tamar Kutaladze

Doctor of History

Nino Gelovani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**DISCUSSING THE HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF ROMAN BRITAIN
IN THE WORKS OF SOVIET SCIENTISTS
RESUME**

The study of the Roman Empire is receiving more and more attention from modern researchers. On the problems of cultural identity and political imagination in the "Roman world" - the empire and its space - there is a fairly extensive periphery of modalities. Written histories are generally most deeply and consistently developed in Anglo-American historiography, but certainly not only - based on material from Roman Britain. On the contrary, researchers from different countries traditionally pay attention to the provinces of the Roman Empire, including the history of the Roman presence in Britain.

Among the works of Soviet scientists who made a significant contribution to the study of certain aspects of Roman rule in Britain, it should be noted E.M. Staermann's articles dealing somewhat with the problems of the British province: the campaigns of Gaius Julius Caesar in Britain and the struggle of the British Celts with the Romans in the 1st century. However, the post-Soviet historiography of Roman Britain also cannot boast of an abundance of materials: the contribution of local researchers to world science is still limited to the development of individual subjects.

Our article is devoted to some problems of the study of Roman Britain in modern historiography. I have discussed a number of issues related to the characteristics of the Romanization process based on the empirical works of researchers. The influence of new approaches to the understanding of the phenomenon-Romanization and Roman imperialism in Soviet historiography. Roman Britain was the period of classical antiquity, when a large part of the island of Great Britain was occupied by the Roman Empire. The occupation continued until AD. year From 43 to 410 BC. During this period, the conquered territory rose to the status of a Roman province.

It should be noted that so far in the historiography of ancient Rome there are no generalized works that would be comprehensively discussed. In numerous works devoted to the historiography of ancient Rome, to one degree or another, only certain aspects of an important and interesting phenomenon are considered, this is¹ no less due to the specificity of the sources: in the study of this problem, we must rely on the majority of the written sources that have reached us in order to determine the direction and content of their evolution, the attitude of contemporaries to them, etc. The main sources available to us are, first of all, the works of Polybius, Cicero, Titus Livy, Seneca, and Pliny. The Younger, Suetonius, Tacitus and Plutarch, as well as the literary works of Ennius and Virgil. To summarize, we should once again note the insufficient knowledge of the problem and the complex, generalized modern works devoted to historiography.

¹ Alekseeva A.I. Narrative tradition in the history of Rome's strategic policy in Britain in the 1st century BC – 1st century AD. 2005. No. 4. P. 85–89.

მეფის სადროშოს აღწერის დღემდე უცნობი დავთარის დათარიღების საკითხისათვის

ისტორიული წყაროების შესწავლასა და გამოვლენას, დღემდე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან მათი ინფორმატიულობის გამო, შესაძლოა ტექსტის ერთი ფრაგმენტიც მეტად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდეს საკმაოდ დიდი ღირებულების მქონე ისტორიული სინამდვილის დასადგენად. ჩვენი ნაშრომის მიზანი სწორედ ახლადმოკვლეული პირველწყაროს გაცნობა, დათარიღება და სამეცნიერო მიმოქცევაში მისი მნიშვნელობის დადგენაა.

საარქივო მასალებზე მუშაობისას მივაკვლიეთ დღემდე გამოუქვეყნებელ და შეუსწავლელ მეფის სადროშოს აღწერის დავთარს, ფ.1448 აღწ.1, ს. 5041-ა. დავთარმა ჩვენამდე თავ-ბოლო ნაკლული, გრაგნილის სახით მოაღწია, ამიტომ შესაბამისად უცნობია დავთარის შედგენის დრო და მდივნის ვინაობა. ერთი შეხედვითაც ნათლად ჩანს, რომ საბუთი წარმოადგენს მოსახლეობის აღწერის თავდაპირველ ნუსხას - დედანის პირს. არქივში შევეცადეთ რაიმე გაგვერკვია ფ. 1448 აღწ. 1, საქმე, 5041-ბ პირის არსებობის შესახებ. არქივის თანამშრომელთა დახმარების მიუხედავად სამწუხაროდ დავთარის ბ-პირს ვერ მივაკვლიეთ. თავ-ბოლონაკლული დავთარი იწყება ატენის ხეობის სოფლების აღწერით, თუმცა ციციშვილთა ისტორიული სამკვიდრო მამულების, როგორც ზემო, ასევე ქვემო საციციანოს, აღწერილი სოფლების რაოდენობა არასრულია.

ახლადამოჩენილი დავთარი შინაარსობრივად, აღწერის წესით და აღმწერლის კვალიფიკაციით, მნიშვნელოვნად განსხვავდება ჩვენს მიერ შესწავლილი და გამოქვეყნებული XVIII ს. მეორე ნახევრის მეფის სადროშოს დავთარისგან. დავთარი მოსახლეობის აღწერის მარტივი წესით უფრო მიესადაგება, ივ. ჯავახიშვილის მიერ აღმოჩენილ XVIII ს. დამდეგის ზემო ქართლისა და XVIII საუკუნის პირველი ათეული წლებით დათარიღებულ ქ. გორის მცხოვრებთა აღწერის დავთარს.¹ მეცნიერი ზემო ქართლის დავთარის შესახებ წერდა: „ამ ნაწყვეტის ხალხის აღწერის წესიცა და დაწერილობაც... გამარტივებულია: აქ თვითოეულ საკომლოში მხოლოდ თითო პირის, ალბათ სახლის უფროსის, სახელია აღნიშნული და არც ძმები და არც დები, არც შვილები და არც ძმისწულები არსად დასახელებული არ არიან, თავების რაოდენობაც რიცხვ-ნიშნით არ არის აღნიშნული. ამ თავისი თვისებით იმდენადვე არსებითად განსხვავდება მე-XVIII ს. მეორე ნახევრის ნაწყვეტისაგან, რამდენადაც სამროვლოს 1715 წ. დავთარს მიაგავს.“² ახლადამოჩენილი დავთარი წააგავს კიდევ 1715 წლის რუისის სამწყსოს დავთარს,³ თუმცა მათ შორის არსებული განსხვავება აშკარად შეიმჩნევა. უცნობ დავთარში მოსახლეობის აღწერა სოფლების მიხედვით მარტივი წესით და სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის მინიშნებით არის აღწერილი, ყოველი სოფლის ბოლოში მითითებულია კომლების „თავის“ რაოდენობათა ჯამი - ასომთავრული რიცხვნიშნებით. დავთარი იძლევა ინფორმაციას მოსახლეობის უფლებრივ-ქონებრივ მდგომარეობაზე (განაყოფი, ბოგანო,

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII ს. ხალხის აღწერის დავთრები, თბ., 1967, გვ. 256. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, წიგნი II (XIII–XIX სს.), თბ., 1974, გვ. 95.

² ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, თბ., 1930, გვ. 14.

³ ექ. თაყაიშვილი, რუისის სამწყსოს დავთარი 1715, ს. მაკალათიას სახელობის გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, 2015.

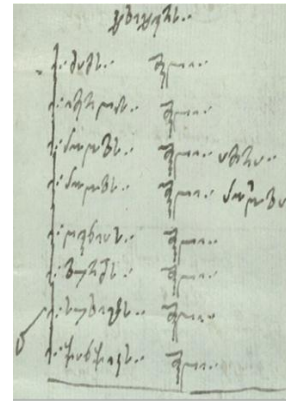
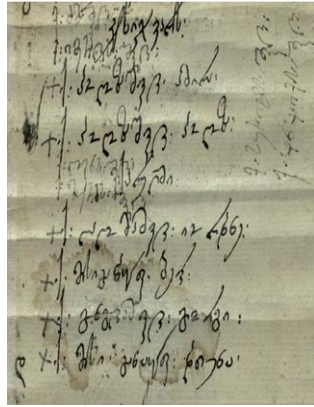
უმამულო), მეკომურთა პროფესიებზე: ხაბაზი, მჭედელი, მკერვალი, ნალბანდი, მეკურტნე, მღებარი, მეწისქვილე, ღურგალი, გზირი ზოჯა და სხვ. „მცირე ქალაქ“ მძოვრეთის მცხოვრებთა ეთნიკურ შემადგენლობაზე, ქართველების გვერდით ებრაელი და სომეხი მოსახლეობის სამეწარმეო საქმიანობაზე, იშვიათად გვხვდება კომლები ზედწოდებით (ბურბგლა, უმცროსა და სხვ.).

ამდენად, ტრადიციული აღწერის წესიდან გამომდინარე დავთარში შეყვანილია არა ცალკეული სოფლის მცხოვრებთა მთლიანი სულადობრივი მონაცემები, არამედ მხოლოდ სოფლის კომლთა „თავი“, ანუ სახლის უფროსი, რომელთა გასწვრივ კომლის რაოდენობა არ არის აღნიშნული. მიუხედავად იმისა, რომ დავთარი ღიდად განსხვავდება საამილახვროს მოლაშქრეთა დავთრისაგან (1656-1696 წწ), იგი არც „სურსათის დავთარია“, სადაც მხოლოდ გადასახადის გადამხდელები აღირიცხებოდნენ. ჩვენს დავთარში ბოგანოების რაოდენობის ჯამი, ნათლად მიანიშნებს, რომ აღწერის მიზანი მეფის სადროშოს მოლაშქრეთა რაოდენობის გარკვევა და სახელმწიფო გადასახადების გამომდებლად რაოდენობის დადგენა უნდა ყოფილიყო.

ამკარად ჩანს, სახეზეა მეფის „მეუკანე“ სადროშოს სარდლის დაგელებით დაბალი კვალიფიკაციის მქონე, მდივან-აღმწერლის მიერ დაუდევრად, უყურადღებოდ შედგენილი შავი პირი, რაზეც მიანიშნებს ადგილ-ადგილ გადაშლილი, ამოფხეკილი და ჩამატებული კომლები. დავთარში ორი განსხვავებული ხელით არის აღწერილი ერთი და იგივე სოფლები, ვფიქრობთ ნუსხის პირველ პირში დაშვებულმა უზუსტობებმა საჭირო გახადა მოსახლეობის ხელახალი აღწერა. ტექსტი, გრაგნილის ორივე პირის ერთდროულობაზე მიუთითებს და კალიგრაფიის მიხედვით სხვადასხვა მდივან-აღმწერლის გადაწერილ შავ პირს უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც მოგვიანებით უხარისხოთ გადაუბამთ, თანამიმდევრობის აღნიშვნის გარეშე. კეფის გადაბმის ადგილებში დაუდევრობის გამო გადაშლილი მეკომურები ცუდად იკითხება, ამიტომ ისევ უცდიათ გადაბმის ადგილის ქვემოთ გადაშლილი მეკომურები ხელახლა დაეწერათ. ტექსტში განკვეთილობის ნიშანი ძირითადად ორწერტილია.

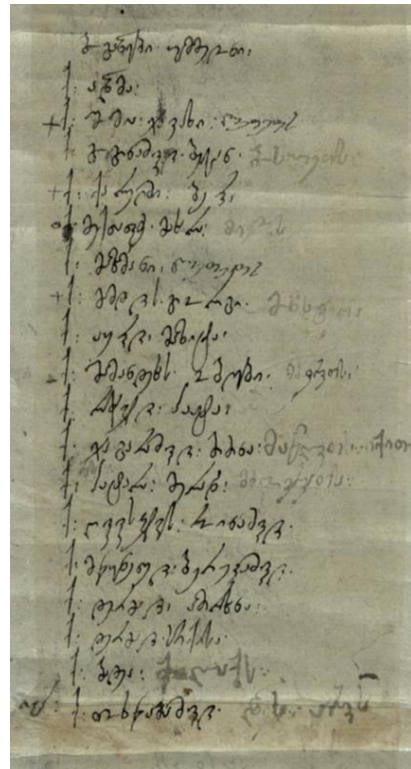
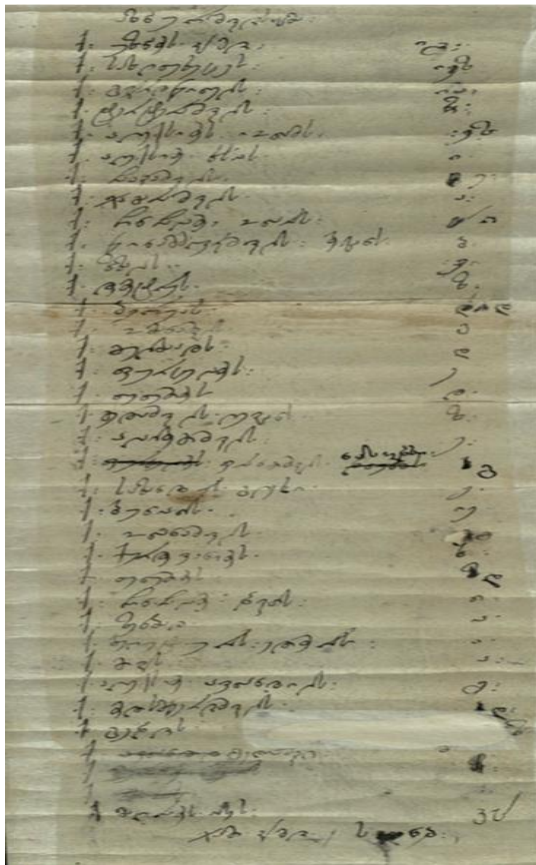
ამრიგად, ხელთ გვაქვს ორი განსხვავებული ხელნაწერის ერთი და იგივე აღწერილი სოფლების ორი პირი, რომელიც იძლევა აღწერილი სოფლების მეკომურთა შედარება-გადამოწმების საშუალებას. მიუხედავად თავ-ბოლო ნაკლულობისა, იგი მნიშვნელოვანი პირველწყაროა საციციანოს და ასევე ქართლის სამეფოს პოლიტიკური სოციალურ-ეკონომიკური, დემოგრაფიული, ეთნიკური საკითხების შესწავლისა და მძოვრეთის საქალაქო ცხოვრების ისტორიისათვის.

ჩვენს მიერ აღმოჩენილი თავ-ბოლო ნაკლული დავთარის პირველი პირი უფრო მეტად უყურადღებოდ შეუდგენიათ, ადგილ-ადგილ გადაშლილია და ვერ იკითხება, ზოგან ჩამატებულია კომლები, თუმცა ჯამში ცვლილება არ აუსახავთ. ამას სოფ. კეხიჯვარის და სხვ. სოფლების აღწერის პირიც ადასტურებს. თითოეული კომლის თავი ახალი სტრიქონით იწყება, მარცხენა მხარეს ცალკეული კომლის მინიშნებით (ქ.). დავთარის შემდგენელს თითოეული სოფლის კომლთა ჯამის გამოანგარიშება ჰქონია მიზნად. თითოეული სოფლის აღწერილობის ბოლოს ასო-ნიშნებით მითითებულია მეკომურთა საერთო ჯამი.

მეფის სადროშოს დავთარის ფრაგმენტში აღწერილი ჩანს საციციანოს 41 სოფელი და დასახლებული პუნქტი: თავოეთი, მიწობი, ყელეთი, მაწლეთი, წრომი, გვეძინეთი, მძოვრეთი, იმერხევი, აგარა, სამწევრისი, კეხიჯვარი, ქარელი, ლეთეთი, არადეთი, რუისი, აფნისი, ხვედურეთი, ზენაფლაზი, ლუვისხევი, თხილნარი, ატენი, გარდატენი, ვერე, ავკეთი, იისციხე, დოესი, ნიჩბისი, წყნეთი, თრიალეთის რეხა, საპონაური, საქათმე, სახატე, ქვენაფლაზი, თვალათუბანი, ძაძის მონასტერი, ყინწვისის მონასტერი, კრობანი, ქორაზანი, სკრა, გუჯარეთი.

დავთარის მეორე პირში სოფ. წრომს მოსდევს დაღალულის (სოფ. ხვედურეთი) მამულზე მოსახლენი. დავთარის პირველ პირში გამორჩენილია სოფ. იმერხევი, რომლის რაოდენობა მეორე პირშიც გაურკვეველია (სავარაუდოდ 6 კომლი). კეფის გადაბმის ადგილზე ბოლო კომლს გაუყოფარი ყმების ფრაგმენტი მოსდევს. დავთარის პირველი პირის მიხედვით ცთომილებაა შემდეგი სოფლების აღწერაში: გამოტოვილია დაღალულში 3 -კომლი და იმერხევში -6, მძოვრეთში ებრაელთა 37კომლია აღწერილი, 57-ის ნაცვლად, კეხიჯვარს - 2 კომლი, ნაცვლად 6-ისა, არადეთს - 4 კომლი, 8-ის ნაცვლად. თხილნარში, 6-ის ნაცვლად - 7 კომლია; წრომს აღწერილია-6 კომლი, ჩამატებულია 4 კომლი, ჯამი კი უცვლელია, 14 კომლიან სოფ. სკრაში ჩამატებული ინდუაშვილთა 4 კომლი ჯამში საერთოდ არ ასახულა. ამდენად, აღუწერელი დარჩა 43 კომლი. დავთარის მეორე პირის მიხედვით აღწერის მიღმა დარჩენილია მხოლოდ 8 კომლი. სოფლების კომლობრივ აღწერის ბოლოს, მდივან -აღმწერელი უთითებს საბოლოო რაოდენობას, „იქმნა ჯამი მთელი ყავ“ =807 კომლი. კომლთა ამ რაოდენობაში შედის ბოგანოების იწ=18 კომლი.

როგორც დავთარის ფრაგმენტიდან ჩანს, კომლობრივი აღწერის საერთო ჯამს მოსდევს „აზნაურიშვილების ყმები,“ აზნაურების გვერდით თავიანთი კომლების რაოდენობის, ასომთავრული რიცხვ-ნიშნების მითითებით, რომელთა საერთო რაოდენობა ყოფილა, „ჯამი კომლი ს ნ ბ“ =252. ამას მოსდევს ჩვენთვის უცნობი კომლთა ჯამი ასეთი ფრაზით: „სრული ორსავ ჯამი ქ მ გ“ =643. სავარაუდოდ, ციციშვილთა აზნაურების კომლთა ჯამს დაუმატეს დავთარში ცალკე აღწერილი მეოთხე სადროშოში სხვა მეპატონეთა მფლობელობაში მყოფი მეკომურთა ჯამი, რასაც დაემატა გამოტოვებული ორი სოფლის მეკომურები: სკრა იდ =13კომლი და გუჯარეთის -2კომლი. ამის ქვემოთ კეფის გადაბმულ ადგილზე კვლავ დაუჯამებიათ, $\text{ქნზ}=658(643+15=658)$. სადროშოს მოსახლეობის საბოლოო რაოდენობამ შეადგინა $807+658=1465$ კომლი. საქართველოში დიდ ოჯახებად ცხოვრების ტრადიციის გათვალის-წინებით, თუ ერთ კომლზე 5-6 სულს ვიანგარიშებთ, მაშინ სადროშოს მოსახლეობის სულაღობრივი რაოდენობა, „მცირე ქალაქ“ მძოვრეთთან ერთად დაახლოებით 5000-6000 მცხოვრებს შეადგენდა.

მოსახლეობის აღწერის დავთარი ერთი შეხედვით ინტერპრეტირების საფუძველს აჩენს დაუდევრად შესრულებული სიები მეკომურთა შეგნებულად „გადამალვის“ მცდლობაზე ხომ არ უნდა მიგვანიშნებდეს, ან იქნებ სარდალს მართლაც სურდა დაეზუსტებინა სასარდლოს კომლთა რაოდენობა, არა სამეფო კარისთვის მოლაშქრეებისა და გადასახადების გადამხდელთა ზუსტი რაოდენობის ცნობათა მისაწოდებლად, არამედ, როგორც 1715წ. რუისის სამწყსოს დავთარში ნიკოლოზ მროველი იტყოდა: „მე დრამისთვის აღწერე ... ნურას მეფის მოსაქმეს ნუ

აჩვენებთო.¹ მიუხედავად ამ ვერსიის არსებობის უფლებისა, აქვე ჩნდება საფუძვლიანი ეჭვი, მაშინ რაღად დასჭირდა, აღწერილი სოფლების მოსახლეობის ხელმოწერა? ვფიქრობთ, ეს ვერსია სიმართლეს არ უნდა შეეფერებოდეს, საგარეოდ ნაჩქარევად შერჩეული ერთ-ერთი მდივან-აღმწერლის არაკომპეტენტურობით შეიძლება აიხსნება, რადგან სწორედ დავთარის მეორე შავი პირის მიხედვით გაუსწორებიათ გამორჩენილი 43 კომლი და ცთომილება 8 კომლამდე დაუყვანიათ. ჩაუმატებიათ გამორჩენილი სოფლები და ორივე მდივან-აღმწერლის აღნუსხული სიებიც ერთმანეთისთვის დაურთავთ დავთარის საბოლოო ვარიანტის შესადგენად.

აღწერა, რომ ადგილობრივი მოხელის ზედამხედველობით წარმოებდა, ამაზე უნდა მიუთითებდეს აღწერისას რამოდენიმე კომლის თავის გასწვრივ პირობითი მინიშნება, „ეს ცუდია“. მეკომურის ასეთი შეფასება შესაძლოა დაუმორჩილებლობას, ან მებატონის უნებართოდ აყრა-გაქცევას, „ავის დროსაგან და ნამეტანის უსამართლოსა გამოსაღებს ბეგარას“ უკავშირდებოდეს. საციციანოს დოკუმენტებში ხშირად გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა ახალციხიდან ძამის ხეობაში გადმოსული ზიზნები ციციშვილთა მამულებში სახლდებოდნენ, მოგვიანებით კახეთსა და სხვა სათავადოებში გარბოდნენ, ეკლესიისგან, ან სამეფო კარისგან ყმობას და მფარველობას ითხოვდნენ. მეკომურის ასეთი შეფასება შესაძლოა ასევე მიანიშნებდეს მათ დასაბრუნებლად საკმაო ძალისხმევაზე, ან დაბრუნების სანაცვლოდ ციციშვილებისგან რაიმე პირობასა და მიცემულ საგადასახადო შეღავათზე.

ჩვენი კვლევით, აღწერის მარტივი წესით ახლად აღმოჩენილი დავთარი სრულიად განსხვავდება მეწინავე სადროშოს სარდლის ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ, ძამის, ვახტანგ VI-ის დავალებით შედგენილი 1721 წლის ყველაზე სრულყოფილი დავთარის აღწერის წესისაგან. აღნიშნული დავთარის აღწერილობა დალაგებულია საბატონოების მიხედვით და აღნიშნულია ყოველი მებატონის სოფლები და იქ მცხოვრები მისი ყმები, ბოლოში ამ მებატონის ყმათა რაოდენობის მითითებით. რაც საფუძველს იძლევა ავლენიშნოთ, რომ ახლად აღმოჩენილი დავთარი 1721 წლამდე უნდა იყოს შედგენილი.

ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ მოსახლეობის აღწერა სადროშოს სარდლის კომპეტენციაში შედიოდა. მეფე კონსტანტინე მეორე თავად უკანონებს მეფის სადროშოს „მეუკანე“ სარდალს, ზაზა ციციშვილს ტერიტორიულ საზღვრებში შეუვალობას, ანუ იმუნიტეტს. 1467წ. დოკუმენტური წყარო ხაზგასმით მიუთითებს, სამეფო კარის ვერც ერთი მოხელე, („მოასილი“) ვერ გაბედავდა სათავადოში შესვლას და ჩარევას საგადასახადო, სასამართლო, სამხედრო და ადმინისტრაციულ საქმეებში: „...როგორც თქვენსა მკვიდრსა მამულსა მართებს, აგრე ჴელგეწიფების გასყიდად, გაზითვებად, შეწირვად, თანაშეტანად და რაცა ფერად გინდა...კიდეცა გვითარხნებია ყოვლის სათხოვარისაგან და გამოსაღებისაგან ... მოასილი ამა თქვენთა მამულთა შიგა ვერსად შევიდეს და ვერცავინ რა საქმე დაიდოს“².

ამდენად, საციციანოს ჩამოყალიბებიდან, ტრადიციულად სარდალი ფანასკერტელ-ციციშვილი აღწერდა მოსახლეობას. „სახელმწიფო ხარჯის“ და მოლაშქრეთა გამოყვანის პასუხისმგებლობას სარდალი თავის თავზე იღებდა. თუმცა მათი ვიწრო თავადური ინტერესებიდან გამომდინარე, სამეფო კარს ზუსტ ინფორმაციას არ აწვდიდა. დასუსტებული ცენტრალური ხელისუფლება თანახმა იყო შესაბამისად ნომინალური გამოსაღებით

¹ ექვ. თაყაიშვილი, რუისის სამწყსოს დავთარი 1715წ. ს. მაკალათიას სახ. გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, თბ., 2015. გვ.7.

² სცსსა, ფ.1448, საქმე 64.

დაკმაყოფილებულიყო. სადროშოს სარდლისადმი ამ უფლების გადაცემას ადასტურებს როსტომ მეფის მიერ გივისადმი ამილახვრობის ბოძების 1656 წლის სიგელიც¹.

ერეკლე I-ის 1689 წლის ბოძებულ საბუთში ხაზგასმულია, რომ ოთხივე სადროშოს სარდალი ვალდებული იყო შვიდ წელიწადში ერთხელ თავისი სადროშოს მოსახლეობა აღწერილიყო და ჰქონოდათ აღწერის დავთარი,² რომლითაც სამეფო კარი იღებდა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ინფორმაციას, მოლაშქრეებისა და სახელმწიფო გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობის დასადგენად. ქართლის სამეფოს აღწერისას სარდლის მოვალეობაზე დეტალურ ინფორმაციას გვაწვდის დასტურლამალი. ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით ახალი საკანონმდებლო ცვლილებები მოსახლეობის აღწერასთან დაკავშირებით ვახტანგ VI-ის სახელს უკავშირდება. ამ ცვლილებების კვალი ნამდვილად არ ჩანს ზემოაღნიშნულ დავთარში, მაშინ როცა რადიკალურად შეცვალა ვახტანგ VI-ემ მხოლოდ მეფის “მეუკანე” სადროშოს სარდლის ფუნქცია. მოსახლეობის აღწერისას მეფე ციციშვილებს აღარ მოიხსენიებს: „საციციანოს მკარეს, სადგერს აქეთ, ბატონის დროშისა არის. ვისაც ბატონი უბრძანებს, წავა და ერთი მდივანი წაჰყუება. მდივანი ასწერს, და დავთარს დაიჭერს მეფის მდივანი.“³ ეს მაშინ როცა დასტურლამალის მიხედვით „საბარათასშვილოს სარდალი წავა, ერთი მდივანი წავა, ასწერს და დავთარს დაიჭერს-ო.“ იგივე ფუნქცია აქვს ზემო ქართლის სარდალსაც: „ზემო ქართლში ჰეობას აქათ, ნეძვი, კორტანეთი და ტაშისკარიც დავთარში ჩავარდების; იმას აქათაც საამილახვრომდი. ამილახვარის მამულსაც ზემო ქართლის სარდალი და ერთი მდივანი წავა, მდივანი ასწერს და დავთარს დაიჭერს.“⁴ ჩანაწერი აშკარა მიგვანიშნებს, რომ სამეფო კარი ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერების მიზნით სათავადოს ერთიან სისტემას კი არ ებრძვის, არამედ მეფისთვის მიუღებელ, ამ შემთხვევაში ციციშვილთა საგვარეულო შტოს.

ვფიქრობთ, ეს მეტად საინტერესო მინიშნება უნდა იყოს დავთარის დათარიღებისთვის, რადგან ცნობილია, რომ ნაზარალიხანის მხარდამჭერ, “სპარსოფილ” ციციშვილებზე შეტევა, ლევან ბატონიშვილის ქართლში დაბრუნებისთანავე დაიწყო. როგორც ი. კრუშინსკი შენიშნავდა სპარსეთის შაჰისთვის, გამოცდილი მხედართმთავარი სპარსეთის უშიშროების გარანტი გახდა, მეორე მხრივ შაჰმა მოხერხებულად შეძლო სერიოზული საფრთხის არიდება გიორგი XI-ის სახით და ყანდაარს გააგზავნა, საპირწონედ იძულებულია შეუსრულოს სათხოვარი: „რათა მისცეს აწვე გამგეობა ქართლისა ვახტანგს და მერმე წარავლინოს ლევან ქართლს, რათა მან განაგოს საქმენი დაშლილნი მანდაურნი და წარუგზავნოს სპანი ქართლისანი.“⁵ ფრაზა „რათა მან განაგოს საქმენი დაშლილნი“ პირდაპირი მინიშნებაა გიორგი XI-ისგან მის მოწინააღმდეგეებზე ანგარიშსწორებისა.

ერეკლე I-ის მომხრეებზე შეტევა სახლთუხუცეს ედიშერ ციციშვილით იწყება. ჩამოართვეს სამეფო კარის სახლთუხუცესობა, მეფის „მეუკანე“ სადროშოს სარდლობა და შესაბამისად მოსახლეობის აღწერის ფუნქცია გადაეცა ლუარსაბ ორბელიანს. სამეფო კარი მალევე აუქმებს ქვემო საციციანოს.

¹ შ. მესხია, მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის შესახებ, მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო შ. მესხიამ, თბ., 1948, გვ. 87-88.

² Д. Пурцеладзе. Грузинские дворянские Грамоты 1881г. стр. 10-11.

³ დასტურლამალი (1703-1724 წწ.) ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1966, გვ. 272.

⁴ იქვე, გვ. 272.

⁵ ქართლის ცხოვრება, IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ. 1973, გვ. 479.

დავთარის ბოლო ფურცელზე შემორჩენილ ფრაგმენტზე, სადაც გაუყრელი კომლები ჩანს და მეტატონების ყმათა რაოდენობის ჯგამი შეიძლება ყოფილიყო იკითხება ფრაზა, „პაპუნას საუფროსოდ აღებული ყმები“. ეს არის საკვლევი თემისთვის მეტად საყურადღებო მინიშნებანი დავთარის შედგენის დროის დასადგენად. დავთარში აღმწერლისგან „უნებლიედ“ მოწოდებული ცნობები პირდაპირ მიანიშნებს, რომ მეფის სადროშოს დავთარი შედგენილი უნდა იყოს ციციშვილთა საგვარეულოში დაახლოებით 1701-1703 წლებით დათარიღებული გახმაურებული ედიშერ და პაპუნა ციციშვილის გაყრის განჩინებიდან ახლო ხანებში. დავინტერესდით ზემოაღნიშნული გაყრის განჩინების დათარიღების საკითხითაც.

გაყრის განჩინებამ ჩვენამდე ორი პირის სახით მოაღწია თარიღის გარეშე. გაყრის საბუთის თავში შემორჩენილია გადამწერის საინტერესო ფრაზა: „...ვნახე და მე, ყორღანაშვილმა ... იქილამ გადმოვწერე. საბუთის ბოლოს გვიმხელს თავის ვინაობას: „მე დავით მუშრიბმა, გადავწერე, ამისი ასლი ვნახე, ისიც ასე იყო დაწერილი. და ფარდის გადაბმულები დიდის ბეჭდით დაბეჭდილი იყო“¹. სამწუხაროდ გადამწერი არ დაინტერესებულა ბეჭდის მფლობელის ვინაობის გარკვევით. რადგან ამ პერიოდის სხვა ციციშვილთა გაყრის განჩინებებს მეფე ნაზარალიხანი აწერს ხელს, მუშრიბის ცნობის გათვალისწინებით, 1701-1703 წწ. გაყრის განჩინება სწორედ მეფე ნაზარალიხანის ბეჭდით უნდა ყოფილიყო დამოწმებული. ამ განჩინების სავარაუდო დათარიღება ი. დოლიძეს ეკუთვნის, რომელიც როგორც თავად გადმოგვცემს, ფუძნებოდა ციციშვილთა გაყრის ჩვენამდე მოღწეულ ორ განჩინებას.²

ამდენად, მეფის სადროშოს დავთარის დროის დასადგენად თავდაპირველად ჯერ უნდა დაგვეზუსტებინა ედიშერ და პაპუნა ციციშვილების გაყრის განჩინების დრო. აღნიშნული განჩინების შესახებ მსაჯულთა გადაწყვეტილების ტექსტში კვითხულობთ: „ახლა ჩვენ, მდივანბეგმა პატამა და მალალაშვილმა ნიკოლოზ ასე გავასამართლედ. ნახევარში რაც მისცემია, ედიშერ იმას დასჯერდეს და ერთი კომლი კაცი გამორჩეული მისცეს. და მოსაქმე წავიდეს და მამულები გაუსინჯოს და თურამ ედიშერს აკლდეს, კიდევ პასუხი გასცეს პაპუნამა ... ქ. საჭირნახულო ასე გაეარიგეთ ჩვენ, მდივანბეგმა პატამ და მალალაშვილმა ნიკოლოზ: ორმოცდაათს კუამლს კაცზე ერთი კუამლი კაცი ბატონმა ედიშერს გაუჩინა და უბოძა...“³ გამოჩენილი მწიგნობარი მალალაშვილი ნიკოლოზი პირველწყაროთა მიხედვით 1663-1702წწ. სვეტიცხოვლის წინამძღოლი და არქიმანდრიტია, მცირე ხნით განაგებდა მცხეთის საკათალიკოსოს.⁴ განჩინებაში მოხსენიებული მდივანბეგი პატა ერისთვისშვილი (1667-1702წწ.) ბაინდურ არაგვის ერისთავის ბიძაშვილია⁵ და მდივანბეგის სახელოზე 1692-1700 წლების დოკუმენტებში მოიხსენიება⁶ ბარძიმ ერისთავის ნინოწმინდაში 1692წ. მკვლელობის შემდეგ.⁷

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, სასამართლო განჩინებანი (XVIII-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1977. გვ. 610-633, დოკ. № 320; სცსსა, ფ. 1448, ს. 5010-ა.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1972, გვ. 480-481, გვ. 194, დოკ. №127; გვ. 206, დოკ. №137. სცსსა, ფ. 1450, დავთ. 51, საქმე 108; ფ. 1450, დავთ. 51, ს. 111;

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, თბ., 1977. გვ. 612, №320. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 179, დოკ. 110.

⁴ პ. კარბელაშვილი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, თბ., 1900, გვ. 126; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, თბ., 2004, III, გვ. 88;

ხეც. Ad - 1883.

⁵ სცსსა, ფ. 1448, ს. №57.

⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 169, დოკ. 102; საქართველოს სიძველენი ტ. II, გვ. 114-119, დოკ. 91.

⁷ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, თბ., 1993, II, გვ. 152-153; ექ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. III, თბ., 1910, გვ. 547, დოკ. №569.

მკვლევარი თ. ენუქიძე დოკუმენტური მასალის შესწავლის საფუძველზე ორი ერთნაირი სახელის მქონე მდივანბეგს განასხვავებს.¹ 1703-1722წწ. კახეთის სამეფოს დოკუმენტების მიხედვით კახეთის მხარეში პაატა ჯანდიერიშვილის მდივანბეგობაზე საუბრობს.² საბუთებში, სადაც მხოლოდ „მდივანბეგ პაატად“ მოიხსენიება, გვარის გარეშე, ჩვენთვის ცნობილ პაატა ერისთავს ვარაუდობს.

ამ პერიოდის გაყრის განჩინების და ციციშვილთა საგვარეულო შტოებს შორის ყმა-მამულის თაობაზე დაწყებული დავების ამსახველი წიგნების (1688-1703წწ.), შედარება - შეპირისპირებისას ქრონოლოგიური შეუსაბამობა აღმოჩნდა. ამაზე მიგვანიშნებს ი. დოლიძის მიერ საეკვოდ მითითებული ფრაზა, „1702 წლის ახლოს“ განჩინებები,³ რომელმაც ჩვენამდე ორი პირის სახით და განსხვავებული სათაურით მოაღწია: 1. საარქივო დოკუმენტმა „განჩინება ციციშვილების ყმა-მამულის საქმეზე“, შედარებით სრული სახით მოაღწია, რაც შეეხება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ, 1702 წლის საბუთს, „განჩინება ედიშერ და პაპუნა ციციშვილების მამულის საქმეზე“ საკმაოდ დაზიანებული და ბოლო ნაკლულია. ორივე განჩინებაში განხილულია დავა, ციციშვილების პაპუნასა და ედიშერისა, სარდლისშვილებთან, ზაალის და უთრუთის (ქვემო ციციშვილები) მამულებისა და აზნაურშვილის მალრადე იასეს, მისი ბიძაშვილის ლეთეთის და სამწყერადეოს საქმეზე. განჩინების მიხედვით აზნაურებზე და სამწყერაოს მამულზე მომჩივრებს, ზაალსა და უთრუთს ხელი ააღებინეს, სანაცვლოდ მათ პაპუნა და ედიშერი ნიჩბისში თავიანთ წილში ნარგებ ყმებს აძლევენ: „მალრადე და სამწყერადო მამული, ისევ პაპუნასა და ედიშერს დაანებეს და იმათ თავეთის წილის მამულიდამ ნიჩბისს მივაცემინეთ ზაალსა და უთრუთს: მახარა ხიმშიაშვილი, შიო და ივანე ... სამის დღის მიწა ... ედიშერის კერძიდან მივეცით ნიჩბისს შიოშაშვილი შიო და სეხნია ...შემატებულის მიწითა, წყლითა, მთითა და ბარითა და ერთი საკომლო გოგინაური ...ერთის დღის წყალი და ერთი ღამისა... ზაალსა და უთრუთს დარჩა.“ საარქივო დოკუმენტს ამტკიცებს და ხელს აწერს მეფეთ-მეფე ნაზარალიხანი, „ჩვენ მეფეთ-მეფემან პატრონმან ნაზარალიხან ესე განაჩენი და გარიგება ჩვენც ამრიგად დაგვიმტკიცებია და არავინ გვიბრძანებია ამის მშლელად-ო.“ 1702წ. პირველწყაროში დასახელებული ნიჩბისის მეკომურები, რომლებიც განაჩენით გადაეცათ ქვემო ციციშვილებს, გახმაურებული 1701-1703 წწ. დათარიღებული გაყრის განჩინებით ხიმშიაშვილების და შიოშაშვილების კომლებს ედიშერ და პაპუნა ციციშვილები ერთმანეთში იყოფენ, რაც აშკარად მიანიშნებს, რომ მათი გაყრა 1702 წელზე ადრე 1700-1701 წწ. უნდა მომხდარიყო. ვფიქრობთ ამ მოსაზრების სისწორეში ეჭვის შეტანა შეუძლებელია. მოსაზრებას, რომ აღნიშნული დავები 1700 წლიდან აქტიურად მიმდინარეობდა, ადასტურებს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული საკმაოდ დაზიანებული გრაგნილი, 1700 წლის განჩინება ზაალ და უთრუთ ციციშვილების ყმა-მამულის საქმეზე.⁴

ამ საკითხისათვის კიდევ უფრო საინტერესო აღმოჩნდა 1701-1703 წწ. დათარიღებული კიდევ ერთი გაყრის დოკუმენტი,⁵ რომელიც ადასტურებს, რომ ქვემო ციციშვილებს, ზაალს და უთრუთს დავა 1702 წელზე ადრე დაუწყიათ, ედიშერის და პაპუნას ამ აზნაურიშვილებისთვის

¹თ. ენუქიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს მდივანბეგთა ქრონოლოგიური რიგი, მრავალთავი I, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, თბ., 1971, გვ. 306.

²ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ.311, დოკ. №224. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XVIII სს.) ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 381, დოკ. № 534.

³ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 194, დოკ. 127; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.V თბ., 1977, ტ. VI, გვ. 634, დოკ. № 321;

⁴ ხეც. Hd – 14930.

⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 206, დოკ. № 137. სცსსა, ფ.1450, დავთ .51. ს. 111.

და სამწყერადოს მამულის (სოფ. ხვედურეთში) დასაბრუნებლად, თუმცა უშედეგოდ: „ჩვენი აზნაურშვილი მალრადე და ხვედურეთს სამწყერადო მაგათ დაუჭერიათო“, რადგან „სარდლიშვილებისა წიგნები აღარ ჩნდა და ზემო ციციშვილს წიგნებიც ჰქონდა...ფიცი ამათი იყო,“ ე. ი. ზემო ციციშვილებს, ედიშერს და პაპუნას დარჩა. მაინც როდის შეიძლებოდა სამამულო დავა დაწყებულიყო მათ შორის, ამის შესახებ ცნობა დოკუმენტშივეა დაცული: „როედსაც სარდალი ზაზა მოკლესო, მაშინ შანავაზ მეფემ ჩვენი ქონება აიკლო და მისი საპასუხო წიგნები მაშინ წაგვიხდაო“.¹

ქვემო ციციშვილის გამორჩეული და გავლენიანი სარდალ-სახლთუხუცესის ზაზა ციციშვილის მკვლელობა გიორგი ბატონიშვილის მიერ და საგვარეულო შტოს შევიწროება მეფისგან, სიღრმისეულად აღწერილი გვაქვს მონოგრაფიაში,² აქ მხოლოდ იმას ავლნიშნავთ, რომ დაკარგული ყმა-მამულის დაბრუნებისათვის ბრძოლა, შეიძლებოდა დაწყებულიყო „ორიანობის“ შემდგომ, ნაზარალიხანის (1688-1703წწ.) ქართლის სამეფო ტახტზე ასვლის და გიორგი XI-ის შაჰის კარზე წასვლის შემდეგ, XVIII ს. 90-იანი წლების ბოლოს.

მეფის გვერდით 1701-1703 წლებით დათარიღებული გაყრის განჩინებას იხილავენ: „ნაზარალიხან გვერთ ვიმყოფეთ დიასამიძე კათალიკოზი ბატონი ევდემოზ,³ მთავარეპისკოპოსი ქრისტეფორე,⁴

ტფილელი მიტროპოლიტი დომენტი⁵ ... მუხრანის ბატონი ერეკლე, არაგვის ერისთავი ბაინდურ, ორბელისშვილი სარდალი სახლთუხუცესი ლუარსაბ¹ ქსნის ერისთავი დავით,²

¹ იქვე, გვ. 206, დოკ. № 137; სცსსა, ფ.1450, დავთ .51. ს. 111.

² მ. მიჩიტაშვილი, საციციანოს ისტორია წიგნი I, თბ. 2016, გვ. 83-92.

³ დოკუმენტში მითითებულია, რომ პირობითად დაუთარიღებიათ 1701-1703წწ. მხოლოდ კათალიკოს-პატრიარქ ევდემოზის ზეობის პირველი წლის და ერეკლე I (ნაზარალიხანის) ქართლში მეფობის უკანასკნელი წლის მიხედვით. ევდემოზის ბიძა კათალიკოს-პატრიარქი იოანე X დიასამიძე 1700 წელს ივნისის, წყალობის წიგნში უკანასკნელად იხსენიება. (ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად, დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, III, (1700 წლიდან XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე), გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ, თბ., 1967, გვ. 3; კარბელაშვილის ცნობით „1700 ტპწ არჩილ მეფე რუსეთს წავიდა დვალეთიდან-კვალად მოკუდა კათალიკოზი იოანე. დასვა ერეკლე მეფემან ძმისწული მისი ევდემოზ კათალიკოზად“. კათალიკოს-პატრიარქის ევდემოზ II-ის ზეობა მოიცავს (1700-1705 წწ.). (პ. კარბელაშვილი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, თბ., 1900, გვ. 129) 1701წლის 11 იანვარით არის დათარიღებული შაჰ-სულთან ჰუსეინის ბრძანებულება, გარდაცვლილი კათალიკოსის იოანე დიასამიძის ადგილზე ნაზარალიხანის ბიძაშვილის (დედის მხრიდან) ევდემოზ დიასამიძის დამტკიცების შესახებ. ვლ. ფუთურაძე სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, წიგნი I, ნაკვ. 3, გვ.1, დოკ №1; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI—XIX სს.), თბ., 1970, გვ. 626, დოკ. №179; გვ. 627, დოკ. №180. გვ.634, დოკ. № 184, გვ. 635, დოკ. №185. ევდემოზი კათალიკოსობიდან ვახტანგ VI-ის მიერ 1705წ. მოწვეული კრების მიერ იქნა გადაყენებული.

⁴ 1690წ. დავით გარეჯის მონასტრის განწესებაში მოიხსენიება მთავარეპისკოპოსი ქრისტეფორე. (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970, გვ. 597, დოკ. №154.) მის შესახებ „ქრონიკების“ III ტომში ვკითხულობთ: „ქკს: ტპწ: 1700 წ.ქკს გიორგ(ო)ბისთვის:კბ: ბატონიშვილი მთავარეფ(ისკო)პოსი ქრისტეფორე მიიცვალა. (ქრონიკები, III, თბ., 1967, გვ.3) 1700წ. მთავარეპისკოპოსის გარდაცვალებას ადასტურებს „ჟამნის“ ქრონიკებში დაცული ცნობა, „ტპწ 1700 ქორონიკონს გიორგობის თვის კბ ბატონიშვილი მთავარეპისკოპოსი ქრისტეფორე მიიცვალა“ [ჯ. ოდიშელი, მცირე ქრონიკები, გვ. 51] ჩვენს მიერ მოძიებულ 1702წ. „განჩინებაში“ საეკლესიო კრებისა და სამონასტრო წესისა და რიგის თაობაზე“ უკანასკნელად მოიხსენიება კათალიკოს ევდემოზის, მთავარეპისკოპოს ქრისტეფორეს, ტფილელი დომენტის და მაღალაძე არქიმანდრიტ ნიკოლოზთან ერთად. ეს ცნობა, რომ სანდოდ მივიჩნიოთ გაყრის განჩინება მაინც ვერ დათარიღდება 1703 წელს. (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970, დოკ.№184, გვ. 633)

⁵ დოკუმენტში მოხსენიებული ტფილელი მიტროპოლიტი დომენტი მეფე ერეკლე I-ის დეიდაშვილია. ვახუშტის „საქართველოს ცხოვრების“ [92] მიხედვით 1688წ, მეფე ნაზარალიხანმა საეკლესიო რეფორმით მისთვის ერთგული და სასურველი სასულიერო პირები აღაზევა, მათ შორის თბილელად ყაფლანიშვილი დომენტი. მ. ქავთარია მიტროპოლიტის ხარისხში აყვანილ ყაფლანიშვილ, ორბელიშვილ დომენტის მოღვაწეობას 1690-1701წწ.

ამილახორი ავთანდილ, მდივანბეგი პაატა, ეშიკალასაში ამირეჯიბი ქაიხოსრო სუფრაჯი ავთანდილ³ და მდივანბეგი. საბუთი საგანგებო შესწავლას და მსაჯულთა მოღვაწეობის პერიოდის გარკვევას საჭიროებდა. პირველწყაროთა ანალიტიკურ-შედარებითი კვლევით დადგინდა, რომ დოკუმენტი 1703წ. არ უნდა იყოს შედგენილი, რაზეც მიანიშნებს ზემოაღნიშნულ პირველწყაროებში დაცული ცნობები. თუ განჩინების მონაწილეებზე მოკვლეულ პირველწყაროთა საყურადღებო ცნობებს სარწმუნოდ მივიღებთ, (მაგ. 1700 წელს ქსნის ერისთავი დავითი და არაგვის ერისთავ ბაინდური გარდაცვლილები არიან) სრულიად ლოგიკურია, გაყრის განჩინება 1703 წელს ვერ შედგებოდა. მაშინ გამოდის, ედიშერ და პაპუნას გაყრის დოკუმენტი არაუგვიანეს 1700 წლით უნდა დათარიღდეს.

ამდენად, მას შემდეგ რაც დავაზუსტეთ გაყრის განჩინების ზუსტი დრო. ახლა მთავარია განისაზღვროს დაახლოებით რა დრო, რამდენი თაობა აშორებს გაყრის განჩინებიდან მდივან-აღმწერლების მიერ დავთარის შედგენამდე და სავარაუდოდ ვისი ხელმძღვანელობით მიმდინარეობდა მეფის სადროშოს აღწერა. თავდაპირველად მნიშვნელოვანია დავთარში მოხსენიებული პირების იდენტიფიცირება, მასში განაყოფი კომლების გარკვევა და შედარება 1700წლის გაყრის განჩინების განაყოფ კომლებთან, რაზეც ქვემოთ დაწვრილებით ვიმსჯელებთ.

დავთარში მოხსენიებული ედიშერი ერეკლე ნაზარალიხანის სახლთუხუცესის, ქაიხოსრო ციციშვილის (ლოპინას) შთამომავალია.⁴ 1697წ. მამის, ქაიხოსრო ციციშვილის გარდაცვალების შემდეგ, ედიშერი სახლთუხუცესობას მემკვიდრეობით იღებს და სამეფო კარის გამორჩეული და გავლენიანი დარბაისელი ხდება. ამას მოწმობს 1690წ. 11 ნოემბრის, ნასყიდობის წიგნი,

ათარიღებს. (მ. ქავთარია, ყაფლანიშვილთა სახლის გენეალოგია, მრავალთავი XIV, თბ., 1987, გვ. 126-127.) მივაკვლიეთ 1703წ. წყალობის წიგნს დოკუმენტი თბილელისა გიორგი მხატვრისადმი, სადაც იგი უკანასკნელად მოიხსენიება. (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., გვ. 637, დოკ. №188)

¹ სცსსა, ფ. 1450, დავთ.16, ს. 59. სარდალი ლუარსაბი (1694/96-1721წწ.) მეფე ნაზარალიხანის დედის ელენეს დის წული იყო და სამეფო კარზე დიდი გავლენით გამოირჩეოდა. დაქორწინებულია ქსნის ერისთავ, ბაინდურ ერისთავის ასულ, ანაზე, რაზეც მიუთითებს ანა ქსნის ერისთავის მზითვის წიგნი. (საქ. სიძველენი, ტ. II, თბ., 1909, გვ.430, დოკ. № 386) ლუარსაბი 1692-1694წწ. დოკუმენტებში მხოლოდ ყულარადასის სახელს ფლობდა. 1694/96-1721 წლებში სომხით-საბარათიანოს სარდალის სახელსაც იღებს. სცსსა, ფ. 1450 დ. 51, ს. 177; ელენე ლუარსაბის ასული გაუთხოვებიათ ვახტანგ ავთანდილის ძე ამილახვარზე, რომლის მემკვიდრეა ავთანდილი. ავთანდილ ამილახვარი დოკუმენტში მოხსენიებულ ორბელისშვილი სარდალ-სახლთუხუცესი ლუარსაბის შვილიშვილია. (მ. ქავთარია, მრავალთავი, XIV, თბ., 1987, გვ. 123-125; გ. ჯამბურია, მსკ, ნაკვ. 33, თბ., 1960, გვ. 111) ამილახორ ავთანდილ IV, რევაზის ძეს ამილახვრობა მისცა ერეკლე I-მა 1698 წელს. მას შემდეგ რაც ირანში მყოფ გიორგი XI-ს შაჰმა კვლავ ქართლის მეფობა უბოძა 1703წ. ქართლში გამოგზავნილმა ლევან ბატონიშვილმა ავთანდილს მაშინვე ჩამოართვა ამილახვრობა და ანდუყაფარ გივის ძეს მისცა. (ე. მამისთვალიშვილი, ამილახვრები, გორი, 1996, გვ. 20)

“დასტურლამალის” ცნობით მდივანბეგ ვახტანგ ორბელიშვილის სახელს ქართლის გამგის ლევანისგან ღებულობს მისი შვილი ერასტი. (დასტურლ. გვ. 56-58, §100) 1703 წ. შანშიაშვილების ნასყიდობის წიგნში ერასტი უკვე მდივანბეგად მოიხსენიება. (საქ. სიძველენი, ტ. II, დოკ. 163, გვ. 196-198) მანამდე პირველწყაროებში ერასტი ბოჭალთუხუცესის სახელთი მოიხსენიება (იქვე, დოკ.111, გვ.140)

²1696წ. ერეკლე პირველმა ქსნის ერისთავად დანიშნა დავითი. ამის შესახებ საყურადღებოა ვახუშტის ცნობა, „კუალად დასუა არაგვს ერისთავად ბაინდურ, ქსნისად დავით, ბიძაშვილი დათუნასი“. ქსნის საერისთავოში მისი მმართველობა დიდხანს არ გაგრძელებულა 1700წ. „მოკლეს ქსნის ჴეველთა განზრახვთა დათუნა ერისთავის დედისათა...“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 475-476) არაგვს ერისთავ ბაინდურს (1678-1700წწ.) ცოლად ჰყავდა თამარ ციციშვილი. (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, თბ., 1993, II, გვ.139, 285.)

³ სცსსა, ფ. 1449, ს. 2175; ავთანდილი ქართლის მეფის, გიორგი XI-ისგან სუფრაჯის თანამდებობას ღებულობს 1670-1708 წწ. აბაშიშვილთა საგვარეულოდან. იგი დედოფლის სუფრაჯად მოიხსენიება 1697 წელს. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 175.

⁴ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, 1213 წლიდან 1700 წლამდე, II, ტფ., 1897, გვ. 515; სცსსა ფ. 1449, საქმე 2225.

მიცემული მელიქ ავთანდილ მირიმანიძისა, მდივან გივი თუმანიშვილისადმი¹ და 1700 წლის განჩინება კაკაბელთა და შიბლიანელთა მამულის საქმე.²

მეფის დაგვლებით სახლთუხუცესი XVIII ს. დამდეგით დათარიღებული დოკუმენტის მიხედვით აქტიურად მონაწილეობს და ხელმოწერით ამოწმებს დავით გარეჯის მამულების საქმის განჩინებას: „ბატონის ბრძანებით, ბატონის კათალიკოზის მამულების სასამართლოთ კათალიკოზს ვახლდით სახლთუხუცესი ედიშერ, სამეხელ ეპისკოპოზი ნიკოლოზ“,³ მოგვიანებით სამართალს ადგენს და ამოწმებს თავად ნიკოლოზ სამეხელის მამულის განჩინებას.⁴ მონაწილეობს 1701-1703 წწ. დათარიღებულ კიდევ ერთ განჩინებაში, სადაც ედიშერი სახლთუხუცესად მოიხსენიება. დოკუმენტში ზაზა ციციშვილი „ედიშერ სახლთუხუცესს ხენგალს მიწას ეცილებოდა“. სადავო მიწის კანონიერ ნასყიდობაზე დასაფიცებლად ედიშერს თავისი აზნაური ზაზალა წინამძღვრიშვილი წარუდგენია.⁵

პირველწყაროებში სადავო მიწების დასაკუთრებაში აშკარად იკვეთება ნაზარალიხანის მხარდაჭერა სამეფო კარის სახლთუხუცესისადმი. როგორც ჩანს, „ორიანობისას“ ედიშერს მხარდაჭერა, სათანადოდ დაუფასა მეფემ. რაც შეეხება დავთრებში მოხსენიებულ პაპუნა ციციშვილს მამის, ფარსადან ციციშვილის 1690 წლის ყმის ნასყიდობის წიგნის მიხედვით „ორიანობის“ პერიოდში საპირისპირო მხარეს აღმოჩნდნენ ბიძაშვილები, ედიშერი და პაპუნა.

პაპუნა, მეფე გიორგი XI-ს ერთგული მხარდამჭერია და მეტად დაახლოებული ჩანს ქაიხოსრო და ლევან ბატონიშვილებთან. მისი დაწინაურება სამეფო კარზე ლევან ბატონიშვილის ქართლში დაბრუნებისთანავე იწყება. რაზეც მიაჩნებენ 1704 წლის ნასყიდობის წიგნი⁶, რომლითაც იბრუნებს ნაზარალიხანის დროს დაკარგულ ყმა-მამულს⁷ და მოიხსენიება სამეფო კარის დარბაისელთა შორის.

პაპუნას აღზევება-დაწინაურებას „ქართლის მდივანბეგის“ ოჯახთან სიძე-მოყვრობაც ხელს უწყობდა. მას ცოლად ჰყავდა, სულხან-საბას ძმის, მდივანბეგ ვახუშტი ორბელიანის ასული, მშვენიერი გუჟა. 1707-1709 წწ. ლევან ბატონიშვილის მდივანბეგ ერასტისადმი, მოწერილ წერილში მეტად საინტერესო ფრაზა იკითხება: „კუთხულმა ვახუშტიმ თავისი ქალი პაპუნას მისცა და ვეჭვობ აქამდე იმის ამბავიც მოგივიდოდა-ო.“⁸ შევეცადეთ დაგვედგინა რას გულისხმობდა ამ გასაიდუმლოებულ ამბავში. გავარკვეთ, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი თავის ისტორიაში ორჯელ ახსენებს პაპუნა ციციშვილს ყანდაარის 1707-1709 წწ. ამბებთან, „რა განისმა ძლიერება მეფისა, მისმოდა ფარიჯან სულტანსა ინდოეთს ლტოლვილსა. ამისთჳს ესე მოვიდა პაპუნა ციციშვილისა თანა, რათა წარავლინოს წინაშე მეფისა ... ქალანთარი იყო სულტანის მტერი, მისცა ქრთამი პაპუნას და ... მოკლეს სულტანი. ამისი მსმენელი მეფე (გიორგი XI) განრისხნა და ბრძანა თავის წარკუეთა პაპუნასი, გარნა ვედრებითა ქართველთათა განერა.“⁹ ამონარიდის მიხედვით ჩანს, ყანდაარში თავის სიხარბეს, პოლიტიკურ სიბეცეს და ინტრიგებს კინაღამ ემსხვერპლა.

¹ ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთები, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო, ვ. ფუთურიძემ თბ., 1955წ. გვ. 386.

² სცსსა, ფ. 1450, დავთ. 52, საბ. 56.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ.190, დოკ.№ 122; სცსსა, ფ. 1448, საბ. 565.

⁴ იქვე, 192, დოკ. №125; სცსსა, ფ. 1449, საბ. 2435.

⁵ Hd-14940 შდრ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 200, დოკ. 132

⁶ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, თბ., 1940, დოკ. №530, გვ. 378.

⁷ ხეც. Sd – 617.

⁸ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა, რედაქტორი ექვთ. თაყაიშვილი, თბ., 1909, გვ. 293, დოკ. 240.

⁹ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 483.

ამასთან დაკავშირებით მეტად სარწმუნოა ი. ტაბაღუას ცნობა, რომლის მიხედვით მეფე გიორგი XI-ის მკვლელობიდან სამი დღის შემდეგ ყანდაჭართან მრავალრიცხოვანი ლაშქრით ჩამოდის ქიანოსრო ლევანის ძე, რომელსაც შაჰმა გიორგის დაღუპვის შემდეგ სპარსეთის ჯარების ამირსპასალარობა უბოძა. თავდაპირველად მირ-ვეისთან უცდია მოლაპარაკებაც, მაგრამ უშედეგოდ. „ქიანოსროს ლაშქრის მოახლოებისთანავე მირ-ვეისმა დახოცა 30 ქართველი, რომლებიც ტყვედ ჰყავდა. გაათავისუფლა ალექსანდრე ბატონიშვილი და მას ნება დართო, თან წაეყვანა პაპუნა და ნოდარ ციციშვილები. მირ-ვეისმა მათ გაატანა დახოცილი გიორგისა და მისი თანმხლები პირების გვამები.“¹

პირველწყაროთა² ცნობების მიხედვით პაპუნა, ლევან ბატონიშვილთან ერთად საქართველოდან 1704წ. სექტემბის ბოლოს გაემგზავრა მოლაშქრეებთან ერთად (ლევან ჯანიშინის უკანასკნელი განჩინება თარიღდება 1704წ. 26 სექტემბრით³) სპარსეთსა და ყანდაარში. ყანდაარში პაპუნას გარდაცვალებას ადასტურებს ვახტანგ VI-ის 1716 წ. განჩინება ფარსადან ციციშვილისა და მისი რძლის საქონლის გაყოფის საქმეზე, საიდანაც ცნობილი ხდება, რომ გარდაცვლილ პაპუნას მხოლოდ ერთი ასული დარჩენოდა, მის ცოლყოფილს კი „პაპუნას საქონელზე ელაპარაკებოდნენ ...ნუსხა მოგვართვეს, რომე ამდენი ჩემის ძმის საქონელი დაგრჩაო, ჩვენ უნდა მოგვეცესო“.⁴ პაპუნა ციციშვილის შესახებ მოპოვებული ცნობები და ისტორიული რეალობა კიდევ ერთხელ მიანიშნებენ ახლად აღმოჩენილი დავთარის შედგენის პერიოდზე.

ამრიგად, ზემოაღნიშნულ პირველწყაროთა ცნობების შეჯამებისა და ისტორიული რეალობის გათვალისწინებით, ზემოაღნიშნული დავთარი უნდა შედგენილიყო XVIII ს. დამდეგს, სავარაუდოდ, 1703-1704 წწ. ამ პერიოდზე მიანიშნებს დავთარის ტექსტის ანალიზი და მასში მოხსენიებულ ისტორიულ პირებზე საყურადღებო მინიშნებანი.

ახლა გასარკვევია საკითხი, რამდენად შესაძლებელია ლევან ბატონიშვილის ჩამოსვლამდე მოსახლეობის აღწერა ჩატარებულიყო ნაზარალიხანის მიერ, რადგან 1689წ. ბრძანების მიხედვით მოსახლეობის აღწერა 1703-1704 წლებზე მოდიოდა. მისი ცხოვრების სტილი და მუდმივი საბრძოლო მზადების წესიც ერთი შეხედვით ამაზე მიგვანიშნებდა, რასაც ადასტურებს ერეკლე I-ის 1689წ. ბოძებული საბუთი, რომლის შესახებაც კარბელაშვილი აღნიშნავდა: „ეკლემოს და დედოფალი ანა ურჩევდნენ ერეკლე მეფეს კეთილად ცხოვრებასა და არა

¹ ი. ტაბაღუა, საქართველო-სპარსეთის ურთიერთობა, 1675-1722წწ. მასალები XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიისათვის, თბ., 1982, გვ. 35.

² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა გვ. 479-481; ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის, ნაწ. მეორე ახალი მოთხრობა, 1469წლიდგან, ვიდრე 1800 წლამდე გამოცემული უ. ჩუბინოვისგან, სანკტ. პეტერბურგი 1854, გვ. 321;

ექვ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა, ტ. II, გვ. 200, დოკ. 167, სიგელი ლევანისა, ანუ შაყულიხანისა. 1704წ. 22 ენკენისთვის დოკუმენტი ადასტურებს, ლევან ბატონიშვილის ყოფნას საქართველოში, მასში ვკითხულობთ: „ქ. ნებითა და შეწყვენიტა მღთისითა ჩვენ, ერანის მდივანბეგმა და საქართველოს ჯანიშინმან, პატრონმან შაყულიხან, [ძეთა ჩუენთა] პატრონმან ქიანოსრომ, პატრონმან ვახტანგ, იასემ, სვიმონ და თეიმურაზ...წყალობის წიგნი გიბოძეთ, ჩვენსა ერდგულსა და მრავალ-ფერად ნამსახურსა ორბელიშვილს სულხან ყოფილს საბას, თქვენს ძმათა...საჯილდოთ სოფელი შოშილეთი ებოძა...“, იქვე, 1704 წლის 3 აპრილით დათარიღებული სიგელი ლევანისა, ანუ შაყულიხანისა, რომლითაც უბრუნებს ორბელიშვილებს ერეკლე I-ის მიერ წართმეულ და ციციშვილებისადმი გადაცემულ ჯალდამსა და ღორისთავს. გვ. 201-202, დოკ.168; საქართველოს სიძველენი, ტ. II, 1703წ. 7 ენკენისთვის წყალობის წიგნი საქართველოს გამგებლის ლევანისა, გვ. 264, დოკ. 225.

³ ხეც. Ad - 1076.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 303, დოკ. №217. ხეც. Sd - 1236.

შეურაცხებად ქრისტიანობისა; გარნა მან არავის უსმინა და ტფილისის მეტეხის ტაძარში, ჯერ წირვა-ლოცვა აღკრძალა, მერე თოფის წამლის შესანახად გადააქცია.“¹

ამ მხრივ საყურადღებოა ნაზარალიხანის ბეჭდით დამოწმებული 1703წ. 20 მაისის სიგელი ერეკლე I-ის ბოძებული შიოშ თუმანიშვილისადმი, სადაც ვკითხულობთ „ასრე რომე ბედნიერს ყვენს ჩვენთვის ყულარაღასობა და კახეთი ებოძებინა და ჩვენ კარზედ დავებარებინეთ. იქ წავედით და შენ თან გაგიტანეთ და შენი ცოლ-შვილი ბატონს დედოფალს ვახელით...“² დოკუმენტი ადასტურებს ჩვენს მოსაზრებას, მაისამდე მეფისთვის უკვე ცნობილია შაჰის კარზე მისი წასვლის გარდუვალობა, სადაც იმყოფება მისი შვილი იმამყული ხანი, ნაზარალიხანის უპირველესი მოვალეობა იქნებოდა ოჯახის უსაფრთხოებაზე ზრუნვა და თადარიგის დაჭერა ირანში გასამგზავრებლად.³ 1704წ. კახეთის რამოდენიმე საბუთს, ირანში წასვლამდე ამტკიცებს ერეკლე I ნაზარალიხანი, რაც კახეთის სამეფოში მამა-შვილის დროებით მმართველობაზე უნდა მიანიშნებდეს.⁴ ამას ემატება ისიც, რომ ამ პერიოდის ჩოლოყაშვილების გაყრის განჩინებაში ედიშერი უკვე კახეთის სამეფო კარის სახლთუხუცესად მოიხსენიება.⁵ ასე რომ, მეფის სადროშოს აღწერის გადაწყვეტილებისთვის არც დრო იყო, არც სურვილი და შესაძლებლობა. ამდენად შემთხვევითი არ არის, რომ ლევანის, იგივე შაჰ-ყული-ხანის ჯანიშინობისას შეტევის პირველი სამიზნე აღმოჩნდა ერეკლე I-ის მიერ აღზევებული, გავლენიანი სახლთუხუცესი. ქართლის სამეფო კარზე სახელოდაკარგული ედიშერი კი მისაღები პოლიტიკური ფიგურა აღმოჩნდა კახეთის სამეფო კარზე დავით II იმამ-ყული ხანისათვის (1703-1722 წწ.).

ლევან ბატონიშვილს ქართლის სამეფოში 1703წ. ივლისში ჩამოსვლისთანავე დაუწყია ზრუნვა მეფე გიორგი XI-ისთვის დამხმარე, რჩეული ლაშქრის შეგროვებაზე. ამ მიზნით სასწრაფოდ მიიღებდა კიდევ მოსახლეობის აღწერის გადაწყვეტილებას, რომლის ფრაგმენტაც ჩვენი კვლევის მთავარი საკითხია. პირველწყაროთა ცნობით 1703 წლის 10 სექტემბერს ლევანს უკვე გაუგზავნია ისპაჰანს ქართველთა ლაშქარი ვახუშტი ყაფლანიშვილის მეთაურობით. ნოემბრის დამდეგით დათარიღებულ მამულის წყალობის წიგნში, ვკითხულობთ: „ასე რომე ქართლის ხელმწიფემა საყენოთ ისპაანსა ლაშქარს გვეპატიჟებოდნენ და ჩვენათ სანაცვლოთ წყალობა გიყავით ხარებაული ჩვენი სამკვიდრო ჩვენგან გამოფიცული მამული, მისი სახლითა და შესავლითა, გასავლითა ... დაიწერა ესე წიგნი გიორგობისთვის დამდეგს“.⁶ ათი თვის თავზე კი ჯანიშინი ძვირფასი “სამეფო ფეშქაშით” ისტუმრებს სეხნია ჩხეიძეს ქირმანს მომლოდინე მეფესთან.⁷ 1703-1704წწ. მოდიებული დოკუმენტების უმრავლესობა ლევან ბატონიშვილის მიერ გულუხვად გაცემული მამულის წყალობის წიგნებია იმ აზნაურიშვილებისადმი, რომელიც სავარაუდოდ ირანში გასაგზავნი მოლაშქრეების საზღაური უნდა ყოფილიყო.⁸ ამასთან აშკარა ჩანს სიმრავლე თავადების სითარხნის წყალობის წიგნებისა ყმებისადმი, რაც მიანიშნებს

¹ პ. კარბელაშვილი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისათ, თბ., 1900, გვ. 131;

² ექვ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. III, დოკ. 419 გვ. 405.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 479.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970, გვ. 639, დოკ. №190; ფ. 1448, ს. 133; ფ. 1448, ს. 57; დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XVIII სს.) 6. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 376, დოკ. №529.

⁵ სცსსა, ფ. 1448, ს. 5329.

⁶ სცსსა, ფ. 1448, ს. 155.

⁷ სეხნია ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 320; საქართველოს ისტორიის ქრონიკები, XVII-XIX სს. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო პროფ. ავთ. იოსელიანმა, თბ., 1980, გვ. 45.

⁸ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, თბ., 1940, გვ. 122, დოკ. 166; დოკ. 167; დოკ. 175, გვ. 127.

ისპაჰანსა და ყანდაარში მათ სანაცვლოდ მოლაშქრედ გაგზავნის საზღაურზე.¹ ლევან ბატონიშვილის მოღვაწეობა საკმაო სისრულითაა შესწავლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში (მ. ქავთარია, ი. ტაბაღუა, მ. ქიქოძე, ნ. ჯავახიშვილი, კ. კვაშილავა, და სხვ.) და შემდგომი სიღრმისეული მსჯელობა სცილდება ჩვენი კვლევის მიზანს.

რაც შეეხება დავთარის შედგენის პერიოდს, დამატებით მტკიცებულებათა მოკვლევის პროცესში მეტად საინტერესო ცნობებმა მიიქცია ჩვენი ყურადღება. დავთარის ორივე პირს დართული ჰქონდა საციციანოს აზნაურშვილების ყმები, რომელთაგან რამოდენიმე აზნაური არა მარტო გვართ, არამედ სახელითაც მოიხსენიება. ამან საფუძველი მოგვცა 1700წლის გაყრის განჩინების და აღწერის დავთარში გვარ-სახელებით აღწერილი ციციშვილთა აზნაურების სიების შედარებითი ანალიზით მათი იდენტიფიცირება, რამაც დავთარის შედგენის პერიოდის განსაზღვრის დამატებითი მტკიცებულებანი მოგვცა. საბუთებში მოხსენიებულ პიროვნებათა იდენტიფიცირებამ აჩვენა, რომ დავთარის შედგენის თარიღთან სრულ შესაბამისობაშია აღწერაში მოხსენიებული ცნობილი ისტორიული პირების მოღვაწეობის პერიოდი.

იმისათვის რომ დაგვედგინა დაახლოებით რა პერიოდი დრო, (ან რამდენი თაობა) აშორებდა მოსახლეობის აღწერის ახალ XVIII ს. დამდეგის დავთარს განმარტებული გაყრისგან. ედიშერის და პაპუნას ნარგები თითოეული სოფლის გვარისა და სახელით აღწერილი მეკომურები და მათი განაყარი კომლები, შევუდარეთ დავთარის შესაბამის მეკომურთა და მათ განაყართა აღწერის სიებს. განსაკუთრებული ყურადღება დავუთმეთ განაყარ კომლთა ზრდის ტენდენციას. შედარებითი ანალიზით შესაძლებელი გახდა გაგვერკვია:

1. ედიშერის და პაპუნას გაყრის განჩინების კომლები და მათი განაყოფების მცირედი მატების ტენდენცია სოფლების მიხედვით. აღმოჩნდა, რომ უცვლელად და კვლავაც გაუყრელი გვხვდება კომლები და მათი განაყოფები მეოთხე სადროშოს დავთარის 25 სოფელში: თაგუეთი, იმერხევს, მიწობს, ყელეთი, მაწლეთი, წრომი, კეხიჯვარს, ქარელი, ლეთეთს, არადეთი, რუისი, აფნისი, ღუისხევს, ატენს, გარდატენს, ვერე, ავკეთი, იისციხე, წყნეთი, საპონაური, ქვენაფლაზ, თვალათუბანი, ძამის მონასტერი, ყინწვისი, კრობანი.

2. შევძელით დაგვეზუსტებინა დავთარში, გაყრის განჩინების შემდეგ კომლების მოგვიანებით გაყოფის ფაქტებიც. დავთარში ახალი განაყოფი კომლების რაოდენობა გაყრის განჩინებაში მოხსენიებული კომლებიდან სოფლების მიხედვით ასეთია: მძოვრეთში - 3 კომლი (მკერვალი მამუკა, იელოაშვილი ბერა, საფარაშვილ გასპარა). გვერდინეთში - 2 (გელიასშვილი კაკონა, ღონდაძე ბეაცნა), სოფ. ხვედურეთში - 2 (უხლუგინასშვილი შოშიტა, გაბრიელაშვილი გაბრიელა.) ნიჩბისში - 2 (ხიმშიაშვილი, შერმაზანა, ხიმშიაშვილი გელია). დოესში - 1 (თუხწამასშვილი ზალა), თრიალეთის რეხაში - 1 კომლი, (მეჯოგე ნადირა).

3. დოკუმენტური წყაროების დახმარებით გამოიკვეთა კომლის „თავის“ სავარაუდო გარდაცვალების გამო შეცვლილი მეკომურთა სახელები სოფლებში: წრომში, ლეთეთში, გვერდინეთში, არადეთსა და ყინწვისში.

შედარებითმა ანალიზმა გამოავლინა, რომ გაყრის განჩინებიდან, აღწერის დავთარის შედგენას მცირე დრო უნდა აშორებდეს. ამ მოსაზრებას ადასტურებს არა მხოლოდ ძირითადად გაუყოფარი კომლების უცვლელობა, არამედ გაყრის განჩინებაში გასაყოფად მინიშნებული კომლი დავთარში კვლავ გაუყრელია. მაგ. ხვედურეთს გაყრის დოკუმენტში ორი კომლი ლაბარისშვილი დათუნა და ლაბარისშვილი გიორგი, დემეტრეს შვილებითა და შოშია - დავთარში ისევ გაუყრელნი არიან. ყოველივე ზემოაღნიშნული მიანიშნებს, რომ დავთარის შედგენა 1700წ. გაყრიდან მალევე უნდა მომხდარიყო, რადგან ძირითადად, მამისაგან შვილების ცალკე კომლად გამოყოფის 41 სოფლიდან, მხოლოდ 8 ფაქტია, მძოვრეთში - 3.

¹ იქვე, დოკ. 163, გვ.120; დოკ. 165, გვ.1 21; ექვ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, დოკ. 225-გვ.164; სცსსა, ფ. 1448, ს. 201;

მოსახლეობის აღწერის დავთარის მეორე პირის ბოლოს კეფის გადაბმის ადგილზე უცნობი ტექსტის ფრაგმენტია გაუყოფარი ყმა-მამულის შესახებ. პირველი სტრიქონის სანახევროდ შემორჩენილი ნაწერი ტოვებს შთაბეჭდილებას, რომ კეფის გადაბმის ადგილზე გრაგნილი აკლია. სავარაუდოდ დავთარს აქ უნდა ჰქონოდა დართული ყმათა მფლობელი მებატონეების სია. მსგავსად XVIII ს. დასაწყისით დათარიღებული საყაფლანიშვილოს (1701-1711 წწ.) აღწერის დავთრისა, რომელშიც ჩამოთვლილია საყაფლანიშვილოს მოხელეები. ამაზე მიუთითებს შემორჩენილი ტექსტის ფრაგმენტი, პაპუნას მიერ საუფროსოდ აღებული ყმებისა, გვარების და სოფლების მითითებით. პირველსავე სტრიქონზე მდივან - აღმწერელი აქ გვიმხელს, რომ სახლთუხუცესი ბუნიათისშვილია, რომ პაპუნას საუფროსო კომლთა რაოდენობა შეადგენს 31-ს. ბოლოში დაერთვის ცნობა საგვარეულო შტოებს შორის ჯერ კიდევ გაუყოფარი რამოდენიმე მეკომლე ყმისა და აზნაურშვილების (ალექსიძისა და გვერდწითელის, მალრაძის და კლიმიაშვილის) მამულების შესახებ. ეს ცნობა აშკარად მიგვითითებს, რომ ედიშერ და პაპუნას გაყრის განჩინებიდან დიდი დრო არ უნდა არ უნდა გასულიყო. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანი ცვლილება ერთი თაობის განმავლობაში, რასაკვირველია ვერ მოხდებოდა. ავთენტურ წყაროთა ანალიზმა აჩვენა მხოლოდ ერთი თაობა მამებისგან შვილების ცალკე კომლად გამოყოფის ფაქტები და არა შვილიშვილების ცალკე გამოყოფის შემთხვევები.

ამრიგად, სახეზე გვაქვს XVIII ს. დამდეგის დღემდე უცნობი, თავ-ბოლო ნაკლული, გრაგნილის სახით ჩვენამდე მოღწეული მეფის „მეუკანე“ სადროშოს აღწერის დავთარი. აღნიშნული დავთარი მრავალმხრივი საყურადღებო ინფორმაციის მომცველია. ამ პერიოდის როგორც ქართლის სამეფოს, ასევე საციციანოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, ეთნიკურ-რელიგიური და დემოგრაფიული ისტორიისათვის. ამასთან ზემოაღნიშნული დავთარი ერთადერთი ავთენტური პირველწყაროა საციციანოს რეზიდენციის, „მცირე ქალაქ“ მძოვრეთის საქალაქო ცხოვრების ისტორიისათვის.

Manana Michitashvili

Gori State University

FOR DATING ISSUES OF UNKNOWN REGISTRY BOOK OF THE MILITARY ARMY DISTRICT OF THE KING RESUME

The paper analyses the unknown Registry Book of the Military Army District of the King that was obtained by us, though missing front and back pages. The paper attempted to date the document through source study and text analysis. The registry combines a comprehensive information and preserves the history about the social- economic, political, ethnic-religious and demographic issues of Satsitsiano and also the Kartly Kingdom.

On the bases of the comparative analysis of the primary sources, the paper specifies the compilation time of the registry book and describes the historical situation of that time. The purpose of the registration of the population is explained which aimed to define the number of the King military army warriors as well as the payers of state taxes. Thus, the population registry book of the King Military District “ Meukane” (backside) dating to the 18th century, approximately year of 1703, is the only authentic primary source for the town life history of Satsitsiano residency “ Small Twon” of Mdzovreti.

საქართველოს ეროვნული საბჭო ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოებში*

შესავალი

საქართველოს ეროვნულ საბჭოს - საქართველოს პარლამენტს (1917-1919) განსაკუთრებული ადგილი უკავია საქართველოს უახლეს ისტორიაში. ეროვნულმა საბჭომ მოამზადა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა, ამავე დროს, სახელმწიფოებრივი აღდგენის შემდეგ, ჩამოყალიბდა საკანონმდებლო ორგანოდ და საფუძველი ჩაუყარა დემოკრატიული საპარლამენტო ცხოვრების, დემოკრატიული კანონმდებლობის შემუშავების ტრადიციას.

საქართველოს ეროვნული ყრილობა 1917 წლის ნოემბერში მოიწვიეს. ის შედგებოდა საქართველოს პოლიტიკური პარტიების, მუშათა საბჭოების, ეროვნულ უმცირესობათა და სხვათა არჩეული წარმომადგენლებისგან. ეროვნულმა ყრილობამ ამავე წლის 22 ნოემბერს აირჩია ეროვნული საბჭო, რომელიც თავდაპირველად შედგებოდა საქართველოს ძირითადი პარტიებისა და ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლებისგან, აღმასრულებელ კომიტეტს ნოე ჟორდანია ხელმძღვანელობდა.

ეროვნული საბჭო-საქართველოს პარლამენტი ეტაპობრივად ყალიბდებოდა და სახეს იცვლიდა. 1918 წლის სექტემბრის მონაცემებით საქართველოს ეროვნულ საბჭოში უკვე 151 წევრი შედიოდა; ეროვნულმა საბჭომ საქმიანობის ხასიათიც შეიცვალა – თავიდან ის აღმასრულებელ-საკანონმდებლო ორგანო იყო, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ კი გახდა საკანონმდებლო-მაკონტროლებელი. 1918 წლის 8 ოქტომბერს ეროვნულ საბჭოს საქართველოს პარლამენტი ეწოდა.

ეროვნულ საბჭოში პარტიათა წარმომადგენლობა შემდეგნაირად იყო გადანაწილებული¹:

- სოციალისტ-ფედერალისტები - 10
- სოციალისტ-რევოლუციონერები - 7
- ეროვნულ-დემოკრატები - 9
- სოციალ-დემოკრატები – 28.

ამას გარდა ეროვნულ საბჭოში არჩეულ იქნა:

- სამაჰმადიანო საქართველოს 3 წარმომადგენელი
- ზაქათალის ოლქის (საინგილოს) 1 წარმომადგენელი
- სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭოს 1 წარმომადგენელი

* კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის – “თანამედროვე ქართული პარლამენტარიზმის სათავეებთან: საქართველოს ეროვნული საბჭო-საქართველოს პარლამენტი” ფარგლებში. გრანტის კოდი: FR-23-2950

¹ აბდლაძე, გ. კუპატაძე, ბ. ახმეტელი, ნ. მურდულია, ნ. ისტორია. თბ., 2012, გვ. 128.

საქართველოს ეროვნული საბჭო საბჭოთა პერიოდის სასკოლო სახელმძღვანელოებში

საქართველოს ეროვნული საბჭოს შესახებ საბჭოთა პერიოდის სასკოლო სახელმძღვანელოებში არაფერია ნათქვამი. მხოლოდ ზედაპირულადაა ნახსენები “მენშევიკთა მიერ შექმნილი ეროვნული საბჭო” და ისიც რასაკვირველია უარყოფით კონტექსტში.

1961 წელს ბერძენიშვილის რედაქტორობით გამოცემული “საქართველოს ისტორია: სახელმძღვანელო VIII-X კლასებისთვის” თითქმის არაფერს ამბობს მოცემული საკითხის შესახებ, თუმცა რევოლუციური მოძრაობის გაძლიერებასთან დაკავშირებით საუბრისას, წიგნში აღნიშნულია, რომ “1917 წლის დასასრულსა და 1918 წლის დასაწყისში, მენშევიკების მეთაურობით ჩამოყალიბდა ქართული ბურჟუაზიულ-მემამულური ეროვნული საბჭოები და ეროვნული პოლკები”¹.

პოსტსაბჭოთა პერიოდის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოები

პოსტსაბჭოთა პერიოდის სახელმძღვანელოები მოკლედ მიმოხილავენ საქართველოს ეროვნული საბჭოს მუშაობას და ყურადღებას სხვადასხვა ფაქტორზე ამახვილებენ. შეგვიძლია გამოვყოთ რამდენიმე მათგანი:

- საქართველოს ეროვნული საბჭოს შექმნა
- საქართველოს ეროვნული საბჭოს შემადგენლობა
- საქართველოს ეროვნული საბჭოს მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტის მიღება
- საქართველოს ეროვნული საბჭოს მიერ საქართველოს მთავრობის დამტკიცება
- საქართველოს ეროვნული საბჭოს მიერ დამფუძნებელი კრების არჩევნების მომზადება(საარჩევნო დებულების მიღება...)

ყველაზე დიდი ადგილი სახელმძღვანელოებში რასაკვირველია ეთმობა საქართველოს ეროვნული საბჭოს მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას. სახელმძღვანელოთა უმრავლესობაში მოცემულია როგორც საქართველოს ეროვნული საბჭოს ხელმძღვანელების სურათები, ასევე მათი საქმიანობის მნიშვნელოვანი შედეგები: დამოუკიდებლობის აქტი², სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შემადგენელი აუცილებელი ელემენტები, როგორებიცაა გერბი, დროშა, ჰიმნი³. მოცემულია აგრეთვე მცირე ბიოგრაფიული ჩანართები დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელმძღვანელი პირების შესახებ, ეროვნული საბჭოს მიერ მიღებული “სახელმწიფო ენის შესახებ” კანონის მუხლები⁴, ნაწევები დამფუძნებელი კრების საარჩევნო დებულებიდან⁵ და სხვ.

¹ საქართველოს ისტორია: სახელმძღვანელო VIII-X კლასებისათვის. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1961, გვ. 336.

² აბდლაძე, გ. კუპატაძე, ბ. ახმეტელი, ნ. მურღულია, ნ. ისტორია, თბ., 2012, გვ. 137.

³ ლომაშვილი, ფ. საქართველოს ისტორია 1801-2001. თბ., 2002, გვ. 42.

⁴ სურგულაძე, მ. კეკელია, ვ. ლაბაძე, რ. მურუსიძე, შ. ქურთუბაძე, მ. საქართველოსა და მსოფლიოს ისტორია. თბ., 2021, გვ. 195/27.

⁵ სურგულაძე, მ. კეკელია, ვ. ლაბაძე, რ. მურუსიძე, შ. ქურთუბაძე, მ. საქართველოსა და მსოფლიოს ისტორია. თბ., 2021, გვ. 195/27.

საქართველოს ეროვნული საბჭოს საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი თარიღი 1918 წლის 26 მაისია - ქვეყნის დამოუკიდებლობის გამოცხადება. როგორც უკვე აღინიშნა, სასკოლო სახელმძღვანელოებშიც განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული ამ ფაქტზე.

შესაძლებელია რამდენიმე ფაქტორი გამოვკვეთოთ, რასაც განხილულ სახელმძღვანელოთა ავტორები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობენ:

რუსეთის 1917 წლის თებერვლისა და ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომ შექმნილი ვითარება, რომელმაც საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას შეუწყო ხელი;

- ამიერკავკასიის ქვეყნებსა და კონკრეტულად საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები, სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიის მცდელობა, ეთანამშრომლათ რთული ვითარებიდან გამოსავლის ძიებისთვის;

- ეროვნული საკითხის გააქტიურება

- საბჭოთა რუსეთისა და ოსმალეთის მოქმედება, რამაც დიდწილად გამოიწვია საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის წევრთა პოზიციების ცვლილება და მათ მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება;

- გერმანიის როლი საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებაში.

საბჭოთა პერიოდის საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა “მკვდრადშობილი ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი ფედერაციული რესპუბლიკის¹” დაშლის შედეგად შექმნილ სახელმწიფოდაა წარმოდგენილი, რომელსაც “ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მენშევიკური მთავრობა²” მართავდა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდის საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოებში (გამოყოფილია სახელმძღვანელოთა სამი თაობა: 2003 წლამდე, 2003-2012 წლების და 2012 წლის შემდეგ) მოცემულია როგორც ტექსტური, ასევე ფოტო თუ დოკუმენტური მასალა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შესახებ. სახელმძღვანელოში მოცემულია რესპუბლიკის მთავრობის წევრთა სურათები და მოკლე ბიოგრაფია, ეროვნული დროშა, ჰიმნის ტექსტი და სახელმწიფო გერბი³. ზოგიერთ მათგანში დამოუკიდებლობის აქტი სრულად, ზოგან კი ამონარიდების სახითაა წარმოდგენილი⁴.

დასკვნა

პოსტსაბჭოთა პერიოდის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოთა ავტორები ცდილობენ წიგნების ფორმატიდან გამომდინარე რამდენადაც შესაძლებელია სრულყოფილად გადმოსცენ საქართველოს ეროვნული საბჭოს საქმიანობა. რასაკვირველია, ყურადღებას მეტად ამახვილებენ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებაზე, მის წინაპირობებსა თუ შექმნილ პოლიტიკურ გარემოზე.

იმის გათვალისწინებით, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ საქართველოს დამოუკიდებლობა აღდგა 1918 წლის 26 მაისის, ეროვნული საბჭოს მიერ მომზადებული

¹ საქართველოს ისტორია: სახელმძღვანელო VIII-X კლასებისათვის. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1961, გვ. 339.

² საქართველოს ისტორია: სახელმძღვანელო VIII-X კლასებისათვის. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1961, გვ. 339.

³ ჯანელიძე, ო. თაბუაშვილი, ა. თავაძე, ლ. ირემაშვილი, ნ. საქართველოს ისტორია. თბ., 2012, გვ. 318.

⁴ ჯანელიძე, ო. თაბუაშვილი, ა. თავაძე, ლ. ირემაშვილი, ნ. საქართველოს ისტორია. თბ., 2012, გვ. 318.

დამოუკიდებლობის აქტის საფუძველზე, სასურველი იქნება კიდევ უფრო მეტი ინფორმაცია მიეწოდოს მომავალ თაობას მისი შექმნისა თუ საქმიანობის შედეგების შესახებ.

Tamar Orjonikidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;

Institute of Political Sciences of Ilia State University

**NATIONAL COUNCIL OF GEORGIA IN HISTORY SCHOOL TEXTBOOKS
RESUME**

The paper discusses how the activities of the National Council of Georgia in 1917-1919 are presented in the school textbooks of Georgian and world history. This paper bases on the content analysis of school history textbooks published during the Soviet period and after the restoration of independence of Georgia. Attention is focused on the content of the material and the presented documents. The main facts that the authors of the textbooks pay special attention to while discussing the mentioned issue are highlighted. Among them, the composition of the National Council, activities, important decisions, and first of all, the adoption of the Act of Independence.

Considering the fact that the National Council of Georgia was the initial stage of Georgian parliamentarism, which implied the formation of parliamentary political culture, relations between political parties, consensus on a number of issues, which made possible the restoration of independence of Georgia and the formation of democratic institutions, it is important to find out what kind of information are provided by school textbooks to students on this issue, what do young people learn about the declaration of independence of Georgia and the establishment of the Democratic Republic of Georgia.

The most important function of school textbooks is also the fight against Soviet and Post-Soviet myths. Negative information about the Menshevik government of Georgia and the Democratic Republic of Georgia during the Soviet period, which has left its mark on the Georgian society, can be overcome by providing students with the right information.

The research revealed that the textbooks mainly are focused on the stage of the activities of the National Council of Georgia, when they prepared and announced the restoration of the independence of country. A number of manuals provide information on the establishment of the National Council, its composition and leaders.

**ახალი მასალები ანარქისტ კომანდო გოგელისა და ანარქისტული მოძრაობის
ისტორიისათვის საქართველოში**

ქართველი ანარქისტების ცხოვრება და ზოგადად, საქართველოში ანარქისტული მოძრაობის ისტორია, ნაკლებად შესწავლილი საკითხია და ამ მხრივ, კვლევებს საკმაოდ იშვიათად ვხვდებით. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს ამ თემაზე მუშაობა და რიგი ახალი ფაქტებისა თუ უკვე ცნობილი, მაგრამ მივიწყებული, წყაროების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა/დაბრუნება. წინამდებარე სტატიაში ვისაუბრებთ ქართული ანარქიზმის ერთ-ერთ ფუძემდებელ გიორგი გოგელისა და თავად ანარქისტული მოძრაობის შესახებ, კონკრეტულად კი რამდენიმე დეტალზე გაგამახვილებთ ყურადღებას.

ის ფაქტი, რომ ქართული ანარქიზმის შესახებ სათანადო კვლევები ჯერ კიდევ არ არსებობს, სხვა სუბიექტურ თუ ობიექტურ მიზეზებთან ერთად, საბჭოთა 70-წლიანმა რეჟიმმა განაპირობა. ბოლშევიკურმა პარტიამ ხელისუფლების ხელში ჩაგდებისთანავე დაიწყო პოლიტიკური ოპონენტების დაპატიმრება/განეიტრალება, ოპოზიციური პარტიებისა და გამოცემების ლიკვიდაცია. ამასთან, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან მალევე, მმართველმა პარტიამ ისტორიის ახალი ვერსიის შექმნა დაიწყო. პიროვნებები, რომლებიც ახალი სახელმწიფო იდეოლოგიისთვის მიუღებელი იყვნენ, ან ისტორიიდან გააქრეს, ანდაც მათი წარმოჩენა მხოლოდ უარყოფითი კუთხით ხდებოდა. მაგალითად, ვარლამ ჩერქეზიშვილის ბიოგრაფიის ადრეული პერიოდის შესახებ ისტორიკოს პროკოფი რატიანს აქვს საუბარი თავის წიგნში, თუმცა იქ მის ანარქისტულ მოღვაწეობას არ ეხება.¹ აგრეთვე, ლეონიდე გორგილაძე თავის ნაშრომში „იდეოლოგიური ბრძოლის ისტორიიდან საქართველოში (XX საუკუნის პირველი მეოთხედი)“, ეხება ვარლამ ჩერქეზიშვილისა და მარქსიზმის მიმდევრების პოლემიკას და მას საკმაოდ უარყოფით კონტექსტში წარმოგიჩენს და ისე გამოჰყავს, თითქოს ამ პოლემიკაში ვარლამი დამარცხდა.² ისტორიკოსი დიმიტრი შველიძე ფუნდამენტურ მონოგრაფიაში ვარლამ ჩერქეზიშვილის შესახებ, წერს: „ჩერქეზიშვილის დიდ ავტორიტეტს ბოლშევიკებიც ცნობდნენ XX საუკუნის 20-იან წლებამდეც კი. 30-იანი წლებიდან ქართველი ანარქისტის სახელი თანდათან ქრება საბჭოთა ენციკლოპედიებიდან, სამეცნიერო ლიტერატურიდან. საბჭოთა იდეოლოგიამ სცადა სრულიად ამოეძირკვა სახელი საზოგადოებრივი მეხსიერებიდან კაცისა, რომელიც მარქსიზმის კლასიკოსებს ბრალს სდებდა პლაგიატობაში“³ და დაგამატებთ, საკმარის არგუმენტებსაც კი უპირისპირებდა. გიორგი გოგელის შემთხვევაში ვხვდებით ერთგვარ გამონაკლისს, როდესაც 1965 წელს ქართველი ანარქისტის შესახებ

¹ პროკოფი რატიანი. თერგდალეულთა რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორიიდან, რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტომი I, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984. გვ. 244-264.

² იხ. ლ. გორგილაძე. იდეოლოგიური ბრძოლის ისტორიიდან საქართველოში (XX საუკუნის პირველი მეოთხედი), ნარკვევები, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1963. გვ. 64-70. ამასთან დაკავშირებით შეგიძლიათ იხილოთ: დიმიტრი შველიძე. მარქსიზმის კრიტიკა ვარლამ ჩერქეზიშვილის ნაშრომებში, თბილისი, 1997; დიმიტრი შველიძე. აი, ვინ იყო, ქართველნო, ვარლამ ჩერქეზიშვილი! უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2021. გვ. 382-406.

³ დიმიტრი შველიძე. აი, ვინ იყო, ქართველნო, ვარლამ ჩერქეზიშვილი! უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2021. გვ. 185.

წერილი გამოაქვეყნა ა. სანადირაძემ მახარაძის რაიონის (ოზურგეთი) გაზეთ „ლენინის დროშაში“. ავტორი მას გამოჩენილ რევოლუციონერად და ანარქისტად ასახელებდა, თუმცა დასძენდა, რომ მისი პიროვნება მივიწყებული იყო. მცირე წერილში ავტორი კომანდო გოგელიას ბიოგრაფიის მოკლე და ზედაპირულ ისტორიასაც გვაწვდის.¹ შესაბამისად, 1924 წლის (გარდაცვალების) შემდეგ ქართველი ანარქისტის სახელმა საბჭოთა სივრცეში სულ რამდენჯერმე გაიჟღერა. ამ მცირე გამონაკლისს, საბჭოთა იდეოლოგიამ, ფაქტობრივად თავადვე უპასუხა: „...კომუნისტური პარტია აფასებს მას, როგორც ჩაგრული ხალხის თავისუფლებისათვის მებრძოლ მუშაკს.“²

ანარქისტების საქმიანობის შესახებ ვრცელი და ამასთან, ობიექტური ანალიზის დაწერის შესაძლებლობა საქართველოში XX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულიდან გაჩნდა, თუმცა, როგორც მკითხველი მიხვდება, ამ მხრივ ბევრი არაფერი გაკეთებულა და გიორგი გოგელიას ბიოგრაფიის საზოგადოებაში გავრცელების პირველი პატივი ისტორიკოს დიმიტრი შველიძეს მიუძღვის (1991 წ.).³ მიუხედავად ამისა, საკითხი კვლავაც ღიად რჩება.

XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე მსოფლიო პოლიტიკაში საფუძველი ჩაეყარა ახალ მიმართულებას – ანარქო-სინდიკალიზმს, რომლის გამორჩეული თეორეტიკოსებიც იყვნენ ჟორჟ სორელი, ემილ პუჟე, ფერდინანდ პელუტიე... საქართველოსა და რუსეთის იმპერიაში კი ეს ადგილი გიორგი გოგელიას, იგივე კომანდო ორგეიანს ეჭირა. მას შემდეგ, რაც მისი ბიოგრაფიის შესახებ გაფანტული ცნობების შეგროვება დავიწყეთ, წავაწყდით მის ნარკვევს, რომელიც 1908 წელს, პარიზში, რუსულ ენაზეა დაწერილი. „ანარქისტული მოძრაობის ისტორიისათვის საქართველოში“ (К истории анархического движения в Грузии⁴) – ასეთ სათაურს ატარებს გოგელიას ნარკვევი, რომელიც ეპიზოდებში ავტობიოგრაფიული ხასიათისაა. ამ ნარკვევში ბევრ საინტერესო დეტალს ვხვდებით.⁵ წინამდებარე სტატიაში ამ და სხვა ახალი წყაროების საფუძველზე ზოგიერთი დეტალის დაზუსტებასა და ქართული ანარქიზმის საინტერესო მომენტების წარმოჩენას შევეცდებით. ამასთან, აქცენტს თავად გიორგი გოგელიას ბიოგრაფიაზე გავაკეთებთ.

გიორგი ილიას ძე გოგელია დაიბადა 1878 წლის 6 სექტემბერს, ოზურგეთში. ჰყავდა უფროსი ძმა, შალვა, აგრეთვე ანარქისტი და უმცროსი ძმა,⁶ რომლის ვინაობაც, ჯერჯერობით, დაუდგენელია.⁷ 1895 წელს წარჩინებით დაასრულა ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელი, რის შემდეგაც სწავლა გააგრძელა ქუთაისის სასულიერო სემინარიაში, თუმცა ორწლიანი სწავლის შემდეგ გარიცხეს „თავისუფალი აზროვნებისადმი მიდრეკილებისა“ და „სემინარიის მოსწავლეთა წამქეზებლობის გამო.“⁸ 1897 წლიდან ის ევროპაშია. სწავლობს ლიონის აგრონომიულ სასწავლებელში და ამთავრებს მას. შემდეგ ჟენევაში სწავლობს ქიმიის უმაღლეს სასწავლებელში.⁹ პარალელურად რამდენიმე პუბლიცისტურ წერილს აქვეყნებს ქართულ

¹ ალექო სანადირაძე. კომანდო გოგელია, გაზ. „ლენინის დროშა“, 1965, №46. გვ. 4.

² კომანდო გოგელიას დასაფლავება, გაზ. „მუშა“, 26 დეკემბერი, 1924, №631. გვ. 3.

³ დიმიტრი შველიძე. ვინ იყო კომანდო გოგელია? გაზ. „ერი“. თბილისი, 1991. 27 თებერვალი. № 9. გვ. 10–11.

⁴ აღნიშნული ნაშრომი ვთარგმნეთ და უახლოეს მომავალში ცალკე წიგნად გამოქვეყნდება „უახლესი ისტორიის ცენტრის“ ახალი და უახლესი ისტორიის წყაროების სერიით.

⁵ ნიკოლოზ სარაჯიშვილი. ანარქისტ გიორგი (კომანდო) გოგელიას ახლადმიკვლეული ნარკვევი და ქართული ანარქისტული მოძრაობა 1905-1907 წლებში, ჟურნ. „სტუდენტური საისტორიო ძიებანი“, I, უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2022, გვ. 143-153.

⁶ Григорий Уратадзе. Воспоминания грузинского социал-демократа, California: The Hoover institution on war, revolution and peace Stanford University, 1968. გვ. 90.

⁷ აღნიშნულთან დაკავშირებით, მკვლევარ ნოდარ ჩხაიძეს საინტერესო მიგნებები აქვს, რის შესახებაც ის უახლოს მომავალში გამოაქვეყნებს კვლევას.

⁸ ა. სანადირაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 4.

⁹ დიმიტრი შველიძე. ვინ იყო კომანდო გოგელია? გაზ. „ერი“, 27 მარტი, 1991, №13 (4275). გვ. 10.

პერიოდულ გამოცემებში – „ცნობის ფურცელსა“ და „მოამბეში“.¹ ამავე პერიოდში ახლო ურთიერთობაში შედის ევროპელ და ემიგრაციაში მყოფ რუს და ქართველ რევოლუციონერებთან. 1900 წელს ჟენევაში უნდა შეერთო მას თავისი მეუღლე – ლიდია იკონნიკოვა-გოგელია.² აქვე, ცოლ-ქმარ გოგელიებსა და მენდელ დაინოვს შეუქმნიათ „საზღვარგარეთ მყოფი რუსი ანარქისტების ჯგუფი“.

ახალგაზრდა ანარქისტის აქტიურობა იქამდე მივიდა, რომ 1903 წლის აგვისტოში, სწორედ 25 წლის გიორგი გოგელიამ (ემიგრაციაში იმხანიდან გარდაცვალებამდე უფრო მეტად ცნობილი იყო კომანდო გოგელიას ან კომანდო ორგეიანის სახელით, უფრო იშვიათად კი კ. ილიაშვილის) პირველი რუსულენოვანი ანარქისტული გაზეთის – „Хлеб и Воля“ (ხლები ი ვოლია – პური და თავისუფლება) გამოცემა დაიწყო. გაზეთმა „სათავე დაუდო რუსეთში ანარქიზმის, როგორც პოლიტიკური მოძრაობის აღორძინებასა და გავრცელებას, ხოლო მისი გამომცემელი, მას შემდეგ აღიარებულ იქნა, როგორც რუსეთის იმპერიის სინამდვილეში მკვდრეთით აღმდგარი ანარქისტული მოძრაობის ერთ-ერთი დედაბოძი“.³ ამ გამოცემის დაარსებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან რამდენიმე წლით ადრე რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე მყოფი ვარლამ ჩერქეზიშვილი კვლავ ემიგრაციაში იმედგაცრუებული ბრუნდება იმის გამო, რომ რუსეთის იმპერიაში არ არსებობს ანარქიზმის თეორიის ქადაგებისათვის მყარი ნიადაგი.⁴ ამავე პერიოდიდან ამყარებს ის ახლო ურთიერთობას პეტრე კროპოტკინთან და სხვა უცხოელ და საზღვარგარეთ მყოფ ანარქისტებთან. სამართლიანად აღნიშნავს ისტორიკოსი დიმიტრი შველიძე, რომ საქართველოსა და რუსეთის იმპერიაში ანარქო-სინდიკალიზმის უპირველესი თეორეტიკოსი და ზოგადად, შემომტანიც, სწორედ კომანდო ორგეიანი იყო.⁵

საინტერესო ეპიზოდია გიორგი გოგელიას ცხოვრებაში პეტრე კროპოტკინთან ურთიერთობა. 1904 წლისთვის ისინი უკვე კარგი ახლობლები ჩანან და აქტიური მიმოწერა აქვთ. ამასთან, წერილებიდან სრულებით არ ჩანს ისე, თითქოს გოგელია კროპოტკინის მიმდევარია. პირიქით, კროპოტკინი მას, როგორც თანამებრძოლს, ისე უყურებს და ამასთან, ზოგიერთ საკითხში განსხვავებულ პოზიციებზეც კი დგას.⁶ ცუდი ისაა, რომ ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ კროპოტკინის წერილები, რომლებიდანაც მხოლოდ ფრაგმენტულად შეგვიძლია გავიგოთ, თუ რას წერდა თავად გოგელია ანარქიზმის ერთ-ერთ მამამთავარს.

1900-იანი წლების პირველ ნახევრის ქართული რევოლუციური მოძრაობის ისტორიიდან გამოსარჩევი მოვლენაა 1904 წლის აპრილი, როდესაც გაიმართა ჟენევის კონფერენცია, როგორც მას გიორგი დეკანოზიშვილმა უწოდა – ქართველ რევოლუციონერთა პირველი კონფერენცია. დამსწრეთა რიგებში ვხვდებით კომანდო გოგელიასაც (მოხსენიებულია ფსევდონიმით – ორგეიანი).

¹ გიორგი გოგელია. სამეცნიერო ქრონიკა I. (უმაჯთულო ტელეგრაფის გამომგონი მარკონი და იმის დიდების მოღვაწე პიემენტები და მეცნიერ ბონის აზრი. „საარტილერიო თეორია“ ჭირნახულის დასაცველად. კოლლარგონი და მნიშვნელობა მისი პრაქტიკულად), გაზ. „ცნობის ფურცელი“, №2179, 13 ივნისი, 1903, გვ. 1-3. გიორგი გოგელია. სამეცნიერო ქრონიკა II, კიდევ მეცნიერთა შორის არსებულ უთანხმოების შესახებ. უკანასკნელი წიგნი ლანესანისა. ბრძოლა ცხოვრებისათვის ერთად ერთი კანონია ორგანულ ევოლუციისა? კავშირი ცხოვრებისათვის. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, № 2204, 9 ივლისი, 1903, გვ. 1-3.

გიორგი გოგელია. სასოფლო მეურნეობის წარმატება ევროპაში, „მოამბე“, 1898, №7, II განყოფილება, გვ. 24-42.

² პეტრე კროპოტკინის არქივის აღწერილობა, გვ. 5.

³ დიმიტრი შველიძე. ვინ იყო კომანდო გოგელია?, გვ. 10.

⁴ დიმიტრი შველიძე. აი, ვინ იყო, ქართველნი, ვარლამ ჩერქეზიშვილი! გვ. 259-260.

⁵ დიმიტრი შველიძე. ანარქო-სინდიკალიზმის ისტორიიდან საქართველოში, კრებულში: ზურაბ პაპასქირი 60, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2010-2013. გვ. 320.

⁶ ამასთან დაკავშირებით იხ. დიმიტრი შველიძე. პეტრე კროპოტკინის წერილები გიორგი გოგელიასადმი (1904-1913), ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, XV, თბილისი, 2019. გვ. 345-360.

კონფერენცია 1904 წლის პირველ აპრილს გაიხსნა. მასში მონაწილეობას 26 კაცი იღებდა, მათ შორის ხუთი სოციალ-დემოკრატი (მეორე დღის ბოლოს დატოვეს კონფერენცია), შემდგომში სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტია და ეროვნულ-დემოკრატები, სოციალისტ-რევოლუციონერები (ესერები) და ანარქისტები. კონფერენციის ჩატარების ორგანიზატორები გაზეთ „საქართველოს“¹ ფუძემდებლები იყვნენ.

უმთავრესი წყარო ამ შეხვედრის შესახებ არის ოქმები, რომელშიც სხვადასხვა გამომსვლელის სიტყვებიცაა შეტანილი, რასაც სამომავლო კვლევებში დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ კრების შემდეგ ფაქტობრივად, ოფიციალურად გაფორმდა სოციალისტ-ფედერალისტური პარტია, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ ქართველი ანარქისტებიც – ვარლამ ჩერქეზიშვილი, მიხაკო წერეთელი და გიორგი (კომანდო) გოგელია.²

1905 წელს რუსეთის იმპერიაში რევოლუცია დაიწყო. ამავე პერიოდს უკავშირდება საქართველოში ანარქისტული მოძრაობის კერების გაჩენა და როგორც კომანდო თავის ნარკვევში მიუთითებს, ეს კერები უმთავრესად დაკავშირებული იყო ქუთაისთან და თბილისთან. ამ კერების გაჩენის პარალელურად მრავალი პოლიტიკური მოღვაწე საქართველოს ტერიტორიაზე ბრუნდება. მათ რიგებშია კომანდო გოგელიაც. საქართველოში მის დაბრუნებასთან დაკავშირებით გიორგი დეკანოზიშვილის დღიურში ძალიან საინტერესო ჩანაწერს ვხვდებით, რომელიც 1905 წლის 21 იანვრითაა დათარიღებული. მოვიყვანო მას სრულად:

„დილით მივიღე წერილი ვარლამ ჩერქეზიშვილისაგან. მწერს გოგელიას წასვლაზედ. კროპოტკინი და სხვა ანარქისტები წინააღმდეგნი არიანო გოგელიას წასვლაზედ. რატომ? რა მიზეზია? იმისათვის, რომ „ხლებ ი ვოლიას“ რედაქციაში არის საჭირო. ნუთუ იმოდენა რუსებში სხვა კაცი ვერ ვინ იშოვნეს, ვისაც შეეძლოს წერა. რუსეთი დიდია, საქართველო კი პატარა არის. თვით გოგელია მწერს, რომ იგი უფრო თავისუფლად, უფრო სარგებლიანად იმუშავენს საქართველოში, რადგან ქართველებს იცნობს, რადგან ქართველ ხალხშია გაზრდილი. თვით რუსეთისთვისაც არ სჯობია, რომ ჩვენში განვითარდეს სოციალიზმი. მაშასადამე, უნდა გაიგზავნონ ჩვენში მომქმედნი პირნი, ისეთნი პირნი, რომელთაც უფრო ეხერხებათ ჩვენში მუშაობა, ვიდრე რუსეთში. ყველა თავის პარტიის სარგებლობას ეძებს და ანარქისტი ხშირათ ხდება ნაციონალისტად, როდესაც მის სარგებლობაზედ მისდგება საქმე. რასაკვირველია, კარგი იქმნებოდა ამისთანა სარევოლუციო ხანაში გოგელიას იქ ყოფნა, მაგრამ თუ-კი მთელ რუსეთისთვის საჭირო იქმნება, რომ აქ დარჩეს, დაუთმობთ, რადგან ბევრი სხვა დაგვითმია. მე გოგელიას დღესვე მივწერე, რომ ეგ მისი პირადი საქმე არის და თითონ უნდა ამოირჩიოს, რომელი ასპარეზი ურჩევნია სამოქმედოთ. რას ამოირჩევს, არ ვიცი!“³

მიუხედავად ამისა, როგორც გოგელიას ნარკვევიდან ჩანს, ის არა საქართველოში, არამედ რუსეთში აპირებდა დაბრუნებას, შესაბამისად, ეს ორი ცნობა ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში მოდის. ამ მონაკვეთიდან ისიც თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, თუ რამხელა მნიშვნელობას ანიჭებდა მასა და მის საქმიანობას მსოფლიო ანარქიზმის ერთ-ერთი მამამთავარი პეტრე კროპოტკინი (და სხვა იქაური ანარქისტებიც), რომელიც, როგორც ჩანაწერიდან და ვარლამ ჩერქეზიშვილისგან (პეტრე კროპოტკინის უახლოესი მეგობრისგან) ირკვევა, წინააღმდეგი

¹ გაზეთი გამოიცემოდა საფრანგეთში 1903-1905 წლებში, ქართულ ენაზე. ამასთან, გააჩნდა დამატება „La Georgie“, ფრანგულ ენაზე.

² ვინაიდან კონგრესში მონაწილე ყველა პიროვნების ფსევდონიმი გახსნილი არაა, შეიძლება მათი რიცხვი გაცილებით მეტი იყოს.

³ დიმიტრი შველიძე. გიორგი გაფრინდაშვილი; გიორგი დეკანოზიშვილი – მამულიშვილის დაბრუნება, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2010, გვ. 172.

ყოფილა (წინააღმდეგი თუ არა, უკმაყოფილო მაინც) გოგელიას რუსეთში და კერძოდ კი, საქართველოში გამგზავრებისა.

მეტი დეტალები კომანდოს საქართველოში დაბრუნების შესახებ არ გვაქვს. ზუსტად რაც ვიცით კი ისაა, ჩამოსვლიდან მალევე მან და მისმა თანამოაზრეებმა დაიწყეს ანარქისტული მიმართულების მქონე გაზეთების გამოცემა – „ნობათი“, „მუშა“, „ხმა“, „ცის ნამი“, „ქარიშხალი“. ამასთან, ის აქტიურ მონაწილეობას იღებს ქვეყანაში მიმდინარე სოციალურ და პოლიტიკურ მოვლენებში. მოვიყვანოთ რამდენიმე ცნობილ მაგალითს.

როგორც ზემოთ ითქვა, 1904 წელს შეიქმნა ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტია. მასში შედიოდნენ სოციალისტ-ფედერალისტები, ეროვნულ-დემოკრატები და ანარქისტები – სამი სხვადასხვა მიმართულების მქონე ჯგუფი. ამ სხვაობიდან გამომდინარე პარტიის პროგრამის განსაზღვრა, შედგენა და დამტკიცება რთული, წინააღმდეგობრივი საქმე გამოდგა. გადაწყდა, ჩატარებულიყო კონფერენცია, რომელიც გადაწყვეტდა ამ საკითხს. აქვე უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული კონფერენციის ჩატარების აუცილებლობა ჯერ კიდევ ქენევის კონფერენციაზე ბოლო დღეს თავად კომანდომ გააჟღერა.¹

ცხადია, კომანდო გოგელიას, თავის „თანაპარტიელებთან“ ერთად პარტიის პროგრამა უფრო ანარქისტული კუთხით ესახებოდა. გიორგი ლასხიშვილს, სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის წევრს, თავის თავზე უკისრია კომანდოსთან და მიხაკო წერეთელთან მოლაპარაკება პარტიის პროგრამის თაობაზე.

„მე პირადად, კომიტეტის დაუკითხავად და ჩემის პასუხისმგებლობით გადავდგი ერთი ნაბიჯი. მოვიწადინე გოგელიასთან და წერეთელთან მოლაპარაკება. ჯერ გოგელიასთან მივედი, ავეუსენი პარტიის მდგომარეობა, ვუმტკიცებდი ჩვენი პარტიის არსებობის საჭიროებას.

– თქვენი და მიხაკოს ჩარევა მხოლოდ არევ-დარევას შემოიტანს საქმეში, გამოიწვევს განხეთქილებას პარტიაში. ანარქიზმის საქმეს ეს დახმარებას ვერ გაუწევს, ჩვენი პარტიის არსებობას კი განსაცდელში ჩააყენებს. ჩვენ ბევრი გვყავს მემარცხენე ახალგაზრდობა, რომელიც შეიძლება ადვილად გადავარდეს ანარქიზმში. მე მგონია თქვენს ინტერესსაც არ უნდა შეადგენდეს ს.-ფედერალისტების პარტიის დანგრევა საქართველოში. მართალია, თქვენი ჩარევა და მემარცხენეების მოშორებაც ვერ მოსპობს ჩვენს პარტიას, მაგრამ რად გინდათ ხანგრძლივი კრიზისი გამოიწვიოთ პარტიის ცხოვრებაში. მე პირადად გთხოვთ, კონფერენციას ნუ დაესწრებით და პროგრამის თქვენს კონტრ-პროექტს (ჩვენ გვითხრეს, რომ ასეთი პროექტი მზადა გაქვთ) კრებას ნუ წარუდგენთ-მეთქი.

გოგელია მეუბნებოდა:

ჩვენი ჩარევა პარტიას გასწმენდს, მოაშორებს უცხო ელემენტებსო და სხვა. ბოლოს მითხრა: თუ მიხაკო წერეთელი არ წამოვა კონფერენციაზე, მეც თავს შევიკავებ, იმას მოელაპარაკეთო.“² იგივე უთქვამს მიხაკო წერეთელსაც, თუ კომანდო არ წამოვა კონფერენციაზე, არც მე წამოვალო.³

1906 წლის 29 ივნისს ხაშურთან ახლოს მდებარე სოფ. ბეკაშში, პეტრე ყიფიანის მამულში, სოციალისტ-ფედერალისტების მეორე კონფერენცია გაიმართა. „მასპინძლის სახლში სუფრა იყო გაშლილი და პოლიციის გამოჩენის შემთხვევაში, პარტიის დელეგატები სუფრას მიუსხდებოდნენ და სმა-ჭამას გამართავდნენ.“⁴ ამ კონფერენციაში, მიუხედავად ყველაფრისა, კომანდო გოგელია და მიხაკო წერეთელი მაინც მონაწილეობდნენ, როგორც სათათბირო ხმის

¹ ოქმები..., გვ. 256-257.

² გიორგი ლასხიშვილი. მემუარები, გამომცემლობა „საქართველო“, თბილისი, 1992. გვ. 203.

³ იქვე.

⁴ დიმიტრი შველიძე. გიორგი ლასხიშვილი – ჩვენ ყველანი შევადგენთ ერთ პარტიას, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2018. გვ. 55.

პატრონი. დიდი სიტყვა წარმოუთქვამს კომანდო გოგელიას, რომელსაც ანარქისტული კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაუტარებია მთავარი კომიტეტის (ე. ი. სოციალისტ-ფედერალისტთა) პროგრამა, მისთვისვე მხარი დაუჭერია მიხაკო წერეთელსაც.¹ თუმცა შიო ჩიტაძის მკვლელობის გამო (4 ივლისი) კონფერენცია გადადებულია და მისი დაკრძალვის შემდეგ კვლავ განახლებულა. ავტონომისტები როგორც ანარქისტების, ისე ეროვნულ-დემოკრატიების შეტევის ქვეშ მოექცნენ, რის შემდეგაც ამ უკანასკნელებმა დატოვეს ბლოკისტური პარტია. პარტია დატოვეს ანარქისტებმაც უკვე მესამე კონფერენციაზე, რომელიც 1907 წლის 2-7 ოქტომბერს გამართულა, თუმცა მას კომანდო გოგელია უკვე აღარ ესწრებოდა,² ვინაიდან ის კვლავ ევროპაშია.

ამგვარად, ქართველი ანარქისტებისა და სოციალისტ-ფედერალისტების გზები გაიყო. აღნიშნული გაყოფა კი დაგვირგვინდა შალვა გოგელიას 1908 წლის ნაშრომით, რომელშიც სოციალ-ფედერალიზმს აკრიტიკებდა.³

აქვე გვსურს შევხვთ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის პროგრამის საკითხს, რომლის ავტორადაც ისტორიკოსმა დიმიტრი შველიძემ და მასზე დაყრდნობით, ისტორიის დოქტორმა პაატა გერგაიამ, არჩილ ჯორჯაძე მიიჩნიეს.

რაც შეეხება ამ მოვლენების კომანდოსეულ ვერსიას. ზოგადად, ამ მიკვლეული ნარკვევიდან რამდენიმე ისტორიული დეტალის დაზუსტებაც მოხერხდა. ერთ-ერთ მაგალითს წარმოადგენს პარტიის მესამე კონფერენციისა და მისი ანარქისტული პროგრამის საკითხი, რომელსაც გიორგი ლასხიშვილი ახსენებს. ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ამ საკითხთან დაკავშირებით, პირველად აზრი ისტორიკოსმა დიმიტრი შველიძემ გამოთქვა. მან პროგრამის ავტორად არჩილ ჯორჯაძე მიიჩნია.⁴ კომანდო გოგელიას ნარკვევიდან კი ირკვევა, რომ ეს პროგრამა თავად მას დაუწერია. მოვიტანთ შესაბამის მონაკვეთს:⁵

„მაშინ კომისიის⁶ უმრავლესობამ ერთხმად დაავალა ამ სტრიქონების მწერს პარტიის ახალი პროგრამის შედგენა. ჩემ მიერ პროგრამის შესადგენად მოწონებულ იქნა შემდეგი გეგმა: გადმოქცევა ჩვენი მსოფლმხედველობა და მისგან პრაქტიკული დასკვნები გამოქვეყნა. გამოდიოდა საკმაოდ დიდი ნაშრომი 122 გვერდით წიგნის ფორმატში, რომელიც შემდეგ თავებად იყოფოდა: 1. ძირითადი საფუძველნი და სხემა თანამედროვე ურთიერთობების აღმოცენების და განვითარების; 2. კლასთა ბრძოლა; 3. კაპიტალიზმი; 4. სოციალური რევოლუცია; 5. კომუნისმი; 6. შახელმწიფო; 7. ფედერალიზმი; 8. ჩვენი ტაქტიკა; 9. პრაქტიკული მიზნები ყოველდღიურ ბრძოლაში მონაწილეობისა.

ერთი სიტყვით, ანარქისტული მსოფლმხედველობის საკმაოდ დეტალური და სისტემატური გადმოცემა. რჩებოდა მისი დაცვა და გაყვანა მესამე კონფერენციაზე... ამავდროულად, ჩემგან დამოუკიდებელი გარემოებების გამო მე ევროპაში გასვლა მომიწია. ცენტრალურმა კომიტეტმა განზრახ დააგვიანა კონფერენციის მოწვევა 9 თვით! ხოლო 9 თვე რევოლუციურ დროში – ნახევარი ასწლეულია. და მართლაც, ამ დროში ძირეული ცვლილებები მოხდა, რომლებმაც ძლიერ შეცვალა ძალთა თანაფარდობა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიაში. ძალთა თანაფარდობაში ამ ცვლილებებს განსაკუთრებით ხელს უწყობდა ორი გარემოება: პირველი, პარტიაში ნაციონალიზმის სწრაფი ზრდა, რომელსაც, როგორც საბოლოოდ დაგასკვნენ, არც თუ

¹ გიორგი ლასხიშვილი. მეშუარები, გვ. 204.

² დიმიტრი შველიძე. გიორგი ლასხიშვილი – ჩვენ ყველანი შევადგენთ ერთ პარტიას, 56-57.

³ იხ. შალვა გოგელია. კრიტიკა სოციალ-ფედერალიზმისა, გამოცემა ვ. ლაბაშიძისა, თბილისი, 1908.

⁴ დიმიტრი შველიძე. პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში, ნაკვ. 1. ფედერალისტები. გამომცემლობა არსი, თბილისი, 1993, გვ. 260.

⁵ ესარგებლობთ ჩვენივე თარგმანიდან.

⁶ იგულისხმება კომისია, რომელსაც უნდა შეემუშავებინა სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის პროგრამა და წარედგინა ის პარტიის მესამე კონფერენციისთვის (ნ. ს.).

მცირედ ხელს უმართავდა ზოგიერთი „ანარქისტი“; მეორე, ექსპროპრიაციების ნიადაგზე ბოროდმოქმედებებით გამოწვეული რეაქცია ანარქიზმის წინააღმდეგ; მესამე, ფედერალისტები ჩემ მიერ შემუშავებული პროგრამის წინააღმდეგ ძლიერ შეტევას აწარმოებდნენ, მაშინ როცა ჯგუფი, რომლის სახელითაც იყო ეს პროგრამა გამოქვეყნებული, სრულიად უმოქმედოდ იყო. ფედერალისტებმა დააარსეს ჟურნალი, რომლის მიზანიც ჩვენი პროგრამის განადგურება და დისკრედიტირება იყო.“ დიმიტრი შველიძე, თავისი მოსაზრების ერთ-ერთ არგუმენტად იმას ასახელებს, რომ არჩილ ჯორჯაძემ, ფედერალისტების საპასუხოდ დაწერა ცნობილი ნაშრომი „სოციალიზმ-ფედერალიზმი საქართველოში“.¹ ნარკვევში გოგელია ამ საკითხსაც ეხება. ვკითხულობთ: „ჩემი ამხანაგები ძალიან სუსტად პასუხობდნენ, ამხ. საბუნმა (არჩილ ჯორჯაძე, გოგელიასთან შეცდომით ვხვდებით, სინამდვილეში ჯორჯაძის ფსევდონიმია „საბუნელი“ – ნ. ს.) სცადა პროგრამის დაცვა, მაგრამ დაცვა სუსტი იყო, შემდეგ შ. გ.-მ დაწერა ვრცელი ნაშრომი პროგრამის დასაცავად, თუმცა სამწუხაროდ მან ვერ მოახერხა კონფერენციამდე მისი დაბეჭდვა.“ მიუხედავად ამ დეტალის შემოტანისა, აღნიშნულ საკითხზე პასუხის გაცემა მაინც მომავლის საქმედ უნდა მივიჩნიოთ და ის ცალკე, სპეციალურ გამოკვლევას მოითხოვს.

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ (ე. ი. 1906 წლის მიწურულს) გოგელია კვლავ ემიგრაციაშია. ამასობაში პეტრე კროპოტკინს დაწეხული აქვს „ხლებ ი ვოლიას“ „სამართალმემკვიდრე“ პერიოდული ორგანოს – „ლისტიკი „ხლებ ი ვოლიას“ – გამოცემა, სადაც აგრეთვე ვხვდებით კომანდო გოგელიას სტატიებსა (მუშათა კავშირების შესახებ, „მოწინავე დემოკრატიზმის“ მშვენიერებანი) და პუბლიცისტურ გამოხმაურებებს კ. ორგეიანის ფსევდონიმით.²

ამავე პერიოდში ეწყობა ანარქისტების სხვადასხვა კრება, რომელთა აქტიური მონაწილე და ზოგ შემთხვევაში, სულაც ორგანიზატორი, სწორედ გიორგი გოგელიაა.³ „მათგან განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ ორგეიანი. ბრწყინვალე პოლემისტი და სახიფათო დიალექტიკი, შთამაგონებლად რომ განგმირავდა თავის მეტოქეებს სიტყვიერების ტურნირზე. ორგეიანმა დატოვა მთელი რიგი სტატიებისა ანარქიზმის საკითხებზე. ზოგიერთი მისი ნაშრომი პოლემიკური ჟანრის სფეროში თითქმის „კლასიკურად“ იქცა.“⁴

პოლიციის დეპარტამენტის არქივში (ცნობა №32, 1909 წ.) ვკითხულობთ: „1906 წლის დეკემბერში სხვა გამოჩენილ ანარქისტებთან ერთად (თავადი კროპოტკინი, რუბინშტეინი) გოგელიამ პარიზში გამართა მთელი რიგი ანარქისტული კრებებისა, სადაც ანარქისტული ჯგუფების მეთაურებმა მოხსენებები გააკეთეს ჯგუფების მდგომარეობის, ამოცანების და მიზეზების შესახებ. 1907 წლის იანვარში გოგელია მონაწილეობას იღებდა პარიზში მომხდარ ანარქისტების კონფერენციაზე, რომლის მიზანი იყო: 1. იმ კითხვის გამორკვევა, თუ რამდენად შესაძლებელია ორი ჯგუფის: „ხლებ ი ვოლიას“-ს და „ბეზნაჩალიე“-ს გაერთიანება. 2. ანარქისტული ფონდის (სალარო) დაარსება. 3. წითელი ჯვრის დაარსება. 4. თანხების გამონახვა კონტრაბანდისა და ლიტერატურისათვის.“⁵

აღნიშნულ ცნობაში ნახსენები კონფერენციების შესახებ, მართალია, ბევრი არაფერი ვიცით, თუმცა შეგვიძლია ვიხელმძღვანელოთ ერთი მოგონებით, რომელიც ჟურნალ „კატორლა ი

¹ დიმიტრი შველიძე. პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში, ნაკვ. 1. ფედერალისტები. 1993, გვ. 262.

² იხ. გაზ. Листки „Хлеб и Воля“. № 9. გვ. 2-4; № 12. გვ. 2-5; № 14. გვ. 2-4; № 17. გვ. 2-4.

³ კომანდო გოგელია, გაზ. „კომუნისტი“, 1924, №294. გვ. 3.

⁴ Н. Отверженный. Главные течения в анархической литературе XX века. 3-й. Михаилу Бакунину, 1876-1926. Очерки истории анархического движения в России, 1926. გვ. 326-327.

⁵ ამხ. კომანდო გოგელიას წარსულიდან, გაზ. „მუშა“, 24 დეკემბერი, 1924, №629. გვ. 3.

სსილკაში“ გამოქვეყნდა და კომანდო გოგელიას შეეხება.¹ ავტორი ელიზავეტა კოვალსკაია იხსენებს 1903 წელს ჟენევაში, კაფე Andwerk-ში გამართულ კრებაზე კომანდო გოგელიას გამოსვლას: „ესტრადაზე დადინაზე კავკასიელის ტიპური ფიგურა, გამხდარი, ხმელი, მკვეთრი სახის ნაკვთებით, ელვარე თვალებით, ნადირის აჩქარებული მოძრაობებით, მზადყოფნაში მყოფი მტერზე თავდასასხმელად. ახლოს მისვლისას მე გავიგონე სწრაფად, როგორც მთის დინება, მხტომარე, კავკასიური აქცენტის მქონე მხატვრული სიტყვა. ეროვნების გამორკვევა ვერ შევძელი. ზუსტი, მოსწრებული სიტყვები, გესლნარევი დაცინვები კასკადურად ეყრებოდათ ანარქიზმის მტრებს, რაც დამსწრეთა ერთ ნაწილში ხმამაღალ სიცილს იწვევდა, ხოლო მეორეში – ბრაზს. ეს სიტყვა საპასუხო იყო ჩერნოვის რეფერატზე.“²

პოლიციის დეპარტამენტის ზემოთმოტანილი ამონაწერიდან ვიგებთ, რომ 1908 წელს გოგელია გაზეთ „ბურევესტნიკის“ რედაქტორთა წევრებს შორისაა.

ამავე პერიოდში უნდა მომხდარიყო განხეთქილება თავად ქართველ ანარქისტებს შორისაც, რამაც, ფაქტობრივად, საბოლოოდ დაასრულა საქართველოში ანარქისტული მოძრაობის გამარჯვების რაიმე იმედი. საქმე ისაა, რომ ვარლამ ჩერქეზიშვილი და მიხაკო წერეთელი დასაშვებად მიიჩნევდნენ სახელმწიფოს არსებობას და საქართველოსთვის, როგორც ცალკე დამოუკიდებელი პოლიტიკური სუბიექტის არსებობისთვის იბრძოდნენ. კომანდო გოგელია საქართველოში ანარქიზმის სიკვდილის საკითხს თავის ნარკვევში გადმოსცემს. ანარქისტული მოძრაობის “კვდომისკენ წასვლას” ხელს უწყობდა თანაპარტიელთა “რენეგატობა”. მისი თქმით, “ყველაზე ძლიერი დარტყმა ქართულ ანარქიზმს უპირობოდ ვ.-ს (იგულისხმება ვარლამ ჩერქეზიშვილი – ნ. ს.) რენეგატობამ მიაყენა. ფედერალისტები, უნდა ვიყოთ მართალნი, ვერასოდეს ურიგდებოდნენ და ახლაც არ მოურიგდებიან იმდენად უხეშ, გაუხეხდავ ნაციონალიზმს, როგორსაც ურიგდება ყოფილი ამხანაგი და „ყოფილი ადამიანი“ ვ. ყველა არანაციონალისტ ქართველს ის მოღალატედ თვლის.“

1910-იანი წლებისთვის გოგელიას ჯანმრთელობის მდგომარეობაში სერიოზული პრობლემები იჩენს თავს. ზოგიერთი წყაროს მიხედვით ჯანმრთელობის პრობლემები მას 1900-იან წლებშიც ჰქონდა. იგივე ე. კოვალსკაიას მოგონებაში ვკითხულობთ: „გოგელია, ჯერ კიდევ მაშინ ავადმყოფი...“³ *ჯერ კიდევ მაშინ*-ში ავტორი 1903-04 წლებს გულისხმობს. ამისავე დასტურად უნდა ჩაითვალოს პეტრე კროპოტკინის შემდეგი წერილი, რომელიც 1908 წლის 14 მარტითაა დათარიღებული: „ჩემო ძვირფასო გიორგი, ჩვენ ერთმანეთისთვის დიდი ხანია არ მიგვიწერია, თითქმის დავკარგეთ კიდევ ერთმანეთი მხედველობიდან, და აი ახლა მე ვიგებ ... რომ თქვენ პარიზში საავადმყოფოში წევხართ. თქვენ კი ძვირფასო ლილია ვლადიმეროვნა (გიორგი გოგელიას მეუღლე – ნ. ს.), ერთი სიტყვაც კი არ მომწერეთ. რა დაგემართა ჩემო გიორგი? თქვენი გული თითქმის ყოველთვის ვერ იყო წესრიგში, მაგრამ ახლა, რომელიღაცა წყლული სხვადასხვა ფორმით საიდან აღმოგჩნდათ.“⁴

1910-იან წლებში კომანდო გოგელია კვლავ პუბლიცისტური საქმიანობითაა დაკავებული და თანამშრომლობს ანარქისტულ გაზეთ „გოლოს ტრუდა“-სთან, სადაც აქვეყნებს წერილების სერიებს.

10-იანი წლების საკითხზე კიდევ ერთი საკითხის დაზუსტება გვსურს. ერთ-ერთ ფრანგულ საიტზე მითითებულია, რომ ანარქისტმა კომანდო გოგელიამ ტერაქტის მოწყობა განიზრახა.

¹ რედაქტორს სტატიის სათაურზე შენიშვნა აქვს გაკეთებული – „კომანდო გოგელია გარდაიცვალა გასული წლის დეკემბერში, თბილისში და 25 დეკემბერს დაკრძალეს ადიგლობრივ პანთეონში“.

² Е. Ковальская. Мое знакомство с Командо Гогелиа (Оргейани), *ჟურნ. Каторга и Ссылка*, 1925, №3. გვ. 212.

³ Е. Ковальская. Мое знакомство с Командо Гогелиа (Оргейани). გვ. 213.

⁴ დიმიტრი შველიძე. პეტრე კროპოტკინის წერილები გიორგი გოგელიასადმი (1904-1913). გვ. 354-355.

სტატიას დართული აქვს საკარტოთეკო ფოტოც, რომელიც ჟანდარმერიის მიერაა შედგენილი.¹ თუმცა მასზე გამოსახულია შალვა (იოსებ) გოგელია, ე . ი. კომანდოს ძმა.² როგორც ჩანს სწორედ შალვა გოგელიას სურდა ხსენებული ტერაქტის მოწყობა და არა მის ძმა კომანდოს, რომელიც თავისი პუბლიცისტური წერილებიდან გამომდინარე რომ ვთქვათ, საერთოდ არ ეთანხმებოდა ძალადობის გზით ბრძოლას.³ აღნიშნული ფაქტის შესახებ გაზეთ „კავკაზშიც“ ვხვდებით ცნობებს. როგორც 1914 წლის 145-ე ნომერში გამოქვეყნებული ცნობიდან („რუსების დაპატიმრება პარიზში“) ვიგებთ, ტროიანოვისა და კირიჩენკოს საქმესთან დაკავშირებით პარიზში რამდენიმე ქართველიც დაუკავებიათ. „სააფეთქებელი ნივთიერებების შენახვის ბრალდებით პარიზში დაკავებულ არიან უსტინოვი, გოგელია და აბაშიძე.“ როგორც გაზეთი განმარტავს, სამართალდამცავ ორგანოებში არსებობდა ვარაუდი, რომ ეს ჯგუფი საფრანგეთის პრეზიდენტ რეიმონდ პუანკარეზე აპირებდა თავდასხმას.⁴ მომდევნო ნომრიდან ცხადი ხდება, რომ დაპატიმრებულები პონტუაში გადაუყვანიათ.⁵ გაზეთის იმავე ნომერში საქმის მეტი დეტალი ხდება ცნობილი, საუბარია, რომ გოგელია წარმოშობით ქუთაისიდანაა და იმჟამად საფრანგეთში ყალბ მექანიკურ ელექტრო-საოსტატოს ფლობდა.⁶ 1-ელი ივლისის ნომრიდან კი უკვე ნათელი ხდება, რომ დაპატიმრებულები დროებით გაუთავისუფლებიათ,⁷ თუმცა, როგორც ჩანს, საქმის წარმოება შეწყდა, ვინაიდან მათი ბრალეულება, სავარაუდოდ, არ დადასტურდა.

კომანდო გოგელიას ცხოვრების უკანასკნელი წლების შესახებ, რომელიც დასავლეთ საქართველოში გაუტარებია, ინფორმაცია არ გვაქვს. სიცოცხლის ბოლო წლებში ის აღარ (ან ვეღარ) მონაწილეობდა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ერთადერთი ცნობა, რასაც ჩვენ ძიების პროცესში წავაწყდით, 1921 წლის იანვრის თვით თარიღდება – სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლიუციო პარტიის მთავარი კომიტეტის ორგანო „სახალხო საქმეში“ ვხვდებით ჩანაწერს: „ტფილისში ჩამოვიდა ცნობილი ემიგრანტი ანარქისტი კამანდო გოგელია.“⁸

ჩვენ ზემოთ ვახსენეთ, რომ საბჭოთა საქართველოში კომანდო (როგორც ზოგიერთ მაშინდელ გაზეთში წერენ – კამანდო) გოგელიას ფიგურა არ იყო დევნილი. მეტიც, გაზეთ „მუშა და გლეხში“ ვხვდებით მოკლე განცხადებას: „ქუთაისის სამაზრო რევოლუციონურმა კომიტეტმა ამა წლის 14 ივნისის სხდომაზე დაადგინა მიეცეს ერთდროული დახმარების სახით ასი ათასი (100,000) მანეთი, პოლიტიკურ მოღვაწეს ანარქისტ კომანდო გოგელიას“.⁹ თუმცა ეს საბჭოთა საქართველოს არსებობის პირველი წელი იყო, როდესაც რაღაც-რაღაცები ცოტა განსხვავებულად მიმდინარეობდა ქვეყანაში. თუმცა, ალბათ უნდა ვივარაუდოთ, რომ მისი ფინანსური თუ სოციალური მდგომარეობა კარგი არ უნდა ყოფილიყო. ამაზევე უნდა მიაწინებდეს 1925 წლის ივნისში, გაზ. „მუშის“ რედაქციისადმი გაგზავნილი ვინმე ლ. ყ.-ს¹⁰ ერთი წერილი, სადაც კკითხულობთ: „პატივცემულო რედაქტორო, გთხოვთ თქვენი გაზეთის

¹ Georgi Goguelia (1878-1924) <https://www.estelnegre.org/documents/gogelia/gogelia.html> ბოლოს ნანახია 21.01.2024

² იხ. თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს ონლაინ-კატალოგი <https://archival-services.gov.ge/jandarmeria/preview/1194> ბოლოს ნანახია 21.01.2024.

³ გამოსაქვეყნებლად გამზადებთ მის პუბლიცისტურ წერილს „ანტიმილიტარიზმი“, საიდანაც კარგად ჩანს მისი დამოკიდებულება.

⁴ გაზ. Кавказ, 1914, №145, გვ. 2.

⁵ გაზ. Кавказ, 1914, №146, გვ. 2.

⁶ გაზ. Кавказ, 1914, №146, გვ. 4.

⁷ გაზ. Кавказ, 1914, 1 ივლისი, №147, გვ. 2.

⁸ გაზ. „სახალხო საქმე“, თბილისი, 29 იანვარი, 1921, №1039. გვ. 3.

⁹ დახმარება გოგელიას, გაზ. „მუშა და გლეხი“, ქუთაისი, 1921, №23. გვ. 2.

¹⁰ შესაძლოა წერილის ავტორია მწერალი ლევან დავითის ძე ყიფიანი (1863-1936), რომელიც თანამშრომლობდა სხვადასხვა პერიოდულ გამოცემასთან (მათ შორის, რუსულ) და აქვეყნებდა თარგმანებს, მოთხრობებს, ლექსებს, რეცენზიებს...

უახლოეს ნომერში მოათავსოთ შემდეგი: ს. ღუბაშუში (ოზურგეთის მაზრა), სცხოვრობს ამას წინად გარდაცვალებულ, ცნობილ ანარქისტ-კომუნისტის კომანდო გოგელიას (ორგეანი) დედა, რომელიც განიცდის უკიდურეს ნივთიერ გაჭირვებას, საჭიროა ყურადღება მაიქციონ კ. გოგელიას მეგობრებმა და აღმოუჩინონ მის მშობელს საჭირო დახმარება.¹ მატერიალური კეთილდღეობით, ზოგადად, ნაკლებად, რომ რევოლუციონერი იყოს აღჭურვილი. ჯერ კიდევ 1900-იანი წლების მეორე ნახევარში, 1907 წ. 18 სექტემბერს „არჩილ ჯორჯაძე თამარ ფალავანდიშვილს წერდა კ. გოგელიას შეჭირვებული მატერიალური მდგომარეობის შესახებ. 1905 წ. ივლისში გიორგი დეკანოზიშვილი პარიზიდან თამარ ფალავანდიშვილს კომანდოს შესახებ სთხოვდა: „თქვენ ნურას მისწერთ, რადგან ძრიელ თავ-მოყვარეა და მე სხვანაირათ მივწერ. რომ არ ეჩოთიროს, მარტო კომანდოს კი არა საჭიროა ფული, აქ ბევრ ჩვენ ამხანაგებს უჭირთ.“²

კომანდო გოგელია 1924 წლის 21 დეკემბერს, ღამის 2 საათზე გარდაიცვალა.³ გაზეთ კომუნისტში ვკითხულობთ: „ჩვენმა თანამშრომელმა ამიერკავკასიის სამეცნიერო ასოციაციის მდივან ამხ. როგდაევთან და უხუცეს რკინისგზელ – ამხ. ოქუაშვილთან ერთად ინახულეს გუშინ ფსიქიატრიული საავადმყოფო, სადაც გოგელია გარდაიცვალა. ამხანაგებმა ძლიერდღეობით იცნეს განსვენებული გოგელია, იმდენად შეცვლილი იყო მისი სახის გამომეტყველება ავადმყოფობის და სიკვდილის გამო.“ ამასთან, სტატიის ავტორი დასძენს, რომ მისი დაკრძალვის ხარჯებს სრულად დაფარავდა საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭო.⁴ ჩაინიშნა დამკრძალავი კომისიის სხდომაც, 23 დეკემბრის დღის 11 საათზე, მასში შედიოდნენ: არაქელა ოქუაშვილი, არ. რუხაძე, ლადო ღუმბაძე, გ. გორდეზიანი, ს. ჯაფარიძე, ნ. როგდაევი, ნ. ლეჟავა, ხახანოვი.⁵

და მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთხსენებულ ნიკოლაი როგდაევთან გიორგი გოგელიას საკმაოდ დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდა ემიგრაციის 1910-იან პერიოდში, სწორედ როგდაევი იყო ერთ-ერთი პირველი, ვინც მის გარდაცვალებას გამოეხმაურა, თანაც საკმაოდ ვრცელი წერილით.⁶

მოვიყვანოთ გარკვეულ მონაკვეთებს, ვინაიდან ბიოგრაფიული კუთხითაც მნიშვნელობის მატარებელია.

„... ჩვენ 900 წლებში საზღვარგარეთ მცხოვრებ რუს ემიგრანტებს, კარგათ გვახსოვს ამხანაგი გოგელია და არასოდეს არ დაგვაიწყდება მისი დაუღალავი მუშაობა იმ ახალგაზრდობის პოლიტიკურათ გაწვრთნის საქმეში, რომლებმაც აქტიური როლი ითამაშა რუსეთის პირველ რევოლუციურ მოძრაობის დროს. რუსეთის რევოლუციის წინა ხანებში საფრანგეთსა და შვეიცარიაში მცხოვრებ ახალგაზრდა რევოლუციონერებისათვის, ამხ. გოგელია იყო მეტად პოპულარული მასწავლებელი, რომელიც მოუწოდებდა მათ სოციალურ რევოლუციისაკენ

მოდის 17 წლის თებერვალი, ისევ იმედი, ისევ ხალისი ბრძოლის, ყველა აღტკინებული. ყველა „შინ“ მიიჩქარის რევოლუციის გასაღრმავებლად, გასაფართოვებლად. უკვე სერიოზულად დაავადებული, ფიზიკურად შერყეული, მაგრამ სულიერად ისევ ახალგაზრდა, ისევ ბრძოლის ცეცხლით აღვზნებული ამხ. გოგელია ყველაზე წინ მიემგზავრება რუსეთში. ამ დროიდან იწყება

¹ გაზ. „მუშა“, 1925, №769. გვ. 7.

² დიმიტრი შველიძე. ვინ იყო კომანდო გოგელია? გვ. 11.

³ გაზეთებში თარიღი შემდეგნაირადაა: 21 დეკემბრის საღამოს 2 საათი, შესაძლოა ნაგულისხმევი იყოს უკვე 22 დეკემბრის ღამის ორი საათი.

⁴ კომანდო გოგელიას გარდაცვალება, გაზ. „კომუნისტი“, 1924, №293. გვ. 2.

⁵ გაზ. „კომუნისტი“, 1924, №293. გვ. 4.

⁶ ნ. ლოგდაევი. ამხ. კომანდო გოგელია (ორგეანი), გაზ. „კომუნისტი“, 25 დეკემბერი, 1924, №295. გვ. 2.

ტანჯვით აღსავსე მისი ცხოვრება მოსკოვსა და პეტერბურგში. 1917-1919 წლები სავსებით აბალღამებს მის მოუსვენარ სულსა და სხეულს... გასაბჭოების შემდეგ სცხოვრობს ქუთაისში თავის ძმასთან, შემდეგ კი მეუღლესთან, რომელსაც გადაყავს იგი ქობულეთში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭო უწევს მას დახმარებას, მაგრამ ყველაფერი ამაოა... დაუნდობელი სენი ისევ განაგრძობს თავის საშინელ საქმეს. არავითარი ნიშანი არ იყო მისი მორჩენისა. ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია მისი ნაწარმოების გამოცემა. საქართველოს მუშები, გლეხები და მოსწავლე ახალგაზრდობა უნდა იცნობდეს შრომას და სახელს იმისას, ვინც ოცი წლის განმავლობაში ქადაგებდა სოციალისტურ რევოლუციას და ვინც მთელი თავისი ენერგია და სიცოცხლე მოახმარა მშრომელთა გათვითცნობიერების საქმეს.“¹

გიორგი გოგელია 25 დეკემბერს დაკრძალეს. როგორც გაზეთშია აღნიშნული, „სიცოცხლეში ცხოვრების სიცივემ ჩამოაშორა ბევრი თანამგზავრი, ისე სამარეში ჩასვენების დროსაც შეუხვდა ბუნების სასტიკი სიცივე და მრავალ ჩვეულებრივ პატივისმცემელთა შორის შერჩენ მხოლოდ ერთგული მოსიყვარულე და მეგობრები. მით უფრო გულწრფელი იყო ტრადიკულად განწირულ მებრძოლის დასაფლავება ამ ძალების დამხვრელ ქარსა და სიცივეში. პირველი საპატივსაცემო სიტყვა ეკუთვნის მის თანამებრძოლ მეგობარსა და მოსიყვარულეს ს. ჯაფარიძეს... სამგლოვიარო პროცესია მიემართება დიდუბისკენ პირდაპირ გზით. მუშათა კლუბის წინ ცხედარი დაასვენეს და თბილისის მებრძოლ მუშათა სამ წარმომადგენლის პირით² სახელოვან მებრძოლს ემშვიდობება საქართველოს მთელი მშრომელი ხალხი...“³

ამრიგად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ გიორგი გოგელია ქართული და ზოგადად, მსოფლიო ანარქისტული მოძრაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წევრი, იდეოლოგი და წინამძღოლი იყო და ვფიქრობთ, აუცილებელია, რომ მისი ბიოგრაფიის დეტალების დაზუსტება კვლავაც გაავარძელოთ.

Nikoloz Sarajishvili

The Centre for Contemporary History

**NEW MATERIALS FOR THE BIOGRAPHY OF THE ANARCHIST KOMANDO
GOGELIA AND THE HISTORY OF THE ANARCHIST MOVEMENT IN GEORGIA
RESUME**

While working on the issue of Georgian anarchism, we came across an essay by Komando Gogelia, which was written in Russian in 1908 and is entitled „For the history of the Anarchist movement in Georgia“. The author's narrative is mainly placed in the chronological framework of the revolution of 1905-1907, although his first chapter is devoted to the issue of the introduction of the doctrine of socialism in Georgia. In general, the anarchist movement in Georgia is a subject of a separate study, and its research is a matter for the future. In this regard, the revealed essay is an important contribution to the future perfection of this issue and not only. So, in this article, we would like to clarify a few details from the history of Anarchist movement in Georgia, in which, this essay is important source.

¹ ნ. ლოგდავეი. ამხ. კომანდო გოგელია (ორგეიანი), გაზ. „კომუნისტი“, 25 დეკემბერი, 1924, №295. გვ. 2.

² აქ იგულისხმებიან ყოფილ პოლიტკატორღელების სახელით ამხანაგი სტეპანოვი, ტფილისის აღმასკომის სახელით – ამხ. სიხარულიძე და რკინიგზის დეპოთა მუშების სახელით ამხ. ლუკაშევიჩი (კომანდო გოგელიას დასაფლავება, გაზ. „მუშა“, 26 დეკემბერი, 1924, №631. გვ. 3).

³ კომანდო გოგელიას დასაფლავება, გაზ. „კომუნისტი“, 1924, №296. გვ. 2.

THE WORLD'S LEADING TRANSPORT AND TRANSIT HUB: AZERBAIJAN-TÜRKIYE-GEORGIA

Abstract

In the new world order established after the collapse of the USSR at the end of the 20th century, mutual and beneficial cooperation between states located in close geographical proximity came to the fore. In this regard, the South Caucasus, as one of the most sensitive geopolitical regions of the world with rich resources, stands out. New formats of cooperation began to emerge in the Caucasus.

Principally, high-level strategic relations have been established between Türkiye, Azerbaijan and Georgia. Cooperation between the countries was expanded for the most part in the field of transport. Obviously, the creation of the Azerbaijan-Georgia-Türkiye triangle was caused by historical and cultural ties, geographic neighborhood, being part of a single transit corridor, favorable conditions and political will. The territory of Georgia was especially stand in need of the general infrastructure transport projects implementation in the region. Due to the fact that Georgia is a transit country, that ensures the transition between Europe and Asia. Furthermore, the aggressive policy of Armenia, another South Caucasus country, made Georgia a country of convenience. All the same, the establishment of a railway connection between the three countries has formed a favorable ground for Central Asian republics, which have great transport potential, to Türkiye and other European countries. Currently, cooperation relations between the three states in both bilateral and multilateral formats are to be remained unaltered. In terms of transport and transit issues, the region will gain a more significant position with the implementation of projects between Türkiye, Georgia, and Azerbaijan.

Key words: Türkiye, Georgia, Azerbaijan, Historical Silk Road, TRACECA, Baku-Tbilisi-Kars

Introduction

It is obvious that in the period of industrialization, the regions with oil, natural gas and all alternative energy sources and the region where the countries providing the transmission of these energy sources are located as a key point on the international platform.

In this context, the significance of transport is reflected once again. Particularly, in the 19th century, the railway, which was as a sign of the political and economic power of the states, again became a strategic and preferred means of transportation in the world. As is common knowledge, there is a certain history of railway construction in the region. Railway construction in the South Caucasus was started not from Baku, but from the opposite direction - from Poti.

The 294 km long Poti-Tbilisi railway was authorized in 1872 and in 1879, Czar Alexander II authorized the construction of the 548 km long Baku-Tbilisi railway. At the same time, a 105-km railway line was built from Samtredi station on the Poti-Tbilisi railway to Batumi port. From May

1883, the trains started operating directly from Baku to Batumi. Batumi, as a small settlement, soon developed due to Baku oil and became one of the world's major port cities.¹

The Construction of the South Caucasus or Baku-Tbilisi-Poti line was completed in 1883, thus, remained as the main railway in the region. After Russian Empire occupied a part of Eastern Anatolia in 1878, the construction of the branch from Tiflis to Marabda, Gyumri and Kars was completed in 1899. The Historical Silk Road, which lost its commercial and political value due to the discovery of new transport routes with Great Geographical Discoveries, as well as the rise and development of sea transport, has regained its essence as the “New Silk Road” for states in the 21st century.

A part of the historic Silk Road, which plays a key role in the transport corridor, especially on the Eurasian continent, belongs to the Caucasus countries. Consequently, this region has the feature of being an economic center as a region that partially hosts energy sources and provides transmission. Türkiye is also among the states that recognize each of the republics that declared their independence as a consequence of the Soviet Empire collapse. Türkiye was the first country in the region that recognized the independence of Azerbaijan and Georgia. The main objective in the direction of the Turkish government's foreign policy was to strengthen the integration of the region in the first place, in order to accelerate security cooperation in the South Caucasus. This period could be indicated as an opportunity for economic and trade relations. Concurrently, the Republic of Türkiye investigated to projects that ensure the hydrocarbon resources of the Caspian Sea reach the European markets. From this point of view, Georgia and Azerbaijan have become one of the key countries in terms of energy projects as well as numerous transport projects. Accordingly, in addition to energy projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan, Baku-Tbilisi-Erzurum, TANAP and TAP, the territory of Georgia was especially a key place for the implementation of general infrastructure projects such as the Baku-Tbilisi-Kars railway. The revival of the Silk Road came up in the new historical conditions. In the past, this road was one of the longest and most important international trade routes in history, starting from Beijing, passing through Central Asia, one branch to Iran (Tehran-Tabriz and Dogubeyazid) and the Caucasus (Gumru-Kars-Erzurum), and the other branch to the south of Damascus.² This region has the feature of being an economic center as a region that hosts energy sources to a certain extent and provides transmission.

The Transport Corridor Europe Caucasus Asia (TRACECA)

The collapse of the USSR in 1991, created a geopolitical power gap in the Caucasus. In order to fill this power gap, regional and global powers tried to exert influence on the region in certain ways. The Caucasus and Central Asian countries located at the intersection of Europe and Asia contain 16% of the world's oil reserves. The desire of the European Union (EU) to improve trade relations with this region necessitated the preparation and implementation of a new transport policy due to the geographical distance of the region. Many experts believe that the key reason for the European Union's attention to this region was precisely the energy factor. To achieve this objective, the European Union put forward the TRACECA project, which it called the “Silk Road of the XXI century”. The mentioned project of the European Union furthermore aims to revive East-West trade on the Silk Road.³ The European Union's TRACECA – “The Transport Corridor Europe Caucasus Asia” - program was proposed at the conference held in Brussels in May, 1993 with the

¹ Dəmir yolu daşımaları:[Elektron resurs] // <https://socar.az/az/page/demir-yolu-dasimalari>

² Doğanay, H. Türkiye Ekonomik Coğrafyası. Konya: Öz Eğitim Yayınları. (1995). s.461

³ Gorshkov T., Bagaturia G. TRECECA- Restoration of Silk Road: [Electronic resource] // Japan Railway & Transport Review, 2001, 28 September. URL: www.jrtr.net/jrtr28/pdf/f50_gor.pdf

participation of trade and transport ministers of the Caucasus and Central Asian countries (Azerbaijan, Armenia, Georgia, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan). The Brussels Declaration was adopted by the participants of the conference, which provides for the implementation of the TRACECA technical assistance program. At the conference organized in Brussels in 1993, Türkiye's membership was not on the agenda. The EU intended access to the Caucasus countries through the territory of Georgia. At the next stage, the participation of Türkiye in the implementation of the projects considered as an essential step by EU. On September 7-8, 1998, an international conference dedicated to the restoration of the Historical Silk Road was held in Baku, with the participation of the heads of state of 9 countries (Azerbaijan, Bulgaria, Georgia, Kyrgyzstan, Moldova, Romania, Türkiye, Uzbekistan, Ukraine), 13 international organizations and delegations from 32 countries; the main multilateral agreement "On International Transport for the Development of the Europe-Caucasus-Asia Corridor" was signed on the basis of the TRACECA Program; the Baku Declaration was adopted. In accordance with the multilateral agreement, in addition to the 8 countries that previously signed the TRACECA agreement, Türkiye, Ukraine, Moldova, Romania and Bulgaria also signed up for that. It was decided to establish an intergovernmental commission to implement the provisions of the main multilateral agreement. Therefore, the TRACECA project has become one of the significant multilateral transport projects that both Türkiye and Georgia participated. Innumerable points stipulated in the main multilateral agreement that created favorable conditions for the implementation of Türkiye's Georgian policy. Primarily, the agreement envisaged the development of economic, trade and transport relations along the interregional geopolitical axis of the Europe-Black Sea-Caucasus-Caspian Sea-Asia line. This was in line with Türkiye's goal of accessing the Caucasian and Central Asian markets through Georgia. The TRACECA program, signed in Baku in 1998, soon began to be accepted as a cooperation format aimed at development in the field of transport along the Europe-Caucasus-Asia corridor and attracted other countries as well. Currently, TRACECA transport corridor extends from Bulgaria, Romania, Eastern Europe, Ukraine to Türkiye. It is connected to the transport networks of the South Caucasus via the Black Sea from the ports of Poti and Batumi in Georgia.

Baku-Tbilisi-Kars: "Iron Silk Road" between East and West"

The Baku-Tbilisi-Kars railway (BTK) project is a significant part of this project for both Türkiye and the South Caucasus region. The Baku-Tbilisi-Kars railway, which is part of the Middle Corridor project, connects Türkiye with Georgia, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan and China through railways. While this project has a vital importance in terms of strengthening Türkiye's relation with neighboring geographies, its essential feature stems from its location in the middle of a huge transportation corridor that runs along the middle line of Eurasia.¹ It should be indicated that in this context, the issue of building a railway line connecting Tbilisi and Kars has been a topic of discussion since the 90s of the 20th century. The prospective plan includes delivering a second branch of the Kars-Tbilisi railway to Trabzon port. This was aimed at ensuring the connection of railways with the seaways.

The commissioning of the railway was a significant event for Türkiye. Due the closed border with Armenia for many years, Türkiye communicated with the Caucasus and Central Asian regions through Iran². At the same time, the key point is that, although the countries of the former Soviet Union are very rich in raw materials and energy sources, Türkiye has the food and consumer goods in the need of these countries and which may be difficult to meet for them from Western countries.

¹ Özpay G.A. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Türkiye açısından jeopolitik önemi // Marmara Coğrafya Dergisi. 2018, ocak. s.37, s. 104

² Özpay G.A. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Türkiye açısından jeopolitik önemi // Marmara Coğrafya Dergisi. 2018, ocak. s.37, s. 104.

In the economic and commercial sense, the main partner and target country of Türkiye is Azerbaijan. Georgia is a country that plays a key role in reaching Azerbaijan and the Central Asian markets from there, as well as reaching the northern and southern regions of Russia. The Turkish state rightly believed that the establishment of a railway connection between Türkiye, Georgia and Azerbaijan would form a advantageous ground for connecting the Central Asian republics with a large transport potential to Türkiye; from the transport and transit issues point of view, with the implementation of this project, Türkiye would gain a more important position within this framework, transport projects such as Pan-European and TRACECA (The Transport Corridor Europe Caucasus Asia) were put forward in order to integrate the first transport corridors with Asian countries into the center of Europe. Among these projects, TRACECA, also known as the modern Silk Road project, is defined as the Europe-Caucasus-Asia Transport Corridor.¹

After Armenia invaded Kalbajar in 1993, Türkiye closed the borders with the aggressor country. As an alternative to the closed road, the construction of a railway line between Azerbaijan and Türkiye that passes through the territory of Georgia was discussed for the first time at the meeting of the Joint Transport Commission between Türkiye and Georgia held in Ankara on July 26-29, 1993.² On July 20-21, 2002, at the meeting of the transport ministers of Türkiye and Georgia in Istanbul, the protocol signed on the mentioned project implementation and the protocol stipulated preparatory process.³ Since 2003, process has been started in the direction of re-realization of the project. The President of Georgia Mikheil Saakashvili discussed the issue with the then Prime Minister of the Republic of Türkiye Recep Tayyip Erdogan in Ankara, and with the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, in Tbilisi and emphasized the significance of the project implementation. The first official discussions on the project were held during the official visit of President Ilham Aliyev to Georgia on July 14, 2004. The construction agreement was signed between the three countries in January 2005. The Armenian lobby and diaspora, which opposed this project because it passes outside of Armenia, appealed to the US government not to allocate funds for the construction of the road. The United States and the European Union, which refused to finance the construction, demanded the opening of the Kars-Gyumru-Tbilisi railway line, passing through the territory of invader Armenia, instead of the Baku-Tbilisi-Kars railway.

The issue related to this project included in the the agenda of the 7th Türkiye-Georgia Joint Transport Commission held in Tbilisi on December 29, 2004. On February 7, 2007, the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, Prime Minister of the Republic of Türkiye Recep Tayyip Erdogan and President of Georgia Mikheil Saakashvili signed the contract concluding the Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway project between Türkiye-Azerbaijan-Georgia in Tbilisi. The foundation of the BTK railway project was laid in 2007 in Georgia, and in 2008 in Kars. The ceremony dedicated to the laying of the Georgian section railway foundation was held on November 21, 2007 at the Marabda station in the Tetri-Skaro region of Georgia. President Ilham Aliyev, President of the Republic of Türkiye Abdullah Gul and President of Georgia Mikheil Saakashvili, as well as guests from the European Union, the United States and other countries attended the ceremony. The construction of the BTK railway project, implemented within the frame of TRACECA, had many problems for many years. Especially with the lobbying activities of Armenia, it was difficult to find financial resources from the West for the project. The state of Azerbaijan, which resolutely rejected the pressures of the United States, later undertook the financing of the railway line construction. Within the framework of the project, Türkiye and Azerbaijan financed the railways within their borders, while Georgia used a loan. Azerbaijan provided a loan of 220 million dollars for the

¹ Akbulut, G. Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye Demiryolu Ulaşımı. Ankara: (2010). Anı Yayıncılık.s.247

² Qasımlı,Musa.Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. II cild (2003-2021) BAKI – BDU – 2021, s.41

³ Taşkın M. Bağımsızlığından sonra Gürcistan-Türkiye ilişkileri /Yüksek lisans tezi. İzmir, 2006, s.123.

railway construction of the part within the borders of Georgia.¹ Georgia had to construct the approximately 30-kilometer line from the Turkish border to Akhalkalek and rebuild the existing 160-kilometer line to the Azerbaijani border within the 25-year 220 million dollar loan received from Azerbaijan at the rate of 1% per year. The project was supposed to be completed in 2009. The construction of the Georgian section railway line was conducted by Azerbaijan's "Azerinshaat servis" company, and the construction of the 76 km section in Türkiye by Türkiye's "Ozgun Yapı Chelikler" company. However, the Russian-Georgian war in August 2008 and the global financial crisis slowed down the construction process. In accordance with the preliminary estimates, 1.5 million passengers and 3 million tons of cargo should have been transported in 2010 and 3.5 million passengers and 16.5 million tons of cargo per year in 2034. A protocol was signed for Kazakhstan to join in this road.² Consequently, despite all these difficulties, the Türkiye-Azerbaijan-Georgia triad started the BTK project with great determination. The first test passenger train from Tbilisi to Akhalkalek was launched on September 27, 2017. A railway line with a capacity of 1 million passengers and 6.5 million tons of cargo was commissioned in 2017. In 2034, it is aimed to increase the number of passengers on the line to 3 million, and the cargo capacity to 17 million tons. By virtue of the BTK railway, the connection with the Republics of the Caucasus and Central Asia is provided in a shorter time. In connection with this transport corridor, it is aimed to develop economic relations between European and Asian countries. The provided non-stop rail transport will also make an important contribution to the economic integration of the two continents. The BTK project implemented within the framework of TRACECA will provide the development of competition in international passenger and cargo transportation, as well as the gateway to the West for the Central Asian republics. The integration of this project with the Central Asian Republics will also develop the infrastructure of the states in that region. The construction of the Baku-Tbilisi-Kars railway made it possible to further increase the turnover of goods between Türkiye, Georgia and Azerbaijan. The following points will serve to increase the transit potential of the countries of the region, accelerate the processes of integration into Europe, and further develop cooperation within the framework of the European Neighborhood Policy: the implementation of the international project on the new Baku-Tbilisi-Kars railway line; the construction of a railway tunnel in the Bosphorus; the connection of the Trans-European and Trans-Asian railway networks; goods and passengers export to Europe and Asia by passing directly through the territories of Azerbaijan, Georgia and Türkiye;

The project implementation is of great importance in terms of economic efficiency, speed and time frequency, safety and reliability. In the future, the attraction of cargo belonging to European and Asian countries to this railway will increase the volume of intermodal and container transportation in both directions.³

Georgia gained political power through BTK railway. In addition, transit cargo and passenger transports not only contribute greatly to the economy of Georgia, but also have a great impact on the economic return. This is very important factor for Georgia. Another important economic benefit of the BTK railway to Georgia is tourism. Non-stop railway transportation from Europe accelerates the development of tourism in Georgia. At the same time, it makes a significant contribution to economic life, as it will provide development in various sectors for both Türkiye and South Caucasus countries.

¹ Hasanov, A. M. Hazar - Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Politikası. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 2016. ss. 22-146,

² Əliyev, İ.H. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Bakı – Tbilisi – Qars dəmiryolunun Gürcüstan hissəsinin təməlqoyma mərasimində // İnkişaf məqsədimizdir. Bakı: Azərneşr, c. 27. 2015, – ss. 263-264. .

³ Bakı – Tbilisi – Qars yeni dəmir yolu:[Elektron resurs] // <https://oilfund.az/projects/6>

Conclusion

As might be expected, these projects executed in a multilateral format will play a crucial role in the restoration and reconstruction of the historical Silk Road, and will greatly increase the strategic significance of the Caucasus region and Türkiye. Another important point is that, in this context, Türkiye and the Caucasus countries have become a convenient transport corridor for issues such as the development of international transportation of hydrocarbon resources, transport safety, environmental protection, and the creation of equal competitive conditions between different types of transport. Baku-Tbilisi-Kars railway and other transnational transport and communication projects not only boosted the development of transport between Türkiye, Georgia and Azerbaijan, but also increased the reputation of all three countries in the world, including Azerbaijan, as an international energy and transport hub.

**ლირიკული გმირისა და ანტიგმირის ასახვის ჰიმნოგრაფიული ტრადიცია და დავით
აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“**

დავით აღმაშენებელმა თავისი ცხოვრების მიმწუხრს თანამოსახელის, დავით წინასწარმეტყველის, კვალობაზე შექმნა საგალობელი, რომელშიც ასახა კაცობრიობის ისტორია ღმერთის მიერ ადამიანის შექმნიდან მოყოლებული, პირველქმნილი ადამიანის ცოდვით დაცემა და შემდგომ ადამიანთა სწრაფვა პირველსახის დასაბრუნებლად, რისთვისაც აუცილებელია სინანულის განცდა, აღსარების მოთხოვნილება და სურვილი, იმის აღქმა, რომ პირველქმნილი ცოდვა მისი საკუთარი ცოდვაა; შესაბამისად, საგალობელში ადამიანის ინდივიდუალური განცდა და სინანული ზოგადსაკაცობრიო დონეზეა აყვანილი. ეს საგალობელი მეფე-პოეტის სულიერი აღსარება იყო, რომლითაც, ერთი მხრივ, ადამიანის ზნეობრივი იდეალი შექმნა, მეორე მხრივ, ანტიგმირის მოდელი შექმნა.

დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანის“ მეცნიერული კვლევა, მართალია, XIX საუკუნიდან დაიწყო, მაგრამ იგი იმდროინდელ მეცნიერულ დონეს შეესაბამებოდა და არსებითი ხასიათისა არ ყოფილა. მიუხედავად ამისა, მაინც გამოითქვა მოსაზრებები, რომლებიც მეოცე საუკუნეში სიღრმისეულად იქნა განხილული. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღინიშნა, დავითის საგალობელი სახისმეტყველებითი ასპექტებით, იდეურ-შინაარსობრივი თვალსაზრისით ძირითადად ფსალმუნებსა და წმ. ანდრია კრიტელის „დიდი კანონის“ მსოფლმხედველობას, სახისმეტყველებასა და ჰიპოდიგმურ-პარადიგმულ სტრუქტურას უახლოვდება. დავით წინასწარმეტყველის, სოლომონისა და დავითის თხზულებებს შორის საერთო ნიშნები დაინახა ა. ხახანაშვილმა¹, ხოლო წმ. ანდრია კრიტელისა და დავით აღმაშენებლის საგალობელთა მსგავსება პირველმა ა. გპელიევმა შენიშნა². კორნელი კეკელიძემ დავით აღმაშენებლის საგალობელში აზრისა და გრძნობის სიღრმე და სიტყვაკაზმულობა დაინახა, რის საფუძველადაც დავითის ღრმა განათლება მიიჩნია³. თანმიმდევრულად, მხატვრული სპეციფიკის გათვალისწინებით, საღვთისმეტყველო საზრისის ასახვითა და ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ მოძღვრებათა შედარების საფუძველზე თხზულება განიხილა ლაურა გრიგოლაშვილმა, რომელმაც შეისწავლა ქართული და ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის საერთო პრობლემები, რომელთა საფუძველზეც იკვეთება თხზულების მხატვრული მოდელი; მან კვლევა მიმართა თხზულების იდეური და მხატვრული შინაარსის გახსნისაკენ, მისი ტექსტოლოგიური პრობლემატიკის შესწავლისა და დადგენისაკენ, რომელთა გარეშე უშუალოდ ტექსტის სწორი გააზრება შეუძლებელი იქნებოდა. განხილულია ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხები, როგორიცაა სამყაროს არსისა და ადამიანის შესახებ ფილოსოფიური და საღვთისმეტყველო შეხედულებები და მათი ურთიერთმიმართება, ეთიკურ-ზნეობრივი პრინციპები და ნორმები, სინანულისა და აღსარების საღვთისმეტყველო არსი და საზრისი, ესქატოლოგიური შეხედულებანი, ღვთისმშობლის კულტი, მხატვრული სახის ბუნების, საგალობლის რიტმისა და კომპოზიციის

¹ А. Хаханов, Очерки по истории грузинской словесности, Вып. I, Москва, 1897, გვ. 125.

² А. Гзелиев, Дзеглис Цера (Хартия) грузинского царя Давида III Возобнавителя, Тбилиси, 1898: გვ. 6.

³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 271-272

საკითხები. პირველმა დააჯგუფა და შეაფასა საგალობლის შემცველი ხელნაწერები და გამოცემები, საგალობლის ტექსტს დაურთო მეცნიერული კომენტარები¹. აგრეთვე, სხვადასხვა კუთხით საგალობელი განხილულია ი. ჯავახიშვილის², შ. ნუცუბიძის³, ა. გაწერელის⁴, მ. კაკაბაძის⁵, ნ. ნათაძის⁶, ზ. ჭავჭავაძის⁷, რ. ბარამიძის⁸, რ. მეტრეველის⁹, ი. ცინცაძის¹⁰, ვ. აბაშმაძისა¹¹ და სხვა მკვლევართა მიერ.

საგალობელი ბიბლიური სახისმეტყველებითაა გამსჭვალული, რასაც მოწმობს მასში გამოყენებული ბიბლიური სიუჟეტების ამსახველი პასაჟები, ბიბლიურ პერსონალითაა ჰიპოდიგმური ხატ-სახეები, ბიბლიური ენიგმები. თხზულების საფუძველი, ისევე როგორც დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნებისა და წმ. ანდრია კრიტელის „დიდი კანონის“ შექმნისა, სინანულის მოტივია, რაც პიროვნების სულიერი ზეადსვლით სრულდება. მათში ერთდროულად ვლინდება უღრმესი წუხილი და სინანული ადამიანის შინაგანი სამყაროს დაცემის, სულიერი დაცემის გამო, რაც განაპირობებს სწრაფვას უზენაესისაკენ, ზრუნვას პიროვნების ზნეობრივი ამაღლებისა და სრულყოფისაკენ. სწორედ ეს დებულება უდევს საფუძვლად საგალობელში ლირიკული გმირის ხატ-სახისა და ანტიგმირის ჩვენებას. საგალობელში ასახული სამყაროს შექმნის ბიბლიური ისტორია და კაცობრიობის მიერ გავლილი გზა, ღმერთის მიერ ადამიანის შექმნიდან მოყოლებული, პირველქმნილი ადამიანის ცოდვით დაცემა და შემდგომ ადამიანთა სწრაფვა პირველსახის დასაბრუნებლად ლირიკული გმირისა და ანტიგმირის წარმოსახვით სახიერდება. გმირისა და ანტიგმირის თემა საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში აქტუალურია, რადგან ჰაგიოგრაფიაში, ჰომილეტიკასა და ჰიმნოგრაფიაში დადებითი, იდეალური გმირის გვერდით უთუოდ ჩნდება უარყოფითი პერსონაჟიც, რომელთა არსებობა მხატვრულ ლიტერატურაში დადებითი პერსონაჟის უკეთ წარმოჩენას ისახავს მიზნად. საგალობლებში ამ მხრივ საყურადღებოა იესო ქრისტესთან დაკავშირებულ პერსონალითა ხსენება, რათა მსმენელს/მკითხველს უკეთ შეაცნობინოს მაცხოვრის ღვთაებრივი ბუნება, ძალმოსილება და სიდიადე.

დავით აღმაშენებლის საგალობლის ლირიკულ გმირს ახასიათებს სინანულის მძაფრი განცდა, აქვს აღსარების მოთხოვნილება და სურვილი, რომ პირველქმნილი ცოდვა მისი საკუთარი ცოდვაა, რაც ადამიანის ინდივიდუალური დამოკიდებულებიდან ზოგადსაკაცობრიო დონეზეა აყვანილი; ესაა თვით ავტორის შინაგანი სამყაროს სიმდიდრის, ზნეობრივი პასუხისმგებლობის, სულიერი განწყობისა და ამაღლების, განღმრთობის საწინდარი. მეფე-პოეტმა თავისი საგალობლით ადამიანის ზნეობრივი იდეალი შექმნა. ლაურა გრიგოლაშვილის სიტყვით, „გალობანი სინანულისანი არის ჰიმნი ადამიანზე, რომელიც სამყაროს საფეხურების დაღმავალი და აღმავალი გზით შინაგან განწყობდასა და სრულქმნას აღწევს“¹². საგალობლით, მეფე-პოეტი საკუთარი თავის უმკაცრეს მსაჯულად წარმოგვიდგება, იგი საკუთარ თავს

¹ ლ. გრიგოლაშვილი, დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“, თბილისი, 2005, 296 გვ.

² ი. ჯავახიშვილი, დავით აღმაშენებლის პიროვნება, შინაური პოლიტიკა და საკულტურო მოღვაწეობა // ქართველი ერის ისტორია, მეორე წიგნი. – თხზ. 12 ტომად, ტ. 2, თბილისი, 1983, გვ. 219-220.

³ შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, თბილისი, 1958, გვ.23-25.

⁴ ა. გაწერელია, სკიპტრა და საფლაფი, ჟ. „ჯვარი გაზისა“, 1989, № 1, გვ. 80-81.

⁵ მ. კაკაბაძე, დავით აღმაშენებლისა და დემეტრე მეფის ლირიკა. მნათობი, 1962, №4, გვ. 137-139.

⁶ ნ. ნათაძე, დროთა მიჯნაზე, თბილისი, 1974, გვ. 48-52.

⁷ ზ. ჭავჭავაძე, ლიტერატურათმცოდნეობა. წერილები. თარგმანი. თბილისი, 1993, გვ. 52-159.

⁸ რ. ბარამიძე, ლექსი, მხოლოდ ერთი ლექსი, თბილისი, 1995: 15-21.

⁹ რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი, მეორე გამოცემა, თბილისი, 2018, გვ. 282-283.

¹⁰ ი. ცინცაძე, ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, (X-XVI სს.), თბილისი, 1954, გვ. 174.

¹¹ ვ. აბაშმაძე, ნარკვევები საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან, თბილისი, 1969, გვ. 336.

¹² ლ. გრიგოლაშვილი, დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“, თბილისი, 2005, გვ. 177.

პირველი ადამიანის, ადამის შთამომავლად და მემკვიდრედ მიიჩნევს, როდესაც ამბობს: „ხატსა თვსსა მამსგავსე“, და თავს ცოდვილად მიიჩნევს, რასაც ღვთაებისაგან, პირველსაზისაგან, უმაღლესი „მესაგან“ დაცილებით ხსნის. სწორედ აქ იჩენს თავს ანტიგმირის პრობლემა, რაც ადამისა და ევას პირველცოდვასთანაა დაკავშირებული. გვირგვინოსანი მეფე თხზულებაში ჩამოთვლილ კაცთა მოდგმის მიერ ჩადენილ ცოდვებს საკუთარ ცოდვებად აღიქვამს და საკუთარ თავს უცოდვილესად სახავს: „მე ვარ, ვითარცა უფსკრული, შესაკრებელი ბილწებისა ღუართად“, რითაც ანტიგმირის თვისებები წარმოჩნდება, მაგრამ, ამავე დროს, პერსპექტივა ისახება ადამიანის სულიერი განახლებისა. ავტორმა პირველსავე ტროპარში გმირისა და ანტიგმირის სახე-იდებები ერთმანეთს დაპირისპირებულად წარმოაჩინა და ანტიგმირის თვისებები, უარყოფით კონტექსტში წარმოდგენილი, დაცემული ადამიანის მომავალი სულიერი განახლების სიმბოლოდ აღიქვა. ამიტომ შეიძლება დავსვათ კითხვები: საზოგადოდ, როგორია ჰიმნოგრაფიის პერსონაჟი-გმირი და ანტიგმირი? რა არის მათი მახასიათებლები, საერთო და განმასხვავებელი ნიშნები? რისთვის დასჭირდა დავით აღმაშენებელს კაცობრიობის ბუნების უარყოფით თვისებებზე მსჯელობა მაშინ, როდესაც საგალობელი ჩვეულებრივ იდეალური პერსონაჟის წარმოსახვად იქმნება, ლირიკულ გმირად წარმოსახულ წმინდანს//ადამიანს აქებს? ჰიმნოგრაფიის მიზანდასახულება არ არის უარყოფითის ჩვენება, პირიქით, მთავარია ზესთასოფლად გადანაცვლებული წმინდანის განდმრთობისა და ღმერთთან ზიარების ასახვა, პიროვნების ინდივიდუალურ განცდებზე ყურადღების გამახვილება, მაგრამ უარყოფითი თვისებების ჩვენებით დაისახა მისი გამოსწორების გზები, რაც გარდაუვალია, რადგან საწყისის, დასაბამის მქონე მხოლოდ სიკეთეა, არეოპაგიტული მოძღვრების კვალობაზე კეთილი იმარჯვებს, ბოროტი მარცხდება; ბოროტი მხოლოდ იქ იჩენს თავს, სადაც სიკეთე კლებულობს. ანტიგმირი სიკეთის ნაკლებობის შედეგად ჩნდება, მაგრამ ქრისტიანული ღმერთი მოწყალე ბუნებისაა და ადამიანს არასოდეს ტოვებს გასაჭირში, მას ეძლევა შესაძლებლობა, დათრგუნოს ბოროტი, უარყოფითი თვისებები და საბოლოოდ დადებითი პერსონაჟის სახედ ჩამოყალიბდეს. დავით აღმაშენებელს გმირისა და ანტიგმირის გააზრებისას წინამორბედებად ჰყავდა წმ. დავით წინასწარმეტყველი და წმ. ანდრია კრიტელი. ფსალმუნები ცოდვილი ადამიანის ლირიკულ აღსარებად შეიქმნა, საზოგადოდ, ლირიკული პოეზიის განვითარებას ფსალმუნთა წიგნით დაედო საფუძველი. ადამიანის შინაგანი სამყაროს, თვითშემეცნების გზისა და მისი პიროვნებად ჩამოყალიბების პროცესის წარმოჩენა დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნებით დაიწყო. ესაა ადამიანის პიროვნულ, ინდივიდუალურ განცდათა ასახვის საუკეთესო ჰიპოდიგური ნიმუში, რომელსაც მიჰყვებიან წმ. ანდრია კრიტელი და დავით აღმაშენებელი თავიანთ საგალობლებში. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ გმირისა და ანტიგმირის საკითხი დასმულია ფსალმუნთა წიგნში, წმ. ანდრია კრიტელის „დიდ კანონსა“ და დავით აღმაშენებლის „გალობანში“, რომელთა ლირიკული გმირები თვით თხზულებათა ავტორები არიან და რომელთა თვითშემეცნება აღმავალი გზით მიემართება. მათი უმთავრესი მიზანია ადამიანის პიროვნულ გრძნობათა და ინდივიდუალურ განცდათა ასახვა, რაც ამ თხზულებებს ძველი აღთქმის გალობებისა და ჰიმნოგრაფიული პოეზიისაგან საკმაოდ განასხვავებს.

ლირიკული გმირის ამგვარი ასახვა ჰიმნოგრაფიული თხზულების შემოფარგლული და შემოსაზღვრული თემატიკის გამო, კერძოდ, ღვთის დიდებისა და ქების, საღვთო-საღვთისმშობლო დღესასწაულებისა და წმინდანებისადმი მიძღვნილ საგალობელთაგან, განსხვავებულია ფსალმუნებში, წმ. ანდრია კრიტელისა და დავით აღმაშენებლის საგალობლებში, რადგან ისინი ავტორთა სულიერი განწყობის, განცდის, შინაგანი მდგომარეობის, სინანულის, აღსარების, საკუთარი თავის მიმართ მოთხოვნის, პასუხისმგებლობის, ღვთისადმი ვედრებისა და შენდობის თხოვნის, ფიქრის, განსჯის ასახვას ეძღვნება. ამ თვალსაზრისით წმ. ანდრია კრიტელის „დიდი კანონის“ მსგავსად, დავითის

საგალობლის ჰიპოდოგური საფუძველი დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნებია, რომელთაგან საგანგებოდ უნდა გამოიყოს 50-ე ფსალმუნი. ასევე, უაღრესად მნიშვნელოვანია მე-14 და 23-ე ფსალმუნთა რაობის გათვალისწინება და მისი მიმართების დადგენა დავით აღმაშენებლის საგალობლის სახისმეტყველებითი თვალთახედვით გასააზრებლად. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დავით წინასწარმეტყველისა და დავით აღმაშენებლის სამეფო ხელისუფლების, გენეალოგიის იდეოლოგიური მიმართებები, რის შესახებაც ელდარ მამისთვალიშვილმა აღნიშნა, რომ ბიბლიური „დავითი გამორჩეული იყო არა მხოლოდ გვიანდელი ინტელექტუალებისათვის, არამედ ძველი აღთქმის ავტორებისთვისაც“¹. მკვლევარმა ყურადღება გაამახვილა იმ ფაქტზე, რომ დავით წინასწარმეტყველს არაერთი ცოდვა ჩაუდენია, მაგრამ მისი მთავარი ღირსება ის იყო, რომ მან შეძლო მონანიება, რითაც იგი, საზოგადოდ, მეფის წინასახედ, არქეტიპად მოიაზრება. დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნთა მიხედვით დავითი თავისი ჩადენილი ცოდვებით ანტიგმირის სახით წარმოგვიდგებოდა, რომ არა მისი იშვიათი უნარი ცოდვათა აღიარებისა და სინანულისა, რის გამოც მოგვევლინა მისაბამ და სანიშნო მეფედ და მისი სახე ჰიპოდოგმად იქცა შემდგომი ხანის ლირიკული თხზულებებისათვის. ნიმუში 50-ე ფსალმუნია. ჩადენილ შეცოდებათა შეგნების გასაოცარი უნარი და მაღალი ეთიკური მრწამსი, რომელიც დავით აღმაშენებლის საგალობლიდან გამოსჭვივის, ფსალმუნთა ლირიკული გმირის ფენომენს, ჰიპოდოგურ სახისმეტყველებას, ემყარება, რომლის პარადიგმული წარმოსახვა ბიზანტიურ ჰიმნოგრაფიაში ყველაზე მკაფიოდ წმ. ანდრია კრიტელის „დიდი კანონია“.

ამ სამ ავტორთან არის დასმული ლირიკული გმირისა და ანტიგმირის საკითხი, ხოლო სხვა ავტორთა საგალობლები, მთელი ჰიმნოგრაფიული მემკვიდრეობა ამ პრობლემას ძალზე მკრთალად ასახავს. ეს გასაგებიცაა მათი თემატიკის გათვალისწინებით. საგალობელში უარყოფითი ფენომენის, ანტიგმირის ხსენება საკმარისი ფაქტორი არაა. მხოლოდ ისეთი შემთხვევები შეიძლება დავიმოწმოთ, როდესაც ჰიმნოგრაფი ახსენებს იესო ქრისტეს მტრებს ან ბიბლიურ//ჰაგიოგრაფიულ უარყოფით პერსონაჟებს, რომელთა რიგში უნდა მოვიანოთ გლისპი და გამცემი იუდა ისკარიოტელი, „მძლავრის“ ზედწოდებით დასახელებული საქართველოს მტრები, როგორც ეს წმ. აბოსადმი მიძღვნილ საგალობლებში გვხვდება, ან ვინმე ოზანი, რომელიც წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელისადმი მიძღვნილ საგალობელშია დამოწმებული როგორც წმ. ეფთვიმეს ნათარგმნ თხზულებათა ხელმყოფი.

დავითმა საქართველოს სამეფო ტახტი 16 წლისამ მაშინ ჩაიბარა, როდესაც საქართველო უმძიმეს პოლიტიკურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. საქართველოს პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ვითარების გამოსასწორებლად ახალგაზრდა მეფეს მკაცრი მეთოდებით ბრძოლა დასჭირდა ქვეყნის სახელმწიფოდ ჩამოსაყალიბებლად, მის გასაერთიანებლად და დამოუკიდებლობის განსამტკიცებლად. როგორც ლიტურგიული ცნობიერების ადამიანს მკაცრი მეთოდებით ბრძოლის გამო უთუოდ აღეძვებოდა სინანულის გრძნობა, რისთვისაც დაიწერა „გალობანი სინანულისანი“, რომლითაც ავტორმა აჩვენა საკუთარი სულის განვითარების ინდივიდუალური გზა, ინდივიდალ ჩამოყალიბების გზა. დავითის საგალობელში ლირიკული გმირი იმგვარად არაა წარმოსახული როგორც ეს სხვა ჰიმნოგრაფიულ თხზულებებში გვხვდება. იგი სულიერი განვითარების, სულიერი ზრდის ურთულეს გზას გაივლის, ადამის შექმნიდან მოყოლებული საკუთარი ცხოვრების თითქმის აღსასრულამდე, რისთვისაც სჭირდება იმგვარ ბიბლიურ პერსონაჟთა და ეპიზოდთა დამოწმება, რომლებშიც ადამიანის მიერ ჩადენილ ცოდვაზე, სისხლისღვრაზე ამახვილებს ყურადღებას. საგალობლის მიხედვით, ასეთი ეპიზოდებია მეორე გალობაში გადმოცემული ბიბლიური პასაჟები და პერსონალები: „კაენის მკვლევლები ცნობაჲ, სეითის ძეთა ღირწებაჲ, გმირთა სიღოლით მავლობაჲ... მეგჳპტური გულმძიმობაჲ,

¹ ე. მამისთვალიშვილი, ქართველები და ბიბლიური სამყარო, თბილისი, 1998, გვ. 22; 26.

ქანანელთა ჩუეულებანი, ... კოწოლი თმათაჲ“... „კჳმძლავრე ქორწილთა მიერ ზენეშთა“... ყოველი მათგანი, საზოგადოდ, ადამიანის სულიერი დაცემის გზის მაუწყებელია და რომლებიც ანტიგმირის ჩვენებას ემსახურება, თუმცა, საბოლოო მიზანი ადამიანის სულიერი ზეაღსვლაა, რომლითაც მიიღწევა განდმრთობა და ადამიანი ღმერთთან ზიარების ღირსი ხდება. ყოველივე ეს დავით აღმაშენებელთან იშვიათი ესთეტიურობითაა წარმოდგენილი, ხოლო ღვთაებრივის, ამაღლებულის განცდა მშვენიერია, ე. ი. ესთეტიზმს ნაზიარებია, ადამიანის ზიარება ღმერთთან სულის ხსნის უმთავრესი და უძირითადესი საშუალებაა. ადამიანის მიერ ღვთის ბაძვა და მსგავსება უთუოდ უკავშირდება მშვენიერს, რადგან სამყარო ღმერთმა შექმნა მშვენიერად, რაც ესთეტიკურ შინაარსს თავისთავად შეიცავს, ხოლო სულიერი ზეაღსვლა, ღმერთთან ზიარება, მისი წვდომა, ადამიანის განდმრთობა სულიერი განვითარების უმაღლესი საფეხურია.

დავით აღმაშენებლის „გალობანში“ ასახულია ლირიკული გმირის დადებითი თვისებები, რომელთა ჩამოყალიბება ადამიანის სულიერი ზრდის შედეგია. პოეტი-ჰიმნოგრაფისათვის, ლირიკულობისა და სულიერ-ინტელექტუალური ბუნების სიახლოვის მიუხედავად, - „გალობანის“ მხატვრულ-ესთეტიკური, მსოფლმხედველობრივი წყარო მხოლოდ ფსალმუნები და წმ. ანდრია კრიტელის საგალობელი არაა, - ისინი ჟანრობრივად, თემატურად, ფორმით ერთმანეთისაგან განსხვავდება. დავით აღმაშენებლის საგალობლის წყარო მთელი ბიბლიურ-ეპანგელური მოძღვრება და პატრისტიკული წიგნებია, ხოლო დავითის საგალობლის მხატვრული სიძლიერის საფუძველს ჰიმნოგრაფიული სახისმეტყველება ქმნის.

მეფე-პოეტმა თავისი საგალობლით ადამიანის ზნეობრივი იდეალი შექმნა, ერთი მხრივ, ადამიანის დადებითი, მისაბაძი და, მეორე მხრივ, მისი უარყოფითი თვისებების წარმოჩენით თავისი ეპოქის (არა მხოლოდ თავისი ეპოქის!) იდეალი დასახა, როგორი უნდა იყოს იგი და როგორი არ უნდა იყოს, რაც ლირიკული გმირის ხატ-სახითა და ანტიგმირის ჩვენებით შეძლო. სწორედ ესაა დავით აღმაშენებლის საგალობლის უმთავრესი მიზანიცა და ღირსეობაც. ავტორის პოეტური აზროვნება, ინდივიდუალური ხელწერა იმით მჟღავნდება, რა ინტონაცია შეიტანა და რა დატვირთვა მიანიჭა თითოეულმა სიმბოლომ თუ მხატვრულმა სახემ საგალობელს. ამიტომაც მიიჩნევა დავით აღმაშენებელი დავით წინასწარმეტყველისა და წმ. ანდრია კრიტელის სულიერ მემკვიდრედ, ხოლო მისი საგალობელი ფსალმუნთა და „დიდი კანონის“ ლირიკული გმირის სულიერი ზეაღსვლის ჰიპოდიგმურ-პარადიგმული სახისმეტყველების კვალობაზე შექმნილ თხზულებად, რომელშიც ლირიკული გმირის სულიერი სამყარო ყალიბდება ადამიანის, კერძოდ, ანტიგმირის, უარყოფით თვისებათა დაძლევით. ამაში მას შეეწევა ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი როგორც იესო ქრისტეს დედა-მშობელი, რომელმაც ვალი მიუზღა ევას და პირველცოდვა გამოისყიდა.

„არაჲ უხილავს მზესა ქალწული დედაჲ თჳნიერ შენსა, არცა ჩემოდენ ბრალეულსა - ნათელი მისი, გარნა მე შენითა ოხითა, დედოფალო, ვესავ ხილვად ნათელსა ძისა შენისასა და ნათელსა ზეშთა საუკუნეთასა!“ - ასეთი ზეაწეული ინტონაციით, იშვიათი სინატიფითა და სიფაქიზით, საღვთისმეტყველო სიღრმით მთავრდება საგალობელი, რომელშიც სრულიად ნათლად წარმოჩნდება ლირიკული გმირის სულიერი აღმასვლა და ღმერთთან შეერთება რწმენის, იმედისა და სიყვარულის გზით, რომელთა შორის უპირატესად აპოსტოლური სწავლების კვალობაზე დავითიც სიყვარულს აღიარებს.

Nestan Sulava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;

Samtskhe-Javakheti State University

**THE HYMNOGRAPHIC TRADITION OF DEPICTING THE LYRICAL HERO AND THE
ANTI-HERO AND DAVID THE BUILDER'S "HYMN OF THE REPENTANCE"
RESUME**

The hymn "*Hymn of the Repentance*" by David the Builder is deeply rooted in biblical allusions, as evidenced by its references to biblical narratives, archetypes of biblical figures, and scriptural enigmas. The foundation of the text, much like the Psalms of David and St. Andrew of Crete's "*Great Canon*," is the theme of repentance, symbolizing spiritual transcendence. This theme intertwines with a profound exploration of the duality of human nature—mortal frailty versus spiritual aspiration. It encapsulates the internal struggle of humanity between the physical limitations of existence and the longing for divine fulfillment, shedding light on the tension between heroic virtue and its antithesis.

In this hymn, the biblical story of creation and the human journey unfolds, beginning with God's creation of man, the fall through original sin, and the subsequent efforts of humanity to return to its primordial purity. The lyrical hero, embodying repentance and striving for redemption, stands in contrast to the anti-hero, representing human frailty and moral failure. This juxtaposition creates a rich narrative of humanity's endeavor to transcend sin and achieve divine likeness.

The hero of David the Builder's hymn is characterized by the victorious struggle for righteousness, accompanied by the recognition that the burden of original sin is personal and universal. The hymn emphasizes the individual's moral responsibility and spiritual awakening, making it not merely a work of religious devotion but also a profound philosophical meditation on human nature. The lyrical hero reflects the author's inner dialogue with the cosmos, marked by a deep sense of spiritual accountability, aspiration, and transformation. This creation serves as a testament to the king-poet's vision of the ideal human being, where virtues triumph over weaknesses.

Through his hymn, David the Builder creates a spiritual ideal for humanity. By presenting himself as a humble servant of divine will, the king-poet subtly addresses the problem of the anti-hero, directly tied to the fall of Adam and Eve. The hymn's reflections on human transgressions reframe them as personal struggles and illuminate the path to repentance and renewal.

The purpose of hymnography is not to glorify human failure but to reveal the path to divine reconciliation, emphasizing the transformative journey of the soul. It seeks to direct attention to individual introspection while revealing the consequences of shortcomings. David the Builder's contemplation of heroism and anti-heroism draws inspiration from the Psalms and St. Andrew of Crete, whose works profoundly influenced the tradition of hymnographic poetry.

The Psalms, as lyrical expressions of humanity's spiritual struggle, became the ideal paradigm for conveying individual reflections, inspiring St. Andrew of Crete and David the Builder in their hymns. Their works highlight the duality of heroism and anti-heroism, where the authors themselves embody their creations, narrating their inner spiritual journey.

In "*Hymn of the Repentance*," the positive traits of the lyrical hero are portrayed as the fruit of spiritual growth. Through this hymn, David the Builder delineates an ideal of human nobility—one that balances the virtuous and the flawed, ultimately creating an image of what humanity should and should not aspire to be. This duality, embodied in the heroic and anti-heroic, forms the central theme and mission of the hymn, transcending the boundaries of personal spiritual reflection to offer a universal message of hope and redemption.

The king-poet's poetic vision and individual expression resonate through the hymn's tone and symbolism, where each image and metaphor carries profound spiritual and philosophical meaning. In this way, "*Hymn of the Repentance*" emerges as a timeless contribution to hymnographic and lyrical traditions, providing a bridge between biblical archetypes and the human quest for transcendence.

ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის პირველი ქართული საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოები

ქართული მეცნიერებისათვის საეტაპო მნიშვნელობის იყო 1918 წლის 26 იანვარს (ახ. სტილით 8 თებერვალს) პირველი ქართული უნივერსიტეტის დაარსება. სწორედ, უნივერსიტეტის დაფუძნებით ჩაეყარა საფუძველი საქართველოში არა ერთი დარგის სამეცნიერო შესწავლას და მათ შორის ძველი აღმოსავლეთის ისტორიისაც. ახლადგახსნილ უნივერსიტეტში ფუნქციონირებდა ერთადერთი, სიბრძნისმეტყველების, ფაკულტეტი, რომლის დეკანიც აკად. ივანე ჯავახიშვილი იყო. სწორედ, ამ ფაკულტეტის წიაღში 1919 წელს შეიქმნა მსოფლიოს ისტორიის კათედრა, რომელიც აერთიანებდა როგორც ძველ, ასევე შუა საუკუნეებსა და ახალ ისტორიას. მსოფლიოს ისტორიის კათედრას სათავეში ედგა ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი, პროფესორი გრიგოლ ნათაძე. სწორედ, გრიგოლ ნათაძე უძღვებოდა საუნივერსიტეტო კურსს ანტიკური ქვეყნების ისტორიაში. აქვე აღნიშვნის ღირსია ის გარემოება, რომ გრიგოლ ნათაძის მიერ 1924 წლის 8 ივნისს დაცული სადოქტორო დისერტაცია, სახელწოდებით: „უძველესი საბერძნეთის სოციალ-ეკონომიური მდგომარეობა, როგორც კილონის აჯანყების საფუძველი“ წარმოადგენდა მსოფლიოს ისტორიაში საქართველოში დაცულ პირველ დისერტაციას, შესაბამისად, გრიგოლ ნათაძე იყო პირველი ადამიანი, რომელსაც საქართველოში მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი.¹ რაც შეეხება ძველი აღმოსავლეთის ისტორიას, ივანე ჯავახიშვილის თხოვნით აღნიშნულ კურსს ცნობილი ქართველი ასირიოლოგი მიხეილ (მიხაკო) წერეთელი ედგა სათავეში. მისი მიწვევის ამბავს საინტერესოდ იგონებს თავად მიხაკო წერეთელი, 1960 წლის 3 იანვარს „რადიო თავისუფლების“ კორესპონდენტ კარლო ინასარიძესთვის მიცემულ ინტერვიუში. მიხაკო წერეთლის თქმით, როდესაც ივანე ჯავახიშვილმა მას ორი საუნივერსიტეტო კურსის, ასირიოლოგიისა და ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის, წაკითხვა სთხოვა წერეთელმა ამაზე კატეგორიული უარი განაცხადა. ამ ისტორიის მოყოლისას მიხეილ (მიხაკო) წერეთელი სიცილს ვერ იკავებს და ამბობს, რომ ივანე ჯავახიშვილს ვუპასუხე: „ბატონო ივანე, ერთიც არ შემიძლია, ახლა ორ კათედრას სად გავუძღვე მეთქი?!“² მიუხედავად წინააღმდეგობისა, მიხეილ წერეთელმა ივანე ჯავახიშვილს უარი ვერ განუცხადა და მან 1920 წლის შემოდგომის სემესტრიდან დაიწყო ლექციების კითხვა უნივერსიტეტში, ძველი აღმოსავლეთის ისტორიასა და ასირიოლოგიაში. პირველ ქართულ უნივერსიტეტში მიხეილ წერეთლის მოღვაწეობა სულ ერთი სემესტრით შემოიფარგლა, ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ მიხეილ წერეთელმა საქართველო დატოვა და უცხოეთში განაგრძო სამეცნიერო საქმიანობა. სხვადასხვა დროს იგი იყო ბრიუსელის, ხოლო შემდეგ ბერლინის ვილჰელმ ჰუმბოლდტის სახელობის უნივერსიტეტების პროფესორი.

¹ თ. ანთაძე, მ. კალანდაძე, „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი და უახლესი ისტორიის კათედრის ისტორია“, თბ., გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2014, გვ. 9.

² რადიო თავისუფლება 70: ინტერვიუ მიხაკო წერეთელთან (3.01.1960.):

https://www.radiotavisupleba.ge/a/32288825.html?fbclid=IwAR1lkRQHArXWu_nzY2ebcbiQxe__J_bJ7evPN7OKlCVuooI40lold1rMfWc (ბოლო ნახვა 20. I. 2024.)

1927 წელს მსოფლიოს ისტორიის ერთიან კათედრას გამოეყო ძველი მსოფლიოს ისტორიის კათედრა, რომლის პირველ გამგედ დაინიშნა პროფ. ალექსანდრე წერეთელი. ალექსანდრე წერეთელმა, სანამ იგი კათედრას ჩაუდგებოდა სათავეში, დაიცვა დისერტაცია თემაზე „ლუკიანე სამოსატელი“. პირველი და უმნიშვნელოვანესი საკითხი, რაც ძველი მსოფლიოს ისტორიის საუნივერსიტეტო სწავლებისას დადგა, სახელმძღვანელოების არ არსებობა იყო. სწორედ, ამის გამო აქტიურად დაიწყო მუშაობა სახელმძღვანელოების შესაქმნელად. ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში პირველი ქართულენოვანი საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოები, სწორედ, ძველი ისტორიის კათედრის პირველ ხელმძღვანელს პროფესორ ალექსანდრე წერეთელს ეკუთვნის.

სანამ ქართულ ენაზე შედგებოდა საუნივერსიტეტო კურსები იქამდე ლექტორები მათ მიერ შედგენილ კონსპექტებს აწვდიდნენ სტუდენტებს და სწორედ, ამ სალექციო ჩანაწერებს იყენებდნენ ფაქტობრივ სახელმძღვანელოდ, სავარაუდოა, რომ სწორედ ეს ჩანაწერები დაედო საფუძვლად ალექსანდრე წერეთლის მიერ 1928 წელს გამოცემულ ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის პირველ ქართულ საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოს. ამ სახელმძღვანელოს გამოცემას მალევე მოჰყვა აჟიოტაჟი, ალექსანდრე წერეთელს ბრალი დასდეს, რომ მისი ნაშრომი წარმოადგენდა რუსი ისტორიკოსის მიხაილ ხვოსტოვის იმავე სახელწოდების ნაშრომის პლაგიატს. აღნიშნული საკითხი განხილვის ცალკე საგანს წარმოადგენს, მით უმეტეს რომ ამ საკითხის შესახებ ჩვენ მიერ სპეციალური მოხსენებაც იქნა წაკითხული.¹ აღვნიშნავთ მხოლოდ ერთს, ის მსგავსება რაც ხვოსტოვისა და წერეთლის სახელმძღვანელოებს შორის შეიძლება არსებობდეს არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება აიხსნას მიზანმიმართული პლაგიატით. ეს მსგავსებები სავსებით ჯდება იმ ჩარჩოში, რაც ორ სხვადასხვა ენაზე დაწერილ სახელმძღვანელოს შორის შეიძლება იყოს. ეს მსგავსებები ფაქტოლოგიურია და რაიმე სახის ორიგინალურობას სავსებით მოკლებული.

როგორც აღვნიშნეთ ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში პირველი საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო პროფესორ ალექსანდრე წერეთელს ეკუთვნის და იგი 1928 წელს გამოქვეყნდა. ავტორი წინასიტყვაობაში მიუთითებდა, რომ ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის გამოცემა სამ წიგნად ჰქონდა განზრახული, ხოლო პირველი ნაწილი მოიცავდა „...ეგვიპტისა და ასირია-ბაბილონის ისტორიას და მასთან დაკავშირებით სუმერელების, მიტანებისა, ხეთელებისა და „ზღვის მხარეთა ხალხების“ ეთნოგრაფიული ვინაობისა და თავგადასავლის გადმოცემის ცდას“.² მოგვიანებით ალექსანდრე წერეთელმა მასალის ამგვარ გადანაწილებაში გარკვეული კორექტირებანი შეიტანა. ალექსანდრე წერეთელი წინასიტყვაობაშივე წერს, რომ შეიძლება მისმა სახელმძღვანელომ მკითხველზე ცუდი შთაბეჭდილება დატოვოს, რადგან გარკვეული ნაწილები სახელმძღვანელოს კონსპექტური ხასიათისაა, თუმცა იგი იმასაც მიუთითებს, რომ ნაშრომი „...დამოუკიდებელ მეცნიერულ გამოკვლევას არ წარმოადგენს და ნაყოფია უმთავრესად იმ მასალაზე სისტემატიური მუშაობისა, რომელიც ავტორისთვის ხელმისაწვდომი იყო. მისი მთავარი დანიშნულებაა-გარკვეული ენითა და გასაგები ფორმით გააცნოს სტუდენტობასა და დაინტერესებულ პირებს ძველი აღმოსავლეთის ისტორია იმ სახით, რომლითაც იგი მეცნიერებაშია წარმოდგენილი“.³ შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად გარკვეული ხარვეზებისა სახელმძღვანელომ პირველ ეტაპზე მართლაც შეასრულა დაკისრებული ფუნქცია.

¹ ზ. ქარჩავა, ერთი ამბავი უნივერსიტეტის ისტორიიდან (დოცენტ ალექსანდრე წერეთლის საქმე), თსუს 105 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია „თსუ 105“, 2023, გვ. 28-29.

² ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი წ. I, ეგვიპტე და ასირია-ბაბილონი“, თბ., „ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა“, 1928, წინასიტყვაობა.

³ ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი წ. I, ეგვიპტე და ასირია-ბაბილონი“, წინასიტყვაობა.

მიუხედავად ზემოთ აღნიშნული გარემოებისა ალექსანდრე წერეთელს სახელმძღვანელოში ბევრი რამე ორიგინალურად აქვს გადაწყვეტილი, მართალია, ეს გადაწყვეტა ხშირ შემთხვევაში სადავო შეიძლება იყოს, თუმცა მას არსებითად თავისი არგუმენტაცია გააჩნია. არა ერთი მეთოდოლოგიური და ისტორიოგრაფიული საკითხი აქვს წამოჭრილი წერეთელს, ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის შესახებ, სახელმძღვანელოს შესავალში. მაგალითად, იგი ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის გეოგრაფიულ სივრცეს მხოლოდ ე. წ. მახლობელი აღმოსავლეთით შემოსაზღვრავს და პირდაპირ წერს, რომ შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიას არ შეეხება, რადგან ამ ცივილიზაციებს არ თვლის ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის ნაწილად.¹ საკითხის ამგვარ ხედვას ალბათ უფრო მეტი მინუსი გააჩნია ვიდრე პლიუსი, რადგანაც შორეული აღმოსავლეთის ცივილიზაციებს მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზაციებთან ძალზედ ბევრი ტიპოლოგიური მსგავსება აკავშირებდათ, ხოლო ზოგ შემთხვევაში ადგილი პირდაპირ კონტაქტებსაც კი ჰქონდა. როგორც ჩანს ალექსანდრე წერეთელი ამ შემთხვევაში მოქცეულია XX საუკუნის დასაწყისის ევროპული ისტორიოგრაფიის გავლენის ქვეშ, რომელიც ასევე სკეპტიკურად უყურებდა ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში ძველი ჩინეთისა და ინდოეთის ისტორიის ჩართვას. საინტერესო გადაწყვეტას გვთავაზობს წერეთელი ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის ქრონოლოგიური ჩარჩოებისა, კერძოდ, იგი არ იზიარებს არც ერთ ფართოდ გავრცელებულ შეხედულებას, რომელნიც ძველი აღმოსავლეთის ისტორიას ხან ბერძენ-სპარსელთა ომებით ამთავრებენ, ხანაც მაკედონელის დაპყრობებით და ზოგიც ასეთ მიჯნად რომის მიერ ეგვიპტის დაპყრობას მიიჩნევს. ალექსანდრე წერეთელი მიუთითებს, რომ ქრისტიანობის შემოსვლამაც კი ვერ მოსპო ძველადმოსავლური ცივილიზაცია და „...სავსებით ვერ ჩაკლა მათში კავშირი მათ შორეულ წარსულთან. მხოლოდ არაბების მიერ ამ ქვეყნების დაპყრობამ და მაჰმადიანობის გაბატონებამ შეჰქმნა ისეთი მდგომარეობა, როდესაც ძველ-აღმოსავლური ცივილიზაციები საბოლოოდ ჰკარგავენ თავის თავისებურებათ. ამგვარად უფრო სამართლიანი იქნება, ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის საბოლოო მიჯნად არაბების ბატონობა და მაჰმადიანობის განმტკიცება ჩავთვალოთ“.² სავარაუდოა, რომ წერეთელი ასეთი მსჯელობისას ითვალისწინებდა სასანიანთა ირანის სახელმწიფოს, რომელიც თავისი მოწყობის ფორმით, სახელმწიფო ინსტიტუტებითა და რელიგიური სისტემით ძალიან ბევრ მსგავსებას ავლენდა, სწორედ, ძველადმოსავლურ სახელმწიფოებთან.

ალექსანდრე წერეთელი შესავალში ასევე მიუთითებს, რომ ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის შესწავლას აქვს დიდი მნიშვნელობა ქართველებისათვის, რადგან „...ჩვენი შორეული წინაპრების ვინაობის, მათი პირვანდელი სამშობლოს და უძველესი წარსულის საკითხები მასთან (ე. ი. ძველი აღმოსავლეთის ისტორიასთან – ზ.ქ.) მჭიდროდ არის დაკავშირებული“.³ სწორედ, ამიტომაცაა, რომ სადაც ამის საშუალება ეძლევა ალექსანდრე წერეთელი, განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს ქართველურ სამყაროსა და ძველადმოსავლურ სახელმწიფოებს შორის შესაძლო კონტაქტებზე, თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ საკითხებს იგი ყოველთვის დიდი სიფრთხილით ეკიდება.

სახელმძღვანელო ძველი ეგვიპტის ისტორიის განხილვით იწყება. მთელი ძველი ეგვიპტის ისტორია წერეთელს ხუთ თავად აქვს დაყოფილი და მათ ქრონოლოგიურ რიგზე განიხილავს. ეგვიპტური სახელმწიფოს წარმოშობას ავტორი ნილოსის წყალდიდობის მოწესრიგების საქმეს უკავშირებს, რამაც ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების საჭიროება წარმოშვა.⁴ ძველ

¹ ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი წ. I, ეგვიპტე და ასირია-ბაბილონი“, გვ. 1.

² ალ. წერეთელი, დას. ნაშრომი, გვ. 2.

³ ალ. წერეთელი, დას. ნაშრომი, გვ. 3.

⁴ ალ. წერეთელი, დას. ნაშრომი, გვ. 8.

ეგვიპტესთან დაკავშირებით დაზუსტებას საჭიროებას რამდენიმე საკითხი, მაგალითად, ალექსანდრე წერეთელი ფარაონ ეხნატონის მიერ გატარებული „რეფორმის“ შესახებ აღნიშნავს: „მეფემ აკრძალა სრულიად ამონის კულტი და წარგზავნა მთელ ეგვიპტეში ექსპედიციები, რომელთაც უნდა მოესპოთ ამონის არა მარტო კულტი, არამედ მისი სახელიც კი უნდა ამოეშალათ წარწერებიდან“.¹ უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი რამ წყაროებში ფაქტობრივად არ დასტურდება, ეხნატონმა, მართალია დატოვა ამონის ქალაქი თებე და მის კულტსაც აღარ მიაგებდა პატივს, თუმცა ისეთი მეთოდებით ბრძოლა ამონის კულტის წინააღმდეგ, რაზედაც წერეთელი წერს თავად ეგვიპტური წყაროებით ნაკლებად თუ დასტურდება. სახელმძღვანელოში ასევე გაპარულია შეცდომა და მითითებულია, რომ სპარსეთის მიერ ეგვიპტის დაპყრობის შემდეგ ოფიციალურ ენად არაბული იქცა.² შენიშვნის სახით შეიძლება ითქვას ისიც რომ ავტორს არ აქვს განხილული ეგვიპტური რელიგია და რწმენა-წარმოდგენების სისტემა.

ეგვიპტის შემდეგ საუბარი გრძელდება შუმერების შესახებ. ალექსანდრე წერეთელი ვრცლად ჩერდება შუმერთა წარმომავლობის შესახებ და საფუძვლიანად განიხილავს მიხეილ (მიხაკო) წერეთლის მოსაზრებას, იგი აღნიშნავს: „პროფ. მიხ. წერეთელი ფიქრობს, რომ სუმერული ძლიერ ჰგავს ქართულს და რომ სუმერულიც და ქართულიც ერთ უძველეს ენათა შტოს უნდა ეკუთვნოდეს; მას ამ აზრის დასამტკიცებლად ზოგიერთი საყურადღებო ფაქტი აქვს აღნიშნული, მაგრამ ამ საკითხის თანამედროვე მდგომარეობა უფლებას არ გვაძლევს, რომ იგი გადაჭრილად და საბოლოოდ გარკვეულად ჩავთვალოთ“.³ გარდა შუმერებისა სახელმძღვანელოში განხილულია ხეთების სახელმწიფო და ასურეთის იმპერია, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ორი საკითხი ძალზედ შემჭიდროვებულადაა განხილული. ავტორი უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს ეგვიპტესა და შუამდინარეთს, როგორც ჩანს ამ გარემოებას თავად წერეთელიც ძალიან კარგად ამჩნევდა, სწორედ, ამიტომაც ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილში, რომელიც 1935 წელს გამოიცა უფრო ვრცელადაა განხილული, როგორც ხეთების სახელმწიფო და ასევე ასურეთიც.⁴ გარდა ხეთებისა და ასურეთისა მეორე ნაწილში განხილულია ფინიკიისა და პალესტინის ისტორიაც. სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილის წინასიტყვაობაში ავტორი აღნიშნავდა, რომ მესამე ნაწილისთვის მას დარჩენილი ჰქონდა მიდია, ლიდია, ახალი ბაბილონის სამეფო და აქემენიანთა ირანის ისტორია და დასძენდა „ამით დამთავრდება ჩემ მიერ გამოსაქვეყნებლად განზრახული ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის კურსი“,⁵ თუმცა ალექსანდრე წერეთელს სახელმძღვანელოს მესამე ნაწილის გამოცემა აღარ დასცალდა. იგი 1935 წელს ანტისაბჭოთა აგიტაცია-პროპაგანდისა და საბჭოთა ხელისუფლების დამხობისკენ მოწოდების ბრალდებით 20 წლით გადაასახლეს ცენტრალურ აზიაში, საიდანაც დაბრუნება 1955 წელს შეძლო. ცხადია, რეპრესირებული მეცნიერის ნაშრომებიც რეპრესირებული აღმოჩნდა, მისი სახელმძღვანელოები სასწავლო პროგრამებიდან ამოიღეს, ამიტომაც ვეღარ ვხვდებით მათ სასწავლო გეგმებსა და პროგრამებში.⁶ წერეთლისეული სახელმძღვანელოები ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში ჩანაცვლდა რუსული

¹ ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი წ. I, ეგვიპტე და ასირია-ბაბილონი“, გვ. 72.

² ალ. წერეთელი, დას. ნაშრომი, გვ. 85.

³ ალ. წერეთელი, დას. ნაშრომი, გვ. 95.

⁴ ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი ნაწ. II“, ტფ., „სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1935, გვ. 1-53; გვ. 156-184.

⁵ ალ. წერეთელი, დას. ნაშრომი, წინასიტყვაობა.

⁶ „პირველყოფილი საზოგადოების და ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის პროგრამა“. თბ., „სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1938, გვ. 25; „ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის პროგრამა“, თბ., „სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1939, გვ. 16.

სახელმძღვანელობით, ხოლო შემდეგ აკად. ვასილი სტრუვეს ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის კურსი თარგმნეს ქართულად.

სპეციალურად შევაჩერებთ ყურადღებას იმის შესახებ თუ როგორ არის სახელმძღვანელობებში გადაწყვეტილი ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის სოციალურ-ეკონომიკური წყობის საკითხი. ამ მიმართულებით მცირე მაგრამ გარკვეული განსხვავება მაინც შეიმჩნევა სახელმძღვანელოს პირველ და მეორე ნაწილებს შორის. 1928 წელს გამოცემულ სახელმძღვანელოში ალექსანდრე წერეთელი პირდაპირ წერს, რომ ძველადმოსავლური სახელმწიფოები ფეოდალური ტიპისა იყო, მაგალითად, ეგვიპტეზე საუბრისას წერს: „ეგვიპტის ეკონომიკური და პოლიტიკური დანაწილება, საერთო ხაზებში მოგვაგონებს იმ წყობილებას, რომელიც ფეოდალიზმის სახელითაა ცნობილი“.¹ ამგვარადვე არის გადაწყვეტილი სხვა სახელმწიფოების სოციალურ-ეკონომიკური წყობის საკითხი, თუმცა გარკვეული კორექტირებანია შეტანილი 1935 წელს გამოცემულ სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილში. ეს უკვე ის პერიოდია, როდესაც დისკუსია „აზიური წარმოების წესისა“ და ძველი აღმოსავლეთის სოციალური წყობის შესახებ მთელი ძალითაა გაჩაღებული და სახელმწიფოსაც ღიად აქვს მხარი დაჭერილი სტრუვესათვის. სტრუვეს კონცეფცია, კი ამტკიცებდა, რომ ძველ აღმოსავლეთში გაბატონებული იყო მონათმფლობელური წარმოების წესი და მარქსისეულ „წარმოების აზიურ წესში“, სწორედ, მონათმფლობელური წარმოების წესი იგულისხმებოდა. სტრუვე თავის გამოკვლევაში ეყრდნობოდა ურის მესამე დინასტიის პერიოდში და ძველ ბაბილონში არსებულ სამეფო მეურნეობებში მომუშავე პერსონალის მდგომარეობას. სტრუვეს თვალთახედვით ამ მეურნეობებში მომუშავე პერსონალი მთელი წელი მუშაობდა. აქედან იგი ასკვნიდა, რომ ისინი საკუთარ საწარმოო საშუალებებს მოკლებულნი იყვნენ და მონებს წარმოადგენდნენ.² პროფ. ჯემალ შარაშენიძე მიუთითებდა, რომ სტრუვემ ყურადღება მხოლოდ შუმერული დოკუმენტების დაჯამებულ მონაცემებს მიაპყრო, რამაც ის შეცდომაში შეიყვანა, შარაშენიძე შუმერული საბუთების ანალიზითა და შესაბამისი მათემატიკური გამოთვლებით ასკვნიდა, რომ სამეფო მეურნეობაში მუშაობის ვალდებულება მთელი წლის განმავლობაში დაახლოებით 20-25 დღე იყო და არა მთელი წელიწადი, ასეთ რამეს იგი სამართლიანად, უწოდებს ფიზიკურად შეუძლებელს.³ აღნიშნული მართლაც შეუძლებელი იქნებოდა კლიმატური პირობების გათვალისწინებითაც და ადამიანური შესაძლებელობის კუთხითაც. სტრუვე თავის დროზე არ იზიარებდა ძველი აღმოსავლეთის მონათმფლობელურობის კონცეფციას, თუმცა 20-იანი წლების მიწურულსა და 30-იანი წლების დასაწყისში მან პოზიცია მკვეთრად შეიცვალა. უნდა აღინიშნოს, რომ საწყის ეტაპზე მონათმფლობელურობის კონცეფციას საბჭოთა მეცნიერებს შორის ბევრი გამზიარებელი არ ჰყოლია. ვითარება მკვეთრად შეიცვალა 1938 წლის შემდეგ, კერძოდ, ამ დროს გამოქვეყნდა იოსებ სტალინის ცნობილი ნაშრომი „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ“ ამ ნაშრომში სტალინმა კიდევ ერთხელ უარყო გეოგრაფიული გარემოს როლი, როგორც განმსაზღვრელი ფაქტორისა,⁴ ამასთანავე გაიზიარა

¹ ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი წ. I, ეგვიპტე და ასირია-ბაბილონი“, გვ. 49.

² В. Струве, „Проблема зарождения, развития и разложения рабовладельческих обществ Древнего Востока (Доклад и заключительное слово)“, ჟურნ. „Известия ГАИМК“, вып. 77, 1934, გვ. 32-111; В. Струве, „Новые данные об организации труда и социальной структуре общества Сумера эпохи III династии Ура“, ჟურნ. „Советское Востоковедение“ VI, 1949, გვ. 177-178.

³ ჯ. შარაშენიძე, „ძველ აღმოსავლეთში მონათმფლობელური ფორმაციის შესაძლო არსებობის თეორიის მიმართება შუმერის სახელმწიფო მეურნეობაში მუშა-ხელის არასრული დასაქმების პრაქტიკასთან“, ჟურნ. „საისტორიო ვერტიკალები“ №18, 2009, გვ. 12-19.

⁴ ი. სტალინი, „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ“, წიგნში ლენინიზმის საკითხები, თბ., „სახელმწიფო გამომცემლობა“, 1952, გვ. 687.

ხუთფორმაციული სქემა: „ისტორია იცნობს წარმოებით ურთიერთობათა ხუთ ძირითად ტიპს: პირველყოფილ-თემურს, მონათმფლობელურს, ფეოდალურს, კაპიტალისტურს, სოციალისტურს“.¹ სტალინის ამ ნაშრომით შეიძლება ითქვას, რომ ძველადმოსავლური სახელმწიფოების მონათმფლობელურობის კონცეფცია უპირობო ჭეშმარიტებად იქნა აღიარებული. ამითი ფაქტობრივად, გაიმარჯვა სტრუვეს შეხედულებამ, სწორედ ამიტომაც წერდა იგი მოგვიანებით გამარჯვებულის პოზიციიდან: „შეიძლება დარწმუნებით ვთქვათ, რომ ფორმაციების მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების თანახმად, პირველყოფილ-თემური წყობილება ძველ აღმოსავლური საზოგადოებების ისტორიაში ჩაანაცვლა მონათმფლობელურმა სისტემამ და არა ბატონყმობამ, როგორც ამას გვთავაზობდა ციკლისტური კონცეფცია და ასევე ზოგიერთი საბჭოთა ისტორიკოსი, რომელნიც ამტკიცებდნენ მარადიულ ფეოდალიზმს აღმოსავლეთში“.² ამ ფონზე შემთხვევითი არაა, რომ სახელმძღვანელოში აკად. ვასილი სტრუვეს ნაშრომები ძველი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიკური მოწყობის შესახებ მრავლად გვხვდება, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება, მართალია წერეთელს სტრუვესეული ციტატები და შეხედულებები მრავლად აქვს მოყვანილი, თუმცა თვითონ არც ეთანხმება და არც ეწინააღმდეგება ამ შეხედულებას, აქედან გამომდინარე ისე ჩანს, რომ მას ძველი აღმოსავლეთის სახელმწიფოების სოციალურ-ეკონომიკური მოწყობის საკითხი ღიად აქვს დატოვებული, მაგალითად, ხეთების სახელწიფოზე საუბრისას წერს, რომ „სამწუხაროდ, ხეთის ქვეყნის მოცემული სოციალ-ეკონომიკური სურათი დამაკმაყოფილებლად ვერ ჩაითვლება, მაგრამ სათანადო მასალის სიმცირის გამო აღნიშნულზე მეტის თქმა ამ ჟამად ძნელია“.³ გარდა ვასილი სტრუვეს კონცეფციისა ავტორის ყურადღება გაზრდილია აკად. ნიკო მარის ე. წ. „იფეტური თეორიისადმი“, ჩვენ არც ეს გარემოება მიგვაჩნია შემთხვევითობად. აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ თუ სახელმძღვანელოს პირველ ნაწილში მიხაკო წერეთელი ავტორს არა ერთგან აქვს მოხსენიებული, მეორე ნაწილში აშკარად ჩანს, რომ მის თეორიაზე საუბრობს, თუმცა მას მხოლოდ ერთხელ და სქოლიოში მოიხსენიებს. ეს გარკვეული დათმობანი, 30-იან წლებში მიმდინარე პროცესებს უნდა დაუკავშიროთ, სწორედ, XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან გაიზარდა კონტროლი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროსა და მათ შორის ისტორიოგრაფიაზეც, როგორც ჩანს გარკვეულ დათმობებზე ალექსანდრე წერეთელიც წავიდა, თუმცა აქვე აღვნიშნავთ, რომ იგი არსად არ გვევლინება სტრუვეს კონცეფციის მხარდამჭერად. მაგრამ ერთი რამ აშკარაა, თავად პროფესორი წერეთელი ისტორიის სოციოლოგიური გაშუქების მომხრე იყო, რაც ნათლად ჩანს მის საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოში, ეს დასტურდება ერთ ძალიან მცირე პასაჟშიც. იგი წინასიტყვაობაშივე წერს, რომ ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის შესწავლით არა ისტორიკოსს, არამედ ისტორიკოს-სოციოლოგს „...ფრიად საყურადღებო მასალის შეგროვება შეუძლია...“.⁴ აქედან ნათლად ჩანს, რომ წერეთელი ისტორიასა და სოციოლოგიას ფაქტობრივად ერთმანეთთან აიგივებდა.

ამრიგად ძველი აღმოსავლეთის წერეთლისეულ საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოებზე დაკვირვებამ ნათლად ცხადყო შემდეგი გარემოებები: 1. ალექსანდრე წერეთელი არის ისტორიის სოციოლოგიური კუთხიდან განხილვის მომხრე, რაც მისი მსოფლმხედველობრივი პოზიციით აიხსნება, იგი თავის დროზე სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის წევრი იყო, ხოლო შემდეგ

¹ ი. სტალინი, „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ“, გვ. 684.

² В. Струве, „Проблемы истории древнего востока в советской историографии“, журнал. „Вестник древней истории“ №3, 1947, გვ. 29-30.

³ ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი ნაწ. II“, გვ. 36. მოყვანილ ციტატას სქოლიოში ახლავს სტრუვეს მოსაზრება, სადაც მითითებულია, რომ სტრუვე ხეთებში ორ ანტაგონისტურ კლასს ხედავს: თავისუფალ ადამიანებსა და მონებს.

⁴ ალ. წერეთელი, „ძველი აღმოსავლეთი წ. I, ეგვიპტე და ასირია-ბაბილონი“, წინასიტყვაობა.

შემდგომ გამოეყო ფედერალისტებს და პარტიის მემარცხენე-ანარქისტულად განწყობილ წევრებთან ერთად დაარსა „საქართველოს მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტ მაშვრალთა პარტია“, რომელსაც შემდეგ „საქართველოს სარევოლუციო სინდიკალისტ-მაშვრალთა კავშირი“ ეწოდა.¹ ცხადია, რომ წერეთლის პოლიტიკური მრწამსი მის მეცნიერულ ნააზრევზეც ახდენდა გავლენას, ამიტომაცაა, რომ ალექსანდრე წერეთელი ისტორიის სოციოლოგიურად გაშუქების მომხრედ გვევლინება, თუმცა იგი მარქსისტი არ ყოფილა; 2. მიუხედავად ზემოთ თქმულისა ალექსანდრე წერეთელს უწევს გარკვეულ დათმობებზე წასვლა და ხატოვნად რომ ვთქვათ „ხარკს უხდის“ საბჭოთა ისტორიოგრაფიასა და ენათმეცნიერებაში გაბატონებულ შეხედულებებს, თუმცა ცდილობს გამოძებნოს გარკვეული საშუალებო პოზიცია, რასაც მეტ-ნაკლებად ახერხებს 1935 წლის გამოცემაში. ამგვარმა დათმობებმა “შედეგი” ვერ გამოიღო, ცხადია, საბჭოთა ხელისუფლება მეცნიერთაგან კიდევ უფრო მეტს მოითხოვდა. ალექსანდრე წერეთელი, როგორც ზემოთ ვწერდით 1935 წელს ცენტრალურ აზიაში გადაასახლეს, ამითი მისი მომავალი გეგმებიც ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის საუნივერსიტეტო კურსის შესახებ ჩაიშალა, ხოლო მის მიერ დაწერილი ნაშრომები ასევე რეპრესირებული აღმოჩნდა. ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის სწავლებისას გარკვეული პერიოდი რუსულენოვან სახელმძღვანელოებს იყენებდნენ. ვაკუუმის შესავსებად გადაწყდა ქართულად ეთარგმნათ ვასილი სტრუვეს „ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის მოკლე კურსი“,² ხოლო 1946 წელს, მაქსიმე ბერძნიშვილის მიერ თარგმნილი, სტრუვეს ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო გიორგი გოზალიშვილის რედაქციით გამოიცა. უმაღლეს სასწავლებლებში 1971 წლამდე, სწორედ, სტრუვეს ეს სახელმძღვანელო გამოიყენებოდა, თუმცა 60-იანი წლების მიწურულს ქართველ ავტორთა ჯგუფმა აკადემიკოს გიორგი მელიქიშვილს ხელმძღვანელობით დაიწყო მუშაობა ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის სახელმძღვანელოზე, რომელიც პირველად 1971 წელს გამოიცა და მან სრულად ჩაანაცვლა ვასილი სტრუვეს ავტორობით გამოცემული და ქართულად თარგმნილი წიგნი.

დასკვნის სახით აღვნიშნავთ, რომ დღეს ალექსანდრე წერეთლის ავტორობით გამოცემულ ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოს პრაქტიკული ღირებულება დაკარგული აქვს, თუმცა არ დაუკარგავს სამეცნიერო ღირებულება, თუნდაც იმიტომ რომ იგი ამგვარი ლიტერატურის შექმნის პირველ მცდელობას წარმოადგენს ქართულ სინამდვილეში და ძვირფასი წყაროა საქართველოში ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის კვლევის ისტორიის შესასწავლად.

¹ დ. შველიძე, „ანარქო-სინდიკალიზმის ისტორიიდან საქართველოში“, კრებულში „ზურაბ პაპასქირი-60 ჟამთაღმწერლობა ჭეშმარიტის მეტყველება არს“, თბ., „სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2010-2013, გვ. 320-321.

² ვ. სტრუვე, „ძველი აღმოსავლეთის ისტორია: მოკლე კურსი“, რუსულიდან თარგმნეს მ. მამფორიამ და მ. ბერძნიშვილმა, თბ., „სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1936.

Zaza Karchava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**THE FIRST GEORGIAN UNIVERSITY TEXTBOOKS OF THE HISTORY OF THE
ANCIENT EAST
RESUME**

This article is historiographical and aims to present how the study of the history of the Ancient East began in Georgia. The subject of our discussion is the first Georgian university textbook on the history of the ancient East published by the authorship of the first head of the Department of Ancient World History, Professor Aleksandre Tsereteli.

The textbook is the main historical source for the work, therefore, we have used research methods typical for historiographical research. From a methodological point of view, the work is based on the method of historical cognition, which gives an opportunity to follow the development of the issue in dynamics. All the nuances of the guidelines are discussed in detail in the report. We resorted to hermeneutic and discourse analysis to identify the cultural and historical background against which the textbooks in question were written. We have used the methodology of comparative research, which allowed us to compare the historiographical differences between the textbooks.

We note that today the university textbook of the history of the ancient East, published by the authorship of Aleksandre Tsereteli, has lost its practical value, although it has not lost its scientific value, even because it represents the first attempt to create such literature in Georgian reality and is a valuable source for studying the history of research on the history of the ancient east in Georgia.

The observation of the Tsereteli university textbooks of the Old East clearly revealed the following circumstances: 1. Aleksandre Tsereteli is a supporter of examining history from a sociological point of view, which is explained by his worldview position. he was a member of the Socialist-Federalist Party, and later separated from the Federalists and together with the left-anarchist members of the party founded "Revolutionary Syndicalist-Revolutionary Union of Georgia". It is clear that Tsereteli's political beliefs also influenced his scientific thinking, that is why Aleksandre Tsereteli is a supporter of sociological coverage of history, although he was not a Marxist. 2. A complex study of the textbooks revealed that the textbook published in the 1920's were the most free from ideological dogmas. This can be explained by the fact that the Communist Party, which did not yet have a strong foothold and there was constant tension within the party itself, was still unable to fully control all areas of public life. There was, however, from the second half of the 30's, the situation changed dramatically. Alexander Tsereteli was forced to mention in his textbook the views established in Soviet historiography and linguistics. Despite this, he was still not a reliable person for the Soviet regime. In 1935, he was exiled to Central Asia, and his works were also repressed.

უცხოელი ავტორები შიდა ქართლის შესახებ (სურამი)

სურამის ისტორიული ბედი მისი მდებარეობითაა განპირობებული, იგი საზღვარია საქართველოს აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ რეგიონებს შორის.

ადრეტეანტიკური ხანის სავაჭრო ურთიერთობა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის წარმოებდა სურამის უღელტეხილით, რასაც ადასტურებს 1856 წელს სურამში აღმოჩენილი ძვ.წ. აღ-ის VI-V საუკუნეების ვერცხლის აქემენიდური სიკილა კოლხურ „თეთრთან“ ერთად. როგორც ჩანს, მონეტები სურამში მოხვდა სწორედ სურამის უღელტეხილის მეშვეობით. ამავე პერიოდში აღნიშნული უღელტეხილით ბერძნული იმპორტი იჭრება აღმოსავლეთ საქართველოში, ხოლო ელინისტური ხანიდან, როდესაც ვაჭრობა იღებს ე.წ. მსოფლიო ხასიათს და მასში არა მხოლოდ მცირე აზია, მესოპოტამია და ეგვიპტე, არამედ შუა აზიის ქვეყნები, ინდოეთისა და ჩინეთის შორეული რაიონებიც ებმება იქმნება ერთიანი დიდი სავაჭრო სატრანსპორტო გზა ინდოეთიდან ფაზისამდე.

ამ გზის შესახებ ცნობები ჯერ კიდევ IV-III საუკუნეების ბერძენი ისტორიკოსებისა და გეოგრაფების--არისტოტელეს, პატროკლეს, ერასტოთენეს შრომებში გვხვდება. სტრაბონი მათ ცნობებს ასე გადმოგვცემს,--„ არისტოტელე ოქსოსს (მდ. ამუდარიას) მიიჩნევს უდიდეს მდინარედ. არისტოტელეს და პატროკლეს სიტყვებით ერასტოთენეც ამბობს. რომ ეს მდინარე სანაოსნოა და ამ მდინარით ბევრი ინდური საქონელი შემოაქვთ ჰასკანის (კასპიის) ზღვაში, ხოლო აქედან ალბანიაში გადააქვთ და შემდეგ მტკვრითა და მისი მომდევნო ადგილებით ექსონიის (შავ) ზღვაში ჩააქვთ“¹

ამგვარად, ინდური საქონელი მდ ამუდარიით ჩაჰქონდათ კასპიის ზღვაში და იქიდან მტკვრით ამოჰქონდათ აღმოსავლეთ საქართველოში. აქედან კი უკვე ხმელეთით -- სურამის უღელტეხილით -- ეზიდებოდნენ დასავლეთ საქართველოში, სადაც საქონელი მდ რიონით შავი ზღვის სანაპირო ქალაქებს,-- კერძოდ, ფაზისს ანუ ფოთს აღწევდა, სწორედ ამ გარემოებას უნდა განეპირობებინა სურამის ქალაქად ჩამოყალიბება, მისი ზრდა და განვითარება. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სურამის როგორც ქალაქის აღმოცენება იწყება ძვ.წ. აღ IV—III საუკუნეების მიჯნაზე, ხოლო III საუკუნის ბოლოსათვის მას უკვე მკვეთრად გამოხატული ქალაქური იერსახე უნდა მიეღო.

სურამის პირველი მოხსენიება უცხოურ წყაროებში უკავშირდება გეოგრაფის და ასტრონომის კლავდიოს პტოლემეაიოსის სახელს, ის ეკუთვნოდა სახელგანთქმულ ალექსანდრიის სამეცნიერო სკოლას და მოღვაწეობდა ქალექსანდრიაში ახ.წ. II საუკუნის 20-60-იან წლებში. მას ეკუთვნის „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, რომელშიც არის ცნობები საქართველოს შესახებ. ამ ნაწარმოებში მოცემულია ორი გეოგრაფიული პუნქტი, რომელთა სახელწოდებაც შეიძლება, დაუუკავშიროთ სურამს. მათგან პირველი მოცემულია მეცხრე თავში, სადაც აღწერილია „კოლხეთის მდებარეობა“ და ეს დასახლება ნაჩვენებია მეექვსე ქვეთავში, სახელწოდებით სურიონი. ხოლო მეორე დასახლებული პუნქტი მოცემულია მეათე თავში „იბერიის მდებარეობა“. სწორედ იბერიის ტერიტორიაზე დასახლებული ქალაქი სურა უნდა

¹ საქართველოს ისტორია. 1956, გვ. 47.

იყოს სურამი. მისი არსებობა დასახელებულ ცხრა ქალაქს შორის ხაზს უსვამს სურამის დიდ მნიშვნელობას ამ პერიოდის იბერიის ცხოვრებაში.

ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანი ძველ ბერძენ გეოგრაფებზე დაყრდნობით მიუთითებს, რომ „სურამი ძველი ქალაქია, პლინიუსის, პტოლემეაიოსის, სტრაბონის მიერ იდესად ან პოლიხნიად წოდებული. აქ აღაგო ბედისწერისგან ღვენილმა ფრისკემ ლევკოთეას ტაძარი, ფარნავაზის და მითრიდატე პერგამელის იავარქმნილი.“¹

სურამის ასეთმა სტრატეგიულმა მდებარეობამ საერთაშორისო და საშინაო სავაჭრო ეკონომიკურ ურთიერთობებში მისმა აქტიურმა ჩართვამ განაპირობა აქ ქალაქის წარმოშობა და განვითარება. აქედან გამომდინარე, შეიძლება, ვივარაუდოთ, რომ აქ ციხე სიმაგრე სწორედ სურამის ქალაქად გადაქცევისთანავე აიგო, რაც აუცილებლობით იქნებოდა გამოწვეული. კერძოდ. აუცილებლობას წარმოადგენდა სურამზე გამავალი გზების ხელთქონება და კონტროლი, რომლის განხორციელებაც ციხე-სიმაგრის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა.

აქვე, სურამში, მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებით. იმთავითვე უნდა ვივარაუდოთ საბაჟოს არსებობაც, რაც შემდგომში, გვიანდელ პერიოდის არაერთი დოკუმენტით დასტურდება.

გვიანანტიკური (III-VI სს) და ადრეფეოდალური ხანის (V-X სს) სურამის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება. როგორც ქართული, ასევე უცხოური წყაროები მის შესახებ არავითარ ინფორმაციას არ გვაწვდის.

სურათი იცვლება განვითარებული ფეოდალიზმის დასაწყისიდან. X საუკუნის მიწურულსა და XI საუკუნის დასაწყისში საქართველო პოლიტიკურად გაერთიანდა და ქვეყანა აღმავლობის გზას დაადგა. ეს გამოიხატებოდა ეკონომიკურ დაწინაურებაში, რაც აისახებოდა სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობა ხელოსნობის, საქალაქო ცხოვრების და სხვა ფაქტორების განვითარებაში.

ძალზე საინტერესო სურათთანა გვაქვს საქმე საქალაქო ცხოვრების განვითარების თვალსაზრისით. IX-X სს--საქართველოში ადგილი აქვს ძველი ქალაქების (არტანუჯი, დმანისი და სხვა) აღორძინებას და ახალი ქალაქების (ახალქალაქი, თმოგვი, ოლთისი, თელავი და სხვა) ჩამოყალიბების პროცესს. ამ დროიდან ქვეყნის ცხოვრებაში კვლავ ჩნდება სურამი.

XII ს-ის 60-70 იან წლებიდან XIV ს-ის II ნახევრამდე სურამი და მისი ციხე--სიმაგრე სამეფო კარის მიერ საგამგებლოდ გადაცემულია მასთან დაახლოებული ფეოდალური გვარისათვის, რომელიც „სურამელების სახლათ“ არის ცნობილი, საქართველოს ისტორიაში სურამი და მისი ციხე-სიმაგრე სწორედ სურამელთა რეზიდენციას წარმოადგენდა XIV-XV სს-ში სურამის როლი და მნიშვნელობა ქვეყნის ცხოვრებაში კნინდება. ამაზე თავის გავლენა იქონია თემურ ლენგის შემოსევებმა და ქვეყანაში შემდგომ განვითარებულმა მოვლენებმა თემურ-ლენგის შემოსევების შედეგები განსაკუთრებით საგრძნობი იყო ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ამან თავისი ასახვა ჰპოვა სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობა ხელოსნობის, საქალაქო ცხოვრების, კულტურისა და ცხოვრების სხვა ნებისმიერ სფეროში.

XVI საუკუნიდან იწყება სურამის ხელმეორე დაწინაურება, როცა ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფო დაიშალა ცალკეულ სამეფო სამთავროებად. ამან ხელი შეუწყო სურამისა და მისი ციხე-სიმაგრის როლის და დანიშნულების უფრო მეტად ზრდას ქვეყნის ცხოვრებაში. მით უფრო, რომ იგი ქართლის სამეფოსა და მასთან გამეზობლებული ოსმალეთის საზღვრის სიახლოვეს აღმოჩნდა.

1518 წელს სპარსელი ისტორიკოსის ჰასან რუმლუს ცნობით, სეფიანთა ირანის შაჰის ისმაილ პირველის დავალებით დივ-სულთანი სამცხის ათაბაგ ყვარყვარესთან ერთად ლაშქრით

¹ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა აკაკი გავაშელის რედაქტორობით. თბ., 1978. გვ. 57

საქართველოსკენ გამოემგზავრა. „დივ-სულთანმა ციხე გორი და სურამი დაიპყრო“¹--დასძენს ჰასან რუმლუ.

XVII საუკუნის 20-იანი წლებიდან სურამი გვიანდელი ზემო ქართლის სხვა პუნქტებთან ერთად იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაშია 1525 წელს, როცა ქართლის მეფე დავითი იძულებული გახდა, ტახტიდან გადამდგარიყო და ბერად აღკვეცილიყო, სამეფო ტახტის უზურპაცია მისმა ძმამ გიორგი IX (1525-1527) მოახდინა. ტახტის კანონიერმა მემკვიდრემ ლუარსაბმა დახმარებისთვის იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510-1565) მიმართა, რომლის ხელშეწყობითაც იგი 1527 წელს ქართლის ტახტზე ავიდა. სწორედ ამ დახმარებისთვის მიუცია ბაგრატ III-ისათვის სურამი, ალი და ახალდაბა, „...მისცეს მეფე ბაგრატს ქართლი, მეფისა იმერეთისასა, არადეთის წყლის გამოღმა, ალი, სურამი და ახალდაბა“²

ეს მდგომარეობა გაგრძელდა XVI საუკუნის 60-იან წლებამდე, სანამ სპარსეთის შაჰმა თამაზმა 1554 წელს არ დაიკავა სურამის მხარე, ამ მოვლენებთან დაკავშირებით სურამის ციხე-სიმაგრე კვლავ სპარსულ წყაროებში მოიხსენიება. იმერეთის მეფე ბაგრატ III პრეტენზიას აცხადებს ყიზილბაშების მიერ დაკავებულ სურამზე და ოსმალეთის სულთან სულეიმან I-ს სთხოვს დახმარებას.

ამის თაობაზე საინტერესო ცნობაა დაცული სპარსეთის შაჰის, თამაზის დიდმოხელეების სევენდიუქ ბეგისა და უსტაჯლუ შაჰ ყულუ ბინ ჰამზას წერილში, რომელიც მათ გაუგზავნეს ოსმალეთის სულთანის ერთგულ მოხელეს არზრუმის მმართველ აია ფაშას.

ამ წერილიდან ვიგებთ, რომ შაჰ თამაზმა ქართლში მეოთხე ლაშქრობის დროს დაიკავა არადეთის წყალი, ალი, სურამი და ახალდაბა. ყიზილბაშთა ჯარების ასეთმა მოქმედებამ უკმაყოფილება გამოიწვია ბაგრატ მეფის მხრიდან, რომელიც სამართლიანად მიიჩნევდა ამ ტერიტორიას იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში. ბაგრატმა დახმარებისთვის სულეიმან I-ს მიმართა. რომელმაც თავის მხრივ ამ საკითხთან დაკავშირებით პასუხი მოსთხოვა ირანის მესვეურებს. ეს ამბავი დაემთხვა ირან ოსმალეთის პირველ ომთან (1541-1555) დაკავშირებულ საზავო მოლაპარაკების მსვლელობას, ამიტომ არის, რომ შეშფოთებული სევენდიუქ ბეგი და უსტაჯლუ შაჰ ყულუ ბინ ჰამზასი ცდილობენ, წარმოადგინონ ირანის მოქმედება სავსებით გამართლებულად, ხოლო ბაგრატ მეფის მოთხოვნები კი უსაფუძვლოდ. „რასაც ბაში-აჩუკი თავის ციხის და სიმაგრის (ე.ი. სურამის ციხე-სიმაგრის) გარშემო წერდა --აღნიშნავენ ისინი წერილში,-- ასევე მოყვანილ იქნება ჭეშმარიტებისა და სამართლის თანახმად, რათა თქვენ ბრწყინვალე აზრს ნათლად და გამოკვეთილად შესძლოს, დაინახოს, რომ მისი (ე.ი. ბაგრატ III) მოხსენებიდან მისი მიზნები გამომდინარეობენ, რათა უბედურება აიცილონ საკუთარი თავიდან და კვლავ ჩამოაგდონ შუღლი მაჰადიანთა შორის, ასე რომ ეს არ შეეფერება სინამდვილეს და ეს საქმე არ ღირს იმად, რომ მასზე მიმდინარეობდეს მოლაპარაკება, რათა მოგვარდეს ურთიერთობა ლუარსაბსა და ბაში-აჩუკის ქვეყანებს შორის, გამოირკვეს და მხედველობაში მიღებულ იქნეს ამ ქვეყნებს შორის არსებული საზღვარი. ხოლო ის მიწები და ციხეები, რომლებიც დასახელებული უთანხმოების მიზეზნი არიან, არავითარ შემთხვევაში მასა და მის ქვეყანას არ ეკუთვნიან. მოკლედ რომ ვთქვათ, ასეთია ბაში აჩუკის მოთხოვნები სურამის პროვინციაზე და ციხეზე“³

ეს წერილი ძალიან საინტერესო დოკუმენტია. საქართველოსა და ირან ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიისათვის, მაგრამ აქ ჩვენთვის საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ამ ურთიერთობაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სურამს და მის ციხეს. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს დოკუმენტი არის ჯერ-ჯერობით პირველი ისტორიული დოკუმენტი.

¹ ჰ. რუმლუ, ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1966, გვ. 157

² პარიზის ქრონიკა, 1980, გვ. 41

³ გ. მაშულია, 16 საუკუნის ქართველთა ისტორიისათვის. ჟურნალი „დროშა“ თბ. 1961

რომელშიც სურამის ციხე უშუალოდ მოიხსენიება XVII საუკუნეში სურამი გვიანფეოდალური ხანის ქართლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ქალაქთაგანია.

XVII საუკუნის 10-იანი წლებში სურამის ციხესთან დაკავშირებული მოვლენები შაჰ აბასის ცნობილ შემოსევებს უკავშირდება. 1614 წელს კახეთის აოხრების შემდეგ, შაჰ აბასი ქართლში გადმოვიდა თავისი ჯარით. აქ მან გორისა და სურამის ციხეები შეაკეთა და შიგ ყიზილბაშთა გარნიზონი ჩააყენა. ამის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის სპარსელი ისტორიკოსი ისქანდერ მუნში. იგი წერს: „შაჰმა გადაწყვიტა, ქვეყნის სიკეთისათვის ქართლში ორი ციხე აეშენებინა: ერთი სურამში, რომელიც ახალციხისა და ბაში-აჩუკის ახლოს არის და მეორე --გორში, ქართლის მეფის ძველ სატახტო ქალაქში, ქვეყნის მბრძანებლის ფირმანის თანახმად ამ ორ ადგილას დაწყებულ იქნა ციხის შენება და რამოდენიმე დღეში მოათავეს და გაამაგრეს ორივე“.¹

1624 წლის ერთ რუსულ დოკუმენტში სურამი ქალაქად მოიხსენიება.²

ჟან--შარდენი, ფრანგი მოგზაური, წერს: „ქართლში ოთხი ქალაქია: გორი, სურამი, ალი და ტფილისი“ თუმცა იგივე შარდენი სურამის შესახებ მიუთითებს, რომ „სურამი, კაცმა რომ თქვას, მხოლოდ და მხოლოდ დაბას წარმოადგენს, იგი უფრო პატარაა ვიდრე გორი“³

ჟან შარდენი საინტერესოდ აღწერს სურამსა და მის შემოგარენს: „.....გაგჩერდით სურამის ველზე ციხესთან ახლოს დიდ სოფელში, რომელსაც ასევე სურამი ჰქვია. სურამის ველი ძალზე ლამაზი ადგილია, დაფარულია დაბალი ტყეებით, სოფლებით, ბორცვებით, აგარაკებით და ქართველ დიდებულთა პატარა ციხეებით. მთელი მხარე დამუშავებულია, ერთი სიტყვით, იგი უმშვენიერესი კუთხეა“⁴

პატარა ციხეები (კოშკები), რომლების შესახებაც ლაპარაკობს ჟან შარდენი, ეკუთვნოდან იმ დიდებულებს, რომელთა საგვარეულოები ჩამოყალიბდა სურამის რეგიონში მცირე სათავადოების სახით XVII—XVIII საუკუნეებში. ჯერ საჩხეიძო, შემდეგ სახიდირიბიშვილო, გარდა ამ ორი გვარისა სურამში გლეხობას ფლობდნენ თავადები,--აბაშიძეები, აზნაურები,-- აბაზაძეები, მურვანიშვილები, ხეროდინაშვილები, აქვეა სახაზინო და საეკლესიო ყმა--გლეხობაც.

“თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარში“ მოცემულია ჩხეიძეების მფლობელობაში არსებული სოფლების სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობა, რადგან ეს სოფლები ძირითადად ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორიაზე მდებარეობს მათი გაცნობა ჩვენთვის მნიშვნელოვან ბევრ ინფორმაციას გვაძლევს.

სოფელ გვერდისუბანში, დავთარის მიხედვით, დაფიქრებულია 26 კომლი, აქ საეკლესიო (სავაკუფე) მიწების დღიური შემოსავალია 50 ახჩა. სხვა მონაცემები დავთარში ნაჩვენებია არ არის. ასევეა ბეკამშიც აქ 47 კაცია დაფიქრებული, ხოლო სავაკუფე მიწების დღიური შემოსავალი 150 ახჩაა.

სოფელ ლუბრუმაში აღწერილია 23 კაცი. მითითებულია, რომ აქ არის 13 სახლი, საეკლესიო მიწების დღიური შემოსავალი 50 ახჩაა, სავაკუფე მიწისა 10, ხოლო სეხნია ჩხეიძის დღიური შემოსავალი შეადგენს 12 ახჩას.. მოსახლეობა იხდის ყველა ოსმალურ გადასახადს, რაც წლიურად შეადგენს 10990 ახჩას.

სოფელ ჩუმათელეთში აღწერილია 29 კაცი, აქ არის 20 სახლი, საეკლესიო მიწების დღიური შემოსავალია 50 ახჩა. მოსახლეობის წლიური გადასახადი შეადგენს 12 730 ახჩის. გადასახადია წისქვილზეც, კერძოდ სამი თვალ წისქვილზე წლიური გადახადია 360 ახჩა.

¹ ი. მუნში, ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1969, გვ. 90

² შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი. ტ. III. თბ., 1983, გვ. 225

³ ჟან შარდენი,-- მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. თბ.1975. გვ.289

⁴ ჟან შარდენი,--- მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. თბ. 1975. გვ. 209

სოფელი ფონა (ფონადირი) დავთარის მიხედვით ერთ-ერთი მრავალრიცხოვანი სოფელია. დავთარის მიხედვით აქ 47 კაცია, 34 სახლი. სავაკუფე მიწების ყოველ დღიური შემოსავალი 20 ახჩაა. რაც შეეხება წლიურ გადასახადს 11980 ახჩაა.

დავთარის მიხედვით სურამში ცხოვრობს 255 კომლი. აქ ნაგულისხმევი უნდა იყოს ქართველები და სომხები. კომლთა შორის 5 საზოგადოების მაღალი ფენის წარმომადგენელია. ოსმალთა გადასახადების რაოდენობა შეადგენს 1500 ახჩას. დავთარში ცალკე გამოყოფილია ებრაელთა დასახლება 50 კომლით, რომელიც იხდის 5000 ახჩას¹

გამაგრებულ დაბად მოიხსენიებს სურამს მურავიოვი, რომელიც ამის შესახებ პანინს წერს.²

იაკობ რაინეჟსი წერს, რომ სურამი ქალაქია, მდებარე მდ სურამულაზე და უწინ კოლხეთს ეკუთვნოდა.³

როგორი განვითარებაც უნდა ჰქონოდა სურამის ციხეს, იგი მაინც არ იქნებოდა ციხე-ქალაქი. ადგილზე ამის არავითარი მონაცემები არ არსებობს. ამაზე მიგვანიშნებს უცნობი იტალიელი მხატვრის გრაფიურაც. მართალია, ციხის გარშემო მოჩანს გალავნის ნაწილი, რაღაც შენობები, მაგრამ ეს მაინც არ მიუთითებს, რომ იგი ციხე ქალაქია. 1770 წლის აღწერით სურამში 200 კომლი მოსახლეა (დაახლოებით 1000 ზე მეტი კაცი) რომელთა განთავსება ციხის შიგნით შეუძლებელი იქნებოდა.

სურამის მოსახლეობის შესახებ ვახუშტი წერს „...არს სურამი, მცირე ქალაქი, მოსახლენი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი“⁴

ასევე მიუთითებს ევლია ჩელები, რომ სურამის მცხოვრებთა უმრავლესობა ქართველები, გოქდოლაკები და სომხები არიან⁵

ებრაელობა სურამის ეთნიკური სურათის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შემადგენელია. როდის დამკვიდრდნენ ებრაელები სურამში უცნობია. უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი აქ დამკვიდრება სურამის ქალაქად ჩამოყალიბების პროცესს ემთხვევა. ამას კი ადგილი აქვს, ძვ. წ. აღ-ის IV=III საუკუნეების მიჯნაზე. სურამი ამ დროიდან მნიშვნელოვან სავაჭრო ეკონომიკურ ცენტრად ყალიბდება. რასაც ხელს უწყობდა მასზე აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ გაშვებული სავაჭრო-სატრანზიტო გზა, და თუ თვალს გავადევნებთ ებრაელთა განსახლებას საქართველოში. ერთ უმნიშვნელოვანეს მომენტს შევამჩნევთ: ებრაელთა დასახლებები უმთავრესად მნიშვნელოვან სავაჭრო ადგილებთანაა. ასეთივე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე ხაშურის მუნიციპალიტეტში, სადაც ებრაელთა დასახლება ცნობილია დაბა სურამსა და სოფელ ალში. ორივე დასახლებული პუნქტი ძველ საქართველოში მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრებია და აღმოსავლეთ --დასავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელ გზებზე მდებარეობს.

ზემო ქართლისა და სურამის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი (1745-1781 წწ) .ნატურალისტი მედიცინის დოქტორი, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი, მოგზაური,--- რომელმაც საქართველოში 1771-1772 წლებში რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის დავალებით იმოგზაურა.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის დაინტერესება ამიერკავკასიით გაიზარდა. რუსეთი ემზადება თავისი გავლენის სფეროს გაფართოებისათვის ამიერკავკასიაში. ამისათვის მას ესაჭიროებოდა ამ კუთხის შესწავლა პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო თვალსაზრისით. ამ მიზანს ემსახურებოდა ზემოთ ნახსენები ექსპედიცია.

¹ თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი I. თბ., 2009, გვ. 258-261. 264-265.

² შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი ტIII თბ., 1983, გვ. 228

³ ი. რაინეჟსი, მოგზაურობა საქართველოში თბ. 2002, გვ. 148

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი,--აღწერა სამეფოსა საქართველოსი. ქართლის ცხოვრება IV. თბ., 1973, გვ. 377

⁵ ე. ჩელები, მოგზაურობის წიგნი, თბ., 1971, გვ. 296

მოგზაურობისას გიულდენშტედტს მოუწია სურამზე გავლა. მართალია, თვითონ სურამის შესახებ იგი ნაკლებად საუბრობს, არ აქვს მოცემული მისი აღწერილობა, ინფრასტრუქტურა და სხვა. მაგრამ ზოგადი კონტექსტით ბევრი რამ საინტერესო შეგვიძლია გავიგოთ.

გიულდენშტედტი დიდ ყურადღებას უთმობს, მაშინ მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებულ ყველაზე დიდ პრობლემას,--ლეკიანობას. იგი წერს,--⁹ სექტემბერს მივალწიეთ იმერეთის სასაზღვრო ციხეს, ჩხერს, ძირულის მარცხენა შენაკადზე--ჩხერიმელაზე. სადაც მე 10 სექტემბრამდე დავრჩი.

სოლომონ მეფემ აქ თავი მოუყარა 200 კაცს თავისი რაზმებიდან, რომლებიც სურამამდე უნდა გამყოლოდნენ. მცველად, რუსეთის საქმეთა რწმუნებულ ბატონ ლვოვთან ერთად, რომელიც დღეს ჩამოვიდა აქ მეფის ბანაკიდან, რათა თბილისში გამგზავრებულიყო. მთის ვიწრო გზები აქ თითქმის ყოველთვის შეკრულია ლეკებისაგან, რომლებსაც აქედან ახალციხისკენ მოკლე გზა აქვთ, სადაც მათ ხალხი და ნადავლი კარგ ფასად შეუძლიათ გაჰყიდონ.¹

როგორც ვხედავთ, ზემო ქართლის ტერიტორიაზე გადაადგილება მცველთა სერიოზულ რაზმის გარეშე შეუძლებელი იყო. გიულდენშტედტი წერს, რომ წიფასთან,---, 2 წლის წინ რუს უფროს ლეიტენანტ ტუტჩევს და მის რაზმს თავს დაესხნენ და დაიჭირეს².

ასევე,---, გასულ შემოდგომაზე ლეკები თავს დაესხნენ სურამიდან ქუთაისში მიმავალ 20 კაზაკისაგან შემდგარ რაზმს, ნაწილობრივ ამოხოცეს, ნაწილობრივ დატყვევეს³

ლეკიანობა ფაქტიურად განსაზღვრავდა ქვეყნის ცხოვრების დღის წესრიგს, ამიტომ უფრო ფართოდ უნდა შევხვით მას.

ლეკთა თარეშმა რეგულარული ხასიათი სურამის მხარეში XVIII საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში მიიღო.

1731 წლის 24 სექტემბერს ლეკებმა სასტიკად ააოხრეს სურამი, გადაწვეს ოსიაური, ახალსოფელი, სატივე, ლუბრუმა, ცედანი, ოძისი, ხელთ ჩაიგდეს დიდძალი საქონელი და ტყვე, „...მიუხდნენ ლეკნი სურამს, გარეშემო ააოხრეს, დასწვეს ოსიაური, ახალსოფელი, სატივე, ლუბრუმა, ცედანი, ოძისი, წაიღეს ნაშოვარი, ტყვე თუ პრუტყვი“⁴.

1732 წელს ლეკები თავს დაესხნენ ტეზერს, ბეკამს, გვერდისუბანს იმავე წლის 8 ივლისს ლეკებმა კვლავ ააოხრეს ბეკამი, გადავიდნენ წიფაში, აქედან კი გადმოვიდნენ იტრიასა და ჩუმათელეთში.

ქართველი ხალხი თავიდანვე არ შერიგებია ოსმალეთის ბატონობას და ხშირად აწყობდნენ აჯანყებებს მათ წინააღმდეგ. ამ ბრძოლამ XVIII ს-ის 30 იან წლებში უფრო ფართო ხასიათი მიიღო. ამას თან დაერთო ირანის გააქტიურება ოსმალეთის წინააღმდეგ და მათი ხელშეწყობით 1734 წლის ბოლოსათვის ქართლი თითქმის მთლიანად განთავისუფლდა ოსმალებისაგან. სხვა ციხე-სიმაგრეებთან ერთად ამ დროს სურამის ციხე ქართველების ხელში გადავიდა. დაიწყო „ყიზილბაშობა“.

სურამის ციხესთან დაკავშირებული ბევრი მოვლენა სწორედ ამ პერიოდს მიეკუთვნება, როგორც ცნობილია, XVIII საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში ქართლში აჯანყების ალი ავარდა. ყიზილბაშების წინააღმდეგ გივი ამილახორის ხელმძღვანელობით. სურამის ციხე ამ დროს ქართლის სხვა ციხეებთან ერთად წარმოადგენდა გივი ამილახორის დასაყრდენს, ხოლო აჯანყების ბოლო პერიოდში ერთადერთ დასაყრდენს.

¹ იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი,--მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I თბ., 1962, გვ. 173

² იქვე, გვ. 175

³ იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი, მოგზაურობა საქართველოში ტ.I თბ. 1962. გვ.175

⁴ ს.ჩხეიძე,--ამბავი მეფეთა გვ.41

სურამის ციხის მედგარმა წინააღმდეგობამ, რომელიც თითქმის სამ წელიწადს გაგრძელდა, შეძლება ითქვას, რომ გარკვეული როლი ითამაშა ქართლიდან არა მარტო ყიზილბაშების განდევნაში, არამედ სამეფო ხელისუფლების აღდგენაშიც, როგორც ქართლში, ასევე კახეთში.

სურამის ციხის მიმართ სამეფო კარი ყოველთვის განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდა. რაზეც არაერთი დოკუმენტი მეტყველებს. 1762 წლის მაისში ერეკლე სურამის მოურავს ავალებს, რომ სურამელ სახასო „კაცები“ მუდმივად მდგარიყვნენ ციხეში.

„ჩვენი ბძანება არის გაბრიელ მგალობელო!--ნათქვამია დოკუმენტში,--სურამს სახასოს კაცს, რომ ჩვენა არას ვართმევთ. მათგან სამი კაცი სულ მუდამ ციხეში უნდა დააყენოთ. იასე მურვანიშვილთან იყვნენ, ამის მოაბარე, მუადლორათ ციხეში იყვნენ დაიდგნენ“¹

როგორც ვხედავთ, ერეკლე მეფეს, სურამში სახელმწიფო გლეხებიც კი ჰყოლია განთავისუფლებული გადასახადებისაგან ციხეში „მულარათ“ (მცველად) ყოფნის სანაცვლოდ, ასეთი დამოკიდებულება ციხის მიმართ კიდევ ერთხელ უნდა მიუთითებდეს ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრის დაცვის საქმეში მის განსაკუთრებულ როლსა და მნიშვნელობაზე.

1764 წლის 21 ოქტომბერს ერეკლე II სურამისა და ოსიაურის ციხეებს დროებით თარხანობას აძლევს. ბრძანებაში იგი კატეგორიულად მიუთითებს: ციხეები „რასაც დრო ითხოონ, უნდა მიეცესთ“²

ამრიგად ნადირ შაჰის გარდაცვალების შემდეგ XVIII საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისიდან, სურამის ციხემ მალე დაიბრუნა ქვეყნის თავდაცვის საქმეში პირველხარისხოვანი როლი და კვლავ მთელი რიგი მოვლენების ცენტრში აღმოჩნდა. ეს უმთავრესად ისეთ ცნობილ მოვლენაზე ითქმის, რომელსაც სახელად „ლეკიანობა“ ჰქვია.

სურამმა და სურამის ციხემ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსეთ-თურქეთის 1768-1774 წლების ომის დროს, რომელშიც საქართველოც ჩაება, რუსეთის თხოვნით, და აქ შემოვიდა რუსული საექსპედიციო კორპუსი გენერალ ტოტლებენის სარდლობით. როდესაც მან ახალციხისკენ გალაშქრება გადაწყვიტა, 1779 წლის 2 მარტიდან თავისი სამხედრო რაზმით სურამში დადგა. აქვე 17 მარტს, მოვიდა ერეკლე 7 ათასიანი ლაშქრით და სამი ქვემეხით. 24 მარტს ერეკლე და ტოტლებენი სურამიდან ქვიშხეთს გადავიდნენ, ხოლო შემდეგ ბორჯომის ხეობით გაემართნენ ახალციხისაკენ.³

ოსმალეთის წინააღმდეგ რუსეთსა და საქართველოს ერთობლივად განხორციელებული ლაშქრობის მომენტში, სურამის ციხე მათი მთავარი ბაზა და ზურგის საიმედო სიმაგრე იყო. აქ თავს იყრიდა არა მარტო ცოცხალი ძალა, არამედ ლაშქრობისათვის საჭირო სურსათი, საბრძოლო მასალა და სხვ.

ტოტლებენის ადიუტანტი შარლ დე გრაი დე ფუა სურამში ყოფნას ვრცლად აღწერს, იგი ეხება ახალციხისკენ სამხედრო ოპერაციისათვის სამზადისს, აქ რუსეთის ჯარის ნაწილების თავმოყრას, მათი სურსათ-სანოვაგით უზრუნველყოფის საკითხებს და სხვა. „სურამში, სადაც ჩვენ ვიყავით--აღნიშნავს დე გრაი დე ფუა,--ქართველთა ლაშქრის საბოლოო თავშეყრის თარიღად დათქმული იქნა პირველი მაისი. ერეკლე იქ პირველი მოვიდა. რათა დათათბირებოდა გრაფ ტოტლებენს სალაშქრო ოპერაციის საკითხებზე, გრაფმა იგი დაარწმუნა, რომ მდინარის გადალახვის შემდეგ აიღებდა აწყურის ციხეს, მოწინააღმდეგის პირველ სიმაგრეს და იქიდან იოლად დაიძვრებოდა ახალციხის სააღყოლად. მან ერეკლეს დააკისრა ლაშქრის საჭირო პური მომარაგება. რასაც, მისი თქმით, ზუსტად ანაზღაურებდა. ერეკლემ ამის შემდეგ განკარგულება გასცა და თხუთმეტი დღის სამყოფი პური მოაზიდვინა.

¹ ხეც-- დ 1186

² ხეც-- დ 8284

³ ვ. მაჭარაძე,--მასალები XVII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. თბ. 1988წ. გვ.117

სწორედ ამ დროისთვის მოვიდა რუსთა ბანაკში პოდპოლკოვნიკი ჩოგლიკოვი გვარდიის კაპიტან ლვოვთან ერთად. ამ უკანასკნელს დავალებული ჰქონდა, გადაეცა ერეკლესათვის წმინდა ანდრიას ორდენი ბაფთით და მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ყოვლად მოწყალე წერილი. ამავე დროს ტოტლებენმა მიიღო ცნობა, რომ ბრუნდებოდა რატივეი ჰუსართა ესკადრონით., მოსკოვის ლეგიონის კარაბინერთა ასეულით. აგრეთვე მოდიოდა ტომსკის პოლკი, რომ ცოტაც და სელენგინსკის პოლკი, აგრეთვე მოსკოვის ლეგიონი გენერალ ბინერის სარდლობით გადმოვიდოდა საქართველოში. საქმე თითქოს საუცხოოდ მიდიოდა და ჩვენი სურსათ--სანოვარე თითქმის გავაჩანაგეთ. ერეკლე აჩქარებდა გრაფს გადაელახა მდინარე მტკვარი და განლაგებულიყო მტრის მხარეს, სადაც უხვად ვიმოვიდით სანოვარეს. გრაფმა უპასუხა, რომ არ სურს ბრძოლის დაწყება ისე, თუ თხუთმეტი დღის სურსათ--სანოვარე არ ექნება, ერეკლემ კიდეც მოაზიდვინა ხორავი.¹

როდესაც ტოტლებენმა აწყურთან მიატოვა ერეკლე, იგი კვლავ სურამში დაბრუნდა. საიდანაც შემდეგ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, როგორც იოჰან გიულდენშტედტის მოგზაურობიდან ჩანს, სხვა ციხეებთან ერთად სურამის ციხე ამ დროს ტოტლებენის ხელშია. იოჰან გიულდენშტედტი აღნიშნავს, რომ „გრაფმა თავის ხელში მყოფი ანანურის, მუხრანის, ქრცხინვალის და სურამის ციხეებში პატარა რაზმები დატოვა და კორპუსით ივლისში აბისსა და ბერეთისაზე გავლით გადავიდა იმერეთში“²

შარლ დე გრაი დე ფუას ცნობით, 1771წელს თურქებმა სურამის ციხე აიღეს და ალყა შემოარტყეს გორს, მისივე ცნობით, იმერეთის მეფე სოლომონი და სამეგრელოს მთავარი დადიანი მიეშველნენ ერეკლე მეფეს, თურქები დაამარცხეს და სურამის ციხე გაანთავისუფლეს³.

1772 წელს სურამში ერთმანეთს შეხვდნენ ერეკლე მეფე და სოლომონ მეფე და გაერთიანებული ლაშქრით ჯავახეთის ახალქალაქს გარს შემოერტყნენ. მაგრამ ამ მომენტში სოლომონ მეფე „ფრიად ავად შეიქნა საოფლით“ და იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო იმერეთში. ერეკლე მეფემაც მოხსნა ახალქალაქის ციხეს ალყა და უკან დაბრუნდა.

ერეკლე მეორე დიდ ყურადღებას აქცევდა სურამის ციხეს, რათა იგი ქვეყნის ამ რეგიონში შექმნილი თუ მოსალოდნელი საბრძოლო მდგომარეობის გათვალისწინებით, ყოველთვის მზადყოფნაში ყოფილიყო. თვალყურს ადევნებდა ციხის საბრძოლო მასალებითა სურსათით მომარაგებას. მასში მეცხოვრეების დროულად ჩაყენების საქმეს და სხვა.

იაკობ რეინგსი მიუთითებს, რომ „თუმცა აკისკას (ახალციხის--თ.ლ) მთები ქართლისათვის კარგი კედელია, მაინც მეფე ერეკლე არასდროს არ ტოვებს ამ საზღვრებს დაუცველად, რათა თურქთა თავდასხმა არ დაუშვას, ასევე უზრუნველყოს მოგზაურთა და ვაჭართა უსაფრთხოება, რომელსაც ქართლიდან იმერეთში და უკან მოაქვს სურსათი“ (იაკობ რეინგსი, გვ. 148)

ამ ბუნებრივი „კედლის“ გვერდით ქვეყნის საზღვრების დაცვა, უპირველეს ყოვლისა, ხორციელდებოდა სურამის ციხის მეშვეობით., რომელიც ყოველთვის საბრძოლო მზადყოფნაში უნდა ყოფილიყო.

რუსეთთან 1783 წელს გაფორმებული გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმების შემდეგ ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის მფარველობაში შევიდა. ტრაქტატით გათვალისწინებული იყო ქართლ-კახეთში რუსული ჯარის შემოსვლა. როგორც ირაკვია, სხვა ციხე სიმაგრეების მსგავსად, რუსეთის ჯარის ერთი ნაწილი ქართველ მორიგეებთან ერთად სურამის ციხეში ჩადგა, რაც განპირობებული იყო სამეფოს დასავლეთი საზღვრების დაცვის აუცილებლობით. რადგან ახალციხის საფაშოდან ხშირად ეწყობოდა ლეკებისა თურქების ხან ცალ-ცალკე, ხან

¹ დე გრაი დე ფუა,--- საქართველოს შესახებ. თბ. 1985. გვ.54

² გიულდენშტედტი,--მოგზაურობა საქართველოში. ტ. II. თბ. 1964წ. გვ.227

³ დე გრაი დე ფუა,--საქართველოს შესახებ. თბ. 1985. გვ.59

ერთობლივი თავდასხმები ქართლზე, , სწორედ ეს გარემოება ხდიდა აუცილებელს , რომ სურამის ციხეში ჯარი მუდმივად მდგარიყო.

1784 წლის 23 დეკემბერს ს.დ. ბურნაშევის მიერ პ.ს. პოტიომკინისადმი გაგზავნილი პატაკიდან ირკვევა, რომ სურამში ამ დროს უკვე დგას მთის ბატალიონის სამი და ბელორუსიის ბატალიონის ერთი რაზმი სეკუნდ-მაიორის თ. სენენბერგის ხელმძღვანელობით. მათ გააჩნდათ ორი ქართული ზარბაზანი, რომელსაც ემსახურებოდა ოთხი რუსი მეზარბაზნე (გ.პაიჭაძე, გიორგიევსკის ტრაქტატი... გვ.170). როგორც ჩანს, სურამში რუსული ბატალიონის განლაგებამ შესაბამისი შედეგი გამოიღო. იგივე ს.დ. ბურნაშევი ერთ-ერთ პატაკში აღნიშნავს : „გაიგეს რა ჩვენი ჯარების იქ (სურამში თ.ლ) ყოფნის შესახებ, ლეკები ზემო ივერიაში გახანიდან მოყოლებული თვით ბამბაკამდე გამოჩენასაც ვეღარ ბედავენ“¹.

მიუხედავად ბურნაშევის ამ ოპტიმისტური განცხადებისა, ლეკ-ოსმალების თავდასხმებმა უფრო ორგანიზებული ხასიათი მიიღო, რასაც ახალციხის ფაშა სულეიმანი ხელმძღვანელობდა.

ერთ-ერთი ყველაზე გახმაურებული თავდასხმა მოხდა 1785 წლის აპრილში, გადამწყვეტი ბრძოლა ქართულ ისტორიოგრაფიაში ტაშისკარის ბრძოლის სახელით არის ცნობილი. ბრძოლა ქართული მხარის გამარჯვებით დამთავრდა. ამ ბრძოლას დიდი რეზონანსი ჰქონდა როგორც თურქეთში ისე რუსეთში.

1786 წლის მარტში, ახალციხიდან შემოჭრილმა ლეკებმა სურამი გაძარცვეს. ტყვედ წაიყვანეს 20 კაცი და წაიღეს მათი ქონება . ერეკლემ ამბის გაგებისთანავე შემოიყარა 200 შეიარაღებული ქართველი, თან დაირთო 150 რუსი ეგერი და ლეკებს გამოედევნა, მაგრამ სურსათის უქონლობის გამო იძულებული გახდა, დევნა შეეწყვიტა.

ქართლის სამეფო კარი დიდ ყურადღებას იჩენდა სურამში მყოფი რუსეთის ჯარის სურსათით მომარაგებაზე. 1786 წლის 3 მაისს ერეკლე მეორე ავალებს ვახუშტი ჯავახიშვილს ახალქალაქიდან, გრაკლიდან, ხანდაკიდან, ქვახვერილიდან, სასირეთიდან, ხოვლედან, ყარაჯიდან, დოესიდან, კავთისხევიდან, ხიდისთავიდან, ქარელიდან და სამწევრისიდან მოკრიბოს შეწერილი „სარუსო“ გადასახადი და მიიტანოს სურამში, სადაც რუსეთის ჯარი იდგა².

1787 წელს დაიწყო რუსეთ თურქეთის ახალი ომი და რუსეთის ჯარმა დატოვა საქართველო. დატოვეს სურამის ციხეც, რომელშიც ამჯერად მხოლოდ ქართველი მეციხოვნეები დარჩნენ.

შემდგომში, როდესაც 1799 წლიდან ქართლ-კახეთში კვლავ შემოვიდა რუსეთის ჯარი, ისევე როგორც 80-იან წლებში, ახლაც ქართლ-კახეთის სხვადასხვა სტრატეგიულ ადგილებში დადგნენ, მათ შორის სურამშიც. აქ მდგომი ჯარის ერთ-ერთი დანიშნულება ამჯერადაც ქართველებთან ერთად ლეკთა თავდასხმებისაგან ზემო ქართლის უსაფრთხოების უზრუნველყოფა იყო. ეს ის პერიოდია, როცა ლეკთა თარეშმა ხშირი ხასიათი მიიღო ქართლ კახეთში.

1791 წელს ერეკლე მეფემ შეადგინა ე.წ. „განწესებანი“, რომლითაც კიდევ ერთხელ დასტურდება სურამის ციხის დიდი მნიშვნელობა ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცების საქმეში. „განწესებაში“ აღნიშნულია: „ციხეებიც ასე დაგვიწერია: ქალაქის ტფილისის ციხეები, გორის ციხე, სურამის ციხე, ანანურის ციხე, ბოჭორმის ციხე და გრემის ციხე, რომ ამ ციხეებს ნარიყალის ციხეებიც აქვს და ნარიყალები ცოტ კაცით შეინახება. ამ შვიდ ალაგს ნარიყალებში საერთოდ კაცნი უნდა ვაყენოთ , როგორც მოუნდეთ მცველად“³. ე.ი. „განწესებანი“ სურამის ციხე კიდევ ერთხელ ცხადდებოდა სახელმწიფო მნიშვნელობის ციხე-სიმაგრედ და მას სამეფო კარისაგან ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა, რაც სამართლებლივი ხასიათის დოკუმენტებითაც დასტურდება.

¹ მ.სამსონიძე,--საქართველოს გაერთიანების შესახებ. თბ.1988წ. გვ.279

² ზეც დ--14469

³ ქსმ II გვ. 512

სურამის ციხის სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა დადასტურებულია სხვა დოკუმენტებითაც. თვით თურქი მოგზაური ევლია ჩელები, ჯერ კიდევ XVII საუკუნის 40-იანი წლებისათვის აღნიშნავს, რომ სურამის ციხე თბილისის ხანის (ე.ი. როსტომ მეფის--თ.ლ) განკარგულებაში იმყოფება.

XIX საუკუნის დასაწყისში სურამი მოისენიება რუსულ საისტორიო წყაროებში და დოკუმენტებში, როგორც ციხე--ქლაქი.

სტეფანე ბურნაშოვი ქართლ-კახეთის რვა ციხე-სიმაგრეს ასახელებს, ახასიათებს სურამის ციხეს და მიუთითებს, რომ იგი „...მცირე ციხეა თურქეთისა და იმერეთის საზღვრების სიახლოვეს კლდეზე აგებული, თავისი სიმაგრის გამო დიდ გარნიზონს ვერ იტევს და დიდი შეტევის მოგერიება არ ძალუძს“¹.

მიუხედავად ამისა, სურამის ციხე მხარეში კვლავ რჩებოდა ერთ-ერთ დასაყრდენ ციხე სიმაგრედ რუსებისათვის.

რუსეთის მიერ საქართველოს შეერთების შემდეგ სურამის ციხეში რუსეთის ჯარი ჩადგა. ამ დროს სურამის ციხე წარმოადგენს ყოფილი ქართლ-კახეთის სამეფოს დასავლეთ საზღვარზე ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრესა და დასაყრდენს რუსეთისათვის. დამოუკიდებლობას ჯერ კიდევ ინარჩუნებს იმერეთის სამეფო. ცალკეა ახალციხის საფაშო . ამიტომ იყო, რომ სურამის ციხე გარკვეულ დრომდე, კერძოდ სანამ რუსეთი იმერეთის სამეფოს (1810) და ახალციხის მხარეს(1829) შემოიერთებდა, კვლავ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. იმერეთიდან და ახალციხესთან რუსეთის ურთიერთობის დროს ყოველთვის ყურადღების ცენტრში იყო ციხეში მდგომი რუსეთის ჯარის ნაწილები აქედან ახორციელებდნენ სამხედრო ოპერაციებს იმერეთის სამეფოსა და ახალციხის საფაშოსკენ. იგი რუსეთისათვის ზურგის საიმედო სამხედრო ბაზა იყო.

გენერალ კნორინგის 1801 წლის 28 ივლისის მოხსენებით ბარათიდან ირკვევა, რომ საქართველოს მთელ რიგ სასაზღვრო ციხეებში გახსნილია საკარანტინო პუნქტები. როგორც იმერეთის სამეფოს საზღვარზე მდებარე ციხეში, ასეთივე საკარანტინო პუნქტი გახსნილია სურამის ციხეში.²

ცოტა მოგვიანებით მთავარმართებელ ციციანოვის მიერ იქვე გაიხსნა საბაჟოც..

იმავე პერიოდში სურამის ციხე დიდ როლს თამაშობდა ახალციხის მხრიდან ლეკთა თავდასხმების აღაგმვის საქმეში.

ამ როლს სურამის ციხე ასრულებდა XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე, კერძოდ, 1829 წლამდე, როდესაც რუსეთმა ახალციხის მხარე შემოიერთა . ამის შემდეგ სურამის ციხე მთანდათან დაკარგა თავისი მნიშვნელობა. რადგან მას გამოეცალა ის ფუნქცია, რისთვისაც იგი აგებული იყო ამ ადგილას. მისგან საქართველოს საზღვრებმა შორს გადაიწია. ქვეყანაში მშვიდობა დამყარდა და სურამის ციხე დარჩა როგორც საქართველოს წარსულის ერთ-ერთ მოწმე..

XIX საუკუნის 40-იან წლებში სურამის ციხის მდგომარეობას საინტერესოდ აღწერს გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური აუგუსტ ჰაქსტჰაუზენი. მან 1843 წელს იმოგზაურა საქართველოში. ქუთაისიდან მომავალი, სურამის ციხისა და მისი შემოგარენის შესახებ შემდეგს წერს: „ჩვენ ვუახლოვდებოდით ქართლს სადგურ ყვირილიდან ჩვენი გზა 60 ვერსზე მიდიოდა ღრმა ხეობებში პატარა მდინარეების გაყოლებით. ორი მთის წვერზე დავინახეთ მთის ციხეთა ნანგრევები. შემდეგ გადავდით მაღალ მთაზე, საიდანაც იშლება მთიანეთი და გზა ფართო ვაკეზე ეშვება, რომელზეც მტკვარი (ძველი კიროსი) მიიკლავება.

¹ სტ. ბურნაშევი,--კავკასია თბ.2020წ. გვ.38

² სტ. ბურნაშევი, კავკასია, თბ., 2020, გვ. 38.

როცა ჩავედით ვაკეზე, სურამის სადგურიდან 4 კერსზე, ვაკე ადგილზე განმარტებით აზიდულ ციცაბო ბორცვზე იყო საუცხოო ციხის ნანგრევები, რომელიც ადრე უეჭველად წარმოადგენდა აქ განლაგებულ სამხედრო დაცვის სისიტემის მთავარ გასაღებს. სახელდობრ, მის წინ ერთმანეთისაგან 1000 ნაბიჯის მოშორებით იყო მთელი რიგი ცალკეული კოშკებისა. მე ისინი 5 დავითვალე ციხის ირგვლივ. ციხის უკან იყო ასევე რამდენიმე მაღლობი სიმაგრეთა ნაშთებით. მსგავსი კოშკები თითქმის ყველა ქართლურ სოფელში და მემამულეთა სამფლობელოშია. რამდენიმე წლის წინათ მათ ჯერ კიდევ თავშესაფრად იყენებდნენ სოფლის მცხოვრებნი (განსაკუთრებით მოხუცები, ქალები და ბავშვები) ლეკების, ჩერქეზების, ოსების და სხვათა ყაჩაღური თავდასხმებისას¹.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში სურამი კვლავ დაწინაურებული დაბა-ქალაქია სავაჭრო-ეკონომიკური მდგომარეობის თვალსაზრისით. იგი გვიანდელი ზემო ქართლის მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრია. აქ ყოველკვირეულად იმართებოდა დიდი ბაზრობა. რომელშიც არა მარტო ახლო-მახლო სოფლებიდან, არამედ იმერეთიდან, ცხინვალიდან და სხვა ადგილებიდანაც მოდიოდნენ სავაჭროდ. მიუხედავად იმისა, რომ სურამი ზემო ქართლის მნიშვნელოვანი ცენტრია მისი იერსახე ნაკლებადც შთამბეჭდავი იყო. გერმანელი მოგზაური ედუარდ აიხვალდი, რომელიც 1825-1826 წლებში იმყოფებოდა კავკასიაში, წერს: „სურამი ჯერაც მცირედ გაშენებულია, აქვს მხოლოდ რამდენიმე პატარა ქოხი და არსადაა კეთილმოწყობილი საცხოვრებელი. თვით პოლკის უფროსი ერთ პატარა დაბალ შეუხედავ სახლში ცხოვრობს. ამის საპირისპიროდ პოლკმა თავისთვის აიშენა მშვენიერი ქვის ყაზარმა. ამ სოფლის შუაში, მაღლობზე დგას, მაღალზე დგას ძველი ციხე, რომელიც ახლა მთლად მიტოვებულია. ირგვლივ აღიმართებიან სხვა, ასევე ყოველგვარი მცენარეულისაგან გაშიშვლებული მთები..., მდინარე, რომელსაც რუსები ქალაქის მიხედვით სურამკას ეზახიან აქ სავსებით პატარაა და არც თუ შორიდან უნდა იღებდეს სათავეს. მაცხოვრებლებს აქვთ მხოლოდ პატარა, ბნელი, ჩახუთული ბინები, რომელშიც ევროპელისათვის ცხოვრება შეუძლებელია“².

XIX საუკუნეში სურამი არაერთი უცხოელი მოგზაურის თვალსაწიერის არეში მოექცა. მათ დავიტოვეს მეტად საინტერესო ინფორმაცია სურამის იერსახის შესახებ. ამას ემატება იმდროინდელი ქართული პერიოდული პრესის ფურცლებზე გამოქვეყნებული ანალოგიური ინფორმაცია. სურამი ექცევა ფოტოგრაფიის ინტერესების სფეროში და ამ პერიოდიდან მისი რამდენიმე ფოტოსურათიც მოგვეპოვება. მოგზაურები სხვადასხვა რაკურსით გვიხატავენ სურამს, მაგრამ უმეტესობა აღფრთოვანებით ლაპარაკობს მის მშვენიერებაზე. ამის დასტურად სპარსი მოგზაურებიც საკმარისია.

სპარსმა იაკუბ მირზა თაბრიზმა 1868 წელს საქართველოზე გავლით თავრიზიდან მექისკენ იმოგზაურა. მცირე ხნით სურამშიც შეჩერდა, იგი წერს,--„22-ეპუნქტი, რომელსაც სურამი ჰქვია, რუსული ფოსტიდან 35 კერსით არის დაშორებული, რუსული ფოსტიდან წამოვედით და მზის ჩასვლას სამი საათი და თხუთმეტი წუთი აკლდა, სურამში რომ შევედით.

ახლა ამ გზას და ფოსტაზე მოგახსენებთ. ისეთი საშინელი სიცივე, ქარი და თოვლი და წვიმა გამოვიარეთ, რომლის მსგავსი კაცს არ უნახავს....

ამ დღეს ფოსტაში აღარ გაეჩერდით, რადგან ფურგონის მეპატრონემ ალი ქერბალაიმ შემოგვთავაზა, რომ კიდევ ოთხი კერსი გაგვევლო და ქალაქ სურამში დავბინავებულიყავით. გვარწმუნებდა, იქ ყველაფერი იშოვება, თან ძალიან ლამაზი ქალაქია და მრავალი ღირსშესანიშნაობა აქვსო. თქვენმა მონა მორჩილმა ვიფიქრე, რომ სურამი ერევნისა და ნახიჭევანის მსგავსი ქალაქი იქნებოდა და სამ საათს იქ კარგად გავატარებდით... დარჩენილი

¹ ა. ჰაქსტაუზენი, საქართველოს შესახებ XIX საუკუნის I ნახევარში, თბ., 2011, გვ. 50.

² ე. აიხვალდი, საქართველოს შესახებ XIX საუკუნის I მესამედი, თბ., 2005, გვ. 120-121.

გზა იმაზე ვოცნებობდი, ქალაქში როგორ დავბინავდებოდით და გადატანილი სიცივისათვის რა საზღაური გველოდა.

მოკლედ, ამ ფიქრებით სურამში შევედით და ოცნების კოშკები ერთ წამში დაგვენგრა. ქალაქი კი არა, სოფელი აღმოჩნდა. თან ამ ქვეყანად ყველაზე უარესი სოფელი. იქ ასიოდე ერთსართულიანი სახლი იდგა, რომლებიც ევროპული სახლების მსგავსად ხისა იყო და ეზო არ ჰქონდა.....

იმ ღამეს ერთ ოთახში დავბინავდით. ოთახი ევროპულ ყაიდაზე იყო მოწყობილი და შიგ ფიცრული ტახტები იდგა. მზის ჩასვლას სამი საათი აკლდა. ოთახში რომ შევედით. ისეთი ტალახი და სიცივე იყო, რომ დილაზე გარეთ არ გამოვსულვართ.¹

სიტუაცია საგრძნობლად შეიცვალა XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან. საერთოდ, საგლეხო და ბურჟუაზიულმა რეფორმებმა ხელი შეუწყო სურამის ზრდა-განვითარებას, რაშიც განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა მისი მოხერხებული მდებარეობა.. ამაში უმთავრეს როლს ასრულებდა საქართველოში სარკინიგზო მშენებლობის დაწყება. მთავარი სარკინიგზო მაგისტრალი სურამზე გადიოდა და თითქმის ორი ათეული წლის განმავლობაში, სანამ სურამის (წიფის) გვირაბი ჩადგებოდა მწყობრში, სურამი ყოველთვის ყურადღების ცენტრშია, თუ მანამდე სურამი ერთ უსახო სოფელს წარმოადგენდა, ამის შემდეგ იგი ყალიბდება მხარის დაწინაურებულ ერთ-ერთ დაბად. იცვლება მისი იერსახე.

1875 წელს სურამი მოინახულა მეორე სპარსმა მოგზაურმა ფარჰად მირზამ, რომელიც „მოგზაურობის წიგნში“ წერს: „სურამი გზის მარჯვენა მხარეს მთის კალთაზე შეფენილი დიდი სოფელია. სოფლის განაპირას მთის წვერზე ქვის ციხის ნანგრევები მოჩანს. აქ ყველგან რკინიგზის ინჟინრების სახლებია. ფოსტის სადგურსაც სოფლის სახელი ჰქვია... მთები უღრანი ტყეებითაა დაფარული. მიუხედავად იმისა რომ ახლა გვიანი შემოდგომაა, არეძარე აყვავებული და ამწვანებულია, მინდვრები სხვადასხვა ფერის ყვავილებით არის მოფენილი. გაზაფხულობით აქაურობა ზურმუხტისფრად ბიბინებს. ხეების უმეტესობა თხმელა და კედარია. ჭეშმარიტად სამყაროს ერთ-ერთი ულამაზესი ადგილია“²

სურამის სახეცვლილებაზე წერს გაზეთი „ივერია“ 1888 წლის 24 სექტემბერს: „სურამი ძველი ნაქალაქეია, დღეს - კი კოპწია აგარაკი გახლავსო. როცა პირველად რკინიგზამ გადმოიხედა კორტოხიდან, ტალახიანი სურამი გასუფთავდა, გაფაქიზდა, სახლი სახლზე ააგეს, გაკეთდა მშვენიერი აგარაკი. ამას ხელს უწყობდა სურამის მშვენიერი ბუნება, რკინის წყლები. სხვადასხვანაირი წყაროები. ამის გამო ხალხით აივსო, მუდამ ზაფხულს ტფილისიდან, თუ სხვა ადგილებიდან მოსულნი სურამში ზაფხულობენ“.

Davit Chaduneli
Khashuri Local Lore Museum
FOREIGN AUTHORS ABOUT SHIDA KARTLI
(SURAMI)
RESUME

Surami is one of the oldest and most important settlements in Georgia. Its historical luck was determined by its location as it is located between Georgia's east, west and south borders. Therefore surami is mentioned in the works of Greek as well as Persian, Turkish, European and Russian authors.

¹ საქართველო ყაჯართა პერიოდის სპარსულ წყაროებში, თბ., 2016, გვ. 182-183.

² საქართველო ყაჯართა პერიოდის სპარსულ წყაროებში. თბ., 2016, გვ. 275.

სოფელ საბარკლეთის ისტორიიდან

ნასოფლარი საბარკლეთი მდინარე ქსნის მარჯვენა შენაკად ჭურთის ხეობის სათავეებთან მდებარეობს, სოფელ ველისაგან 1.03 კილომეტრის, კარაგან 1.78 კილომეტრის დაშორებით. ამ სოფლებიდან იღებს სათავეს ჭურთის ხევის ორი სხვადასხვა შენაკადი - ველისწყალი და კარასწყალი. ახალგორიდან საბარკლეთი 37 კილომეტრია, ხოლო საბარკლეთიდან ლარგვისამდე, სადაც სკოლა-ინტერნეტი მდებარეობდა, 19 კილომეტრია... ზღვის დონიდან - 1520 მ. ექვემდებარებოდა დორეთკარის სასოფლო საბჭოს¹.

ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერით, „სამხრით ჟამურისა არს მთა, განმყოფელი ჭურთისა და ჟამურისა, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი. ამ მთის სამხრით არს ჭურთის ხევი, რომლისა წყალი გასდის ამავე მთასა, და სად ერთვის ამ წყალს წყაროს-წყალი, მუნ, ამ ორთა წყალთ შუა, არს ციხე წინკიბე, ფრიად მაგარი, ამ ორთა ხევთა უწოდებენ ჭურთას, და მიდის აღმოსავლეთად და მიერთვის მონასტერს კსანსა. ამას შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით ქართველნი, ეგრეთვე კსნის-ხევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით არს ჭურთა, ვითარცა სხუანი მთის ალაგნი. კაცნი და ქაღნი ამ სამთა ხეობათანი არიან, ვითარცა დავსწერეთ მთიულნი, მათნი მიმზგავსებულნი“². მისივე მინიშნებით, ქსნის ხეობაში ოსები ცხოვრობდნენ ჟამურისა და ჭურთის ხეობებში. მათ დაიკავეს ის ადგილები, სადაც ადრე ქართველ გლეხებს უცხოვრიათ. „ქსნის მამულნი, რომელნი დავსწერეთ, არიან მაგარნი მთითა, კლდითა და ტყითა. არს მთანი შემკობილნი ყუავილითა და ბალახითა... დიან წყარონი ფრიად ანკარანი, მომლაშონი, არამედ საჭმლის მომდნობნი და მომწელებელნი, და სმენ მუნებურნი; უწოდებენ ვეძას, პირუტყუთ შემრგო, გამასუქებელი. ხოლო რაოდენი ოსნი დავსწერეთ ამა ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი, შემდგომად მეპატრუნეთა მათგან გადმოსახლებულან ოსნი და ქართველნი ბარსა შინა ჩამოსულან, ვინაითგან მტერთაგან ბარსა შინა კაცნი შემცირებულან“³.

ნ. კეცხოველი „მორბის არაგვი არაგვიანში“ საბარკლეთს და მის გარეშემო ტერიტორიას ხშირად ახსენებს და მოგვითხრობს იმ გზაზე, რომელიც ჭურთის ხეობიდან საბარკლეთის გავლით მიედინება ჟამურისა და ლიახვის ხეობებისკენ.

ნაწარმოების გმირები მდინარე ჭურთულას (რომლის სიგრძეც 18 კილომეტრია) „ერთი შენაკადის გაყოლებით“ მიდიან საბარკლეთამდე და შემდეგ გზას აგრძელებენ საძოვრებით დაფარულ ფაჩურის ქედამდე. „აქედან ჩრდილოეთით ქნეს პირი და გადავიდნენ ქვაყრილებით სავსე პატარა წყალგამყოფ ქედზე, საიდანაც იწყებოდა ჭურთას სათავეები, მის ჩრდილოეთით კი – ნავისხევი, ქსნის ერთ-ერთი მარჯვენა შენაკადი... ფაჩურის ქედი პატარა ლიახვის და ქსნის წყალგამყოფი ქედია, კოხტად გამოიყურებოდა 3000 მეტრიანი წითელი ხატის მწვერვალი. მათ გადაღმა ლიახვი მოჩქევს ჯერ ქნოლოსა და შემდეგ ჩაბარუნის ხეობებით“. „არაგვიანში“ ასევე საუბარია ნავისხევისა და საბარკლეთის წყლის წყალგამყოფ ქედზე არსებულ ეკლესიის ნანგრევებზე, რომელიც ხავსითა და ლიხით ყოფილა დაფარული.

¹ საბარკლეთი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე), ტ. 8, თბ., 1984, გვ. 546.

² ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 360.

³ იქვე, გვ. 363-364.

სამხრეთით პატარა ტბაზეცაა მინიშნება, რომლის ზედაპირიც „მზის სხივებზე ელვარებდა.“¹ როგორც ვიცით, ახალგორის მუნიციპალიტეტში რამდენიმე ტბაა, რომელთა უმეტესობა ყელის ზეგანზე გვხვდება. ყველაზე მნიშვნელოვანია ყელის ტბა, საიდანაც გამოედინება მდინარე ქსანი. იგი ზღვის დონიდან 2914 მეტრზე მდებარეობს, მისი მაქსიმალური სიღრმე კი 63 მეტრია. ასევე აღსანიშნავია წითელი ხატის დიდი და პატარა ტბები. დიდი წითელი ხატის ტბა ხარულის ქედის აღმოსავლეთ კალთაზეა, მდინარე ქსნის აუზში, ზღვის დონიდან 2779 მეტრზე, მისი მაქსიმალური სიღრმე 53 მეტრია. პატარა წითელი ხატის ტბის სიღრმე კი 18 მეტრია. წითელი ხატისა და ფაჩურის ქედის ფერდობებს ქსნის ხეობის სოფლები ზაფხულის საძოვრებად იყენებდნენ. „არაგვიანის გმირები“ საბარკლეთის ჩრდილოეთით მიმავალ საცალფეხო და ხშირად უჩინარი ბილიკების ირგვლივ აგვიღწერენ სხვადასხვა სალოცავების ნანგრევებს, სადაც ყრია პატარა წკრიალა ზარები და გარეული ცხოველების რქები. მთებში, როგორც ქართველებით, ისე ოსებით დასახლებულ სოფლებში სალოცავი ნიშები და წმინდა ადგილები ბევრი იყო, სადაც ელაგა ჯიხვის, ნიამორის, ფსიტის, ირმის რქები და ზარები. მათი აღება და მითუმეტეს წამოღება არ შეიძლებოდა, რომ ხატი არ გამწყრალიყო, მაგრამ საბჭოთა პერიოდში, ურწმუნო ხალხი ხშირად ძარცვავდა ხატებს, იტაცებდნენ ცხოველთა რქებსა და მისგან ყანწებს ამზადებდნენ².

საბარკლეთი, სადაც XVIII საუკუნიდან ოსები ცხოვრობდნენ, მოხსენიებულია სამთავნელის სარგოს X საუკუნის წიგნში³. იგი ჭურთის ხეობის უძველესი ქართული სოფელია გავაზთან და კუცხოეთთან ერთად. ამიტომაც არის, რომ ოკუპანტები განსაკუთრებული რუდუნებით ცდილობენ ძირძველი ქართული ტოპონიმების შეცვლას და ქსნის ხეობის ისტორიის გაყალბებას. ჭურთას ცურთას უწოდებენ, კუცხოეთს - კუცხატს, მეზობელი ქარჩოხის ხეობის ძაბუეთს - ზაბუატს, ოხირს - უეხერს, ჭორჭოხს - ცორცოხს და ასე შემდეგ⁴.

ქსნის ხეობაში ხშირად გვხვდება ისეთი ტოპონიმები, რომლებიც პრეფიქს-სუფიქსებითაა ნაწარმოები. სა - ეთ თავსართ-ბოლოსართები ერთვის სოფლების და მამულების სახელწოდებებს: სა-ბარკლ-ეთ-ი, სა-ქორ-ეთ-ი, სა-მგლ-ეთ-ი, სა-ფურ-ეთ-ი.⁵ სახელის ფუძე - „ბარკლ“ ბარკალს უკავშირდება, რომელსაც სულხან-საბა განმარტავს, როგორც თეძოს ქვემო ნაწილს, იგივე თეძოს ქვეშეთს⁶. გავიხსენოთ ასევე საბარკული - სა-ბარკ-ულ-ი, რაც საწვივე აბჯარს ეწოდებოდა.

ჭურთისა და ფაჩურის ხეობათა ჩამონათვალში საბარკლეთს ახსენებს გიულდენშტედტი⁷. ის ამ დროს უკვე ოსებით დასახლებული ჩანს.

ქსნის ოსების საკომლო მამულების ნუსხაში, რომელიც XVIII საუკუნის ბოლო პერიოდს უნდა მიეკუთვნებოდეს, საბარკლეთის შესახებ ცალკე მონაცემები არ გვხვდება, როგორც, მაგალითად ქარჩოხის ხეობის ოსებით დასახლებული სოფლების - ლომისისა და ოხირის შემთხვევაში⁸. იგი ჭურთის ხეობის სოფლებშია ნაგულისხმევი: „ქ. ჭურთას სამოცი საკომლო,

¹ ნ. კეცხოველი, მორბის არაგვი, არაგვიანი, თბ., 1971, გვ. 42-43.

² იქვე, გვ. 43

³ ს. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული, წიგნი IV, ტფილისი 1929, გვ. 5-15

⁴ რ. თოფჩიშვილი, „ოსური ეთნოგრაფიული ენციკლოპედია“ ქართულ-ოსური ურთიერთობის კონტექსტში, თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2016, გვ. 66-67

⁵ ვ. სომხიშვილი, ქსნის ხეობის ქართული, ლექსიკა, ტოპონიმოკა (მასალები), ტექსტები, ცხინვალი, 1981, გვ. 59

⁶ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი, გამომცემლობა „მერანი“, 1991, გვ. 96

⁷ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1962, გვ. 275

⁸ დ. ახლოური, ქსნის ხეობის ისტორია, ტ. 3, თბილისი, გამომცემლობა „საარი“, 2022, გვ. 118

მომეტებულს ახალს-ახალს გატეხილებს გარდა"¹. ჩანს, რომ ჭურთის ხეობაში, ისევე როგორც ჟამურში, საფერშეთში... ოსური ახალშენების რიცხვი თანდათან იზრდებოდა. საბარკლეთი ასევე ერთ-ერთი სოფელი უნდა ყოფილიყო იოანე ბატონიშვილის ქართლ-კახეთის აღწერაში ნახსენებ ჭურთის ოსების 8 სოფელს შორის².

1803 წლის საუფლისწულო აღწერის მონაცემებიდან ჩანს, რომ საბარკლეთი იმ დროისთვის ოსებით დასახლებულ ჭურთის სოფლებს შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო. აქ ფიქსირებულია 18 კომლი, 72 მამაკაცი და 65 ქალი³.

1804 წლის კამერალური აღწერის მიხედვით საბარკლეთში 21 კომლია.

სოფელი საბარკლეთი

აქ მცხოვრები ოსები:

1) პირველი კომლის თავის (უფროსის) სახელი და გვარი არ წერია, გამორჩენილია. მის ოჯახში ირიცხება 3 მამაკაცი, 4 ქალი, ჰქონია 9 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 30 თივა, გადაიხადა 1 ხარი, 3 ცხვარი და 1 ბატკანი, სულ: 13 მანეთი და 80 კაპიკი.

2) ბეთი ჩოკურა ფირტ, 1 კომლი, 6 მამაკაცი, 7 ქალი, 9 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 6 თივა, გადაიხადა 1 ხარი, 3 ცხვარი და 1 ბატკანი, სულ: 13 მანეთი და 80 კაპიკი.

3) გოგია ჩოკურა ფირტ, 1 კომლი, 6 მამაკაცი, 6 ქალი, 4 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 30 თივა, გადაიხადა სულ: 19 მანეთი და 80 კაპიკი.

4) დოლე ჩოკურა ფირტ, 1 კომლი, 10 მამაკაცი, 7 ქალი, 9 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 30 თივა, გადაიხადა 3 ძროხა, 4 ცხვარი და 1 ბატკანი, სულ: 19 მანეთი და 80 კაპიკი.

5) უბაგუჯა ჩკურა (ჩოკურა - დ.ა.) ფირტ, 1 კომლი, 7 მამაკაცი, 4 ქალი, 7 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 32 თივა, გადაიხადა 1 ხარი, 3 ცხვარი და 1 ბატკანი, სულ: 13 მანეთი და 80 კაპიკი.

6) შავკუჯა ჩოკურა ფირტ, 1 კომლი, 1 მამაკაცი, 3 ქალი, გადაიხადა ასევე 13 მანეთი და 80 კაპიკი.

7) ერასტი გულარაშვილი, 1 კომლი, 6 მამაკაცი, 6 ქალი, 5 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა, გადაიხადა 3 ძროხა, 2 ცხვარი და 3 ბატკანი, სულ: 19 მანეთი და 40 კაპიკი.

8) გაგე ბუძი ფირტ, 1 კომლი, 7 მამაკაცი, 7 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა, გადაიხადა 1 1/2 ძროხა, 2 1/2 ცხვარი და 1 ბატკანი, სულ: 10 მანეთი და 80 კაპიკი.

9) ჯიტა ცაკროშუ ფირტ, 1 კომლი, 4 მამაკაცი, 2 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 9 თივა, გადაიხადა 3 1/2 ცხვარი და 2 ბატკანი, სულ: 5 მანეთი და 10 კაპიკი.

10) ჯატუ ცაკროშუ ფირტ, 1 კომლი, 2 მამაკაცი, 2 ქალი, გადაიხადა ასევე 5 მანეთი და 10 კაპიკი.

11) ტოტა ცაკროშუ ფირტ, 1 კომლი, 2 მამაკაცი, 2 ქალი, გადაიხადა ასევე 5 მანეთი და 10 კაპიკი.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები (XIII-XIX სს.), წიგნი II, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1974, გვ. 188.

² იოანე ბატონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბელოშვილმა, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1986, გვ. 37.

³ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: Том II. Тифлис, 1868, гв. 82

12) ორიკანა ცაკუშა ფირტ, 1 კომლი, 3 მამაკაცი, 8 ქალი, 6 დღის სახნავი მიწა, 10 თივა, გადაიხადა 1 ძროხა, 2 ცხვარი და 1 ბატკანი, სულ: 7 მანეთი და 80 კაპიკი.

13) ტოტი ცაკუშა ფირტ, 1 კომლი, 4 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 14 თივა, გადაიხადა 1 ცხვარი და 2 ბატკანი, სულ: 6 მანეთი და 60 კაპიკი.

14) ბაბო ქურთაულა (ქურთაული - დ.ა.) ფირტ, 1 კომლი, 3 მამაკაცი, 3 ქალი, 7 დღის სახნავი მიწა, 10 თივა, გადაიხადა 1 1/2 ძროხა, 2 ცხვარი და 2 ბატკანი, სულ: 11 მანეთი და 10 კაპიკი.

15) ერა ქურთაული ფირტ, 1 კომლი, 3 მამაკაცი, 5 ქალი, გადაიხადა ასევე 11 მანეთი და 10 კაპიკი.

16) ბერო ქურთაული ფირტ, 1 კომლი, 5 მამაკაცი, 2 ქალი, 3 დღის სახნავი მიწა, 1 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 6 თივა, გადაიხადა 1/2 ძროხა, 1 ცხვარი, 1 ბატკანი, ფული - 50 კაპიკი, სულ: 4 მანეთი და 80 კაპიკი.

17) ჩიგო ქურთაულა (ქურთაული - დ.ა.) ფირტ, 1 კომლი, 6 მამაკაცი, 4 ქალი, 5 დღის სახნავი მიწა, 2 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 10 თივა, გადაიხადა 2 1/2 ძროხა, 2 ცხვარი და 2 ბატკანი, სულ: 16 მანეთი და 10 კაპიკი.

18) სეფირა ქურთაულა (ქურთაული - დ.ა.) ფირტ, 1 კომლი, 8 მამაკაცი, 4 ქალი, 10 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 30 თივა, გადაიხადა 3 ძროხა, 4 ცხვარი და 3 ბატკანი, სულ: 21 მანეთი და 40 კაპიკი.

19) ბათიზა ჩერიკა ფირტ, 1 კომლი, 4 მამაკაცი, 4 ქალი, 5 დღის სახნავი მიწა, 6 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა, გადაიხადა 3 ძროხა, 4 ცხვარი და 3 ბატკანი, სულ: 21 მანეთი და 40 კაპიკი.

20) გიორგი სოკორაი ფირტ, 1 კომლი, 6 მამაკაცი, 2 ქალი, 4 დღის სახნავი მიწა, 2 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 14 თივა, გადაიხადა 3 ძროხა, 4 ცხვარი და 3 ბატკანი, სულ: 21 მანეთი და 40 კაპიკი.

21) კურმი საკორა ფირტ, 1 კომლი, 2 მამაკაცი, 2 ქალი, პური არ მოჰყავს, გადაიხადა ასევე 21 მანეთი და 40 კაპიკი.

სულ სოფელ საბარკლეთში ცხოვრობს 98 მამაკაცი, 87 ქალი, მათ მფლობელობაშია 111 დღის სახნავი მიწა, 53 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 341 თივა, გადახდილი აქვთ 277 მანეთი და 80 კაპიკი¹.

საბარკლეთში ყველაზე მეტი ჩოკურა შვილები (სოყურა შვილები), სოკორაი - საკორა შვილები ყოფილან, რომლებიც სოკუროვების წინაპრები უნდა იყვნენ, ერთი ოჯახია გულარა შვილების, შემდგომში გულაროვების, ხუთი ოჯახი - ქურთაულების, ასევე სოფელში უცხოვრიათ ბუძაი შვილებს, ცაკროშუ (ცაკუშა) შვილებს, ჩერიკა შვილებს... სოფლის სახნავი და სათიბი მიწები, მთის კვალობაზე, საკმაოდ დიდ ფართობზეა გაშლილი. დღეს როცა ჭურთის ხეობის მკვიდრნი საბარკლეთზე საუბრობენ, გვითითებენ, რომ იქ ბევრი ნაფუძარი ადგილი იყო. ნაფუძარი წინაპართა ძველი სამოსახლო გახლდათ, მამა-პაპის ფუძე, ნასახლარად ქცეული. ეს უძველესი ქართული სოფელი ჯერ ქართველების ნაფუძარი იყო, შემდეგ აქ ოსები დამკვიდრნენ და მათი სამოსახლოებიც შემორჩა დღეს უკვე ოკუპირებულ მიწა-წყალს.

1814 წლის კამერალური აღწერის მიხედვით, კომლების რაოდენობა ისევ 21-ია, ყმები ეკუთვნით ქსნელ მებატონეებს: დავით, მიხეილ, მირმანოზ და სოლომონ ერისთავებს:

კომლი 1. ხათა სოყურა შვილი - 2 მამაკაცი, 4 ქალი.

კომლი 2. ზალი სოყურა შვილი - 4 მამაკაცი, 6 ქალი.

¹ გორის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გსიემ), ყოფილი ქსნის საერისთავოს მოსახლეობის აღწერა 1804 წ., შემოსული 1956 წელს, №7486, გვ. 89-92.

- კომლი 3. ჯახა სოყურა შვილი - 4 მამაკაცი, 2 ქალი.
 კომლი 4. ბოღრა სოყურა შვილი - 10 მამაკაცი, 6 ქალი.
 კომლი 5. სავკუჯა სოყურა შვილი - 1 მამაკაცი, 4 ქალი.
 კომლი 6. ჯოჩრა სოყურა შვილი - 3 მამაკაცი, 3 ქალი.
 კომლი 7. გიორგი სოყურა შვილი - 4 მამაკაცი, 3 ქალი.
 კომლი 8. ება სოყურა შვილი - 2 მამაკაცი, 2 ქალი.
 კომლი 9. კურმა სოყურა შვილი - 3 მამაკაცი, ქალი არა ჰყავთ.
 კომლი 10. ჯატო სოყურა შვილი - 3 მამაკაცი, 3 ქალი.
 კომლი 11. ვარიყანა სოყურა შვილი - 2 მამაკაცი, 2 ქალი.
 კომლი 12. გოგი გურალი შვილი (გულარიშვილი - დ.ა.) - 8 მამაკაცი, 4 ქალი.
 კომლი 13. ერასტი გურალი შვილი (გულარიშვილი - დ.ა.) - 4 მამაკაცი, 1 ქალი.
 კომლი 14. ქეჯე გურალი შვილი (გულარიშვილი - დ.ა.) - 1 მამაკაცი, 1 ქალი.
 კომლი 15. ბათიზა გურალი შვილი (გულარიშვილი - დ.ა.) - 6 მამაკაცი, 6 ქალი.
 კომლი 16. კურმი ქურთაული - 7 მამაკაცი, 7 ქალი.
 კომლი 17. ქუჯანა ქურთაული - 4 მამაკაცი, 5 ქალი.
 კომლი 18. კაბილა ქურთაული - 3 მამაკაცი, 1 ქალი.
 კომლი 19. ბზარიკო ქურთაული - 5 მამაკაცი, 2 ქალი.
 კომლი 20. ბოთოზა ქურთაული - 5 მამაკაცი, 2 ქალი.
 კომლი 21. გაგი ქურთაული - 4 მამაკაცი, 2 ქალი¹.

1804 წლის აღწერასთან შედარებით, მოსახლეობის რიცხვი შემცირებულია, თუ 1804 წელს მამაკაცთა რაოდენობა 98 იყო, 10 წლის შემდეგ 85-ია, 87-ის ნაცვლად ქალთა რაოდენობა 66-ია. სოფელში იმ დროისთვის სამ გვარს უცხოვრია: სოყურაშვილებს (11 კომლი, 38 მამაკაცი, 35 ქალი), გულარიშვილებს (4 კომლი, 19 მამაკაცი, 12 ქალი), ქურთაულებს (5 კომლი, 28 მამაკაცი, 19 ქალი).

1821 წლის აღწერის მონაცემებით, ანანურის მაზრაში შემავალ საბარკლეთის კომლებისა და მოსახლეობის რიცხვი, წინა კამერალურ აღწერებთან შედარებით შემცირებულია. ყმები ისევ პოდპოლკოვნიკ, თავად მიხეილ ერისთავსა და მირმანოზ, სოლომონ და დავით ერისთავებს ეკუთვნით.

კომლი 1. ხათა ხიმაი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე, გაჟიშვილი ომანა ხათაი ფირტ, ქალიშვილი (მდედრობითი სქესის წარმომადგენლების სახელები მითითებული არ არის), დედა.

სულ ოჯახში 5 სულია, 2 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 2. ბათი დოხჩიკოი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე - 1 სული, შვილი განი ბათი ფირტ, ქალიშვილი. ძმა ზალო დოხჩიკოი ფირტ, მისი მეუღლე, შვილი შალო - 1 სული, ქალიშვილი.

სულ ოჯახში 8 სულია, 4 მამრობითი და 4 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 3. ჯახა გაგაი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე, შვილები: ანდრია და თოთა - 2 სული.

სულ ოჯახში 4 სულია, 3 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 4. ბეგია დალეი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი).

სულ ოჯახში 1 სულია, მამრობითი სქესის, ოსი.

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 1, საქმე 367.

კომლი 5. ხავეუჯა ცრგაი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე, ხავეუჯას შვილი ჯახა, მისი მეუღლე. ჯახას შვილები 1. ფრანგა, მისი მეუღლე. 2. ბაჯია და 3. ზაალ.

ხავეუჯას შვილი: 2. ბაგრა ხავეუჯაი ფირტ, მისი მეუღლე, შვილი ბარამ.

სულ ოჯახში 11 სულია, 7 მამრობითი და 4 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 6. შაქუჯა დათი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე, დედა.

სულ ოჯახში 3 სულია, 1 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 7. ერასტი ბეკოი ფირტ (შვილი) გულაროვი (გულარიშვილი), მისი მეუღლე - 1 სული,

მისი ძმისშვილები: სოსო ყანჩელი ფირტ და გაბი ყანჩელი ფირტ.

სულ ოჯახში 4 სულია, 3 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 8. გაგე ბუჯუი (ბუძაი) ფირტ (შვილი) გულაროვი (გულარიშვილი), მისი მეუღლე, შვილები: ნაოგა და საკუჯა, ძმები: 1. ჩიტა ბუძაი ფირტ, მისი მეუღლე და 2. სოლო ბუძაი ფირტ, მისი მეუღლე - 1 სული. ბიძაშვილი ქუჯანა აბელაი ფირტ. დედა.

სულ ოჯახში 10 სულია, 6 მამრობითი და 4 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 9. ჯივა იგივე ჯიტა ჩაგი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე, ძმა ზოზრა ჩაგი ფირტ, მისი მეუღლე, შვილი შიო.

სულ ოჯახში 5 სულია, 3 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 10. ედა დთაი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე, შვილი დიბო.

სულ ოჯახში 3 სულია, 2 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 11. გაგი ბესლიკაი ფირტ (შვილი) ქურთაული, მისი მეუღლე, შვილი ბაჯია.

სულ ოჯახში 3 სულია, 2 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 12. ყაზბეკ ერაი ფირტ (შვილი) ქურთაული, მისი ძმა ჩუბრა, დედა, ბიძა ქუჯანა ქუჯაი ფირტ, მისი მეუღლე.

სულ ოჯახში 5 სულია, 3 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 13. კიბილა ბეროი ფირტ (შვილი) ქურთაული, მისი ძმა თადი.

სულ ოჯახში 2 სულია, 2 მამრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 14. ჩაგო გოთოშიო ფირტ (შვილი) ქურთაული, მისი მეუღლე, შვილი გაბიჩა. ძმები: 1. ჩერქეზა გოთოშიო ფირტ, შვილი ფრანგა და 2. კარელა გოთოშიო ფირტ, მისი მეუღლე.

სულ ოჯახში 7 სულია, 5 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 15. ბათიზა რევაზაი ფირტ (შვილი) ჩარექოვი (ჩარეკაშვილი), მისი მეუღლე, შვილი მოსე. ძმა ქუჯანა რევაზაი ფირტ, მისი მეუღლე, შვილი გაბრიელი.

სულ ოჯახში 6 სულია, 4 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 16. გიორგი ვარაყაი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), მისი მეუღლე, ძმა ჯარა ვარაყაი ფირტ, მისი მეუღლე, ძმისშვილი გაზა ყანჩელი ფირტ.

სულ ოჯახში 5 სულია, 3 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 17. კურმი ზაგლოი ფირტ (შვილი) სოკუროვი (სოყურაშვილი), შვილი თაგი, ძმა რუხი ზაგლოი ფირტ, მისი მეუღლე.

სულ ოჯახში 4 სულია, 3 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის, ოსები.

კომლი 18. ქოჯე კარელაი ფირტ (შვილი) გულაროვი (გულარაშვილი), მისი მეუღლე, დედა.

სულ ოჯახში 3 სულია, 1 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის, ოსები.

სულ სოფელ საბარკლეთში: 18 კომლი, 55 მამრობითი სქესის და 34 მდედრობითი (89 სული), ოსები¹. კიდევ უფრო გამოკვეთილია სოფურაშვილების დომინანტობა, ისინი 10 კომლს შეადგენენ, ქურთაულები 4 კომლია, გულარიშვილები - 3, ჩარექაშვილები - 1.

1831 წლის აღწერის მიხედვით, საბარკლეთის ყმების ნაწილი (7 კომლი) თავად, პოდპორუჩიკ ივანე ერისთავის მიწაზე ცხოვრობდა:

კომლი 1. ჯახა ხავგუჯას ძე სოფურაშვილი - 60 წლის, მის ოჯახში 14 სულია: 8 მამრობითი სქესის და 7 მდედრობითი.

კომლი 2. ბაგრა ხავგუჯას ძე სოფურაშვილი - 50 წლის, 7 სული, 2 მამრობითი სქესის და 5 მდედრობითი.

კომლი 3. გაგი ქურთაულის ქვრივი ტასია - 46 წლის, 8 სული, 3 მამრობითი სქესის და 5 მდედრობითი. კომლი გადახაზულია.

კომლი 4. ყაზბეგ ერიას ძე ქურთაული - 35 წლის, 12 სული, 6 მამრობითი სქესის და 6 მდედრობითი.

კომლი 5. კაბილა ქურთაულის ქვრივი თინათინი - 35 წლის, 7 სული, 2 მამრობითი სქესის, 5 მდედრობითი. კომლი გადახაზულია.

კომლი 6. ჩიგო გოთის ძე ქურთაული - 87 წლის, 16 სული, 11 მამრობითი სქესის, 5 მდედრობითი.

კომლი 7. ზარიყო საკურას ძე ქურთაული - 36 წლის, 7 სული, 4 მამრობითი სქესის და 3 მდედრობითი.

მირმანოზის ძეების: პროპორჩიკ ესტატე ერისთავისა და კონა ერისთავის მიწაზე მცხოვრები ყმები:

კომლი 1. ხატა ხიმას ძე სოფურაშვილი - 55 წლის, 8 სული, 4 მამრობითი სქესის და 4 მდედრობითი.

კომლი 2. ბეგი დოლეს ძე სოფურაშვილი - 35 წლის, 14 სული, 8 მამრობითი სქესის და 6 მდედრობითი.

კომლი 3. კურმი ზაგლოს ძე სოფურაშვილი - 34 წლის, 8 სული, 5 მამრობითი სქესის, 3 მდედრობითი. კომლი გადახაზულია.

კომლი 4. შალვა ყანჩელას ძე გულარიშვილი - 20 წლის, 5 სული, 2 მამრობითი სქესის და 3 მდედრობითი.

კომლი 5. გაგე ბუჯუხს ძე გულარიშვილი - 60 წლის, 12 სული, 7 მამრობითი სქესის და 5 მდედრობითი.

კომლი 6. ქუჯაგა აბელას ძე გულარაშვილი - 50 წლის, 10 სული, 7 მამრობითი სქესის და 3 მდედრობითი.

კომლი 7. ქუჯანა ჩარექაშვილის ქვრივი ელენე - 40 წლის, 4 სული, 3 მამრობითი სქესის და 1 მდედრობითი. კომლი გადახაზულია.

კომლი 8. ქოჯე კარელას ძე გულარაშვილი - 40 წლის, 4 სული, 1 მამრობითი სქესის და 3 მდედრობითი.

დავით ერისთავის შვილების, როსტომისა და მისი ძმების მიწაზე მცხოვრები ყმები:

კომლი 1. მათე (ბათი) დოხჩიკოს ძე სოფურაშვილი - 70 წლის, 9 სული, 3 მამრობითი სქესის და 6 მდედრობითი.

კომლი 2. ჯახა გაგის ძე სოფურაშვილი - 55 წლის, 5 სული, 4 მამრობითი სქესის და 1 მდედრობითი.

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 1, საქმე 689. გვ. 885-891.

კომლი 3. საკუჯა დათის ძე სოყურაშვილი - 45 წლის, 6 სული, 3 მამრობითი სქესის და 3 მდედრობითი. კომლი გადახაზულია.

კომლი 4. გაბი სოყურაშვილის ქვრივი - 40 წლის, 3 სული, 1 მამრობითი სქესის და 2 მდედრობითი.

კომლი 5. გიორგი ვარაყას ძე სოყურაშვილი - 65 წლის, 14 სული, 8 მამრობითი სქესის და 6 მდედრობითი.

სულ საბარკლეთში ცხოვრობდა 20 კომლი, 92 მამრობითი და 81 მდედრობითი სქესის. სოყურაშვილები - 10 კომლი, ქურთაული - 5 კომლი, გულარიშვილი - 4 კომლი, ჩარექაშვილები - 1 კომლი.

მეცხრამეტე საუკუნის 60-იან წლებში სოფელი საბარკლეთი, ქსნის ხეობის სხვა სოფლებთან ერთად, გორის მაზრაში შედიოდა, აქ მცხოვრები გლეხებიც, ტრადიციულად, რამდენიმე მეზატონეს ეკუთვნოდნენ. აღწერა მარიამ ჭავჭავაძის ყმების ჩამონათვალით იწყება:

კამერალური სია გორის მაზრის ქსნის ნაწილის სოფელ საბარკლეთში მემამულე შალვა ერისთავის ქალიშვილის კნენა მარიამ ჭავჭავაძისას საბატონო მამულზედ მცხოვრები ყმებისა, შედგენილია 18 აპრილს, 1860 წლისა.

რუსული ტექსტი

კომლი 1. გუჯი საკუჯას ძე სოყურაშვილი - 36 წლის, გაშვებული იყო (გაშვებული ნიშნავდა წინა კამერალური აღწერის დროს გამორჩენილს), ამისი ძმები: შიო - 25 წლის, გაშვებული იყო, იოსეფ - 20 წლის.

გუჯის შვილები: ანდრია - 10 წლის, ახალშობილი (წინა კამერალური აღწერის შემდეგ დაბადებული), ნიკო - 8 წლის, ახალშობილი, დავით - 6 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 1.

კომლი 2. ლუა ივანეს ძე სოყურაშვილი - 20 წლის, გაშვებული იყო, ამისი ძმა ზაქარია - 15 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 3.

კომლი - 2, მამრი - 8, მდედრი - 4 (სულ: 12 სული).

წყაროს სიზუსტე დადასტურებულია მეზატონე თა ერისთავის ასულ კნენა მარიამ ჭავჭავაძისას მიერ.

კამერალური სია გორის მაზრის ქსნის ნაწილის სოფელ საბარკლეთში მემამულე თავად კონა მირმანოვის ძე ერისთავის საბატონო მამულზედ მცხოვრები ყმებისა.

შედგენილია 19 თებერვალს, 1860 წლისა

ქართულ-რუსული ტექსტი

კომლი 1 (3). გაბი ყანჩელას ძე გულარაშვილი (წინა აღწერების მიხედვით - გულარიშვილები) - 45 წლის, ამისი შვილები: ფინეზა - 25 წლის (რუსულ ტექსტში - 18 წლის, გაშვებული იყო), ნინიკა - 12 წლის, ახალშობილი, ესტა - 7 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 4.

კომლი 2 (4). კოკო ჩოჩორას ძე სოყურაშვილი - 40 წლის, ამისი შვილი გიგო - 6 წლის, ახალშობილი. კოკოს ძმა ყაზია - 35 წლის, ყაზიას შვილები: ზაქარა - 7 წლის, ახალშობილი, ანდრია - 6 წლის, ახალშობილი. კიდევ კოკოს ძმა 2. ვაზბი - 31 წლის. კოკოს ბიძაშვილი გიორგი ჯიოს ძე - 32 წლის. რიცხვი დედაკაცთა - 5.

ტექსტში კოკოს ძმებისა და ბიძაშვილის ოჯახები გადახაზულია და მითითებულია, რომ უკვე აღწერილნი არიან სოფელ ცხინულისში, №11.

კომლი 3 (5). გაგო გოგიას ძე გულარაშვილი - 58 წლის, ამისი შვილები: წუბერა - 15 წლის, ახალშობილი, მუშკა - 7 წლის, ახალშობილი. გაგოს ძმის წული ჯიბრიელა ჩითის ძე - 40 წლის. ჯიბრიელას შვილი ალექსა - 8 წლის, ახალშობილი (ჯიბრიელას ოჯახი 1850 წელს გადმოსახლდა სოფელ კორადან).

კიდევ გაგოს ძმის წული არჯევანა სოლომონის ძე - 36 წლის. არჯევანას შვილი ფარნაოზა - 7 წლის. არჯევანას ძმები: ლევანა - 30 წლის, გიქო - 27 წლის, გაშვებული იყო. რიცხვი დედაკაცთა - 8.

კომლი - 3. მამრნი - 20. მდედრნი - 17.

ტექსტს ახლავს მინაწერი, ყოველნი სოფლის კუთვნილნი სახლობანი და მათ შორის სულნი ოცსა რიცხვსა შინა თებერვლისასა 1860 წელსა ამა სიასა შინა ჩვენებულ არიან ჭეშმარიტად და გაშვებულნი არ არიან. ხოლო უკეთუ შემდეგ ამისა აღმოსწნდეს შთამატებული რაიმე, მაშინ ვიყვე პასუხის მგებელი საფუძველსა ზედა კანონთასა შედგენისათვის ამა აღწერისა, რომელ ზედაც ხელს ვაწერ თა კონა ერისთავი (ხელმოწერილია).

თავად ესტატე მირიმანოზის ძის ერისთავის ყმანი ამისივე მამულზედ მცხოვრებნი:

რუსული ტექსტი

კომლი 1 (6). ბიძინა ხათის ძე სოყურაშვილი - 45 წლის, ამისი შვილები: დათიკა - 17 წლის, გაშვებული იყო, შალვა - 7 წლის, ახალშობილი, ნინიკა - 5 წლის, ახალშობილი. ძმისწული ბიძინასი ლევანა - 30 წლის (აღწერილია სოფელ ცხინულისში, №12). რიცხვი დედაკაცთა - 5.

კომლი 2 (7). თავო ქუმის ძე სოყურაშვილი - 30 წლის, გაშვებული იყო.

რიცხვი დედაკაცთა - 1.

კომლი 3 (8). თამაზა ოქროს ძე გულარაშვილი - 32 წლის, გადახაზულია და მითითებულია, რომ აღწერილია სოფელ კორაში, №1. ამისი ძმები: გიო - 25 წლის, დავით - 23 წლის, გაშვებული იყო, შიო - 15 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 4.

კომლი 4 . გაბო ქუჯანას ძე ჩირექაშვილი - 35 წლის, ამისი შვილები: 1. რაჟდენ - 15 წლის, ახალშობილი, პავლე - 12 წლის, ახალშობილი, დათიკო - 10 წლის, ახალშობილი (კომლი გადახაზულია, აღწერილია სოფელ კორაში, №16). რიცხვი დედაკაცთა - 1.

კომლი 5 (9). ქუჯანა აბელას ძე გულარაშვილი - 56 წლის, ამისი შვილი ყავდინა - 27 წლის, გარდაიცვალა 1860 წელს. ყავდინას შვილი სოლომონ - 5 წლის, ახალშობილი. კიდევ შვილები ქუჯანასი: ბეცია - 24 წლის, გიორგი - 20 წლის. რიცხვი დედაკაცთა - 2.

კომლი - 5. მამრნი - 19. მდედრნი - 13 (სულ: 32 სული). დაზუსტებულია მეტატონე კნიაზ ესტატე ძე ერისთავის მიერ (ხელმოწერილია ქართულად).

კამერალური სია გორის მაზრის ქსნის ნაწილის სოფელ საბარკლეთში კნიაზ დავით ივანეს ძის ერისთავის საბატონო მამულზე მცხოვრები ყმებისა.

შედგენილია 5 იანვარს, 1860 წლისა.

ქართულ-რუსული ტექსტი

კომლი 1 (10). ზალა ჯუხას ძე სოყურაშვილი - 74 წლის, ამისი შვილები: მალხაზა - 17 წლის, ესტატე - 10 წლის, ახალშობილი, ზურაბა - 9 წლის, ახალშობილი.

ზალას ოჯახი გადახაზულია, აღწერილია სოფელ ცხინულისში, №6

ზალას ძმა 1. ჩერქეზა - 55 წლის, ჩერქეზას შვილები: ლევანა - 13 წლის, ახალშობილი, დათიკა - 10 წლის, ახალშობილი.

ზალას ძმა 2. გუგუნა - 32 წლის. გუგუნას შვილი ბადილა - 1 წლის, ახალშობილი.

კიდევ ზალას ძმა 3. ხოსრო - 40 წლის. ხოსროს შვილი თედო - 6 წლის, ახალშობილი.

ზალას ძმისწული ივანე ფრანგოს ძე სოყურაშვილი - 25 წლის. ივანეს ძმა გიო - 20 წლის.

კიდევ ზალას ძმის წული ზაქარა ბაჯიას ძე სოყურაშვილი - 1 წლის, ახალშობილი.

ზალას ძმიშვილები გადახაზულებია, აღწერილნი არიან სოფელ ცხინულისში, №6.

რიცხვი დედაკაცთა - 11.

კომლი 2 (11). ბარანა ბაგრას ძე სოყურაშვილი - 44 წლის, გარდაიცვალა 1860 წელს, ამისი შვილები: პავლე - 12 წლის, ახალშობილი, ნინიკა - 6 წლის, ახალშობილი, ასიკო - 1 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 3.

კომლი 3 (12). წუბრა ეროს ძე ქურთაული - 58 წლის, ამისი შვილი მუშკა - 16 წლის. რიცხვი დედაკაცთა - 2.

კომლი 4 (13). ცუცუ ქუჯანას ძე ქურთაული - 32 წლის, გაშვებული იყო.

რიცხვი დედაკაცთა - 3.

კომლი 5. აფე ერას ძე ქურთაული - 30 წლის, ამისი შვილი ტატე - 6 წლის, ახალშობილი.

კომლი გადახაზულია, აღწერილია სოფელ ცხინულისში, №2. რიცხვი დედაკაცთა - 4.

კომლი 6 (14). ანდრია გარსევანის ძე ქურთაული - 25 წლის, გაშვებული იყო, ამისი ძმები: გიცო - 9 წლის, ახალშობილი, გაბო - 7 წლის, ახალშობილი, გაბრიელ - 6 წლის, ახალშობილი, თათულა - 5 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 2.

კომლი 7 (15). ივანე ყაზიბეგას ძე ქურთაული - 27 წლის, გაშვებული იყო, ამისი ძმა თაღხანა - 21 წლის, გაშვებული იყო. რიცხვი დედაკაცთა - 2.

კომლი 8 (16). დავითა ბეროს ძე ქურთაული - 60 წლის, ამისი შვილები: 1. ქუჯი - 29 წლის. დავითი და ქუჯი გადახაზულია, აღწერილია სოფელ ცხინულისში, №5

2. რევაზა - 22 წლის, გაშვებული იყო, 3. თიბა - 18 წლის, გაშვებული იყო.

დავითას ძმის წულები: ტიბო - 13 წლის, ახალშობილი, ბოლა - 10 წლის, ახალშობილი, ბეზი - 8 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 7.

კომლი 9 (17). თობა გუგუეს (რუსულ ტექსტში - გუგუნას) ძე ქურთაული - 53 წლის, ამისი შვილები: გაბე - 20 წლის, გაშვებული იყო, გალე - 11 წლის, ახალშობილი, თედო - 8 წლის, ახალშობილი, ზურაბა - 5 წლის, ახალშობილი. თობას ძმა (რუსულ ტექსტში - ბიძაშვილი) თოთო - 30 წლის, თობას ძმისწული სვიმონა ფრანგას ძე ქურთაული - 35 წლის, სვიმონას ძმები: ვაზბი - 28 წლის, სოსე - 24 წლის, სოსეს შვილი ფილო - 5 წლის, ახალშობილი.

რუსულ ტექსტში სვიმონა ვაზბი, სოსე და მისი ვაჟი ფილო გადახაზულია, აღწერილები არიან სოფელ ცხინულისში, №4.

კიდევ სვიმონას ძმები: 3. ბადილა - 18 წლის (რუსულ ტექსტში - 12 წლის, ახალშობილი), 4. შიო - 10 წლის, ახალშობილი. სვიმონას ძმისწულები: ზაქარა - 20 წლის, პავლე - 11 წლის, ახალშობილი, იორდანე - 8 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 7.

კომლი 10 (18). ლევანა ზარიყოს ძე ქურთაული - 40 წლის, ამისი შვილები: 1. ქუჯაგა - 18 წლის, გაშვებული იყო. გარსი - 14 წლის, ახალშობილი, ლევანას ძმა შალვა - 30 წლის. რიცხვი დედაკაცთა - 3.

კომლი 11 (19). ლუა ოთაზას ძე ქურთაული - 40 წლის, ლუას შვილი მუკა - 11 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 1.

კომლი 12 (20). ჯახი გაჯოს ძე ქურთაული - 38 წლის, გაშვებული იყო,

რიცხვი დედაკაცთა - 1.

კომლი - 12. მამრნი - 59. მდედრნი - 46 (სულ: 105 სული).

ყოველნი სოფლის კუთვნილნი სახლობანი და მათ შორის სულნი ხუთს რიცხვს იანვარს 1860-სა წელსა ამა სიასა შინა ჩვენებულ არიან ჭეშმარიტად და გაშვებულნი არ არიან. ხოლო უკეთუ შემდეგ ამისა აღმოსწნდეს შთამატებული რაიმე, მაშინ ვიყვე პასუხის მგებელი საფუძველსა ზედა კანონთასა შედგენისათვის ამა აღწერისა, რომელ ზედაც ხელს ვაწერ თავადი დავით ივანეს ძე ერისთავი (ხელმოწერილია).

თავად გიორგი ერისთავის საბატონო მამულზედ მცხოვრები ყმები

რუსული ტექსტი

კომლი 21. ჯაბო ჩაბის ძე სოყურაშვილი - 36 წლის, გაშვებული იყო, ამისი შვილები: 1. ბუბა - 8 წლის, ახალშობილი, ქისილა - 1 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 1.

კომლი 22. თოთო ჯახოს ძე სოყურაშვილი - 40 წლის, ამისი ძმა გიგუნა - 35 წლის, გიგუნას შვილი სიმონ - 4 წლის, ახალშობილი. რიცხვი დედაკაცთა - 1.

მემამულე კნიაზ ალექსანდრე ერისთავის საბატონო მამულზედ მცხოვრები ყმები

კომლი 21. ჯიბო ჩაროს ძე სოყურაშვილი - 36 წლის, ამისი შვილები: თათულა - 9 წლის, ახალშობილი, გაბრიელ - 5 წლის, ახალშობილი. ჯიბოს ძმები: ელიბო - 30 წლის, ზაქარა - 25 წლის. რიცხვი დედაკაცთა - 2.

ჭურთის ხეობის ნაცვალი დავითა ილურიძე და აღმორჩეული კაცნი თავო სოყურაშვილი და ზაქარა სოყურაშვილი რადგანაც ამათ წერა არ იცოდნენ, ამათის თხოვნით და ხელ(ის) ჩამორთმევით ხელს აწერს ისაკ ღურგლოვი (ღურგლიშვილი) (ხელმოწერილია).

თავფურცელზე მითითებულია - 22 კომლი, 89 მამრობითი და 55 მდედრობითი სქესის (სულ: 144 სული). მხედველობაში არ ჰყავდათ, სოფლიდან მიგრირებული კომლები.¹ როგორც ვხედავთ, საბარკლეთიდან ხშირად ხდებოდა მიგრაცია, უფრო ხშირად საცხოვრებელ ადგილად ლეხურის ხეობას, კერძოდ კი სოფელ ცხინულის ირჩევდნენ. ხშირი იყო მთის ხეობებში ოსური მოსახლეობის შიდა მიგრაციის ფაქტებიც, მაგალითად, თამაზ ოქროს ძე გულარაშვილის (გულარიშვილის) ოჯახი ტექსტში გადახაზულია, რადგან უკვე აღწერილია ჟამურის ხეობის სოფელ კორაში, კორაში გადასახლებულა გაბო ქუჯას ძე ჩირექაშვილის (ჩარექაშვილი) ოჯახი, გაბო გოგიას ძე გულარაშვილი (გულარიშვილი) კი პირიქით, კორადანაა გადმოსახლებული.

1873 წლის კამერალური აღწერის დროს ჭურთის ხეობის სოფლები და მათ შორის საბარკლეთი თფილისის გუბერნიის ღუშეთის მაზრის მთის ნაწილში შედიოდა და მეწყერის საზოგადოებას ექვემდებარებოდა. იმ დროისთვის საბარკლეთში მამულები და მათზე მცხოვრები ყმები ეკუთვნოდათ: კნენა მანანა ერისთავს, თავადებს კონა, ესტატე, დავით ერისთავებს.

კამერალნი სია №294, თფილისის გუბერნიის ღუშეთის მაზრის მთის ნაწილის სოფლის საბარკლეთისა. სოფელს საბარკლეთში დროებით ვალდებული გლეხნი კნენა მანანა ერისთავის მიწაზედ

კომლი 1. ანდრია ქუჯის ძე სოყურაშვილი - 23 წლის, იმისი ძმები: გაბილა - 22 წლის, მიხეილ - 10 წლის, ახალშობილი, გიგო - 7 წლის ახალშობილი.

სულ ოჯახში 5 სულია: 4 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის.

კომლი 2. ლუა ივანეს ძე სოყურაშვილი - 33 წლის, იმისი შვილები: ქუჯი - 8 წლის, ახალშობილი, ფილო - 2 წლის, ახალშობილი. ძმა ლუასი ზაქარა - 28 წლის (გრაფაში ხომ არ ასრულებს რომელსამე განსაკუთრებულ სამსახურსა და სხვა შემთხვევით განმარტებაში უწერია, რომ ცხოვრობს გორის მაზრის სოფელ ბაღებში).

სულ ოჯახში 6 სულია: 4 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის.

თავად კონა ერისთავის მიწაზედ მცხოვრები ყმები:

კომლი 3. გაბი ყანჩაველას ძე გულარაშვილი - 58 წლის, იმისი შვილები: ნინიკა - 25 წლის, ესტა - 20 წლის, თედო - 11 წლის, ახალშობილი, მოსე - 6 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 8 სულია: 5 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.

კომლი 4. ფინეზა გაბის ძე გულარაშვილი - 21 წლის, იმისი შვილი ნონე - 1 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 3 სულია: 2 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის.

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფ. 254, ანაწერი 2, საქმე 254, ფურცელი 330-343

კომლი 5. გაგო გოგიას ძე გულარაშვილი - 72 წლის, იმისი შვილები: წუბერა - 28 წლის, შვილნი წუბერასი: თედო - 10 წლის, ახალშობილი, რაჟდენ - 8 წლის, ახალშობილი, ბესო - 6 წლის, ახალშობილი. ძმა გოგიასი (სავარაუდოდ, უნდა იყოს გაგოსი - დ.ა.) ჯიბი - 53 წლის, იმისი შვილი ალექსი - 15 წლის, გაშვებული იყო.

სულ ოჯახში 13 სულია: 7 მამრობითი და 6 მდედრობითი სქესის.

თავად ესტატე ერისთოვის მიწაზე

კომლი 6. ბიძინა ხათას ძე სოყურაშვილი - 58 წლის, იმისი შვილები: დათიკა - 30 წლის, შალვა - 20 წლის, ნინიკა - 18 წლის. ძმა ბიძინასი ლევანა - 40 წლის, გაშვებული იყო, იმისი შვილები: სანდრო - 6 წლის, ახალშობილი, ტატო - 6 წლის, ახალშობილი, ივანე - 1 წლის ახალშობილი.

სულ ოჯახში 12 სულია: 8 მამრობითი და 4 მდედრობითი სქესის.

კომლი 7. სოლომონ გუჯის ძე გულარაშვილი - 18 წლის.

სულ ოჯახში 3 სულია: 1 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის.

თავად დავით ივანეს ძის ერისთოვის მიწაზე მცხოვრები ყმები:

კომლი 8. გუგუნა ჯახის ძე სოყურაშვილი - 68 წლის, იმისი შვილი ბადილა - 14 წლის, ძმისწული გუგუნასი ლევან ჩერქეზას ძე - 26 წლის, იმისი შვილები: იგორ - 4 წლის, ახალშობილი, გიორგი - 1 წლის, ახალშობილი. ძმა ლევანასი დათიკა - 23 წლის.

სულ ოჯახში 12 სულია: 6 მამრობითი და 6 მდედრობითი სქესის.

კომლი 9. პავლე ბარამის ძე სოყურაშვილი - 25 წლის, იმისი შვილი ქარუმ - 1 წლის, ახალშობილი. ძმები პავლესი: ნინიკა - 19 წლის, ასიკო - 14 წლის.

სულ ოჯახში 6 სულია: 4 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის.

კომლი 10. წუბერა ბეროს ძე ქურთაული - 71 წლის, იმისი შვილი მუკა - 29 წლის, მუკას შვილები: იბა - 7 წლის, ახალშობილი, ელიზბარ - 4 წლის, ახალშობილი, სანდრო - 1 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 8 სულია: 5 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.

კომლი 11. ცუცუ ქუჯანას ძე ქურთაული - 45 წლის, იმისი შვილები: რაჯდენ - 10 წლის, ახალშობილი, ქეზა - 8 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 5 სულია: 3 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის.

კომლი 12. ივანე ყაზიბეგას ძე ქურთაული - 40 წლის, იმისი შვილები: გირვანქა - 5 წლის, ახალშობილი, ტუზი - 2 წლის, ახალშობილი, ძმა ივანესი თალხანა - 34 წლის.

სულ ოჯახში 8 სულია: 4 მამრობითი და 4 მდედრობითი სქესის.

კომლი 13. რევაზა დავითის ძე ქურთაული - 35 წლის, ძმისწულები რევაზასი, თადეს ძენი: აბოლა - 23 წლის, ტიბო - 18 წლის. შვილი აბოლასი რაჟდენ - 1 წლის, ახალშობილი. შვილი ტიბასი გიცა - 10 წლის, ახალშობილი (შეცდომაა, ტიბო თუ 18 წლისაა, 10 წლის შვილი ვერ ეყოლებოდა, 1860 წლის აღწერაში ტიბო დიდია აბოლაზე 3 წლით).

სულ ოჯახში 11 სულია: 5 მამრობითი და 6 მდედრობითი სქესის.

კომლი 14. გაბე თომას ძე ქურთაული - 33 წლის, იმისი ძმები: გალე - 29 წლის, თედო - 21 წლის, გულია - 18 წლის. ბიძაშვილი გაბესი სოლო ფრანგას ძე - 33 წლის, იმისი ძმები: სიმონ - 30 წლის, გაშვებული იყო, ვაზბი - 25 წლის, გაშვებული იყო. ბიძაშვილები მათი: ზაქარა ჯახის ძე - 33 წლის, პავლე - 24 წლის, იორდანე - 21 წლის, ზურაბ - 7 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 16 სულია: 11 მამრობითი და 5 მდედრობითი სქესის.

კომლი 15. ლევანა ზარიყოს ძე ქურთაული - 53 წლის, იმისი შვილები: ქუჯა - 28 წლის, გაშვებული იყო, გარსი - 27 წლის. შვილი ქუჯასი იასე - 1 წლის, ახალშობილი. ძმა ლევანასი შალვა - 43 წლის.

სულ ოჯახში 7 სულია: 5 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის.

კომლი 16. ჯახი გაგიას ძე ქურთაული - 51 წლის.

სულ ოჯახში 2 სულია: 1 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის.

კომლი 17. ძეგი ჯიბოს ძე სოყურაშვილი - 21 წლის.

სულ ოჯახში 3 სულია: 1 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის.

კომლი 18. თათო ჯახის ძე სოყურაშვილი - 53 წლის, იმისი ძმა გუგუნა - 48 წლის, იმისი შვილი სვიმონა - 17 წლის.

სულ ოჯახში 6 სულია: 3 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.

კნენა მანანა ერისთავის მიწაზე მცხოვრები ყმები:

კომლი 19. ელიბო ჩაროს ძე სოყურაშვილი (სოყურაშვილი - დ.ა.) - 43 წლის, იმისი შვილი გიორგი - 4 წლის, ახალშობილი. ძმა ელიბოსი ზაქარა - 38 წლის, შვილები ზაქარასი: ნიკო - 5 წლის, ახალშობილი, ალექსა - 1 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 8 სულია: 5 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.

სრულებით დროებით ვალდებული გლეხები.... 84/58

ხოლო სრულებით სოფელს საბარკლეთში 19 კომლი, 84 სული მამრი და 58 მდედრი (142 სული). სულ ოსები. მართლმადიდებელი ქრისტიანები.

ტექსტს ახლავს მინაწერი: „ყველა ამ სიით ნაჩვენები კომლნი და სულნი, რომელნიც იყვნენ თვალად 15 აგვისტოს 1873 წლისა, ნაჩვენებნი არიან სისწორით და გაშვებული არავინ არის. გარნა თუ აღმოჩნდეს, მაშინ უნდა შევარდეთ პასუხის გებაში საფუძველზედ კანონებისა წარმოებისათვის აწინდელის კამერალნის აღწერისა, რომელსაზედაც ხელს ვაწერთ პეტრე შარმადინი, ზაზა ავლოზაშვილი, გარსი ქოქაშვილი და ტატო ქარქუსაშვილი. რადგან ამათ წერა არ იცოდნენ, ამათის თხოვნით და ხელის ჩამორთმევით, ამათ მაგიერ და ჩემ მაგიერ ხელს ვაწერ ტატო ქარქუსაშვილი.

მეწყერის საზოგადოების მამასახლისი ზაქარია ბუთხუზი“. დამოწმებულია ბეჭდით.

მომდევნო 146-ე გვერდზე დამატებითი აღწერაა, სადაც ცალ-ცალკეა აღწერილი მე-19 კომლი, ელიბოს და მისი ძმის ზაქარას ოჯახები მეოცე და ოცდამეერთე კომლებად:

კომლი 20. ელიბო ჩაროს ძე სოყურაშვილი - 43 წლის, იმისი შვილი გიორგი - 4 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 3 სულია: 2 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის.

კომლი 21. ზაქარა ჩაროს ძე სოყურაშვილი - 38 წლის, შვილები ზაქარასი: ნიკო - 5 წლის, ახალშობილი, ალექსა - 1 წლის, ახალშობილი.

სულ ოჯახში 5 სულია: 3 მამრობითი და 2 მდედრობითი სქესის.

დამატებით აღწერაზე პასუხისმგებელია მეწყერის საზოგადოების მამასახლისი ზაქარია ბუთხუზი. დამოწმებულია მისივე ბეჭდით.¹ აღწერის მიხედვით, 19 კომლიდან 8 კომლი სოყურაშვილები არიან, 7 კომლი ქურთაულები და 4 კომლი გულარაშვილები. წინა აღწერებთან შედარებით შესამჩნევადაა გაზრდილი ქურთაულთა რიცხვი, რამაც, ფაქტიურად შეცვალა სოფელში სოყურაშვილების დომინანტობა. აქ აღარ ვხვდებით ჩარეკაშვილებს, რომლებიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეზობელ ჟამურის ხეობის სოფელ კორაში გადასახლდნენ. მიგრაციის ფაქტები 70-იან წლებშიც ფიქსირდება, მაგალითად, ლუა ივანეს ძე სოყურაშვილის ძმა ზაქარა საცხოვრებლად გადადის გორის მაზრის სოფელ ბალებში.

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254 ანაწერი 2, საქმე 261. ფურცელი 133-146

1886 წლის საოჯახო სიების მონაცემებით, საბარკლეთში კომლების რაოდენობა 24-მდეა გაზრდილი, 93 მამრობითი სქესის და 69 მდელობითი სქესის მოსახლით (სულ 162 სული)¹.

XX საუკუნის დასაწყისიდან, როგორც ჩანს, მოსახლეობის მიგრაცია უკვე თვალსაჩინო ხასიათის იღებს, თითქმის ნახევრდება როგორც კომლების, ისე მცხოვრებთა რაოდენობა, 1923 წლის მოსახლეობის საკავშირო აღწერის ჯამებით, საბარკლეთში 13 კომლია ფიქსირებული, 59 მამრობითი და 45 მდელობითი სქესის მოსახლით, სულ 104 სული.²

1939 წლის სრულიად საკავშირო აღწერით, მაშინდელ ჭურთის სასოფლო საბჭოში შემავალ საბარკლეთში 129 მცხოვრები იყო, 66 მამაკაცი და 63 ქალი. იმ დროისთვის იგი რიცხობრივად, მეორე სოფელი გახლდათ ჭურთის ხეობაში ჯორთისის მერე (189 მოსახლე, 108 მამაკაცი, 81 ქალი). ხოლო 1959 წლისთვის საბარკლეთი რჩებოდა ხეობის ყველაზე მრავალრიცხოვან სოფლად 123 მცხოვრებით, ჯორთისში კი იმ დროს მცხოვრებთა რიცხვი 189-დან 80-მდე შემცირებული. 1970 წლის აღწერის დროს, საბარკლეთი დორეთკარის სასოფლო საბჭოში შედიოდა, სოფელში სულ 65 ადამიანი ცხოვრობდა, 31 მამაკაცი, 35 ქალი. 1979 წლის მონაცემებით კი საბარკლეთში 14 ადამიანი დარჩენილი, 7 მამაკაცი და 7 ქალი. როგორც ვხედავთ, გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან ადგილი აქვს ჭურთის ხეობიდან და კერძოდ, ხეობის ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან სოფლიდან მასიურ მიგრაციას, რომელიც 70-იანი წლების მიწურულისთვის პიკს აღწევს. 80-იანი წლებიდან საბარკლეთი უკვე ნასოფლარი იყო, რაც 1989 წლის აღწერის მონაცემებშიც აისახა. იმ დროისთვის დორეთკარის სასოფლო საბჭოში შემავალი სოფლებიდან მოსახლეობა დარჩენილი იყო დორეთკარში, გავაზსა და კარაში³.

სოფელ დორეთკარის მკვიდრის, ამჟამად თბილისში მცხოვრები 90 წელს მიღწეული ზაურ ილურიძის ინფორმაციით, „საბარკლეთის ოსობა“ ყველაზე უფრო შეძლებული ყოფილა ჭურთის ხეობაში დასახლებულ ოსებს შორის. ბევრს ჰქონია საკმაო რაოდენობის ნიკოლოზის დროინდელი ოქროს მონეტები - ე.წ. „თუმნიანები“, რომელსაც XX საუკუნეში ხშირად იყენებდნენ სავაჭრო ურთიერთობების დროს. ჰყავდათ დიდი რაოდენობით ცხვარ-ძროხა.

საბარკლეთის ჩრდილოეთით 4 კილომეტრის დაშორებით მდგარა გვიანი შუა საუკუნეების კოშკი, დღეს მხოლოდ ოთხკუთხა ნაგებობის ნანგრევია შემორჩენილი, აშენებული სხვადასხვა ზომის უხეშად დამუშავებული ქვით. 4 მეტრის სიმაღლეზეა შემორჩენილი ჩრდილო-დასავლეთი კედელი. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში სწორი ფორმის სტელისმაგვარი ქვაა აღმართული. კოშკის გარშემო სასაფლაო ყოფილა. ასევე სოფლის ჩრდილოეთით 6,5 კილომეტრის დაშორებითაა გვიანი შუა საუკუნეების წმინდა გიორგის დარბაზული ეკლესია. აგებულია სხვადასხვა ზომის ფლეთილი ქვით. ტაძარს შემოვლებული აქვს გალავანი. „გვეგვით უაბსიდო, სწორკუთხა მოხაზულობისაა, რომლის ცენტრში გაჭრილია არქიტავერული სარკმელი. ერთი სარკმელი ჩრდილოეთ კედელშია მოთავსებული. აბსიდის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ტრაპეზის ქვა დგას.

არქიტავერული შესასვლელი სამხრეთ კედელშია გაჭრილი.

¹ Свод статистических данных о населении Закавказского края извлечённых из посемейных списков 1886 г. Душетский уезд, Ксанский участок, Тифлис. Ст. 77

² სრულიად საქართველოს 1923 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ჯამები, ნაწილი II, დემოგრაფია, ნაკვეთი I, ტფილისი, 1926, გვ. 168

³ მოსახლეობის სრულიად საკავშირო 1939, 1959, 1970, 1979 და 1989 წლების აღწერების შედეგები სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2020

ძეგლი დაზიანებულია. კამარა და კონქი ჩამოქცეულია, კედლების გარშემო მიწის დონე აწეულია"¹. ქრისტიანული სალოცავების გვერდით სოფლის სიახლოვეს წარმართული ნიშებიც გვხვდება...

საბარკლეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ჩრდილოეთ კავკასიასა და ახალგორის მუნიციპალიტეტის სოფელ წინაგარში გადასახლებულა. ზ. ილურიძის მონათხრობით, საბარკლეთში ბოლოდრომდე სოკუროვები, ქურთაეები და გულაროვები ცხოვრობდნენ, ჩვენს მიერ უკვე ნახსენები სოფურაშვილების, გულარიშვილებისა და ქურთაულების შთამომავლები. კონკრეტული ოჯახებიც ახსოვს: შოთა სოკუროვის, ნადია გულაროვის, ალექსი ქურთაევის, რომელიც კოლმეურნეობის თავმჯდომარე ყოფილა.

ჩნდება კითხვა, რა განაპირობებდა ოსების მასიურ მიგრაციას ჭურთის ხეობიდან? „კომუნისტების მმართველობის დროს ჭურთის მთებში კოლმეურნეობის ცხვრის ფარები და საქონლის ჯოგები ბალახობდა, - იხსენებს გრიგოლ ახლოური (დაბ., 1948 წელს), - ჩვენ მაქსიმალურად ვუფრთხილდებოდით ოსების სათიბებს. ისინიც ცდილობდნენ პატივისცემას და გულთბილად გვიმასპინძლებოდნენ ოსური ზაჭაპურით, ლუდით და არაყით"...

კოლმეურნეობების ჩამოყალიბებამ მთის ხალხის და მათ შორის ოსების ცხვარ-ძროხას საძოვარი ადგილები შეუძცირა. ლიმიტირებული იყო კერძო საქონლის რაოდენობაც. ეს კი თავის მხრივ იწვევდა ოსების სხვადასხვა კუთხეში გადასახლებას. უმეტესობა სამშობლოში ბრუნდებოდა...

Davit Akhlouri
Gori State University
FROM THE HISTORY OF THE VILLAGE SABARKLETI
REZUME

The research is about a former village Sabarkleti in Ksani Valley which is situated in Akhlagori municipality occupied by Russia at the top of the right branch of the river Ksani, in Thurta Valley. After reviewing the historical and geographic surroundings, the term Sabarkleti is defined as follows: the root “barkl” (in Georgian) is derived from the word “hip” which as Sul Khan-Saba Orbeliani says is the lower part of e hip.

Sabarkleti was a historical village where Osetians from the North Caucasus settled down. We meet the name in the works of a German traveller Johann (Anton) Giuldenshtedt.

To the north of Sabarkleti, in the distance of 4 km there are ruins of the late mid- century tower. It was built with roughly cut stones of various shapes. The 4 m north- west wall still stands undamaged. There is a cemetery around the tower and to the north of the village in the distance of 6.5 km there is mid-century St. George hall church with a stone fence around it. The church is well preserved though the arch and the conch have collapsed. Near the village you still meet pagan spots.

The research puts emphasis on XVIII- XII century descriptions, which enables us to define the demographic and economic conditions of the village it had for years. The route of the migrated inhabitants is also defined. The greater part of the villagers moved to the North Caucasus and

¹ ახალგორის მუნიციპალიტეტის არქიტექტურული მემკვიდრეობა, ტ. IV, ცირა დადიანიძის რედაქციით, თბილისი, 2008, გვ. 155-156

Tsinagari, situated in Akhagori municipality. The Sukurovis, the kurtaevis and the Gularovis had been living in the village since the arrival of the Osetians.

The village has always had enough lands for farming and cattle. As the inhabitants of Thurta mention, there were lots of remains of their ancestors' houses.

It's worth mentioning that the list of demographic and economic descriptions has been published for the first time.

აბაშის ხეობის გზებისა და თავდაცვითი ნაგებობების ისტორიისათვის - II

საეკლესიო და საფორტიფიკაციო ნაგებობანი
აბაშის ხეობაში

აბაშის ხეობაზე გამავალი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო თუ სამხედრო დანიშნულების გზები თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცებისათვის აუცილებელს ხდიდა ხეობებში საეკლესიო თუ საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობის საჭიროებას. სასიმაგრო ნაგებობების აგება საჭირო იყო საზღვრების, გზებისა და მდინარის ხეობის ჩასაკეტად. ციხე-სიმაგრე წარმოადგენდა სამხედრო დანიშნულების მქონე გამაგრებულ პუნქტს, რაც სააღყო პირობებში ხანგრძლივი ბრძოლისათვის ყოველმხრივ უზრუნველყოფილი და მუდმივი გარნიზონით იყო დაცული. შემორჩენილი ციხე-სიმაგრეების ერთი ნაწილი ჯერ კიდევ ანტიკურ და ადრეული ფეოდალიზმის ხანაშია აშენებული. გვხვდება მომდევნო პერიოდის საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ნაშთებიც. სიმაგრეთა რამდენიმე სახეს განარჩევენ: სახელმწიფო დანიშნულების ციხეები, ადგილობრივ ფეოდალთა ციხე-დარბაზები, ციხე-გალაენები, ცალკე მდგარი კოშკები, ეკლესია-მონასტერთა გალანები... ვახუშტი თავის ნაშრომში ჩამოთვლის და რუკებზე აღნიშნავს აბაშის ხეობაში მდებარე რამდენიმე პუნქტს. კერძოდ, ციხეს ბანდაში, ციხეს სასახლითურთ სახარიაში, ჭყონდიდის მონასტერს. ზოგი ისტორიული ძეგლის შესახებ საინტერესო ცნობებს იძლევა არქეოლოგიური მასალა და სხვა ისტორიული წყაროები. ქვემოთ განვიხილავთ აბაშის ხეობის ისტორიულ სიძველეებს.

ზანათი ორი სოფლის – გაღმა და გამოღმა ზანათის კრებსითი სახელწოდებაა. გაღმა ზანათი თემის ცენტრია და აბაშის მარჯვენა ნაპირას მდებარეობს. აბაშიდან გაღმა ზანათამდე 8 კმ-ია. გამოღმა ზანათი აბაშის მარცხენა ნაპირზეა და აბაშას 7 კმ-ით არის დაშორებული. სოფელი **მზანათის** ფორმით წერილობით წყაროებში მოხსენიებულია 1628 წლიდან. ესაა ლევან II დადიანის მიერ ბიჭვინტის ტაძრისადმი მიცემული შეწირულობის სიგელი, სადაც ვკითხულობთ: „სხვა ამას გარეთ კიდევ ამასთანავე შეგვიწირავს... მოსახლე მზანათს დათვიაი პაპაჭკორია“¹. ზანათი (Zannati) აღნიშნულია ეკლესიის პირობითი ნიშნით XVII ს. იტალიელი მოგზაურის – არქანჯელო ლამბერტის რუკაზე².

ოდიშ-ლენხუმის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის მიხედვით ზანათი სუჯუნის მაზრაში შემავალი სოფელი იყო³. სამეგრელოს ეპარქიის 1838 წლის სტატისტიკური აღწერის მასალებში გვხვდება ზანათის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია. 1873 წლის სტატისტიკური აღწერილობის მასალები გვამცნობს, რომ ზანათის ნაწილს წარმოადგენდა სოფელი ესაკეთი. 1886 წლის კავკასიის მხარის კომლობრივი აღწერის მასალებში სენაკის მაზრის სუჯუნის სოფლის საზოგადოებაში გაერთიანებულია სოფელი ზანათი⁴.

¹ იხ. *კაკაბაძე ს.*, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I, ტფ., 1921, 43

² *ბერაძე თ.*, ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიიდან (XII-XVII სს.). სადისერტაციო ნაშრომი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. ინახება საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში. თბ., 1967, 74; *მისივე*, ოდიშის სამთავროს რუკა არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით. „მაცნე“, ისტორიის... სერია, 3, თბ., 1971, 151

³ *მეუნარგია ი.*, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, ტფ., 1939, 113

⁴ მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. კეკელია ი., აბაშის რაიონის დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი, ქუთ., 2011, 30-31

სეფიეთი. ბანძის სამხრეთით, 12 კმ-ის დაშორებით, მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირზე გაშლილია **სოფელი სეფიეთი**. 1989 წელს სეფიეთის მთავარანგელოზის ეკლესიის ირგვლივ ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ წარმოებული გათხრებით გამოვლინდა კირქვის დამუშავებული ფილის ფრაგმენტი, ბერძნული ასომთავრული წარწერის ნაწილით. 3-სტრიქონიან წარწერას თ. ყაუხჩიშვილი ასე კითხულობს: „სალოცველად მონისა კლიმენტისა¹ და ყოველთა ნათესავთა მისთა“². იგი დათარიღებულია VI-VII სს-ით³. წარწერაში მოხსენიებული პირის ვინაობა დაუდგენელია, თუმცა ერთი რამ, როგორც თ. ყაუხჩიშვილი შენიშნავს, უდავოა: მას გარკვეული წვლილი მიუძღვის სეფიეთის რომელიღაც ძეგლის მიმართ, რის გამოც საკუთარ თავს უფლება მისცა, რომ ეს წარწერაში აღენიშნა⁴. იმავე სეფიეთის ტაძარში, შიგნით, თახჩაში ჩაშენებული წმ. სტეფანესა და ფილოქტისტეს მომხსენებელი ბერძნული ნაქანდაკევი წარწერა VI-VII სს-ით თარიღდება და ასეთი შინაარსისაა: „წმიდაო სტეფანე, ყოველთა წმიდათა თანა მეოხეყავ მონასა შენსა ფილოქტისტეს და ყოველთა ნათესავთა მისთა“⁵. სეფიეთის ბერძნული წარწერების თანადროულია თვითონ სამნავიანი ბაზილიკაც, მაგრამ მრავალგზის გადაკეთების შემდეგ დაკარგული აქვს თავდაპირველი სახე⁶. „სეფიეთის ბაზილიკაში ოთხი წარწერიანი ქვაა, – წერს თ. კაპანაძე, – ორი მათგანი ასომთავრულითაა შესრულებული, ორიც ბერძნულით. ასომთავრული წარწერები არაუადრეს XV საუკუნისაა, ბერძნულები კი VI-VII სს-ით თარიღდება. ყველა ეს წარწერიანი ქვა ეკლესიის შემდეგდროინდელი გადაკეთებების დროს სამშენებლო მასალადაა ნახმარი“⁷. მკვლევრის დაკვირვებით, სეფიეთის ბაზილიკა ადრეული პერიოდის ძეგლია. ეკლესიის შვეული, წრიული აფსიდა, ერთნაწილიანი საკურთხეველი, ბურჯების კვადრატული გეგმა, პროპორციები, წყობის თავისებურება, კარ-ფანჯრის სწორწირთხლიანობა, დასავლეთის კარის ღია ლუნეტი, მორთულობის ზოგადი ხასიათი, ჯვაროვანი კამარების გამოყენება და სხვ., მას V-VI საუკუნეების ძეგლებთან აახლოვებს. დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკების უმრავლესობაც ამ პერიოდშია აშენებული⁸. საინტერესოა აქ ნაპოვნი ჯვრებითა და მზის გამოსახულებით შემკული სვეტისთავი (კაპიტელი), რაც სეფიეთის ტერიტორიაზე არსებულ ძველ ნაგებობას უნდა ეკუთვნოდეს⁹.

პ. ზაქარაიას მოსაზრებით, სეფიეთის ეკლესიის ახლოს იდგა რომელიღაც დიდი, კაპიტალური შენობა. ეკლესიის სამხრეთის ნავის მეორე სართულზე თალის იატაკად გამოყენებული ბერძნულწარწერიანი ქვის ზომები და მისი რელიეფით შემკობა იმაზე მიუთითებს, რომ იგი სხვა შენობისაა, რომელიც შემდეგ ეკლესიაში გამოყენებიათ. ეს აზრი შეიძლება განამტკიცოს კაპიტელმა,

¹ სახელი პირობითად არის აღდგენილი.

² **ყაუხჩიშვილი თ.**, ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ მოპოვებული ბერძნული წარწერები. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, თბ., 1993, 273-276.

³ იქვე, 276.

⁴ იქვე.

⁵ **ყაუხჩიშვილი თ.**, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, 90.

⁶ სეფიეთის შესახებ ვრცლად იხ. **თაყაიშვილი ე.**, არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში. კრ. „ძველი საქართველო“. ტ. III, ტფ., 1913-1914; **ელიავა გ.**, აბაშისა და ტეზურის ზეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი, თბ., 1971, 26-29; **მისივე**, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977, 9-14; **კეკელია ი.**, სეფიეთის ტოპონიმია, ქუთ., 2011; **მისივე**, სეფიეთის წარსულისათვის (ზოგადი ისტორიული და ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა). მარტვილის მუნიციპალიტეტის მოსწავლე ახალგაზრდობის სახლი. პროფესორ სერგი მაკალათიას დაბადებიდან 120 წლისთავისადმი მიძღვნილი V რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენცია, სამუშაო პროგრამა და მასალები. 7-8 დეკემბერი, ქუთ., 2013, 36-41.

⁷ იხ. **კაპანაძე თ.**, სეფიეთის ეკლესია. „ძეგლის მეგობარი“, №4, 1999, 27.

⁸ იქვე, 28; **ზაქარაია პ.**, ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, 1993, 66.

⁹ დაცულია მარტვილის გივი ელიავას სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

რომელიც თავისი მასშტაბით ამ ადგილას ადრე დიდი და კაპიტალური ნაგებობის არსებობაზე მიგვითითებს. არ არის გამორიცხული, რომ ეს ეკლესია თავდაპირველად რომელიღაც ანსამბლის ნაწილი ყოფილიყო¹. იმავე დროის ორი სხვა წარწერიანი ქვაც მესამედ თუ მეოთხედ გამოუყენებიათ. თავდაპირველად ეს ორი უზარმაზარი ქვა (ზომები: 175+91 სმ; 175+80 სმ) რომელიღაც დიდ შენობაზე გვერდიგვერდ უნდა მდგარიყო, ხოლო შენობის დანგრევის შემდეგ ისევ სხვა დიდი შენობის კარების ზღურბლებად გამოუყენებიათ, რაზეც მეტყველებს კარების ქუსლებისათვის ფოსოების ამოკვეთა. ეს შენობაც დანგრეულა და ქვები კიდევ სხვა შენობის ფასადებზე მოუთავსებიათ, ასომთავრული წარწერის ამოსაკვეთად. ამ შენობასაც ვერ გაუძლია დიდხანს და ეკლესიისთვის დასავლეთის კარიბჭის მიშენებისას და, საერთოდ, ეკლესიის აღდგენისას, ერთი ქვა კარიბჭის ჩრდილოეთ ფასადზე განუთავსებიათ, ხოლო მეორე ცენტრალური ნავის ქვის იატაკში ჩაურთავთ².

ფასადზე არსებული ძლიერ დაზიანებული წარწერა ვ. სილოგავას მიერ ასეთი სახითაა წაკითხული: „მე დიდმან მსახურთუხუცესმან... შვილმან პეტრე... უხუცესმან... პატრონმა... უნდილმან, და ცოდვილმან პავლემან... ჩვენ ორი“. თვით წარწერას მკვლევარი XV ს-ით ათარიღებდა. თუმცა, როგორც პ. ზაქარაია შენიშნავს, ესაა ქვის მესამედ გამოყენება და, ამდენად, ეს თარიღი არაფერს ამბობს იმაზე, თუ ეს ქვები პირველად როდის გამოითალა და რომელ შენობაზე იქნა გამოყენებული³. დასავლეთის ფასადზე საშენ მასალად გამოყენებულია თავდაპირველი ეკლესიის ჯვრისგამოსახულებიანი ანტიფეიქსი, რაც ადრეული ეპოქისთვისაა დამახასიათებელი⁴.

ეკლესიის აგება თავისთავად დაკავშირებულია ამ სოფელში გზის არსებობასთან. სეფიეთის ეკლესიასთან გამავალი გზა კი რიონისპირეთიდან მოუყვებოდა აბაშის ხეობას და ჩრდილოეთით სწორედ ბანძის მიმართულებით გადიოდა. იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი სამეგრელოში მდებარე (ვ)აბაშის მხარის სოფლებს შორის ასახელებს *საპატეის*, რაც, სავარაუდოდ, სწორედ სეფიეთი უნდა იყოს⁵.

მუხურჩა მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირას, გაშლილ ველზე, ზ. დ. 65 მ-ზე მდებარე სოფელია. მარტვილს 17 კმ-ით არის დაშორებული. XIX საუკუნესა და XX საუკუნის I მესამედში მუხურჩა ჯერ ბანძის სოფლის საზოგადოებაში, ხოლო შემდეგ ბანძის სასოფლო საბჭოში შედიოდა. სოფლის სახელწოდების ამოსავალია სიტყვა *მუხური*, რაც მეგრულში „კუთხეს“, „მხარეს“, „უბანს“, „მდინარის რკალში მოქცეულ, მომწყვდეულ ადგილს“ ნიშნავს.

სუჯუნიდან მომავალი გზა ონტოფო-სეფიეთისა და მუხურჩის გავლით ბანდა-ჭყონდიდისაკენ მიემართებოდა.

ვედიდკარისა და მახათის ციხეები. სოფელი ვედიდკარი მდებარეობს ბანძის სამხრეთით, მდ. აბაშის მარცხენა მხარეს, ზ. დ. 80 მ-ზე. მარტვილს დაშორებულია 15 კმ-ით, ხოლო ბანძას – 3 კმ-ით. ეურიდიეში, გზისპირას შემორჩენილია ციხის უმნიშვნელო ნაშთი. მას უწინ ირგვლივ წყლით სავსე არხი ჰქონია შემოვლებული. ამ ადგილს ადგილობრივი მოსახლეობა *ნოჯ(ი)ხენს* „ნაციხარს“ უწოდებს. პარალელური სახელწოდებაა *ჭიოკაშ ჯიხა*. ასეთივე ნაციხარი ამავე სახელწოდებით შემორჩენილია ვედიდკარის თემის სოფელ მახათში, ნაოჭკადურის დასავლეთით. ამ ციხის თუ

¹ *ზაქარაია პ.*, ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, 1993, 64.

² *ზაქარაია პ.*, ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში, 64.

³ *ზაქარაია პ.*, ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში, 65.

⁴ *ზაქარაია პ.*, ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში, 65.

⁵ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, თბ., 1962, 323; მსჯელობისათვის იხ. *კეკელია ი.*, სეფიეთის ტოპონიმია, ქუთ., 2011, 9-10.

⁶ *კეკელია ი.*, მარტვილის რაიონის ოიკონიმია, ქუთ., 2010, 74-75.

ნაციხარის პარალელურ სახელწოდებად გ. ელიავა მიუთითებს *ჭიას ციხეს*¹. აქაც ციხე შემალღებზე მდგარა და გარს უვლიდა წყლით სავსე თხრილი.

ნაციხართა პირველი აღწერილობა მოცემულია გ. ელიავას გამოკვლევებში. მახათის გაშლილი ველი უწინ უღრანი ტყით ყოფილა დაბურული. მხოლოდ ორ ადგილას, ერთმანეთისგან 2 კმ-ის დაშორებით იდგა ციხეები, რომლებშიც ერთი კარით და ასაწევი ხიდით შედიოდნენ. ერთ-ერთი ციხე-კოშკის მებატონე ადგილობრივი დიდკაცი ყოფილა, ჭის გვარისა². 1977 წელს გამოცემულ ნაშრომში მკვლევარი იმოწმებს მარო კეკელიას გადმოცემას: ეს ციხეები სჭერია ორ მოძმე გვარს – ჭიას და ჭოიკას, რომლებსაც ერთმანეთი შინაომებში ამოუხოცავთ. ციხეები დანგრეულა, რომელთა ნაშთებიც დღემდე მოღწეული. ნაოჭკადურის ციხის (სოფ. მახათში) საფუძველში აღმოჩენილია მეტად საინტერესო არქეოლოგიური მასალა. ეს ადგილი *ჭითის* სახელითაც არის ცნობილი. როგორც ჩანს, ნაციხარის ზეინული ხელოვნური მიწაყრილი ყოფილა. მიწაყრილში ნაპოვნია ენეოლითის ხანის ადამიანის შრომის იარაღები, სამკაულები და სარიტუალო ნივთები³. ენეოლითური ადამიანის ნასახლარზე მოგვიანებით ციხე აუგიათ.

სოფელ ვედიდკარში, აბაშის მარცხენა ნაპირთან ახლოს, ისტორიკოსი დ. ჭითანავა ასახელებს ადგილს „ნოჯიხევის“ სახელწოდებით და აღნიშნავს, რომ აქ შემორჩენილია რიყის ქვის კედლის ნაშთები. ადგილი დაფარულია ეკალ-ბარდებით. ციხის გეგმის წაკითხვა თითქმის შეუძლებელია. სახელწოდება მიუთითებს, რომ აქ ოდესღაც იდგა ციხე-სიმაგრე. ადგილობრივების გადმოცემით, აქ მდგარა დაახლოებით 10 მ სიმაღლის წრიული შენობა, აგებული ფლეთილი კირქვით, კირის დულაზე. ციხის ნაშთიდან 20 მეტრში, წრეზე, ირგვლივ, კიდევ ყოფილა მეორე წრე, მიწაყრილით და გალავნით. ეს ნაგებობა 1965 წლამდე ყოფილა შემორჩენილი, შემდეგ კი დაუშლიათ. მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ეს უნდა ყოფილიყო ვახუშტის მიერ მდ. აბაშასთან მოხსენიებული ციხე „სახარია“ და დადიანთა სასახლე. აქ, მცირე მონაკვეთზე დღესაც შემორჩენილია დაახლ. 2 მ სიმაღლის კედლის ნაშთები. მკვლევარი არც იმას გამორიცხავს, რომ აქ შესაძლოა ყოფილიყო აგათია სქოლასტიკოსის მიერ მოხსენიებული ონოგურისის ციხე⁴.

სამწუხაროდ, დ. ჭითანავას ნაშრომიდან არ ჩანს, ციხის აღწერილობაში ეურიდიეს ტერიტორიაზე მდგარი ნაციხარი იგულისხმება თუ ვედიდკარის ტერიტორიაზე სადმე კიდევ იდგა ციხე-სიმაგრე! ბანძის ციხეზე მსჯელობისას მკვლევარი დასძენს, რომ ვახუშტის მიერ მოხსენიებული „ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“ უნდა ყოფილიყო მუხურჩაში ფიქსირებული ციხე და არა „სახარია“. დ. ჭითანავას მაინც ეჭვი ეპარება „ციხე კეთილნაშენის“ მუხურჩის ტერიტორიაზე არსებობაში. იგი იმოწმებს გ. ელიავას შემდეგ ცნობას: ბანძის ველზე ყოფილა ორგალავნიანი ციხე-დარბაზის ნანგრევები. მეორე გალავანზე, ჩრდილოეთით, მდგარა წვერწაკვეთილი პირამიდის მსგავსი კოშკი, რომლის მხოლოდ პირველი სართულის ნანგრევებიღაა დარჩენილი. ასევე შემორჩენილია სამხრეთით მდგარი კოშკის მცირე ნაშთი. გალავანს შორის სივრცე 3 მ-ს აღემატება. კოშკის ეზოში, შიდა გალავნის გარეთ, წყარო ყოფილა. გ. ელიავას ვარაუდით, იგი იყო ვახუშტის მიერ მოხსენიებული ბანძის „კეთილნაშენი ციხე“⁵.

„ციხე კეთილნაშენის“ შესახებ გ. ელიავას აღწერილობის დ. ჭითანავასეული ინტერპრეტაცია მცდარია. გ. ელიავას თქმით სახელწოდება „ბანძას“ უძველესი დროიდან ატარებდა მხოლოდ ბანძის ველი, ადგილი ციხის ირგვლივ. არქეოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა ბანძის ველზე მდგარი

¹ *ელიავა გ.*, აბაშისა და ტეხურის ხეობების..., 30.

² *ელიავა გ.*, ჭყონდიდი-მარტვილი, 51-52.

³ *ელიავა გ.*, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, 67.

⁴ *ჭითანავა დ.*, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობანი სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე), თბ., 2010, 208.

⁵ *ჭითანავა დ.*, ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობანი სამეგრელოში, 213; *ელიავა გ.*, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, 84-85.

ორგალანიანი ციხე-დარბაზის ნანგრევები¹. დ. ჭითანავას ვეთანხმებით იმაში, რომ „ციხე კეთილნაშენად“ მიჩნეული ნაციხარის ადგილმდებარეობის გ. ელიავასეული ლოკალიზაცია, მითითებული შრომის საფუძველზე, მთლად ნათელი არ არის, მაგრამ საქმე ისაა, რომ 1971 წელს გამოცემულ მცირე ზომის ნაშრომში გ. ელიავა, ბანძის ისტორიული სიძველეების აღწერისას ციხის ნანგრევებს მიუთითებს ბანძის ჩრდილოეთით, მდ. აბაშის ვრცელ ჭალაზე, ფართო მინდორზე, ნოჯიხენტან. ციხის იქით, მდ. აბაშის გადასახედამდე არის ველი, რაც მოფენილია მდიდარი არქეოლოგიური მასალით. აქ, ახალ ნახნავზე აიკრიფა რუსუდანის მონეტები, მოზაიკურ ჭურჭელთა ფრაგმენტები და სხვ. ეტყობა, იგი ვახუშტის მიერ მითითებული „ციხე კეთილნაშენი“ ოყო, – დასძენს მკვლევარი². „ნაჯახაოს სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში დასახელებულ „ჯიხასაც“ გ. ელიავა მიუთითებს ვრცელ მინდორზე, ნოჯიხევის გასწვრივ³. ნაჯახაო სწორედ სოფ. ნოჯიხევის სამხრეთით მდებარეობს. მაშასადამე, გ. ელიავას ეჭვი არ ეპარება იმაში, რომ ვახუშტის მიერ მოხსენიებული „ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“ სწორედ ის ციხეა, რაც ბანძის ჩრდილოეთით, მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირას, ნოჯიხენის ველზე დგას.

ბანძა „გ ზაჯვარდინი“// „გ ზაშესაყარი“. ბანძის სტრატეგიულ პუნქტად მიჩნევას ეგრისის სამეფოს დედაქალაქთან – **არქეოპოლის-ციხეგოჯთან** მისი სიახლოვე, მის „საკონტროლო ზონაში“ მდებარეობა განაპირობებდა. „ნოქალაქეზე გადიოდა უძველესი სავაჭრო-სამხედრო გზა, რომელიც ზღვისპირა ოლქებს ეგრისის აღმოსავლეთ მხარეებთან, შემდეგ კი აღმოსავლეთ საქართველოსთან აკავშირებდა“⁴. ხალხური გადმოცემებით, სწორედ ამ გზით შემოსულა კოლხეთის (ეგრის-ლაზეთის) დასავლეთ ნაწილში, ქართლის მეფე არტაგთან ბრძოლაში გამარჯვებული რომელიმე სარდალი გენეუს პომპეუსი (ქ. წ. I ს.). ამიტომ ბანძის ჩრდილოეთით, 15 კმ-ის მოშორებით, ხუნწსა და სუხჩეს შორის, მდინარე ცხენისწყალზე გადებული ხიდისათვის **პუმპუს (ბომბუს, ბუმბუს) ხიდი** უწოდებია ადგილობრივ მოსახლეობას (დღესდღეობით ხიდის მხოლოდ ბურჯებია შემორჩენილი)⁵. ნ. ლომოურის

¹ **ელიავა გ.**, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმთა, 84-85.

² **ელიავა გ.**, ჭყონდიდ-მარტვილი უძველესი ქართული საგანმანათლებლო კერა, 1969, 25.

³ **ელიავა გ.**, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმთა, 79-80.

⁴ იხ. **ზაქარაია პ., ლომოური ნ., ლექსინაძე ვ., გვინჩიძე გ.**, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, თბ., 1984, 12.

⁵ გაზ. „ივერია“, 1894; **ბერძენიშვილი ნ.**, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII, თბ., 1975, 461. ისტორიული ტრადიცია რომის ლეგიონების ცნობილ მხედართმთავარს – გენეუს პომპეუსს მიაწერს იბერიის (ქართლის) სამეფოში მოკლე ხნით ყოფნისას მცხეთაში „მოგვთა ხიდის“, იგივე „გატეხილი ხიდის“, აგრეთვე კოლხეთის სამეფოში, მდ. ცხენისწყალზე „ბამბუს ხიდის“ მშენებლობას, მაგრამ როგორც ნ. კვეზერელი-კოპაძე ფიქრობს, ეს ლეგენდები XIX საუკუნეშია შექმნილი და სინამდვილეში ზემოთ დასახელებული ხიდები საქართველოში პომპეუსის მოსვლამდე არსებულა. **კვეზერელი-კოპაძე ნ.**, დასახელებული ნაშრომი, 18. ხიდი ხუნწსა და გორდს შორის, ცხენისწყლის ვიწრო და კლდოვან ნაპრაღში ყოფილა გადებული, სადაც ნაპირებს შორის მანძილი 23-25 მეტრს შეადგენდა. ეს იყო ერთადერთი ხიდი ამ მდინარეზე. ამ ხიდს ახსენებს ვახუშტი ბატონიშვილი: „მეს აქ ხიდი... გორდს ცხენისწყალზედ“ იხ. ვახუშტი, აღწერა..., 1973, 762. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აქ ქვის ბურჯებზე დაყრდნობილი ხის ხიდი ყოფილა გადებული. იხ. **კვეზერელი-კოპაძე ნ.**, საქართველოს ძველი ხიდები, 95. XIX საუკუნეში აქ ბონდის ხიდი ყოფილა. იმავე საუკუნის მიწურულს გიორგი ჩიჩუა თავის ჩანაწერებში გვაცნობებს: „ბამბუს ხიდი დავათვალიერეთ და ვნახეთ ძველი ცემენტით ნაშენი საძირკველი, რომელზედაც არის აშენებული ახალი ხიდი“. იხ. **ჩიჩუა გ.**, მოგზაურობა, გაზ. „ივერია“, №9, 1894, 13 იანვარი. გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებული ერთ-ერთი საგაზეთო წერილის ავტორი მ. გ-ია წერდა: „ს. ხუნწსა და გორდს შუა იქ, სადაც ცხენისწყალი ვიწროდ მოდის ორის მთის თურჩუს და ზენითის გვერდით, არსებობს შესანიშნავი „ბუმბუს ხიდი“, რომელიც, ამბობენ, პირველად რომის მხედართმთავარმა პომპეოსმა გასდო ცხენის წყალზედ, როდესაც იგი მისდევდა პონტოს მეფეს მითრიდატ დიდსა და საქართველოში შემოვიდა. რასაკვირველია, მას აქეთ ბევრჯელ გასდებდნენ ამ ადგილს ახალს ხიდს დაძველებულის ნაცვლად, მაგრამ პომპეოსის (ბუმბუს) სახელი მაინც დარჩენილა. აქ ბუმბუს ხიდთან დუქნებია გამწკრივებული და დაღალულს მგზავრს შეუძლიან დაისვენოს და პური სჭამოს. ზემოდან დასწერებია ნანგრევი დადიანების მაღალ ციხე-სიმაგრისა, რომელიც არწივის ბუდეშავით მიკეთებულია კლდეზედ“. **მ. გ-ია**, მგზავრის შენიშვნები. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, №2746, 1905, 17 თებერვალი. 1915 წელს აქ აუგიათ რკინის ხიდი და

მტკიცებით, აღმოსავლეთიდან შავიზღვისპირეთისკენ მიმავალ გზას სწორედ ამ ხიდზე უნდა გაეწეო. შემდეგ გზა მარტვილისკენ მიემართებოდა. აქედან კი მთების ფერდობებს მისდევდა და აღწევდა ფაზისამდე და კელასურ-სოხუამდე¹. ეს გზა, სავარაუდოდ, ბანძაზე ან მის სიახლოვეს მაინც გაივლიდა.

შიდა ეგრისში გამავალი მაგისტრალების შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესოა ტოპონიმი *სალერხუმი შარა/საერხუმი შარა* „სალერხუმი გზა“. გივი ელიაშვილს მიერ ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით, „ლერხუმიდან ზუგდიდისაკენ მიმავალი გზა მარსილში და აბელათში გადადიოდა. ამ გზით დადიოდა გორდში დადიანი“². გზის სახელწოდებად „სალერხუმი შარა“ (პარალელური ფორმები: *ლერხომამ შარა* „ლერხუმის გზა“//*ოდიშიშ შარა* „ოდიშის გზა“//*დადიამ ნაჭკირა* „დადიანის გაჭრილი“//*დადიამ შარა* „დადიანის გზა“// *სადადიო შარა* „სადადიანო გზა“//*ჯევეში შარა* „ძველი გზა“, *შესა* „შუაგზა“) ჩვენ ჩავიწერეთ აგრეთვე ხუნწისა და ბაღდაში. ზუგდიდი-ბანძა-გორდის ეს გზა გაივლიდა ეფაციეში, ნოღელის მარჯვენა ნაპირზე, ნოღაგოჭკადირთან (ზემო ნაგვაზავო)³. საზიაროა ქვემო ნაგვაზავოსთან, ქვემო ხუნწთან... ახალ გზას *დიდი შარა/რუსიშ ნაკვათა* დარქმევია. გ. ელიაშვილს თქმით, ძველი გზის კვალი სუხჩეს, ხუნწისა და ქვეითის (ქვაითის) სერებზე დღესაც შეიმჩნევა⁴.

„ბუმბუას ხიდიდან“ არქეოპოლისისკენ მიმავალი გზის ერთი შტო, ჭყონდიდთან მარჯვნივ უხვევდა, მიჰყვებოდა ჩრდილოეთის მთისძირა ზოლს და ქვაითის, ინჩხურისა და ბაღდის გავლით ჯვრის უღელტეხილამდე აღწევდა. ჯვარიდან „ცხენის გზით“ მგზავრს უნდა გაეწეო ლეტამ კარე⁵, ნაჭვი, წყურგუეში⁶, გვალაია⁷, სქვამმინდორი⁸, დიდკარე⁹, კარმედანი¹⁰, გიშახუნაფუ¹¹. აქედან კი უკვე

მასაც ძველი ხიდის სახელი „ბამბუა“ შერჩენია. ერთადერთი, ავტორთა შორის, ვინც ხიდის სახელს პომპეუსს არ უკავშირებს, ალექსანდრე ცაგარელია. სამეგრელოში 1876 წლის სამეცნიერო ექსპედიციის ანგარიშში მეცნიერი წერდა: „სოფელ გორდამდე 6-7 კერსზე, მთის ძირას ცხენისწყალზე არის ხიდი, რომელსაც „ბომბუას ხიდს“ უწოდებენ. ზოგიერთი ამაში ხედავს პომპეუსის სახელის დამახინჯებას და მას თარგმნის, როგორც „პომპეუსის ხიდი“... სამეგრელოში ამ ხიდს „ბომბუაშვილის ხიდს“ უწოდებენ. აზნაური ბომბუაშვილები კი აქვე ხიდის მახლობლად ცხოვრობენ... ამრიგად, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ წინანდელი წნული ხიდი, ბონდის ხიდი, ამ აზნაურებს აუცილებლად ამის გამო მათ რაღაც დამოკიდებულება ჰქონიათ ხიდთან, ან უბრალოდ ეს ხიდი მათი მამულის სიახლოვეს იყო და ამის გამო ასეთი სახელით იხსენიებდნენ, რათა განესხვავებინათ მისი მსგავსი ხიდებისაგან, რომლებიც განსაკუთრებით იმ დროს მრავლად იყო... ძველი, ვაზისაგან დაწნული დაკიდული და მოქანავე ხიდის ნაცვლად ახლა აქ აგებულია ახალი მყარი ხიდი, რომელიც ყველაზე უკეთესია, რაც კი სამეგრელოში მინახავს“. იხ. *Цагарели А.*, Сообщение о поездке в Мингрелию, Известия Кавказского Отделения Географического Общества т. 5, 1877, 67. *ბუმბუას ციხეს* მიუთითებენ აგრეთვე აბაშის მუნიციპალიტეტის ნაესაკაოს თემში, სუჯუნის მახლობლად. იხ. *ელიაშვილი გ.*, გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, თბ., 1968, 37.

¹ იხ. *ლომთაშვილი ნ.*, ნოქალაქევი-არქეოპოლისი-ციხეგოჯი. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, I, თბ., 1981, 34-36.

² *ელიაშვილი გ.*, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმთა, 108.

³ ნაგვაზუს შესახებ იხ. *ელიაშვილი გ.*, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმთა, 107-110; *კეკელია ი.*, ნაგვაზუს ისტორიისათვის. გაზ. „მასარია“, №3 (30), 2003, 4; *მისივე*, სოფელი ნაგვაზუ. გაზ. „რაიო“, №14, 1-15 ქრისტეშობისთვე, №16, №15, 15-31 ქრისტეშობისთვე, 2005, 16; *მისივე*, ნაგვაზუს ტოპონიმთა (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი). თბ., 2008.

⁴ *ელიაშვილი გ.*, ჭყონდიდი-მარტვილი, 1962, 7; მსჯელობისათვის იხ. *კეკელია ი.*, ნაგვაზუს ტოპონიმთა, 2008, 8.

⁵ ეწოდება ტყეს ზონის მუნიციპალიტეტის საზღვარზე (გაჭედის სატყეო, მარტვილის მუნიციპ.).

⁶ ტყე ტორჩაში, რომელსაც ლეცავედან გამოყოფს ჭითაწყარი (გაჭედის სატყეო).

⁷ იგივე გვალაია – დაბალი, ტყიანი სერი ასხი-ხირზენის გზაზე, რაჩისა და ქვიბიის წყალგამყოფი (სალხინოს სატყეო).

⁸ ეწოდება მინდორს შქაშკარესთან (სალხინოს სატყეო).

⁹ იგივე შქაშკარე „შუა სადგომი“ – ტყე-სადგომი ჯვარიშ ღალის ორ სათავეს შუა. ამის ქვემოთაა ადამნუზუშ კარე (ტალერის სატყეო, მარტვილის მუნიციპ.).

¹⁰ იგივე კარი/კარგიშალი – ვაკე-სადგომი მედანის დასავლეთ ნაწილში, ქვიბია-ასხიდან მედანში მიმავალ გზაზე (სალხინოს სატყეო).

¹¹ ხევი შქაშკარესა და საუხაფუოს შუა, ასხის მთაზე (სალხინოს სატყეო). სექტემბერში მთიდან ბარისკენ დაძრული შეამხანაგებული მწყემსები თავ-თავის ცხვარს „გიშახუნაფუში“ გამოაცალკეებდნენ და ბარისკენ დაძრუდებლად

ლენხუმი იწყებოდა. *საერზომო შარა//ლენხომაშ შარა* წერილობით წყაროებში მოხსნიებული „გზა თაკუერისა“-ს მერმინდელი სახელწოდება უნდა იყოს¹. ქართველი მემატიანე ლეონტი მროველი IV საუკუნის პოლიტიკური ამბების აღწერისას აღნიშნავს, რომ სომეხთა მეფემ თავისი ჯარით ბერძენთა და ოსთა ლაშქართან ერთად „თაკუერის გზა“ გამოიარა და ეგრისის ერისთავს ეახლა. „მაშინ განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა. ეზრახნეს ესე სომეხთა მეფესა და ითხოვეს ძე მისი მეფედ, რამეთუ დისწული იყო ამაზასპისი. მაშინ სომეხთა მეფე... წარმოემართა ქართლად, და მოირთო ძალი საბერძნეთითცა. და ეზრახნეს ოვსთასა, ხოლო ოვსნი სიხარულითა წარმოვიდეს, რამეთუ მესისხლე იყო ამაზასპ მათი და გარდმოვლეს *გზა თაკუერისა*, და მოვიდეს ერისთავთა თანა ეგრისათა“².

ისტორიოგრაფიაში გარკვეულია, რომ წერილობით წყაროებში მოხსენიებული „თაკუერი“ იგივე ლენხუმი³, ეგრისის საერისთავო კი „იყო სრულიად რიონის დასავლეთი სუანეთით“ (ვახუშტი), რომლის პოლიტიკურ ცენტრს ციხეგოჯი წარმოადგენდა.

ლეონტი მროველის მიერ მოხსენიებულ „თაკუერის გზაზე“ ყურადღებას ამახვილებს თ. ბერაძე: „ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ოსებს ცენტრალური კავკასიონის დიდი ნაწილი ეკავათ და დასავლეთით აფხაზებსა და ჩერქეზებს ესაზღვრებოდნენ. ასეთ შემთხვევაში „გზა თაკუერისა“ ყველაზე მოსახერხებელი გზა იყო, რომელიც ჩრდილო კავკასიას დღევანდელი რაჭა-ლენხუმის გავლით დასავლეთ საქართველოსთან აკავშირებდა“⁴.

ეს გზა ცხენისწყლის ხეობას მოჰყვებოდა, გამოივლიდა კინჩხას, გორდს, დიდღვაბუნას, „ბუმბუას ხიდს“, ხუნწს, ჭყონდიდ-მარტვილს, ნახარებუს, ნაგვაზუს, ბანძას, ჯოდო-აბედათს და არქეოპოლის-ციხეგოჯში ჩადიოდა⁵.

ქაჯანა მუშკუდიანი თავის ნაშრომში ვრცლად ეხება „თაკუერის გზას“: „ეგრისის ერისთავთა რეზიდენცია იყო არქეოპოლისში. ამ ქალაქში მიმავალი ოსები, უეჭველია, გაემართებოდნენ უმოკლესი გზით. ერთადერთი უმოკლესი გზა ოსეთიდან არქეოპოლისამდე იყო თავკვერზე გავლით. ამიტომ ოსეთიდან სამხრეთში გადმოსული ოსები უნდა გაყოლოდნენ რიონის ხეობას და იქ, სადაც რიონი თაკუერის ტერიტორიაზე იწყებს დინებას, მკვეთრად გაუხვევდნენ დასავლეთის მიმართულებით. შუა თაკუერის გავლით მათ ადვილად შეეძლოთ ეგრისის პოლიტიკურ ცენტრში მისვლა. ეს გზა დაახლოებით ასეთი უნდა ყოფილიყო: რიონის ხეობა – ჭყვიში – თაბორის გადასასვლელი – ლაილაში – დეხვირი – ქულბაქი – ასხის მთაზე ჯვრის გადასასვლელი⁶ – ნოქალაქევი. ამ პუნქტებიდან თაკუერის ტერიტორიაზე მდებარეობენ ჭყვიში-თაბორი-ლაილაში-დეხვირი-ქულბაქი-ჯვრის გადასასვლელი...

გააგრძელებდნენ გზას. იხ. *ცხადაია პ.*, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, VI, მარტვილის რაიონი (ჩრდილოეთი ნაწილი), თბ., 2012, 174-175.

¹ იხ. *კეკელია ი., ქებულაძე კ.*, „შიდა ეგრისის“ ისტორიული გეოგრაფიიდან („გზა თაკუერისა“, „სალენხუმო გზა“). ჟურნ. „ქართველური მემკვიდრეობა“, XV, ქუთ., 2011, 196.

² ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955, 57.

³ *ბერაძე თ.*, ლენხუმის ისტორიული გეოგრაფიიდან. ჟურნ. „მაცნე“, №3, თბ., 1976, 33; *მუშკუდიანი ქ.*, ლენხუმის ისტორიიდან, ქუთ., 2001, 5-15.

⁴ იქვე: 33.

⁵ *კეკელია ი., ქებულაძე კ.*, დასახლებული ნაშრომი, 196; *კეკელია ი.*, ძველი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის. გაზ. „მახარია“, №6 (57), 2005, 15.

⁶ ეწოდება უღელტეხილს ლენხუმ-სამეგრელოს გამყოფ ქედზე. ამ უღელტეხილით გადადის გზა მდ. ჩხოროწყუს ხეობიდან ცაგერის მუნიციპალიტეტის სოფელ ქულბაქში, ჩეროღალის ხეობაში, უღელტეხილიდან 4-5 კმ-ზე. აქვე გზა-გადასასვლელს ასხი-მედანიდან ჯვარში *ჯვარიშ გინაღვ* ეწოდება. იხ. *ცხადაია პ.*, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, VI, მარტვილის რაიონი (ჩრდილოეთი ნაწილი), თბ., 2012, 709.

ქულბაქი¹ თაკვერის დასავლეთ საზღვარზე მდებარეობს, ჯვრის გადასასვლელის ძირში. აქედან იწყება სამეგრელო. ქულბაქიდან ეგრისის დედაქალაქ ნოქალაქევამდე პირდაპირი გზით დაახლოებით 70-80 კილომეტრი თუ იქნება. თვით ამ სოფლის სახელწოდება მიგვითითებს იმაზე, რომ წინათ აქ სავაჭრო პუნქტი და ღუქნები იყო. საფიქრებელია, რომ ლეონტი მროველიც ამიტომ ამახვილებდა ყურადღებას თაკვერზე, როცა იგი ოსეთიდან ეგრისის დედაქალაქში უმოკლეს გზას მიუთითებდა².

თამაზ ბერაძის აზრით, გზა, რომლითაც ოსებს შესაძლოა ემოდრავათ ეგრისის მიმართულებით, სრულიად შესაძლებელია, ასეთი მიმართულებისა ყოფილიყო: მაჩხაფარის უღელტეხილი – ლაშხეთი – ორბელი – ცაგერი – ღვედი – გორდი – მათხოჯი – ხონი. ამ გზის სიძველეზე მეტყველებს მის გასწვრივ ადრეფეოდალური ხანის ციხეების სიმრავლე³. უფრო მოკლე გზას მიუთითებს გ. მამარდაშვილი: ჩრდილოეთ კავკასიიდან მომავალი გზა ლაშხეთიდან ცაგერის გავლით მიაღწევდა ზუბის ციხემდე და შემდეგ მკვეთრად დასავლეთით, ასხის მასივის გავლით სენაკის რაიონში ჩავიდოდა. მეორე მხრივ, თუ ჩრდილოეთიდან მომავალი რიონის გადმოსასვლელებით ისარგებლებდნენ, ციხეგოჯისკენ მიმავალი გზა მაინც ლეჩხუმისკენ უხვევდა და ასხის გადავლით ჩადიოდა ეგრისის ცენტრში⁴.

ამ გზას არც მოგვიანებით დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. XIX საუკუნეში, დავით დადიანის მთავრობის (1846-1853 წწ.) დროს, შუა სამეგრელოს გზა, ზუგდიდიდან ჭაქვინჯის, ლესიჭინეს, ჯოლევისა და ნოჯიხევის გავლით ხონისკენ მიემართებოდა. ამ გზით წასულა 1837 წელს ზუგდიდიდან ქუთაისში იმპერატორი ნიკოლოზ I (1825-1855 წწ.), ამიტომ ეს გზა მაშინ კარგად იყო შეკეთებული⁵. მეორე გზა სენაკიდან, ნაქალაქევის, მარტვილის, ბუმბუას (ბამბუას) ხიდის გავლით გორდისაკენ მიემართებოდა⁶.

რიონის სამდინარო-სავაჭრო მაგისტრალის ერთ-ერთი გვერდითი შტო ჩრდილოეთით ცხენისწყლის მარჯვენა ნაპირის მჭიდროდ დასახლებულ ჭალებს მიუყვებოდა შუაქალაქიდან ხუნწისაკენ, რასაც ადასტურებს არქეოლოგიური მასალა და ტოპონიმები. მდ. ნოლელას მთელ სიგრძეზე მიუყვება საინტერესო კულტურული ფენის შემცველი ხაზი, მახათიდან ვიდრე ნაგვაზავო-ხუნწამდე. მისი სიგანე დაახლ. 200-300 მეტრია. ადგილობრივი მოსახლეობა ამ ხაზს **ნარონას** „ნადგომს“ უწოდებს. ეს ხაზი ცნობილია აგრეთვე **ჯვეში შარას** „ძველი გზის“ სახელითაც⁷. აბაშა-სამიქაო-ონოღია-ნაჯაზავო-ლეხაინდრაგო-ნაგვაზავოს გავლით ეს გზა გორდს ქვემოთ, ბუმბუას ხიდზე გადადიოდა და ხონისკენ მიემართებოდა. გზის მარცხენა შტო ჭყონდიდში ჩადიოდა, აქედან კი ჯოღო-არქეოპოლისის გავლით კლისურისკენ მიემართებოდა. ეს ძველი გზაც „ჯვეში შარას“ სახელითაა ცნობილი⁸. აღსანიშნავია, რომ ნარონას ხაზზე, სოფ. ლეხაინდრაგოში, „გოგიაშ ნაოხვამუს“ ტერიტორიაზე მიკვლეულია ანტიკური ხანის ნასახლარები, ხოლო ვედიდკარის თემის სოფელ მახათში, ადგილ „ნა(ო)ჭკადურზე“ აღმოჩნდა ენეოლითური კულტურის ნაშთები⁹.

¹სოფელი ცაგერისმუნიციპალიტეტში, ჩქუმის თემში. მდებარეობს მდინარე ჯონოულის (ცხენისწყლის მარჯვენა შენაკადი) ხეობაში, ხ. დ. 720 მეტრზე, ცაგერიდან დაშორებულია 17 კმ-ით, ჩქუმიდან 3 კმ-ით.

² **მუშკუდიანი ქ.**, დასახლებული ნაშრომი, 15-16.

³ **ბერაძე თ.**, ლეჩხუმის ისტორიული გეოგრაფიიდან. „მაცნე“, არქეოლოგიის, ისტორიისა და ეთნოგრაფიის სერია, №3, თბ., 1976, 65.

⁴ **მამარდაშვილი გ.**, ლეჩხუმის სამხედრო-პოლიტიკური ისტორიიდან, თბ., 2006, 20.

⁵ **მეუნარგია ი.**, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, 1939, 107.

⁶ იქვე, 106-107.

⁷ **ელიავა გ.**, აბაშისა და ტეხურის ხეობების..., 34.

⁸ იქვე, 35-36.

⁹ **ელიავა გ.**, ჭყონდიდი-მარტვილი, 51-62; **მისივე**, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმიკა, 66-67; **მისივე**, აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი, 30.

კორნელი ბოროზდინი, თავის მოგონებებში სამეგრელოს ყოფა-ცხოვრების შესახებ, გადმოგვცემს XIX ს. I ნახევრის ბანძის გეოგრაფიულ მდებარეობას და წერს, რომ ბანძას ეჭირა აბაშასა და ცხენისწყალს შუა მდებარე, 40 ვერსის სივრცე ადგილი, სადაც 75-ზე მეტი კომლი თავადი ფალავა და 800 კომლი აზნაური და გლეხი მოსახლეობდა. „ამ სახით, ბანძა სენაკის ოლქში Status in status-ს (სახელმწიფო სახელმწიფოში) ჰგვანდა, ხოლო მეზობნე ფალავები – ცალკე ელემენტს, ცალკე ძალას“, – წერს კ. ბოროზდინი¹. მისივე თქმით, ცხენისწყლის ნაპირას მდებარე სოფლები – ლეხანდრო და ნაგვაზუ, ფალავების საყმოს წარმოადგენდა². თითოეულ მეზობნეზე 10 კომლზე მეტი გლეხი არ მოდიოდა, მაგრამ ასე თანაბრად როდი ჰყავდათ ყმები. ერთს, მაგალითად, თავად ხახუ ფალავას, ას კომლამდე გლეხი ჰყოლია³.

ამრიგად, ფალავების სამფლობელო „საფალაო“⁴ XVII-XIX საუკუნეებში ტიპიურ სათავადოს წარმოადგენდა. მას გააჩნდა თავისი შინაგანი ორგანიზაცია. მათ უნდა ჰყოლოდათ მოხელეები (სახლთუხუცესი, მოურავი...), რომელთაც სათავადოს მართვის საქმეში გამოიყენებდნენ. 1855 წლის საბუთში დასახელებულია ფალავას „ხელოსანი სიმონია პატარაია“⁵.

ვფიქრობთ, ის გარემოება, რომ „ბანძა და ციხე კეთილნაშენი“ ვახუშტის მიერ ცხენისწყლის ხეობის აღწერისას არის მოხსენიებული, უნდა აიხსნას ბანძის იმდროინდელი გეოგრაფიული მდებარეობის, კერძოდ, ტერიტორიულად დიდი მოცულობის, გათვალისწინებით. გვიან შუა საუკუნეებში და შემდგომაც, XIX ს-სა და XX ს. 30-იან წლებში, სოფელი ბანძა საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას მოიცავდა.

გიულდენშტედტი სამეგრელოს ორ ნაწილად ყოფს. დასავლეთ ნაწილს ოდიშს უწოდებს, ხოლო აღმოსავლეთს – სამეგრელოს. ამ უკანასკნელში იგი თავის მხრივ ორ მხარეს არჩევს – **ბანძას** და **(ვ)აბაშას**. გიულდენშტედტი იქვე ჩამოთვლის ბანძასა და აბაშაში შემავალ სოფლებს⁶. ამ ცნობაზე ყურადღება გაამახვილა მკვლევარმა შ. ჯღარკავამ და შენიშნა, რომ სოფლების ჩამონათვალის არათანმიმდევრულობის გამო თითქმის შეუძლებელია იმის გარკვევა, თუ რომელი მათგანი მიეკუთვნებოდა ბანძის მხარეს, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ბანძის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორია ბანძის შემადგენლობაში იყო, ხოლო სამხრეთი ვაბაშას ანუ აბაშას ეკუთვნოდა⁷. მკვლევარი თავის მოსაზრებას იმ ფაქტით ამყარებს, რომ 1819 წელს შედგენილ საქართველოს გენერალურ რუკაზე, რაც ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული, ბანძის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიას აწერია „Абашской“⁸.

საერთოდ, ეს სოფელი მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ოდიშის სამთავროს ისტორიაში. ცნობილია, რომ რუსეთიდან დაბრუნებულ დელეგაციას თანამედროვეთა და შთამომავალთაგან „დიდ ნიკოდ“ წოდებული ნიკო დადიანის⁹ მეთაურობით ოდიშის მმართველი ნინა დედოფალი (1805-1810 წწ.) და მისი მემკვიდრე ლევანი (შემდგომში ლევან V დადიანი, 1805-1840 წწ.) ბანძაში შეხვდნენ¹⁰.

¹ ბოროზდინი კ., სამეგრელო და სვანეთი, 1854-1861. მოგონებანი, თარგმნილი თ. სახოკაის მიერ. ტფ., 1934, 248-249.

² ბოროზდინი კ., სამეგრელო და სვანეთი, 250.

³ ბოროზდინი კ., სამეგრელო და სვანეთი, 247.

⁴ საფალაო დასახელებულია 1838 წლის საბუთში. იხ. სოსელია ო., ნარკვევები..., 190.

⁵ სოსელია ო., ნარკვევები..., 190.

⁶ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, 1962, 323.

⁷ ჯღარკავა შ., სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება), თსუ შრომები, ისტორიულ მეცნიერებათა სერია, ტ. 113 (V), თბ., 1965, 274.

⁸ იქვე.

⁹ ქართველი ისტორიკოსი, საზოგადო მოღვაწე, მწერალი, წლების მანძილზე სამეგრელოს სამთავროს მსაჯულთუხუცესი (მდივანბეთუხუცესი). მას ეკუთვნის ისტორიული ნაშრომები - „ქართველთა ცხოვრება“, „დასტურლამა“ და „მიმოსვლა ნიკოლაი დადიანოვისა“.

¹⁰ იხ. დადიანი ნ., ქართველთა ცხოვრება, 196.

ოდიშის სამთავროს რუსეთის შემადგენლობაში შესვლისას (ანექსიის შედეგად) ოდიშის, იმერეთისა და გურიის მმართველად დანიშნული რუსი მოხელე ლიტვინოვი, რომელსაც რუსეთის იმპერიის პოლიტიკური ბატონობის განმტკიცება, ოდიშ-გურიის მთავრების პოზიციების გაძლიერება და იმერეთის მეფის შეზღუდვა ევალეობდა, ბანდაში იჯდა და აქედან აწესრიგებდა ოდიშის საქმეებს¹. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ 1805 წელს სწორედ ბანდაში დაიწერა სამურზაყანოს მფლობელ შერვაშიძეების ფიცის წიგნი, სადაც ისინი ერთგულებას უცხადებენ რუსეთის იმპერატორს².

ბანდის სოფლის საზოგადოება საკმაოდ დიდი მოცულობის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს წარმოადგენდა მოგვიანებითაც, XIX-XX სს-ში. ოდიშ-ლენხუშის დავით დადიანისეული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით ბანდა დასახელებულია სუჯუნის მაზრის სოფლებს შორის, მაგრამ ამ დაყოფაში ლენხინდრაო და ნოჯიხევი არ გვხვდება³. წერილობითი წყაროების პირდაპირი და არაპირდაპირი ცნობების გაანალიზებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბანდის შემოგარენში მდებარე სოფლები – ლენხინდრე/ლენხინდრაო, ნაჯახუ/ნაჯახავო, ნაგიბერუ/ნაგებერავო, ონოღია, კედიდკარი, ლეფონხუე, მახათი და მუხურჩა დროის გარკვეულ მონაკვეთში ბანდის შემადგენლობაში ერთიანდებოდა.

ფულადი-სასაქონლო მეურნეობის შემოჭრის წინა პერიოდში ამ ადგილის დაწინაურებას მისი სტრატეგიული (სამხედრო და ეკონომიკური მნიშვნელობის გზაჯვარედინზე) მდებარეობა განაპირობებდა. XIX ს-ის დასაწყისისათვის ალებმცემობის თვალსაზრისით თვალსაჩინო შედეგები მოაქვს არა მხოლოდ ბანდისათვის, არამედ ქუთაისი, სუჯუნა, ნოქალაქევი და ხონიც ამ მხრივ მნიშვნელოვანი კერები ხდებიან. სუჯუნაში ებრაელთა უბნის შექმნას ყურადღებას აქცევენ ბანდის მფლობელი ფაღავები და გაბუნიები და გვიან, XVIII ს-ის II ნახევარში, ბეჟან და ლევან გაბუნიებს ბანდაში შემოჰყავთ ებრაელთა ერთი ოჯახი, კაფავენ ტყეს და ამ ოჯახს სწორედ იმ ადგილას ასახლებენ, რასაც დღეს „ურიაკარი“ ეწოდება. შემდეგ მას ებრაელთა ახალი ოჯახებიც ემატება და საჭილაო-ჭყონდიდისა და არგუეთ-კლისურის გზაჯვარედინზე მდებარე ბანდის ებრაელთა უბანი (ურიაკარი) გაცხოველებული ვაჭრობის ცენტრი ხდება⁴.

ბანდაში ებრაელთა ჩამოსახლების ისტორიას ეხება აგრეთვე მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი ანა ჩიქვანაია. XVIII ს-ის დასასრულსა და XIX საუკუნეში ამ ადგილის მნიშვნელოვან, მჭიდროდ დასახლებულ, სავაჭრო-ეკონომიკურ და სახელოსნო წარმოების პუნქტად გადაქცევას მკვლევარი სავსებით სამართლიანად გზაჯვარედინზე მდებარეობით ხსნის: აქ ერთმანეთს კვეთდა სუჯუნა-ჭყონდიდისა და არგუეთ-კლისორის სავაჭრო-საქარავნო გზები. მკვლევარი დასძენს, რომ „კარგმა ადგილმდებარეობამ ხელი შეუწყო ბანდის სწრაფ კულტურულ-ეკონომიკურ დაწინაურებას, ალებ-მცემობისა და ვაჭრობის განვითარებას. ბანდა გაცხოველებული გაცვლა-გამოცვლის ცენტრად აქ ებრაელების ჩამოსახლების მერე, XVIII საუკუნიდან ქცეულა“⁵.

ბანდა, როგორც სამეგრელოს მნიშვნელოვანი სავაჭრო პუნქტი, XIX ს-ის II ნახევრიდან აქტიურად მონაწილეობდა ეროვნული ბაზრის განმტკიცების, ძირითადად აღმოსავლეთ სამეგრელოს, ასევე ქვემო იმერეთის სოფლის მეურნეობისა და შინამრეწველობის პროდუქციის რეალიზაციის საქმეში. სამეგრელოს რეგიონის სოფლები სწორედ ბანდასა და სუჯუნაში მცხოვრები ადგილობრივი ვაჭრების მიერ საქართველოს სავაჭრო-სამრეწველო ქალაქებიდან და საზღვარგარეთის სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩამოტანილი ევროპული საქონლით მარაგდებოდა. ბანდიდან და სუჯუნიდან ევროპაში

¹ *АКТЫ*, I, 413.

² *АКТЫ*, I, 60-61.

³ *მეურნეობა ი.*, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, ტფ., 1939, 113.

⁴ *გაბუნია ა.*, სოფელ ბანდის ისტორიისათვის. გმმ IX სამეცნიერო სესია. თეზისები. ქუთ., 1967, 16-17.

⁵ *ჩიქვანაია ა.*, სოფელ ბანდის ისტორიისათვის, გეგეჭკორის სარაინთაშორისო სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის XXVII სამეცნიერო სესიის მასალები. გეგეჭკორი, 1982, 69.

დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ აგრეთვე ქართული საქონელი, ძირითადად სოფლის მეურნეობის პროდუქტების სახით. „ბანდიდან იგზავნებოდა ყველა მიმართულებით თაფლი, აბრეშუმის პარკი, ან ძაფი და კვერცხი“, – წერს ე. ბართაია¹. ასევე სოფელი სუჯუნა, ამიერკავკასიის რკინიგზის მაგისტრალის გაყვანამდე (XIX ს-ის 70-იანი წლების დასაწყისი) უცხოური სავაჭრო საქონლის გამანაწილებელ პუნქტს წარმოადგენდა².

ბანდა სენაკის მაზრის შუა ადგილზე მდებარეობდა, რის წყალობით აქ ბაზრობას საფუძველი ჩაეყარა XIX ს-ის 60-იანი წლებიდან. 70-90-იან წლებში იგი დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრების ყურადღების ცენტრში მოექცა. აქვე იყო სამამასახლისო ცენტრი, 1875 წლიდან აქვე მოქმედებდა საშინაო სკოლა, სადაც დადიოლენ ბავშვები ბანდის საზოგადოების სოფლებიდან. ფოთი-თბილისის რკინიგზის გაყვანამდეც ბანდაში გაჩაღებული ვაჭრობა აქაურ მეღუქნეებს დიდ შემოსავალს აძლევდა. სოფლის ცენტრში, სახმელეთო გზის გასწვრივ ჩამწკრივებული იყო სავაჭრო და საბაზრო ნაგებობანი. ბანდა წარმოადგენდა ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების ცენტრს, სახელოსნო და სავაჭრო საწარმოებით, ბაზრით, მწკრივად განლაგებული ფიცრული ნაგებობებით და ათეულობით კერძო მობინადრეთა შენობებით. სოფელი თვალსაჩინო როლს თამაშობდა დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში. სოფელს სიცოცხლეს ჰმატებდა საკვირაო ბაზრობა. აქ იყო ახლომახლო სოფლების – აბელათის, ჯოლოს, ვედიდკარის, მუხურჩის, ნოქალაქის, ლებადათურეს, ვედიდკარის, მუხურჩის, ორქა-მახათის, სეფიეთის, ნაგებერუს, ნაჯახუს, ლეხანდრეს, ნოჯიხენის, ნაგვაზუს, ნახარებუს, ონოლიის, გეჯეთის მცხოვრებთა სავაჭრო ადგილი. აქ მოდიოდნენ ვაჭრები სენაკიდან, მარტვილიდან, ზონიდან, სუჯუნიდან და სხვ. თამაკონიდან და ტეხურსგაღმა მდებარე სხვა სოფლებიდან *მექალაქეშ შარათი* („მექალაქის გზა“, „ქალაქში მიმავლის გზა“) მომავალ გლეხებს ბანდის ბაზარზე გასაყიდად მოჰქონდათ კერამიკული ნაწარმი, ხის ჯამჭურჭელი და ა. შ. აქაური ებრაელი ვაჭრები საზღვარგარეთაც ახერხებდნენ სიარულს და იქიდან სავაჭრო საქონლის ჩამოტანას³.

ბანდაში თანდათან იზრდებოდა სავაჭრო დაწესებულებათა რიცხვი, რასაც ხელს უწყობდა სოფლის მოხერხებული გეოგრაფიული მდებარეობა – აქ თავს იყრიდა სენაკ-ნოქალაქენიდან, ნოღალენიდან, ჯოდო-აბელათიდან, აბაშა-სუჯუნიდან, ზონი-ლეხანდრედან, სამიქაო-ონოლიიდან მომავალი გზები, რის გამოც ბანდელეები ჩაბმულნი იყვნენ სავაჭრო საქონლის არა მხოლოდ ქვეყნის შიგნით, არამედ მსოფლიო-ეკონომიკურ ბრუნვაში. XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში ბაზრის მოედნის ირგვლივ სახელოსნოების, სავაჭროებისა და სამიკიტნოების რიგები იყო გაჭიმული. სოფელში პირველად ჩამოსულს აუცილებლად თვალში ეცემოდა სავაჭრო ფარდულების სიმრავლე. XIX ს-ის მიწურულიდან ბანდაში ჩამოსახლებას იწყებენ ახლომახლო სოფლების მცხოვრებნი⁴.

XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან საცხოვრებელი სახლების სოფლის ცენტრში კონცენტრაცია იმით უნდა აიხსნას, რომ უშუალო მწარმოებელი, როგორც ხელოსნური წარმოების მესაკუთრე, დაინტერესებული იყო საკუთარი ნაწარმის რეალიზაციით. ამიტომ ცდილობდა იგი თავისი საცხოვრებელი და სახელოსნო ფართის იქ მოთავსებას, სადაც მომხმარებელთან დაკავშირების უკეთესი საშუალება იქნებოდა. ცხადია, საამისოდ ყველაზე ხელსაყრელი პირობები ბაზრის გარშემო მდებარე გზებზე იყო შექმნილი და ვაჭარ-ხელოსნები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, რათა ასეთი ადგილები ურიაკარში ღროულად დაეკავებინათ.

ბანდის სამიმოსვლო გზების მდგომარეობის შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის XIX ს-ის II ნახევრის ქართულ პერიოდულ პრესაში გამოქვეყნებული პუბლიკაციებიც.

¹ იხ. *ბართაია ე.*, აღმნიშვნები და საქმეები. თბ., 1965, 29.

² *ბართაია ე.*, აღმნიშვნები და საქმეები, 38.

³ იხ. *კეკელია ი.*, ბანდა – ესკიზები სოფლის წარსულიდან, I, ქუთ., 2020, 62-63, და იქვე მითითებული ლიტერატურა.

⁴ იქვე, 64-65.

კონსტანტინე ფალავა გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებულ თავის წერილში („ს. ბანდა (სამ-ო). გზის უქონლობა“) აღნიშნავდა, რომ სამეგრელოს ერთი უმთავრესი სოფელთაგანი - ბანდა მდიდარია ბუნებით და რომ ქურდობა და ყოველივე აკაცობა მოსპობილია სენაკის მაზრის ადმინისტრაციის მეცადინეობით, მაგრამ იგი უჩივის საზოგადო გზის უქონლობას. თავად ბევლარ გიგოს ძე ფალავას ეზოდან დაწყებული ურიების უბნამდე, კერსნახევრის მანძილზე, გზა გაყვანილია მაზრის ყოფილი უფროსის, განსვენებულ გ. ბებურიშვილის განკარგულებით და მას აქეთ ღელმდე ეს გზა მოუკირწყლავად არის დარჩენილი, რის გამოც მოსახლეობა წვიმიან ღლეებში დიდ გაჭირვებაშია. ურიების უბანში, არამც თუ ქვეითად, ცხენითაც შეუძლებელია გავლა, ისეთი ტალახი დგას გზად. ზამთრობით მოწყვეტილი არიან იმ უბანსაც, სადაც ყოველ პარასკევ-კვირობით იყიდება ყოველივე საჭირო ხორავი. ჩვენი ეკლესია ურიების უბნის იქით არის და იქ ზომ ზამთრობით ჩვენიანებს ვერავინ ნახავს ამგვარი უგზოობის გამო. წირვა-ლოცვის მოსმენას მოკლებულნი მიცვალებულის გასვენებასაც ვეღარ ვახერხებთ. რაც უნდა გულისაწვავი მიცვალებული იყოს, დედათა სქესს არ შეუძლია ეკლესიაში მიაცილოს. ავტორი დასძენს, რომ გზის თაობაზე ბევრჯერ შეაწუხეს ადმინისტრაცია, მაგრამ მაზრის დროებითი უფროსისა და ბოქაულისგან გზის გაკეთების შესახებ მიღებულ ბრძანებას სოფლის მამასახლისი ვერ ასრულებს. კ. ფალავა იმედს არ კარგავდა – ამ შემოდგომაზე მაინც იქნებ გვეღირსოს გზის გაკეთებაო¹.

სოფელი უჩიოდა მდ. აბაშაზე ხიდის უქონლობასაც. „ნაქალაქევის და მარტვილის საბოქაულოებს ერთი რამ უხერხულობა აწუხებს, – ეს უხერხულობა გახლავთ მდ. აბაშაზე ხიდის უქონლობა; ერთის სიტყვით, ხალხი დიდს შეწუხებაშია, როგორც ამ ორი საბოქაულოს მცხოვრებნი, ისე მოგზაურნი ლეჩხუმიდან, ხონიდან და სხვ. და სხვ. ადგილებიდან. ძლიერ კარგს იზამს ბატ. ნაქალაქევის და მარტვილის ბოქაულები, რომ ამ საგანზედ თვისი მოსაზრებას წარუდგენენ სენაკის მაზრის უფროსს ქავთარაძეს, რომელიც, დარწმუნებული ვართ, ყოველივე ღონეს იზმარს უმაღლეს მთავრობასთან, რომ ხიდი გაკეთდეს მთავრობის ხარჯით და მით ფასდაუდებელ სამსახურს გაუწევს როგორც მისი მაზრის მკვიდრთ, აგრეთვე გარეშე პირებთაც“².

გზის პრობლემაზე თავადი კონსტანტინე ფალავა ყურადღებას ამახვილებდა სხვა პუბლიკაციებშიც. იმავე გაზეთის 1897 წლის 2 ნოემბრის ნომერში (№359, გვ. 3) ავტორი წერს: „უგზოობითაც დიდს გაჭირვებაში ვართ ჩაცვენილნი. კარგი იქნება, აქაურის გზების შეკეთებისთვისაც ვინმე იზრუნებდეს“-ო.

როგორც ჩანს, სენაკის მაზრის უფროსი ი. ქავთარაძე დიდ გულისხმიერებას იჩენდა უგზოობით გამოწვეული პრობლემების მოსაგვარებლად. „ბ-ნმა ქავთარაძემ გასულს წლებში წყალ-დიდობისა და თოვლისგან დაზიანებულს საზოგადოებას უშუამდგომლა, სადაც ჯერ იყო, ფულის სესხი და მით დიდი დახმარება აღმოუჩინა გაჭირვებულ ხალხს. ამის გარდა, მას მიეწერება, რომ სენაკის მაზრის სოფლებში ბნ მაზრის უფროსს ბევრს ჰმელოდნენ მისი თანაშემწე და ყველა ბოქაულებიცა. გაჰყავთ ყველგან სოფლებში გზები, რომ გაუადვილონ ხალხს უშიშრად მიმოსვლა“³.

კ. ფალავას დიდი მცდელობის მიუხედავად, 1897 წელს უგზოობის პრობლემა ბანდაში მაინც არ გადაჭრილა, რასაც მოწმობს ერთი წლის შემდეგ გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ინფორმაცია: „ჩვენი სოფლის გზები ისეა გაფუჭებული, რომ მათზედ მიმოსვლა, ცხენით იქნება თუ ქვეითად, შეუძლებელი თუ არა, ძლიერ საძნელო მაინც არის. აქაურის პოლიციის ბოქაულის ყურადღება მიქცეულია ერთადერთს საეტლო გზაზედ, მაგრამ ეს ერთი გზა სოფელს არ აკმაყოფილებს. მეტყვით, რომ თავიანთი გზები ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა უნდა გააკეთონო. ეს სრული ჭეშმარიტებაა,

¹ „ცნობის ფურცელი“, 21 სექტემბერი, 1897, 3.

² *გვსევი*, ს. ბანდა (ავადმყოფობა „მუცელკეთილა“ და ექიმ ივლ. ზოფერიას ღვაწლი: მდ. აბაშაზე ხიდის უქონლობა). „ცნობის ფურცელი“, №317, 20 სექტემბერი, 1897, 3-4.

³ *ზოფერია ე.*, სოფ. ბანდა, მცხოვრებნი და ყოფა-ცხოვრება. „ცნობის ფურცელი“, №172, 18 აპრილი, 1897, 2.

მაგრამ მოგეხსენებათ, რომ ჩვენი ხალხი ბრძანებას არის დაჩვეული და ჯერ-ჯერობით ისე არას აკეთებს, სხვამ თუ არ უბრძანა. ამიტომ საჭიროა, ბ-ნი ბოქაული იქნება თუ სხვა ვინმე, ძალა დაატანოს ხალხს, რომ თავისი სასიარულო გზები გაიკეთოს“¹.

გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებულ სარედაქციო წერილში („დ. აბაშა. დილიშენები ბანძამდე“) აღნიშნულია, რომ დაბა აბაშის რკინიგზის სადგურიდან სოფ. ბანძის მიმართულებით, დილის 9 საათზე, ყოველდღეს გადის დილიშენის და თითო სული მიჰყავს ოთხ აბაზად. დაქირავებული ეტლი იქამდე (აბაშიდან 25 ვერსი) ოთხ მანეთზე ნაკლებად არ მიდის და მიმავალ მგზავრს შეუძლია ისარგებლოს დილიშენით. ამ უკნასკნელით მგზავრობა, რასაკვირველია, დიდ შეღავათს წარმოადგენდა სიღარიბით შეჭირვებული მოსახლეობისთვის². გაზეთ „ივერიის“ №186-ში გამოქვეყნებული კორესპონდენციის ავტორი მკითხველს აუწყებდა: „ურიაკარსა“ და აბაშას სადგურს შუა ოცი ვერსია. ამ გზაზე დილიშენი დადის და დიდს შეღავათს აძლევს ხალხს. სადაც ორი-სამი მანეთი არ ჰკმაროდა, იქ დღეს ორი-სამი აბაზი ჰყოფნის. უბედურება ის არის, რომ ეტლის სასიარულოდ გზა არ ვარგა, ყოველ ფეხის გადადგმავს ოღრო-ჩოღრობია, ზოგან სულ უფსკრულში ვარდება დილიშენი და მგზავრებს ამოჰყავთ ხელით. ამასზე უარესს გზას, დიოგენის ფარნით რომ ეძიოთ, მთელს სამეგრელოში ვერსად ჰნახავთ. ეტლის პატრონმა არა ერთხელ მიჰმართა აბაშის სადგურში მყოფ ბოქაულს და სთხოვა შემწეობა, მაგრამ ბოქაული ბოქაულად დარჩა და გზა – გზად!“³

ინტერესს იწვევს ის გარემოება, რომ მარტვილის მუნიციპალიტეტის აბედათის თემში, რაც ბანძას დასავლეთიდან ესაზღვრება, გ. ელიავას გზის სახელწოდებად დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე მითითებული აქვს *დერეფანში გინაართუ* „დილიშენის გადასახვევი“⁴. *დილიშენში შარა* მკვლევარს დასახელებული აქვს აგრეთვე „ნაგვაზაოს სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმითა ნუსხაში⁵. *დერეფანში შარა/დილიშენში შარა* ერქვა ბანძიდან მარტვილისკენ მიმავალ გზას, რაც გაივლიდა სოფლებს: ნაჯახავოს, ნოჯიხენს, ლეხანიდრავოს, ნაგვაზავოს და ნახარებავოს⁶.

ბანძის „ციხე კეთილნაშენი“. ბანძის ჩრდილოეთით, ნოჯიხენის ველზე, მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირას, ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში მიკვლეული და არქეოლოგიურად შესწავლილია ადრეფეოდალური ხანის რეზიდენცია და გვიანი შუა საუკუნეების ციხე-დარბაზი. სპეციალისტთა დაკვირვებით, ამ ტერიტორიაზე ცხოვრება მეტ-ნაკლები ინტენსივობით თითქმის 1500 წლის მანძილზე მიმდინარეობდა.

აღნიშნული ძეგლის შესწავლით აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნაქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1976 წელს დაინტერესდა, ანუ მას შემდეგ, რაც აქ შემთხვევით იქნა აღმოჩენილი კერამიკული ნივთები⁷. 1977 წელს ექსპედიციამ აბაშის ჭალაში, ვაკეზე, გათხრებით გამოავლინა აბანოს ნაშთები. ზოგადი მონაცემებით იგი ნაქალაქევის აბანოებთან ჰპოვებს საერთოს და მათთან ერთად ეგრისის სამეფოს აღმავლობის პირველი პერიოდით უნდა დათარიღდეს. იქვე ახლოს, აბანოს სამხრეთ-დასავლეთით, ოციოდე მეტრზე, მცირე ბორცვის გაწმენდით გამოვლინდა შენობა, ერთმანეთზე მიდგმული ოთხი ნახევარწრით, რაც ტეტრაკონქის ტიპის ეკლესიის ნაშთი აღმოჩნდა. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეგრისის სამეფოს ძლიერების ხანაში აქ, აბაშის მარცხენა ნაპირიდან 300 მ-ის დაშორებით დასახლებულა მცირე შესადლებლობის მქონე ფეოდალი. მის საცხოვრებელ კომპლექსში, ეკლესიისა და აბანოს გარდა, უთუოდ იქნებოდა

¹ ს. ბანძა (სენაკის მაზრა), გზების უვარგისობა. გაზ. „ივერია“, №258, 3 დეკემბერი, 1898, 2.

² ცნობის ფურცელი, №507, 16 აპრილი, 1898, 2.

³ სოფ. ბანძა (სენაკის მაზრა) [თავ. ფაღავების ყოფილი ყმების ებრაელების ვაჭრობა „ურიაკარში“. ცუდი გზა აბაშამდე]. „ივერია“, №186, 29 აგვისტო, 1898, 2.

⁴ *ელიავა გ.*, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმთა, 1977, 92.

⁵ იქვე, 108.

⁶ *მეკელია ი.*, მარტვილის ტოპონიმთა (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი), თბ., 2009, 46.

⁷ აბაშის ჭალაში მუშაობისას ტრაქტორისტი შეეხო ერთმეტრიან ბორცვს, საიდანაც ამოცვივდა კერამიკული მიწები.

სასახლე და მასთან დაკავშირებული საცხოვრებელი თუ სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებიც, მაგრამ მათ ჩვენამდე ვერ მოუღწევია¹. ეკლესიის მცირე ზომები შეიძლება მისი ადრეულ ეტაპზე წარმოშობის შედეგი იყოს. მაშასადამე, ამ ძეგლის აგების დროდ, ეკლესიის სტილისტიკური თავისებურებების გათვალისწინებით, შეიძლება მივიჩნიოთ საქართველოში ტეტრაკონქური გუმბათოვანი არქიტექტურის გაჩენისა და განვითარების პირველი ეტაპი. ესაა V ს-ის ბოლო მესამედი და VI ს-ის პირველი მესამედი². აბანოდან აღებული ნახშირის ოთხი ნიმუშის საფუძველზე C 14 -ის ანალიზით დადგინდა მისი დანგრევის დროც – IX ს-ის შუა ხანებიდან X ს-ის თითქმის ბოლომდე³.

რვააფსიდიანი ეკლესია კაპიტალურად ნაგები საინტერესო ძეგლია, რასაც თავზე ედგა მცირე ზომის, ყოვლად უსახო დარბაზული ეკლესია.

რვააფსიდიანი ტაძარი არქიტექტურულ-მხატვრული ანალიზის საფუძველზე X-XI სს-თა მიჯნითაა დათარიღებული⁴. „ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ტაძრის წარწერის სახით საქმე უნდა გვეკონოდა X ს-ის დასასრულის ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ და მრავალმხრივ გამორჩეულ წერილობით ძეგლთან, რომლისგანაც, სამწუხაროდ, მხოლოდ ნამუსრევი შემოგვრჩა“⁵.

ბანძის ციხე-დარბაზის სამხრეთ-დასავლეთით, ორიოდე კილომეტრზე, ნაჯახავოს საზღვარზე, გზატკეცილიდან ორმოცდაათიოდე მეტრის დაშორებით, 1978-1980 წლებში ნაქალაქევის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მცირე შემადგენლის („ჯიხას“) გათხრებით ეკლესიის ნაშთი გამოავლინა. შემორჩენილია ერთ მეტრამდე სიმაღლის კედლები. სპეციალისტები ამ ძეგლს ე. წ. გუმბათოვან დარბაზთა ტიპს მიაკუთვნებენ, რომელსაც Kuppel-halle-ს უწოდებენ. ეს ეკლესიაც, მისგან 2 კმ-ის დაშორებით მდგარ რვააფსიდიან ტაძართან ერთად, შემოსეულ მტერს გადაუწვავს და პირწმინდად დაუნგრევია XIII-XIV საუკუნეებში, რაზეც მიუთითებს ნაცრიან-ნახშირიან ფენაში ნაპოვნი ვერცხლის მონეტები. გუმბათოვანი დარბაზის ტიპის ამ ეკლესიის აგების შესახებ არაფერია ცნობილი. ვარაუდობენ, რომ საერთო მონაცემებით იგი VIII-IX საუკუნეებში, ან X-XI საუკუნეთა მიჯნაზეა აშენებული⁶.

სოფელში ამ ძეგლების აღმოჩენა იმ ფაქტის თვალსაჩინო დადასტურებაა, რომ ფეოდალურ ხანაში, კერძოდ, V-XVIII საუკუნეებში, სწორედ *აქ გადიოდა ერთ-ერთი საგზაო არტერია ჭყონდიდისაკენ*.

აბელათის ციხე „ონოგურისი“. ნაქალაქევის ჩრდილო-აღმოსავლეთით გზის არსებობის მაუწყებელია აგრეთვე **აბელათის ციხის** არსებობა (GPS კოორდინატები: №4225. 400 E42 17. 064. სიმაღლე: 372 მ). 1985 წლიდან ნაქალაქევის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიცია დაინტერესდა სოფ. აბელათში მდებარე ციხით. თვით სოფელი მდ. აბაშის ხეობის სიახლოვეს მდებარეობს. სოფლის გარკვეული ნაწილი ვიწრო ხეობაშია მოქცეული. ხეობის უკიდურეს ჩრდილოეთით აგებული ციხის შესახებ მცირე ინფორმაციაა მოცემული გ. ელიავას ავტორობით 1971

¹ **ზაქარაია პ.**, ნოქალაქევი 1973-1977 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, I, არქეოლოგიური გათხრები, 1973-1977. თბ., 1981, 108-110; **კაპანაძე თ.**, ნოჯიხევის ტეტრაკონქი. იქვე, 220-221.

² **ზაქარაია პ.**, დასახელებული ნაშრომი, 109; თ. კაპანაძე, დასახელებული ნაშრომი, 223-224.

³ **ზაქარაია პ.**, დასახელებული ნაშრომი, 110.

⁴ ვრცლად იხ. **კაპანაძე თ.**, ნოჯიხევის რვააფსიდიანი ეკლესია, 225-235; **ზაქარაია პ.**, **კაპანაძე თ.**, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ხუროთმოძღვრება. თბ., 1991, 241-254.

⁵ **სილოგავა ვ.**, დასახელებული ნაშრომი, 265.

⁶ ძეგლის შესახებ ვრცლად იხ. **ზაქარაია პ.**, **ლომოური ნ.**, **ლექიანაძე ვ.**, **გვინჩიძე გ.**, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, თბ., 1984, 61-62; **კაპანაძე თ.**, ნაჯახავოს „გუმბათოვანი დარბაზის“ ტიპის ეკლესია. „ძეგლის მეგობარი“, №76, 1987, 50; **ზაქარაია პ.**, **კაპანაძე თ.**, ციხე-გოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ხუროთმოძღვრება. თბ., 1991, 235-260; **გენგიური ნ.**, კუპელჰალე, თბ., 2005.

წელს გამოცემულ სამხარეთმცოდნეო ნაშრომში. მკვლევარი თავის გზამკვლევაში აბედათის ისტორიულ სიძველეებზე მსჯელობისას აღნიშნავდა, რომ აბედათში დაცულია მეტად საინტერესო ძეგლი. ესაა ბჟერის მთის შეფერდებაზე, ნადოხოროუს მახლობლად აგებული ციხე-დარბაზი. გ. ელიავა ასე აღწერს მას: ძეგლი ძველი ნაგებობის ნანგრევებზეა დაშენებული. თვით ნანგრევი გორაკის თხემს ერტყმის ირგვლივ. სამხრეთით შემორჩენილი სამსართულიანი კოშკის პირველი სართული გამოყენებული ყოფილა დილეგად. მას არსაიდან არა აქვს კარი, მხოლოდ ორგან შეინიშნება ვიწრო სამხერები. კოშკის ზედა ორი სართული საცხოვრებელი ტიპის ნაგებობაა, თახჩებით და კარგად გაფორმებული, ვიწრო, ლამაზი სარკმლებით. კოშკი და მის ორივე მხარეზე მკვიდრად ნაგები გალავანი მიუდგომელი და გაუტყეხელი სიმაგრის შთაბეჭდილებას სტოვებს. ამ უძველეს ძეგლზე უფრო გვიან, XV-XVI სს-ში, დაუშენებიათ ციხე-დარბაზი და ღვთისმშობლის კარის ეკლესია, რომელიც გალავნის შიგნით, აღმოსავლეთ მხარეს და კოშკის პირისპირ არის მოთავსებული. გალავნის სიმაღლე 6 მ-ია, კედლის სისქე – 1, 5 მ. მასში შესვლა ერთი მხრიდან არის შესაძლებელი. გალავნის ჩრდილო-დასავლეთით გაშენებული სამსართულიანი კოშკი შედარებით ხელუხლებლადაა დაცული. 600 მ² მოედანზე არსებული დანარჩენი ნაგებობების ზუსტი მონახაზის გაკეთება ჭირს. ნაგებობა დადიანთა დიდი ციხე-სიმაგრე ყოფილა, სადაც გადმოცემით, ბატონიშვილებს საცხოვრებელი დარბაზებიც ჰქონიათ. ციხის დასავლეთით, ქვემოთ, აბანოს ნანგრევებიც კია შემორჩენილი.

ასეთია აბედათის ციხის გ. ელიავასეული მოკლე აღწერა¹. აღწერილობაში ზოგი რამ ბუნდოვანია და მთლად ზუსტიც არ არის. ნაქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ჩატარებულმა გათხრებმა განსხვავებული და მეტად საინტერესო სურათი წარმოაჩინა ძეგლის არქიტექტურისა და ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით.

გ. ელიავა 1962 წელს გამოცემულ ნაშრომში („ჭყონდიდი-მარტვილი“) აბედათის უძველეს ნაგებობათა ანსამბლის შესახებ იმოწმებს ხალხურ გადმოცემას, რომ, თითქოს, აბედათის ციხე „მარტვილთან რკინის ჯაჭვით იყო დაკავშირებული“².

სოფლის მოსახლეობა ამ ძეგლს *ჯიხას* „ციხის“ სახელით მოიხსენიებს. გადმოცემა მის აშენებას მიაწერს ძლიერ კაცს, ვინმე ხურციას (ხურცილავა), რომელიც ილღიაში ამოღებული დიდი ლოდით, თმის ვარცხნიტ ასულა ციხის ფერდობზე. ამ ლოდზე თავისი სახელი ამოუჭრია და კედელში ჩაუსვა³.

აბედათის ისტორიული ტოპონიმებიდან საყურადღებოა *ჯვეში ნაშარუ* (ძველი ნაგზაური), *ჯვარი, ნოზვამუ გა* (ნაეკლესიარი სერი), *პატონსქუაშ ტყა* (ბატონიშვილის ტყე), *ნადოხორო* (ნასასახლევი), *ნოზვამუ, დადიანში ნადოხორო* (დადიანის ნასასახლევი), *მესარონი, ნოჯიხენი/ნათურქუ* (ნაციხარი, ნათურქალი), *წყურგვი ჯიხაში* (ციხისწყარო), *ნაპაჟ* (მღვდლის ნასახლარი), *პატონსქუაშ გა* (ბატონიშვილის სერი), *ტარჩუ*⁴.

¹ *ელიავა გ.*, აბაშისა და ტენურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი. გზამკვლევი. თბ., 1971, 37-39. აბედათის ისტორიული სიძველეების შესახებ იხ. *მისივე*, ღრმად შევისწავლოთ მშობლიური მხარის ისტორია, გეგეჭკორი, 1957, 3-4; *მისივე*, გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მუშაობის გამოცდილებიდან, 1962, 13-14.

² *ელიავა გ.*, ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა), თბ., 1962, 9.

³ *ელიავა გ.*, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977, 93.

⁴ ტოპონიმებს ვასახელებთ გ. ელიავას წიგნიდან. იხ. *ელიავა გ.*, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, 1977, 94; პ. ცხადაიას მიერ 1972, 1981 და 1987 წლებში აბედათში ჩაწერილი ისტორიული ტოპონიმებიდან აქვე დავასახელებდით რამდენიმეს: *ივანე ნასმერიშ ოზვამე* (ივანე ნათლისმცემლის ეკლესია), *მეისარონი/მისარონი/მეშქარონი, ნოჯიხენი* (ნაციხარი), *ნოჯიხენიშ კურკუზა* (ნოჯიხენის ბორცვი), *პაპაშ ნოზორი* (მღვდლის ნასახლარი), *პაპაშ ტყა* (მღვდლის ტყე), *პატონსქუაშ არგვანი, პატონსქუაშ გა, პატონსქუაშ ნოზორი* (ბატონიშვილის ნასახლარი), *პატონსქუაშ ტყა* (ბატონიშვილის ტყე), *ჩიქვანიშ სასადიო/ცხატუჯინჯი* (ჩიქვანის სასადილო, ცაცხვისძირი), *დადიანიშკარი, დადიანიშ ნადოხორო* (დადიანის ნასასახლევი), *დადიან ნოზორი* (დადიანის ნასახლარი), *დოხორო/ფაღვამ დოხორო* (სასახლე/ფაღვას სასახლე), *იზდორეთიშ ოზვამე/მისარონოზვამე/წმინდა გიორგი მეისარონი, ნადოხორო* (ნასასახლევი), *ნოზვამ(უ)* (ნაეკლესიარი), *ნაპაჟ/პაპაშ ნოზორი* (ნამღვდელოარი/მღვდლის ნასახლარი), *ნარუშ*

პ. ზაქარაიას დაკვირვებით, აბელათის ციხესთან ისტორიული გზა გადიოდა თუ არა, ახლა არ დგინდება. აღრეული შუა საუკუნეების ეგრისში ციხეები, ჩვეულებრივ, მაღლა, მთებზე შენდებოდა, რომ იქ მყოფთ გარემოზე და, კერძოდ, გზებზე ებატონათ. ვიწრო ხეობის ბოლოში აგებულ აბელათის ციხესთან კი გზა არ ჩანს. თვით ხეობა 2-3 კმ სიგრძეზე ვიწროა, ხოლო ციხესთან უფრო ვიწროვდება. მართალია, აქ საურმე გზის ნაშთი კიდევ ჩანს, – აღნიშნავს პ. ზაქარაია, – მაგრამ ციხის გავლით, ზემოთ მდებარე მთებისკენ ასვლა მეტად გაჭირდებოდა. იმის მიუხედავად, რომ ეს გადასასვლელი გაუვალი არ არის, გადამსვლელი ჯარი მაინც მსუბუქად უნდა ყოფილიყო შეიარაღებული. სურსათ-სანოვავით და საჭურველით დატვირთულ ჯარს ამ მთაზე გადასვლა ნამდვილად გაუჭირდებოდა. საკითხავია, რა აუცილებელი იყო ამ გზით მთებზე ასვლა, როცა მთებს იქით მდებარე სოფლებთან ადვილად მისასვლელი გზები გვერდზე გამავალი აბაშისა და ტეხურის ხეობებიდან ჰქონდათ. ციხის ზემოთ, ამ ორ მდინარეს შორის მანძილი 10 კმ-ს არ აღემატებოდა. პ. ზაქარაია ყურადღებას მიაქცევს იმ გარემოებას, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დადგენილია აღმოსავლეთ საქართველოდან მომავალი მთავარი გზის მიმართულება: იგი გაივლიდა ხონს, მარტვილს, ჩაუვლიდა არქეოპოლისის და ამის შემდეგ ერთი ხაზი მიემართებოდა ცხუმ-სოხუმისაკენ, მეორე კი – ფაზის-ფოთისაკენ¹.

აბელათის ციხისკენ, ისევე როგორც დღესაც, ამოსვლა მხოლოდ ქვემოდან, ხეობის აყოლებით, ერთადერთი გზით არის შესაძლებელი. ციხისთვის მშენებლებს არატიპიური ადგილი შეურჩევიათ. ესაა მთებს შორის მცირედ ჩავარდნილი ადგილი. ციხის გაჩენის საფუძველი ხეობის ბოლოს, ციხისძირში გამომდინარე ცივი და ანკარა წყაროც იქნებოდა, რომლის თავზე დადგმული კამაროვანი, მოზრდილი სათავსი ციხის აგების თანადროული ჩანს. ამ ქვის შენობიდან მხოლოდ ჩრდილოეთის ფერდობზე მიდგმული კედელია გადარჩენილი, ხოლო დანარჩენი თითქმის საძირკვლამდეა დანგრეული².

აბელათის ციხისადმი მიძღვნილ სპეციალურ რუსულენოვან გამოკვლევაში ვადიმ ლექვინაძე შეეცადა იმის ახსნას, თუ რატომ არის ონოგურიის ციხე მთების უბეში აგებული. როგორც სტატიის სქოლიოში პროფ. პ. ზაქარაია აღნიშნავს, ონოგურიის მართლაც ჩიხშია აგებული, თუმცა მას დღეს პირდაპირი ახსნა არ მოეპოვება. ვ. ლექვინაძე, ბიზანტიელ მემატიანეთა ცნობებზე დაყრდნობით დაასკვნის, რომ აღმოსავლეთიდან დასავლეთით, შავი ზღვისკენ მიმავალ გზას სწორედ ამ ხეობაზე, ონოგურიის ციხესთან უნდა გაეგლო, შემდეგ დასავლეთით მოუხვევდა, მდ. ტეხურზე გადავიდოდა და მდინარის მარჯვენა ნაპირით (დედამოკა-მიკოტახირის გზით – ი. კ.) ჩაუვლიდა არქეოპოლისს. პ. ზაქარაია საეჭვოდ მიიჩნევს ამ მოსაზრებას, ვინაიდან ფიქრობს, რომ ვ. ლექვინაძის მიერ მითითებული გზა ჯარისთვის უვარგისი იყო. თუმცა არ გამორიცხავს ამ გზის გამოყენებას მსუბუქად შეიარაღებული ჯარის ნაწილებისათვის, მაგრამ, როგორც აღნიშნავს: „იგი არ გამოდგებოდა ქვეყნის მთავარ გზად“. პ. ზაქარაია იზიარებს ნ. ლომოურის თვალსაზრისს: აღმოსავლეთიდან მომავალი გზა გაივლიდა ხონს, მარტვილს და არქეოპოლისის ჩავლით მიემართებოდა ფაზის-ფოთისა და კელასურ-სოხუმისკენ.

ოხვამე/წმინდა გიორგი, ოხვამეკარი, ოხვამეფერდი, ფაღური/გახუნიაშ ნაპანლურუ, მიქეფიშ ნაოხვამე/ღვთიშობეი, წმინდა გიორგი მესარონი (წმინდა გიორგი მოისარი, მახვილოსანი), *ნაოხვამე/ოხვამეგეტახი* (ნაეკლესიარი, დამტვრეული ეკლესია), *ნოჯიხენიშ კუნჭულია, ქემოწაფიშ ნაოხვამ(უ)...* იხ. *ცხადია პ.*, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, V, მარტვილის რაიონი (სამხრეთი ნაწილი), თბ., 2010, 143, 146, 149, 151, 152, 156, 163, 164, 165, 169, 171, 174, 177, 178, 180, 189, 190, 191.

¹ *ზაქარაია პ.*, ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, არქეოლოგიური გათხრები (1983-1989). თბ., 1993, 31 და იქვე მითითებული ლიტერატურა: *ლომოური ნ.*, ნოქალაქევი-არქეოპოლისი-ციხეგოჯი. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, წ. I, თბ., 1981, 34-36. გზების შესახებ იხ. აგრეთვე *გრიგოლია გ.*, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს უმთავრესი საგზაო არტერიები, თბ., 1984.

² *ზაქარაია პ.*, დასახელებული ნაშრომი, 33. აბელათის ციხის ჩრდილოეთით, *ჯიხაწესთან*, გზა გადადის ბჟერის მთაზე. ამ უღელტეხილს აბელათელები *გინაწონუს* უწოდებენ, ხოლო გზას ბჟერსა და ქაჯაიფევმ გოლას შუა – *თარგამუიშ შარას/ჯიხაშ გინალს*. თარგამუელელებისათვის ესაა *აბელათიშ შარა/ბანდაშ შარა/ურიაკარიშ შარა*. იხ. *ცხადია პ.*, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, V, მარტვილის რაიონი (სამხრეთი ნაწილი), თბ., 2010, 184, 186, 192.

სწორედ ამ გზის დამცველებად იყო აღმართული კოტიანეთის, შხეფის, საკალანდარიშვილოს, ეკისა და სხვა ციხეები¹.

ციხის პირველი დათვალიერებისთანავე, ნაგებობათა თავისებურების გათვალისწინებით, ექსპედიციის წევრებს გაუჩნდათ აზრი: ეს ციხე ხომ არ იყო VI ს-ის ბიზანტიურ წყაროებში მოხსენებული და მიუკვლეველი „ონოგურისის ციხე“². „ცალკე საკვლევი საკითხია, რამდენად სწორია ამგვარი იდენტიფიკაცია, – აღნიშნავს ნ. მურღულია, – თუმცა ფაქტია, რომ ციხეზე გამოვლენილი, ქრონოლოგიურად პირველი, სამშენებლო და არქეოლოგიური ფენების თარიღები სწორედ IV-VI სს-ით არის განსაზღვრული. აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ აბელათში მიკვლეული ციხე სწორედ IV-VI საუკუნეებში და მოგვიანო პერიოდშიც არსებობდა და უნაგირა მთაზე არსებულ გადასასვლელს უწევდა კონტროლს“³.

ერთ-ერთ საგაზეთო სტატიაში ამ ციხის შესახებ პ. ზაქარაია აღნიშნავს: „ნოქალაქევიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, თხუთმეტიოდე კილომეტრზე, მაღალი მთების დასაწყისში მდგარი უზარმაზარი ციხე არქიტექტურული და არქეოლოგიური მონაცემებით ნოქალაქევის თანადროულია. მის კედლებს დღესაც აჩნია შეუპოვარი ბრძოლების კვალი“⁴.

ჩვენი აზრით, უნაგირას მთაზე აგებული აბელათის ციხისა და ბიზანტიური წყაროების „ონოგურისის“ იგივეობას მხარს უმაგრებს რამდენიმე გარემოება: უნაგირა პოლისემური ტერმინია და როგორც გეოგრაფიული ნომენი, ნიშნავს უნაგირის კეხივით ჩაზნექილ ადგილს სერზე; უღელტეხილს, გზა-გადასასვლელს ორ მთას შუა. სამეგრელოში ამ მნიშვნელობას გამოხატავს აგრეთვე ლექსემა „გოდირაკილი“ (ჩადრეკილი). მიჩნეულია, რომ უნაგირად იწოდებოდა აბაშისა და ტეხურის წყალგამყოფი ქედი, რაც რამდენიმე მთის – დადიაშ ტახტას (სოფ. ზედა სორტაში), ნაქალაქევის, აბელათისა და კალამონას (სოფ. ნაესუ-ინჩხურში) კრებსით სახელადაა აღიარებული. ეს მთები ერთმანეთისაგან მართლაც უნაგირისებური დადაბლებებითაა გამოყოფილი.

აბაშა-ტეხურის წყალგამყოფი მთათა სისტემის უნაგირად მიჩნევის თვალსაზრისს იზიარებდნენ თ. ბერაძე, გ. ელიავა და შ. ჯღარკავა⁵. ამ საკითხს თავის მოგზაურობის დღიურში შეეხო აკად. ნიკო ბერძენიშვილი, რომელიც წერდა: „მე ონოგურის ციხე ვერა ვძებნე, მაგრამ იმ აზრის არა ვარ, რომ ის

¹ **ზაქარაია პ.**, რედაქტორის მინაწერი ვ. ლექვინაძის სტატიაზე: **Леквинадзе В.**, Абедатская Крепость, კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, თბ., 1993, 222; **Леквинадзе В.**, Абедатская Крепость, კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, თბ., 1993, 209; **ზაქარაია პ.**, ნოქალაქევის გამაგრების სისტემა. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, II, თბ., 1987, 138-139.

² **ზაქარაია პ.**, ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, არქეოლოგიური გათხრები (1983-1989). თბ., 1993, 33, 52; **ზაქარაია პ., კაპანაძე თ.**, აბელათის ციხე, გეგეჭკორის სარაიონთაშორისო სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის XXXII სამეცნიერო სესია. მასალები, გეგეჭკორი, 1986, 21-22; **ზაქარაია პ., კაპანაძე თ.**, ციხე-გოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ზურთმოდგერება. თბ., 1991, 128-137; **ყაუხჩიშვილი ს.**, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. III, თბ., 1936, 59-62 და სხვ.

³ **მურღულია ნ.**, ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა IV-VI საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალებისა და ისტორიული წყაროების მიხედვით). ნაშრომი შესრულებულია არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, 2012, 144.

⁴ **ზაქარაია პ.**, მიკვლეულია ონოგურისის ციხე. გაზ. „კომუნისტი“, 20 ივლისი, 1986, 3.

⁵ **ბერაძე თ.**, ოდიშის პოლიტიკური გეოგრაფიიდან. „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, III, თბ., 1967, 163-165; **მისივე**, ვახუშტი ბაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, სიგკ, IV, თბ., 1971, 57; **ელიავა გ.**, ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა), თბ., 1962, 44-45; **მისივე**, აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი (გზამკვლევი), თბ., 1971, 9-10; **ჯღარკავა შ.**, სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება), თსუ შრომები, ისტ. მეცნიერებათა სერია, ტ. 113 (V), თბ., 1965; **მისივე**, სალიპარტიანოს ისტორიიდან. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, №6, თბ., 1970. მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. **ქებულაძე კ., კეკელია ი.**, კვლავ „უნაგირას მთის“ ლოკალიზაციისათვის. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე, №2, ქუთ., 2013, 214-220.

სადაც ღრმად ხევში იმყოფებოდეს... უფრო სადაც მარტვილის მახლობლად არის საძიებელი... უნაგირის მთა აქ მარტვილში გაუგონიათ, სადაც შორს, ჩრდილო-დასავლეთით ასახელებენ... ვახუშტის კი ის ცნობა მიაწოდეს, როგორც ჩანს, რომ უნაგირას მთა ისაა, რომელიც მთელ სალიბარტიანოს ჩრდილოეთიდან გასდევს ნოქალაქევამდე... (ბანძაში ხომ არ იყო ის ციხე ონოგურისი – ონოლია???)¹. მკვლევარი აგრძელებს მსჯელობას ონოგურისის მდებარეობაზე და დასძენს: ონოლიასთან ბერძნული „ონოგურისის“ დაკავშირებას თითქოს ხელს უშლის -ურ სუფიქსი, რაც ონოლიაში არ ჩანს, მაგრამ ენობრივი სიძნელის მიუხედავად მატერიალურ-მინაარსობლივი ეთანხმება წყაროების ჩვენებას და მხარს უჭერს ონოგურისის დაგულებას მაინცდამაინც ონოლიაში².

მკვლევარი დავით ჭითანავა იმ აზრისაა, რომ ონოგურისის ციხე სეფიეთ-ონოლიის მიდამოებშია საძიებელი³.

პირველი წერილობითი წყარო, სადაც უნაგირას მთაა მოხსენიებული, როგორც აღვნიშნეთ, არის ვახუშტის მონუმენტური ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. ტეხურის ხეობის საისტორიო გეოგრაფიაზე მსჯელობისას ისტორიკოსი აღნიშნავს: „...ტეხურის დასავლის კიდეურსა რიონიდან წარმოსდევს მცირე მთა კაკასამდე, ტყიანი და ნადირიანი. ამას უწოდებენ **უნაგირას**. ამ მთას მზღვრიდენ ოდესმე იმერთა და ოდიშთა საზღვრად. და არს ჭყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი სალიბარტიანო. არიან ამ ადგილთა შინა მოსახლენი მთავარნი და აზნაურნი. და არს ქვეყანა ესე მგზავსი ვაკისა და უმეტეს ნაყოფიერი და ტყიანი“⁴. იმერეთის სამეფოს საზღვრების აღწერისას ვახუშტი შენიშნავს, რომ „...სიგრძე იმერეთისა არს ლიხის მთის თხემიდან უნაგირამდე ძუელად, და აწ ქართლის საზღვრიდამ... ცხენისწყლამდე“⁵. ამასთანავე, ვახუშტი იცის, რომ „ტეხურისა და აბაშას შესართავს ზეით, უნაგირას მთის ძირზედ და ტეხურის დასავლის კიდეზედ, არს შხეთს ციხე და სასახლე დადიანისა“⁶.

შხეფის მდებარეობის ვახუშტისეული აღწერა ზუსტია, მაგრამ თვით ტოპონიმს დამახინჯებული ფორმით იმოწმებს. წერილობითი წყაროებიდან ირკვევა, რომ მას „შხეთი“ კი არა, შხეფი ერქვა და დღესაც ასე ეწოდება. შხეფი უწინ სოფელი იყო, ამჟამად ქ. სენაკის შემადგენლობაშია და ტეხურის დასავლეთ მარჯვენა მხარეს (ე. ი. დასავლეთით) მდებარეობს. ამის შემდეგ ვახუშტი გვაწვდის ცნობას სენაკის ადგილმდებარეობის შესახებ და წერს: „ამას (იგულისხმება შხეფი – ავტ.), ზეით, კიდეც ტეხურისაჲ კიდეზედ, არს სენაკს ეკლესია გუმბათიანი...“⁷. სენაკის ვახუშტისეული ლოკალიზაცია მართებულია, ოღონდ ერთი გარემოების გათვალისწინებით: აქ იგულისხმება არა ამჟამინდელი ქალაქი სენაკი, არამედ მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, 7 კმ-ის დაშორებით მდებარე სოფელი ძველი სენაკი.

ამასადასაბამად, ვახუშტის თხზულებიდან უნაგირას შესახებ ამოკრეფილი ცნობების ანალიზი და დასახლებული პუნქტების (შხეფი, სენაკი, ნაქალაქევი, ჭყონდიდი...) ადგილმდებარეობა ცხადყოფს, რომ აღნიშნული გეოგრაფიული ობიექტი მდებარეობდა ოდიშის აღმოსავლეთ ნაწილში, აბაშისა და ტეხურის ხეობებში, რაც დასტურდება ტოპონიმური მასალებითაც. გ. ელიავა „ნახუნაოს სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში მიუთითებს „უნაგირას“ და აღნიშნავს, რომ ასე ერქვა თამაკონისა და ნახუნაოს მთას ლებაჩიდან სახარბედიომდე⁸.

¹ ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1990, 462.

² იქვე, 465-466.

³ ჭითანავა დ., ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობანი სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე), თბ., 2010.

⁴ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973, 777.

⁵ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 747; მსჯელობისათვის იხ. კეკელიძე ი., ტეხურის ხეობის საისტორიო გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნაზრევში, ქუთ., 2013, 21-27.

⁶ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 777.

⁷ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 777.

⁸ ელიავა გ., აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმოკა, თბ., 1977, 122.

ექსპედიციის მიერ შემდგომ წლებში განხორციელებული არქეოლოგიური ძიებით გაირკვა, რომ აბელათის ციხეს უსწორო ოთხკუთხა ფორმა ჰქონია¹. კედლების სიმაღლე 10-12 მ-ია. ამას ორი მხრიდან (სამხრეთით და აღმოსავლეთით) მეორე გალავანი შემოუყვება, რითაც ციხის ირგვლივ მცირე მონაკვეთია შემოსაზღვრული. პირველ და მეორე გალავანს შორის დაცილება მთის რელიეფის შესაბამისადაა განსაზღვრული. სამხრეთის მხარეს მდებარე გალავანი დასავლეთის მიმართულებით უხვევს და ციხის გალავნის ქვეშ შედის. სწორედ გარეთა, სამხრეთის გალავანშია ჩართული ამ მხარის მთავარი ობიექტი სწორკუთხა კოშკის სახით. აღმოსავლეთის გარე გალავანი ციხის კედელს 25 მეტრზე მეტით არის დაცილებული და ეტყობა რამდენიმეჯერ გადაკეთების კვალი. მისი ძირითადი სამშენებლო ფენა ადრეფეოდალური ხანისა უნდა იყოს. ციხის მახლობლად, ციხესა და გარე გალავანს შორის, ჩრდილოეთის მხარეს გამოვლინდა ორი ბუხრიანი სათავსი, ხოლო აღმოსავლეთის ბოლოში – რომელიღაც სწორკუთხა შენობის ნაშთი².

პირველი პერიოდის ციხეს ჭიშკარი ჩრდილოეთის ცენტრში ჰქონია, ხოლო მას შემდეგ, რაც ციხე დაინგრა და მის ადგილას ახალი ციხე აიგო, ჭიშკარი მოპირდაპირე მხარეს, სამხრეთის ცენტრში გადაუტანიათ. ორივე ჭიშკარი ღიათაღოვანი უნდა ყოფილიყო. ჭიშკრების II სართული ყარაულისთვის იქნებოდა განკუთვნილი. თუკი ჭიშკრები გალავნის სიმაღლისა იყო, მაშინ თვით ჭიშკრისთვის განკუთვნილი, გვერდებიდან დახურული ნაგებობები არანაკლებ 10 მ სიმაღლისა და რამდენიმესართულიანი უნდა ყოფილიყო. ციხის შიგნით, ჩრდილო-დასავლეთის კუთხეში არსებული მოზრდილი ნაგებობა, სავარაუდოდ, ციხისთავის საცხოვრებელი უნდა ყოფილიყო. იგი შედგება კოშკისა და სამხრეთით მობმული სათავსისგან. ამათგან ერთი კოშკური საცხოვრებელი ყოფილა, ხოლო მეორე – დარბაზული, რადგან ეს უკანასკნელი სიგრძით თითქმის სამჯერ აღემატება კოშკს. არაა გამორიცხული, რომ ისინი სხვადასხვა დროს იყოს აშენებული.

გალავნის სამი მხარე სიმაღლით 4-6 მ-ია, ხოლო დასავლეთი გალავანი სიმაღლით თითქმის ორჯერ სჭარბობს დანარჩენებს. არსებული კედლები ყრუა. ზემოთ ქონგურები და საბრძოლო ბილიკები უნდა ყოფილიყო მოწყობილი, მაგრამ არ შემორჩენილა. ციხის დასავლეთ გალავანზე შიგნითა მხრიდან ე. წ. საბრძოლო ბილიკის ნაშთიც გამოვლინდა, რაც, ალბათ, გამოიყენებოდა ლოდების ჩამოსაყრელად, ცხელი სითხის გადმოსასხმელად და სხვ.³

ციხის აღმოსავლეთის მონაკვეთში მდგარი ეკლესია წარმოადგენს საშუალო ზომის დარბაზულ ნაგებობას, სამი შესასვლელი კარით. ეკლესიას ორივე მხარეს მიშენებული ჰქონია სათავსები, რომელთაგან მხოლოდ კრონშტეინებია შემორჩენილი ეკლესიის გვერდით კედლებზე. ეკლესიის კამაროვანი გადახურვა ეყრდნობოდა პილასტრებზე გადამავალ თაღს. აფსიდში, გვერდებზე, თითო მაღალი ნიშია. ეკლესია თითო სარკმლით არის განათებული. სარკმლები და კარები გადახურულია ნახევარწრიული თაღებით. საშუალო ზომის ზედაპირმოსწორებული ქვით ამოყვანილი კედლები შემდეგში შეუღესიათ და მოუხატავთ, რაც მცირე ფრაგმენტებადაა შემორჩენილი. XIX ს-ის ბოლოს თუ XX ს-ის დასაწყისის შეკეთების კვალი ეტყობა ეკლესიის დასავლეთის ცენტრალურ ნაწილში მდებარე სარკმელს, კონკრეტულად, სარკმლის ქვედა ნაწილს და მის ქვემოთ მდებარე კარის თაღს, რაც მცირე ზოლად ყოფილა გარღვეული. ამ პერიოდის აღდგენას ემთხვევა ეკლესიის იატაკის დაგება და დასავლეთით კარიბჭის მიშენება. კარიბჭეს შესასვლელი კარი მხოლოდ დასავლეთიდან აქვს. ეკლესიის ფასადები შემოსილია მოზრდილი ზომის, თლილი ქვებით, რაც დამახასიათებელია ეგრისის ადრეული შუა საუკუნეების ნაგებობებისათვის. ეკლესიის აღმოსავლეთ მხარეს გაჭრილ სარკმელს ჰორიზონტალური გადახურვა აქვს, ხოლო სამხრეთისა და დასავლეთისას – თაღოვანი (ჩრდილოეთის

¹ ზაქარაია პ., ნოქალაქევში 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, არქეოლოგიური გათხრები (1983-1989). თბ., 1993, 51-53; სურ. 21-22.

² ზაქარაია პ., ნოქალაქევში 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში, 52.

³ ზაქარაია პ., ნოქალაქევში 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში, 53-55.

მხარეს სარკმელი არ არის). სარკმლის ბრტყელი გადახურვა და ქვემოთ არსებული საფეხურები ასევე ადრეული პერიოდისთვისაა დამახასიათებელი. ეკლესიის კრამიტით გადახურვაზე მიუთითებს გათხრების გზით კრამიტის უამრავი ნატეხის აღმოჩენა. დარბაზულ ეკლესიას პ. ზაქარაია ათარიღებს XI ს-ით¹.

ციხის გარე გალავანში, სამხრეთის ხაზის შუაში ჩართული კოშკი რამდენიმესართულიან, კვადრატული გეგმის ნაგებობას წარმოადგენს. მას კარი ზემოთ, ციხის ტერასის დონეზე ჰქონია. გარედან კარი არ სჭირდებოდა, რადგან საშიში იყო. ციხის ეზოდან კოშკში ზემოდან ჩასვლა უფრო გამართლებული იქნებოდა, რადგან კოშკს კავშირი ჰქონდა მხოლოდ ციხესთან და მის ნაწილს წარმოადგენდა. სამწუხაროდ, კოშკის ზედა სართული თუ სართულები მორღვეულია, შესაბამისად, ციხის ეზოდან კოშკში ზემოდან ჩასასვლელ კარსაც არ მოუღწევია. თლილი ქვებით აგებული კოშკი, პირველი სართულის გარდა, განათებული ყოფილა მცირე ზომის სარკმლებით. კოშკის დაცვა მისი ბანიდან ხორციელდებოდა. პ. ზაქარაიას ვარაუდით, კოშკი იმ თავდაპირველი ციხის თანადროულია, რომლის ნაშთებიც ეზოს შიგნით, ჩრდილოეთ სექტორშია მიკვლეული.

ციხის ჩრდილოეთით და დასავლეთით, მოზრდილი ფართობის ვაკეზე, რამდენიმე ადგილას გაკეთებული საცდელი თხრილით გამოვლინდა ადრეფეოდალური ხანის არქეოლოგიური მასალა, გვიანი ხანის მასალასთან ერთად. ერთგან გამოვლინდა კვადრატს მიახლოებული გეგმის მქონე ხის სახლის ნაშთი, რომელსაც ერთ ფენად დაუყვებოდა მშრალი წყობის ქვის საძირკველი. სახლის დასავლეთის კედლის ცენტრში კაპიტალური ბუხრის ნაშთია დარჩენილი, რომლის სიმაღლეც 0, 5 მ-ია. ბუხარს სწორკუთხა გეგმა და ასევე სწორკუთხა ნიშა აქვს. ნაგებია კირის დუღაბზე, პატარა ზომის აგურით (19, 0 + 13, 5 + 2, 5 სმ). ბუხრიანი სახლები მდგარა ციტადელის აღმოსავლეთითაც. აქ ასეთი ორი ბუხრის ნაშთია დარჩენილი. როგორც ჩანს, ბუხრიანი ნაგებობები აქ გვიან უნდა იყოს ამენებული².

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ შენობის ნაშთების ფიქსაციის შემდეგ ექსპედიციის მიერ გაკეთებულ ჭრილში, 5 მ სიღრმეზე, გამოვლინდა ელინისტური ხანის ამფორები და სხვა კერამიკული მასალა, რაც, თავისთავად, მიუთითებს ამ ადგილზე ცხოვრებას ჯერ კიდევ ძვ. წ. III-I სს-ში³.

აბედათის ციხეზე წარმოებული გათხრებით გამოვლინდა სამი არქეოლოგიური ფენა: ადრეელინისტური, აგრეთვე ადრეფეოდალური, ე. ი. ეგრისის სამეფოსდროინდელი სამხარეულო ჭურჭლის, ქვევრების, ლუთერიუმების, თასებისა და ამფორების ნატეხები, როგორც იმპორტული, ისე ადგილობრივი წარმოებისა. მიკვლეულია აგრეთვე XI-XIII სს. მოჭიქული ჭურჭლის ფრაგმენტები, XIII-XIV სს-ით დათარიღებული დასავლურ-ქართული ვერცხლის მონეტა კირმანეული. გვიან შუა საუკუნეებშიც აბედათის ციხის მოქმედებაზე (ნოქალაქევისა და შხეფის მსგავსად) მეტყველებს XVII-XVIII სს-ით დათარიღებული თურქული ვერცხლის მონეტების („ახჩების“) დიდი რაოდენობა, იმავე პერიოდის უბრალო და ორნამენტირებული ჩიბუხები. გამოვლენილია აგრეთვე ოქროს ბალთები, მძივები და სხვადასხვა დანიშნულების ოქროს ნივთები, რომელთა ზუსტი თარიღის დადგენა ძნელია⁴.

ასეთია, მოკლედ, აბედათის ციხის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ძეგლზე ჩვენი მსჯელობა ორიგინალური არ არის და უმთავრესად ეყრდნობა ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის, პროფ. პარმენ ზაქარაიას ანგარიშს. „აბედათის ციხის დანიშნულების განსაზღვრისათვის, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა მიექცეს მის მდებარეობას.

¹ ზაქარაია პ., *კახანაძე თ.*, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ზუროთმოძღვრება. თბ., 1991, 229-231.

² ზაქარაია პ., ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, III, 1993: 57-59.

³ ზაქარაია პ., ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. III, 59.

⁴ ზაქარაია პ., ნოქალაქევი 1983-1988 წლებში ჩატარებული სამუშაოების საერთო ანგარიში. III, 59-60; *მისივე*, ქართულ ციხესიმაგრეთა ისტორია უძველესი დროიდან XVIII ს. ბოლომდე, თბ., 2002, 80-81.

პ. ზაქარაიას მიერ ციხის ონოგურისთან გაიგივებით მისი ფუნქციის განსაზღვრაც მოხდა. ონოგურისის ციხე არქეოპოლისის (ანუ ნოქალაქევის) აღმოსავლეთ მისადგომებს იცავდა. ჩვენი აზრით, – წერს ნ. მურღულია, – ეს მოსაზრება მცდარია... ციხის ტერიტორიაზე IV-VI სს-ის არქეოლოგიური მასალა ძალზე მწირია და ამ მხრივ, მისი ბიზანტიური წერილობითი წყაროების მეტად მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტ ონოგურისთან გაიგივება საეჭვოა. გარდა ამისა, აბელათის ციხის გარშემო რელიეფზე დაკვირვება აშკარად მიანიშნებს იმაზე, რომ ციხის მთავარი ფუნქცია უნაგირა მთაზე არსებული სამხრეთ-ჩრდილოეთი მიმართულების ვიწრო გადასასვლელის ჩაკეტვა უნდა ყოფილიყო. იმავდროულად აბელათის ციხე საკმაო მანძილით არის დაშორებული იმერეთიდან (ისტორიული მოხირისის რეგიონიდან) არქეოპოლისისკენ მიმავალ გზას და, შესაბამისად, აბელათის ციხიდან არქეოპოლისის აღმოსავლეთი მისადგომების დაცვა გაჭირდებოდა¹.

ტარჩუ(ლი) – ლიპარტიანის სასახლე და კარის ეკლესია. XVI ს-ის დასასრულსა და XVII ს-ის I მესამედში სალიპარტიანოს აღმოსავლეთი საზღვარი მდ. ცხენისწყლამდე ვრცელდებოდა და ხუნწი, ნაგვაზაუ, ბონბოთი და კვაუთი მის შემადგენლობაში შედიოდა.

XVII ს-ში სალიპარტიანოს ცენტრი უნდა ყოფილიყო ნაქალაქევში ან მის მახლობლად, **ტარჩულად** სახელდებულ პუნქტში. 1646 წლით დათარიღებულ მარტვილის ღვთისმშობლის ხატს წარწერაში აღნიშნულია, რომ გარდაცვლილი მეუღლის, ნესტან-დარეჯანის სულის საოხად თვალ-მარგალიტით შემკობილი ხატი ოდიშის მთავარ ლევან II დადიანს (1611-1657 წწ.) დაუსვენებია ლიპარტიანის სასახლესა ტარჩულს² და მისთვის აღაპიც დაუწესებია: „დადიანმან: პატრონმან ლევან: ვიგულსმოდგინეთ: და: მოვაჭედინეთ: ხატი: ესე: სახისა: თქვენისა: და: შევამკევით: თვალითა: და: მარგალიტითა: და: დავასვენეთ: ტარჩულს: ლიპარტიანის სასახლესა: კარის: კლესიასა“³.

მხარეთმცოდნე გ. ელიავა „აბელათის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე ნასახლარი ადგილის სახელწოდებად მიუთითებს „ტარჩუს“⁴. 1971 წელს გამოცემულ სამხარეთმცოდნეო ნაშრომში მკვლევარი სოფლის ცენტრის მახლობლად, მარსილის ველზე, ბანძა-აბელათს შორის, ტარჩენის ნაპირას მიუთითებს ამ ადგილს და შენიშნავს, რომ „ხალხის გადმოცემით აქ დადიანთა ღიდებული ციხე და სასახლე ყოფილა წინათ“⁵. ტარჩუ სწორედ იმ სასახლისა და ციხის ადგილი უნდა იყოს, რაც ერთ ისტორიულ წყაროში მარსილის სასახლის სახელითაა დამოწმებული. იგი გვიან შუა საუკუნეებში სალიპარტიანოს ცენტრი და მისი მთავარი სარეზიდენციო კერა უნდა ყოფილიყო⁶.

სახელწოდება უკავშირდება პატარა მდინარის სახელს – **ტარჩენს**, რაც ჩამოედინება აბელათის აღმოსავლეთ ნაწილში. ქმნის სამი მდგენელი: ნოლა, ისქია და არჯანია. სათავეს იღებს ნახუნუში, საიდანაც გაედინება აბელათ-ნაქალაქევში და მარჯვნიდან შეერთვის აბაშას, ბანძა-ნაქალაქევის საზღვარზე. მდინარის ორივე ნაპირზე მდებარე ჭალები **ტარჩენჭა/ას/ტარჩენჭაეს/ჭაეს** სახელითაა ცნობილი. ტარჩენჭაიასა და მდ. აბაშას შუა არის მარსი(ლ)ის ფართო ვაკე, 500-მდე ჰა. მარსილი

¹ **მურღულია ნ.**, ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა IV-VI საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალებისა და ისტორიული წყაროების მიხედვით). ნაშრომი შესრულებულია არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, 2012, 155.

² **თაყაიშვილი ე.**, მარტვილის მონასტერი, თბ., 1993, 17, 54-57; **ჯღარკავა შ.**, სალიპარტიანოს ისტორიიდან. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, №6, თბ., 1970, 78.

³ **ელიავა გ.**, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმთა, 1977: 94.

⁴ **ელიავა გ.**, აბაშისა და ტეხურის ხეობების..., 38.

⁵ **ელიავა გ.**, აბაშისა და ტეხურის ხეობების..., 38.

საზიაროა ლემიქავესა, ლექაჯაიესა, ჯოლეესა, ბანძასა და სხვ. სოფლებს შორის¹. პუნქტი მარსელის სახელწოდებით დატანილია არქანჯელო ლამბერტის მიერ შედგენილ რუკაზე, ახლანდელ აბედათის ტერიტორიაზე (იხ. ქვემოთ).

Igor Kekelia

Doctor of History

**FOR THE HISTORY OF THE ROADS AND DEFENSIVE STRUCTURES IN THE
ABASHI VALLEY
RESUME**

Roads, intersections, and road structures played a pivotal role in the socio-economic and political life of Egrisi (Lazeti) during ancient and feudal times. The analysis of archaeological and written sources allows for a discussion of this group of material culture monuments. Concrete historical data about road construction might not always be preserved in historical sources. In such cases, it becomes crucial to consider folk tales. Additionally, toponyms, or geographical names, can offer valuable insights into issues related to land routes.

This study delves into the history of old roads and road structures in the Abasha Valley (historically known as "Chkondidi country" or Salipartiano). It relies on the analysis of material culture monuments, historical sources, and toponymic data.

¹ ცხადაია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, V, მარტვილის რაიონი (სამხრეთი ნაწილი), თბ., 2010, 145, 154.

უღუმბოს ისტორიისათვის

ნასოფლარი უღუმბო ალის სახელწოდებით ცნობილ ხეობაში მდებარეობს. ამ ხეობას ალის წყალი, ანუ ალის ფრონე ქმნის. ალის წყალი ლიხის ქედიდან გამოდის, სამხრეთით მოედინება და ვახუშტის მიხედვით, მდ. სურამის წყალს ანუ სურამის ფრონეს ერთვის აგარასთან. გზადაგზა ალის წყალს მცირე მდინარეები ერთვის, რომლებიც თავის მხრივ პატარა ხეობებსა და ხეკებს ქმნიან. ერთ-ერთი ასეთი ხეობა (ხევი), ვახუშტის მიხედვით, ჭერათხევის ხევაა. დღეს ჭერათხევში მთელ ალის წყალს და ხეობას მოიაზრებენ. ვახუშტის მიხედვით კი, ალის ციხის ზევით, ალის წყალს დასავლეთის მხრიდან ერთვის ჭერათხევის ხევი, რომლის სათავეშიც მდებარეობს ნასოფლარი უღუმბო.

უღუმბოზე ქართლიდან იმერეთში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გადასასვლელ გზა გადის. საერთოდ ლიხის ქედზე ქართლიდან იმერეთში რამდენიმე, ისტორიულად ცნობილი უღელტეხილი - გადასასვლელია. ამ გადასასვლელი გზებიდან ორი - ჯვარ-კორტოხისა და დედაბერასი ალის ფრონეს ხეობაშია.

ალის ფრონეს ხეობიდან იმერეთისკენ მიმავალი გზა მდინარეს მიუყვებოდა ღინების საპირისპიროდ და ჯვარ-კორტოხის გადასასვლელით კორბოულში შედიოდა. აქედან გზა ერთის მხრით საჩხერეზე, ხოლო მეორეს მხრით სვერზე მიდიოდა.

მეორე გზა ასევე მდინარეს აუყვებოდა, ალის ციხის შემდეგ მარცხნივ გადაუხვევდა და ვახუშტისეულ ჭერათხევს მიუყვებოდა. შევიდოდა უღუმბაში, აქედან კი შემდეგი მარშრუტით: უღუმბა - დედაბერა - ღოდორა - ლიჩი - ნადაბური - ციცქიური - ლაშე, შესაძლებელია შორაპანში მოხვედრა. აქვე მოდიოდა ჯვარ-კორტოხის გზაც.

ქართლიდან ლიხთ-იმერეთში გადასასვლელად ორივე გზით სარგებლობა არამარტო ალიდან შეიძლებოდა, არამედ წალვლის საშუალებითაც იყო მოსახერხებელი. ეს გზა აბისზე გამოივლიდა, შევიდოდა წალვლში, აქედან კი ბობოკინითა და ამავე სახელწოდების ღელით შედიოდა ალის ფრონეს ხეობაში. შემდეგ კი, სურვილისამებრ, ან უღუმბო-დედაბერას, ან ჯვარ-კორტოხის გზებით შეიძლებოდა სარგებლობა.

უღუმბოს გზით, რომ ხშირად სარგებლობდნენ, ამაზე უნდა მიგვანიშნებდეს ერთი ხალხური ლექსიც:

„უღუმბის ქედსა გადმოვსდექ, სევდა ავყარე გულისო,

დავხედე ქართლის სირონსა ღვთისაგან დასახულისა...“

უღუმბოს გზა, რომ ინტენსიურად გამოიყენებოდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ურთიერთობაში, ამაზე უნდა მიგვანიშნებს VI ს-ის შუა ხანებში ასურელ მამათა ერთ-ერთი წარმომადგენლის - მიქაელ უღუმბოელის აქ დამკვიდრებაც.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სახელწოდება უღუმბო მომდინარეობს ოლიმპოდან, რომელიც, უმაღლესი მთის მასივია საბერძნეთში, ეგეოსის ზღვის თერმეოკოსის (თესალონიკის) ყურის ნაპირთან. ძველი ბერძნული მითოლოგიის, ჰომეროსისა და სხვა ძველ მწერალთა ნაწარმოებების მიხედვით, ოლიმპო ღმერთების სამყოფელი ადგილია. ოლიმპოს ღმერთების საკრებულოსაც უწოდებენ, ხოლო ღმერთს ოლიმპოელს.

მკვლევართა აზრით, ბერძნული ოლიმპოდან უნდა მიეღო სახელწოდება უღუმბო მთას და ერთ-ერთ მონასტერს მცირე აზიაში, ისტორიულ ბითვინიაში (ამჟამად თურქეთის ფარგლებში),

სადაც შუა საუკუნეებში გაცხოველებული სამონასტრო ცხოვრება მიმდინარეობდა. ქართველი მოღვაწეები ოლიმპოს მთაზე IX საუკუნეში მივიდნენ და XI საუკუნემდე მრავლად იყვნენ აქ.

ბერძნულ ოლიმპოს უკავშირებენ შიდა ქართლში არსებულ ულუმბოსაც.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ულუმბო მცენარის სახელწოდებაც არის. მას განმარტავენ, როგორც უცხო სუნელს. წარმოადგენს ერთწლოვან ბალახოვან მცენარეს. მიაკუთვნებენ პარკოსანთა ოჯახს. აქვს სწორმდგომი, განტოტვილი ღერო, სამფოთლოაკიანი ფოთოლი, სფეროსებრი მტევანი ყვავილელი, ცისფერი ან ღია ლურჯი ყვავილი. ნაყოფი პარკია. იგი გავრცელებას ჰპოვებს კავკასიაშიც. გვხვდება სარეველა მცენარედ, ხშირად მოჰყავთ ბოსტნებშიც. მის გამხმარ ნაყოფს სხვადასხვა კერძის საკმაზ-სანელებლად იყენებენ.¹

ულუმბოს გავრცელება დასტურდება საქართველოშიც. გურიაში და იმერეთში იგი ცნობილია როგორც სუნელი ან უცხო სუნელი, ქვემო იმერეთში ხმელი სუნელი, აჭარაში, როგორც სურნელი ბალახი, სამეგრელოში - უცხო სუნელი.²

ულუმბო, საქართველოს უძველესი სოფელი, როგორც უკვე ითქვა, მჭიდროდ არის დაკავშირებული საქართველოში მოღვაწე ერთ-ერთი ცამეტი ასურელი მამის - მიქაელის სახელთან. სოფლის სახელწოდებიდან გამომდინარე, იგი მიქაელ ულუმბოელის სახელით არის ცნობილი.

ასურელი მამები VI საუკუნეში სირიიდან მოვიდნენ საქართველოში. მათი საქართველოში მოღვაწეობის მიზანი ქრისტიანული რელიგიის დაცვა - განმტკიცება იყო. საქართველოში ასურელი მამების წამოსვლის მოთავე და ხელმძღვანელი იოანე ზედაზნელი ყოფილა. პირველად VI ს-ის I ნახევარში ქალაქ ანტიოქიიდან დავით გარეჯელი მოსულა. შემდეგ VI საუკუნის შუა ხანებში, იოანე ზედაზნელი თავისი მოწაფეების თანხლებით, და ბოლოს, 70 - იან წლებში კი აბიბოს ნეკრესელი.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ასურელ მამებზე ერთმანეთისგან განსხვავებული შეხედულებებია გამოთქმული მათი სარწმუნოებრივ მიმართულების, ქართლში მოსვლის, ეთნიკურ წარმომავლობისა და დედაენის შესახებ.

უკანასკნელ პერიოდში დამკვიდრებულია მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ასურელი მამები სარწმუნოებრივი მიმართულების თვალსაზრისით, დიოფიზიტი ქრისტიანები არიან. აგრეთვე, ანგარიშგასაწევი გახდა მათი ქართლში შემოსვლის ჯუანშერისა და ვახუშტის ქრონოლოგია. ორივე ავტორი მიიჩნევს, რომ ასურელი მამები ქართლში ფარსმან მეექვსის მეფობის პერიოდში - 542 – 557 წლებში მოვიდნენ.

შეიცვალა შეხედულებები სირიელ მამათა, როგორც ქართული წარმომავლობის, ისე მათი დედაენის შესახებ, რასაც ხელი შეუწყო 1990 წელს სინას მთაზე, წმ. ეკატერინეს მონასტერში ხელნაწერთა ინსტიტუტის ექსპედიციის დროს აღმოჩენილი კრებულის შესწავლამ. კრებულში, რომელსაც მიენიჭა ლიტერი №/Sin-50, გაერთიანებულია ქართული მწერლობის ძეგლები - „მოქცევაი ქართლისაი“ და „ასურელ მამათა ცხოვრების“ წიგნები. სპეციალისტებმა პალეოგრაფიისა და მასში მოცემული რეალიების გათვალისწინებით ხელნაწერი X ს-ის დასაწყისით დაათარილეს.

ხელნაწერში შეტანილია „იოანე ზედაზნელისა და მის მოწაფეთა საქმენი“. იგი რედაქციულად მნიშვნელოვნად განსხვავდება ჩვენამდე მოღწეულ თხზულებებისგან და მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ასურელი მამების ეროვნული კუთვნილებასა და მათ დედაენაზე. ამ საკითხებს ყურადღება მიაქცია პროფ. ზაზა ალექსიძემ.³

¹ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10. 1986, გვ. 140-141

² ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1991, გვ. 67

³ ზ. ალექსიძე, ასურელ მამათა დედაენა და ეთნიკური წარმომავლობა, 2019

ასურელი მამების ეროვნული კუთვნილების შესახებ ახალი და ძველი რედაქციების შეჯერება გვაძლევს იმის მტკიცებას, რომ ისინი წარმოშობით (მშობლებისა და წინაპრების ჩათვლით) არიან სირიიდან, ხოლო იოანე ზედაზნელი ეთნიკურადაც სირიელია. მათი სამეტყველო ენა ქართლში მოსვლისას იყო სირიული - აღნიშნავს ზ. ალექსიძე.

ასურელმა მამებმა სწრაფად შეისწავლეს ქართული ენა, რადგან ღვთისმსახურება ქართლში ქართულ ენაზე აღესრულებოდა და მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს ქვეყნის კულტურული ცხოვრების აღმავლობაში, რასაც თან სდევდა ეროვნული ცნობიერების დამკვიდრება და განმტკიცება.

ასეთი მნიშვნელობის კულტურულ-ისტორიულ საქმიანობაში მოკრძალებული წვლილი მიუძღვის მიქაელ ულუმბოელს, რომელიც აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს საზღვარზე, სოფ. ულუმბოში მოღვაწეობდა და თანაბრად ჰყენდა მადლს ორივე საქართველოს.

მართალია, მიქაელ ულუმბოელის ცხოვრების ამსახველი თხზულება შემონახული არ არის, მაგრამ იმ მწირი საისტორიო მასალებიდანაც კარგად ჩანს ის განუზომელი ღვაწლი, რაც მან ქრისტიანობის განმტკიცებას დასდო ქართლში.

გობრონ (მიხეილ) საბინინი აღნიშნავს, რომელ ასურელ მამათა ცხოვრებამაც ვერ მოაღწია ჩვენამდე, „...ვითარ უწყით იყვნენ მოწაფენი წმიდა იოანესი“.

გობრონ საბინინი მათ შესახებ აღნიშნავს: „ოდეს ებრძანა წმ. იოანეს ღუთისმშობლის მიერ, წარგზავნა მოწაფეთა თვისთა საქადაგოთ, მაშინ მოუწოდა ივინი და შემდეგ გამოცხადებისა მათ და ბრძანებისა ღუთისასა, მიუმცნო მათ მცნება და სწავლა, რომელითა განამტკიცნა ივინი და განუტევა საქადაგოთ... წმინდა მამა პიროს, მიხაილ, თადეოზ და ისიდორე წარვიდნენ ქართლს და მოვლეს იგი ქადაგებითა, არამედ ზენონ და სტეფანე წარვიდნენ კახეთს და მოვლეს იგი ქადაგებითა ღუთისათა. ამათ წმინდა მამათა სრულიად განავრცეს სარწმუნეობა ქრისტესი და სრულიად მოსპეს უსჯულოებაი და დაშრიტეს ცეცხლის მსახურება“.¹

იგივე მიხეილ საბინინი მიქაელის შესახებ წერს: „წმინდა მამა მიქაელ დაუძინებელი მუშაკი და დიდებული მოღვაწე ყანისა ქრისტესისა. შემდეგ განტევიებისა, წარვლო მთა ზემო ქართლისა... აღაშენა მონასტერი თვისი მოახლო ულუმბისა აღის წყალსა ზედა. რომელსა შინა დაიდვა მრავალ მოღვაწე გუამი მისი“.²

მიქაელ ულუმბოელის ღვაწლი საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის განმტკიცების საქმეში ყოველთვის იპყრობდა ყურადღებას. XVIII საუკუნის საეკლესიო მოღვაწე ნიკოლოზ ტფილელი მის შესახებ წერდა:

„გნატრი ულუმბას, დიდ ძალსა მეუნჯესა,

უათა სპეკალთა, ოქროთა უძვირესსა.

მიხაილის გუამი, ღარნაკსა ოფლვილუაწლელსა

ქართველ მფარველად, მუნ მყოფსა აწ რომელნ

ნიშთ მრავალ - შექმნმანი, აღისუფევა ზეციდ“.³

ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს: „ამ ხევს (ჭერათხევის - ხევი - თ.ლ.) ზეით არს მონასტერი ულუმბას, უგუმბათო, დიდი, დიდშენი, მიქელ „იგ(13) მამათაგანის ქმნული, და დაფლული არის მიქელ მუნვე“.⁴

მიქაელის ულუმბოში დამკვიდრებით, VI ს - ის შუა წლებიდან სოფელი ულუმბო ქრისტიანული რელიგიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი ხდება შიდა ქართლის უკიდურეს

¹ მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, 1882, გვ.301

² იქვე, გვ. 302

³ იქვე

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღერა სამეფოსა საქართველოსა, ქ-ის ც- ა, IV, 1973, გვ.377

დასავლეთში, აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს საზღვარზე. მიქაელ ულუმბოელის სახელთან არის დაკავშირებული აქ მარიამ ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიისა და სამონასტრო ცხოვრების დამკვიდრება.

ულუმბოს ეკლესიამ სხვადასხვა დროს განიცადა ნგრევა და ჩვენამდე, ცხადია, პირვანდელი სახით არ მოუღწევია. მიქაელ ულუმბოელის თანადროული ეკლესიის აქ თითქმის აღარაფერი არის, რაც კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ეკლესიამ მძიმე ქარტყილები გამოიარა VI საუკუნიდან XIX საუკუნემდე.

საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით შესაძლებელია გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ ეკლესიას, სულ მცირე ოთხჯერ მაინც უნდა განეცადა ნგრევა და ოთხჯერვე იქნა აღდგენილი. ამასთან, იცვლებოდა მისი პირვანდელი სახეც.

ულუმბოს მონასტერმა, ვფიქრობთ, საქართველოში არაბების ბატონობის პერიოდში განიცადა პირველად ნგრევა. ეს უნდა მომხდარიყო IX საუკუნის შუა წლებში, რასაც წინ უსწრებდა შემდეგი მოვლენები:

VIII-IX საუკუნეთა მიჯნაზე წარმოიქმნა ქართული სამეფო-სამთავროები, რომელთა შორის დაიწყო ბრძოლა პირველობისათვის. ამ პროცესში ჩართული იყო თბილისის საამიროც. ამ დროს უკვე მკვეთრად იყო შეცვლილი თბილისის ამირას დამოკიდებულება სახალიფო ცენტრისადმი. იგი თანდათან ემიჯნებოდა მას და დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა. ცხადია ამას ვერ ურიგდებოდნენ არაბი ხალიფები.

IX საუკუნის 40-50-იან წლებში თბილისის ამირა საჰაკი ხალიფას განუდგა. ხალიფამ მის დასასჯელად 853 წელს ბულა თურქი გამოავზავნა დიდი ლაშქრით. ბულა თურქმა საჰაკი მის მომხრე ადგილობრივ დიდებულებთან ერთად დაამარცხა. 5 აგვისტოს აიღო თბილისი, მთლიანად გადაწვა და დიდძალი მოსახლეობა გაჟლიტა. თვით საჰაკიც სიკვდილით დასაჯა.

საჰაკის დასახმარებლად დასავლეთ საქართველოდან გადმოვიდა აფხაზთა მეფე თევდოსი, რომელიც ალის ხეობაში ნაბახტევთან ახლოს კვერცხობში დადგა. ბულა თურქმა თევდოსის წინააღმდეგ თავისი სპასალარი ზირაქი და აშოტ კურაპალატის ძე - ბაგრატ გაავზავნა.

26 აგვისტოს ქართველთა ლაშქარი არაბებთან დამარცხდა. თევდოსი იძულებული გახდა, დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო. „და თევდოსი, მეფე აფხაზთა, გადმოვიდა წინააღმდგომად მისა და დადგა კუერცხობს. ხოლო ბულა, ვითარცა ცნა, წარავლინა ზირაქ, სპასალარი თვისი, და ბაგრატ, ძე აშოტ კურაპალატისა: შეიბნეს და გააქცივნეს აფხაზნი, და მოსწყდა სიმრავლე ურიცხვი. და თევდოსი მეფე წარვიდა მეოტი გზასა დვალეთისასა“.¹

„მატიანე ქართლისაის“ მოტანილ ცნობას თითქმის უცვლელად იმეორებს ვახუშტი ბატონიშვილი, თუმცა ბრძოლის ადგილს არ უთითებს: „...გამოვიდა თეოდოსე მეფე აფხაზთა ბრძოლად, ხოლო ბულამ წარავლინა სპასალარი თვისი ზირაქი და ბაგრატ მეფე; შეიბნენ აოტეს თეოდოსე მეფე და ივლტოდა დვალეთის გზით“.²

სხვა შემთხვევაში ვახუშტი ბატონიშვილი ბრძოლის ადგილს უთითებს: „ესევე ეწყო ბაგრატ მეფეს, ცოლის ძმასა თვისსა, და ბულა თურქს კვერცხობს სპითა თვისითა“ და „შემდგომად ლტოლვილმან გარდმოვლო დვალეთი და მოვიდა აფხაზეთს“.³

ყურადღებას იქცევს „გზასა დვალეთისასა“, რომლითაც მემატიანეთა მიხედვით, კვერცხობთან დამარცხებული თევდოსი ბრუნდება დასავლეთ საქართველოში.

„გზასა დვალეთისას“ იცნობს ქართული საისტორიო მწერლობა (ლეონტი მროველი და სხვები), მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, მემატიანეთა ცნობა კვერცხობთან დამარცხებული

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, 1955. გვ. 256

² ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, თბ.1973, გვ. 130

³ იქვე, გვ.797

თეოდოსის დასავლეთ საქართველოში დვალეთის გზით დაბრუნების შესახებ, ვფიქრობთ, სინამდვილეს მოკლებული უნდა იყოს.

ჯერ ერთი, ბრძოლის ადგილიდან დვალეთის გზა საკმაოდ დაშორებულია და ასეთ გზას დამარცხებული თეოდოსი არა გვგონია, რომ აირჩევდა უკან დასაბრუნებლად. მეორეც, დასავლეთ საქართველოში კვერცხობიდან უმოკლესი გადასავლელი გზები სწორედ მის სიახლოვეს, ალის ხეობიდან გადის. ამიტომ ვფიქრობთ, უპირატესობაც ალის ხეობის გზებისთვის უნდა მიენიჭებია კვერცხობაში დამარცხებულ თევდოსს.

მართლაც, თუ ქართლის ცხოვრების ხელნაწერები „გზასა დვალეთისაზე“ საუბრობენ, მარიამ დედოფლისეულ ქართლის ცხოვრების ხელნაწერში მითითებულია, რომ დამარცხებული თევდოსი დასავლეთ საქართველოში „...წარიდა მეოტი გზასა დასავლისასა“. ვფიქრობთ, ხელნაწერი სწორად გადმოგვცემს შექმნილ მდგომარეობას. სახელწოდებითაც და შინაარსითაც ეს გზა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელ გზაზე მიგვანიშნებს და ლიხის ქედზე გადის. მეორეც, ეს გზა იქვეა, ახლოსაა ბრძოლის ადგილიდან. ამიტომ უპირატესობას ქართლის ცხოვრების მარიამ დედოფლისეულ ხელნაწერის ამ ცნობას უნდა მივანიჭოთ. ქართლის ცხოვრების გადამწერთა დაშვებული შეცდომა მარიამ დედოფლისეულ ხელნაწერში გასწორებულია.

საინტერესოა „გზასა დასავლისას“ რომელი მონაკვეთით უნდა ესარგებლა დამარცხებულ თევდოსს?

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, აღმოსავლეთ საქართველოდან დასავლეთ საქართველოში ლიხის ქედზე რამდენიმე უღელტეხილი-გადასავლელია ცნობილი. პირობითად მათ შეიძლება ვუწოდოთ ქვიშხეთის, სურამისა და ალის გადასასვლელები. ნიკო ბერძენიშვილი 853 წელს კვერცხობის ბრძოლასთან დაკავშირებით წერს, რომ „...არ ჩანს: „გზა დასავლისა“ ერთი გარკვეული გზის სახელი იყო, თუ ლიხითქითს მიმავალ ყოველ გზის შესახებ ითქმოდა“.¹

უნდა გამოვთქვათ მოკრძალებული ვარაუდი, რომ „გზა დასავლისაი“ „ლიხითქითს მიმავალი ყოველი გზის“ საერთო სახელწოდება უნდა იყოს. იგი თანაბრად უნდა ითქმოდეს ქვიშხეთის, სურამისა და ალის გადასასვლელებზე.

როგორც ითქვა, ალიდან დასავლეთისკენ ორი მიმართულებით მიემართებოდა გზა, ერთი ულუმბო-დედაბერათი და მეორე - ჯვარ-კორტოხით. ეს უკანასკნელი ბრძოლის ველიდან საკმაოდ დაშორებულია, რაც შეეხება ულუმბოს, იგი იქვეა, ახლოსაა და დამარცხებულ თევდოსსაც „გზა დასავლისაის“ ამ მონაკვეთით უნდა ესარგებლა.

დამარცხებული და „მეოტი“ თევდოსი უკან იხევს, შედის ხეობაში და პირველსავე გადასასვლელით მიდის დასავლეთ საქართველოში. არ გამოვრიცხავთ, რომ მტერი დაედევნებოდა დამარცხებულ თევდოსს და გარკვეულ მანძილზეც გაჰყვებოდა.

როგორც ჩანს, ულუმბოს მონასტერი ამ დროს უნდა იაგარქმნილიყო და სამონასტრო ცხოვრებაც დროებით შეწყვეტილიყო.

მოსაზრების სასარგებლოდ უნდა ლაპარაკობდეს აქ XX საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოს ნანახი ლაპიდარული წარწერა. აღმოსავლეთის ფასადზე, XIX საუკუნის სარკმლის ქვემოთ, აღმოჩნდა ძველი ეკლესიის თაღოვანი სარკმელი, რომლის სიახლოვესაც, ქვემოთ გამოჩნდა წარწერა.

ულუმბის ეპიგრაფიკული ძეგლი ავსებს ულუმბოს მონასტრის ცხოვრების სურათს. წარწერა გიორგი მეფის ქება-დიდებას გამოხატავს და ასე იკითხება: „ქრისტე აღიდე შენ მიერ დამყარებული შენ მიერ გვირგვინოსანი სამოთხველად ცამდე ამაღლებული ოვძლეველი გიორგი მეფეც ყოვლისავე აღმოსავლისავე ...”

¹ ნ.ბერძენიშვილი, გზები რუსთაველის ეპოქაში, 1965, გვ.30

წარწერა XI საუკუნის პირველ ათეულით თარიღდება და გიორგი I - ზეა საუბარი.¹

უნდა შევნიშნოთ, რომ წარწერას არ იცნობენ XIX საუკუნის ქართველი ისტორიკოსები დიმიტრი ბაქრაძე, თედო ჟორდანიძე და სხვები. წინააღმდეგ შემთხვევაში, წარწერა აუცილებლად მოხვდებოდა რომელიმე მათგანის ინტერესის სფეროში. უფრო მეტიც, მას არ იცნობს ისტორიკოსი გიორგი ბოჭორიძე, რომელმაც XX ს-ის 20-30-იან წლებში მოინახულა იგი და საკმაოდ დეტალური აღწერა მოგვცა.²

წარწერა ვარაუდის საშუალებას გვაძლევს, ვიფიქროთ, რომ ულუმბის მონასტრისა და აქ შეწყვეტილი სამონასტრო ცხოვრების აღდგენა XI ს-ის პირველ მეოთხედში უნდა მომხდარიყო.

ულუმბოს მონასტრის მეორედ განადგურება ამავე საუკუნის 60 - იან წლებში უნდა მომხდარიყო. ეს ის პერიოდია, როცა ქვეყანას თურქ-სელჩუკები შემოესიენ და მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა რეგიონი და მისი მოსახლეობა. ცნობილი ფაქტია, რომ მტერი 1068 წელს ალის ხეობით გადავიდა დასავლეთ საქართველოში და სვერის ციხემდე მივიდა. მან გზად ყველაფერი მოაოხრა. ამასთან დაკავშირებით „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „...და იწყო ოხრებად და ხოცად კაცისა, და გარდავიდა მარბიელი მისი არგუეთს. მიუწიეს და დარბიეს ვიდრე სუერის ციხემდე. და მოისრა ურიცხვი სული ქრისტიანეთა და ტყუე იქმნა; და იქმნა საბაგელ ქუეყანა ქართლისა სახილველად კაცთა: მოოხრდეს ყოველნი ეკლესიანი და სიმრავლითა მძორისათა არღარა დაედგომოდეს ქუეყანასა თუალნი... და სისხლის მწვიმელი ღრუბელი აღმოსავლეთით მოეფინა ქართლსა ზედა; და იქმნა ღამე უკუნი, ვითარცა ნათელი დღისა. და იყო ხილვა მისი სამინელი და შესაძრწუნებელი, და არე-არე სისხლის წვიმა ეხილვა კაცთა“.³

„დიდი თურქობის“ დროს (XI-საუკუნის 80-იანი წლები) რეგიონი მოსახლეობისაგან თითქმის მთლიანად დაცლილი ჩანს. დავითის ისტორიკოსი წერს: „რამეთუ მეფე იქმნა რა დავით, მოოხრებულ იყო ქართლი და თვინიერ ციხეთა სადამე არა სადა იყო კაცი სოფელსა შინა, არცარა შენებულობა“.⁴

არ გამოვრიცხავთ იმას, რომ ალის ხეობაში შექმნილი მძიმე მდგომარეობა ულუმბოს მონასტერზეც ასახულიყო. ამ შემთხვევაშიც ულუმბოზე დასავლეთ საქართველოსკენ მიმავალ გზას უნდა ეთამაშა გადამწყვეტი როლი.

მდგომარეობა საგრძნობლად შეიცვალა და აღმავლობის გზით წავიდა დავითის სამეფო ტახტზე ასვლის შემდეგ. ეს მდგომარეობა შენარჩუნებული იქნა XII საუკუნის განმავლობაში და გაგრძელდა XIII საუკუნის 30-იან წლებამდე. განსაკუთრებით უნდა გამოვეყენოთ თამარის მეფობის პერიოდი, როცა ქვეყანამ განვითარების უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია. ქვეყნის დაწინაურებამ მისი ისტორიული რეგიონების განვითარებას, ამ რეგიონების ცალკეული ნაწილების დაწინაურებას შეუწყო ხელი. ასეთი სურათი იკითხება ისტორიულ შიდა ქართლში და მის უკიდურეს დასავლეთით მდებარე ხაშურის რეგიონში.

ხაშურის რეგიონის დაწინაურება, უპირველეს ყოვლისა, იგრძნობოდა ჯერ კიდევ მანამდე არსებული საგზაო ინფრასტრუქტურის განვითარებაში. ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ვისაც დასავლეთ საქართველოთგან აღმოსავლეთში მოკლე გზით და პირდაპირა ჰსურდა გადმოსვლა, მას უნდა გადმოეწყო ლიხის მთა... ზამთარში აქ თუმცა ხშირად დიდი თოვლი იცის ხოლმე, მაგრამ თუ აღამიანს ეჩქარებოდა, ამ გზას მაინც ვერ აუქცევდა“.⁵

¹ ტ. კიპაროძე, ულუმბის ძეგლის შესწავლისათვის, „ძეგლის მეგობარი“, 1974, №35, გვ.43

² გ. ბოჭორიძე, ქართლის ეკლესია-მონასტრები და სიძველეები, თბ.2011, გვ.223-225

³ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 309

⁴ იქვე, გვ. 324

⁵ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ.2, თბ. 2015, გვ. 7

ამ პერიოდში კვლავ მოქმედებს და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ულუმბოზე გამავალი გზა. მასზე თამამად შეიძლება, გავავრცელოთ ივ. ჯავახიშვილის სიტყვები. აღნიშნული გზა მართლაც უმოკლესი და ამავე დროს ადვილი გადასალახიც არის.

ქვეყნის აღორძინება მნიშვნელოვნად განაპირობებდა სასულიერო ცხოვრების აღმავლობას. აშენდა არაერთი ეკლესია და მონასტერი. ძველ სამონასტრო კერებში სასულიერო ცხოვრება წინანდელთან შედარებით აღმავლობით გამოირჩევა. ასეთივე მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო ულუმბოს მონასტერში, რომელიც აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს გზასაყარზე მდებარეობდა და გავლენა მის სამოქმედო რეგიონზე საგრძნობი იყო. სამოქმედო რეგიონი კი მოიცავდა ლიხის ქედის როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის მთისწინეთს. იგი რეგიონის ერთ-ერთ მთავარ სალოცავად გადაიქცა.

ამ დროს სალოცავი სამეფო კარის მიერ გაბედიძე-ამირეჯიბების ცნობილი გვარის მფლობელობაშია გადაცემული. XIII - XIV საუკუნეებში ალის ფრონეს ხეობაში ჩამოყალიბდა მათი დიდი ფეოდალური სამფლობელო, რომელიც საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას მოიცავდა - ალის ფრონე და მისი მომიჯნავე ადგილები, ფცის ფრონესა და დვანის ფრონეს გარკვეული ნაწილს. ამ გვარმა საქართველოს ისტორიაში სათავე დაუდო ამირეჯიბების ცნობილ ფეოდალურ საგვარეულოს. ამირეჯიბი თავდაპირველად საქართველოს სამეფო კარზე ერთ-ერთი მაღალი თანამდებობა იყო, რომელიც შემდგომ გვარად იქცა.

ულუმბისა და მისი მონასტრის ისტორია XIII საუკუნიდან (შესაძლებელია ადრეული საუკუნეებიდანაც - თ.ლ.) მოყოლებული, ვიდრე XX საუკუნემდე მჭიდროდ არის დაკავშირებული გაბელიძე - ამირეჯიბთა საგვარეულოსთან.

ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, აბაშიძეს, ფალავანდიშვილს და ამირეჯიბს „...ერთობასა შინა აქუნდათ მამულნი იმერეთს და ქართლსა შინა, და შემდგომად განყოფისა სამეფოსა, ერთი ძმა იქით და ერთი აქათ დაშთენ, ვითარცა აჩენს მამულნი და სიგელნი მათი“.¹

ამრიგად, ვახუშტის თანახმად, საქართველოს ერთიანობის პერიოდში ამირეჯიბები მამულებს ფლობენ როგორც ქართლში, ასევე, იმერეთში. მათი მამულები ლიხის ქედს ემიჯნება.

გაბელიძე-ამირეჯიბების შესახებ საინტერესო მონაცემებს გვხვდებით თავად მათი ხელიდან გამოსულ საბუთებში. ეს უმთავრესად ითქმის ქუცნა ამირეჯიბის „დაწერილზე“ ულუმბის ღმრთისმშობლისადმი, რომელსაც მკვლევარები 1407-1410 წლებით ათარიღებენ.²

მკვლევარები მიუთითებენ საბუთის შედგენილობის თავისებურებაზე და წერენ: „აქ აღრიცხულია ულუმბის ღმრთისმშობლის მონასტრისათვის ამირეჯიბთა მიერ გაწეული ღვაწლი ქრონოლოგიურად სხვადასხვა მონაკვეთში, რაც, უეჭველია, თავის დროზე სათანადო ცალკეული აქტებით იყო გაფორმებული. ამდენად, საბუთი გარეგნულად ტოვებს ერთ თემაზე გაერთიანებულ კრებულის შთაბეჭდილებას“.³

ისტორიკოსი გ. ოთხმეზური მიუთითებს: „ტექსტში ქრონოგიული თამნიმდევრობა არაა დაცული და XV საუკუნის I მესამედის ამბების თხრობაში შიგადაშიგ ჩართულია ცნობები ამავე საუკუნის 50 – 80 - იანი წლების და XVI საუკუნის II მეოთხედის საბუთებიდან“.⁴

„დაწერილის“ ავტორი ქუცნა ამირეჯიბი, თემურ-ლენგისგან აოხრებული ულუმბოს მონასტრის მშენებელია. იგი მოგვითხრობს მის წინაპრებზე, იმ დამსახურებაზე, რაც მათ მიუძღვოდათ ქვეყნის წინაშე. „დაწერილში“ არის ქუცნას შემდეგდროინდელი ჩანართებიც.

„დაწერილის“ მიხედვით, ამირეჯიბების წინაპრები, - გაბელაძეები, - XIII საუკუნის 20-30 წლებში განვითარებული მოვლენების დროს გვხვდება. ამ დროს ისინი უკვე საკმაოდ დიდ

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ.34

² ქართული ისტორიული საბუთები, XIV-XV საუკუნეები, II, თბ. 2013, გვ.92-97

³ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, II, თბ. 2013, გვ. 92

⁴ გ. ოთხმეზური, ქართული ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან, ამირეჯიბები, თბ.2009, გვ.11.

ტერიტორიას ფლობენ, მათი მთავარი სალოცავია ულუმბო. ამასთან დაწინაურებულები ჩანან სამეფო კარზე. „დაწერილის“ თანახმად, რუსუდან მეფემ ამირეჯიბების პაპა - ქურციკ გაბელაძე უწინამძღვრა ქართველთა ლაშქარს სპარსელების წინააღმდეგ, რომლებიც ცნობილი ჯალალ-ედ-დინის ხელმძღვანელობით ცდილობდნენ საქართველოს დაპყრობას. ცნობილია, რომ ქართველები ჯალალ-ედ-დინთან დამარცხდნენ, მაგრამ „დაწერილის“ ცნობა სხვა ბრძოლაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომელშიც ქართველებს მტერი უძლევეთ და გაუმარჯვიათ.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ქურციკს ბრძოლის დაწყებამდე ულუმბის მონასტრისათვის შეუწირავს სოფელი წალვლი. ქართველებს მტერი უძლევეთ და გაუმარჯვიათ. „შევწირეთ წალვლი ნასყიდი და ნაშთივი მხეიძისაგან. შევსწირეთ, ოდეს წარგვიჩინა თვით და ამისად სპასალარად რუსუდან მეფემან ლაშქარსა სპარსისასა და გაგვემარჯუა. მინდორს შევიბენით და ამოვსწყვიდეთ. მოვართვით დროშა, ნალარა და თავი თვითგან მაღლის სულთნისა. და გვიყო წყალობა და გვიბოძა ჯილდოდ, რაც ვეაჯეთ“.¹

სამეფო კარმა მტერზე გამარჯვები აღსანიშნავად ქურციკ გაბელაძეს ქართლსა და იმერეთში უბოძა სოფლები, მან კი თავის მხრივ შესწირა ულუმბის მონასტერს: „ლომინადისაგან გამოტანებული მზითვეი ბეიის ჩემისათვის - წირქუალი და ზოდი მონასტრისა ჩუენისა მოსახსენებლად და შესაწირავად მსხუერპლისა ჩუენისა ყოვლად წმიდისათვინ, ნაოხარი სოფლები ღოდორა, ლიჩი და გოლისი, უწლევი, ბობოკინი, ბროლოსანი და აძვისი. და რაც გამოსაღები და ბეგარა გაგვეჩინოს, მოძღუართ-მოძრუარსა მიებარებოდეს. თორმეტს საუფლოს დღესა ჟამს გვიწირავდეს საულუმბოს მღუდლით, და კარგადებულს ალაპს გარდაიხდიდეს და დროშაცა შესწირეთ მეხოიშენსა ჩუენსა და თავი მრავალძალსა“.

ამ ამონარიდში ყურადღებას იქცევს ცნობა იმის თაობაზე, რომ ჯალალ-ედ-დინისათვის წართმეული დროშა ულუმბოს მონასტრისათვის, ხოლო თავი მრავალძალის მონასტრისათვის შეუწირავთ.

აღნიშნული შენაწირების არსებობა მრავალძალის მონასტერში დადასტურებულია მოგვიანო ხანის ინფორმაციით. აქვე უნდა შევნიშნოთ რომ ულუმბოს შეწირული ჯალალ-ედ-დინისათვის წართმეული დროშა რაღაც პერიოდში მრავალძალში ხვდება და თავთან ერთად ინახებოდა იქ.

გაზეთმა „ივერია“ 1894 წლის 23-24 თებერვალს, ორ ნომერში (N 42,43) გამოაქვეყნა ვრცელი წერილი „მრავალძალის ეკლესია რაჭაში“, რომელსაც ხელს აწერს „ქართველი ოსებში“ (თედო ჟორდანია)

ავტორი წერს: „როგორც ამბობენ, ოსმალოს ჯარის კაცთაგან არის შემოწირული უწინდელი მათი გამოჩენილი მეომრისა და ჯარისკაცის ვეებერთელა რკინის ქუდი, ჩაფხუტი და ხმალი, რომელსაც უწოდებენ ხვარაზმის ხმალს, აგრეთვე შუბები და სხვა...“ (ხაზი ჩვენია თ.ლ.)

თედო ჟორდანია სათანადო ყურადღებას აქცევს საქართველოში ჯალალ-ედ-დინის შემოსევის საკითხს. მიუთითებს 1230-1231 წელს ბოლნისთან ჯალალ-ედ-დინის მარცხზე და იმოწმებს ამირეჯიბთა სიგელის შესაბამის ადგილს: „შევსწირეთ (ამირეჯიბებმა ულუმბას) წალვლი (სოფელი) ოდეს წარგვიჩინა თვით და ამისად რუსუდან მეფემან ლაშქარსა სპარსისასა და გაგვემარჯვა; მინდორს შევიბენ და ამოვწყვიტეთ: მოვართვით (რუსუდან მეფეს) დროშა და თავი თვითგან მაღლისა სულთნისა (ჯალალ-ედ-დინის) გვიყო წყალობა...“

თ. ჟორდანია წერს: „შემდეგ გუჯარი მოგვითხრობს, რომ ამ ომში ნაშოვი „დროშაც შევსწირეთ მეხოიშენსა ჩვენსა (ე.ი. ულუმბის მონასტრის ღვთისმშობლის ხატს... და თავი (ჯალალ-ედ-დინისა) - „მრავალძალსა“.

¹ ქართული ისტორიული საბითუმის კორპუსი, II, გვ.95

თ. ჟორდანიამ ინახულა მრავალძლის მონასტერი: „გავსინჯე იქაური არქეოლოგიური ნივთები და მათ შორის, სასიხარულოდ, მართლა აღმოჩნდა ის თავი „მაღლის სულთნის“ ჯალალ-ედ-დინისა, რომელიც 1230 წლის ახლო ხანს, შეუწირავს რუსუდან მეფის მხედართმთავარს. მე - XIX საუკუნეს, ჩვენის გადაგვარების დროს, ეს თავი გაუცარცვავთ სამკაულთაგან, თვითონ თავი კუთხეში მიუგდიათ, ხელისგულისოდენა თავისა ჟანგს ამოუჭამია, სხვა - კი დარჩენილა. ჩემს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა! ჩვენ, ქართველებს სიამაყით შეგვიძლია, ქვეყანას მოუთხრათ, რომ ხელთა გვაქვს ნივთიერი ნიშანი ჩვენის მკლავით დამზობისა თვით ჯალალ-ედ-დინის, ამ ქვეყანაში განთქმულ სულტნის, რომელს წინ ძრწოდა ოდესმე მთელი მცირე აზია, თვით მისის თავიდან ქართველთა ძლიერ მკლავით მოგლეჯილი თავი! ბევრს ნიშნავს ეს დღეს უბრალო გაცარცული თავი...“

მრავალძლის თავის ან დროშის ამბავი რო გაიგეს ჩემგან ადგილობრივმა მღვდლებმა, ერთმა კრებულთაგანმა გამომიტანა ტრაპეზიდან მაღალი დროშის ტარი, რომელსაც თავზე შუბილა შერჩენოდა (ნაქსოვები კი შემოედარცვათ) და მითხრა: აი, ამ დროშაზე იტყვიანო, ვითომ იმერლებმა ეს თვითონ შახბასს წაართვესო! ალვისე სიხარულით: რა თქმა უნდა, ეს ის დროშაა, რომელზედაც ზემო ნაჩვენები გუჯარი მოგვითხრობს, რომ ის ამირეჯიბს რუსუდან მეფის სარდალს, თვითონ ჯალალ-ედ-დინისათვის წაურთმევია თავთან ერთად და ულუმბის მონასტრისთვის შეუწირავს. ცხადია, რო შიშინანობის დროს ის დროშა ამირეჯიბებს ულუმბიდან შესანახად მრავალძალში მოუტანიათ და აქ დარჩენილა დღემდის.

ამნაირად, მრავალძალში აღმოვაჩინეთ ორი დიდი ნაშთი ჩვენის ისტორიისა, კულტურისა, ჩვენის დიდებისა...¹

1919-1920 წლებში რაჭაში იმოგზაურა ექვთიმე თაყაიშვილმა, რომელმაც მრავალძალის ეკლესიის სიძველეებში ნახა და აღწერა ნივთები. მათ შორის იყო: „რკინის ჩაფხუტი, მძიმე, დიამეტრი 21 სმ უდრის.

რკინის შუბის პირი, დიდი, პირფართო, მოგრძო ტარიანი, სიგრძე 40 სმ უდრის.

ორი ხმალი, სპარსული ყაიდის, ერთის ქარქაში შემკულია ოქროთი და თვლებით, მეორე ჩვეულებრივია. ვახუშტი ბატონიშვილის აზრით, პირველი შაჰ აბაზის შეწირულია“.²

როგორც ვხედავთ, მრავალძალის სიძველეებში გვხვდება ჯალალ-ედ-დინის ე.წ. თავი (გვირგვინი).

მცირე ხნის შემდეგ, 20-იან წლებში მკვლევარმა გიორგი ბოჭორიძემ მრავალძალის ეკლესიაში დაცულ სიძველეებს შორის კვლავ დააფიქსირა ის ნივთები, რომლებიც ამირეჯიბებმა შესწირეს ჯალალ-ედ-დინზე გამარჯვების აღსანიშნავად.³

XIII ს-ის 30-იანი წლებიდან XIV საუკუნის 80-90-იან წლებამდე გაბელიძეთა შესახებ არაფერი ვიცით. ამ პერიოდიდან ქუცნა ამირეჯიბის სიგელიდან ცნობილი ხდება, რომ იგი (ქუცნა - თ.ლ.) რამდენჯერმე წარგზავნილი იყო ელჩად კონსტანტინეპოლში. ამ დროს მან მთელი რიგი შეწირულობები გაიღო ულუმბის მონასტრისათვის:

„ვიყიდე ქუემო ბრეძა კლიმიჩაძისაგან და შევსწირე პატიოსანსა ულუმბისა ღმრთისმშობელსა და განუჩინე ალაბი ჩემი და ჩემის შვილის რამინისათვის. სალუალაშენი, ჩიხლაძისაგან კუჭაჭისათვის მისყიდული, ახალდაბისათვის მომცა, ვითაცა ახალდაბა კუჭაჭისაგან ჩემი ნასყიდი იყო. მისად სანაცვლოდ ახალდაბა თუმანიშვილსავე მისცა, ძულითგან მათი ყოფილიყო“.⁴

¹ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალები საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, III, თბ.1967, გვ. 588-589

² ე. თაყაიშვილი, თხზულებანი, 4, თბ., 2017, გვ. 315

³ გიორგი ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ. 1994, გვ. 209.

⁴ ქართული ისტორიული საბითუმის კორპუსი, II, გვ. 96

სიგელში ლაპარაკია ქუცნა ამირეჯიბის კონსტანტინეპოლში ელჩობიდან მესამედ მოსვლაზე. ამ ფაქტს ქუცნა ამირეჯიბი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს, რადგან მის ქალიშვილს, საქართველოს დედოფალს, ნათიას შეძენია ძე, - ალექსანდრე, - საქართველოს მომავალი მეფე, ალექსანდრე დიდად წოდებული.

შვილიშვილის შეძენის აღსანიშნავად ქუცნა ამირეჯიბმა ულუმბის მონასტერს შესძინა სოფელი ღოღეთი, აგრეთვე დააწესა ალაპი ნათიასათვის. იგი ამასთან დაკავშირებით სიგელში წერს: „მესამედ რომე მოველ კონსტანტინეპოლით, კახეთით დ(ე)დ(ო)ფ(ა)ლი ნათია ვით უბედოქმნილ იყო და შეეწყალა პ(ა)ტ(იო)ს(ა)ნსა ულუმბისა დ(მრთ)ისმშობელსა და მიეცა ძე. მოუტანა საქონელი ურიცხ(ვი). ჩემდა მოსულამდი ბიძას ჩემს ალუქბარს მიეყიდნა ღოღეთი და შეეწირა ულუმბისა დ(მრთ)ისმშობლისათ(ვ)ს.“

ვიწყინე და არ ვიკადრე განსყიდვა მამულისა. მივეც საქონელი ურიცხ(ვი) და დავიხსენ სოფელი ღოღეთი და არცაღა გამოვსწირე. გ(ა)ნუახლე გუჯარი. ახლავე გ(ა)ნუჩინე ალაპი ერთი დ(ედო)ფლის(ა) ნათიასათვის. აიღებდენ მეხუთედსა მოდსა და ერთსა გუთანს ჩ(უც)ნსა შეინახავდენ. რ(ომელ)იცა გამოვიდოდეს, მოუტანდენ ულუმბას და მოძღუართ-მოძღუარი, რ(ომე)ლსაცა დღეს ამ(ა) სვინაქსარსა შ(ინ)ა ეწეროს, ალაპს გარდაიხდიდეს. ღოღურის მოდისგ(ა)ნ ზოგსა მონაზონს მისცემოდით და მოგზაურს აჭმევდით.”¹

განსაკუთრებით მძიმე აღმოჩნდა საქართველსთვის XIV-XV საუკუნეების მიჯნა, როდესაც თემურ-ლენგის გამანადგურებელმა შემოსევებმა უდიდესი ზიანი მოუტანა ქვეყანას, მის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებას. 1386-1403 წლებში თემურ-ლენგმა 8-ჯერ დალაშქრა საქართველო.

ჟამთააღმწერელი თავის თხზულებას, „ასწლოვან მათიანეს“, ასე ამთავრებს: „და იწყო მთიებმან აღმოჭვირვებად, ხოლო მე ენა ვერ მიძრავს საკვირველისა და საშინელისა თქმა“.²

მეორე ისტორიკოსი, ბერი ეგნატაშვილი, თემურ ლენგის შემოსევების შემდგომ პერიოდზე წერს: „და დაასრულა ლანგ-თემურ მოოხრება ქართლისა და წარვიდა სხვათა ქვეყანისა დაპყრობად... ხოლო ჩუენ აღვწერეთ ყოველივე მოსვლა მისი ქართლად და აოხრება ქართლისა, რომელი არა სადა მოწვენილი არს ქართლსა ზედა ჭირი ესევეითარი, რაოდენი ამან მოაწივა“.³

მემატიანეთა ამ სიტყვებში კარგად ჩანს, ის შედეგები რითაც დასრულდა თემურ-ლენგის შემოსევები. თუ პირველ შემთხვევაში მემატიანე ენას ვერ ძრავს „საკვირველისა და საშინელისა თქმად“, მეორე შემთხვევაში სახეზე გვაქვს „საკვირველისა და საშინელის“ შედეგი - „არა სადა მოწვენილ არს ქართლსა ზედა ჭირი ესევეითარი“, რაც თემურ-ლენგმა „მოაწივა“.

ულუმბოს მონასტრის მესამედ განადგურება თემურ-ლენგის ბოლო შემოსევასთან არის დაკავშირებული.

თემურ-ლენგი 1403 წელს მერვედ მოადგა საქართველოს. ეს იყო მისი უკანასკნელი ლაშქრობა, რომელიც გვიან შემოდგომამდე გაგრძელდა და ერთობ დიდი ზარალი მოუტანა საშურის რაიონს.

თემურ-ლენგი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. ყურადღებას იქცევს საკითხი თუ რომელი გზით გადავიდა თემური დასავლეთ საქართველოში.

ისტორიულ წყაროებში ამის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ ხელთ გვაქვს ქუცნა ამირეჯიბის ულუმბის მონასტრისათვის შეწირულობის სიგელი, რომელიც მიგვითითებს, რომ თემურ-ლენგი იმყოფებოდა ალის ხეობაში და აქედან დედაბერას გზით, რომელიც ულუმბის მონასტერს ჩაუვლის, გადავიდა დასავლეთ საქართველოში.

¹ იქვე.

² ქართლის ცხოვრება, II, თბ.1959, გვ. 325

³ იქვე, გვ. 338

თემურმა ალის ხეობაც ისევე მოაოხრა, როგორც დანარჩენი საქართველო. აქაც დაანგრია და მიწასთან გაასწორა ციხეები და ეკლესიები, მოშალა ხეობის არაერთი სოფელი და გაჟლიტა მოსახლეობა. აი რას ამბობს ქუცნა ამირეჯიბი ულუმბის მონასტერზე: „...ოდეს უღმრთოსა დემურს სრულიად აღეოხრა და უმკვიდრო ექმნა საქართველო და წარეტყუენნეს ყოველნი მონასტერნი და უმეტესად ყოველთასა უდაბნო ესე თქუენი, რომელ საძირკველიცა არა დაშთომილ იყო“.¹

სიგელში სხვაგან ლაპარაკია „დემურისაგან მიწის სწორად გასწორებული ულუმბის ღმრთისმშობლის მონასტრის“ შესახებ.²

ქუცნა ამირეჯიბი ულუმბის ღვთისმშობლის მონასტრისათვის შეწირულ სოფლებს - ღოდორას, ლიჩს, გოლისს, უწლევს, ბობოკინს, ბროლოსანს და აძვისს ნაოხარ სოფლებს უწოდებს, რაც კარგად მიგვანიშნებს თემურის არა მარტო საოცარ სისასტიკეზე, არამედ იმ გზაზეც, რომლითაც სარგებლობდა იგი დასავლეთ საქართველოში გადასვლის დროს.

თემურის შემოსევის უტყუარი ნიშანი უნდა იყოს ალის ხეობაში ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ დაფიქსირებული ტოპონიმი - ნაბახტევის ნაციხვარი, რომელიც ნაბახტევის დასავლეთით მდებარეობს. ვახუშტი ბატონიშვილი მიგვანიშნებს, რომ მის დროს აქ ციხე აღარ მოქმედებს, მის ადგილზე მხოლოდ ნანგრევებია და ადგილსაც ამიტომ ნაციხვარს ეძახიან. აქ დაახლოებით ორ ჰექტარზე შემორჩენილია ციხის ნანგრევები, აქვე შეიმჩნევა რაღაც ნაგებობათა კვალი და რაც მთავარია, აქვეა ქუცნას აღდგენილი ნაბახტევის ეკლესია თანადროული კედლის მხატვრობის ფრაგმენტებით.

ამრიგად, თემურ-ლენგი ულუმბოზე გავლით გადადის დასავლეთ საქართველოში, გზადაგზა ანადგურებს ყველაფერს. დასავლეთ საქართველოშიც იგივე მოქმედებას აქვს ადგილი - სპობდა და აჩანაგებდა ყველაფერს, აქ მან 700-მდე ობიექტი - სოფელი, ეკლესია-მონასტერი და სხვა გაანადგურა.

აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსვლის დროს გზად მომავალი კვლავ ყველაფერს ანადგურებს, თბილისში ჩასულმა კვლავ მოსრა და მოინარიკლა ქალაქი და მისი შემოგარენი. ამის შემდეგ ყარაბაღისკენ წავიდა და სამარყანდში ჩავიდა.

ღარჩა გაპარტახებული ამიერ და იმიერ საქართველო, მოფენილი ნასოფლარებით, დანგრეული ეკლესია-მონასტრებით, აჩეხილი და გადამწვარი ბაღ-ვენახებით...

სამეფო კარს დიდი ძალისხმევა დაჭირდა რათა აღედგინა ქვეყნის მშვიდობიანი ცხოვრება, მოეშენებინა გაპარტახებული სოფლები, გახიზნული ხალხი დაებრუნებინა თავანთ კერიებზე, ხელმეორედ აეშენებინა და აღედგინა მიწასთან გასწორებული ეკლესია-მონასტრები... ამ საქმიანობას ქუცნა ამირეჯიბის შვილიშვილი ალექსანდრე, შემდეგ დიდად წოდებული მოთავეობდა. ხაშურის რეგიონში, კერძოდ ალის ხეობაში, ასეთ საქმიანობას მისი პაპა ქუცნა ამირეჯიბი ეწეოდა. ქუცნა ამირეჯიბმა აღადგინა ულუმბის მონასტერი. მანვე აღადგინა ნაბახტევის ღვთისმშობლის ეკლესიაც და საერთოდ ალის ხეობა. სიგელში ქუცნა ერთგან ლაპარაკობს მისგან „აშენებული ალის“ შესახებ.

1403 წელს, თემურ-ლენგის მიერ იავარქმნილი ულუმბოს ღვთისმშობლის ეკლესიის შესახებ „დაწერილში“ ქუცნა ამირეჯიბი წერს: „თქუენ, ყოვლადწმიდასა ულუმბისა ღმრთისმშობელსა მე, თქუენთა ცვა - ფარვათა სასოებით მვედრებელმან, ღმრთისა და მეფეთაგან დიდად შეწყალებულმან ამირეჯიბმან ქუცნამან ხელ-ვყავ შენებად უდაბნოსა ამის თქუენისა, მას ჟამსა, ოდეს უღმრთოსა დემურს სრულიად აღეოხრა და უმკვიდრო ექმნა საქართველო, და წარეტყუენნეს ყოველნი მონასტერნი და უმეტესად ყოველთასა უდაბნო ესე თქუენი, რომელ საძირკველიცა არ დაშთომილიყო. ამისთვისცა მიძღობილმან შეწევნითა შენთამან, დაღაცათუ

¹ ქართული ისტორიული საბითუმის კორპუსი, II, გვ. 93

² იქვე, გვ. 95

უღირს გვიყავ, საქმედ ვიგულისმოდგინე შემართებად ახლად საძირკულის საფუძულის შთამდებისა, და შეკრებად გაბნეულისა და უხმარ ქმნილისა, ვინაიდან მისმიოდა ძისა თქუენისა და მეუფისა და ღმრთისა ბრძანებათგან, ვითარმედ გლახაკმან ამან, უფროისა ამათ ყოველთასა, დადგა ფასის საცავსა ამას ზედა, და კუალად ვითარმედ სარწმუნეობამან შენმან გაცხოვნა შენა“.¹

ახლად აღდგენილ მონასტერს ქუცნა ამირეჯიბმა მთელი რიგი სოფლები შესწირა გლეხებითურთ: გამოღმა ალი, უწლევი, ბობოკინი, ბროლოსანი, აძვისი, ნაბახტევი, ღუმაცხო, წაღვლი, ლოღეთი, საღოლაშენი, ქვემო ბრეძა, ფცა, ზემო ბრეძა, აბანო, ატოცი, ლოდორა, ლიჩი, გოლისი და სხვა.

ქუცნა ამირეჯიბი განსაკუთრებით ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „არა შეგვიწირავს არა ნაწყალობელი მეფეთაგან, არა ნაძალადევი ამხანაგთაგან და მეზობელთაგან, არა ნაპარევი ქუეყნისაგან, რაიცა შევსწირე ნასისხლი და ნაჯილდოვები, ნამზითვი, ნასყიდი და საუპატიოდ აღებული [არის]“.

პაპის - ქუცნა ამირეჯიბის მიერ ულუმბის ღვთისმშობლის განახლებულ მონასტერს თავის მხრივ შვილიშვილმა - ალექსანდრე დიდმაც (1412 -1446) უბოძა შესაწირი:

„...საქართველოს მეფეთაგან და არცა სხვათა მებატონეთაგან **ლოღეთს** არა ეთხოვოდეს თვინიერ ულუმბის ღვთისმშობლის სათხოვრის მეტი. და რაც პური მოვიდეს, უკლებლად ულუმბას უნდა შემოვიდეს. კვამლზედ თითოს ზურგიელი ბერთა და დედებსთ გაუყოფდენ და ქსენოთა. და რაც მორჩეს ხატს ჩაუყარონ და აღარ გარდაიხადონ შვიდი დიდის ხელმწიფის ალექსანდრესთვის.

- ეგრეთვე საღვალაშენს მართებს შვიდი მამული ხატის მუშაობა და რაც პური მოვიდეს ხატის წინ უნდა მოიღონ, საბატონო არა მართებს-რა. უნდა გამოიღებდეს თითო მამული კაბიწს ხეარბალს და თითოს ქერს. **სტეფანაშვილს** ექვსი, **ევანოზისშვილს** ექვსი ლიტრი ზეთი, ექვსი **მიტრაშვილს**, ცხრა **გულუაშვილს**, ორი **ოსნიძესა**, ორი **ძაღლიბანაშვილსა**“.

- ფრცას რაც ღალა მართებს და აიღების ნახევარი ბატონს და ნახევარი ხატს. ათი კოკა ღვინო **კოკუაშვილს** და თორმეტი კოდი პური **ქორაშვილს** და თოთხმეტი კოკა ღვინო, თოთხმეტი კოდი პური და სამი ზურგიელი **მხეცაშვილს**, ვენახის მეთაფი ღვინო გამოიღოს და თორმეტი ლიტრი ზეთი“

- **ქვემო ბრეძას** მართებს **ხოხორდიშვილის** ათი კოდი პური, ათი კოკა ღვინო და შვიდი ლიტრა ზეთი. **გაბრულაშვილს** ცხრა კოდი პური, თექვსმეტი ლიტრა ზეთი, **ქსენონაშვილს** თექვსმეტი კოდი პური თექვსმეტი კოკა ღვინო და რვა ლიტრა ზეთი. **მირზიაშვილს** თექვსმეტი კოდი პური, თექვსმეტი კოკა ღვინო და რვა ლიტრა ზეთი. **ხეჩატურაშვილს** თექვსმეტი კოდი პური, თექვსმეტი კოკა ღვინო და რვა ლიტრა ზეთი“

- **ზემო ბრეძას** **ცხრაპურაშვილს** თექვსმეტი ლიტრა ზეთი.“

- **წალულის** მართებს გუთანი ხატისა რომ იმუშაონ. **აღაშვილს** თორმეტი კოდი პური, ოთხმოცი კოკა ღვინო, ორი ზურგიელი. **მეცხორიძეს** თორმეტი კოდი პური და თოთხმეტი კოკა ღვინო და ორი ზურგიელი. **ბალუმაშვილს** თორმეტი კოდი პური, ოთხმოცი კოკა ღვინო, ორი ზურგიელი. **სეფნიაშვილს** თორმეტი კოდი პური, სამოცი კოკა ღვინო, ერთი ზურგიელი, **მიქელაშვილს** თორმეტი კოდი პური, ოთხმოცი კოკა ღვინო და ორი ზურგიელი. **ნავაძეს** თორმეტი კოდი პური, ოცი კოკა ღვინო და ორი ზურგიელი. **გენდობასშვილს** ხუთი კოდი პური, ათი კოკა ღვინო, **კუიჟინაძეს** თექვსმეტი კოკა ღვინო და ერთი ზურგიელი, **კენჭაშვილს** ათი კოკა ღვინო, **გიგვიშვილს** თორმეტი კოდი პური, ათი კოკა ღვინო და ერთი ზურგიელი, მამულზედ თვითო ჩარექი ერბო და ათ-ათი კვერცხი“.

¹ ქართული ისტორიული საბითუმის კორპუსი, II, გვ. 136, გვ. 93

- **სტკოცას რიკაძეს თორმეტი** კოდი პური და ათი კოკა ღვინო, **თავებერიძეს** თორმეტი კოდი პური და ხუთი კოკა ღვინო, **წყარო კვირისკაშვილს** თორმეტი კოდი პური და ოცდასამი კოკა ღვინო, ხუთი ლიტრა ზეთი. **დავითაშვილს** ათი კოკა ღვინო და ექვსი კოდი პური. **კოკავიძეს** სამი ლიტრა ზეთი და მეორეს **კოკავიძეს** რვა ლიტრა ზეთი. **ბასილაშვილს** და **მაჩხიაშვილს** ათი კოდი პური.“

- **აბისს** რაც მუშაობა გამოვა ნახევარი ხატს და ნახევარი ბატონს. ათი ლიტრა ზეთი **წაკვადეს** და ორმოცი ლიტრა ზეთი სოფელს მართებს.“

- **აძვის** რაც გუთანი გამოვა შეუვალად ხატს უნდა უმუშაონ, საბატონო არა არს-რა და ღალაც ხატის არის. და გარდა მისს შვიდს კომლს ორს ათ-ათი კოკა ღვინო და ხუთს კომლს რვა-რვა კოკა ღვინო და ორი ზურგიელი.”

- აგრევე **ნორაშენს** ფარილუსს მიტიჩასშვილს ათი კოდი პური, ათი კოკა ღვინო და ორი ზურგიელი მართებს“.

- გამოლმა ალს **ყიზილაბეგისშვლს** ოცდაორი კოკა ღვინო და ორი ზურგიელი, **მასიმასშვილს** თორმეტი ლიტრა ზეთი, სუთანას და **მიშრიშასშვილს** ცხრა ლიტრა ზეთი.“

- **ქინძათს მურაჩაშვილს** ივანეზას თაქვსმეტი კოკა ღვინო და ორი ზურგიელი და ათი კოდი პური“.

- **ალს** ურიასა **დავითასშვილს** ნაცვალს ორი ლიტრა სანთელი“

- **უწლევს კვიშინასძეს იორდანაშვილს** ხუთი კოდი პური და ხუთი კოკა ღვინო, ლიტრა სანთელი. **ხარშილაძეს პეტრეს** შვილს ხუთი კოდი პური, ხუთი კოკა ღვინო და ერთი ლიტრა სანთელი. იმავე **ხარშილაძეს** ონას და გონიარს ხუთი კოდი პური და ხუთი კოკა ღვინო, ერთი ლიტრა სანთელი. **კახიძეს მამისთვალას** ხუთი კოკა ღვინო და ხუთი კოდი პური ერთი ლიტრა სანთელი. მეორეს **დემეტრეს კახიძეს** ხუთი კოდი პური და ხუთი კოკა ღვინო და ერთი ლიტრა სანთელი. **დევადეს მახარას** ხუთი კოდი პური და ხუთი კოკა ღვინო და ერთი ლიტრა სანთელი“.¹

როდის გარდაიცვალა ქუცნა უცნობია. ვიცით მხოლოდ თვე და რიცხვი - 21 ოქტომბერი. წელი უცნობია. 1431 წლისათვის რომ გარდაცვლილია, ჩანს ალექსანდრე მეფის სიგელიდან სვეტიცხოვლისადმი.²

ცნობილი მოღვაწეა ქუცნას მეუღლე რუსა. მასზე ცნობები დაცულია „ქართლის ცხოვრებაში“. ქართლის ცხოვრების მიხედვით, იგი არის ალექსანდრე პირველი დიდის აღმზრდელი ბებია. მის სახელს უკავშირდება თემურ-ლენგის მიერ დანგრეული სვეტიცხოველის აღდგენის დაწყება, რომელიც შემდეგ ალექსანდრე დიდმა დაამთავრა.³ ქართლის ცხოვრების თანახმად, რუსა 1413 წელს აღესრულა. ალექსანდრე პირველმა ამავე წელს რუსას მოსახსენებლად სვეტიცხოველი შესწირა გლეხები და დააწესა აღაპი. ქუცნა ამირეჯიბის ასული ნათია - ალექსანდრე დიდის დედა. დედოფალ ნათიას დიდხანს შვილი არ მისცემია როგორც მაშინ მიღებული იყო, იგი ძლიერს სალოცავებსა და ხატებს ევედრებოდა და სხვადასხვა აღთქმას სდებდა, რომ მათი ოჯახი უძეობით არ გადაშენებულიყო. ბოლოს ნატვრა აუსრულდა კიდევ: „შეეწყალა პატიოსანსა ულუმბისა ღვთისმშობელსა და მიეცა ძე“, რომელსაც დედ-მამამ ალექსანდრე დაარქვეს. ქუცნას ძე რამინი გვხვდება XV ს-ის 40-50-იანი წლების საბუთებში. თედო ჟორდანიას მიერ 1442 წლის ქვერმოთ მოთავსებული ანდერძის წიგნის მოწმეა რამინ გაბელიძე, მცხეთის ამილახორი.⁴

¹ სცსსა, ფ 1451, აღწ 1. საბ. 20/1, ფურც.20-21

² ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, II, გვ.173

³ ქართლის ცხოვრება, II, 1959, გვ. 474

⁴ თ. ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალები საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, წ. II, თბ. 2018, გვ. 252-253

აღსანიშნავია, რომ 1451 წელს, გიორგი VIII წყალობის განახლების სიგელს აძლევს ამირეჯიბ რამინ გაბელიძეს და მის შვილებს: „გქონდეს ესე თემნი და ქვეყანანი, ციხენი და სიმაგრენი, მონასტერნი და სასაფლაონი, სოფელნი და აზნაურიშვილები, მათითა მამულთა საქართველოს და ლიხთიმერით - თქვენ ჩვენთა პაპათა და მამათაგან შეწყალებულთა და ყოველსა საქმესა ზედა ჩვენთა დიდად ერთგულთა და თავ-დადებით ნამსახურთა... გაბელიძესა ამირეჯიბს რამინს და თქვენთა შვილთა: ამირეჯიბსა შანშეს, ამირეჯიბს ქუცნას, გიორგის და აბესალამას, ყოვლისა დაბადებულისა კაცისაგან მოუდევარ-მოსარჩლელად და შემოუცილებელად, დღესა რასაც მქონებელნი ხართ, დაგვიმტკიცებია და გვიბოძებია, ულუმბა მისითა შესავლითა, რაცა ლიხთიმერით არის და ანუ ლიხთიმერი. ალი და ალის ციხე, ნაბახტევით მისითა შესავლითა. კვერცხობი, ახალდაბა, ყორისი მისითა აზნაურისშვილებითა, წვიმოეთი ორნივე, ალექსიძენი მათითა მამულთა, თიღვა საყდრითა მისითა შესავლითა, ოქონის საყდარი მისითა შესავლითა, [საღოლაშენს] ჩიტალაძე მათითა მამულთა, ბალათარისშვილი მათითა მამულთა, მწნილასძე მათითა მამულთა, ძმობილაშვილი მათითა მამულთა, და ფლეკითა, წვიმედისძე ნულითა, ბრეძა, ატოცი, ავლევი, მცხეთის ჯვარი, წყვდელისი, ქალეთი წორბისი, ყორნისი, ეკნეთი, აბისი, ჯღუარასძე, ქვენა სტკოცა, პილწათ უბანი. სამნე, ვარიანი, სომანეთი, ვაყა, გომნი, რიყის უბანი, დუმაცხო, ლიხთიმერით: რატისშვილი მისითა მამულთა, ალაგისძე მისითა მამულთა, ჭალა მისითა შესავლითა, მრავალძალი მისითა შესავლითა, ბაქრასძენი მათითა მამულთა, წყაროელი მათითა მამულთა, საღმრთო მისითა შესავლითა, გვარნა და ტყირბული მისითა შესავლითა, გვიბოძებია და მოგვისხენებია ესე მამულნი, მონასტერნი, სოფელნი და ესე აზნაურისშვილები მათითა მამულთა, სრულიად და უკლებლად და ამა ერთობილისა მამულებისა გასათვალავითა და შესავლებითა მათითა, მითა და ბარითა, და გორს მანოზური დანიბეგა და დღეს რასაც მქონებელნი ხართ...“¹

ქართლის საკათალიკოსო მამულების 1559 წლის გუჯარში აღნიშნულია, რომ ულუმბო საკათალიკოსო მამულია. „ულუმბო მისითა შესავლითა“ - ნათქვამია დოკუმენტში.²

ულუმბო XVII საუკუნის დასაწყისიდან კვლავ ამირეჯიბების ხელშია. ამაზე მიგვითითებს ლუარსაბ II - ის წყალობის წიგნი.

1613 წელს ლუარსაბ II „საულმობო მამულს“ აძლევს ასპან ამირეჯიბს და მის შვილებს: „ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან პატრონმა ლუარსაბ, ესე წყალობის წიგნი და ნიშანი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ შენ, ერთგულსა და ერდგულად ნამსახურსა ამირეჯიბსა აპსჰანსა და შენთა შვილთა, ოდეს მოგვადევით კარსა და მამულის თხოვასა გვეაჯენით და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი. მოგეცით რაცა საულმობო მამული იყო უკლებლივ სრულად აძვისი, წაღულს სამადანისშვილის მამული და კიდევ წაღულს რაცა რევაზისშვილის კერძი იყო მოგვიცემია მკვიდრად და მოუშლელად მისითა მითითა, ბარითა, წყლითა, წისქვილითა, სახნავითა და სათესავითა, საძებრითა და უძებრითა და ყოვლის მისის სამართლიანის საქმითა ჩვენსა ერთგულად სამსახურშია გაგითაოს და გიბედნიეროს ღმერთმან“³

XVIII ს-ის დასაწყისში ულუმბო ამირეჯიბებსა და წერეთლებს შორის დავის საგანია. დავაში ქართლის სამეფო კარიც არის ჩარეული. ვახტანგ VI-ის ბრძანებით ყაფლან ფალავანდიშვილს და ზაალ მაჩაბელს დაევალით საკითხის შესწავლა და გადაწყვეტა: „...ჩვენი ბრძანება არის ყაფლან ფალავანდიშვილო და მაჩაბლო ზაალ! მერმე ულუმბის საქმეზედ, რომ ამირეჯიბი და წერეთელი ჩივიან და ცილობენ, წადით და გასინჯეთ სამართლიანის საქმით... და

¹ გ. ოთხმეზური, ქართული ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან, 2009, გვ.64-66

² ქართული სამართლის ძეგლები, 1970, გვ. 266

³ საქ. ცენტრალური საისტორიო სახელმწიფო არქივი, ფ.1449, საბ.833

თუ შეარიგოთ ის არის და, თუ ვერა გაარიგოთ თქვენა, ჩვენ მოგვახსენეთ და გაესინჯავთ და გავარიგებთ...“¹

შემორჩენილია პაპუნა წერეთელსა და დავით ამირეჯიბის შორის ამ დავის გარიგების წიგნი, რომლიდანაც ირკვევა, რომ დავის გადაწყვეტაში ყაფლან ფალავანდიშვილთან ერთად რაჭის ერისთავიც ღებულობს მონაწილეობას. დოკუმენტში ნათქვამია: „ნებითა და შეწყვენით ღმთისათა, ესე წიგნი დავსდევით ჩვენ წერეთელმა პაპუნამ (და) ამირეჯიბმა დავით. ასე და ამა პირსა ზედან, რომე მთაზედ შევსცილდით: ჩვენ ჯვარს აქეთ დავიჟინეთ საჩვენო არისო, ამირეჯიბმა დაიჟინა ძირილას იქეთ ულუმბისა არისო. ამაშიდ ბატონი რაჭის ერისთავი ჩამოგვივიდა შუა და ფალავანდიშვილი ყაფლან და საფიცრათ შეგვექნა საქმე და სამართლით ფიციც ჩვენ დაგურჩებოდა და მიწაც, მაგრამ მოსამართლე(ე)ბმა აღარც ჩვენ დაგვაფიცეს და აღარც ამირეჯიბი და ჯვარს აქეთ ძირულამდის, რაც ღალა მოვიდეს, ნახევარი ულუმბისა მღთისმშობელს და მას შემდეგს ამირეჯიბი ბძანდებოდეს თუ ვინმე სხვა, იმას ქონდეს და ნახევარი წერეთელს ქონდეს. წელიწადში თითოს ბედნიერს ღღეს ჟამი უწირონ წერეთელს პაპუნას წმიდა ღმთისმშობლის წინ“²

ულუმბოს შესახებ საინტერესო ინფორმაციაა დაცული ქართლში ოსმალბის პერიოდის (1724-1734) მოსახლეობის აღწერის დავთარში. 1728 წელს ოსმალებს, ისევე როგორც ქართლის რეგიონის სხვა სოფლები, ულუმბოს მოსახლეობის აღწერაც მოუხდენიათ და გადასახადებიც შეუწერიათ.

თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის თანახმად სოფელი ულუმბო მოსახლეობის მცირერიცხოვნობით გამოირჩევა. ამ დროს ულუმბოში 6 კომლი ცხოვრობს. დავთარში მხოლოდ მამრობითი სქესის სრულწლოვანი მოსახლეობაა შეტანილი, სულ 13 კაცი. გადასახადი ფულად ერთეულში შეადგენდა 5800 ახჩას.³

ირკვევა, რომ ულუმბა ხშირად გამხდარა თვით ამირეჯიბთა შორის დავის საგანი, ძალადობისა და მიტაცების ობიექტი. ამას ადგილი ჰქონია ოსმალბის პერიოდში (1724 - 1734 წწ.).

1734 წლით დათარიღებული სპარსულენოვანი საბუთიდან, რომელიც წარმოადგენს ქალბალი ხანის ბრძანებას ბეჟან იასაულისადმი, ვგებულობთ, რომ ასპან ამირეჯიბის განაყოფს - დავით ამირეჯიბს „...ბედკრული ოსმალების არეულობისა და თარეშობის პერიოდში“, ულუმბას სამკვიდრო მამულები მიეტაცებინა⁴

ამ პერიოდში დავით ამირეჯიბმა ასპან ამირეჯიბის სხვა მამულებთან ერთად (ნაბახტევი, ალი, უწლევი, ფცა, არადეთი, აბანო...) ულუმბოც მიიტაცა. ამავე დროს, ნაწილი მამულებისა მიტაცებული ჰქონდა ავთანდილ ბეგთაბეგიშვილს. როცა ოსმალებმა დატოვეს ქართლი და მათი ადგილი ყიზილბაშებმა დაიკავეს, ასპან ამირეჯიბი ითხოვს თავისი კუთვნილი სამემკვიდრო მამულების დაბრუნებას.

ულუმბის მონასტერი XVIII ს-ის პირველ ნახევარში მოქმედია. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით ჭერათხევის ხევის „...ხეით არს მონასტერი ულუმბას, უგუმბათო, დიდი, დიდშენი... ზის წინამძღვარი“⁵

ულუმბის მონასტერი არამარტო ქართლის, არამედ იმერეთისთვისაც მნიშვნელოვანი სალოცავი იყო. იმერეთის, კერძოდ ხეფინის ხევის სოფლების ერთი ნაწილი ულუმბოს მონასტრისა იყო. ვახუშტის დროს, რადგან ეს ტერიტორია იმერეთის სამეფოს ჰქონდა

¹ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დ-5553

² ხეც. დ-2489

³ 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი I, თბ. 2009, გვ. 301

⁴ ქართულ-სპარსული ორენოვანი ისტორიული საბუთები, XVI-XVIII სს; თბ.1984, გვ.45-48

⁵ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 337

„მიხმული“, ამ სოფლებს ულუმბოს მიმართ გარკვეული ვალდებულებები მაინც ეკისრებოდათ. ისევ ვახუშტის ცნობით „...უწოდებენ ვერტყვილიდამ ნადაბურამდე ხეფნის ხევსა და მას ზეით არს ულუმბის მონასტრისა, არამედ აწ მიხმული აქვს იმერთაგან, გარნა აძლევენ ცვილსა, ზეთისა და საკმლის ფასსა აწცა“¹

„...არს ვერტყვილამდე ქართლისა“, - აღნიშნავს ვახუშტი ბატონიშვილი, - თუმცა ეს ტერიტორია მის დროს „მიხმული აქვს იმერთაგან“, მაგრამ მაინც ულუმბის მონასტრის სამწყსოში ითვლება. ნადაბურის „...ზეით არს ულუმბის მონასტრისა“- მიუთითებს ვახუშტი.

ულუმბოს მონასტრის საწყმისოში უნდა ყოფილიყო შემდეგი სოფლები: ნადაბური, ქვედა და ზედა ლიჩი, სოფელი ღოდორა.

ამის დასტურია დავით ამირეჯიბის თხოვნაც, რომელიც 1760 წლის 13 ოქტომბერს განუხილავს იმერეთის სამეფოს სასამართლო ხელისუფლებას არჩილ ბატონიშვილის მოთავეობით. დოკუმენტში ნათქვამია:

„დავით ამირეჯიბი შეხვეწნოდა ბატონს მეფეს: ლიჩელებმა ღვთისმშობელს ბეგარა არ მამცესო. მეფეს თავისი ძმისთვის ებძანებინა, კარგათ გამოიძიეო. გამოვიძიეთ ზეთის შიშ ქვეშ.

ღიახ, ღვთისმშობლის შეწირული ყოფილა ლიჩი, ღოდორა, გოლისი, ფიცრის ხილსა და ხეფნის ხევს შუა ...

ახლა გიბძანებთ თვით აზნაურო ლეკვია და ათანო ლომიძე! თქვენ უნდა მოუკრიფოთ რაც მართებს; მაგ თქვენ სახელო კაცს ბეგარა მისცეთ ამ თქვენის ქვეყნიდამ, თვარამ გიწყენთ“.²

ვახუშტის დროს, როგორც უკვე ითქვა, ულუმბოს მონასტერში წინამძღვარი იჯდა. საინტერესო მოსაზრებას გვთავაზობს პროფ. თ. ბერაძე წინამძღვრის ინსტიტუტთან დაკავშირებით, რაც ვფიქრობთ, უნდა ვრცელდებოდეს ულუმბის წინამძღვარზეც.

„წინამძღვარი ჩვეულებრივ მონასტერს გააჩნდა, - წერს თ. ბერიძე, - აქ რომ მხოლოდ მონასტრის (იგულისხმება გესამანიის მონასტრის) წინამძღოლი იგულისხმებოდეს, ვახუშტი ბუნებრივია ამ ფაქტს ხაზს არ გაუსვამდა. ჩვენი ზრით წინამძღვრის ინსტიტუტი საქართველოს საეკლესიო იერარქიის საშუალო ფენას წარმოადგენდა. ასეთი წინამძღვარი არამარტო მონასტრის თუ საყდრის გამგებელი იყო, არამედ მას ემორჩილებოდა გარკვეული რეგიონის სხვა ეკლესიებიც“.³

ულუმბის მონასტრის ირგვლივ ვითარება საგრძნობლად შეიცვალა XVIII საუკუნის 50 - იანი წლებიდან, როცა აღის ხეობაში გახშირებული ხასიათი მიიღო ლეკთა თავდასხმებმა. ამ დროს მეოთხედ განიცადა ნგრევა ულუმბოს მონასტერმა.

ყურადღებას იქცევს ულუმბის მონასტრის ხატის 1787 წლის ივლისით დათარიღებული წარწერა: „ეჰა... ღვთისმშობელო... ოდეს ჟამთა ვითარებისაგან შენი ესე წმინდა ტაძარი ულუმბისა მტერთაგან მოოხრებულიყო და შენი განმაცხოველებელი ყოვლად წმინდა ხატი მტრის შიშით შინდისის სოფელში დასახიზნავათ შეენახათ და იქ წინ აღნთებულის სანთლის დარდლობით დამწვარიყო შენი შემკულება და როდესაც მადლითა შენითა დაფარულმან მონამან და მსასოებელმან შენმან ამირეჯიბმან მინაშმან ზაზამ ვიხილე და ვიგულისმოდგინე კვალად მოჭედვითა შემკულობა და განახლება შენი სამკაულითავე შენითა და საფასისა წარსაგებელითა ჩემითა სადიდებლად მეფისა ჩემისა ირაკლი მეორისა და დასაცველად მეუღლისა ჩემისა ჩოლოყაშვილის ასულის ქეთევანისა და ძმათა და შვილთა ჩემთა საფარველად...“⁴

¹ იქვე, გვ. 379

² სცსსა, ფ 1449, საბ. 154; ქსმ, 1972, გვ 476

³ თ. ბერაძე, ხეფნის ხევი გვიანფეოდალურ ხანაში, ჟ. ძეგლის მეგობარი, №19, გვ.34-35

⁴ თ. ჟორდანი, ქრონიკები და სხვა მასალები, III, თბ.1967, გვ.394

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ XIX ს-ის 40-იან წლებში დიმიტრი მეღვინეთუხუცესიშვილს ულუმბის ხატი სოფელ სოლოლაშენის პატარა ქვის ეკლესიაში უნახავს და წარწერაც გადმოუწერია, რომელიც შემდეგ მარი ბროსეს თავის VI „ლაპპორტ“-ში გამოუქვეყნებია.

ხატის წარწერიდან ჩვენთვის საინტერესოა შემდეგი სიტყვები: „...ოდეს ჟამთა ვითარებისაგან... ტაძარი ულუმბისა მტერთაგან მოოხრებულიყო...“

მაინც რომელ „მოოხრებაზე“ უნდა მიგვანიშნებდეს ხატის წარწერა?

1768 წლის 30 მაისით დათარიღებული დოკუმენტის თანახმად, ამ დროს ულუმბოში სამონასტრო ცხოვრება შეწყვეტილა და სოფელი მოსახლეობისაგან დაცლილია: „ავის დროს მიზეზით აღარც წინამძღვარი უჯდათ და თითონ ეს ულუმბელები იმერეთს დაფანტული ყოფილიყვნენ“¹

ამასვე ადასტურებს 1770 წლის აპრილით დათარიღებული ქართლ - კახეთის მოოხრებულ (დაცლილ) მონასტერთა სია, რომელშიც შეტანილია ულუმბოც. „საარქიმანდრიტო ულუმბის ღვთისმშობლისა აოხრებული“ - ნათქვამია დოკუმენტში.²

ამრიგად, 1770 წლისათვის ულუმბის მონასტერი მოოხრებული და სოფელი დაცლილია.

ულუმბოს მონასტრისა და სოფლის „ავის მიზეზით“ აოხრება ხომ არ უნდა იყოს ალის ხეობაში 1758 წელს მომხდარ ცნობილ მოვლენასთან დაკავშირებული? კერძოდ, 1758 წელს ალის ხეობა ლეკებმა აიკლეს ნურსალ-ბეგის ხელმძღვანელობით. მათ აიღეს ალის ციხეც. თეიმურაზ მეორეს ერეკლესთან ერთად მიემგეღა სოლომონ პირველი იმერთა მეფეც და მხოლოდ ამის შემდეგ გახდა შესაძლებელი ლეკთა განდევნა. ამ დროს უნდა მომხდარიყო ულუმბოს მონასტრის აოხრება და მოსახლეობის იმერეთში გახიზვნა.

XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისში ულუმბოს მონასტერი კვლავ მოქმედია. ამას ადასტურებს პლატონ იოსელიანი მონოგრაფიაზე „ცხოვრება გიორგი მეათცამეტისა“ დართული ქართლში მოქმედი მონასტრების სია, რომელშიც მოიხსენიება ულუმბოც.³

ამ პერიოდის ულუმბოს მონასტერი ვახუშტის დროინდელი „უგუზბათო, დიდი, დიდშენი“ ეკლესიაა, ქუცნა ამირჯვების მიერ აღდგენილი. მაგრამ, როგორც ჩანს ამ დროს იგი საგძნობლად დაზიანებული უნდა იყოს, რამაც შემდგომში დღის წესრიგში დააყენა მისი დაშლა და ახალი ეკლესიის აგება.

XIX საუკუნის 70 - იან წლების დასაწყისში აქ უკვე ახალი ეკლესიაა, რომელიც იმეორებს ქუცნასა და ვახუშტის დროინდელ ეკლესიას, მაგრამ მასთან შედარებით უფრო პატარაა. ახალი ეკლესია ძველი ეკლესიის გეგმის მთელ პერიმეტრზე კი არ არის დაშენებული, არამედ მხოლოდ 2/3 ნაწილზეა.

სამხრეთის კარის თავზე გაკეთებული ოთხსტრიქონიანი, მხედრულით შესრულებული წარწერა გვამცნობს, რომ „1871-სა წელსა დასხმულ ვიქმენ არხიეპისკოპოზის ევსეის მიერ (1) მღვდლად ულუმბისა ღ-ის მშობლის ეკლესიისა მე ალექსი კეველვი (2) მეცადინეობითა ჩემითა შეუდექ აღშენებას ამა ტაძრისას და შევას(3)რულე 1871.“

გასული საუკუნის 90- იან წლებში აქ განხორციელდა მნიშვნელოვანი სარესტავრაციო სამუშაოები და მამათა მონასტერმა დაიღო ბინა.

ისტორიკოსი გ. ბოჭორიძე ულუმბის ეკლესიის აღწერას იწყებს შემდეგი წინადადებით: „სალოლაშენში ყოფილა ულუმბოს ეკლესია“ და იძლევა ულუმბის ეკლესიის აღწერილობას.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, IV, 1972, გვ. 561

² ვალერიან მაჭარაძე, მასალები XVIII ს-ის II ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწ. III, ნაკ. I, თბ., 1988, გვ. 551

³ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ. 1978, გვ. 265

იქვე წერს, რომ „ულუმბოში ყოფილა ღვთისმშობლის ხატი. ულუმბელებს უდავიათ და ულუმბოში წაუღიათ ეს ხატი“¹

ვფიქრობთ, მკვლევარი სალოლაშენში ულუმბოს ეკლესიაზე როცა ლაპარაკობს, აქ ულუმბოს ხატისთვის სპეციალურად აგებულ ეკლესიაზე უნდა მიგვანიშნებდეს.

სხვა მხრივ გაუგებარი იქნებოდა თუ რატომ მიიჩნევს მკვლევარი სალოლაშენში ულუმბის ეკლესიის არსებობას.

ისტორიკოსი დ. მელვინეთხუცესიშვილი წერს: „სოფელსა სალოლაშენს სურამის უჩასტკასა შინა სდგა საშუალ მცხოვრებთა მცირე ეკლესი ქვიტკირის აღშენებული თავადი ამირეჯიბებთაგან, სადაცა ასვენია ღ-ს მშობლის ხატი მშვენიერი ნახატი მხატვრობა სასწაულთ მოქმედი ვერცხლით მოჭედილი და ოქროთი დაფერილი“.²

ვფიქრობთ, სოფელ ულუმბოს განადგურების შემდეგ, ულუმბოს ხატი ხვდება სოფელ შინდიშში, სადაც დაზიანდა - დაიწვა. აღდგენის შემდეგ, ამირეჯიბებმა სპეციალურად მისთვის სალოლაშენში ააგეს მცირე ზომის ეკლესია.

ამავე ეკლესიაში დ. მელვინეთხუცესიშვილს ეტრატზე შესრულებული „ძველი სახარება“ უნახავს. მასზე დაკეთებულ წარწერაში ნათქვამია: „ქ. ყ - დ წმინდაო ღ - ს მშობელო დედოფალო მარიამ ორსავე შინა ცხოვრებასა წინაშე და ღთის ჩვენისა მე დადიანის ასულის დედოფალ დედოფალს მარიამს ესე ხელახლად შემოგწირე ოთხივე (?) ესე შენ ულუმბისა ღ-ს მშობელო შეიწირე მცირე ესე შესაწირავი და ვინცა და რამანცა ესე შენ გამოგწიროს ჩვენთა ცოდვათათვის გაიკითხოს მას დიდსა განკითხვისასა. ამინ“³

როგორც ვხედავთ, ულუმბის ღვთისმშობლისათვის როსტომ მეფის (1632-1658 წწ.) თანამეცხედრეს, მარიამ დედოფალს შეუწირავს სახარება, რომელმაც ულუმბოს ხატის ბედი გაიზიარა - „ჟამთა ვითარებისაგან“ ჯერ შინდიშში დაიდო ბინა, ხოლო შემდეგ სალოლაშენში.

უნდა ვიფიქროთ, რომ მსგავსი ხელნაწერებით მდიდარი იქნებოდა ულუმბის ღვთისმშობლის ეკლესია. მსგავსად ასურელ მამათა სხვა საგანებებისა, იგი არა მარტო სასულიერო, არამედ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრიც უნდა ყოფილიყო საუკუნეთა მანძილზე.

ულუმბა, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, სამონასტრო ცხოვრების ერთ-ერთი უძველესი და უმნიშვნელოვანესი კერა იყო შიდა ქართლში. ჩანს, საქმე უნდა გვქონდეს დიდ სამონასტრო კომპლექსთან. ამაზე მეტყველებს ბოლო პერიოდში აქ ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები.

მთავარი ეკლესიიდან სამხრეთით 0,5 კმ-ზე, ნასაყდრის ღელის სათავეში ნანგრევების არქეოლოგიური თვალსაზრისით შესწავლამ სულ სხვა სურათის წინაშე დაგვაყენა. თამამად შეიძლება, ითქვას, რომ იგი სამონასტრო კომპლექსის მნიშვნელოვან ნაგებობას წარმოადგენდა.

ისტორიკოს გ. ბოჭორიძეს XX საუკუნის 20 - იანი წლების ბოლოს შედგენილ გორის მაზრის ისტორიული ძეგლების ნუსხაში შეტანილი აქვს ულუმბის ღვთისმშობლის ეკლესია და ულუმბოს მონასტრის ნანგრევები.⁴

ულუმბის მონასტრის ნანგრევებში გ. ბოჭორიძე ნასაყდრის ღელის სათავეში არსებულ დღევანდელ წმ. გიორგის ეკლესიას უნდა გულისხმობდეს.

არქიტექტორი ტარიელ კიპაროძე 1974 წელს ამ ეკლესიის შესახებაც წერს: „ღვთისმშობლის ეკლესიიდან სამხრეთ - დასავლეთით ოთხასიოდე ნაბიჯის დაშორებით, ტყეში,

¹ გ. ბოჭორიძე, ქართლის ეკლესია-მონასტრები და სიძველეები, თბ., 2011, გვ. 223

² ი. ალიმბარაშვილი, დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა), თბ., 2016, გვ. 82.

³ იქვე.

⁴ ტ. კიპაროძე, ულუმბოს ძეგლის შესწავლისათვის, ჟ. ძეგლის მეგობარი, №35, 1974. გვ. 36

ერთ ადგილას მიმოფანტულია ქვიშაქვის გათლილი კვადრები, სარკმლის საპირები, კარნიზის ქვები და სხვა“

1989 წლის 1 ივნისს ულუმბოში ყოფნის დროს ნასახტრის (იგივე ფიჭვნარის) ღელის მარცხენა მხარეს, ადგილ ნასახტარზე ჩვენც დავაფიქსირეთ აღნიშნული ნანგრევები.

2003-2006 წლებში ადგილ ნასახტარზე მიმდინარეობდა არქეოლოგიური სამუშაოები, შესაძლებელი გახდა ეკლესიის გაწმენდა, რამაც საშუალება მოგვცა თავისუფლად „წაგვეკითხა“ ნაგებობა.

აღმოჩნდა რომ ეკლესია ორნავიანი ნაგებობა ყოფილა ცენტრალური დარბაზი აღმოსავლეთით ნახევარწლიური აბსიდით მთავრდებოდა. დაბაზისაგან ჩრდილოეთის ნავი გამოყოფილი იყო ორი ნახევარწლიური თაღით. შემორჩენილი იყო სვეტის ძირის ნაშთი. ეკლესია ორსაფეხურიან სოკოლზე მდგარა. ნაგები ყოფილა კარგად დამუშავებული თლილი ქვიშაქვით. გამოყენებულია აგურიც.

სპეციალისტების მიერ ეკლესია განვითარებული ფეოდალიზმის პერიოდით დათარიღდა. მათ აზრით, იგი აგებული უნდა იყოს XI ს - ის პირველ მეოთხედში. XI ს -ის II ნახევარში იგი სელჩუკებს უნდა დაენგრიათ. აღგენა უნდა მომხდარიყო XI ს-ის დასასრულსა და არაუგვიანეს XII ს- ის I მეოთხედის შუალებში. ხოლო საბოლოოდ ძველი უნდა გაენადგურებინა თემურ ლენგს XIV-XV სს - თა მიჯნაზე, რასაც ამყარებს ძველზე გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა, რომლის ქრონოლოგიური დიაპაზონი მოიცავს XI-XIV საუკუნეებს.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ულუმბის კომპლექსს წმ. გიორგის ეკლესიის გარდა კიდევ ორი ახალი ძეგლი შეემატა - ორსართულიანი და ოვალური ნაგებობები¹

მკვლევარების ვარაუდით, ორივე ნაგებობა წმ. გიორგის ეკლესიის თანადროულია.

ეკლესიის სამხრეთის კედელზე გაკეთებული წარწერა გვამცნობს: „მიუწოდმელითა საღმრთოთა განგებულებითა! უფალმა გამოაჩინა ჟამთა სვლისაგან დაფარული წმიდა მონასტერი ესე, რომელიც აღეშენა და განახლდა შეწევნითა წმიდისა დიდისა მოწამისა ძლევაშვილისა და საკვირველმოქმედისა გიორგისათა, ლოცვა-კურთხევითა მაღალყოვლადუსამღვდელოისა ურბნისისა რუისის მიტროპოლიტისა იობისათა და მდაბლისა არქიმანდრიტისა გაბრიელისათა და ძმათა მისთა.

ღმერთო, აკურთხე და გაახარე ორთავ სოფელსა შინა ქტიტორნი წმიდისა ამის მონასტრისა: მონანი ღმრთისანი დავითი, ზვიადი, გიორგი, ბაქარი, ალექსანდრე, ბეჟანი და მხევალი ღმრთისა ირინე და ყოველნი სახლელუნი მათნი სადიდებელად ყოვლადწმიდისა სამებისა, მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა აჲ და მარადის უკუნითი უკუნისამდე, ამინ“.

ეკლესია იმეორებს ძველი ეკლესიის სტილისტურ ნიშნებს.

ულუმბო ჩვენი წარსულის მეტად საინტერესო ფურცელს გადაგვიშლის, თუკი აქ სერიოზული არქეოლოგიური სამუშაოები წარიმართება. შეიძლება, ამ სამუშაოებმა მიქაელ ულუმბოელის ნაკვალევზეც მიგვიყვანოს. ამას გვაფიქრებინებს უკანასკნელ პერიოდში მიკვლეული ქუცნას დროინდელი ეკლესიის ფრაგმენტები.

ულუმბო XIX საუკუნის 60-70 - იანი წლებამდე დაუსახლებელი იყო. ამ წლებიდან იწყება მისი დასახლება. მოსახლეობა ულუმბოში მომიჯნავე სოფლებიდან გადმოვიდა. 1886 წელს, როცა საქართველოში საოჯახო აღწერები ჩატარდა, ულუმბოში 7 კომლია დაფიქსირებული (27 კაცი და ამდენივე ქალი, სულ 54 სული).²

¹ ვრცლად იხ. ქ. დავითაშვილი, ა. დავითაშვილი, ულუმბის სამონასტრო კომპლექსზე ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების მოკლე მიმოხილვა, ზაშურის მუზეუმის მოამბე, 2010, №2.

² თ. ლაცაბიძე, მასალები ზაშურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის ისტორიისათვის, წ. IV, 2021, გვ. 220

განახლდა საეკლესიო ცხოვრება.

XX ს - ის 50 - იან წლების ბოლოს სოფელი ულუმბო კვლავ მოიშალა და ნასახლარად იქცა. 2019 წლის 17 მაისს ხაშურის მუნიციპალიტეტის საკრებულომ მიიღო დადგენილება, რომელშიც ნათქვამია: „მოწონებულ იქნას ხაშურში მცხოვრები მოქალაქეების 2019 წლის 17 აპრილის წინადადება მუნიციპალიტეტის ადმინისტრაციულ საზღვრებში დასახლების შექმნის, დასახლებისათვის შესაბამისი კატეგორიის მინიჭების, დასახლების ადმინისტრაციული საზღვრების დადგენისა და დასახლებისათვის სახელწოდება - „ულუმბო“ - ს დარქმევის შესახებ“.

Tamaz Latsabidze
Khashuri Municipality Museum Union
FOR THE HISTORY OF ULUMBO
RESUME

The deserted village Ulumbo is located in Khashuri municipality, in the historical Ali Water (Frone) ravine. It is one of the oldest villages. One of the roads from Kartli to Imereti passed through it. It is believed that the name comes from the Greek Olympus.

Here, since the 50s of the 6th century, exists a famous Church of the Assumption of the Virgin Mary, which is associated with the name of one from the thirteen Assyrian fathers - Mikael Ulumboeli. Monastic life also took place here. The monastery was one of the important centers of Christianity on the border between East and West Georgia.

In the last period, as a result of archaeological excavations, St. George's Church, ruins of home and agricultural buildings were revealed. The church was restored.

The village and the monastery experienced devastating attacks by the Arabs (9th century), Selchuk Turks (11th century), Temur Lang (15th century) and finally, the Leks (18th century).

From the 13th century, both the village and the monastery have been closely connected with the famous feudal ancestry of the Amirajebes.

The village was destroyed at the end of the 50s of the XX century. On May 17, 2019, the Khashuri Municipality Council adopted a resolution on the restoration of the deserted village Ulumbo.

ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ავგაროზები

ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მრავალრიცხოვანი ფონდიდან გამოსარჩევია ძალიან საინტერესო, ორიგინალური, თავისი დანიშნულებით განსაკუთრებული ხასიათის ექსპონატები, ავგაროზი-თილისმები, რომელიც, სავარაუდოდ, ერთ ეპოქაშია შექმნილი. ისინი XIX საუკუნით თარიღდება და იქმნებოდა რომელიმე პიროვნების სახელზე ავი თვალის, ბოროტის, ეშმაკულის, გრძნეულის, ჯადოქრობისგან დასაცავად.

გავრცელებული იყო როგორც გულსაკიდი, ისე სხვადასხვა ფორმით თან სატარებელი, ან ტაძარში მისაბრძანებლად და ოჯახში შესანახად განკუთვნილი ავგაროზი-თილისმები. ამგვარი ავგაროზები წარმოადგენს თილისმის დანიშნულების მედალიონის მსგავს გულზე დასაკიდებელს, რომელშიც ჩასმული იყო „ეპისტოლე ავგაროზ მეფისა, რომელი მიუწერა უფალსა ჩუენსა იესუ ქრისტესა“, თუ მთლიანად არა, მისი ნაწილი მაინც, რომელსაც ატარებდნენ მორწმუნეები, როგორც დამცველს ავადმყოფობის, ზიფათისა და „ავი თვალისგან“. აქედან მიიღო გულსაკიდა „ავგაროზის“ სახელი, თუმცა შემდგომ „ავგაროზში“ იღებოდა ნაწყვეტები „სახარებიდან“, უფრო ხშირად „იოანეს სახარების“ დასაწყისი, შელოცვები და ლოცვები-უმეტესად წმ. კვიპრიანე მოწამისა, იოანე ოქროპირისა, ბასილი დიდისა და სხვა.¹

შანა, ავგაროზი, თილისმა, მაზმანდი, ჯადო დაახლოებით ერთიდაიგივე მნიშვნელობის სიტყვები უნდა იყოს. აქ მოვიტანთ მათ განმარტებებს სხვადასხვა ლექსიკონებიდან:

1. ავგაროზი:

ა. მაზმანდი, თილისმა, ჯადო, შანა. („უბეში ედვა ეს ტკბილი წერილი... თილისმად მიაჩნდა მას იგი, მფარველ რამ ავგაროზად“. ვ. ბარნოვი).²

ბ. გულსაკიდი ან მცირე ზომის ნივთი, რომელსაც ავადმყოფობის ან მავნე ძალების ზემოქმედების თავიდან ასაცილებლად ატარებდნენ.³

2. ამულეტი (ლათ. ამულეტუმ):

ა. ნივთი, რომელსაც ადამიანები ატარებენ (ჩვეულებისამებრ, ყელზე ჩამოკიდებულს) ავადმყოფობის, „ავი თვალისა“ თუ სხვა უბედურებათა თავიდან ასაცილებლად.⁴

3. თილისმა (არაბ. ტილასმ. ბერძნ. თელესმა-ჯადოსნური ძალა):

ა. ტილისმა-ჭახრაკებით მორთული ფარულად რამე(ე) მოძრაობდეს, გინა ვარსკვლავთა გამო შეკრან რამე წერითა... ხოლო სპარსულად თილისმა საზრვა არს გრძნეულთა.⁵

ბ. ძველი ცრუმორწმუნეობით, ნივთი, რომელსაც თითქოს ძალა ჰქონდა მიენიჭებინა ადამიანისთვის ბედნიერება, წარმატება, გამარჯვება, გრძნების უნარი-ავგაროზი, შანა.⁶

გ. ისეთი რამე (ნივთი, წამალი...), რაც ვითომდა ვნებას მოუტანს, შეკრავს... მორჩილს გახდის მას, ვისაც გაუკეთებენ, ვის სახელზეც გააკეთებენ.⁷

¹ ენრიკო გაბიძაშვილი. შრომები. III ტომი. თბილისი. 2011. გვ. 18.

² ნეიმანი ალექსანდრე. ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი. მე-3 გამოცემა. თბილისი. 1978. გვ. 10.

³ გიორგი ცოცანიძე. ნანა ლოლაძე, ქეთევან თაბუკაშვილი. ქართული ლექსიკონი. თბილისი. 2014. გვ. 22.

⁴ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ახალი რედაქცია. ტომი I. ა-ბ. (რედაქტორი პროფ. ა. არაბული). თბილისი. 2008. გვ. 514.

⁵ ს. ს. ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. თხზულებანი, ტომი IV, თბილისი, 1966. გვ. 138.

⁶ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ტომი IV. (არნ. ჩიქობავას რედაქციით). თბილისი. 1955. გვ. 456.

⁷ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ტომი IV. (არნ. ჩიქობავას რედაქციით). თბილისი. 1955. გვ. 456.

დ. მცირე ზომის ნივთი, რომელსაც, ადამიანთა წარმოდგენით, ბედნიერება და წარმატება მოაქვს.¹

ე. ნივთი, რომელსაც თითქოს ძალა ჰქონდა მიენიჭებინა ადამიანისთვის ბედნიერება, წარმატება, გამარჯვება, გრძნების უნარი-შანა („პასუხად ქალი უგზავნის ნაწნავს-ატარე ომში, როგორც თილისმა.“ გ. ლეონიძე.)²

თილისმები ჰქონდათ არა მარტო ცალკეულ ადამიანებს, არამედ ქალაქებსაც. ეს ჩვეულება ფართოდ იყო გავრცელებული შუა საუკუნეებში. ზოგი ქალაქი, განსაკუთრებით, გამოირჩევა თილისმების სიმრავლით. მაგალითად, კონსტანტინეპოლს 306 თილისმა ჰქონდა, რომელთა შორის უმთავრესი იყო წითელი ქვის ობელისკი და სამთავიანი დრაკონი. ეს თილისმები სხვადასხვა დანიშნულებისა გახლდათ-ზოგს ქალაქი უნდა დაეცვა მტრისგან. ზოგს მეთევზეებისთვის ხელი უნდა მოეპარათ და ა. შ. თუ ვინმე თილისმებს უდიერად მოექცეოდა, დაწვავდა ან დაამტვრევდა, ხალხის რწმენით, ქალაქს უბედურება დაატყდებოდა თავს.

ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებამ შეცვალა დამოკიდებულება ამგვარი ნივთების მიმართ. თილისმებისა და ავგაროზების ტარება ჯერ კიდევ IV საუკუნეში ოფიციალურად აიკრძალა მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე, მაგრამ როგორც ჩანს, მაინც დგებოდა გარკვეული ტექსტები ან კეთდებოდა ნივთები, რომელსაც ავისგან დამცავი ფუნქცია ენიჭებოდა.

თილისმა-ავგაროზების ტექსტების შედგენისას მიჰყვებოდნენ ერთგვარ ტრადიციას, რომელიც ითვალისწინებდა მასში ე. წ. „ავგაროზების ეპისტოლეების“ შეტანას და სხვადასხვა რელიგიური ტექსტების ჩართვას, რათა ავგაროზს სრულყოფილი სახე ჰქონოდა და თავისი მისია შეესრულებინა.

„ავგაროზის ეპისტოლე“ ჩამოყალიბდა ორი, თანაბრად ღირებული მოტივის, მიმოწერისა და ხელთუქმნელი ხატის საკვირველმოქმედი ძალის ერთობლიობის საფუძველზე.

„ავგაროზის ეპისტოლე“ ქრისტიანული მწერლობის ერთერთი გავრცელებული ძეგლია, რომელიც უკავშირდება მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის (ე. წ. ედესის ხატის) შესახებ უძველესი დროიდან ცნობილ გადმოცემას. თხზულება განეკუთვნება იმ ადრექრისტიანულ ლეგენდათა რიცხვს, რომელნიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ მწერლობის ერთი დარგის-აპოკრიფული ლიტერატურის – წარმოშობისა და განვითარების პროცესში.³

ავგაროზის ისტორია პირდაპირ არის დაკავშირებული ანჩისხატის (პირიდვთისას) ხატის ისტორიასთან. აქ მოვიტანთ ამ ამბების თხრობის ტრადიციულ ვერსიას, რომელსაც საფუძვლად უდევს სირიული ლეგენდა ავგაროზ მთავარზე: „იესო ქრისტეს ქვეყნად ცხოვრების დროს, როდესაც მის მიერ ქმნილნი სასწაულები ელვასავით ეფინებოდა მთელს ქვეყანას, საქართველოს მოსაზღვრე ქ. ედესის მთავარი მძიმე ავადმყოფი იყო. ყველა გამოჩენილმა მეურნელმა ხელი აიღო მის მორჩენაზე. მაშინ ავგაროზმა დაწერა წერილი და მოსამსახურეს გაატანა იესო ქრისტესთან, სადაც წერდა თავის უკურნებელ სნეულებაზე და ევედრებოდა: „მოდი, მომარჩინე ამ სნეულებისგან და ყოველსავე შენს ნებას ავასრულებო. გავიგე, რომ ურიები გემტერებიან, გდევნიან და გირჩევენ, ჩემთან მოხვიდე, ჩემს სამეფოში უფრო მოსვენებით იცხოვრებო.“

უფალმა უარი განუცხადა მასზედ წინასწარმეტყველების ასრულების გამო. მაშინ ავგაროზმა გადაწყვიტა, რომ გაეგზავნა საუკეთესო მხატვარი იერუსალიმში, რათა დაეხატა უფალი და მოეტანა მისი ხატი. მხატვარი ბევრს ეცადა მის წინ მდგარი მარადიული ღმერთი ტილოზე გადაეტანა, მაგრამ ვერ შეძლო.

მაშინ უფალმა მიიფარა ტილო პირზე და სასწაულებრივად გამოსახა მისი სახე. გახარებული მხატვარი ავგაროზთან გამოეშურა მოციქულ თადეოზთან ერთად. გზად

¹ გიორგი ცოცანიძე. ნანა ლოლაძე, ქეთევან თაბუკაშვილი. ქართული ლექსიკონი. თბილისი. 2014. გვ. 290

² <http://ka.wiktionary.org/wiki>

³ ნესტან ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლე. ძველი ქართული რედაქციები. თბილისი. 2007. გვ. 5.

შებინდებისას ქალაქ იერაპოლში მეჭურჭლესთან გაჩერდნენ და ღამე ტილო თიხის კეცებს შორის მოათავსეს. შუალამისას ამ ხატს სინათლის სვეტი დაადგა. ქალაქის გაცეცხულმა გამგებელმა, ნახა რა სასწაული, სთხოვა ის თიხის კეცი დაეტოვებინა მათთვის, რომელზეც სახე სასწაულებრივად იყო გადასული. შემდგომში, ეს ყველასგან მივიწყებული ხატი მითვისეს მწვალებელმა ნესტორიანელებმა. ხოლო საქართველოში იოანე ზედაზნელის წამობრძანებისას, ანტონ მარტყოფელმა ეს ასლი თან გამოაპარა. ხოლო პირველი პირი რომელიც ავგაროზისთვის იყო განკუთვნილი, მიაბრძანეს ქალაქ ედესაში. გახარებული ავგაროზი ემთხვია ღმერთის პირს და განიკურნა. განკურნებულმა ავგაროზმა მთელი მისი სახლეულთა თადეოზ მოციქულს მოანათვლინა. ხოლო პირი ღვთის ხატი-ტილო დააკრა ფიცარზე და დიდი პატივით ქალაქის კარების თავზე დააბრძანა, რათა ქალაქში შემსვლელ-გამომსვლელთ ყველას თავყანი ეცა და ედიდებინა ღმერთი. ასე ესვენა ეს ხატი აქ ორასი წელიწადი. ავგაროზის მემკვიდრემ ქრისტიანობის ღვინა დაიწყო, ამიტომ ედესის ეპისკოპოსის რჩევით პირი ღვთის ხატი საიდუმლოდ დაკრძალეს ქალაქის კედელში, და წინ, დიდი სანთლის კელაპტარი დაუნთეს და ამოაშენეს აგურით. თითქმის ოთხასი წელიწადი დარჩა ხატი ასე დაფარული. 539 წ. სპარსეთის მეფე ხოსრო შემოიჭრა ქალაქ ედესაში. ამ გაჭირვების დროს ედესის ეპისკოპოსმა სიზმარში ნახა ის ადგილი, სადაც დაკრძალული იყო პირი ღვთისას ხატი. მაშინ დიდის ლოცვა-გედრებით გამოანგრიეს კედელი და გადმოასვენეს სასწაულთმოქმედი ხატი. ამის შემდეგ არ გასულა ასი წელიწადი, რომ ედესის მიდამოები არაბებმა დაიპყრეს და პირი ღვთის ხატი დიდის ლიტანიობით ედესიდან კონსტანტინეპოლში, წმინდა სოფიის ტაძარში დაასვენეს. VIII-IX საუკუნეების საბერძნეთის ზოგიერთი იმპერატორის დროს გამეფდა ხატმებრძოლობა. იმპერატორის მოხელენი დადიოდნენ და ჩხრეკდნენ საყდრებს და სახლებს, სადაც კი ნახავდნენ ხატს, ამტკრევდნენ, ჩეხავდნენ, წვაავდნენ ცეცხლში, აგლეჯდნენ ძვირფას ქვებს. ამიტომ ყველა მალავდა წმიდა ხატებს მიუდგომელ ადგილს, ზოგი ზღვაში აგდებდა ხატებს ღვთის ანაბარად.¹

აი, ამ დროს, პირიღვთისას ხატი საიდუმლოდ გადმოასვენეს კაბადოკიის ანჩის საეპისკოპოსო ტაძარში, მდინარე ჭოროხის ხეობაში. 1194 წელს თამარ დედოფალმა ანჩის ეპისკოპოსს, იოანე რენაელს უბოძა საჭირო ნივთეულობა და უბრძანა ხატის საუკეთესო ხელოვნებით მოჭედვა. ამ დროინდელი ხუცური ასომთავრული წარწერა დღესაც კარგად იკითხება ხატის არშიაზე.²

ანჩიდან ხატი ახალციხეში წაასვენეს, გორში, სოფელ ჭალაში, ამილახვარ იოთამის სახლში. ხატზე არის ღვთისმოყვარე გივი ამილახვრის წარწერა. 1686 წელს, მას კარები განუახლებია და ჩამოუკიდია კუბოზე.³

ჭალის სოფლიდან ხატი გადმოუსვენებიათ ქალაქ თბილისში და დაუსვენებიათ ანჩისხატის ეკლესიაში. დღესდღეობით, ხატი საქართველოს ხელოვნების მუზეუმშია დაბრძანებული. ხალხური გადმოცემით, ხატი სასწაულმოქმედი და მას ხშირად ევედრებიან ავადმყოფობის, გაჭირვების, ჯადოქრობისა და ეშმაკეულისაგან დასაცავად. ტრადიციულად, ამგვარივე ძალა აქვს მინიჭებული ე. წ. „ავგაროზის ეპისტოლეს“ (წერილს, რომელიც მიუწერა ავგაროზ მთავარმა იესო ქრისტეს და ასევე, იესოს მიერ საპასუხოდ დაწერილ წერილს).

ქართულ სამწერლობო ტრადიციაში „ავგაროზის ეპისტოლე“ ორი რედაქციითაა წარმოდგენილი. პირველი, მოკლე რედაქცია დაცულია ერთადერთ ნუსხაში, 1054 წელს კალიპოსზე გადაწერილ ალავერდის ოთხთავში. ვრცელი რედაქცია შესულია ყველა ადრეულსა

¹ <https://ka.wikipedia.org/wiki/ანჩისხატი>

² ავგაროზი. საპატრიარქოს გამოცემა. 2013. გვ. 9.

³ ავგაროზი. საპატრიარქოს გამოცემა. 2013. გვ. 9.

თუ გვიანდელ კრებულში. როგორც ვრცელი, ისე მოკლე რედაქციების პირველი თარგმანები შესრულებულია XI საუკუნის შუა წლებში.

„ავგაროზის ეპისტოლის“ ძველი ქართული თარგმანების შესწავლის შედეგად გამოსარჩევია 9 ნუსხა:

1. ალავერდის ოთხთავი, გადაწერილი 1054 წელს;
2. სინური კრებული, XI საუკუნის;
3. გელათის ოთხთავი, XII საუკუნის;
4. ლარგვისის ოთხთავი, XIII საუკუნის;
5. ოთხთავი, XIII საუკუნის;
6. კურთხევანი, XIV-XV საუკუნეების;
7. კურთხევანის ტიპის კრებული, XIV-XV საუკუნეების;
8. კურთხევანი, XVI-XVIII საუკუნეების;
9. პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკის ორენოვანი (ბერძნულ-ქართული) ნუსხა.¹

„ავგაროზის ეპისტოლეს“ აღნიშნულ ტექსტებში ტრადიციული ფორმით არის მოტანილი ავგაროზ მეფისა და იესო ქრისტეს ერთმანეთისადმი მიწერილი წერილები, რომლებიც შედარებით უფრო მოგვიანებით, გამოყენებული იქნა, ჩვენს მიერ ზემოთხსენებულ თილისმა-ავგაროზებში, როგორც ავისა და ბოროტისგან დამცავი ტექსტების ძირითადი ნაწილი, რომლებსაც ემატებოდა ძველი და ახალი აღქმიდან ამოღებული სხვადასხვა ხასიათის ჩანარები.

ჩვენამდე მოღწეული თილისმა-ავგაროზები იწყება ნაწყვეტით იოანეს სახარებიდან: „პირველთაგან იყო სიტყუაი. სიტყუაი იგი იყო ღვთისა თანა და ღმერთი იყო სიტყუაი იგი...“ სწორედ, ამგვარი დასაწყისი აქვს ჩვენს მუხეუმში დაცულ ერთერთ ავგაროზს:

„პირველითგან იყო სიტყვა და სიტყუაი იგი იყო ღვთისა თანა და ღმერთი იყო სიტყვა იგი ესე იყო პირველითგან ღვთისა თანა ყოველივე მისა მიერ შეიქმანა დათვინიერ მისა არცა ერთი რაიქმანა რაოდენი რა იქმანა მისთანა ცხოვრება იყო და ცხოვრება იგი იყო ნათელ კაცთა და ნათელი იგი ბანელსა შინა ჩანს და ბანელი იგი მას ვერ ეწია. იყო კაცი მოვლინებული ღვთისა მიერ და სახელი მისი იოვანე ესე მოვიდა მოწამედ რათა წამოს ნათლისა მისთვის რათა ყოველთა რაწამენეს მისგან არათუ იგი იყო ნათელი არამედ რათა წამოს ნათლისა მისთვის იყონათ ჭეშმარიტი რომელი განანათლებს ყოველსავე კაცსა მომავალი სოფლად სოფელსა შინა იყო და სოფელი მისა მიერ შეიქმანა და სოფელმა იგი ვერ იცნა თვისთა თანა. მოვიდა და თვისთა იგი არა შეიწყანარეს ხოლო რაოდენთა იგი შეიწყანარეს მოსცა მათ ხელმწიფება შვილ ღვთისა ყოფად რომელთა რაწამს სახელი მისი რომელნი არა სისხლთგან არცა ნებითა ხორცთათა არცა ნებითა მამკაცისათა არამედ ღვთისაშენი შენეს და სიტყვა იგი ხორციელ იქმანა დადემკვიდრა ჩვენ შორისდ ვიხილეთ ღიღება მისი ღიღება ვითარცა მახოლოდ შობილისა მამისა მიერ სავსე მადალითა ჭეშმარიტებითა იოვანე წამა მისთვის ღაღტყოდ თქვა ესე არს რომლისათვის იგი ვსთქუ რომელი ჩემსა შემდგომად მოვალს ჩემსა უწინარეს იყო რამე თუ პირველ ჩემსა არს და სავსეებისაგნ მისისა ჩვენ ყოველთა მოვილეთ მაღლი მღლისა წილ რამეთუ საჯული მოსესგან მოეცა ხოლო მაღლი და ჭეშმარიტება ქრისტეს იესოს მიერ იქმანა“

რომ არ ვიცნობდეთ ავგაროზების ტექსტებს, ტრადიციულადაც, ჯადოქრობისგან თავის დასაცავად და ეშმაკეულთაგან განსაკურნებლად ქრისტიანები წმინდა მღვდელმოწამე კვიპრიანეს ეკედრებიან, რომლის დაუჯდომელ საგალობლებშიც არის შემდეგი სიტყვები:

„გიხაროდენ, ჯადოქრულ მანქანებათა დამარღვეველო;

¹ ნესტან ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლე. ძველი ქართული რედაქციები. თბილისი. 2007. გვ 47-51.

გიხაროდენ, საშინელ ეშმაკთა განმდევნელო; გიხაროდენ, რამეთუ შენით ბოროტნი სულნი, ვითარცა კუამლი განქარდებიან;

გიხაროდენ, რამეთუ შენს მიერ მრავალგვემულთა მეყუსეულად განემორენიან;

გიხაროდენ, ჭირთა და მწუხარებათაგან გამომხსნელო;

გიხაროდენ, ტანჯუათა სიხარულად გარდამაქცეველო.“

ლოცვის ეს ვერსია ძალიან ახლოს დგას ავგაროზების ტექსტებთან. ამავე მიზნით ვევედრებიან წმინდა იოანე ოქროპირს, რომლის ლოცვაშიც (დილა-საღამოს საკითხავი) არის სიტყვები: „უფალო, დამიფარე მე კაცთაგან ბოროტთა და ეშმაკთაგან მზაკვართა და ვნებათაგან ბილწთა და ყოვლისაგან რაიცა უჯერო არს და არასარგებელ“, რაც ასევე ახლოს დგას ავგაროზების ტექსტებში მოცემულ ავისა და ბოროტისგან დამცავ ტექსტობრივ ფორმულირებებთან.

თითქმის ყველა ავგაროზის ტექსტში არის შეტანილი ქრისტეს მიერ ეპისტოლეს შვიდი ბეჭდით დაბეჭდვის ამბავი, რომელი ბეჭდებიც გამოხატულია ასოებით (ქართულით: „+ფქქერდ“ და რუსულით: „+ХФЕРБА“) და ნიშნავს შემდეგს:

1. ჯუარი ამას გამოაჩინებს, რომელ ნეფსით დაემსჭუალა მას ზედა;

2. ფარი-ფარვილ-ყოფასა საიდუმლოთასა მოასწავებს, რამეთუ კაც იქმნა ჭეშმარიტებით განცხადებულად

3. ქანი-ქერობინთა საყდართა განსუენებასა მისსა მოასწავებს

4. ენი-„ესე არს ღმერთი პირველი და სხუაი თვინიერ მისსა არავინ არს ღმერთი“

5. ინი-„იგი არს მეუფე მაღალი და ღმერთი ღმერთთაი.“

6. რაი-„რამეთუმხსნელ ვეყავ მე ნათესავსა კაცთასა“

7. დონი-„დიდ ვარ მე და მაღალ და საშინელ და ცხოველ ვარ მე უკუნისამდე.“¹

ხაშურის მუზეუმში დაცული ავგაროზების ტექსტებთან დაკავშირებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს არ არის სრულყოფილი კანონიკური ტექსტები, მათ უფრო ხალხური შემოქმედების კვალი ამჩნევია. ამაში მით უფრო დავრწმუნდებით, თუ გავავლებთ პარალელს ქართული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებთან. მაგალითისთვის მოვიტანთ წმინდა გიორგისა და ღვთისმშობლის სადიდებლების (სალოცავების ჩამონათვალის) ხალხურ ვარიანტს:

„შენამც იდიდები, ქმოდის გორის წმინდაო გიორგი, დიდო მთავარმოწამეო!

შენამც იდიდები, მუქუს ზვთისმშობელო, ადგილის მცველ-მფარველო ანგელოზო!

შენამც იდიდები, ჭიჩოს პირცეცხლის წმინდაო გიორგიო, ცეცხლით მოარულო!

შენამც იდიდები, კოტიას წმინდაო გიორგიო, წითელაურთა სალოცავო... და ა. შ.“²

ცალკე განსახილველია „წარღვნის მითის“ („ძველი აღქმიდან“) მუზეუმის ავგაროზებისეული ვარიანტის კავშირი ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში დაცულ ვარიანტთან, რომლის ტექსტიც, ფაქტიურად, იდენტურია ავგაროზებში მოცემული ტექსტებისა:

„წმინდა ნოემ რა იცოდა,

დაჯდა, თალა კიდობანი;

შიგნით, გარეთ გამოთალა,

საგანგებოდ აყვავა,

შიგ ჩასხა დედალ-მამალი,

კარი მაგრა გაუყარა.

კამბეჩი მოდის, მოყვირის:

„მეცა შიგა შემეყვანე!“

¹ ნესტან ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლე. ძველი ქართული რედაქციები. თბილისი. 2007. გვ 137-138.

² გიგო ზორნაული. ზიანი რწმენის საუფლო (რწმენის ზეპირსიტყვიერება და ხატ-სალოცავთა მსახურებანი. სადიდებლები. თბილისი. 2013 გვ 373.

ზღვიდან ზო წყალი გამოსქდა,
თან წაიღო არე-მარე.
აღგა და ყვავი გაგზავნეს:
ქვეყნიერად არი რამე?
მივიდა და ძრომღს დააჯდა,
გაათენა დღე და ღამე.
აღგა და ტრედი გაგზავნეს,
უგუნური და საწყალი,
სისხლში დარია ფეხები,
შიშშილითაც მოკვდა ღამე,
ზეთის ხილს ტოტი მოსტეხა,
ტურფად იყო მსხმოიარე.
თითო ყველას დაურიგა,
თითონ დარჩა მგლოვიარე.“¹

აქვე მოვიტანთ „წარღვნის მითის“ მუხეუმის ავგაროზისეულ ვარიანტს: „უფალმან როდესაც უბრძანა ნოეს უნდა მოვსწიო წყალით წაღნა ქვეყანასა ზედა, გაკეთე კიდობანი შეიყვანედ დედალი და მამალი ყოველისაჲნ ოთფეხი დადამიანი და მფრინველნი ყოველი შეკრიბე კიდბანსა შენსა უნდა მოვსწიო ქვეყანასა ზედა წყალი იგი დაღივსოს ცამადე, გაკეთე კიდობანი და მე მოვირე და უნდა მოვსწიო წყალი იგი მერმეთ ნოემ გაკეთა და შეიყვანა ყოველი ოთფეხი პირუტყვი და მფრინველნი დ ადამიანი მერმთ გამეცხდა ნოეს მეთადასულთა თვისთა ანგელოზი უფლისა და რქვა ნოეს განსრულდა კიდობანი და შეყვნა ყოველივე ნოემ ზამა ყო ნება შენი აღსრულდეს, მოიწია წყლით რღვნა ქვეყანასა ზედა ორმეოცი დღე და ორმოცი ღამე და აღივსო ყოველი ქვეყანა წყალითა, მეშვიდეს თვესა უბრძანა უფალმა ნოესა, მერმეთ ნოემ გაიხედა სარკმელში არ არს შემცირება წყალთა ზედა, მეცხრეს თვესა განიხედა ნოე კიდბნიდმ მაცირ არს წყალი იგი მეთერთმეტეს თვეს უბრძანა უფალმა ნოეს განაღე მარჯვენით კარი ნოემ გაღო კარი გაგზავნა ყორანი და ვერ იხილა, გაგზავნა ტრედი და ვერ იხილა, მერმეთ გაგზავნა ყორანი მივიდა ლეში ჭამა მერმეთ გაგზავნა მტრედი მივიდა მოსტეხა ზეთის რტო მიუტანა ნოესა მერმე ნოემ გამოიყვანა დედალი და მამა.“

მოქმედების თანმიმდევრობა, ფაქტურად, ორივე ტექსტში ერთნაირია და მიჰყვება ტრადიციულ ვარიანტს, მხოლოდ განსხვავება იმაშია, რომ მითის ხალხურ ვარიანტში მოქმედი არის ნოე, ხოლო ავგაროზში-მთავარი მოქმედი არის უფალი, ხოლო ნოე, როგორც თანადამხმარედ და უფლის ნების აღმსრულებლად ჩანს მხოლოდ.

ამასთანავე, საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ავგაროზების ტექსტებში ნაწილობრივ მაინც არის შენარჩუნებული ენობრივი სტილის მთლიანობა, თითოეული ტექსტი აწყობილია ავგაროზებისთვის დამახასიათებელ სიუჟეტურ ძაფზე. არის მცდელობა ავგაროზების ცალკეულ თემებს შორის ერთგვარი გადაბმების, თუ გადასვლების გამოყენებისა. იქ, სადაც ჩამოთვლილია ღვთისმშობლის თუ წმინდა გიორგის სალოცავები, შენარჩუნებულია ერთგვარი რიტმი, თუმცა სამივე ავგაროზის წმინდა გიორგის სალოცავების ჩამონათვალი ერთმანეთისგან ძალიან განსხვავდება თანმიმდევრობით.

ხაშურის მუხეუმის ავგაროზების კომპოზიციის ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებულ როლს თამაშობს მოტივები. ამას გარდა, კომპოზიციის შექმნას ხელს უწყობს ერთმანეთისგან შინაარსით და დანიშნულებით განსხვავებული მრავალი კომპონენტი, რომელთაც ახასიათებთ შედარებითი დამოუკიდებლობა და დასრულებულობა (თუმცა, ზოგიერთი დაუსრულებელია).

¹ ქართული ხალხური პოეზია. ტომი I. მითოლოგიური ლექსები. ნაკვეთი მეორე. თბილისი. 1973. გვ 109.

თემები ერთმანეთთან დაკავშირებულია შინაგანი ურთიერთკავშირის საფუძველზე და დალაგებულია ერთგვარი ლოგიკური თანმიმდევრობით.

ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცულ, ქალაქისგან დამზადებულ თილისმა-ავგაროზებს ჩაუტარდა რესტავრაცია 2015 წლის ივნის-ივლისში ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის რესტავრატორ დალი ტაბუცაძის მიერ. სარესტავრაციო მასალით დახმარება გაგვიწია საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის სარესტავრაციო დეპარტამენტმა. ავგაროზების ზედაპირი გაიწმინდა სპირტხსნარით. შემოცვეთილი ნაწიბურები დამუშავდა და რესტავრაცია ჩაუტარდა მიკალენტის ქალაქით. ცალკეული დეტალების გადაბმა მოხდა ხორბლის ფქვილისგან მოხარშული წებოთი.

აქ განვიხილავთ ხაშურის მუზეუმისეულ ავგაროზებს:

1. ხმმ 9942/დ-3962- ავგაროზი (გრაგნილი).

მიღება-ჩაბარების აქტი №26 (09. 07. 1981.) მუზეუმში შემოტანილია მარო ჩხეიძის მიერ ხაშურის რაიონის სოფ. ბელლითის ეკლესიიდან. სავარაუდოდ, XIX საუკუნის. ზომა: სიგრძე – 186 სმ.

ავგაროზი იწყება „ავგაროზის ეპისტოლეს“ ტრადიციული ამბების თხრობით: ავგაროზ ედესის მთავრის მიერ თადეოზის წარგზავნა, მაცხოვრის მიერ „პირიღვთისას ხატის“ შექმნა, რომელზეც გადავიდა „...საღვთო პირი თვისი“, ამ ხატის ძალით დასნეულებულ ადამიანთა განკურნება, იესო ქრისტეს შვიდი ბეჭდით დაბეჭდილი ეპისტოლე ავგაროზ მეფისადმი. ამას მოჰყვება ჩამონათვალი, თუ რისგან იცავს აღნიშნული ავგაროზი: ბოროტისგან, ზღვისგან, ძილში მოჩვენებისგან და „სამსჯავროს ანუ უფსკრულისგან“. ამასთანავე, ჩამოთვლილია საქართველოში არსებული ე. წ. „ძლიერი“ სალოცავები-მონასტრები: დავით გარეჯელის, ჩიჩხიტის, შიო მღვიმის, შუამთის, დიდოს, ქვათახის, გარეჯის, ვარძიის, ნუნისის, ტაბაკინის, გესამანიის, საბაშყენის. ავგაროზის ტექსტი გრძელდება „ძველი აღქმის“ ამბების თხრობით, კერძოდ, როგორ აავო ნოემ კიდობანი, შეიყვანა შიგ სულიერნი: ადამიანები, ყველა სახის ფრინველნი და პირუტყვი დედალ-მამალნი, ე. ი. წარღვნის ტრადიციული მითი. თხრობა სრულდება ნოეს მიერ კიდობნიდან დედალ-მამალის გადმოსხმით, ავგაროზი ტოვებს დაუსრულებელის შთაბეჭდილებას. ამასთანავე, არ არის მინიშნებული, თუ ვის სახელზეა შედგენილი.

ავგაროზზე გამოსახულია პრიმიტიული ნახატები, რომლებიც შესრულებულია წყლის საღებავებით:

1. ღვთისმშობელი თუ წმინდა ნინო;
2. გაურკვეველი გამოსახულება;
3. ჯვარცმა;

ღვთისმშობელი თუ უფრო წმინდა ნინო გამოსახულია ძალიან პრიმიტიულად, წელს ზემოთ, საყურეებით და ქაბრით. მარცხენა ხელის ადგილას აქვს საინტერესო დეტალისფეროზე დაბრძანებული ჯვარი. მარჯვენა ხელი დალოცვის პოზიციაში აღუპყრია. აქვს სავსე, მხიარული სახე. გამოყენებულია ყავისფერი და ცისფერი. გაურკვეველ გამოსახულებას აქვს ქალის ფორმა, დგას ხელგაწვდილი, ხოლო ტერფებით მარჯვნივ არის მიმართული. აცვია ქაბრით შებნეული კაბა და მოსასხამი. აქვს სავსე სახე და შუაზე გაყოფილი თმა. შეძკულია საყურეებით და მოსილია შარავანდედით.

ჯვარცმა-ჯვარზე გაკრული მაცხოვარი, რომლის ქვეშაც გამოსახულია თავის ქალა და ერთმანეთზე გადაჯვარედინებული ძვლები. გამოყენებულია ცისფერი და ყავისფერი.

ტექსტი (ალაგ-ალაგ დაქარაგმებული):

„მთავარმოწამეო გიორგი, ევედრე ქრისტეს შეწყალებად სულთა ჩვენთათვის, ეპისტოლე ესე რომელი მიუწერა ავგაროზ მთავარმა ედესის ქალაქიდან თადეოზ მა უფალსა იესო ქრისტესა წარავლინა მახატრნი იგი მასწრთვლად ქრისტეს წინაშე ღვერ შეძლეს გამოსახვდ. მერმეთ აღიღო ტილო უფალმა, ოთხკეცად შეკეცილი სოველი და მოიხოცა სამდთო პირი თვისი და წარგზავნა ავგაროზს მიერ მოვლინებულთა ეპისტოლითა თვისითა ავგაროზ თაყვანისც მოწყლელდა დამბორს უყო და მიემთხვია კურნებასა ამისასა დაიდბინა ბაგასა ზედა, ედესის ქალაქსა ზედა ყოველად წამინდის ღთისმშობელისასა და მრვალნი სასწაულნი ქამანა. მასაც ჟამსა შინა ყოველნი კერპთმასახურნი წარაქცინა და მრვალნი სანეულნი მადებრენი აღდგინა, განკურნა ბარმათა თავალნი აღუხილნი, კეთროვნი განსწმინდნა საუკუნოდ დაცემულნი აღდგინა ყოველნი მოძულენი მატერნი წარმოსტკვენა დამაშვილობა სოფელსა მოანიჭა. მიუწერა უფალმა ეპისტოლე ესე ნეტრ ხრ შენ ავგაროზ მთავარო და ქალაქი შენი რომელსა ქვიან ედესიად. ნეტრ ხრ შენ რომელი მარწამენე ჩემადა მომართ რმეთუ მე ვარ ღმერთი და არავინრს თვინიერ სახვა, ხოლო მე დიდ ვარ. და მალლ ქვეყანასა ზედადარარს დასასრული უკუნისამდე რომელი ამალდე ზეცად ვსჯდე მარჯვენით საყდართა ზედა ღვთებისათა განსჯად დიდებით ამისა ჩემისათა და მოგივლინო ნუგეშინის მაცემელი სული ჭეშმარიტებისათა ხოლო მე ტკბილ ვარ დამთბალ გულითა ესე ეპისტოლე ბაძანებანი ჩემანი არა ვისაც გარწმუნეს იყოს სიხარულ დამხიარლებად ყოველთა დაღეთა დაცამთა უკუნისამდე ესე ეპისტოლე ხელითა ჩემითა დავსწერე დადბეჭდი შვიდითა ბეჭდითა და საცა ეს იყოს სოფელსა ადგილსა არ ემინოდეს ყოვლისაგან ბოროტის ანუ ზღვათა, ანუ სამჯაროს ანუ უფსკრულთა, ანუ ღამით ძილსა შინა მოჩვენებისაგან კრთომისაგან, ხოლო მე ვიხსნა დავიცვა დავიფარო მადლითა უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესითა ამინ. წამინდანი მოწამენო უფლისანო მღდელთმთავარნო მამანო და მაწყემსანო წამძღვრნო ყოველისა სოფლისნო გუნდანო შეწიე ამათო. მა... მალლ მონასტერ დავით გარეჯელს გარეჯათო შეწიე მონასტერს ჩიჩნიტსო შეეწიე მონასტერო წამებულთ, შეწიე მონასტერო შიო ღვიმე, შეწიე მონსტერო შუამთა, შეწიე მონასტერო დიდო, შეწიე მონასტერო ქეთახეო, შეწიე მონსტერო გარეჯო, შეწიე მონსტერ წამინდა შიო, შეწიე მონსატერო ვარძისა, შეწიე მონსატერო ნუნისისა, შეწიე მონსატერო ტაბკინისა, შეწიე მონსატერო გესმანია, შეწიე მონსტერო წამებულო საბშყენის აოხრებულო, შეწიე უფალმან როდესაც უბრძანა ნოეს უნდა მოვსწიო წყალით წაღნა ქვეყანასა ზედა, გაკეთე კილობანი შეიყვანედ დედალი და მამალი ყოველისამნ ოთფეხი დადამიანი და მფრინველნი ყოველი შეკრიბე კილბანსა შენსა უნდა მოვსწიო ქვეყანასა ზედა წყალი იგი დაღივსოს ცამადე, გაკეთე კილბანი და მე მოვირე და უნდა მოვსწიო წყალი იგი მერმეთონომ გაკეთა და შეიყვანა ყოველი ოთფეხი პირუტყვი და მფრინველნიდ ადამიანი მერმთ გამეცხდა ნოეს მეთადასულთა თვისთა ანგელოზი უფლისა და რქვა ნოეს განსრულდა კილბანი და შეყვნა ყოველივე ნომ ხამა ყო ნება შენი აღსრულდეს, მოიწია წყლით რღვნა ქვეყნასა ზედა ორმოცი დაღე და ორმოცი ღამე და აღივსო ყოველი ქვეყანა წყალითა, მეშვიდეს თვესა უბარძანა უფალმა ნოესა, მერმეთ ნომ გაიხედა სარკმელში არ არს შემცირება წყალთა ზედა, მეცხრეს თვესა განიხედა ნოე კილბნიდმ მაციარ არს წყალი იგი მეთერთმეტეს თვეს უბრძანა უფალმა ნოეს განაღდე მარჯვენით კარი ნომ გაღო კარი გაგზავნა ყორანი და ვერ იხილა, გაგზავნა ტრედი და ვერ იხილა, მერმეთ გაგზავნა ყორანი მივიდა ლეში ჭამა მერმეთ გაგზავნა მტრედი მივიდა მოსტენა ზეთის რტო მიუტანა ნოესა მერმე ნომ გამოიყვანა დედალი და მამა.“

1. ხმმ 12288/დ-4740 – ავგაროზი (გრაგნილი).

მიღება-ჩაბარების აქტი №16 (29. 10. 1984.) მუზეუმში შემოტანილია თურქაძე ალექსანდრე ალექსანდრეს ძის მიერ. ავგაროზი შებშული ჰქონია აკვანს, მაგრამ ვის მიერ, ცნობილი არ არის. სავარაუდოდ, XIX საუკუნეში უნდა იყოს დაწერილი. სიგრძე - 177, 5 სმ.

ავგაროზი იწყება მიმართვით ღვთისმშობლისადმი, რათა მან დაიფაროს პიროვნება, ვის სახელზეც შედგენილია ავგაროზი, ყოველი განსაცდელისა და ავისგან.

შემდგომ ამისა, მოსდევს ტრადიციული ტექსტი, „ავგაროზის ეპისტოლის“ ნაცვლად მიწერილი იესო ქრისტესაგან ავგაროზ მთავრის მიმართ, სადაც ნათქვამია, რომ ავგაროზი არა მარტო მას, ედესის მთავარს, დაიცავს ავისა და ბოროტისგან, არამედ ედესის ყველა მცხოვრებს და უძლურთ და მწუხარეთაც.

ბოლოს მიწერილი აქვს, რომ ავგაროზი ქრისტეს ბეჭდით დაბეჭდილია და ამას მოჰყვება ვრცელი სია წმინდა გიორგის სალოცავებისა, რომელიც ბოლოვდება სიტყვებით, რომ ამ ავგაროზის მატარებელი (მტვირთველი) დაფარული იქნება სულით და ზორციით და მინიშნებული აქვს, რომ აქ მოიხსენიება სახელი ავგაროზის პატრონის, ანუ, ვის სახელზედაც შედგენილია ავგაროზი. რადგან კონკრეტულად არ არის მინიშნებული, თუ ვის სახელზეა შედგენილი ავგაროზი, ეს ტექსტი მინიატურებითურთ შეიძლება მივიჩნიოთ ერთგვარ საშაბლონე ვარიანტად, რომლის მიხედვითაც დგებოდა ავგაროზები რომელიმე კონკრეტული პიროვნების სახელზე.

ავგაროზზე მინიატურები შემდეგი თანმიმდევრობით არის წარმოდგენილი:

1. ღვთისმშობელი ყრმით;
2. ანგელოზი;
3. წმინდა დავითი და კონსტანტინე;
4. წმინდა გიორგი.

მინიატურები შესრულებულია კალმით და შავი მელნით ნახევრად გამჭვირვალე ქალაღზე. ფერების მისაღებად გამოყენებულია წყლის საღებავები.

პირველი მინიატურის ცენტრში გამოსახულია ღვთისმშობელი ყრმით. ეს უნდა იყოს ე. წ. „ოდიგიტრიას“ (გზის მაჩვენებელი) ტიპის ღვთისმშობლის ხატის მსგავსი გამოსახულება, რომელიც განკაცებისა და უბიწოდ ჩასახვის დოგმატის გამომხატველია.¹

ღვთისმშობელს სხეულზე მოხურული აქვს ბაცი შინდისფერი საბურველი, რომელიც დაგვირგვინებულია სადღეოფლო გვირგვინით თავზე. გვირგვინოსანი ღვთისმშობლები შარავანდდით, ზოგადად, უფრო დამახასიათებელია რუსული ეკლესიისთვის. მგვარი ღვთისმშობლებიდან გამორჩეულია ბელორუსიაში, მოგილევის გუბერნიაში, ბელენიჩის მონასტრის ღვთისმშობელი, რომელ ხატზეც ღვთისმშობელსაც და ყრმასაც საერო გვირგვინები ადგათ ჯვრითურთ.²

ღვთისმშობელს მარცხენა ხელზე უზის ყრმა იესო, ასევე გვირგვინოსანი, ხოლო მარჯვენა ხელით მისი მარჯვენა უპყრია. იესოს ტანთ მუქი ყვითელი სამოსი აცვია, რომელიც მთელ სხეულს უფარავს. ყრმა იესოს გვირგვინიდან ოდნავ მოუჩანს თმა. ორივე გამოსახულების ტანსაცმლის ნაოჭებით ძალიან მარტივად მიღწეულია სხეულის ფორმების წარმოჩენა. ღვთისმშობლის გამოსახულების ზემოთ არის წარწერა (დაქარაგმებული): „ყ-დ წმიდა ღვთისმშობელი“ (ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი), ხოლო ყრმის ზემოთ-წარწერა-იესო ქრისტე.

ავგაროზის პირველი მინიატურის ზემოთ-სავარაუდოდ, სიტყვები: რომელნიცა დაწერებულ არიან და ასევე, ჯვარი და წარწერა: +XΦΕΡΒΑ. ანგელოზის გამოსახულება-მინიატურა, მარტივია და ფაქიზად შესრულებული. რომბებით დამტრისხულ ოთხკუთხა სივრცეში ჩასმულია წრე, რომლის ცენტრში გამოსახულია მჭმუნვარე ანგელოზი მფრინავ მდგომარეობაში. ანგელოზის გამოსახულებას მარცხენა მხარის უკან აქვს ფრთა, რომელიც მთლიანად ჩანს, ხოლო მარჯვენა მხარს უკან ჩანს ფრთის მხოლოდ ზედა ნაწილი. ანგელოზს აცვია მოყვითალო-მოყავისფრო ტანთსაცმელი და მოსხმული აქვს მოვარდისფრო-მოწითალო ჰიმატიონი. ტანსაცმლის ნაოჭები დახატულია პრიმიტიულად.

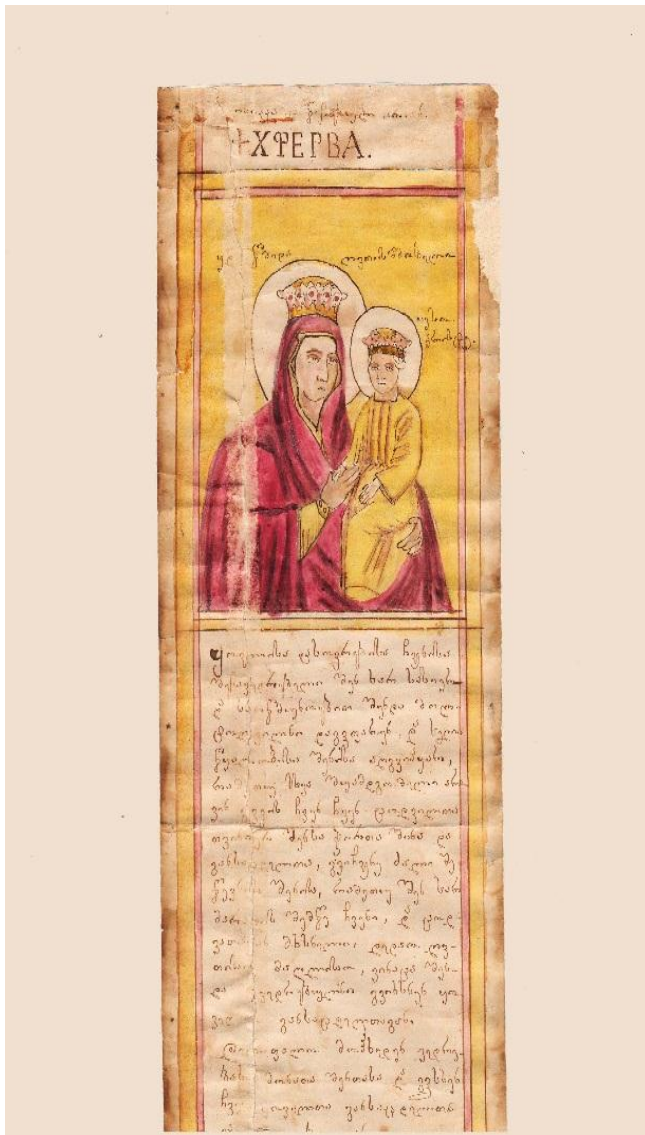
ანგელოზის წინ არის ჯვარი, ხოლო მარჯვენა ხელში უპყრია ჯოხი (?). ანგელოზს აქვს შეწუხებული სახე მკვეთრად გამოხატული ნაკვთებით. შუაზე გაყოფილი თმა მხრებამდე აქვს ჩამოშლილი. თავის გარშემო-წერტილოვანი რკალით შედგენილი მოყვითალო შეფერილობის შარავანდედი ადგას.

ანგელოზის მარცხნივ არის წარწერა „ანგე“, ხოლო მარჯვნივ „ლოზი“.

წმინდა დავითისა და კონსტანტინეს მინიატურიდან შემორჩენილია მხოლოდ ფრაგმენტი. სერიოზულად არის დაზიანებული გამოსახულების კიდეები და ცენტრი. წმინდანები, ერთი შეხედვით, გაენან მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზებს, ანუ მცველებს, რომლებსაც, ხშირად, კარელი ხატების კარებზე გამოსახავდნენ ჭედური ხელოვნების ნიმუშებში.

¹ თინათინ გულხადარაშვილი, საღვთისმეტყველო ინსტიტუტის ქრისტიანული ხელოვნების ფაკულტეტის მეორე კურსის სტუდენტი, „ღვთისმშობლის პირველი ხატები“. გაზეთი „კანდელი“ №15 (99), 2004 წელი.

² თეონა ნოზაძე, ჟურნალისტი, „ამბიონი“, საზოგადოებრივ-რელიგიური ინტერნეტჟურნალი. 04. 07. 2015.

მინიატურაზე წარმოდგენილი არიან წმინდა დავითი და კონსტანტინე, არგვეთის მთავრები, რომლებიც მურვან ყრუს ბრძანებით აწამეს 740 წელს. წმინდანები გამოსახულნი არიან ფეხზე მდგომნი, მეომრის აღკაზმულობით. წმინდა დავითს აცვია თეთრ-ვარდისფერი მოკლე, ძველი რომაელების სამოსის მსგავსი საბრძოლო ტუნიკა, მხოლოდ სახელოებიანი, რომელიც წინ შებნეულია ღილებით და წელს ქვემოთ მოკერებული აქვს ნაოჭაყრილი ბოლო. აცვია ვიწრო შარვალი, რომელიც მინიატურაზე შესრულებულია დაშტრიხული კვადრატებით თეთრ-მოყავისფრო ფონზე და მაღალყელიანი უძირო, ყავისფერი ფეხსაცმელი. ძირითადი სამოსის გარედან მოსხმული აქვს ღია ყავისფერი მანტია, თუ ჰიმატიონი. მარჯვენა ხელში უპყრია წვრილი, მაღალი შუბი, ხოლო მარცხენაში-ისრისებური საგანი, რომლის გამოსახულებაც დანამდვილებით არ იკითხება სითხის დაღვრით გამოწვეული დაზიანების გამო. წმინდანის სახე ნათელია, მეტყველი თვალებით და შუაზე გაყოფილი თმით მაღალი შუბლის გარშემო. თავის ირგვლივ აქვს წერტილოვანი შტრიხით შესრულებული მოყვითალო-მოყავისფრო შარავანდედი. წმინდა კონსტანტინეს გამოსახულებასაც მეომრის იერი აქვს. ტანთ აცვია მოკლე, წელს ქვემოთ ნაოჭაყრილობოლიანი ტუნიკისმაგვარი სამოსი გულზე ჯვრით, რომელზეც წამოსხმული აქვს მოვარდისფრო-მოშინდისფრო ჰიმატიონი, თუ მანტია. მარცხენა

ხელში უპყრია წვრილი მაღალი შუბი, ხოლო მარჯვენა ხელით დაყრდნობილია მძიმე ფარზე. აცვია მუქი ყავისფერი ვიწრო შარვალი და მაღალყელიანი მოყვითალო-მოყავისფრო უძირო ფეხსაცმელი. წმინდანს აქვს ხვეული თმით გაწყობილი ნათელი სახე მაღალი შუბლით, რომლის ირგვლივაც არის წერტილოვანი შტრიხით შესრულებული მოყვითალო-მოყავისფრო შარავანდედი. ორივე წმინდანი დგას კუბოკრულ იატაკზე, რომელიც მინიატურის შემქმნელის მიერ შესრულებულია რომბული ბადით შედგენილი კვადრატებით და დამრეცად დახაზული ჰორიზონტალური ხაზებით. გამოსახულების ზემოთ არის წარწერა: „წმინდანი მთავარმოწამენი დავით და კონსტანტინე“.

წმინდა გიორგის მინიატურის ცენტრში-თეთრ ცხენზე ამხედრებული, შარავანდედით მოსილი წმინდა გიორგია. ეს უნდა იყოს „თეთრი გიორგის“ იკონოგრაფიული გამოსახულების ტიპი, რომელსაც, ტრადიციულად, სწორედ, ამგვარად გამოსახავდნენ.¹

წმინდა გიორგის მეომრის იერი აქვს და შემოსილია შარავანდედით. მარცხენა ხელში ცხენის ლაგამი უჭირავს, თავზე კი მუზარადი ახურავს. მარჯვენა ხელში უპყრია ჯვრის გამოსახულებით დაგვირგვინებული გრძელი მახვილი (შუბი), რომლითაც განგმირავს მიწაზე გართხმულ გველეშაპს. თეთრი ცხენი ნახევრად აყალყულია და აქვს ძალიან ლამაზი ფაფარი და კუდი. უნაგირის ნაცვლად ცხენს ყვითელი ქსოვილი აქვს გადაფარებული, რომელსაც ვარდისფერი არშია შემოუყვება; ხოლო წმინდა გიორგის ზურგზე მოგებული აქვს ყვითელივე მანტია, რომლის ბოლოები წმინდანის ზურგს უკან ფრიალებს.

წმინდა გიორგის მინიატურა დაგვირგვინებულია თალით, რომლის ზემოთ, მარჯვნივ არის ღრუბლებში შემაღული მზის გამოსახულება. წმინდა გიორგის გამოსახულების მარცხნივ არის წარწერა – „წმინდა“, ხოლო მარჯვნივ – „გიორგი“.

წმინდა გიორგის გამოსახულებასთან არის ბეჭედი (გაურკვეველი წარწერებით).

ავგაროზის ტექსტი:

„ყოვლისა ცხოვრებისა ჩვენისა შესავედრებელი შენ ხარ სახიერ და სარწმუნოებით შენდა მოღვთიანობით დაგვფარენ, და ხელი წყალობისა შენისა აღგვიპყარ რამეთუ სხვა შუამდგომელი არავინ გვეცის ჩვენ ჩვენ ცოდვილთა თვინიერ შენსა ჭირთა შინა და, განსაცდელთა, გვიჩვენე ძალი შეწევნისა შენისა, რამეთუ შენ ხარ მარადის შემწე ჩვენი და ცოდვათაგან მხსნელი, დედაო ღვთისაო მაღლისაო, ვინაცა შენდა შევედრებულნი გვიხსნენ ყოველთა განსაცდელთაგან, დედოფალო მოჰხედენ ვედრებასა მონათა შენთასა და გვიხსნენ ჩვენ ყოველთა განსაცდელთა და სნეულებათაგან.“

ნაცვლად მიწერილი, იესო ქრისტესა მიმართ, რომელი მისწერა ავგაროზ მთავარსა ედესისასა.

ნეტარ ხარ შენ ავგაროზ და ქალაქი შენი. რომელსა ჰქვა ედესია. ნეტარ ხარ, რამეთუ გრწმენა ჩემდა მომართ, რომელი არა გიხილავ, ვითარმედ სამგზის სანატროს იგი, რომელსა უხილავად გწმენეს ჩემდა მომართ და რომელი მოგეწერა, იცნა შენ... გარდამოვხედ ზეცით და ზონარნი შევხსენ სულისაგან წმ. სამოსა ქალწულისასა რაითა სახისა თქვენისა ადამის ხელ... ცდომისა ავხოცისაო. პირველსა პატივსა და მოგივლინო მოციქული ჩე... ოზ (ალბათ, თადეოზ), რომელმან განჰკურნა შენი და ქალაქი შენი და იყოს გამაგრებულ ვიდრემდის სრულამდე სოფლისა სხვა სადაცა იპოოს ეპისტოლე ესე, იყოს მკურნალ ყოველთა უძლურთა და მწუხარებათა მყოფთა მხიარულებად, ხოლო ესე ბეჭედნი არიან ჩემითა დაწერილ.

ბეჭდითა ჩემითა დაბეჭდე

წმინდაო გიორგი ვლასიისაო,

წაო- გი- იერუსალიმისაო,

¹ თეა სულაბერიძე „წმინდა გიორგი-აღმატებული წმინდანი“. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ჟურნალი „ამბიონი“. 22. 11. 2011.

წაო-	გი-	კაბადუკიისაო
წაო-	გი-	კესარიისაო
წაო-	გი-	კილიკიისაო
წაო-	გი-	კორინთისაო
წაო-	გი-	ილორისაო
წაო-	გი-	ლომისაო
წაო-	გი-	ჩხარისაო
წაო-	გი-	საკაოსაო
წაო-	გი-	ძეგლევსაო
წაო-	გი-	მრავალძლისაო
წაო-	გი-	ბოსლევისაო
წაო-	გი-	ალექსანდროპოლისაო
წაო-	გი-	კონსტანტინოპოლისაო
წაო-	გი-	ელიზავეტოპოლისაო
წაო-	გი-	სევასტოპოლისაო
წაო-	გი-	ვარძისაო
წაო-	გი-	შაამისაო
წაო-	გი-	დიდისა ანტიოქიისაო
წაო-	გი-	ბზგანისაო
წაო-	გი-	ჯიხაიჯისო
წაო-	გი-	თეთრონისაო
წაო-	გი-	თევურეშისაო
წაო-	გი-	ჩერგეზისაო
წაო-	გი-	ოსეთისაო
წაო-	გი-	სვანეთისაო
წაო-	გი-	ახალციხისაო
წაო-	გი-	გორისაო
წაო-	გი-	ახალშენისაო
წაო-	გი-	ახალდაბისაო
წაო-	გი-	წრომისაო
წაო-	გი-	რომისაო
წაო-	გი-	ჟაშქვისაო
წაო-	გი-	გოლგოთისაო
წაო-	გი-	სევისაო
წაო-	გი-	უწერისაო
წაო-	გი-	ვლადიმირისაო
წაო-	გი-	ჯვარცმისაო
წაო-	გი-	ბილოოზერსკისაო
წაო-	გი-	ნეოკერსარიისაო
წაო-	გი-	ტირონ ქალაქისაო
წაო-	გი-	ამაღლებისაო
წაო-	გი-	მირონლუკიისაო
წაო-	გი-	გუნჯაანისაო
წაო-	გი-	ატოცისაო
წაო-	გი-	მილაანისაო

წაო-	გი-	არბოსაო
წაო-	გი-	გორგალეთისაო
წაო-	გი-	ცხრუნკვეთისაო
წაო-	გი-	წნეთისაო
წაო-	გი-	უძოსაო
წაო-	გი-	მოტყიერისაო
წაო-	გი-	სევისაო
წაო-	გი-	ღადიშისაო
წაო-	გი-	პერევისაო
წაო-	გი-	გადიდისაო
წაო-	გი-	ილორისაო
წაო-	გი-	ნავარგეთისაო
წაო-	გი-	ლოდორისაო
წაო-	გი-	ჯრუჭისაო
წაო-	გი-	ალავერდისაო
წაო-	გი-	სუჯინისაო
წაო-	გი-	ქუთაისისაო
წაო-	გი-	ოფშკვითისაო
წაო-	გი-	გეგუთისაო
წაო-	გი-	საჯავახოსაო
წაო-	გი-	ფარცხმათისაო
წაო-	გი-	რდბოსაო
წაო-	გი-	პერევისაო
წაო-	გი-	ჭალისაო
წაო-	გი-	ნაქერალას კლდისაო
წაო-	გი-	კლდე დაღმართისაო
წაო-	გი-	ლუდიისაო
წაო-	გი-	პალესტინესაო
წაო-	გი-	საბერძნეთისაო
წაო-	გი-	ჩიხორისაო
წაო-	გი-	ასკანისაო
წაო-	გი-	ბითვინისაო
წაო-	გი-	ქაშვეთისაო
წაო-	გი-	წევისაო
წაო-	გი-	სომიწოსაო
წაო-	გი-	ხვამლისაო
წაო-	გი-	ქართლისაო
წაო-	გი-	კახეთისაო

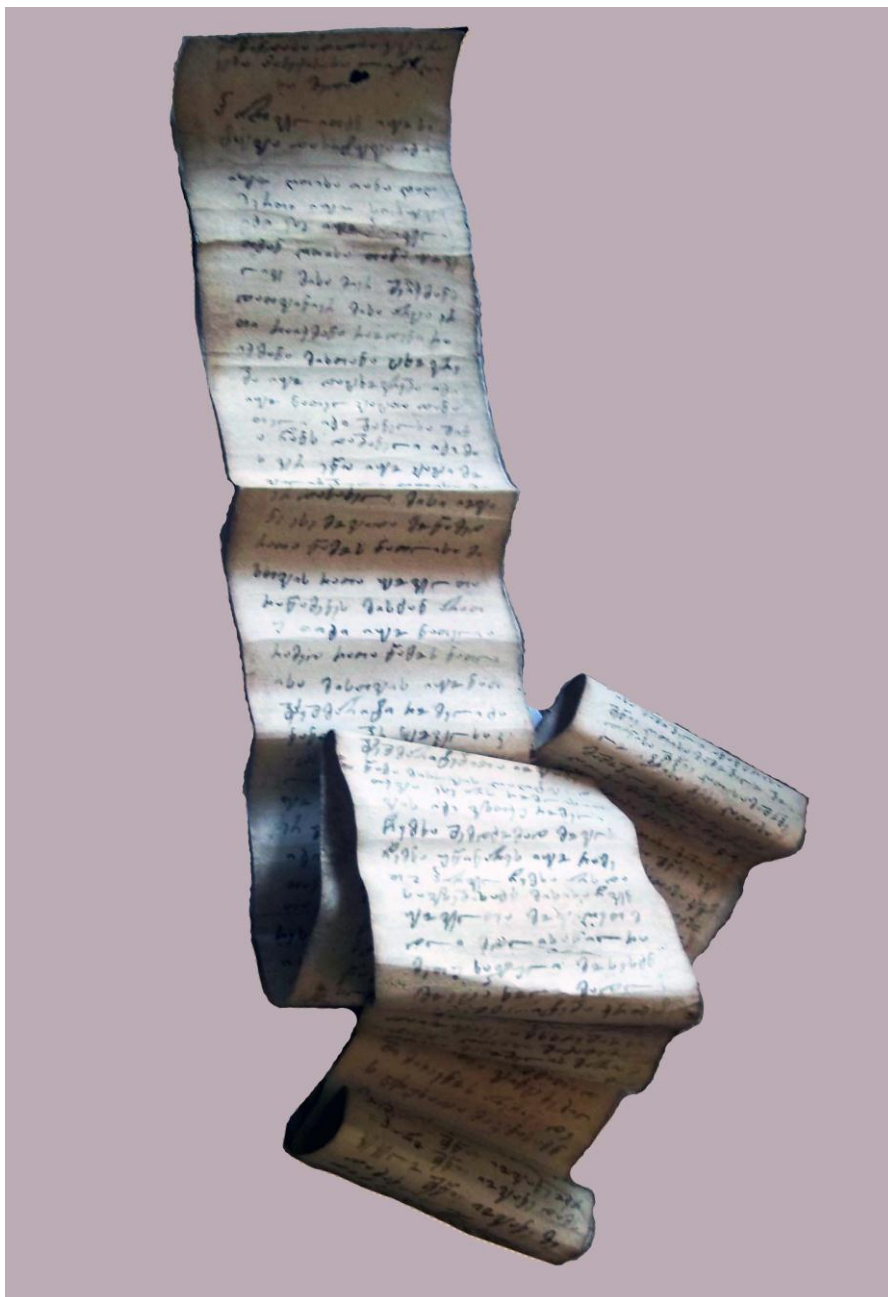
წაო- გი- ყოველ მხრისაო, დაიფარე სულით და ხორციით, მტვირთველი ამა წმინდისა ავგაროზისა შენ (სახელი).“

2. ხმმ 99329/დ-9367 – ავგაროზი (გრაგნილი).

მიღება-ჩაბარების აქტი №21 (22. 06. 2015.) მუზეუმში შემოტანილია თამაზ ვიქტორის ძე ლაცაბიძის მიერ.

ავგაროზი იდო ხაშურის მუზეუმში დაცულ სახარებაში (დაბეჭდილია ვახტანგ მეექვსის სტამბაში 1609 წელს), რომელიც მუზეუმში შემოტანილია ხაშურის რაიონის სოფ. ოსიაურის

წმინდა გიორგის ეკლესიიდან. ავგაროზი, სავარაუდოდ, XIX საუკუნეშია შექმნილი. ზომა: სიგრძე – 170 სმ.

ავგაროზის ტექსტის დასაწყისში, სავარაუდოდ, მინიშნებულია მისი შექმნის დრო: „წამინდასა ღიდსა კვირიაკესა პასექისასა ლიტარდიასა ზედა“.

ტექსტი იწყება სიტყვებით: „პირველთაგან იყო სიტყვა და სიტყუაი იგი იყო ღთისა თანა და ღმერთი იყო სიტყვა იგი“. ამას მოჰყვება ღმერთის მიერ სამყაროს შექმნის ამბები, ჩამოთვლილია ოთხი სახარება, მოხსენიებულია მარადის ქალწული მარიამი, ქრისტე ღმერთი და გრძელდება თილისმა-ავგაროზისთვის დამახასიათებელი ტრადიციული დამცავი ტექსტი: „დაიცე, დაიფარე, ყოველთა გარე მოღვომილისა რისხვისაგან და უკეთურის მავანისაგან, მაცდურის ეშმაკისგან, შეეწიე და დაიცე, დაიფარე მავედრებელი და მაქებელი მონა შენი ყოვალის

პირისაგან სენისა, სახების ცივების და ცხელებისა და უჯმერის ფათერაკისამ ამისა, არაწმინდა სულისა ქარისამან.“

შემდგომ, მოჰყვება ტრადიციული ხალხური ლოცვის ტექსტი: „დავსწვები, დამეძინება, პირს ჯვარი დამესვენება, ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი, თავით დამესვენება.“

და კვლავ დამცველი შელოცვა: „წარაქციე, დაისრე, ეშმაკა და მაცთური შენის შუბითად, ლახტითა, მოვიდა წმინდა გიორგი შუბითა და ბოძალითა, ვინც მე ძილში მახსენოს, არ ეშინოდეს ცრუსათა მავანისაგან“ და მოხსენიებულია გიგო იანოვი, რომლის სახელზეც არის შედგენილი ეს ავგაროზი.

ტექსტი გრძელდება წმინდა გიორგისადმი მიმართვით და შევედრებით: ტყვეთა განმათავისუფლებლო, გლახაკთა ხელის ამპყრობელო, სნეულთა მკურნალო, დიდო მოწამეო გიორგი...“ და „ავგაროზის ეპისტოლეს“ ტრადიციული ტექსტი ავგაროზ მთავრისა და იესო ქრისტეს წერილებით. შემდგომ, მეორდება დალოცვის სიტყვები: „სადა ესე ჩემი ეპისტოლე იყოს, არეშინოდეს ყოვლისაგან ბოროტისა, ვისაც ვეპყრა, იყავნ შემწე ყოველთ წინააღმდეგომთა მტერთა, შეწიე, დაიცე, დაიფარე ღმერთო, მოწყალების საფარველითა შენითა“ და კვლავ მოჰყვება სახელი: გიგო იანოვი.

შემდგომ ამისა, ჩამოთვლილია ზეცის მხედარნი, ანგელოზთა გუნდნი, ცხრა დასნი მთავარანგელოზნი და კვლავ ლოცვის ტრადიციული ფორმულა: „დაიცეთ, დაიფარეთ საფარველით ფრთითა მოწყალების თქვენისთა ყოველს ჟამსა...“

ტექსტი გრძელდება წმინდანების ჩამოთვლით. აქ არის დიდი სია ღვთისმშობლის სალოცავების, ჩამოთვლილია 11 ღვთისმშობლის სალოცავი, მცხეთის სვეტიცხოველი, უფლის კვართი, დავით წინასწარმეტყველი და დანიელ წინასწარმეტყველი.

ავგაროზის ბოლო ნაკვეთი წმინდა გიორგის შევედრებაა და ჩამოთვლილია წმინდა გიორგის 37 სალოცავი.

ავგაროზის ტექსტი:

წაღმა პირი:

„წამინდასა დიდსა კვირიაკესა პასექისასა ლიტარდიასა ზედა პირველითგან იყო სიტყვა და სიტყუაი იგი იყო ღთისა თანა და ღმერთი იყო სიტყვა იგი ესე იყო პირველითგან ღთისა თანა ყოველივე მისა მიერ შეიქმანა დათვინიერ მისა არცა ერთი რაიქმანა რაოდენი რა იქმანა მისთანა ცხოვრება იყო და ცხოვრება იგი იყო ნათელ კაცთა და ნათელი იგი ბანელსა შინა ჩანს და ბანელი იგი მას ვერ ეწია. იყო კაცი მოვალნიებული ღთისა მიერ და სახელი მისი იოვანე ესე მოვიდა მოწამედ რათა წამოს ნათლისა მისთვის რათა ყოველთა რაწამენეს მისგან არათუ იგი იყო ნათელი არამედ რათა წამოს ნათლიისა მისთვის იყონათ ჭეშმარიტი რომელი განანათლებს ყოველსავე კაცსა მომავალი სოფლად სოფელსა შინა იყო და სოფელი მისა მიერ შეიქმანა და სოფელმა იგი ვერ იცნა თვისთა თანა. მოვიდა და თვისთა იგი არა შეიწყანარეს ხოლო რაოდენთა იგი შეიწყანარეს მოსცა მათ ხელმწიფება შვილ ღთისა ყოფად რომელთა რაწამს სახელი მისი რომელნი არა სისხლთგან არცა ნებითა ხორცთათა არცა ნებითა მამკაცისათა არამედ ღთისამნი შენეს და სიტყვა იგი ხორციელ იქმანა დადემკვიდრა ჩვენ შორისდ ვიხილეთ დიდება მისი დიდება ვითარცა მახოლოდ შობილისა მამისა მიერ სავეს მადალითა ჭეშმარიტებითა იოვანე წამა მისთვის ღალტყოდ თქვა ესე არს რომლისათვის იგი ვსთქუ რომელი ჩემსა შემდგომად მოვალს ჩემსა უწინარეს იყო რამე თუ პირველ ჩემსა არს და სავესებისაგან მისისა ჩვენ ყოველთა მოვიდეთ მადლი მდლისა წილ რამეთუ საჯული მოსესგან მოეცა ხოლო მადლი და ჭეშმარიტება ქრისტეს იესოს მიერ იქმანა ოთხნი თავნი სახარება წმ. მათე... დაიოვანე ამსხრების სიტყვა ღთისა ბაძანება ღთისა მაშობელის მარიაშის მარადის ქალწულის მადლო დაძალო ამის განმაცხოვრებელი ქრისტე ღმერთო ჩვენო უფალო შენ შეწიე შეიწყალე შენის მოწყალების საფარველითა და სამოსლითა

ბრწყინვალეთა თქვენი დაიცე დაიფარე ყოველთა გარე მოდგომილისა რისხვისაგნ დაუკეთურის მავანისაგნ მაცთურის ეშმაკისაგნ შეწიედაიცე დაიფარე შენი მავედრებელი და მაქებელი მონა შენი ყოვალის პირისგან სენისა სახების ცივების და ცხელებისა და უჟმურის ფათერაკისამ ამისა ქაჯის... არაწმინდა სულისა ქარისამნ მონა შენი დავსწვები დამეძინება პირს ჯვარი დამესვენება ცხრა ხატი ცხრა ანგელოზი თავით დამესვენება მაწყალობს წამინდა გიორგი წამინდა ესტატე პატიოსანი ქრისტე ჩემია ქრისტეს ხელით დაბეჭდული ვარ მინდობითა ქრისტესით დაღვიბეჭდა ყოველსა ასოსა ჩემსა წამინდამ გიორგისაცა შენი სახელი იხსენოს დაგარე წარაქციე დაისრე ეშმაკა დ მაცთორი შენის შუბითად ღხტითა მოვიდა წამინდა გიორგი შუბითად ბოძალითა ვინც მე ძილში მახსენოს არეშინოდეს ცრუსათა მავანისაგნ მონა შენი გიგო იანოვი ტყვეთა განმთავისუფალბელო გლახაკთა ხელის ამპყრობელო სნეულთა მკურნალო დიდო მოწამეო გიორგი ღვაწლისა მაძალეო შენ შეწიე სადა შენი სახელი იხსენოს ყოველსა ადგილსა გასაჭირში მონა შენი გიგო იანოვი ებისტოლე ესე რომელი მიუწერა ავგაროზ მთავარმა ედესის ქალაქისამა თადეოზმა უფალსა ჩვენსა იესო ქრისტესა და რქვა მსურის ხილვა უფლისა მირავიდა საკირესა ზედა დაჯდა დაღიპრსა თმა თვისა თვისისა დაღიყრა თავსა ზედა თვისასა ნაცარი და... დათდათ თაყვანისცა და შესტირა სარწმუნებითა გულითა უფალსა ისამინა და მევლინ ანგელოზი გაბრიელი წინამადგომი უთხრა რასაწუხარ და მისცა წიგნი ესე წარუღე ანგელოზმა მიართვა უფალსა იესო ქრისტესა ბაძანა ყოველივე უწყი უბაძანა მასხურა მეცით წაყალი იგი მიართვა დაიბანა პირი თვისი და დიდვა ტილო იგი პირსა ზედა თვისასად გამისახა სახე ტილოსა ზდა და მისცა ანგელოზთა ანგელოზმა ავგაროზ მთავარსა. ავგაროზ მთავარმა მახტვართა იხილეს სახე უფლისა განკვირდენ და დავარდენ და თაყვანისცეს მერმეთ მოიძლომეს მუშაკობა სამეზის სახე იცვალა ვერ შეიძლეს მუშეობა მერმეთ შესტირეს ხურვალთა გულითა მერმეთ გამეცხადა ანგელოზი უფალისა უთხარა შვილო იმუშავე მერმეთ დახატეს სახე უფალისა ტილოსა ზედა აღიღეს დაადვეს კეცსა ზედა დამ... ზედ დაფ... ორსა კეცსა... ხა სახე იგი ღთ... მეთ მიუწერა“

უკანა პირი:

„უფალმა იესო ქრისტემ ავგაროზ მათვრსა ედესის ქალაქისასა თადეოზსა ნეტრხარ შენ ავგაროზ მთავარო და ქალაქი შენი რომელსა ქვია ედესია რომელი გარ წამენეს ჩემდა მომართ აღსალვა მამისა ჩემის და მამისა თქვენის ზეცათასა რომელი არს დიდებით ჯდომარე მარჯვენით საყდართ ღთებისათა განსაჯად დიდებით არარათა დასასრულ ესე ხელითა ჩემითა დავსწერე და დავამტკიცე ვისაც გარწამდეს იყოს სიხარულ ყოველთ დაღეთა და პ...მთა თვინიერ სადა ესე ჩემი ებისტოლე იყოს არეშინოდეს ყოველისაგნ ბოროტისა ვისაც ვეპყრა იყავნ შემწე ყოველთ წინააღდგომთა მტერთა შეწიე დაიცე დაიფარე ღმერთო მოწყალების სფრველითა შენითა მონასა შენსა გიგო იანოვს ყოველნო მოწამენო ზეცთან მახედრვანო და ძალნო გუნდნო ანგელზთანო ცხრა დასნო მთავარ ანგელოზო მიხეილ მთავარანგელოზო მიქელ და გბრიელ ურიელ გურიელ რაფიელია მთელ შეწიენით ერთობით დაიცეთ დაიფარეთ საფარველით ფრთითა მოწყალების თქვენისთა ყოველს ჟამსა... მონასა შენსა გიგო იანოვს ივანე ნათლის მაცემელო შეწიე იოვანე ღთისმეთყველო შეწიე იოვანე მახარებელო შეწიე იოანე ოქროპირო შეწიე იოანე დამასკეველო შეწიე იოვანე ზედამახელო შეწიე საფირილონ საკვირველთმოქმელო შეწიე იონა წინაარსწამმეტყველო შეწიე წმინდა შიო მღვიმელო შეწიე თორმეტ მოციქულნო პეტრე და პავლე თომა ბართლომე თადეოზ ლუკას სვიმონ დ ანდრია ფილიპ თადეოზ მავარი იოვანე შეწიენით ერთობითვარებულნო წამინდთმამანო მონასო შენსა გიგო იანოვსა წამინდა ბარბარე წამინდა...

წმინდა სატეფანე მართადამარიამ წამინდა... დელისაბედ იოკიმ დანანა წამინდ მარინე მეგობარო ქალწულო ქრისტესო წამინდა ლაზარე დებო მართა და მარიამ შეწიეთ ყოველნი

მონას შენსა გიგოს იანოვს

შეწიე ღთის მაშობელო ს...
შეწიე ღთის მაშობელო გელთისა
შეწიე ღთის მაშობელო ქვათხევისა
შეწიე ღთის მაშობელო შუამთისა
შეწიე ღთისა მაშობელო ანანურისა
შეწიე ღთისა მაშობელო ბოდრნისა
შეწიე ღთისა მაშობელო იტრისა
შეწიე ღთისა მაშობელო ხახულისა
შეწიე ღთისა მაშობელო ნუნისა
შეწიე ღთისა მაშობელო ვარძივისა
შეწიე ღთისა მაშობელო ბოდბევისა
შეწიე სვეტო ცხოველო ცხეთისა
კვართო უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი
შეწიე დავით წინასწარმეტყველო
შეწიე დანიელ წინასწარმეტყველო

შეწიე ყოველივე წამინდაო მოწამეთანო უფლისანო ზეცთანო მამანო დედანო ქალწულთ
მოწამეთანო შეწიენით ყოველნ მონასა შენსა გიგო იანოვს

წამინდა გიორგი სამას სამოცდასამო მათვარ მოწამე ღვაწლისა მაძალეო მტერთ
დამცემელო დამფარაო ყოველის გაჭირვებულისაო ადამიანის ქრისტეს ჯვრის თაყვანის
მაცემელის დამცველო ეშპოტდამორგნელო შენ შეწიე საცა შენი სახელი ახსენო შეწიე და
დაიცევ იფარე მონა შენი გიგო იანოვი წამინდა გიორგი იერსალემისა

წამინდა გიორგი ნაზარეთისა
წამინდა გიორგი ბეთლემისა
წამინდა გიორგი კარიცთისა
წამინდა გიორგი კილიკისა
წამინდა გიორგი მალტის
წამინდა გიორგი ტიბერიისა კეისრისა
წამინდა გიორგი სამკვისა
წამინდა გიორგი სამთხისა
წამინდა გიორგი თხემისადგილისა
წამინდა გიორგი კოლასისა
წამინდა გიორგი დამსტურისა
წამინდა გიორგი თესლქივისა
წამინდა გიორგი ტიმთისა
წამინდა გიორგი მოწამისა
წამინდა გიორგი სრულიად საბერძნეთის
წამინდა გიორგი სარულიად რუსეთისა
წამინდა გიორგი სარულიად ქრთლისა
წამინდა გიორგი სარულიად იმრთისა
წამინდა გიორგი სარულიად კავკასისა
წამინდა გიორგი სარულიად სომხითისა
წამინდა გიორგი წამინდა გიორგი

წამინდა გიორგი ვანას ქართლისა
 წამინდა გიორგი ურასტანისა
 წამინდა გიორგი ლომისა თვარმოწამისა სვარსანთ ტყვეთა მახსნელისა
 წამინდა გიორგი ალვერდისა
 წამინდა გიორგი... ელისა
 წამინდა გიორგი აწვევრისა თეთრი გიორგის
 წამინდა გიორგი ახმეტისა
 წამინდა გიორგი თელვისა
 წამინდა გიორგი შილდისა
 წამინდა გიორგი ნაფარეულისა
 წამინდა გიორგი ზიარისა და ფხოველისა
 წამინდა გიორგი კოდალისა
 წამინდა გიორგი ჯიქეთისა
 წამინდა გიორგი საგარეჯოსა
 წამინდა გიორგი ხაბამისა ღთებო მარტყოფისა

ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ავგაროზებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა ბრინჯაოსგან ჩამოსხმული ორიგინალური ექსპონატი-შანა-ხატი „ღვთისმშობლის საფარველი“ (ხმმ 5553/6-253. მიღება-ჩაბარების აქტი №20 (20. 06. 1975). შეფასების აქტი №10 (25. 06. 1975). ზომა: 5 სმ X 4,5 სმ. მუზეუმის მიერ შეძენილია გალაქტიონ თევდორეს ძე კობერიძისგან 3 მანეთად). ხატი გაგზავნილი იყო ექსპერტიზაზე საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში, სადაც დადგინდა მისი დანიშნულება და შექმნის თარიღი-XIX საუკუნის დასაწყისი.

ხაშურის მუზეუმისეული შანა-ხატი ჩამოსხმულია, ცენტრში გამოსახულია ფეხზე მდგომი ღვთისმშობელი, რომელიც ადამიანთა კრებულს ზემოთ ამაღლებულა. მისი ტანსაცმლის ნაოჭები ჰარმონიულად ეშვება სხეულზე, ხოლო მხრებზე ჰიმატიონი აქვს მოსხმული. მარჯვენა ხელში ჯვარი უპყრია, ხოლო მარცხენა ხელის გაშლილი ხელისგული სამყაროს შემოქმედისადმი ლოცვის პოზიციაშია წარმოდგენილი. ღვთისმშობელი შარავენდელთ არის მოსილი, ხოლო მისი გამოსახულების თავთან, მარჯვნივ და მარცხნივ არის დაქარაგმებული ბერძნული წარწერა: „ღეღაო ღვთისაო“. ღვთისმშობლის ორივე მხარეს გამოსახულია ორი წმინდანი, რაზეც მათი შარავანდელები მიუთითებს.

სავარაუდოდ, ხატი წარმოადგენს თილისმის დანიშნულების მედალიონის მსგავს გულზე დასაკიდებელს, რომელსაც ატარებდა ვინმე მორწმუნე, როგორც დამცველს ავადმყოფობის, ზიფათისა და ავი თვალისგან. ხატს საკიდი მოტეხილი აქვს, ამიტომ ვერ ვვარაუდობთ მის ფორმას, თუმცა, საფიქრებელია, რომ ხატი-ავგაროზი იკიდებოდა ჯაჭვზე ან თასმაზე გულზე სატარებლად. ხატს იგივე დანიშნულება უნდა ქონოდა, რაც ჩვენს მუზეუმში დაცულ ხელნაწერ თილისმა-ავგაროზებს, რომლებიც ასევე განიხილება, როგორც დამცველი ყოველგვარი ავის და ბოროტისგან.

არაბულენოვანი ავგაროზი

არანაკლებ საინტერესოა არაბულენოვანი ავგაროზი (ხმმ 4961/დ-685), რომელიც 1967 წლის 26 ივნისს სატივის სკოლის მოსწავლეებმა იპოვნეს ამავე სოფლის ეკლესიის ეზოში. აღნიშნული აცნობეს ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს და წარმოადგინეს გასანთლულ ქალაქზე დაწერილი ტექსტი, რომელიც წაკითხულ იქნა აღმოსავლეთმცოდნე ბაკურ კიკაძის მიერ. აღმოჩნდა, რომ ის მართლაც არის თილისმის დანიშნულების მქონე, არაბულენოვანი, შიგადაშიგ ოსმალური ჩანართებით. წარმოგიდგენთ ტექსტს:

პირველი და მეორე ხაზი:

უფალო, დაგვაყენე სიკეთის გზაზე. ვინც სწორ გზაზე დადგომას მოინდომებს, უფალი დაეხმარება.

უფალო, შენს კალთას ვეკედლები... და იმას რაც შენ შექმენი. ვეკედლები უფალს და ვემიჯნები ბოროტსა და ეშმაკს.

მარჯვენა პირველი სვეტიპირველი სვეტის გაგრძელება - ყურანის 51-ე და 52-ე სურა:

სახელისა ალაჰისა მოწყალისა, მწყალობლისა! წინასწარმეტყველო, ურწმუნოებს თვალი დაუდგათ, შენი ქადაგების გაგონებისას და ამბობენ: „ნამდვილად გიჟია“. მაშინ, როდესაც, ყურანი არაფერია, გარდა სამყაროს კურთხევისა.

პირველი სვეტის გაგრძელება:

სახელისა ალაპისა მოწყალისა, მწყალობლისა! წინასწარმეტყველო, მიაძებ იმაზე, რაც შენ შექმენი, მიაძებ ღამის სიბნელეზე, იმაზე, რაც ღამის დასაწყისისთანავე ჩნდება, მიაძებ მჩხიბავ ქალებზე, რომლებიც კვანძებით ჯადოქრობას ეწევიან. ვეკედლები უფალს, ნათელ დილას.

პირველი სვეტის გაგრძელება:

სახელისა ალაპისა მოწყალისა, მწყალობლისა! წინასწარმეტყველო, მიაძებ მოსალოდნელ მაცდურობაზე. –ადამიანურზე თუ ჯინისმიერზე, რომლებიც ადამიანთა გულებში ცოდვას (მაცდურობას) იწვევენ. ვეკედლები ადამიანთა უფალს, ადამიანთა გამრიგეს (მმართველს და შემწესს), მხოლოდ ადამიანთა უფალს. განსაკუთრებული მადლიერება გამოვხატოთ უფლის მიმართ, რომელმაც შექმნა სამყარო. უფალი მწყალობელია და მოწყალე. განკითხვის დღის გამრიგე და მმართველია. უფალო, რასაკვირველია, გეთაყვანები და გთხოვ, მოწყალეხარ. გვიჩვენე სწორი გზა, იმ ადამიანების გზა, გვიჩვენე, რომლებზეც მოწყალეხარ მოიღე და არა იმ ადამიანებისა, რომელსაც ზურგი აქცეი და არა გზაბნეული ადამიანების, ურწმუნოები ყრუ, მუნჯი და უსინათლნი (ბრმანი) არიან და უკან დასაბრუნებელი გზა მოჭრილი აქვთ. ყრუ, მუნჯი და უსინათლონი (ბრმა) არიან და გაგების უნარს მოკლებულნი. ყრუ, მუნჯი და უსინათლონი (ბრმა) არიან და არაფერი იციან.

წინადადებები ოსმალურ ენაზე: ყველა ჯადოქარი და... ავი სული და ჯადოსმქნელი სიკეთით განვდევენ. უფლის წყალობით მათი 72 ძარღვი... პირველი სვეტის ბოლო 5 ხაზი

(იწყება არაბულით და გრძელდება ოსმალურ ენაზე):

ვეკედლები უფლის დიდ ტახტს. უფალი თქვენთვის საკმარისია. ვინც ისმენს, მას ცოდნაც აქვს.

(გრძელდება თურქულად): უფალო, უფალო...

მარჯვნიდან მეორე სვეტის დასაწყისი:

შორს ჯადოქრობა და ავისმქნელი მეზობელი...

(მეოთხე ხაზის დასასრული)

მთელი მათი მომხრეები

მეხუთე ხაზიდან: სიტყვები-

„არა არს ღმერთი თვინიერ ალაპისა და მუჰამედია მოციქული მისი“-თავზე გვირგვინად დავიდგი და

დი-ლაადრიან თავზე სიკეთე (ნათელი) დამადგა. სიტყვები-„სახელისა ალაპისა მოწყალისა, მწყალობლისა“-წავიმძღვარე წინ. ყურანის აიები თავზე შემოვიხვიე. ავი სულები და ჯადოქრები განიდევნებიან, მტრები დამარცხდებიან.

მარჯვნიდან მეორე სვეტის ბოლო

2 ხაზი არ იკითხება.

მარჯვნიდან მესამე სვეტი (30-ე და 31-ე სურიდან):

სოლეიმანიდან არის და მისი სახელი არის „სახელისა ალაპისა მოწყალისა, მწყალობლისა!“

ნუ გადმოშედავთ ამპარტავნობით. დამორჩილებულები მეახელით (გაგრძელება არ იკითხება)

მარჯვნიდან მესამე სვეტის მე-3 ხაზიდან:

ამბობენ, რომ გამოცხადება მქონდა და რომ ყურანი ჯინებისგან მოვისმინე. თქვეს, რომ ჩვენ საოცარი

ყურანი მოვისმინეთ, რომელიც სწორ და სიკეთით სავსე გზაზე გვაყენებს. ვირწმუნოთ მისი და არცერთი ჩვენთაგანი გზას არ ავცდებით. უზენაესია უფალი ჩვენი, რომელიც არ

გამოარჩევს არც ბავშვს და არც ქალს. ვინც ტყუილს უკავშირებს ღმერთს, ის სულელია და ბრიყვი.

მარჯვნიდან მესამე სვეტის მე-13 ხაზიდან (ყურანის 33-ე და 34-ე სურიდან):

ჯინებისა და ავი სულების გუნდო, თუ გასურთ დედამიწაზე და ზეცაში არსებობა, იარსებეთ, მაგრამ ვერ იქნებით ჩემი ნების მიღმა. ღოგორ უარყოფთ თქვენს ღმერთს? (მერე მოდის ლოცვა): უფალო, ჯინების, ავი

სულების, ეშმაკის, ბოროტი ენებისა და ბოროტი თვალისგან, ავადმყოფობისა და უმწეობისგან, ბოროტი ადამიანებისგან...

მოწყალო და მწყალობელო.

მარჯვნიდან მესამე სვეტის ბოლო

4 ხაზი (56-ე აია):

სახელისა ალაჰისა მოწყალისა, მწყალობლისა! ყოველთვის უფალი და ანგელოზები მიესალმებიან წინასწარმეტყველს. ადამიანებო, რომელთაც ირწმუნეთ მისი, მიესალმეთ მას და სრულიად დაემორჩილეთ!”¹

ჩვენი მუზეუმის არაბულენოვანი ავგაროზი დაწერილია მუსულმანური ტრადიციით და მასში, ისევე როგორც ქრისტიანულ ავგაროზებში, მთავარი არის პიროვნების დაცვის მიზნით, შესაბამისი ტექსტების გამოყენებით, ნათელი ძალების ბნელ ძალებზე გამარჯვების ხელშეწყობა.

ამრიგად, ჩვენ მიმოვიხილეთ ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ავგაროზი-თილისმები, რომელიც, ტრადიციულად, შექმნილია პიროვნების ეშმაკეულისგან, ავისა და ცუდისგან დასაცავად და მათში გამოყენებულია ე. წ. „ავგაროზის ეპისტოლე“ და მართლმადიდებლური ქრისტიანობისთვის დამახასიათებელი სხვადასხვა რელიგიური ტექსტები და მინიატურები წმინდანების გამოსახულებებით. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ ორი მათგანი ხაშურის მუზეუმში შემოტანილია წმინდა გიორგის (რომელიც, ტრადიციულად, ქართველთა მთავარ წმინდანად არის აღიარებული) ადგილობრივი სალოცავებიდან (სოფ. ბელეთის და სოფ. ოსიაურის წმინდა გიორგის ეკლესიები), ხალხის რწმენით, წმინდა გიორგი, დანარჩენ რელიგიურ ტექსტებთან ერთად, დაიცავდა მათ ავისა და ბოროტისგან. ასეთივე ფუნქცია ენიჭება ღვთისმშობელსაც, რომლის მინიატურებიც ასევე ამშვენებს თილისმა-ავგაროზებს. სხვათა შორის, საინტერესოა, მცველ წმინდანებად წმინდა დავით და კონსტანტინე მხეიძეების გამოყვანა, რომლის მინიატურებიც ასევე შესულია ერთერთ მუზეუმისეულ ავგაროზში. როგორც ჩანს, ესეც ტრადიცია უნდა იყოს. აღნიშნული წმინდანები მოხსენიებულნი არიან საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ერთერთ ავგაროზშიც.¹

ამ წმინდანებს, ისევე როგორც წმინდა გიორგის, აბჯარასხმული მეომრის იერი აქვს. ხაშურის მუზეუმისეულ ავგაროზშიც, მინიატურებზე, წმინდა გიორგი და წმინდა დავითი და კონსტანტინე გამოსახულნი არიან შეჭურვილი მეომრის სახით. მესამე ავგაროზი და შანა-ხატი მუზეუმში ოჯახებიდან არის შემოტანილი. ხაშურიდან, თურქაძეების ოჯახიდან შემოტანილი ავგაროზი შებმული იყო აკვანზე, ისე, როგორც ოდესღაც გიშრის კრიალოსნებს და სათევზაო ბადის ფრაგმენტებს აბამდნენ მასზე. ამით აკვანში მწოლიარე ჩვილი დაცული იქნებოდა „ავი ქარისგან“ და ბოროტისგან. რაც შეეხება შანა-ხატს, ის გულზე სატარებლად იყო განკუთვნილი და იგივე ფუნქცია ქონდა, რაც დაწერილ ავგაროზებს.

ჩვენ, შეძლებისდაგვარად, მიმოვიხილეთ ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ავგაროზების ტექსტობრივი მასალა და მინიატურები და გამოვთქვით სრულიად საფუძვლიანი მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ხაშურის მუზეუმისეული ავგაროზები შედგენილია საერთო

¹ ნესტან ჩხიკვაძე. ავგაროზის ეპისტოლე (ძველი ქართული რედაქციები). თბილისი. 2007. გვ. 159.

ქართული ქრისტიანული ტრადიციის მიხედვით, ნაწილობრივ ხალხური და ნაწილობრივ კანონიკური წესით თილისმა-ავგაროზებისთვის დამახასიათებელი აწყობით. რაც შეეხება არაბულენოვან ავგაროზს, სავარაუდოდ, ისიც, მუსულმანური რელიგიისთვის დამახასიათებელი ტრადიციით არის შექმნილი.

Mzia Lobzhanidze

Khashuri Local Lore Museum

**TALISMANS (AMULETS) PRESERVED AT KHASHURI LOCAL LORE MUSEUM
RESUME**

There are several interesting exhibits preserved at Khashuri Local Lore Museum, which are very interesting in terms of their function and purpose. These are avgaroses-amulets, which probably date from the 19th century. They are traditionally designed to protect a person from evil spirits.

The "Avgaroz Epistle" and various religious texts characteristic of Orthodox Christianity and miniatures with images of saints are used in Georgian avgaroses, preserved at Khashuri Local Lore Museum.

We should be noted the avgaroz written in Arabic, which is characterized by the signs characteristic of the Islamic religion.

ГРУЗИНСКАЯ ЕПАРХИЯ АРМЯНСКОЙ ЦЕРКВИ И АРМЯНСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Введение

Грузия является многонациональной страной и межнациональные отношения оставались довольно сложной проблемой на протяжении десятилетий после восстановления независимости в 1991 году. Сложившимся в конце XX века сложным общественно-политическим положением страны стали пользоваться различные сепаратистские движения. Армяне являющиеся одним из национальных меньшинств в Грузии примкнули к сепаратистам в Абхазии, а в регионе Самцхе-Джавахети сами стали источником сепаратизма. Для достижения своих корыстных целей лидеры армянских организаций стали выступать с территориальными претензиями к Грузии. Многие из армянских движений, возникшие на первоначальном этапе якобы с целью возрождения культуры и языка, в последующей деятельности. Определенное влияние на работу и идеологию этих организаций оказывали Республика Армения и Армянская церковь. Этим обуславливается актуальность темы статьи. Таким образом, *целью статьи* является изучение роли и места Армянской церкви в деятельности армянских организаций в Грузии.

Влияние Армянской церкви на армянские организации

Армянская церковь занимает определенное место в общественно-политической жизни армянского народа. *«Ее влияние на армянскую общину было велико».*¹ Профессор Муса Гасымлы отмечает, что *«церковь являлась фактором, объединявшим всех армян».*² Как отмечает турецкая исследовательница З. Искефиели *«на формирование идентичности армянской общины большую роль играет религия и, в частности, церковь. Влияние церкви на армянскую идентичность настолько велико, что у армян понятия религия и национальность, церковь и армянский язык тесно переплетены. Потому что именно Армянская церковь является родоначальницей идеи Армянского государства, а в последствии, формирующей и направляющей жизнь армянской общины».*³ Таким образом, на протяжении долгого времени Армянская церковь заменила государственность.

Армянская церковь активно участвовала в политических процессах на Южном Кавказе после массового переселения армян в XIX веке. *«В массовом переселении армян в Грузию активное участие приняли армянские купцы и Григорианская церковь. Армянская церковь, а также армянские общественные деятели в России и Грузии, вытесняли грузин, обогащались*

¹ KILIÇ, Davut. "Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü". Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/1 , 2008.

² Гасымлы М. Анатолия и Южный Кавказ в 1724-1920-е гг.: в поисках исторической истины. Москва, ИНСАН, 2014. С.34.

³ İSKEFİYELİ, Zeynep. "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise Ve Misyonerler". Akademik İncelemeler Dergisi 2/1 (Eylül 2014), s.237.

за счет местного населения и продвигали идею “великой Армении”»¹. В XX веке Армянская церковь стала главным источником армянского национализма и вандализма и на Кавказе.² Армянская церковь сыграла ведущую роль в развитии армянского национализма. Формирование, организация и финансирование идеологических основ армянского терроризма обеспечивалась церковью. Суть армянских террористических актов заключается также в территориальных претензиях к различным народам, в первую очередь к соседним азербайджанцам и туркам, грузинам их стремлении создать собственное государство на их территории основалась на политике национализма и сепаратизма. Другими словами, армянский терроризм, являющийся частью международного терроризма было хорошо организован.³

Как отмечает профессор Муса Гасымлы: *«если обратиться к истории армянской церкви, то станет ясно, что именно такое поведение для нее как нельзя более характерно. Из официальных документов царской России конца XIX века следует, что армянское духовенство еще в тот период сеяло в регионе межнациональную рознь, в том числе и ненависть к русским, чем немало дискредитировало исповедуемую им религию. Так, согласно сообщению Кавказского наместничества за № 195 от 17 февраля 1896 г., в Александрополе (ныне Гюмри, Армения) священник Тер-Шушег подбивал армянскую молодежь вступать в вооруженные банды, нарушающие общественную безопасность»*.⁴

В начале XX века поддержка армянской церкви повлияла на рост активности армянских организаций.

Таким образом, поддержка церковь тесно взаимодействуя с армянскими национал-радикальными, экстремистскими группировками, включая партию Дашнакцутюн, и, как следствие, прямого соучастия их деятельности, главными направлениями которой являлись и являются сеяние межнациональной розни, насильственные акции с целью осуществления лозунгов о «великой Армении».⁵

В конце XX века впоследствии распада СССР, Грузия восстановила независимость. Грузия оказалась в сложном положении: внутренний политический кризис, сопровождался также экономическим.

После обретения независимости в конце XX века армянская церковь поддерживала сепаратистские движения на территории Грузии, в частности в Абхазии и Самцхе-Джавахети. Так в Самцхе-Джавахети как указывал Дж.Хин, церковь являясь чем-то большим, чем просто религиозным учреждением, активно участвовало в переселении армян в деревни, где раньше жили русские духоводы.⁶ В последующем стала претендовать на историко-культурное наследие региона.

В армянских СМИ, а также в заявлениях представителей власти и лидеров организаций давно звучат территориальные претензии к Грузии. К этому списку присоединилась и

¹ Qasımlı M., Öməröv V., Məmmədova N., Həbibbəyli S., Salayev K. Gürcüstanda erməni təşkilatlarının fəaliyyəti (XIX əsr – XXI əsrin əvvəlləri). – Bakı: RS Poliqraf MMC, 2020. C.9.

² İSKEFİYELİ, Zeynep. “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise Ve Misyonerler”. Akademik İncelemeler Dergisi 2/1 (Eylül 2014), s.212.

³ PAŞA, E. (2020). Ermeni Kilisesinin Koruması Altındaki Ermeni Terörü. OPUS International Journal of Society Researches, 16(31), 4588-4608. <https://doi.org/10.26466/opus.787716>

⁴ Гасымлы М. Армянская церковь: христианское милосердие неуместно? // Журнал «Наследие». Москва, 2020, № 106, с. 50.

⁵ Гасымлы М. Армянская церковь: христианское милосердие неуместно? // Журнал «Наследие». Москва, 2020, № 106, с. 56.

⁶ Hin J. A. Ethnic and civic identity: incompatible loyalties? The case of Armenians in Post-Soviet Georgia. Universiteit van Amsterdam/AGIDS. Netherlands Geographical Studies. p.84

Армянская Церковь, которая по сути, взялась их озвучивать, выдвигая претензии на храмы и церкви.

Церковь все еще воспринимается как символ армянской этнической идентичности и поэтому, безусловно, обладает потенциалом для мобилизации армян.¹

Помимо этого Армянской церкви претендует на историко-культурное наследие в том числе и в Абхазии. Так, «в 2019 г. президентом Грузии Саломе Зурабишвили на встрече с Католикосом всех армян Гарегином II подчинение армянской церкви, расположенной в Абхазии, российской епархии было воспринято, как нарушение признания территориальной целостности Грузии со стороны Армянской Апостольской церкви». Общеизвестно, что целью участия армян в Абхазском конфликте было обеспечение выхода на Черном море.

Армения и Армянская церковь открыто требует несколько храмов, расположенных на территории Грузии. Однако «спорные» храмы являются собственностью грузинского государства.

*В армянских СМИ часто очень часто освещая проблему определения статуса храмов и церквей, обвиняют грузинское правительство в «незаконном присвоении армянских церквей, и расценивают это как наглядный пример угнетения армянской общины и культуры в Грузии».*²

Епархия ААЦ выдвигает претензии на ряд церквей расположенных на территории Грузии. Так на официальном сайте епархии размещена информация следующего содержания: «В настоящее время Епархия ААЦ в Грузии предъявляет требование к властям Грузии вернуть 442 армянские церкви, существующие на территории Грузии до установления Советской власти, которые сегодня разрушены и превратились в руины, на территории которых построены другие объекты, которые были «огрузинены» **(кавычки примеч.авт.)** и действуют как храмы Грузинской Православной Церкви».³

14 октября 2017 года Епархия ААЦ в Грузии организовала акцию протеста под названием «Сохраним армянское историческое и культурное наследие Тбилиси», чтобы выразить свое недовольство политикой властей страны. Протестующие утверждали, что храмы Тбилиси якобы до советской оккупации являлись собственностью Армянской церкви. В акции приняли участие также представители «Общины Армян Грузии».⁴

Грузинский исследователь Б.Чедия «связывает проблему не столько с религией, сколько с разногласиями между самими странами, вплоть до взаимных территориальных претензий. Следует также учесть, что для некоторых стран религия является инструментом достижения долгосрочных политических задач. В связи с этим очевидно, что конфликт между конфессиями, приверженцы одной из которых составляют большинство населения в одной стране, а другой – в соседней, не может затронуть государства».⁵ Налицо конфликт между государствами, но в нем задействованы не политические элиты, а религиозные разногласия, которые не носят сугубо конфессиональный характер».⁶

¹ Hin J. A. Ethnic and civic identity: incompatible loyalties? The case of Armenians in Post-Soviet Georgia. Universiteit van Amsterdam/AGIDS. Netherlands Geographical Studies. p.85

² Abashidze A. Javakheti One Year After the August War. Caucasus Institute For Peace, Democracy and Development. Policy Review, October 2009. P. 5.

³ Епархия ААЦ в Грузии // <https://armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhie/eparkhiya-aats-v-gruzii>

⁴ Армяне Грузии требуют реституции армянских храмов // <http://armenian-community.ge/News/3222?lang=rus>

⁵ Чедия Б. Конфессиональные конфликты в Грузии как латентные межгосударственные разногласия. Кавказ и Глобализация. Том 6, выпуск 4, 2012, с.107

⁶ Чедия Б. Конфессиональные конфликты в Грузии как латентные межгосударственные разногласия. Кавказ и Глобализация. Том 6, выпуск 4, 2012, с.118

В 2009 году глава Армянской церкви направил президенту США письмо с целью оказать давление на грузинские власти в пользу Армянской церкви в приобретении статуса и передачи имущества следующего содержания: *«После распада СССР по отношению к религии в Грузии ситуация не изменилась. Наоборот, религиозная жизнь если не считать Грузинскую Православную Церковь, очень ограничена. А религиозные и национальные меньшинства испытывают давление, и по отношению к ним нет толерантности»*.¹

В ответ на требование Католикоса Армении Гарегин II передачи церкви Норашени, находящийся в Тбилиси Патриарх Илия II предложил создать двустороннюю комиссию ученых. Однако от Гарегина II последовал отказ.²

10-15 июня 2011 года глава ААЦ с визитом посетил Грузию, встретился с представителями власти и Патриархом Грузии. В ходе встречи Армянский Католикос потребовал принять закон регулирующий регистрацию ААЦ в Грузии, и передать ей несколько церквей. Грузинский Патриарх пообещал оказать содействие в этом вопросе, но только после того как будет принят аналогичный закон в Армении. Одной из грузинских православных церквей на территории Армении, которые в случае принятия закона будут возвращены Патриархии Грузии, является монастырский комплекс X века Ахтала. Он расположен в Лори, который в советское время был передан в состав Армении. ГПЦ потребовала заключения паритетного договора, предполагающего передачу армянской стороне вышеупомянутых церквей в обмен на возврат грузинских культовых зданий.³

Говоря о притязаниях армянской церкви на грузинские храмы рассмотрим законодательные акты Грузии.

В соответствии со статьей 9 Конституции Грузии, каждый гражданин равен перед законом независимо от его вероисповедания. *Государство провозглашает полную свободу религиозных убеждений и вероисповедания, признавая при этом исключительную роль Грузинской Апостольской Автокефальной Православной Церкви в истории Грузии и ее независимость от государства*.⁴

Последняя перепись населения в Грузии 2014 года показала, что большая часть жителей Грузии *«исповедует православие - 83,4%; ислам – 10,7%, а последователями Армянской Апостольской церкви (ААЦ) являются 109 041 чел. т.е. 2,9% населения»*.⁵ Исследователь Н. Мосаки касательно армянского населения отмечает, что *«65% армян являются последователями ААЦ, около 10% исповедуют католицизм и около четверти – православие»*.⁶

По определению в налоговом кодексе Грузии *«религиозной деятельностью признается деятельность зарегистрированных в установленном порядке религиозных организаций (объединений), целью которых является распространение вероисповедания и веры»*.⁷ Также

¹ Чедия Б. Конфессиональные конфликты в Грузии как латентные межгосударственные разногласия. Кавказ и Глобализация. Том 6, выпуск 4, 2012, с.114

² Чедия Б. Конфессиональные конфликты в Грузии как латентные межгосударственные разногласия. Кавказ и Глобализация. Том 6, выпуск 4, 2012, с.115

³ Чедия Б. Конфессиональные конфликты в Грузии как латентные межгосударственные разногласия. Кавказ и Глобализация. Том 6, выпуск 4, 2012, с.114-115

⁴ Отчет по оценке выполнения национальной концепции толерантности и гражданской интеграции и плана действий на 2009-2014 гг. Аппарат государственного министра Грузии по вопросам примирения и гражданского равноправия, Тбилиси, 2014, с. 51.

⁵ Мосаки Н.З. Этническая картина Грузии по результатам переписи 2014 г.// Этнографическое обозрение. 2018. № 1. С.116.

⁶ Мосаки Н.З. Этническая картина Грузии по результатам переписи 2014 г.// Этнографическое обозрение. 2018. № 1. С.116.

⁷ Налоговый кодекс Грузии

отмечается, что «к религиозной деятельности приравнивается деятельность предприятий религиозных организаций (объединений), издающих религиозную (богослужебную) литературу или производящих предметы религиозного назначения; деятельность этих организаций (объединений) или их предприятий, связанная с реализацией (распространением) религиозной (богослужебной) литературы или предметов религиозного назначения, а также использование полученных от такой деятельности денежных средств для осуществления религиозной деятельности».¹

5 июля 2011 года в Гражданский кодекс Грузии были внесены изменения в правила регистрации религиозных организаций. Парламент Грузии добавил в Гражданский кодекс статью, предоставляющую религиозным организациям возможность выбора: по своему усмотрению организация может регистрироваться либо как юридическое лицо публичного права, либо выбрать прежний статус юридического непредпринимательского лица частного права или не регистрироваться вообще.² Таким образом представили других конфессий, отличные от Грузинской православной церкви, получили право регистрироваться в качестве юридических лиц публичного права. На основании этого закона, 12 марта 2012 года, Епархия ААЦ в Грузии была зарегистрирована в Государственном реестре Министерства юстиции Грузии в качестве юридического лица публичного права.³

Стоит отметить, что процесс присвоения статуса «памятник культурного наследия» продолжается. В настоящее время в Грузии на учет взято до 50 армянских церквей (в муниципалитетах Тбилиси, Батуми, Телава, Болниси, Ахалкалаки и Ниноцминда).⁴

Организации действующие при Епархии ААЦ в Грузии

Резиденция главы Епархии располагается в церкви Святого Георгия в Тбилиси. Ввиду того, что епархия является частью Армянской Апостольской Церкви, она управляется по канонам и указам Католикоса армян. Глава Епархии также назначается согласно указу Католикоса армян.⁵ В 2001-2019 годах епархию в Грузии возглавлял епископ Вазген Мирзаханян. С 18 июня 2019 года главой епархии был назначен епископ Киракос Давтян.

На официальном сайте епархии можно получить информацию о структуре и деятельности. При епархии действуют следующие отделы: юридический, образовательный, культурный, молодежный.

Руководителем юридического отдела является Михаил Авакян ранее возглавлял Армянский союз молодежи Грузии. В 2003 году он был назначен представителем организации Шен. Он также работал эссе в посольстве Армении в Грузии с 2012 по 2015 гг.⁶

Руководителем отдела образования является Евгения Маркосян. Отдел организует и координирует деятельность детских садов, школ. При поддержке Епархии учителя учебных

¹ Налоговый кодекс Грузии

² *Отчет по оценке выполнения национальной концепции толерантности и гражданской интеграции и плана действий на 2009-2014 гг.* Аппарат государственного министра Грузии по вопросам примирения и гражданского равноправия, Тбилиси, 2014, с.10-11.

³ Епархия ААЦ в Грузии // <https://armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhie/eparkhiya-aats-v-gruzii>

⁴ *Отчет по оценке выполнения национальной концепции толерантности и гражданской интеграции и плана действий на 2009-2014 гг.* Аппарат государственного министра Грузии по вопросам примирения и гражданского равноправия, Тбилиси, 2014, с. 68 – 70.

⁵ Епархия ААЦ в Грузии // <https://armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhie/eparkhiya-aats-v-gruzii>

⁶ Епархия Армянской Апостольской Церкви в Грузии .Михаил Авакян // <https://armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhie/yuridicheskij/mikhail-avagyan>

заведений принимают участие в ежегодном обучении учителей, организованном Министерством Диаспоры и Министерством образования и науки Республики Армения.¹

При отделе культуры, который был создан в 2005 году функционируют молодежный культурный центр «Айартун» в Тбилиси, культурный центр имени Александра Манташева в Батуми, молодежный центр «Рафаэль Джавахк» в Ниноцминда и молодежный центр «Святого Григория Нарекаци» в Рустави. Департамент культуры тесно сотрудничает местными структурами, так и министерством культуры и диаспоры РА, активно участвует в их проектах. Отдел культуры епархии возглавляет Левон Чидилян.² В одном из интервью он отметил: «Наша цель - помочь армянам предотвратить ассимиляцию, которая особенно угрожает армянам в Тбилиси. Наши спонсоры являются Армянская Апостольская Церковь, министерства диаспоры и культуры Армении, а также центр Гюльбекияна».³

Культурный центр «Айартун» также возглавляет Левон Чидилян. «Айартун» был создан 12 июня 2011 года по инициативе бывшего главы епархии Армянской Апостольской Церкви Грузии Вазгена Мирзаханяна. Организацией тесно сотрудничает с Союзом армянских писателей Грузии «Вернатун» (руководитель Георг Снхичян), общественным центром армянских литературных связей «Гамурк-мост» (руководитель Гайана Бостанчян), Союзом армянской интеллигенции Грузии (руководитель Энок Татевосян), Союзом армянских художников Грузии (руководитель Ирен Оганчян), Союзом армянских женщин Грузии «Шушаник» (руководитель Сусана Хачатурян), бюро армянских общественных организаций Самцхе-Джавахети-Цалка-Квемо-Картли (руководитель Артак Габриелян), общественной организацией «Шен» (руководитель М. Авагян).⁴

Отдел молодежи возглавляет Валерий Бадалян. Этот отдел тесно сотрудничает с Министерством спорта и молодежи РА, диаспоры, Министерством культуры и Министерством образования и науки РА. Отдел участвует в их проектах и осуществляет совместные проекты. В составе молодежного отдела функционируют подразделения: Студенческий союз и Исторический клуб.⁵

Епархия участвует в открытии общественных организаций в других городах Грузии. «Культурный центр имени Александра Манташева» был создан в Батуми в 2015 году. Центр функционирует при поддержке Республики Армения и диаспоры. Руководитель - Сона Ованесян. Так 2 апреля 2019 года был открыт молодежный центр имени Комитаса в городе Озургети при финансовой поддержке «фонда Джинишяна». На открытии присутствовали директор центра им. Ал. Манташева Сона Ованнисян и консул Республики Армения в городе Батуми Егише Саргсян. Центр имени Комитаса в городе Озургети стал по счету десятым молодежным центром открытым при поддержке Епархии ААЦ в Грузии.⁶

Б.Чедия справедливо замечает, что «Грузия пытается поддерживать с Арменией добрососедские отношения, однако церковные распри выносят на поверхность серьезные противоречия между двумя странами. Единственным выходом из ситуации может стать

¹ Епархия Армянской Апостольской Церкви в Грузии // <https://www.armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhiej/obrazovanie/otdel-obrazovaniya-direktor-evgeniya-markosyan>

² Епархия Армянской Апостольской Церкви в Грузии. Отдел Культуры. // <https://www.armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhiej/kultury/upravlenie-kultury-direktor-levon-chidilyan>

³ Левон Чидилян - один из учредителей, возрожденного в Тбилиси при Епархии ААЦ в Грузии, Центра армянской культуры «(h)АйАрТун» - его директор по культуре // <http://www.armenianarthall.com/index2.php?newsid=195>

⁴ Айартун // <https://www.armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhiej/ajartun>

⁵ Епархия Армянской Апостольской Церкви в Грузии. Отдел молодежи. // <https://www.armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhiej/molodezhi/departament-po-dela-molodezhi-direktor-valerij-badalyan>

⁶ Комитас // <https://www.armenianchurch.ge/ru/znakomstvo-s-eparkhiej/komitas>

отказ Армении от высказываемых устами церковных лидеров территориальных претензий к Грузии».¹

На первый взгляд может показаться, что это борьба за определение статуса историко-культурных памятников. Однако при детальном изучении проблемы становится ясно что присвоение сегодня церквей даст возможность в будущем предъявить территориальные претензии.

Naziya Mammadova

*Institute of Caucasus Studies of Azerbaijan National Academy of Sciences;
Baku State University*

GEORGIAN DIOCESE OF THE ARMENIAN CHURCH AND ARMENIAN ORGANISATIONS RESUME

Georgia is a multinational country and inter-ethnic relations have remained a rather complex problem for decades after the restoration of independence in 1991. Various separatist movements took advantage of the country's difficult socio-political situation at the end of the twentieth century. Armenians, one of Georgia's national minorities, joined the separatists. In Abkhazia and the Samtskhe-Javakheti region, they themselves became a source of separatism. In order to achieve their selfish goals, leaders of Armenian organisations began to make territorial claims against Georgia. Many of the Armenian movements that emerged in the early stages were ostensibly aimed at reviving culture and language. The Republic of Armenia and the Armenian Church had a certain influence on the work and ideology of these organisations. This determines the relevance of the subject of the article. Thus, the aim of the article is to study the role and place of the Armenian Church in the activities of Armenian organisations in Georgia.

¹ Чедия Б. Конфессиональные конфликты в Грузии как латентные межгосударственные разногласия. Кавказ и Глобализация. Том 6, выпуск 4, 2012, с.117.

საქართველო ბიზანტიაში დაწეული ხატმებრძოლობის ეპოქაში

ქართულ ისტორიოგრაფიაში კონკრეტულად VIII საუკუნესთან დაკავშირებით, უმეტესად, ყურადღება გამახვილებულია საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული პოლიტიკური გაერთიანებების არაბულ სამყაროსთან ურთიერთობაზე და თავად აღნიშნული პერიოდის „არაბობის“ ხანადაა მიჩნეული, ხოლო ბიზანტიასთან ურთიერთობაზე ყურადღება ნაკლებად მახვილდება, როდესაც რეალურად იმპერიაში მიმდინარე შიდაპოლიტიკურმა პროცესებმა თავისებური გავლენა მოახდინა საქართველოზე.

სანამ უშუალოდ საქართველოს პოლიტიკური სიტუაციის განხილვაზე გადავალთ, თვალი მივადევნოთ ბიზანტიის იმპერიაში მიმდინარე პროცესებს. ეს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერიოდი ხატმებრძოლობის ეპოქაა, რომელსაც მეცნიერები ისტორიოგრაფიაში „ბნელი საუკუნეების“ სახელით აფასებენ. ეს მოიცავს დაახლოებით ერთსაუკუნოვან პერიოდს 726 წლიდან, ხატმებრძოლობის დაწყებიდან, 843 წლამდე, მის საბოლოოდ დაგმობამდე. VII-VIII საუკუნეები ერთგვარი გადასვლაა ადრეულ ბიზანტიურ პერიოდსა და შუა ბიზანტიურ ხანას შორის. ამ პერიოდისთვის დამახასიათებელია სოციალურ-რელიგიურ ნიადაგზე წარმოქმნილი ფართომასშტაბიანი აჯანყებები. ბიზანტიურმა საზოგადოებამ გარკვეული ტრანსფორმაცია განიცადა, რადგან ხატების წინააღმდეგ ბრძოლამ, პირველ რიგში, ქრისტიანული რწმენის ახლად გადააზრების შესაძლებლობა მოიტანა. ხატების წინააღმდეგ ბრძოლის მოძრაობა, შეიძლება ასე დავარქვათ, გაჩნდა არა მოსახლეობის ქვედა ფენებში, არამედ მოწოდებები წამოვიდა ზემოდან, საიმპერატორო კარიდან. ბიზანტიის იმპერიაში ხატების წინააღმდეგ საბრძოლველად ისავრიელი იმპერატორები, ლეონ III და მისი შვილი, კონსტანტინე V, გამოდიან. ხატების წინააღმდეგ დაწყებული ბრძოლა ხშირად მიმდინარეობდა არა რელიგიურ დონეზე, არამედ მას პოლიტიკური ანგარიშწორების სარჩულიც ჰქონდა. ხატების საკითხი მართლაც ჩაერთო მწვავე დებატებში, რამაც სათავე დაუდო ხატმებრძოლობის წარმოშობას. ამ მხრივ, საინტერესოა, თუ რა მიზეზებმა ჩაუყარა საფუძველი ხატების წინააღმდეგ ბრძოლის დაწყებას.

726 წლის ზაფხულში ვულკანი ამოიფრქვა ეგეოსის ზღვაში თერას (თანამედ. შანტორინი) მიმდებარედ. ლეონმა ეს კატასტროფა განმარტა, როგორც ღვთის აშკარა უკმაყოფილება და ნიშანი იმისა, რომ ქრისტიანები კერპთაყვანისმცემლობის გამო იყვნენ ცოდვილნი.¹ თეოფანე ჟამთააღმწერელის გადმოცემით, 726 წლის ზაფხულში თერაში ხალხი არც ფიქრობდა იმაზე, რაიმე გააკეთეს თუ არა ღვთის ნების დასაკმაყოფილებლად.² თერას ვულკანური ამოფრქვევა იმპერატორ ლეონ III-სთვის ბოლო წვეთი იყო. მისი რწმენით, ეს შეიძლება მხოლოდ ერთი რამის აღმნიშვნელი ყოფილიყო, რომ ღვთის რისხვა დაატყდა ბიზანტიის იმპერიას და მისი საქმე იყო მიზეზის პოვნა. ამის შესაბამისად, ლეონმა გასცა ბრძანება, რომ ქრისტესა და წმინდანთა გამოსახულებები ჩამოეხსნათ, რადგან მისი

¹ C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm. Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies. Edited by A. Bryer and J. Herrin. University of Birmingham. 1975, p. 2.

² The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813. Translated with introduction and commentary by C. Mango and R. Scott, p. 559.

წარმოდგენით ხატების თაყვანისცემა ასოცირდებოდა კერპთაყვანისცემასთან და შესაბამისად, ბიზანტიელებს უარი უნდა ეთქვათ კერპთაყვანისცემაზე.¹ სწორედ, შესაძლებელია, ამის შემდეგ ჯარისკაცები გაიგზავნენ ქრისტეს იმ ცნობილი გამოსახულების ჩამოსახსნელად, რომელიც იყო საიმპერატორო სასახლის მთავარი შესასვლელი კარიბჭის ზევით, როგორც ცნობილია, ხალკეს² ბრინჯაოს კარიბჭის სახელით.³ მოსახლეობისთვის ქრისტეს ეს გამოსახულება ღვთის მფარველობას წარმოადგენდა, სწორედ ეს ხატი იყო ყველაზე გამორჩეული, რადგანაც ლეონმა მისი საჯაროდ მოხსნა გადაწყვიტა.⁴ ქრისტიანმა ხატთაყვანისმცემლებმა ჯარისკაცებს რიგი წინააღმდეგობა გაუწიეს, რასაც რამდენიმე ქრისტიანის სიცოცხლე ემსხვერპლა. ხატმებრძოლობის დაწყებიდან ეს იყო პირველი მსხვერპლი ხატების დამცველთა რიგებიდან, რითაც ხატმებრძოლობის პირველი ეტაპი დაიწყო.⁵ ჩვენ არ მოგვეპოვება ცნობები იმის შესახებ, კონკრეტული ბრძანება ედო თუ არა საფუძვლად ჯარისკაცთა მოქმედებას. მხოლოდ 730 წლის იანვარში ლეონმა ოფიციალური კრება მოიწვია, რათა ხატების წინააღმდეგ ბრძოლა გაეფორმებინა.⁶ ამ პერიოდში კონსტანტინოპოლის პატრიარქი იყო გერმანე (715-730), რომელმაც კატეგორიული უარი განაცხადა განკარგულებაზე ხელი მოეწერა, რის გამოც, გადასახლეს და მის ნაცვლად პატრიარქი ანასტასი (730-754) გახდა.⁷ იგი პატრიარქის პოსტის სანაცვლოდ არ იყო წინააღმდეგი ეკლესია ჩარეულიყო ხატმებრძოლობაში.⁸

ხატმებრძოლობამ პიკს ლეონის ვაჟის, კონსტანტინე V-ის დროს მიაღწია, თუმცა მისმა სიძემ არტავადოსმა მცირე ხნით მოახერხა იმპერატორის ტახტის დაკავება და აღადგინა ხატთაყვანისცემა.⁹ მისი აღნიშნული ქმედება მხოლოდ იმით იყო განპირობებული, რომ ხალხში პოპულარობა მოეპოვებინა, ხატთაყვანისცემის აღიარებას მხოლოდ პოლიტიკური სარჩული გააჩნდა.¹⁰ თუმცა ხატმებრძოლმა კონსტანტინემ მალევე მოახერხა იმპერატორის ტახტის დაბრუნება. კონსტანტინე მამისგან განსხვავებით სერიოზულად იყო დაინტერესებული თეოლოგიით. მის დროს დაიწყო ხატმებრძოლობის მყარი დოქტრინული საფუძვლის შექმნა. 754 წელს 338 ეპისკოპოსისგან შედგა კრება ჰიერიაში¹¹ თეოდოსიოს ეფესელის (იმპერატორ ტიბერიუს III-ის შვილი) თავჯდომარეობით.¹²

კონსტანტინე აღიარებულია როგორც სასტიკი მღვწელი ხატმებრძოლთა შორის, მიუხედავად მისი აქტიური ხატმებრძოლური პოლიტიკისა, ის იყო საოცრად წარმატებული სამხედრო ლიდერი, დიდი პოპულარობით სარგებლობდა მოსახლეობაში, განსაკუთრებით იმიტომ, რომ მან გააუმჯობესა ცხოვრების დონე დედაქალაქში და მის მაცხოვრებლებს იაფი სურსათით უზრუნველყოფდა.¹³

განსაკუთრებით საინტერესოა და უნდა აღინიშნოს, ქვრივის, ათენელი ირინეს მმართველობა, რომელმაც დააბრუნა ხატთაყვანისცემა. ირინეს მიერ დაწყებული პოლიტიკის

¹ იქვე.

² ხალკე მოოქროვილი ბრინჯაოს კრამიტით იყო დაფარული და ამიტომ დაარქვეს ეს სახელი.

³ იქვე.

⁴ C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm, p. 2.

⁵ C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm, p. 1.

⁶ C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm, p. 2.

⁷ იქვე.

⁸ E. M. Doornik. Patriarch, Monk and Empress: A Byzantine Debate Over Icons. Wichita State University. 2005, p. 71.

⁹ W. Treadgold. Opposition to Iconoclasm as Grounds for Civil War. Byzantine War Ideology Between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Wien. 2012, p. 33.

¹⁰ C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm, p. 3.

¹¹ ჰიერიას სასახლე კონსტანტინოპოლის გარეუბანში მდებარეობდა.

¹² იქვე.

¹³ T. E. Gregory. A History of Byzantium. Blackwell Publishing Ltd. 2009, p. 259.

გატარება მარტივი ნამდვილად არ აღმოჩნდა, რადგან მონასტრების დიდი ნაწილი გარეგნულად მაინც ხატმებრძოლურ პოზიციაზე იდგა.¹ გარდა ამისა, 754 წლის დადგენილების მიხედვით, არმიას ფიცი ჰქონდა დადებული, რომ დაიცავდნენ დოქტრინით გათვალისწინებულ ვალდებულებებს. იმისთვის, რომ ჰიერიას კრების დადგენილება გაუქმებულიყო, აუცილებელი იყო სხვა მსოფლიო საეკლესიო კრების მოწვევა. ირინეს შექმნილ გამოცემაშია რომის პაპისა და აღმოსავლური პატრიარქების მხარდაჭერა, მაგრამ ეს არ გააკეთა. 786 წლის აგვისტოში, როდესაც კრება გაიმართა კონსტანტინოპოლში, კრების გამართვას დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს ხატმებრძოლ ეპისკოპოსებმა და კრების მუშაობას წინ აღუდგა სამხედრო ძალაც.² კრება იძულებული გახდა დროებით მუშაობა შეეწყვიტა და მას შემდეგ გააგრძელეს საქმის განხილვა, რაც შეიარაღებული ძალების კონსტანტინოპოლიდან გაყვანა მოხერხდა, თუმცა კრებამ გადაინაცვლა უკვე ნიკეაში. ალბათ, აღნიშნული ადგილი შეირჩა იმიტომ, რომ ეს ადგილი ასოცირდებოდა პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებასთან, თუმცა ასევე, არსებობს მოსაზრება, რომ ამ ადგილას მეტად მობილიზებული უნდა ყოფილიყო სამხედრო ძალა.³ 787 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში პატრიარქ ტარასის ხელმძღვანელობით კრებამ ოფიციალურად აღადგინა ხატების თაყვანისცემა. ირინემ 787 წლის საეკლესიო კრებით უარყო ჰიერიას კრება და ამით ხატმებრძოლობის მხოლოდ პირველი ეტაპი დასრულდა. ნიკეის მეორე კრებამ სათანადოდ დაგმო ხატმებრძოლობა ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე. ყოფილ ხატმებრძოლებს უფლება მიეცათ მოენანიებინათ ჩადენილი საქმეები და უმეტესობამ შეძლო ეკლესიისა და სახელმწიფო თანამდებობების შენარჩუნება.⁴

ირინე და მისი ვაჟი კონსტანტინე შემდეგი 5 წლის განმავლობაში ერთად მართავდნენ იმპერიას, თუმცა იმპერიაში სიმშვიდემ ნიკეის მეორე კრების შემდეგ ვერ დაისადგურა. 795 წელს კონსტანტინე გაშორდა ცოლს და კვლავ დაქორწინდა, რამაც ორი ბერის, პლატონისა და მისი ძმისშვილის თეოდორე სტუდიელის აშკარა წინააღმდეგობა გამოიწვია.⁵ ისინი აპროტესტებდნენ, რომ კონსტანტინეს ხელახალი ქორწინება საეკლესიო კანონმდებლობით უკანონო იყო და ამტკიცებდნენ, რომ იმპერატორი მრუშობაში იყო დამნაშავე.⁶ თეოდორეს აშკარა წინააღმდეგობას იმპერატორთან მოჰყვა მისი გადასახლება კონსტანტინოპოლიდან. ეს იყო ახალი დაპირისპირების დასაწყისი, კამათი სიძვის შესახებ, თემა, რომელიც ბევრად უფრო ფართო იყო, ვიდრე მხოლოდ კონსტანტინეს ოჯახური მდგომარეობის საკითხი, რადგან ეს გულისხმობდა ეკლესიის გარკვეული ჯგუფების მცდელობას, ეკარნახათ იმპერატორისთვის რისი გაკეთება შეეძლო და რისი არა.⁷ ზოგიერთმა თანამედროვე ისტორიკოსმა ამ სამონასტრო ოპოზიციაში პოლიტიკური პარტია დაინახა.⁸ ეს, რა თქმა უნდა, ეჭვგარეშეა, რომ ბიზანტიის ისტორიის დიდ ნაწილში, პოლიტიკური და რელიგიური საკითხები ხშირად ერთმანეთზე იყო გადაჯაჭვული. ამავდროულად, არაბებმა ასევე სამხედრო წარმატებებს მიაღწიეს, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ირინეს პოლიტიკამ დაასუსტა არმია და გაანადგურა ხაზინა.⁹ ხალიფა ჰარუნ არ-რაშიდი იყო ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი და წარმატებული მმართველი, რომელსაც ბიზანტიელები შეხვდნენ. ამას ემატებოდა დედა-შვილის უთანხმოება. საბოლოოდ, 797 წელს

¹ იქვე.

² L. Brubaker. *Inventing Byzantine Iconoclasm*. Bristol Classical Press. 2012, p. 60.

³ L. Brubaker. *Inventing Byzantine Iconoclasm*, p. 60.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე.

⁷ T. E. Gregory. *A History of Byzantium*, p. 263.

⁸ T. E. Gregory. *A History of Byzantium*, p. 263.

⁹ იქვე.

ირინეს ზოგიერთმა მომხრემ ახალგაზრდა იმპერატორი შეიპყრო და დააბრმავა, სავარაუდოდ, რის შედეგადაც კონსტანტინე გარდაიცვალა.¹ შემდგომში ირინე ბიზანტიის იმპერიის ერთპიროვნული მმართველი გახდა. რადგან ხატების წინააღმდეგ ბრძოლა შემდეგშიც აქტიურად გრძელდებოდა, ირინესა და მისი ორი ხატთაყვანისმცემელი მეძევდრის მეფობა იმპერიისთვის ცუდი შედეგების მომტანი აღმოჩნდა. მიუხედავად იმისა, რომ ირინეს ქებას ასხამდნენ მისი მომხრე ბერები, ასეთივე წარმატებული ვერ იყო სამხედრო და ეკონომიკურ სფეროში. ირინეს რეპუტაციას კიდევ უფრო ლახავდა ის ფაქტი, რომ მან საკუთარი მეძევდრე თავიდან მოიშორა, რათა ერთპიროვნული მმართველი გამხდარიყო, ხოლო ნიკიფორე I (802-811), რომელმაც დაამხო ირინე, მკაცრი ფისკალური პოლიტიკით საკმაოდ არაპოპულარული გახდა საზოგადოებისთვის.²

სწორედ ბიზანტიის იმპერიაში არსებული ამ რთული შიდა დაძაბულობის კვალდაკვალ მივაღწევით თვალი ქართულ საისტორიო ტრადიციაში, თუ რა ცნობებია ამ პერიოდის შესახებ დაცული.

ქართლის ცხოვრების მიხედვით, აფხაზეთის ერისთავობა მეძევდრეობით დაუმტკიცდა ლეონს, რომელიც დინასტიური ქორწინებით (მან ცოლად შეირთო მირის ასული გურანდუხტი) ერთგვარად ქართული მმართველი პოლიტიკური ელიტის ნაწილად იქცა და ქართლი-ეგრისის სამეფო სახლის წევრი გახდა.³ საინტერესოა, აფხაზეთა ერისთავის, ლეონის, შემდეგი პოლიტიკური სვლა, როდესაც უარი განაცხადა არჩილის მიერ შემოთავაზებულ ტერიტორიაზე, თავი მის ვასალად გამოაცხადა და აფხაზეთიც გადასცა.⁴ აქ ისიც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ვასალობის გამოცხადებით ლეონმა ქმედითი ნაბიჯები გადადგა, რომ ანტიბიზანტიურ კურსს დადგომოდა. შემდეგში ამ პოლიტიკური აქტით ბიზანტიის იმპერატორის მიერ გამოგზავნილი ორი გვირგვინიდან, ერთი არჩილს, ხოლო მეორე ლეონს გაუგზავნეს,⁵ რადგან ამ დროს მირი უკვე გარდაცვლილი იყო. მირის გვირგვინის მიღებითა და დინასტიური ქორწინების წყალობით⁶ ლეონი მირის პოლიტიკური მეძევდრეც გახდა, შესაძლოა, მას პრეტენზიაც ჰქონოდა ქართლი-ეგრისის ტახტზე. ლეონს ამ პერიოდში შემოერთებული ჰქონდა აფშილეთიც. მოგვიანებით არჩილის მეძევდრეები როდესაც პოლიტიკურ არენაზე აღარ ჩანან, ლეონი დასავლეთ საქართველოში ერთპიროვნულ მმართველობას ამყარებს. საინტერესოა, აბაზგიის საერისთავოს გაძლიერებას თავდაპირველად ზურგს უმაგრებდა თავად ბიზანტიის იმპერია, რომელსაც სჭირდებოდა დასავლეთ საქართველოში დასაყრდენად პრობიზანტიური კურსის გამტარებელი. ცალსახაა, რომ ბიზანტია ღრმად შეჭრილიყო დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში,⁷ რაც აფერხებდა დასავლეთ საქართველოს გაერთიანების პროცესს.

ლეონის ნაბიჯი, რომ ქვეშევრდომობა გამოუცხადა ქართლის ერისმთავარს, მიმართული იყო ბიზანტიის ქვეშევრდომობიდან გათავისუფლებისკენ. ჩვენი აზრით, ლეონის ქმედების ერთ-ერთი და მთავარი მიზეზი სწორედ ბიზანტიაში დაწყებული ხატმებრძოლობა უნდა ყოფილიყო. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ქვეშ დაქვემდებარებულ კათედრებს უნდა შეესრულებინათ ბიზანტიაში მიღებული განკარგულება ხატების წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ, ჯერ 730 წელს,

¹ იქვე.

² C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm, p. 5.

³ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ზურაბ სარჯველაძემ და სოფიო სარჯველაძემ. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. როინ მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 242.

⁴ იქვე.

⁵ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ზურაბ სარჯველაძემ და სოფიო სარჯველაძემ. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. როინ მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 242.

⁶ იქვე.

⁷ შ. გლოველი. დასავლურ-ქართული სახელმწიფო – „აფხაზეთა სამეფო“ და მისი საზღვრები. მეომრის ბიბლიოთეკა. 24. თბ. 2008, გვ. 37.

ხოლო შემდეგ 754 წლის საეკლესიო კრების განკარგულებით, მაგრამ მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში დასავლეთ საქართველო ჩანს, რომ გაემიჯნა ბიზანტიის იმპერატორთა ხატმებრძოლურ პოლიტიკას და კვლავ ხატთაყვანისმცემელთა რიგებში ეხედავთ. ლეონ I-ის მიერ დაწყებული დასავლეთ საქართველოს გაერთიანების პროცესი შემდეგში ლეონ II-მ დაასრულა, როდესაც „მეფის“ ტიტული მიიღო. „ლეონის არჩილისადმი ვასალურ ურთიერთობაში შესვლისას, სავსებით რეალურ–ისტორიული უნდა იყოს და იმის მოწმობად შეიძლება გამოდგეს, რომ თუ, ერთი მხრივ, როგორც ჩანს, შესუსტდა ბიზანტიის კონტროლი აფხაზეთზე იმპერიაში მიმდინარე ხატმებრძოლობის გამო, მეორე მხრივ, ქართლის პოლიტიკურ–კულტურული გავლენა იმავე რეგიონზე იმდენად ძლიერია, რომ აფხაზეთის მმართველი იძულებულია მისი სუვერენობა აღიაროს. ასეა თუ ისე აფხაზ ხელისუფალთა პროქართული ორიენტაცია ამიერიდან სრულიად უდავოა.“¹

განსაკუთრებით VIII საუკუნის 40-იან წლებში უკვე ვნახეთ, რომ ბიზანტიაში რთული სიტუაციაა. ლეონის გარდაცვალების შემდეგ სიტუაცია დაიძაბა ხატმადიდებელ არტავაზდსა და ხატმებრძოლ კონსტანტინეს შორის.² ფაქტობრივად, ბიზანტიას არ სცალია საკუთარი გავლენების აღსადგენად რაიმე ქმედითი ნაბიჯები გადასადგმელად ამიერკავკასიაში. ამ ბრძოლაში კონსტანტინემ გაიმარჯვა, თუმცა ამავე პერიოდში ჯუანშერ ჯუანშერიანის ცნობას თუ დავუჯერებთ, არჩილმა დაიწყო ყველა ციხე–სიმაგრის გამაგრება, განსაკუთრებით ბიზანტიის მიმართულებით არსებული საზღვრის, შესაძლოა, იმ საფრთხის ემინოდა, რაც კონსტანტინე V-ის კონსტანტინოპოლში დაბრუნების შემდეგ შეიქმნა, როდესაც ხატმადიდებლების სასტიკი რეპრესიები დაიწყო.³

ლეონ II-მ კარგად განსაზღვრა ბიზანტიაში არსებული ხატმებრძოლობა, ხაკანატსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის არსებული დაპირისპირება და ხაზარებთან პოლიტიკური კავშირის დახმარებით მოიპოვა მთელ დასავლეთ საქართველოზე გავლენა და ამ გზით ბიზანტიისგან გათავისუფლდა. როგორც მატთანე ქართლისადმი გადმოცემული: „ესე მეორე ლეონ ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა“⁴ ასე რომ ლეონის კავშირს ხაზარებთან ნათესაობაც ამყარებდა. „ხაზარებსაც საკუთარი ინტერესები ჰქონდათ ამიერკავკასიაში და ზოგადად, ბიზანტიის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რაც ხაზართა ეკონომიკური ინტერესებითაც უნდა ყოფილიყო განპირობებული, სახელდობრ, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ხაზართა ქვეყანა აფხაზეთზე გამავალი ზეკარებით უკავშირდებოდა.“⁵ ამდენად გასაგები უნდა იყოს ხაზარების დახმარება ლეონისათვის.⁶ ლეონმა კი ისინი გამოიყენა ბიზანტიის წინააღმდეგ საბრძოლველად და „დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე“.⁷

ვახუშტი ბატონიშვილი ლეონ II-ის გამეფებას 786 წლით ათარილებს⁸ და პირდაპირ მიუთითებს, რომ ლეონმა ისარგებლა „ბერძენთა მოუძღვრებით“,⁹ თავი მეფედ გამოაცხადა და ამ გზით სრული დამოუკიდებლობა მოიპოვა ბიზანტიისგან. აფხაზთა სამეფოს შექმნასთან

¹ დ. მუსხელიშვილი. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. „მემატიანე“. თბ. 2003, გვ. 382.

² W. Treadgold. Opposition to Iconoclasm as Grounds for Civil War. Byzantine War Ideology Between Roman Imperial Concept and Christian Religion, p. 33.

³ ლ. თავაძე. საქართველო VIII საუკუნეში. „უნივერსალი“. თბ. 2020, გვ. 128-129.

⁴ მატთანე ქართლისად. გამოსაცემად მოამზადა მ. ლორთქიფანიძემ. მთ. რედაქტორი რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 254.

⁵ მ. ლორთქიფანიძე. ეგრის-აფხაზეთი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 418.

⁶ იქვე.

⁷ მატთანე ქართლისად. გამოსაცემად მოამზადა მ. ლორთქიფანიძემ, გვ. 254.

⁸ ვ. ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 796.

⁹ მატთანე ქართლისად. გამოსაცემად მოამზადა მ. ლორთქიფანიძემ, გვ. 254.

დაკავშირებით ისტორიოგრაფიაში არა ერთი გამოკვლევა არსებობს, მკვლევართა ნაწილი ნდობას უცხადებს ვახუშტის მიერ აღნიშნულ თარიღს, ხოლო მეორე ნაწილი, განსხვავებულ შეხედულებას გვაწვდის, მაგალითად, სიმონ ჯანაშია „ბერძენთა მოუძღვრებას“ ირინეს ერთპიროვნული მმართველობის პერიოდით ათარიღებდა, ეს არის 797-802 წლები.¹ 802 წელს უკვე ირინე შეთქმულების მსხვერპლი გახდა, ამიტომ მისი აზრით, VIII საუკუნის 90-იანი წლები შეიძლება მივიჩნიოთ „ბერძენთა მოუძღვრების“ პერიოდად.²

თუ ბიზანტიაში არსებულ მდგომარეობას თვალს გავადევნებთ, გამოჩნდა ტენდენცია, რომ სამხედრო თუ ეკონომიკური თვალსაზრისით, ბიზანტია საკუთარ პოზიციებს სწორედ ხატთაყვანისმცემელი იმპერატორების მმართველობისას კარგავს. ხატთაყვანისმცემელი სასულიერო პირები, ერთი მხრივ, ირინესა და მის შვილს დადებითად ახასიათებენ, მაგრამ თვალს მაინც ვერ ხუჭავენ იმ რთულ სოციალურ პირობებზე, როდესაც მოსახლეობას ჯერ კიდევ კარგად ახსოვდა კონსტანტინე V კოპრონიმის პერიოდში იაფი პური.³ იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, რომ ირინე მაინც ქვეყნის ფაქტობრივი მმართველი იყო მაშინ, როდესაც მის შვილ კონსტანტინეს ეკავა ტახტი 780 წლიდან, „ბერძენთა მოუძღვრების“ პერიოდის ათვლა სწორედ კონსტანტინეს გამეფებიდან შეგვიძლია დავიწყოთ.

ამრიგად, ბიზანტიაში ხატმებრძოლობის დაწყება ეს იყო ერთგვარი იმპულსი, რომ აფხაზთა ერისთავი ლეონი უკვე დადგომოდა ანტიბიზანტიურ კურსს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ხატმებრძოლი იმპერატორების კურსის გამტარებელი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ლეონ II უკვე ბიზანტიის დასუსტების დროიდან მეფის ტიტულით გვევლინება.⁴

ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: „გარნა უზისთ კათალიკოზი თვისი და არა საჩინოთ უწყებული ცხოვრებდამ, თუ როდის გათავისუფლდა, არამედ მწერალი იტყვის ცხოვრებისაგანვე: ოდეს განდგა ლეონ და იწოდა აფხაზთა მეფედ, მაშინ მოუძღვრებულ იყვნენ ბერძენნიცა, და ამ ლეონის მიერ, ანუ შემდგომთა მისთაგან, განთავისუფლდა თხოვნითა ბერძენთაგანვე, ვინაიდან სახელიცა მისი ესრეთვე წარმოაჩინებს, რამეთუ უწოდებენ კათალიკოზსა აფხაზეთისასა, და არა ეგრისისა და იმერეთისასა.“⁵

როგორც ჩანს, ვახუშტი ბატონიშვილი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებასა და ეკლესიის დამოუკიდებლობასაც ბერძენთა მოუძღვრების დროს ამთხვევს. ბერძენთა მოუძღვრებაში ბუნებრივია უნდა ვიგულისხმოთ ხატმებრძოლობის პერიოდი. თან საყურადღებოა, რომ საგანგებოდ უსვამს ხაზს იმ მომენტს, რომ კათოლიკოსი აფხაზეთისაა და არა ეგრისის, ან იმერეთის.

ბიზანტიაში დაწყებულ ხატმებრძოლობას ქართული ეკლესია სრულიად გაემიჯნა და მყარად დარჩა ხატთაყვანისმცემლურ პოზიციაზე. შესაძლოა, იბერიის პოლიტიკური და კულტურული გავლენა გასცდა აღმოსავლეთ საქართველოს და შავ ზღვამდე გავრცელდა. გავლენის სფეროების გაზრდამ, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო მისი ავტორიტეტის ამაღლებას საზღვარგარეთ. იბერია არათუ განზე იდგა ხატმებრძოლობისგან, არამედ ბიზანტიიდან დევნილ ხატთაყვანისმცემლებს მფარველობდა თანაც. ქართული ეკლესიის ამ ურყევი პოზიციის შესახებ

¹ ს. ჯანაშია. შრომები. II. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბ. 1952, გვ. 333.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm, p. 5.

⁵ შ. გლოველი. აფხაზთა სამეფო. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაცია. 2004, გვ. 19.

⁶ ბ. ღიასაშვილი. ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში (I-X საუკუნეები). „ბათუმის უნივერსიტეტი“. ბათ. 1999, გვ. 215.

ინფორმაცია კარგად იყო გაგრძელებული ყირიმში, გოთების საეკლესიო წინამძღვრისთვის.¹ ამ მხრივ, ჩვენთვის საინტერესო წყაროს წარმოადგენს უცნობი ავტორის მიერ შექმნილი „იოანე გუთელის ცხოვრება“, რომელშიც კარგად არის აღბეჭდილი ქართული ეკლესიის ავტორიტეტი.

754 წელს ლეონის მეშვიდის კონსტანტინე V კოპრონიმის ინიციატივით მოწვეულ საეკლესიო კრებაზე კიდევ ერთხელ დაიგმო ხატების თაყვანისცემა.² კრების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას სხვა ეპისკოპოსებთან ერთად ესწრებოდა გუთების ეპისკოპოსი, რომელმაც კრების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას ხელი მოაწერა და ერთგულებისთვის კონსტანტინემ თრაკიის ჰერაკლიის მიტროპოლიტად დანიშნა, რის გამოც, გუთეთის ეპისკოპოსის ადგილი პრაქტიკულად თავისუფალი დარჩა.³ ადგილობრივმა მოსახლეობამ საეპისკოპოსო კათედრის ხელმძღვანელად იოანე აირჩიეს, რომლის პაპა პონტოდან გადასახლებული იყო გუთეთში. თუმცა იოანეს ეპისკოპოსად კურთხევა გაჭირდა ბიზანტიაში დაწყებული ხატმებრძოლობის ფონზე. იერუსალიმის კათედრას პატრიარქად ხატთაყვანისმცემელი თეოდორე I (754-767) ჰყავდა, მაგრამ 3 წლის განმავლობაში იოანე იერუსალიმში იმყოფებოდა და ეპისკოპოსად ხელდასხმა ვერ მოხერხდა.⁴ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებულ ეპისკოპოსს იერუსალიმის პატრიარქი ვერ აკურთხებდა. სწორედ 3 წლის შემდეგ იოანე ჩამოდის იბერიაში ეპისკოპოსად კურთხევისთვის.⁵ თუმცა ისტორიოგრაფიაში ხშირად უთითებენ, რომ იოანე აკურთხეს მცხეთაში. ეს იქიდან გამომდინარე, რომ გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების ავტორი, გიორგი მცირე, ანტიოქიის პატრიარქთან საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ გამართულ გიორგი მთაწმინდელის პაექრობისას ერთ-ერთი არგუმენტი სწორედ იოანე გუთელის მცხეთაში კურთხევის ფაქტია: „იყო ჟამი, რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შინა მართლმადიდებლობაი არა იპოებოდა და იოანე, გუთელ ეპისკოპოსი მცხეთის იკურთხა ეპისკოპოსად, ვითარცა სწერია ღიღსა სენაქსარსა“.⁶

ფაქტი ერთია, რომ რასაც ვერ ბედავს იერუსალიმის პატრიარქი, იმას აკეთებს საქართველოს კათალიკოსი. კირიონ სამაგლიშვილი უფრო შორსაც მიდის და აღნიშნავს, რომ გუთეთის ეპისკოპოსი მცხეთაში კურთხევის შემდეგ მცხეთის კათალიკოსს დაუქვემდებარა, რაც გადამეტებულად შეიძლება ჩაითვალოს.⁷

აღნიშნულ ამბავს გვიყვება ქართული საისტორიო წყარო, ქართლის ცხოვრებაში შემავალი თხზულება „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“:

„მაშინ უკუე იოანე გუთელ ეპისკოპოსი თჳსისა სამწყსოსა და ერისა მიერ მოივლინა ქართლად, და ქართლისა კათალიკოსისა იოანეს მიერ მიიღო ჴელთ-დასხმა მცხეთას, რამეთუ მას ჟამსა საბერძნეთისა კერძონი ხატთა ბრძოლისა წვალებასა დაეპყრნეს. და შემდგომად რაოდენისა ჟამისად მოკუდა კუალად კათალიკოსი იოანე და ამანვე ადარნასემ დასუა ბაბილა.“⁸

აღნიშნული მონაკვეთი ჩანართის სახით წარმოდგენილია სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით შედგენილ ქართლის ცხოვრებაში, თუმცა აღნიშნული ჩანართი გადმოტანილია გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების ტექსტიდან.⁹

¹ მ. თარხნიშვილი. წერილები. „კანდელი“. თბ. 1994, გვ. 148.

² C. Mango. Historical Introduction. Iconoclasm, p. 3.

³ С.Б. Сорожан. Византийский Херсон. II. https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/vizantijskij-herson-tom-2-chast-3/17 (10.07.2023); ვ. გოილაძე. ქართული ეკლესიის სათავეებთან. „საქართველო“. თბ. 1991, გვ. 174.

⁴ იქვე.

⁵ ვ. გოილაძე. ქართული ეკლესიის სათავეებთან, გვ. 175.

⁶ ვ. გოილაძე. ქართული ეკლესიის სათავეებთან, გვ. 175-176.

⁷ ვ. გოილაძე. ქართული ეკლესიის სათავეებთან, გვ. 177.

⁸ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით. სახელგამი. თბ. 1955, გვ. 227.

⁹ იქვე.

საიდან შეიძლება იოანე გუთელისთვის ყოფილიყო ცნობილი ის შესაძლებლობა, რომ იბერიაში მას ხატთაყვანისმცემელ ეპისკოპოსად აკურთხებდნენ. მისი ეპისკოპოსად კურთხევა 787 წლამდე უნდა მომხდარიყო, იქიდან გამომდინარე, რომ ირინეს მიერ ჩატარებული კრების შემდეგ იოანე გუთელისთვის პრობლემა არ უნდა ყოფილიყო ხატთაყვანისმცემელ ეპისკოპოსად კურთხევა.

იოანე გუთელის იბერიაში ეპისკოპოსად კურთხევა წარმოუდგენელი იქნებოდა იმ ურთიერთობების გარეშე, რაც შეიძლება მანამდე ჰქონოდა შავიზღვისპირეთის ორ ქრისტიანულ სამწყსოს. გოთებს კარგად უნდა სცოდნოდათ იბერიაში ხატთაყვანისცემის მყარი პოზიციები და მეორე მხრივ, კათალიკოსი იოანეც ასე ხელაღებით ვერ აკურთხებდა უცხო ტომის წარმომადგენელს ეკლესიის მეთაურად, თუ საკმარისი მონაცემები არ ექნებოდა, როგორც მისი, ასევე მათი ეკლესიის შესახებ.¹

იმ ფაქტს, რომ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველო ხატთაყვანისმცემლურ პოზიციაზე იდგა, ადასტურებს იოსებ გენესიოსისა და თეოფანეს გამგრძელებელის ერთი ცნობაც.

820-823 წლებში მიქაელ II-ის იმპერატორობისას ბიზანტიაში დაიწყო ფართო აჯანყება მცირე აზიაში თომა სლავის მეთაურობით,² რომელიც იყო სამხედრო მოღვაწე, საზღვაო ფლოტის მეთაური. იოსებ გენესიოსი X საუკუნის ისტორიკოსია, რომელსაც უყვარს სასწაულების თხრობა და ამავე დროს, მის ნაწერებში ხშირად ვხვდებით ხალხურ ზღაპრებსა და ჭორებს,³ იგი გვისახელებს თომა სლავის აჯანყებაში მონაწილე სხვადასხვა ეროვნების ძალიან დიდი რაოდენობის ხალხს და მათ შორის არიან აფხაზები, ლაზები და იბერები.⁴ ბევრი განსხვავებული ეროვნების დასახელება გვაფიქრებს ავტორის მოტივზე, რომ გაზარდოს აჯანყების ეფექტი. აჯანყება სოციალური ხასიათის იყო, მას არ ჰქონია ორგანიზებული ხასიათი და აერთიანებდა ყველა იმ უკმაყოფილო ხალხს, რომელიც ხატმებრძოლი იმპერატორის პოლიტიკის წინააღმდეგი იყო.⁵ იმპერატორმა 3 წლის განმავლობაში მიმდინარე აჯანყების ჩახშობა მოახერხა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, თავად მონაწილე ხალხთა სიჭრელე და მათ შორის იბერების, აბაზგებისა და ლაზების დასახელება ძალიან საინტერესოა. ისინი ერთად მონაწილეობდნენ ხატმებრძოლი იმპერატორის წინააღმდეგ წამოწყებულ აჯანყებაში და კრიტიკულ სიტუაციაშიც ხატთაყვანისმცემელთა რიგებს იკავებდნენ.

¹ ზ. სხირტლაძე. ედ. ჭელიძე. ეპიზოდი საქართველოს ეკლესიიდან. ლიტერატურა და ხელოვნება. თბილისი, 1992, გვ. 234.

² A. Vasiliev. The Goths in Crimea. The Mediaeval Academy of America. Cambridge. Massachusetts. 1936, p. 107

³ იქვე.

⁴ A. Vasiliev. The Goths in Crimea, pp. 107-108; იოსებ გენესიოსი. მეფობანი. გეორგიკა. ტ. IV. 1952, გვ. 305; თეოფანეს გამგრძელებელი. თეოფანეს გაგრძელება. გეორგიკა. ტ. IV. 1952, გვ. 326.

⁵ იქვე.

Lali Mekerishvili
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
GEORGIA DURING THE ERA OF ICONOCLASM IN BYZANTIUM
RESUME

The 8th century is especially considered in Georgian historiography as the relationship between Georgia and the Arab Caliphate, but also the 8th-9th centuries are one of the most important and transformative periods in the history of Byzantium, when the struggle against icons covered the entire empire. During this period, the issue of whether the worship of icons expressed the signs of idolatry was questioned in the Christian society of Byzantium. The Issaurian emperors, Leo III and his son, Constantine V, started pursuing an iconoclastic policy. Considering the current situation in Byzantium, Eristavi Leon of Abkhazia chose an anti-Byzantine course and united the entire territory of Western Georgia. Georgia remained in an iconoclastic position, which is confirmed by sources about the life of John of Gothia and participation in the rebellion of Thomas Slav.

არაგვი, ბატონიშვილთა სევდა და ტიციან ტაბიძე

1933 წელს დაწერილ ლექსში „ქართლის ცხოვრება“ პოეტი წერს; „გვიცვლიან ჩვენ გზებს, ოფლში გაწურულს რომ შეუცვლიან სიცხის სასთუმალს“. ამით ტიციანი მიაწვდის, რომ სამშობლო ჰგავს სიცხიან ავადმყოფს და ისე როგორც ავადმყოფს უცვლია სასთუმალს, ასევე უცვლიან მას გზებს და მიმართულებებს.

ამ საერთო აგონიის ფონზე ჩნდება ერთგვარი იმედიც, რომ უფალი არ მიატოვებს საქართველოს.

გამწვევი არის ეს აგონია
აღარ მთავრდება ცეცხლი საკირე
და ამაღამაც ასე მგონია,
რომ მოადგება ქრისტე ნაპირებს.

სამშობლოს ამ სახეცვლის შემყურე პოეტს არ ტოვებს იმპერიის მარწუხებში მოქცეული ერის, მამულის, გარდასული დიდებისა და სისხლიანი აწმყოს შეგრძნება და ლექსის ფინალიც ამიტომ არის დამაფიქრებელი და მრავლისმთქმელი: „და თეთრი, როგორც იალბუზია, დამესიზმრება ერის სიზმარი“.

„ერის სიზმარი“ პოეტისთვის ის შინაგანი ძალაა, რომლითაც ის თავის შემოქმედებას ასაზრდოებს. ამით კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით თუ რა ძნელია სამშობლოს ბედზე ჩაფიქრებული ადამიანის ხვედრი ნებისმიერი დროის ტირანულ სახელმწიფოში. ეს სევდა, რომელიც თან სდევდა ტიციან ტაბიძეს, მერე არაგვის ხეობაშიც შეიჭრება და არაგვის სანახების მოშველიებით კიდევ უფრო თვალსაჩინო გახდება ამისი გამომწვევი მიზეზები.

ქართველ პოეტთა მიერ არაერთგზის ხოტბაშესხმული არაგვი და არაგვის ხეობა მე-19 საუკუნის ქართულმა მწერლობამ გაიაზრა როგორც ეროვნული თვითმყოფადობის დაკარგვით გამოწვეული სევდის ერთგვარი სახე-სიმბოლო.

ჯერ კიდევ ბარათაშვილის პოემაში „ბედი ქართლისა“, სადაც ერთი მხრივ არაგვის ხეობის შთამბეჭდავი, ლალი საგალობელია შექმნილი, იმავდროულად არაგვი მოიაზრება, როგორც კრწანისის ომში დამარცხებული ქართლ-კახეთის უკვე მოხუცი მეფის დარდისა და წუხილის საუფლო, სადაც ის საბოლოოდ ღებულობს გადაწყვეტილებას თავისი ქვეყნის თავისუფლების განსყიდვის შესახებ.

ერეკლე მეორისთვის უმძიმესია ამ გადაწყვეტილების მიღება, მაგრამ სრულიად უიმედო მდგომარეობაში მყოფი მეფე ხსნის სხვა გზას ვეღარ ხედავს, სული მისი შეწუხებულია და ამ დამძიმებულ განწყობილებას კიდევ უფრო ამძაფრებს არაგვის „თავისუფლებით „ჩამომჩხრიალი“ ტაღლების ხილვა, რომელთაც

გულს აუშალეს დარდები ბატონს,
ოხვრა დამართეს ვით კაცსა ლიტონს,
მას მოაგონდა დრო ყმაწვილობის,
განტარებული თვისთა კახთ შორის,
როს ჯერ არ ელო ტვირთი მეფობის,
როს ჰქონდა ჟამი უზრუნველობის.

არაგვის კიდეებს ახსოვდათ მოხუცი ერეკლეს მწუხარებაც და თავისუფლებადაკარგული ქვეყნის უკეთეს შვილთა გულის ვარამიც. ის იყო დიდებული წარსულის მოწმეც და სევდიანი აწმყოს უტყვე მზირალიც.

არაგვისადმი ქართველ პოეტთა განსაკუთრებული დამოკიდებულების მიზეზი ყველაზე კარგად ილიას „აჩრდილშია“ ახსნილი:

ჩვენო არაგვო! რარიგ მიყვარხარ!
ქართლის ცხოვრების მოწამედ შენ ხარ...
შენს კიდეებზედ ჩემი მამული
იყო ერთ დროსა გამშვენებული!
ჩემის ქვეყნისა დიდება ძველი
შენს წმინდა თვალწინ აყვავებულა,
მიყვარხარ მისთვის, რომე ქართველი
აქ-შენს კიდეზედ დაბადებულა.

არაგვისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულების მიზეზი ახსნილია. ყოველი ქართველი არაგვის ტალღებში ეძებდა ქვეყნის წარსულს, თავისუფლების სიდიადეს, რადგან მის ჩქერალებში თითქოს ისახებოდა უკვე დაღუპული საქართველოს ძველი დიდება:

გულ-ხელთ დაკრეფით შენსა წმინდა წყალს,
რამდენჯერ ტანჯვით ვადევნებდი თვალს!
როს ვეძებდი მე ჩემს ქვეყნის წარსულს
შენს წინ დაღუპულს ჩემს ძველსა მამულს,
და მარტო სისხლი ჩემს თვალს დაღალულს
აძლევდა ხოლმე გულსაკვდავ პასუხს.

პატრიოტი ქართველისათვის არაგვი დიდებული წარსულის სიმბოლოა, თუმცა, რაკი ეს დიდება წარსულშია დარჩენილი, არაგვი სევდასთან ასოცირდება, თუმცა, ამაღვდროულად ის ერთგვარი იმედიცაა, რომ ის სული, რაც არაგვის ხეობაშია დავანებული, არ დაიკარგება, რომ იქ, არაგვზე, ისევ „ფიქრობენ ვაჟანი სახვალლოდაც ბრძოლასა“.

სახვალიო ბრძოლა კი ეროვნული სულის, მეობისა და თვითმყოფადობისათვის ბრძოლას ნიშნავდა და როცა უკვე მეოცე საუკუნეში, 1924 წლის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ქართველებს ეს იმედიც ჩაუკლეს, ტიციანისათვის რეალობა კიდევ უფრო ხილული აღმოჩნდა.

შალვა აფხაიძის გადმოცემით, ლექსში „ილაიალი“ ტიციანმა „მტკივნეულად დაიტირა თავისი სიჭაბუკე და გატაცება, დაუვაჟკაცებელი შთაგონება და ბალღამით გადაფისული გული.“

საერთოდ ლექსის კითხვისას ტიციანს თითქოს ერთგვარი ნერვიული იერი დაჰკრავდა, აქ კი კითხულობდა უფრო მშვიდად, საოცარი შთაგონებით, თუმცა ბოლმამორეული ხმით.

კითხვისას თითქოს სახე ეცვლებოდა, მკრთალი ფერი ედებოდა, ეტყობოდა, ყოველი სიტყვა გამოტანჯული ჰქონდა, რაღაც ნაღველი უღრნიდა გულს, შეიძლება ეს იყო ნაღველი, რასაც ასაზრდოებდა წარსულთან კავშირის გაწყვეტის სიძნელეთაგან გამოწვეული ლირიკული მღელვარება.¹

ამ წლის 21 თებერვალს, თბილისში ჩატარებულ მწერალთა პირველ ყრილობაზე ფილიპე მახარაძის გამოსვლამ ცისფერყანწელები კიდევ ერთხელ დაარწმუნა იმაში. რომ თუ ეპოქის მოთხოვნებს ფეხს არ აუწყობდნენ და მათი შემოქმედებისთვის შესაბამისი თემატიკა წამყვანი არ გახდებოდა, მათ ფიზიკურ არსებობას საფრთხე დაემუქრებოდა. საინტერესო კი ისაა, რომ ტიციანის პოეზიაში სწორედ ამ წლიდან იწყება გამძაფრება ეროვნული დამოუკიდებლობის

¹ შ. აფხაიძე, მახსოვს მარადის, თბ. 1988, გვ. 161.

დაკარგვით გამოწვეული სევდისა, რაც გარკვეულწილად არაგვთან და არაგვის ხეობასთან ასოცირდება.

ტიციანი თავის მეგობრებთან ერთად უმძაფრესი რეალობის წინაშე აღმოჩნდა. მათ ან უნდა მიეღოთ ახალი გამოწვევა ან საზოგადოებაში უკვე გაჟღერებული „ხალხის მტრის“ სახელი მათ ფიზიკურ განადგურებას გარდაუვალს გახდიდა. პინაზე ერთმანეთის პირისპირ დგებოდა მრწამსი და ფიზიკური არსებობა. არჩევანი აუცილებლად უნდა გაკეთებულიყო და საოცარი არაა, რომ ტიციანმა ერთგვარი თანაარსებობის პრინციპით, იმდროინდელ ლექსებში შეიტანა ახალი თემატიკაც, რომელსაც სარჩულად დაუდო ძველი, გარდასული დიდების დაკარგვით გამოწვეული ნალღელი.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ლექსი „ახალი მცხეთა“, რომელიც, როგორც ჩანს, ტიციანს ახალი ეპოქის ხარკის გასაღებად ჰქონდა გამიზნული. მიუხედავად ეპოქისეული ინტონაციებისა, ამ ლექსში უმთავრეს მოტივად რჩება სევდა გარდასული თავისუფლების დაკარგვის გამო.

ლექსის დასაწყისში პოეტი წერს, რომ როგორც მომაკვდავი კაცის პულსი, ქვეყნის რიტმიც ასე შეიცვალა და პოეტიც ახალ მცხეთას ისე უბრუნდება, „როგორც ფლეიტა გამოხრულ ძვალთა“.

სვეტიცხოვლის გარშემოც ყველაფერი შეცვლილია. აქ სასწაულების დრო დასრულდა. აქ ახლა „ზახარ ზახარიჩი მშვიდად ვაჭრობს“. წარსულს ჩაბარდა ღვინის რუმბების ეპოქა. დღეს მოსკოვში იგზავნება ახალი ცხოვრების მაუწყებელი დეპეშები „ისეთი სიტყვით, გულს რომ დაჰკოდავს და მაშინ, როცა აქ აღამიანთა ვნება დამცხრალია, „ჯვრის მონასტერში პოეტი ხედავს გაციებულ მწირს“. მხოლოდ არაგვს შერჩენია ის ძველი სიყვარული და თავის ცრემლებს მტკვარს უზიარებს „მხოლოდ არაგვი მტკვარს ჩახვევია, პირველ სიყვარულს აქამდე სტირის“.

მკითხველი ბუნებრივად სვამს კითხვას; მაინც რას სტირის არაგვი, რა არის ეს პირველი სიყვარული? ამ კითხვაზე პასუხს თავად ლექსის შემდეგი სტრიქონები ილევა, რომლებშიც ახსნილია არაგვის სევდის მიზეზი - ეს უტახტოდ დარჩენილი ალექსანდრე ბატონიშვილის სევდაა, რაც არაგვის ხეობას ახალ ეპოქამდე იარად შემორჩენია.

„ოი, არაგო, არაგვიანო“,

მტკვარო, ფეხმარდო, მუდამ მქუხარე,

ვარ მოგონების ცეცხლით მწუხარე,

უტახტო, როგორც ის ალექსანდრე,

რომელის სევდაც ამ დიდ ხეობას

ჯერ აქამდისაც ვერ აუღობავს.

იმავ 1926 წლის 5 აგვისტოს პოეტი წერს ლექსს „ჩააქრეთ სულში სიონის ზარი“, სადაც ის პირდაპირ მიუთითებს თავის დამოკიდებულებაზე ქვეყნის წარსულთან - ქვეყნის დამოუკიდებლობასთან. პოეტს სწამს, რომ ვიდრე სულში სიონის ზარი რეკს და ალავერდში კვლავ ანთია წმინდა სანთელი, ვიდრე ისევ ესმის სამასი არაგველის ყიჟინა, ვიდრე ახსენდება ქეთევანის დაშანთული მკერდი და სისხლით გაჟღერებული მარაბდა, რომ არ ხედავდეს ძველი მხრებით ნამტირალე სვეტიცხოველს და ღვთისმშობლის დახვრეტილ თვალებზე ცრემლების ნაკადულებს, რომ არ ჩაესმოდეს მონღოლთა ცხენების ფლოქეთა ხმა, რომ არ შეჰღალადებდნენ სისხლით ნალესი ქვები წიწამურისა, მაშინ ყველაფერი სულ ერთი იქნებოდა, მაგრამ რაკი ეს ყველაფერი მოსვენებას უკარგავს, ამიტომაც ესმის ასე კარგად არაგვის კიდეებს შერჩენილი სევდა ალექსანდრე ბატონიშვილისა. ეს კი პოეტის სულსა და გულს მოსვენებას არ აძლევს და ამიტომაც რჩება იგი გარდასული დიდების მეხოტბედ.

წინაპართა ძვლები პოეტისგან ერთგულებას ითხოვს, და რაკი მას ღალატი არ სჩვევია, როგორც უნდა მოინდომოს, ვერ იქცევა ახალი დროის მესიტყვედ

რომ არ მესმოდეს არაგვზე ოხვრა
ბატონიშვილის ალექსანდრესი,
რომ წიწამურზე ძვლების მაგიერ
არ იყოს ქვები სისხლით ნალესი
ვინ გააჩერებს ამ ხმების გრიგალს?
ამდენი ძვლები რად დამიგროვეთ,
მე თუ მომთხოვდით სიმღერას ახალს,
მე თუ გინდოდით თანამედროვედ?
ნუ შემობრალეობთ, მე ვარ ნაცარი,
ნუ შემობრალეობთ - მე გავხდი მტვერი,
ნუ შემობრალეობთ - ეს არს რაც არი,
რომ აგონიით ასე ვიმღერი.

არაგვი ეროვნული ცნობიერების საბუდარია, ამიტომ პოეტის სურვილია ქართველ ერში არ ჩაქრეს ეროვნული ცნობიერება, არ განეღდეს სევდა ალექსანდრე ბატონიშვილისა. პოეტის ჯავრით სავსე ღამეები სწორედ ამ დარდითაა გაჯერებული და მისი ანდერძიც ესაა: ერმა თავისუფლებისმოყვარე სული არ დაკარგოს.

ამ საშინელ და უიღბლო ღამეს
მე მრჩება მხოლოდ ერთ ანდერძი,
რომ არ ამოშრეს ხალხში ნალველი
ბატონიშვილის ალექსანდრესი..

არაგვი, როგორც პოეტის სულიერი განწყობილებების მოწმე, შესანიშნავად წარმოჩინდა ლექსში „მე ყაჩაღებმა მომკლეს არაგვზე“.

დარიალიდან სამშობლოსკენ მიმავალ პოეტს ცა თავზე ჩამოექცა, ხოლო „ცას - სხვა მყინვარის ცა.“ პოეტი მწუხარება, თვალებს „ცრემლების თერგი ურეცხავს“, ირგვლივ კი უფსკრულებია, კვალდაკვალ დემონი მისდევს.

რა არის ეს დემონი? მკვლევარი მაია ჯალიაშვილი მართებულად შენიშნავს, რომ „რკინის ბაწარი, გიგანტს პოეტის ყელზე მოსაჭერად რომ აქვს მომზადებული, არა მხოლოდ ბედისწერას, არამედ კონკრეტულ დროსაც უნდა ნიშნავდეს“.¹ ჩვენი მხრივ, კი უნდა ვთქვათ, რომ სწორედაც კონკრეტული დრო უნდა იგულისხმებოდეს ამ მარწუხებს მიღმა.. „ვხედავ გიგანტის შოლტის მუსკულებს და რკინის ბაწარს, ყელზე რომ მომდეს“. ლექსის ლირიკული გმირი სულიერად მკვდარია, ის ყაჩაღებმა მოკლეს არაგვზე, ანუ მისი ქვეყნის თვითმყოფადობა, რაც თავისუფლების დაკარგვით გამოწვეულ ალექსანდრე ბატონიშვილის ნალველს უკავშირდება, ჩაკლეს აქ - არაგვზე. ვფიქრობთ, აქ არაგვიც და უძირო უფსკრულებიც, რკინის ბაწარიც - სიმბოლურად არის გააზრებული და ერის ტკივილებით გულდამწვარი მამულიშვილის სახეს ქმნის.

სწორედ არაგვზე წარმოისახავს თავის უმძიმეს, ტრაგიკულ ხვედრს პოეტი თამუნია წერეთლისადმი მიძღვნილ ლექსში „ანანაური“. იქ, სადაც შავი და თეთრი არაგვი ერთმანეთს უერთდება, ამ ისტორიულ ადგილზე, ტიცციანი თავისი მუხის, თამუნია წერეთლის ტრაგედიის ფონზე, გვთავაზობს საკუთარ სულიერ განწყობილებებსაც, რომელიც არის ასევე ძალიან მძიმე და უიმედო. პოეტი თავს წარმოგვიდგენს ქვაზე გარჩენილ კალმახად, რომლისთვისაც ლაყუჩები აუხევიან და სიკვდილ-სიცოცხლის ზღვარზეა:

¹ მ. ჯალიაშვილი, ტიცციან ტაბიძე, პაოლო იაშვილი, ქართველი მწერლები სკოლაში, წიგნი 8, თბ. 2002, გვ. 40.

გარჩენილი ვარ ქვებზე კალმახი
და ახეული მაქვს ლაყუჩები,
შემართულია ფეხზე ჩახმახი
და უსიკვდილოდ ვერ გადვურჩები

ყველაფერი ნათქვამია, პოეტის წინასწარმეტყველება მწვავე რეალობითაა გამოწვეული. არაგვზე სევდას დაუსადგურებია, ეროვნული თვითშეგნების გამო გამოწვეული ტრაგიკული მდგომარეობა არაგვის ფონზე უფრო ხელშესახებია, ეს ბატონიშვილთა სევდის ერთგვარი გაგრძელებაა, ამიტომაც შერწყმია ერთმანეთს პოეტი და არაგვი, პოეტის სულის ტრაგედია ყველასთვის თვალნათელია.

გასული საუკუნის 30-იან წლებში, ტიციანი კიდევ უფრო ახლოს მივიდა ახალი ცხოვრების ამსახველ თემატიკასთან, მის შემოქმედებაში უფრო მეტად ჰპოვა ასახვა საბჭოთა აღმშენებლობამ, ამ ხარკის გაღებით, ის ცდილობდა თავიდან აეშორებინა მოსალოდნელი საფრთხე. ერთხანს, თითქოს, სულიერი სიმშვიდეც იგრძნო და თავი შედარებით უსაფრთხოდ წარმოიდგინა. ამ პერიოდის ლექსებში შავი და თეთრი არაგვის ურთიერთდაპირისპირების, მათი ჭიდილის ფონზე, უკვე შემოდის ერთგვარი სულიერი რეაბილიტაციის თემა.

პოეტი თითქოს რაღაცის ტყვეობიდანაა გათავისუფლებული, კალმახიც გასხლტომია ფაცერს, მერცხალი ბუდეს დაბრუნებია, პოეტს კი ხალისი მომატებია:

ყური უპყრია მუხრანზე ბალახს,
დაბრუნებია მერცხალი ბუდეს,
გაუწყვეტია ფაცერი კალმახს,
შავი არაგვი თეთრ არაგვს უტევს.

(„მუხრანის ველზე სათქმელი ლექსი“)

ლექსი 1932 წლითაა დათარიღებული. უნდა ითქვას, რომ 1933-34 წლები ტიციანისთვის შედარებით ხალისიანი აღმოჩნდა. ის მონაწილეობს ხელისუფლების მიერ დაგეგმილ არაერთ ღონისძიებაში, ქედს უხრის საბჭოთა სინამდვილის ამსახველ თემატიკას. 1932 წელს დაწერილ ლექსში „რომ იყოს თერგი ორი ამდენი“ სრულიად არაორაზროვნად არის აღწერილი პოეტის დამოკიდებულება გარდასული გმირებისადმი. ილიას სტუდენტური ჩანთა, ბარათაშვილის სევდა, სოლომონ ლეონიძის გაუკაცური სული და კიდევ უფრო გაუკაცური სულის მქონე სოფიო, თერგსა და დარიალზე ორბელიანთა ნაკრავი დეზის კვალი, ახალი მგოსნების საშველად ფშავიდან ჩამოსული ვაჟა ფშაველა, მყინვარის ძირას სანდრო ყაზბეგის საფლავი და ამ ფონზე, მოჩვენებითად გათავისუფლებული სული პოეტისა, სადაც მეორდება ზემოთ ციტირებული ლექსის სტრიქონები:

1936 წლიდან ტიციანის პოეზიაში კვლავ იჩენს თავს უიმედობის განცდა. ამ წელს დაწერილ ლექსში პოეტი წერს:

შავ არაგვსა და თეთრსა არაგვსა
ჩემი ცრემლების არაგვი ერთვის,
როგორც ქვეყანა პირველ შექმნის დღეს -
პირველ შეხედვას მოელის ღმერთიც.

„ცრემლების არაგვი“, ისევე როგორც „ცრემლების თერგი“ - ეს პოეტური მეტაფორა, ვფიქრობთ, კარგად გამოხატავს ტიციანის იმდროინდელ სულიერ განწყობილებას.

არაგვის თემა კვლავ აქტუალურია 1936-37 წლებში. ლექსში „ორი არაგვი“, აბობოქრებულ, წარღვნისპირას მდგარ ქვეყანაში, აკანკალებულ თამარს დემონი დანას უბეში აპარებს და არაგვზე ყორანი ლემით თვრება. ახლა თეთრი და შავი არაგვი - ორივე მწუხარე და უიმედონი არიან. ისინი „ბავშვურ ტირილით ტოლად მიდიან, რომ ერთად მტკვარში დაიხრჩონ თავი“.

11 მაისს საქართველოს მწერალთა კავშირის პლენუმზე შემოქმედებაში ტროცკისტული გადახრებისათვის მკაცრად იქნენ დაგმობილი ქართველი მწერლები ტიციან ტაბიძე, მიხეილ ჯავახიშვილი, კონსტანტინე გამსახურდია და პაოლო იაშვილი.

„ცრემლიანია არაგვი“ 1937 წლის 23 სექტემბერს დაწერილ ლექსშიც „ვაჟა ფშაველას გადასვენება მთაწმინდაზე“ და თუმცა იმავე წელს დაწერილ ლექსში „ალექსანდრე პუშკინს“, მომღერალი არაგვი წარმოდგენილია როგორც „ბუმბერაზი მთების ტოროლა“, პოეტის გული მაინც სევდითაა გაჯერებული.

თავის ბოლო ლექსში „ისე უბრალოდ, როგორც მუხრანზე“, რომელიც 1937 წლის 15 სექტემბერსაა დაწერილი, და რომელიც, ეჭვგარეშეა, წარმოადგენს მოსალოდნელი რეპრესიის გამო უმძიმეს სულიერ მდგომარეობაში მყოფი პოეტის გადარჩენის ერთგვარ ცდას, ტიციანი არ ივიწყებს არაგვს და მოიხმობს რამდენიმე მეტაფორას, როგორც ნიმუშს დიდებული შემოქმედის სულის უბრალოებისა. „ისე უბრალოდ, როგორც არაგვზე ალაპლაპდება მზეზე კალმანი“. სხვა რამდენიმე მეტაფორასთან ერთად, ამ ლექსში გადმოცემულია პოეტის განწყობა - უმღეროს განახლებულ ქვეყანას: „ისე უბრალოდ მინდა ვუმღერო ჩვენს განახლებულ მშობლიურ მიწას“.

სამშობლოს თავისუფლების სიმბოლოდ ახლა მხოლოდ კავკასიონის დიდებული მწვერვალები თუ გამოდგება. მათი ზილვა, საამაყო და სასიამოვნოა, სამშობლოსაგან სულიერად დაშორებული პოეტის სევდა კი ალექსანდრე ბატონიშვილის ნაღველთან ერთად იქ, არაგვის ხეობაში დარჩენილა, როგორც პოეტის მეამბოხე სულის ერთგვარი ანარეკლი. მყინვარმა და იალბუზმა ყველაზე კარგად იციან ეს ნაღველი:

შორიდან ვუმზერ, მყინვარს, იალბუზს,
ამ ორმა დევმა მხოლოდ იციან,
პოეტის გული რა ცეცხლით მოღუღს
და რაც ატირებს საწყალ ტიციანს.

ტიციანის პოეზია გრძნობების ერთგვარი კრებულია, სადაც ბევრ ალტაცებასთან ერთად, არის ბევრი სევდაც. ამ გრძნობათა უკან კი დგას ვაჟკაცური სულის შემოქმედი, რომელმაც კარგად იცის, რომ სიმართლე და გულწრფელობა არის გარანტი მომავალში გზის გასაკვლედად.

Murad Mtvarelidze

Gori State University

ARAGVI, BATONISHVILI'S SADNESS AND TITSIAN TABIDZE RESUME

In the poem „kartlis tsxovreba“ the poet writes: , they change our paths, if they replace the heatstroke with the sweaty one. With this, Titian indicated that the motherland is like a sick person with a fever, and just as they change the bed for a sick person, they also change the way for him. The poet does not leave the feeling of the nation, the estate, the passing glory and the bloody present in the grip of the empire, and that is why the finale of the poem is thought-provoking and telling: , and Tetri, as Yalbuzia, I will dream of the nation’.

„Dream of a Nation“ for the poet is the inner power with which he nurtures his creation. With this, we are once again convinced of how difficult it is for a person to think about the fate of the motherland in a tyrannical state of any time. This sadness, which followed Titian Tabidze, will then

invade the Aragvi valley and the cause of this sadness will become even more visible with the help of Aragvi's sights.

Aragvi and Aragvi valley, which were repeatedly preached by Georgian poets, were understood by Georgian literature of the 19th century as a similar face-symbol of sadness caused by the loss of national identity.

From this point of view, the poem (Akhali Mtskheta“, which Titian apparently intended to pay tribute to the new era, is particularly interesting. Despite the epochal intonations, the main motive in this poem remains sadness due to the loss of freedom.

Lexi ,” robbers killed me on Aragvi“.

The sky fell on the poet's head on his way from Darial to his homeland, and the sky fell on the sky - the sky of another glacier. The poet is sad, his eyes are washed by tears, and there are gaps around him, a demon is following him. What is this demon? Researcher Maya Jaliashvili rightly notes that (the iron rope, which he has prepared to hold the giant poet's throat, should mean not only fate, but also a specific time “. For our part, we must say that a specific time should be meant behind these worries.. , I see the muscles of the giant's sholt and the iron rope, if it comes to my throat“. The lyrical hero of the poem is spiritually dead, he was killed by robbers on Aragvi, that is, the identity of his country, which is related to the bile of Aleksandre Batonishvili caused by the loss of freedom, was killed here - on Aragvi. We think that here, both Aragvi and bottomless chasms, iron bars - are symbolically understood and create the face of Mamulishvili, who is heartbroken by the nation's pains.

It is on Aragvi that he imagines his worst, tragic fate in the poem dedicated to the poet Tamunia Tsereteli (Ananauri“. Where black and white Aragvi join each other, in this historical place, Titian, in the background of the tragedy of his muse, Tamunia Tsereteli, offers us the worst spiritual moods, which are also very heavy and hopeless. The poet presents himself to us as a trout left on a stone, for which the gills have been torn and he is on the verge of life and death.

ქართულ-აფხაზური საისტორიო ნარატივები XX საუკუნის 30-50-იან წლებში

საბჭოთა პერიოდში ისტორიის წერა არც თუ ისე მარტივ საქმეს წარმოადგენდა. ისტორია კომუნისტური პარტიის მიერ შემუშავებული მარქსისტული შაბლონებისა და იდეოლოგიური გავლენის ქვეშ მოექცა. სტალინი მარქსიზმის აუცილებლობის შესახებ დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ დაწერილ წიგნში განმარტავდა: „საზოგადოებრივი მოვლენებისადმი ასეთი ისტორიული მიდგომის გარეშე შეუძლებელია არსებობა და განვითარება მეცნიერებისა ისტორიის შესახებ, ვინაიდან მხოლოდ ასეთი მიდგომა იხსნის ისტორიულ მეცნიერებას შემთხვევითობათა ქაოსად და ყოვლად უაზრო შეცდომათა გროვად გადაქცევისაგან.¹ ისტორიკოსების ერთ-ერთი დანიშნულება არა მეცნიერების, არამედ კომუნისტური პარტიის წინაშე სამსახური იყო. XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან ფართო ასპარეზი მიიღო არაპარტიული კადრების დევნამ და მათი საქმიანობის არასათანადოდ გამოცხადებამ. ერთი პერიოდი სისტემის მიზანი ივანე ჯავახიშვილის დისკრედიტაცია იყო. ქართული ისტორიოგრაფიის გამოჩენილი წარმომადგენელი თავისი მეცნიერული საქმიანობით, ქართველ ახალგაზრდებში ნერგავდა ისეთ ღირებულებებს, რაც, ზოგიერთის მეცნიერის აზრით, ეწინააღმდეგებოდა საბჭოთა იდეოლოგიას.²

XX საუკუნის 30-40-იანი წლების ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო სიმონ ჯანაშია, რომელმაც ფუნდამენტურად შეისწავლა აფხაზეთის ისტორიის ცალკეული საკითხები.

1939 წელს სიმონ ჯანაშიას ავტორობით რუსულ ენაზე გამოსაცემად მომზადდა ნაშრომი „აფხაზეთი კოლხეთის სამეფოს ფარგლებში“,³ სადაც ავტორს ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით გადმოცემული აქვს აფხაზეთის ისტორია უძველესი დროიდან X საუკუნის ბოლომდე. აფხაზთა სამეფოს ფორმირების პროცესში ავტორი ხაზს უსვამს ქართლისა და აბაზგიის სამთავროს შორის კავშირების განმტკიცებას, რაც დინასტიურმა ქორწინებამ განაპირობა ქართლის მეფეებსა და ლეონიდებს შორის. ამ კავშირების განმტკიცებაზე სწორედ ჯანაშიამ მიუთითა პირველად ისტორიოგრაფიაში. ეს უკანასკნელი მიმართულება უფრო ფართო სახით იყო წარმოდგენილი 1958 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში. შემდგომ ნაწილში აგრძელებს საუბარს ავტორი ლეონიდების პოლიტიკაზე, ახსენებს, რომ ლეონ II-ის მიერ ქუთაისის სატახტო ქალაქად გადაქცევა⁴ განპირობებული იყო იმით, რომ ქუთაისი იყო ის პუნქტი, სადაც ყველაზე იოლად იყრიდა თავს დასავლურ-ქართული ეროვნულ-კულტურული ურთიერთობები. როგორც ამ მონაკვეთიდან გამოჩნდა, ავტორი ცდილობს დაგვისაბუთოს აფხაზთა სამეფოს, ამ პოლიტიკური ერთეულის ქართული შინაარსი, თუმცა ერიდება აფხაზთა მეფეების ეთნო-ტომობრივი წარმომავლობის დადგენას, რაც სავსებით არ ჯდება 30-იანი წლების საბჭოთა ეროვნული პოლიტიკის ფარგლებში. აფხაზთა ეთნიკური

¹ ი. სტალინი. დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ. სახელგამი. თბილისი. 1954. გვ. 10.

² ვ. გურული. ჯვარცმულის უკვდავება და ჯვარცმელთა სირცხვილი. ივანე ჯავახიშვილის ცხოვრების ფურცლები დოკუმენტური მასალები. უნივერსალი. თბილისი. 2011. გვ. 5

³ საქართველოს კომუნისტური პარტიის არქივი. ფონდი 14, აღწერა 21, საქმე 296. ფურცელი 53-75

⁴ სკპა. ფონდი 14, აღწერა 21, საქმე 296. ფ. 63

კუთვნილების საკითხის შესწავლა მათი „გაქართველების“ მეცნიერული დასაბუთების მცდელობას ამ პერიოდიდან ეყრება საფუძველი. შესაძლოა სწორედ ეს უკანასკნელი ფაქტორი, იქცა მიზეზად იმისა, რატომაც ინახებოდა ჯანაშიას აღნიშნული გამოკველევა წლების განმავლობაში სხვადასხვა არქივებში.

ნაშრომმა დიდი გამოხმაურება ჰპოვა, როგორც ცენზურის, ისე პარტიული ორგანოების მხრიდან. აფხაზეთის სამეცნიერო კვლევითმა ინსტიტუტმა მიმართა საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს ჯანაშიას წიგნის თობაზე, თუ რა მითითებებით უნდა ეხელმძღვანელათ. როგორც შემდგომ აღმოჩნდა, წიგნი ინახებოდა 1939 წლიდან 1947 წლამდე, თავდაპირველად, აფხაზეთის სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში, ხოლო შემდეგ საქართველოს კომუნისტური პარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტიდან რეაგირებისათვის, გადაეგზავნა საქართველოს კპ-ის ცკ-ის პირველ მდივანს კანდიდ ჩარკვიანს, რომელმაც შესასწავლად გადასცა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმს, იქიდან კი ნაშრომმა ბინა პოლიტიკურ პარტიათა, მოგვიანებით კი ე. წ. „პრეზიდენტის არქივში“ დაიდო. დღეს აღნიშნული წიგნი ინახება საქართველოს შსს სამინისტროს საარქივო სამმართველოსა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქივში. 1991 წელს წიგნი რუსულად დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალ „მაცნეში“.¹

ლეონიდეების მომდევნო წარმომადგენლებზე საუბრისას ჯანაშია საგანგებოდ ეხება აფხაზთა მეფე გიორგი II-ის კულტურულ-პოლიტიკურ იერსახეს. ანალიზებს რა „ქართლის ცხოვრების“ წყაროებს, ჯანაშია დაასკვნის, რომ გიორგი II აფხაზთა მეფე იყო ქართული კულტურის დიდი ქომაგი და დამცველი. მეფე გიორგის პოლიტიკური იერსახე სწორად შეაფასა მკვლევარმა და მას სამართლიანად მიიჩნევდა საქართველოს გაერთიანებისათვის მებრძოლ მონარქად. ჯანაშია თავის ნაშრომს ასრულებს X საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ბაგრატის მიერ ქუთაისის ტახტის დაკავებით, სადაც ამბობს: „აფხაზთა სამეფოში ბაგრატ მეფის მიერ ხელისუფლების განმტკიცებით დასრულდა მთელი საქართველოს გაერთიანება.“² სწორედ ამ პერიოდის აღწერით მთავრდება სიმონ ჯანაშიას საკმაოდ საინტერესო ნაშრომი „აფხაზეთი კოლხეთის სამეფოს ფარგლებში“, რომელშიც ავტორი აფხაზეთის შესახებ ძალზე პრობლემატურ საკითხებს ეხება და მეტად მნიშვნელოვან დასკვნებს გვაწვდის.

XX საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირის მმართველობითი წრებიდან განსაკუთრებით შეიმჩნევა აფხაზეთის ისტორიის საკითხებით დაინტერესება.³ ძირითადად ეს ეხება აფხაზთა ვინაობის დადგენასა თუ მათი პირველსაცხოვრისის შესახებ ცოდნის გაღრმავებას. ჩამოთვლილ საკითხებთან ერთად, ყურადღება განსაკუთრებით გამახვილდა, VIII საუკუნეში წარმოქმნილი აფხაზთა სამეფოს, როგორც დასავლურ-ქართული სახელმწიფოს დასაბუთების მცდელობას, რაც გამოიხატებოდა ყველა ასპექტში, ეს იქნებოდა პოლიტიკური, კულტურული, განსაკუთრებით ეთნიკური თუ სხვა სახის მნიშვნელოვანი საკითხებით.

სამეცნიერო წრეებში აფხაზეთის ისტორიის საკითხებისადმი გაზრდილ ინტერესს ერთი პერიოდი მიზანმიმართულად ახალისებდა საბჭოთა პროპაგანდა. ამგვარმა პოლიტიკამ მეცნიერების მხრიდან განსხვავებული რეაქციები გამოიწვია. გარკვეული ნაწილისთვის ეს პროპაგანდა აუცილებელ, ჩვენ ვიტყვით, გადაუჭრელ მოცემულებად იქცა, რომლის წინააღმდეგ წასვლაც უბრალოდ ფუჭ მცდელობას წარმოადგენდა. მეცნიერთა ნაწილმა – ისტორიკოსებმა, ენათმეცნიერებმა, ლიტერატურათმცოდნეებმა თუ სხვა დარგის სპეციალისტებმა,

¹ სკპა. ფონდი 14, აღწერა 21, საქმე 296. ფურცელი 53-75

² სკპა. ფონდი 14, აღწერა 21, საქმე 296. ფურცელი 73

³ გ. ცაავა. რუსული იმპერიული პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის 60-იანი წლები - XX საუკუნის 80-იანი წლები. „საარი“ თბილისი. 2021. გვ. 83

აღნიშნული აქციები საკუთარი ეროვნული ინტერესების გატარებად ჩათვალეს და დიდი მოტივაციითა და ენთუზიაზმით შეუდგნენ ადრე ნათქვამისა თუ დამტკიცებულის კარდინალურად შეცვლას ან მასში გარკვეული ცვლილებების შეტანას. ამ სიაში ყველაზე მცირე რაოდენობით არიან წარმოდგენილნი ისეთნი, რომელნიც დიდი სიფრთხილით მოეკიდნენ აღნიშნულ გადაწყვეტილებას, ცდილობდნენ მოზომილი და ფრთხილი ნაბიჯებით ბეწვის ხიდზე გაეარათ და ერთი მხრივ, არც პარტია დაეტოვებინათ გაწილებული და მეორე მხრივ, საკუთარი ნაჩქარევი დასკვნებით მცდარი აზრი არ გაეტარებინათ, რაც ძირფესვიანად შეცვლიდა ამა თუ იმ ხალხის წარსულსა და აქიდან გამომდინარე მომავალს, რაც ასე მნიშვნელოვანი იყო.

აღნიშნულ პროპაგანდას სათავეში ედგა აფხაზეთის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი, რომელიც პერიოდულად ცდილობდა წახალისებინა ისტორიკოსები, ენათმეცნიერები, სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები, გამოეთქვათ აზრი აფხაზთა ვინაობის, მათი წარმომავლობისა და ისტორიის შესახებ, რაშიც აფხაზეთის ისტორიის სხვა საკითხებთან ერთად მოიაზრებოდა ლეონ მეორის მიერ გაერთიანებული დასავლურ-ქართული სახელმწიფოს გააზრება ისტორიულ-კულტურულ-ეთნიკური ასპექტების მიხედვით. როგორც ისტორიკოსი გიორგი ანჩაბაძე ერთ-ერთ ინტერვიუში ამბობს „ეს პროცესი დაიწყო 1949 წლიდან, რა დროსაც ცკ-ში დაიბარეს რამდენიმე ქართველი მეცნიერი, რომელთაც შესთავაზეს დაემტკიცებინათ, რომ აფხაზები იყვნენ ქართველები.“¹ არნოლდ ჩიქობავამ და ქეთევან ლომთათიძემ განაცხადეს, რომ ისინი იყვნენ ენათმეცნიერები და მათ კომპეტენციას ცდებოდა აღნიშნულ საკითხზე რაიმე დასკვნების გამოტანა. საკუთარი პოზიციის დაფიქსირება სთხოვეს XX საუკუნის შუა ნახევრის ქართველი ისტორიკოსების აღიარებულ ლიდერს ნიკო ბერძენიშვილს, რომელმაც ენასთან დაკავშირებით აზრის გამოთქმისგან თავი შეიკავა. თუმცა შემდგომ მის მიერ 1950 წელს დაწერილი „მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო“² (რომელიც 1950 წლის ნაცვლად გამოიცა 1966 წელს), სადაც აფხაზები როგორც ბერძენიშვილი ამბობს კულტურულად-ისტორიულად იყვნენ ქართველები.

ყოველივე ამ ფონზე ძალზე სიმპტომატური იყო პავლე ინგოროყვას მიერ ჟურნალ მნათობში დაბეჭდილი სტატიათა სერია, რომელიც ეხებოდა აფხაზთა სამეფოს ისტორიას.³

პავლე ინგოროყვა სტატიის დასაწყისში გვესაუბრება VIII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში წარმოქმნილი აფხაზთა სამეფოს შესახებ და ცდილობს მკითხველი გაარკვიოს აფხაზთა მეფეების ეთნიკურ კუთვნილებაში, სადაც აღნიშნავს: „აფხაზთა დინასტია, ეს არის, როგორც შემდეგ დავინახავთ იგივე დინასტია ლაზეთის მთავრებისა“.⁴ შემდგომ აგრძელებს თხრობას ინგოროყვა, სადაც ასაბუთებს, რომ აფხაზთა მეფეების მიერ არ მომხდარა არანარი სახის დაპყრობა დასავლეთ საქართველოსი.

მომდევნო მონაკვეთებში უფრო ფართო ხასიათს იძენს მსჯელობა აფხაზთა სამეფოში საკუთრივ აფხაზი მოსახლეობის ეთნიკური კუთვნილების შესახებ, რა დროსაც დასძენს ავტორი: „აფხაზები, როგორც გამოირკვა, იგივე ქართველები იყვნენ, იმავე საკუთრივ ქართულ ეთნიკურ ჯგუფს ეკუთვნოდნენ როგორც დასავლეთ საქართველოს დანარჩენი ქართველი

¹ იაგო ხვიჩიას საავტორო გადაცემა. „საქართველოს დაბადება“. სტუმარი - გიორგი ანჩაბაძე. <https://www.youtube.com/watch?v=yIEdpPQrC0U> (ბოლო ნახვა: 15. 01. 2024.)

² ნ. ბერძენიშვილი, მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. „მეცნიერება“. გვ. 280

³ პ. ინგოროყვა. დასავლეთ საქართველოს „აფხაზეთის სამეფოს“ დაარსების ისტორიისათვის. სტატიათა სერიიდან – „გიორგი მერჩულე“ ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. მნათობი. სახელგამი. 1950. №4. გვ. 102-132

⁴ იქვე

ტომები – ქართვები, მეგრელები და სვანები“.¹ რა შეიძლება ვთქვათ ამ მოსაზრებასთან დაკავშირებით? აფხაზთა მეფეების წარმომადგენლობის გარკვევას არაერთი მკვლევარი შეეხო, თუმცა დღემდე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ საკითხთან დაკავშირებით შეჯერებული პასუხი არ არსებობს. ინგოროყვას მიერ წამოყენებული თეორია ახლოს დგას იმ პათოსთან, რომელსაც ხელმძღვანელობდა აფხაზეთის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი (თუმცა გადაჭრით რამის თქმა ძნელია ინგოროყვას მოტივაციასთან დაკავშირებით). პავლე ინგოროყვა ჟურნალ „მნათობში“ გამოქვეყნებული სტატიის მიხედვით სრულიად ეწინააღმდეგება 1940-იან წლებში გამოცემული მარქსისტული სახელმძღვანელოების თეორიას, სადაც დაფიქსირებული იყო საკუთრივ აფხაზების განსხვავებულობა და ინდივიდუალობა, თუმცა როგორც ეს ზემოთ გამოჩნდა, იმავე სახელმძღვანელოს მიხედვით,² ისინი(ანტიკური და გვიანანტიკური ხანის აბაზგები და აფსილები) მიიჩნეოდნენ ქართული პოლიტიკურ-კულტურული სამყაროს წევრებად.

აქვე გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ ერთ საკითხზე, კერძოდ პავლე ინგოროყვა 1950 წლის „მნათობში“ დაბეჭდილი სტატიით დაუპირისპირდა არა მხოლოდ მარქსისტულ სასკოლო სახელმძღვანელოებს, არამედ ავტორისავე გამოქვეყნებულ სტატიას ჟურნალ „მოამბეში“. საქმე ის არის, რომ ინგოროყვამ 1941 წელს გამოქვეყნა ლეონტი მროველისა და მისი თხზულების – „მეფეთა ცხოვრების“ შესახებ გამოკვლევა.³ ავტორი მიმოიხილავს ლეონტის თხზულების მნიშვნელობას ქართული საისტორიო ტრადიციის განვითარების საქმეში, ასევე ყურადღებას უთმობს ისტორიკოსის როლს ამ თხზულების შექმნის პროცესში და ზოგადად ლეონტის ირგვლივ დაგროვილ კითხვებზე პასუხის გაცემას ცდილობს ამ ნაშრომით ავტორი. ერთ-ერთი მიმართულება აღნიშნული გამოკვლევისა არის ლეონტის მიერ მოხმობილი ფაქტების განხილვა, გაანალიზების პროცესი.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხებთან დაკავშირებით ავტორი დიამეტრალურად განსხვავებულ პოზიციას გვთავაზობს 1950 წელს ჟურნალ მნათობში „დასავლეთ საქართველოს აფხაზეთის სამეფოს დაარსების ისტორიისათვის“ გამოხატული კონცეფციებისაგან. სტატიის დასაწყისში ინგოროყვა გარკვეულ ისტორიულ ექსკურსს სთავაზობს მკითხველს თუ რა მიგრაციული პროცესები მიმდინარეობდა VIII საუკუნის შუა ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოდან (იბერიიდან) დასავლეთ საქართველოს (ეგრისის) მიმართულებით, რის შემდგომაც ავტორი საუბრობს რა VIII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში წარმოქმნილ აფხაზთა სამეფოს მმართველი დინასტიის შესახებ, აღნიშნავს: „VIII საუკუნის 70-იან წლებში იბერიული მოსახლეობა, ჩანს, უკვე უმრავლესობას შეადგენდა თანამედროვე იმერეთის დიდ ნაწილში-ვიდრე ქუთაისამდე და გურიაში. ეს ჩანს თუნდაც იმის მიხედვითაც, რომ აფხაზთა დინასტია, რომელიც დამკვიდრდა ქუთაისში VIII საუკუნის 70-იან წლებში, ქართლელდება, ქართულს ენაზე გადადის, იმთავითვე ქართული კულტურული პოლიტიკის გამტარებელი ხდება.“⁴

საისტორიო ნარატივების ცვლილებას ადგილი ჰქონდა არა მარტო ქართულ სამეცნიერო წრეებში. წარსულში გამოთქმული შეხედულებებისა და ფაქტების ახლებური ინტერპრეტაცია, არც აფხაზური ინტელიგენციისა და საზოგადო მოღვაწეებისათვის არის უცხო. ამასთანავე ხდება ისეთი ფაქტები, როდესაც ცალკეული პირები ცდილობენ მიუთითონ თავიანთ

¹ პ. ინგოროყვა. დასავლეთ საქართველოს „აფხაზეთის სამეფოს“ დაარსების ისტორიისათვის. სტატიათა სერიიდან – „გირგი მერჩულე“ ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. გვ. 102-132

² ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორია უძველესი ხანიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე. ე. სახ. გამომცემლობა. თბილისი. 1946. გვ. 102-103

³ პ. ინგოროყვა. ლეონტი მროველი. ქართველი ისტორიკოსი „ჰამბავთა მწერალი“ მე-8 საუკუნისა. ჟურნალი მოამბე. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი. 1941. გვ. 93-152

⁴ პ. ინგოროყვა. ლეონტი მროველი. ქართველი ისტორიკოსი „ჰამბავთა მწერალი“ მე-8 საუკუნისა. გვ. 130

თანამემამულეებს „დაშვებული შეცდომების“ გამო და ურჩევნ გაითვალისწინონ აღნიშნული გარემოება. 1949 წელს აფხაზეთის ასსრ-ის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ მიხეილ დელბამ (აფხაზური ანბანის ქართულზე გადაყვანის ერთ-ერთი ორგანიზატორი 1938 წლიდან, რომელიც ითვლება საბჭოთა ეროვნული პოლიტიკის გამტარებლად აფხაზეთში სტალინურ პერიოდში) გამოაქვეყნა რეცენზია, დიმიტრი გულიას ნაშრომზე „აფხაზეთის ისტორია“, ამ რეცენზიის მცირე ნაწილი დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობში“, სადაც კრიტიკულად არის შეფასებული გულიას ნააზრევი, როგორც რეცენზენტი ამბობს: „ამ თეორიის მცდარობა გასაგებია, ვინაიდან აფხაზები ქართველები არიან“.¹ ამ უკანასკნელ აზრს ეთანხმება თვითონ სტატიის ავტორი ხუხუტი ბლაჟბა.

1951 წელს უკვე თავად აფხაზმა საზოგადო მოღვაწემ დიმიტრი გულიამ გამოსცა მცირე ბროშურა სათაურით – „ჩემი წიგნის აფხაზეთის ისტორიის შესახებ“.² გულიამ უარყო წარსულში გამოთქმული აზრები აფხაზეთის საკითხებთან დაკავშირებით. გულიას სიტყვით: „საქართველოს ისტორიის შესასწავლად აუცილებელია ცალკეული ნაწილების ისტორიის შესწავლა, პირველ რიგში ეს ეხება აფხაზეთს, რომელიც მუდამ იყო საქართველოს განუყოფელი ნაწილი, ცხოვრობდა მასთან მთელი ისტორიის განმავლობაში ერთი ცხოვრებით, ორგანულად მონაწილეობდა ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის შექმნაში“.³

დიმიტრი გულია კრიტიკულ შეფასებებს იძლევა მანამდე არსებულ საისტორიო წიგნებზე და წუხილს გამოთქვამს იმ ფაქტის გამო, რომ არ მოიპოვებოდა ისეთი სამეცნიერო ნაშრომი, რომელიც ცალკე გააშუქებდა აფხაზეთის ისტორიის საკითხებს. აღნიშნული მიდგომა საფუძველშივე მცდარ მსჯელობას წარმოადგენს. აღნიშნულ ბროშურაში კრიტიკის ობიექტად ჰყავს გამოყვანილი საკუთარი წიგნი „აფხაზეთის ისტორია“, რომელიც 1925 წელს გამოიცა. კრიტიკის ერთ-ერთი საფუძველი გახდა წიგნში მარქსისტული თეორიების უგულებელყოფა.⁴

არასწორად გადმოცემულ ისტორიას უწოდებს ასევე მისი მხრიდან 1925 წლის წიგნში ლეონ II-ის მიერ დასავლეთ საქართველოს დაპყრობას და ამ სახელმწიფოს როგორც აფხაზურ ნაციონალურ სახელმწიფოდ წარმოჩენას, რაც ამ გამოცემის მთავარ ღირსებას წარმოადგენს. 1951 წლის ბროშურაში ავტორი იშველიებს 1943 და 1946 წლებში გამოცემულ სკოლის სახელმძღვანელოებს, რომლის მიხედვითაც, ცდილობს დაასაბუთოს აფხაზთა სამეფოში მოსახლეობის მიხედვით ქართული ტომების უმრავლესობის გათვალისწინებით ამ პოლიტიკური ერთეულის ქართული შინაარსი.

ავტორი ცდილობს ნაშრომში დაშვებული შეცდომების ახსნას. გულია აპელირებს იმ ფაქტზე, რომ მის ხელთ არ არსებობდა პირველწყაროები, რის გამოყენებასაც შეძლებდა აღნიშნული წიგნის დამუშავებისას და რომელიც იყო ის იშვიათი გამონაკლისები, ჭირდა მისი გაგება. აფხაზი მწერალი ასევე მიუთითებდა იმ გარემოებაზე, რომ ის იყო ერთ-ერთი პირველი აფხაზეთის ისტორიის წიგნის შექმნის საქმეში, რის გამოც ვერ სარგებლობდა წინამორბედთა ნაშრომებით, რაც მისი თქმით დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა ამ მხრივ.⁵

გულიას ამ აბსურდულ თავის მართლებებს უპასუხოდ ვერ დავტოვებთ. პირველ რიგში ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ „პირველწყაროების არ არსებობაზე“ როგორც ამას ავტორი ამბობს. დიმიტრი გულია 1924-1925 წლებში მოღვაწეობდა თბილისში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში კითხულობდა აფხაზური ენის კურსს და ძალიან ახლო ურთიერთობა ჰქონდა

¹ ხ. ბლაჟბა, მ. დელბა. „დიმიტრი გულია“. გამომცემლობა საბჭოთა მწერალი. ჟურნალი მნათობი. 1950. 5. გვ. 173

² Д. Гулия, О моей книге „История Абхазии“. Сухуми. Госиздат Абхазской АССР. 1951

³ Д. Гулия, О моей книге „История Абхазии“. გვ. 3

⁴ Д. Гулия, О моей книге „История Абхазии“. გვ. 4

⁵ იქვე

ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსებთან და სრულიად იმ პერიოდის ქართულ სამეცნიერო წრეებთან, სადაც უნივერსიტეტის ბაზაზე ჰქონდა შესაძლებლობა გაცნობოდა ქართულ ნარატიულ წყაროებს და გამოეყენებინა ის საკუთარი კვლევის უკეთ წარმართვისათვის. ნაკლებად სავარაუდოა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ დედნიდან მთარგმნელ ადამიანს გასჭირვებოდა ძველ ქართულად წაკითხვა და მისი გაშინაარსება.

ახლა რაც შეეხება არ არსებულ სამეცნიერო ნაშრომებს, რომელიც ავტორისთვის ერთ-ერთ დამაბრკოლებელ მიზეზდა იქცა წიგნზე მუშაობის პროცესში. ამასთან დაკავშირებით შეგვიძლია დავესესხოთ ოთარ ჭურდულიას, საჭირო ცნობებით, რომლის მიხედვითაც: „აფხაზი მწერალი და მეცნიერი გულდასმით სწავლობდა ივანე ჯავახიშვილის ფუნდამენტურ შრომებს საქართველოსა და საერთოდ კავკასიის ისტორიის შესახებ“.¹ გულიას შეეძლო ესარგებლა „ქართველი ერის ისტორიის“ 1913 წლის გამოცემით. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ გამოცემას ნამდვილად გააჩნია გარკვეული სახის ლაფსუსები, ჯავახიშვილის სამეცნიერო გამოკვლევა რასაკვირველია არა მარტო იმ პერიოდის, არამედ დღემდე არ კარგავს თავის მეცნიერულ მნიშვნელობას. ამიტომ ამგვარი ხერხებით გულიას მხრიდან თავის მართლება ნაკლებად დამაჯერებელია და მეტიც – აბსურდულია.

როგორც ვხედავთ, სტალინურ პერიოდში აფხაზთა სამეფოს ისტორიის შესწავლა სხვადასხვა ფაქტორის ზეგავლენით მიმდინარეობს. ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიას ჯერ კიდევ არ აქვს ჩამოყალიბებული საერთო ისტორიული ნარატივი აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, რაც შესაფერის ნიადაგს ქმნის წინააღმდეგობრივი ნარატივების ჩამოყალიბებისათვის. 1930-იანი წლების დასაწყისიდან საბჭოთა ეროვნულ პოლიტიკაში აფხაზებთან მიმართებაში ცვლილებები შეიმჩნევა. რასაც გარკვეული მიზეზები ჰქონდა. სასიბოროტო ნარატივების საშუალებით ხდება პოლიტიკური მიზნების დაკმაყოფილება, რამაც მომდევნო ხანებში დიდი დაპირისპირება წარმოშვა ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებში, სხვადასხვა, პოლიტიკურ საკითხთან დაკავშირებით.

აფხაზეთის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებამ ახალი ძალა შეიძინა XX საუკუნის 50-იანი წლების მეორე ნახევარში. 1954 წელს ლიტერატურათმცოდნე პავლე ინგოროყვამ გამოსცა ფუნდამენტური ნაშრომი სახელწოდებით „გიორგი მერჩულე“.²

ინგოროყვას მონოგრაფიული ნაშრომი „გიორგი მერჩულე“ ჩვენთვის საინტერესო პერიოდისათვის წარმოადგენს ფაქტობრივად ჟურნალ „მნათობში“ 1950 წელს გამოქვეყნებული სტატიების გაგრძელებასა და ადრე გამოთქმული მოსაზრებების ფართო მასშტაბებით წარმოდგენას. ინგოროყვამ თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში კიდევ ერთხელ დააფიქსირა აფხაზთა სამეფოს შექმნის საქმეში ლაზი პატრიკიოსების მონაწილეობა. წიგნში ვკითხულობთ: „აფხაზთა ღინასტია ეს არის როგორც შემდეგ დავინახავთ იგივე ღინასტია ლაზთა მთავრებისა, ამრიგად არ მომხდარა არავითარი შეცვლა ღინასტიებისა მით უფრო არ მომხდარა არავითარი შეცვლა ეთნიკური ჯგუფებისა და დაპყრობა... და რაც მთავარია თვით აფხაზები იგივე ქართველები იყვნენ“.³ ლეონ პირველის შესახებ ავტორი გვესაუბრება აფხაზთა ერისთავისათვის მემკვიდრეობით აბაზგიის სამთავროს გადაცემაზე, ბიზანტიის იმპერატორის მიერ. პავლე ინგოროყვა იმეორებს ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ ტრადიციას აფხაზთა სამთავროს საზღვრების დადგენისათვის, რომელიც VIII საუკუნის ისტორიკოსს ჯუანშერ ჯუანშერიანს

¹ ო. ჭურდულია. დიმიტრი გულია და ივანე ჯავახიშვილი. ტ. IV. „ალაშარა“. სოხუმი. 1986. გვ. 85

² პ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე. ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. საბჭოთა მწერალი. თბილისი. 1954

³ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე. ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. გვ. 192

ეკუთვნის: „და ვითარცა შევლო ყრუმან კლისურა „რომელ მას ჟამსა იყო საზღვარი საბერძნეთისა და საქართველოსა“.¹

შემდგომ მონაკვეთებში ავტორი გვესაუბრება ლეონ II-ის მიერ მთელი დასავლეთ საქართველოს გათავისუფლებაზე, რაც შესაძლოა ერთ-ერთ მთავარ ღირსებად ჩავთვალოთ აღნიშნული ნაშრომისა. ავტორი საკუთარი მოსაზრებების ჩამოყალიბებისას ეყრდნობა „მატიანე ქართლისაის“ ცნობას, რომლის მიხედვითც „ოდეს მოუძღურდეს ბერძენნი“ რითაც შემდგომ სარგებლობს ამ მოუძღურებით აფხაზთა ერისთავი და იმავე „მატიანე ქართლისაის“ ცნობით „დაიპყრა“ ლეონმა მთელი დასავლეთ საქართველო. ეს უკანასკნელი ციტატა ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში გამოიყენებოდა ყველა იმ ნაშრომში, სადაც საუბარი იყო აფხაზთა სამეფოს შექმნაზე, თუმცა ხშირ შემთხვევაში სათანადო ინტერპრეტაციის გარეშე, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს წყაროს ობიექტურად გააზრებასთან. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მიუხედავად იმისა რომ თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში უარყოფილია ინგოროყვას მოსაზრებები, მის ნაშრომში არის ისეთი ჭეშმარიტებები, რომელსაც გვერდს ვერ ავუვლით. რაც შეეხება აფხაზთა მეფეების ეთნიკურ კუთვნილებას, ზევით ჩვენ ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენი პოზიცია დავაფიქსირეთ ამიტომ აქ აღარ განვმეორდებით.

აქვე გვინდა შევეხოთ ინგოროყვას ნაშრომში განხილულ აფხაზთა სამეფოს ეკლესიურ დამოუკიდებლობას. ამ შემთხვევაშიც უნდა აღინიშნოს რომ ინგოროყვას მოსაზრებები უპრიანია აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. არა თუ XX საუკუნის შუა ნახევარში, არამედ თანამედროვე ისტორიოგრაფიაშიც კი არ არის შეჯერებული ერთიანი აზრი აფხაზთა სამეფოს მიერ ეკლესიური დამოუკიდებლობის მოპოვების დროის დადგენის საკითხისათვის. ძნელია გადაჭრით ვისაუბროთ იმაზე ვისი ხელიდან იღებს ლეგიტიმაციას აფხაზთა მეფე ლეონ II, მისი მმართველობის დროს არსებობის თუ არა უკვე აფხაზეთის საკათალიკოსო თუ ის ისევ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს სამწყსოში შედის. როგორც ინგოროყვა განმარტავს, ნოტაციების მიხედვით შეუძლებელია თქმა, შედიოდა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრები IX საუკუნის პირველ მესამედში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში, თუ არ შედიოდა. შესაძლოა დასავლეთი საქართველო IX საუკუნის პირველ მესამედში ჩამოშორებული იყო კიდევ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს, მაგრამ რადგან ეს ჯერ კიდევ ახალი დროის ამბავი იყო (იგულისხმება აფხაზთა სამეფოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვება ბიზანტიისაგან) ან-და რადგან ჩამოშორების ეს პროცესი შესაძლოა არ იყო ბოლომდე დამთავრებული, ამიტომაც ამ უკანასკნელი ნოტაციების შემდგენელ-გადამწერლებს შესაძლოა არ გაუწევიათ ანგარიში ახალი ვითარებისათვის და აღარ ამოუშლიათ დასავლეთ საქართველოს კათედრები VIII საუკუნიდან მომდინარე პირველდენიდან.²

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ინგოროყვას ნაშრომი მიუხედავად იმისა, რომ აქ წარმოდგენილი ავტორისეული დაკვირვებების ნაწილი (რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, ეს ითქმის აფხაზთა მეფეების ლაზიკის პატრიკოსებად გამოცხადებაზე) ქართულ ისტორიოგრაფიაში უარყოფილია, ის მაინც ინარჩუნებს აქტუალობას და მეცნიერულ სინამდვილეს ცალკეული საკითხების განხილვისას.

აფხაზური ელიტის დიდი გამოხმაურება მოჰყვა პავლე ინგოროყვას ნაშრომის „გიორგი მერჩულეს“ გამოქვეყნებას. ისინი ადანაშაულებდნენ ავტორს აფხაზი ხალხის წარსულის დამახინჯებასა და მავნებლური ქმედებების ჩადენაში. ამავედროულად აპელირებდნენ იმაზე რომ ეს ისტორიოგრაფიული შემოტევა ინსპირირებული იყო სტალინისა და ბერიას ინიციატივით. აფხაზური ელიტის პროტესტს კარგად იყენებდნენ გარკვეული ძალები და შექმნილი

¹ ქართლის ცხოვრება. ჯუანშერი. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით. ტ. I. სახელგამი. თბილისი. 1955. გვ. 235

² პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე. ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა. საბჭოთა მწერალი. გვ. 193

სიტუაციით ცდილობდნენ დაეკმაყოფილებინათ თვითნებური ვიწროკუთხური ინტერესები. აფხაზებმა პრივილეგირებული ერის სტატუსი მოიპოვეს. ამ უკანასკნელისათვის შესაფერისი დრო იყო ნიკიტა ხრუშჩოვის მმართველობის პერიოდი, როდესაც საბჭოთა ბიუროკრატია ცდილობდა „აფხაზების შელახული უფლებების“ აღდგენის მოტივით აფხაზეთში ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის პროვოცირებას.¹

ამას ადასტურებს საქართველოს კომპარტიის ცკ-ის მდივანი იდეოლოგიის დარგში დევი სტურუა, რომელიც თავის მემუარეებში იხსნებს: ვასილ მჟავანაძესთან მორიგი შეხვედრისას მან პირველი მდივნის კაბინეტში გაიცნო აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის თავმჯდომარე მიხეილ ბლაჟბა, რომელმაც აღნიშნა, რომ ის ნიკიტა ხრუშჩოვმა მიიწვია ბიჭვინთის აგარაკზე და მიუთითა დაეწერა მოხსენებითი ბარათი აფხაზეთის რსფსრ-ში შესვლის თხოვნით.²

1953 წლის ზაფხულში შეიცვალა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელობა. საქართველოს კომუნისტური პარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტმა 1953 წელს თანამდებობიდან გადააყენა მ. დელბა და მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ დანიშნა ლაკობასეული იდეოლოგიის მიმდევარი არქიფო (აფხაზურად არხიპ) ლაბახუა. მოხდა ბერიას და მისი მემამულეების პოლიტიკის გადაფასება. როგორც დადგენილებაშია ნათქვამი „მუშაობის შეცდომებისა და ხარვეზების შესახებ“.³

ამავე პოლიტიკის ფარგლებში უკვე 1954 წელს გაიხსნა „აფხაზური სკოლები“. რეალურად ამაში იგულისხმებოდა მხოლოდ ის რომ ამ სკოლებში სწავლება აფხაზურად მიმდინარეობდა მხოლოდ დაწყებით კლასებში (I-IV), ხოლო მეხუთედან მეათეს ჩათვლით კლასებში სწავლება მიმდინარეობდა რუსულ ენაზე. ამ საკითხთან დაკავშირებით სამართლიანად აღნიშნავს გ. ლეჟავა: „ეს იყო აშკარად აფხაზეთის მოსახლეობის რუსიფიკაციისათვის პირობების შექმნა“.⁴

ხრუშჩოვის მიერ არჩეული პოლიტიკური კურსის პირდაპირი გამოვლინება იყო 1954 წელს ღიმიტრი გულიას აღიარება წარსულში დაშვებული შეცდომების შესახებ. გულიამ უკვე მეორედ დააყენა საკუთარი დასკვნები ეჭვქვეშ და მცდარი შეხედულებების გავრცელება უწოდა⁵ თავის ბროშურას „ჩემი წიგნი აფხაზეთის ისტორიის შესახებ“, რომელიც გამოიცა 1951 წელს. ზუსტად იმავეს იმეორებს მიხეილ დელბა, რომელმაც აღიარა მისი დაშვებული შეცდომები აფხაზეთის ისტორიისა და კულტურის საკითხებში. ამასთანავე ხაზს უსვამს საკუთარი რეცენზიის მცდარობაზე, რომელიც წარმოადგინა ღიმიტრი გულიას წიგნზე, რომელიც გამოიცა 1925 წელს.⁶

პავლე ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ შესახებ პირველად სამეცნიერო პოლემიკა გახსნა ენათმეცნიერმა გიორგი ახვლედიანმა, რომელმაც 1955 წელს გაზეთ „ზარია ვოსტოკას“ ივლისის ნომერში გამოაქვეყნა სტატია.⁷ ახვლედიანი სრულებით იზიარებდა ინგოროყვას თეორიას. სტატიის ავტორი მაღალ შეფასებას აძლევს „გიორგი მერჩულეს“. მისი აზრით, მცირე საგანგებო სტატიაში შეუძლებელია გადმოსცეს, ის ღიმილს მუშაობა რაც ჩაატარა

¹ ც. ფაჩულია. საბჭოთა რუსეთის როლი ქართულ-აფხაზურ დაპირისპირებაში. საისტორიო ვერტიკალები. 35-36. თბილისი. 2016. გვ. 171.

² დ. სტურუა. სტალინი, ხრუშჩოვი, ბრეჟნევი. მოგონებები პორტრეტები. გამომცემლობა „მერანი“. თბილისი. 1995. გვ. 87-89

³ История Абхазии (Учебное пособие). С. З. Лакоба (მთავარი რედაქტორი). Сухум, Издательство Алашара, 1991. გვ. 368-369

⁴ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией. Москва. 1997 გვ. 163

⁵ სკპა ფონდი 14, აღწერა 28, საქმე 334, ფურცელი 1-187

⁶ ПИСЬМО М. К. ДЕЛБА В АБХАЗСКИЙ ОБКОМ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ГРУЗИИ, წიგნის: Абхазия в Советскую Эпоху (Абхазские письма) 1947-1989, დოკუმენტების კრებული, ტ. 1. 1994. გვ. 96

⁷ Г. Ахвледян. Ценный труд по истории грузинской культуры. N 161. Заря Восток. 1955.

ავტორმა. ახვლედიანი იმოწმებს ინგოროყვას და იმეორებს მის თეზისს აფხაზთა სამეფოს შესახებ, რომლის მიხედვითაც, ადგილი ვერ ექნებოდა ვერანაირ დაპყრობას, რადგანაც ესენი იყვნენ დასავლურ-ქართული ტომები.

გიორგი ახვლედიანის საგაზეთო სტატიამ კიდევ უფრო გაამწვავა ვითარება აფხაზეთში. თავის მხრივ აფხაზი ისტორიკოსებიც ცდილობდნენ სამეცნიერო პოლემიკაში შემოსვლას. ერთ-ერთი პირველი ვინც გამოემხაურა აფხაზი ისტორიკოსების მხრიდან ინგოროყვას ნაშრომს ეს იყო გიორგი სოსელია. ისტორიკოსის აზრით ლიტერატურათმცოდნე პავლე ინგოროყვა არ იყო ამ საკითხებში კომპეტენტური და მისი მსჯელობა სრულიად მოკლებული იყო ობიექტურ რეალობას.¹

აფხაზი ისტორიკოსი კრიტიკულად უდგება ინგოროყვას ცალკეულ ცნობებს და ასკვნის, რომ ავტორი ცდილობს დამალოს ფეოდალთა და მათდამი დაქვემდებარებულ ფენათა შორის არსებული დაპირისპირებები. ამ მხრივ სოსელია მარქსისტული იდეების არ გავრცელებაშიც ადანაშაულებს ინგოროყვას. ამასთანავე, აფხაზი ისტორიკოსი აპელირებს მათიანე ქართლისაის ცნობაზე, „დაიპყრა“ და წყაროს არასწორ ინტერპრეტაციაში ადანაშაულებს ინგოროყვას. სოსელიასეული თეორიის მიხედვით, ინგოროყვა ცდილობს ის იძულებით დაპყრობა წარმოაჩინოს როგორც გაერთიანება, რასაც ისტორიის ფალსიფიცირებას უწოდებს ქართველთა მხრიდან.

დაგროვილი უკმაყოფილების შედეგად აფხაზმა ნაციონალისტებმა დაიწყეს საჩივრების გაგზავნა საქართველოს კომპარტიის ცკ-ში. ისინი ადანაშაულებდნენ გაზეთ „ზარია ვოსტოკას“ რედაქციას აფხაზეთის ისტორიის მცდარად გაშუქების ხელშეწყობაში და ამავდროულად ამხელდნენ საქართველოს კომპარტიის ცკ-ს, რომელიც მათი აზრით ხელს უწყობდა აფხაზების ჩაგვრასა და ისტორიის ფალსიფიცირებას.² საქმე ის იყო, რომ ახვლედიანის სტატიის გამოქვეყნების შემდგომ აფხაზური საჩივრების მიღებამდე არანაირი ოფიციალური, განცხადება ამ სტატიასთან დაკავშირებით არ გაუკეთებიათ პარტიის მუშაკებს და ხელმძღვანელ პირებს. თუმცა შემდგომ გაზეთ „ზარია ვოსტოკას“ მიეთითა „დაშვებული შეცდომისათვის“, რადგანაც საქართველოს კომპარტიის ცკ-ის ოფიციალური დადგენილებით, გიორგი ახვლედიანის სტატია შეიცავდა ნაადრევ დასკვნებს პავლე ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ გამო.³ გაზეთის რედაქციამ დაუშვა შეცდომა იმის გამო რომ არ დაელოდა საჯაროდ მოწყობილ სამეცნიერო განხილვას.

აღნიშნული ვითარებიდან გამომდინარე პროტესტის ჩასაცხრობად აუცილებელი გახდა საჯარო დისკუსიის მოწყობა, რომელიც დაამოშმინებდა დაპირისპირებულ მხარეებს. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბრძანებით ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ხელმძღვანელს აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილს დაევალა პავლე ინგოროყვას წიგნის „გიორგი მერჩულეს“ შესახებ სამეცნიერო განხილვის დაწყება.⁴ თავდაპირველად განიხილებოდა დისკუსიის ზეპირად ჩატარება, მაგრამ რადგანაც ძალიან დიდი იყო აფხაზი ხალხის პროტესტი ამ წიგნთან დაკავშირებით, გადაწყდა საჯარო დისკუსიის მოწყობა ჟურნალ „მნათობის“ ფურცლებზე.

1956 წელს ჟურნალ მნათობში დაიბეჭდა ნიკო ბერძენიშვილის სტატია, რომელიც ეხება პავლე ინგოროყვას ნააზრევში აფხაზთა სამეფოს შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს. სტატიის შესავალ ნაწილში ბერძენიშვილი განმარტავს ინგოროყვას ღვაწლს და ჩატარებულ დიდ

¹ Проф. Г. Соселия Вопреки исторической правде. иб. http://apsnyteka.org/1781-soselia_g_vopreki_istoricheskoy_pravde.html (ბოლო ნახვა: 19.01.2024)

² Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией. Москва. 1997 гб. 159

³ სკპა ფონდი 14, აღწერა 30, საქმე 118, ფურცელი 1-7

⁴ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией. гб. 159-160

შრომას წიგნის შექმნის პროცესში ქართული კულტურის ისტორიისა და ლიტერატურის შესწავლის საქმეში. თუმცა იქვე აღნიშნავს რომ გიორგი მერჩულეში არ არის ისეთი ცნობები, რომელიც პავლე ინგოროყვას მიერ წამოყენებულ თამამ მოსაზრებებს დაასაბუთებს. მისი მთავარი კრიტიკა მიმართულია „გიორგი მერჩულის“ იმ ნაწილისაკენ, სადაც განხილულია აფხაზთა სამეფოს ეთნოგენეზის საკითხები. ავტორის აზრით „ინგოროყვა ცდება იმაში რომ აფხაზთა მეფეების ქართული პოლიტიკა მას სურს ეთნიკურ ნიადაგზე წარმოადგინოს“.¹ შემდგომ აგრძელებს ავტორი, განიხილავს მოტივაციას ინგოროყვას მხრიდან ამგვარი მოსაზრებების გაჩენისა. მისი აზრით, აფხაზთა მეფეების ქართული პოლიტიკის გატარება არ იყო კარგად ახსნილი და შესწავლილი ისტორიოგრაფიაში, ამიტომ ინგოროყვა მკითხველს სთავაზობს ეთნო-ტომობრივ ნიადაგზე აფხაზთა მეფეების ქართული პოლიტიკის ახსნას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს ერთიანი აზრი, რომლის მიხედვითაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ენიჭება აფხაზთა მეფეების ეთნო-ტომობრივ წარმომავლობას. აქ ხაზგასასმელია ის, რომ ლეონიდა დინასტია ცდილობს ქართულ პოლიტიკურ და კულტურულ სამყაროში ინტეგრაციას. ბერძენიშვილმა სამართლიანად უარყო ინგოროყვას დებულებები ამ უკანასკნელის შესახებ და დასძინა: „ამხ. პავლე იმაში ცდება, რომ ფიქრობს თითქოს ქართული პოლიტიკის წარმოება მხოლოდ იმას შეეძლო ვინც წარმოშობით ქართი იყო“.² აღნიშნული ტენდენცია გავრცელებულია თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო დაკვირვებას გვთავაზობს პროფესორი ზურაბ პაპასქირი: „ვინც არ უნდა ყოფილიყვნენ აფხაზთა მეფეები ეთნო-ტომობრივად, ისინი თავისი პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობით ერთმნიშვნელოვნად წარმოადგენდნენ საერთოქართულ კულტურულ-პოლიტიკურ და სახელმწიფოებრივ სამყაროს – აშენებდნენ ერთიან ქართულ სახელმწიფოს „საქართველოს“ და არა აფსუა-აფხაზთა ნაციონალურ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებას – „აფსნის“.“³

ბერძენიშვილის მიერ გამოქვეყნებულმა სტატიამ სამეცნიერო განხილვაში ჩართო სხვა ისტორიკოს-ენათმეცნიერები. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული ინგოროყვას თეორიები მეცნიერთა ნაწილმა უარყო, ხოლო ნაწილმა კი გაიზიარა. ამ უკანასკნელთა სიაში იყო პროფესორი სიმონ ყაუხჩიშვილიც, რომელიც სრულებით დაეთანხმა „გიორგი მერჩულეს“ ავტორს და განცხადა რომ ამ ნაშრომის გამოქვეყნებამდე ამ საკითხით დაინტერესებულ პირთა შორის, ბევრ გაუგებრობას ჰქონდა ადგილი, ახლა კი ეს გაუგებრობა წაიშალა აღნიშნული ნაშრომის საშუალებით.⁴

ამავე სტატიაში გვინდა შევეხოთ ყაუხჩიშვილის ერთ საინტერესო დაკვირვებას, რომელიც მანამდე არსებულ ისტორიოგრაფიაში სიანხლეს წარმოადგენდა. კონკრეტულად აკადემიკოსი ყაუხჩიშვილი ობიექტურად აკრიტიკებდა ჯავახიშვილის, ბერძენიშვილისა და ჯანაშიას (ეს უკანასკნელი რედაქტორი იყო) ავტორობით გამოცემულ სახელმძღვანელოებს. მკვლევარი აპელირებდა იმ საკითხზე, რომ ავტორებმა სახელმძღვანელოში სრულად არ წარმოაჩინეს „მატიანე ქართლისაის“ ცნობა, რომელიც ეხება ლეონ აფხაზთა მეფეს. საქმე ის არის, რომ წყაროს ცნობით, როგორც ეს სახელმძღვანელოშიც არის დამოწმებული წერია შემდეგი: „აფხაზთა ერისთავმა ლეონმა დაიპყრა ეგრისი და არგვეთი“, ხოლო როგორც ყაუხჩიშვილი მიუთითებს რატომღაც სახელმძღვანელოში იგნორირებულია ამ ცნობის ერთი დეტალი, რომლის

¹ ნ. ბერძენიშვილი, გიორგი მერჩულეს გამო. „მნათობი“ თბილისი. 1956. № 12. გვ. 126

² იქვე

³ ზ. პაპასქირი, აფხაზეთი საქართველო. შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდი. თბილისი. 2021. გვ. 73

⁴ იქვე გვ. 119

მიხედვითაც: „აფხაზთა ერისთავმა ლეონმა დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი“.¹ აღნიშნული ცნობის საფუძველზე ყაუხჩიშვილი დაასკვნის: „თუ აფხაზთა ერისთავი ლეონი არის დამპყრობელი რაში სჭირდებოდა მას აფხაზეთის დაპყრობა?“² ამ შემთხვევაში ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ სიმონ ყაუხჩიშვილის ამ ძალზე საინტერესო დაკვირვებას, მაგრამ მხოლოდ იმის სამტკიცებლად რომ ლეონ მეორემ არათუ დაიპყრო, არამედ გააერთიანა მთელი დასავლეთი საქართველო. მაგრამ ვერ დავეთანხმებით იმის რწმუნებაში, რომ რადგანაც ლეონი არ ახორციელებს დასავლეთ საქართველოს დაპყრობას ის აპრიორი უნდა იყოს ეთნო-ტომობრივად ეგრისის პატრიკიოსების შთამოავალი. აღნიშნულ ცნობაზე დაყრდნობით ყაუხჩიშვილი ცდილობს ერთი მხრივ დაასაბუთოს ინგოროყვას თეორია, რომელსაც ასე თავგამოდებით იცავს და მეორე მხრივ კრიტიკული შენიშვნები დაუთოს 40-იანი წლების სასკოლო სახელმძღვანელოებს.

აქვე გვინდა შევხვთ ერთ გარემოებას. ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ შესახებ სამეცნიერო განხილვებში რა თქმა უნდა მხოლოდ ბერძენიშვილი, ყაუხჩიშვილი და ახვლედიანი არ მონაწილეობდნენ. მნათობის 1956 წლისა და 1957 წლის ნომრებში ინგოროყვას ფუნდამენტურ გამოკვლევას შეეხნენ იმ პერიოდის გამოჩენილი ქართული საბჭოთა ინტელიგენციის წარმომადგენლები, განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, ენათმეცნიერი ქეთევან ლომთათიძე (არ იზიარებდა ინგოროყვას პათოსს) და ფილოლოგი დავით კობიძე (ეს უკანსკნელი დაეთანხმა ინგოროყვას), რომელთაც საინტერესო დაკვირვებები შემოგვთავაზეს ინგოროყვას წიგნზე, თუმცა რადგანაც იქ გავრცობილი საკითხები ცდება ჩვენი კვლევის თემას ჩვენ მათ არ შევეხებით.

ჟურნალ „მნათობში“ გამართულმა დისკუსიამ ვერ შეასრულა ის „დავალება“ რომლის მიხედვითაც მას უნდა ჩაეცხრო აფხაზური მხარის პრეტენზიები. განსაკუთრებით აპელირებდნენ იმ მეცნიერებზე, რომელთაც მხარი დაუჭირეს ინგოროყვას თეორიებს. აფხაზურმა მხარემ ზემოთ აღნიშნული მეცნიერები დაადანაშაულა აფხაზეთის ისტორიის ფალსიფიცირებაში. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა სიტუაციის განსამუხტად, რომელსაც რასაკვირველია ღირეპტივები ეძლეოდა ცენტრიდან, აღნიშნულთან დაკავშირებით დაადგინა, რომ ჟურნალმა „მნათობმა“ არასწორად წარმართა დისკუსია აფხაზეთის ისტორიის კარდინალურ საკითხებთან დაკავშირებით. რედაქტორმა ჩიქოვანმა არ გამოავლინა კრიტიკული ობიექტურობა, რის გამოც რედაქციას მიეთითა დაშვებული შეცდომების გამო.“³

ისტორიოგრაფიული ფრონტის გაჩაღებით, კიდევ უფრო მეტად გახდა შესაძლებელი აფხაზების პრივილეგირებული მდგომარეობის განმტკიცება ხრუშჩოვის მმართველობის პერიოდში. ამ პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენდა აფხაზი მწერლის წერილი სსრკ-ის პირველი მდივნისადმი. დიმიტრი გულია წერილში საუბრობს იმ დაგროვილ უკმაყოფილებასა და აფხაზების არასათანადო სტატუსზე რესპუბლიკაში. წერილის ავტორი აპელირებს იმაზე, რომ ჯერ კიდევ ბერიას დროინდელი პოლიტიკის გაგრძელება მიმდინარეობს აფხაზეთში. წუხილს გამოთქვამს აფხაზური კადრების ნაკლებობის გამო ავტონომიური რესპუბლიკის მმართველობით ორგანოებში.⁴

როგორც ვნახეთ ინგოროყვას თეორიამ სერიოზული ბრძოლა გააჩაღა ისტორიოგრაფიულ ფრონტზე. აფხაზთა სამეფოს ირგვლივ, მისი ეთნო-ტომობრივი და პოლიტიკურ-კულტურული იერსახის შესახებ დავამ, აფხაზეთში დაპირისპირებულთა კერები წარმოშვა, რითაც სარგებლობდნენ სეპარატისტულად განწყობილი აფხაზი ნაციონალისტები და ცდილობდნენ

¹ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. გვ. 251

² ს. ყაუხჩიშვილი. გიორგი მერჩულეს გამო. „მნათობი“ თბილისი. 1957. №2. გვ. 120

³ სკპა ფონდი 14, აღწერა 32, საქმე 49, ფურცელი 1-13

⁴ Абхазия: Документы свидетельствуют 1937-1953 сборник материалов, Алашара 1992. გვ. 562

თავიანთი „დაჩაგრული“ მდგომარეობის გამოსწორებას რისი ნათელი დადასტურებაცაა აფხაზური კულტურის პატრიარქის დიმიტრი გულიას მიმართვა ნიკიტა ხრუშჩოვისადმი. ზევით არაერთხელ აღინიშნა, რომ ამ მიმართულებას შესაფერისი ნიადაგი გააჩნდა ხრუშჩოვის მმართველობის პერიოდში. სტალინის კულტის დაგმობამ დიდი წინააღმდეგობა გამოიწვია საქართველოს სსრ-ში. ამ პროტესტის ჩასაგვსრობად, საბჭოთა კავშირის ლიდერი ცდილობს აფხაზეთის საკითხით მანიპულირებას საქართველოს დასაშოშმინებლად. ხრუშჩოვის საჯაროდ დამუქრება ბიჭვინთაში საქართველოს სსრ-ის ხელისუფლებისადმი ამის ნათელი მაგალითია: „ქართველებო თუ ჭკუით არ იქნებით, აფხაზებს მოგისევთ“.¹

Bachana Rukhaia

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**GEORGIAN-ABKHAZIAN HISTORICAL NARRATIVES IN THE 30S-50S OF THE 20TH CENTURY
RESUME**

The prospect of an in-depth study of Georgian-Abkhazian relations is extremely important to keep an eye on the existence of social historical narratives against the preconditions. During the soviet period, for Georgian scientists, the topic of Abkhazia was the so-called it represented taboo topics. Simon Janashia's essay discussed in this paper is a visible manifestation of this. That is why the works of Georgian scientists were very scare from this point of view, while Abkhazian scientists had complete freedom from this point of view. It was especially forbidden to write about the origin of Abkhazians and their ethnogenesis, in the 1 st half of the 20th century, Abkhazian scientists made an effort to scientifically substantiate the idea of the Abkhazian kingdom, which emerged in the 8th century as an Abkhazian national state. In the present work, what caused the creation of Georgian-Abkhaz historical narratives in the 30s-50s of the 20th century will be discussed.

¹ თ. ბელქანია. როგორ ღვივდებოდა ქართულ-აფხაზური დაპირისპირების მარცვალი. საარქივო მოამბე. 2009. N6. „სპეცნომერი“. გვ. 59-60

ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ანთროპომორფული ფიგურები

მცირე პლასტიკის ნიმუშებს საკმაოდ დიდი ადგილი უჭირავს წინაქრისტიანული ხანის საქართველოს ხელოვნებაში. საქართველოს სხვადასხვა მუზეუმების კოლექციებში თავმოყრილია თიხის, ბრინჯაოს, რკინის, აგრეთვე ძვირფასი ლითონებისაგან დამზადებული მცირე ზომის ზომომორფული და ანთროპომორფული ქანდაკებების მთელი წყება. მათ თავისებური მხატვრული სახე აქვთ და ასახავენ ამა თუ იმ პერიოდის ხელოვნების განვითარების დონეს.

ყველაზე ადრეული თიხის ფიგურები აღმოჩენილია ქვემო ქართლის უძველეს ნამოსახლარებზე: შულავერისა და იმირის გორებზე, ყაზახის რაიონში მდებარე ნამოსახლარ გარღალარ-თეფეზე და სხვ.¹

ქალის ყველაზე უადრესი ქანდაკებები(თიხის) აღმოჩენილ იქნა ხრამის დიდ გორაზე. ეს გორა მიეკუთვნება შულავერ-შომუთეფეს კულტურის ისეთი ძეგლების რიგს, როგორიცაა შულავერი, იმირის გორა, არუხლო I („ნახიდური“), შომუთეფე და სხვა. „თიხის ფიგურები აღმოჩნდა ზედა სამშენებლო ჰორიზონტის N1 შენობის ერთ-ერთ კერაში, სადაც მათ გარდა ნაცარში ჩალაგებული იყო უმი თიხის მრგვალი და ოვალური მოყვანილობის „კვერები“, რომელთა სარიტუალო მნიშვნელობა უეჭველია“.²

ხრამის დიდ გორაზე აღმოჩენილ იქნა 21 მთელი თუ ფრაგმენტირებული ფიგურა.

„ძეგლზე აღმოჩენილი ყველა ანთროპომორფული ფიგურა მეტნაკლებად სტილიზებულია და წარმოადგენს მრგვალ სკულპტურას, რომელიც თითქმის ყოველთვის გამოხატავს ქალს, უმრავლეს შემთხვევაში მკვეთრად ხაზგასმული მღერობითი ნიშნებით. რამდენადაც შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ, ერთის გარდა ყველა მჯდომარე პოზიციაშია“.³

ნაყოფიერების გამომხატველი ანთროპომორფული ფიგურების დამზადებას ძალიან ძველი ტრადიცია აქვს; მაგრამ განსაკუთრებით ფართო გავრცელება მათ ჰპოვეს მწარმოებლური მეურნეობის ჩასახვისა და სამიწათმოქმედო კულტურების აყვავების ხანაში, ე.ი. ძვ.წ. VII-IV ათასწლეულებში. ქვისა და თიხის ასეთი ქანდაკებები ცნობილია მცირე აზიის უძველეს ნამოსახლარებზე, კერძოდ, ნეოლითურ ჩათალ-ჰუიუქსა და ჰაჯილარში. ისინი ხასიათდებიან ნატურალიზმითა და ტიპობრივი მრავალფეროვნებით. აქ არის როგორც ფეხზე მდგომი, ისე მწოლიარე და, განსაკუთრებით ხშირად, დამჯდარი ფიგურები, გადმოცემული ზოგჯერ საკრალურ ცხოველებთან ერთად. ქანდაკებების აბსოლუტური უმრავლესობა ქალებისაა, რომლებიც ხშირად გამოხატულია ფეხმძიმედ ან მშობიარედ; ზოგჯერ განსაკუთრებით ხაზგასმულია სტეატოპიგია(კანქვეშა ცხიმოვანი ფენის ძლიერი განვითარება - ჯ.ქ.) (ტაბ. I, 1).

ქვემო ქართლის ადრესამიწათმოქმედო ნამოსახლარებზე აღმოჩენილი მცირე პლასტიკის ძეგლები წარმოადგენს საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული ხელოვნების უძველეს ნიმუშებს.

¹ ლ. ლლონტი, აღ. ჯავახიშვილი, თ. კილურაძე, ხრამის დიდ გორის ანთროპომორფული ქანდაკებები, ძეგლის მეგობარი, 33, თბ. 1973, გვ. 5.

² ლ. ლლონტი, აღ. ჯავახიშვილი, თ. კილურაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6

³ ლ. ლლონტი, აღ. ჯავახიშვილი, თ. კილურაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

ხრამის დიდ გორაზე აღმოჩენილია სულ 21 მთელი თუ ფრაგმენტირებული ფიგურა, მათ შორის 17 მოპოვებულია 1 ნაგებობის კერაში.

თიხის ანთროპომორფული, განსაკუთრებით კი ქალის ქანდაკებები ფართოდ არის გავრცელებული თითქმის მთელ ძველ სამყაროში. მათი დანიშნულების შესახებ არსებობს სავსებით დასაბუთებული, შეიძლება ითქვას უცილობელი მოსაზრება: მიაჩნიათ, რომ ისინი უკავშირდებიან ნაყოფიერების კულტს და განასახიერებენ ბუნების მფარველ ძალას - „დიდ დედას“, რომელიც უზრუნველყოფს ადამიანების, ცხოველებისა და მცენარეულობის გამრავლებასა და კეთილდღეობას. ეს ფიგურები საკმაოდ მრავალფეროვანია და განსხვავდება ერთმანეთისაგან როგორც ტიპოლოგიურად, ასევე, განსაკუთრებით, სტილისტურად. „უძველესი დროიდან თანაარსებობს ანთროპომორფული ფიგურის არაერთი ტიპი, ნატურალისტურიდან უკიდურესად სქემატურამდე. ამას იმით ხსნიან რომ კარგად დამუშავებული ცალები განსაკუთრებული მნიშვნელობის რიტუალისთვის მზადდებოდა, მარტივებს კი - უფრო ფართო გამოყენება ჰქონდა“.¹

ი. კიკვიძის აზრით, ადრეული ბრინჯაოს ხანიდან ქალის ქანდაკება აღარ გვხვდება და მხოლოდ მამაკაცის ფიგურებია დადასტურებული. ხშირად ეს ფიგურები ითიფალურნი (ნაყოფიერებასთან დაკავშირებულნი - ჯ.ქ.) არიან, რითაც ხაზგასმულია მამაკაცის როლი ნაყოფიერებაში. ძვ.წ. II ათასწლეულის II ნახევრიდან კი ნამოსახლარ თუ საკულტო ძეგლებზე კვლავ იჩენს თავს ქალის მცირე ქანდაკებები.² თუ რამ გამოიწვია ქალღმერთის როლის ზრდა ნაყოფიერების კულტში, ძნელი სათქმელია. თუმცა ი. კიკვიძე მიიჩნევს, რომ შესაძლოა გვიანბრინჯაოს ხანაში ქალღვთაების კვლავ წინა პლანზე წამოწევა წინა აზიასთან იყოს დაკავშირებული, სადაც ყველაზე ძლიერი იყო ქალღვთაების კულტი(იშთარი, კიბელე).

ამ ნაშრომში ჩვენი განხილვის საგანია ბრინჯაოსა და თიხისაგან დამზადებული ადამიანის ფიგურები(ქალღვთაებები), რომლებიც აღმოჩენილნი არიან ხაშურის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე: ორი მათგანი სოფელ ნაცარგორის სამაროვანზე, ხოლო ერთიც - ხაშურის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ადგილ გორათზე.

სოფელ ნაცარგორის სამაროვანზე აღმოჩენილი თიხის ანთროპომორფული ფიგურები ე.წ. „უბიწო ვენერა“ ნაცარგორიდან

არქეოლოგიური ძეგლი ნაცარგორის მრავალფენიანი ნამოსახლარი და სამაროვანი მდებარეობს შიდა ქართლში, ხაშურის მუნიციპალიტეტის სოფელ ნაცარგორაში. ნამოსახლარი მდებარეობს სოფლის ჩრდილო-დასავლეთით 300 მეტრში, ფლეულას ღელის მარცხენა ნაპირზე მდებარე ბორცვზე და მის ძირში, ხოლო სამაროვანი - ღელის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ფერდზე. სამაროვანზე გათხრილი 514 სამარხიდან 26 სამარხი ადრებრინჯაოს ხანით თარიღდება, დანარჩენი სამარხები გვიანბრინჯაო-ადრერკინისა(150 სამარხი) და ანტიკური ხანით(338 სამარხი) თარიღდებიან.

ნაცარგორის სამაროვნის 320 სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ფიგურა (არქეოლოგიური, საველე ნომერი - 994; სამუზეუმო ნომერი - ხმმ 94032/ა77723), რომელიც თავისი მნიშვნელობით მეტად საინტერესო არტეფაქტს წარმოადგენს. იგი 2000-2001 წლებში გამოფენილი იყო გერმანიის ქალაქ ბოხუმის სამთო მეტალურგიის მუზეუმში, როგორც ბრინჯაოს პლასტიკის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუში(ტაბ. I, 2). ნივთი თარიღდება ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით. მისი ზომებია: სიგრძე - 2,6 სმ, წონა - 4 გრამი. ნივთი შეტანილია

¹ ლ. ლლონტი, აღ. ჯავახიშვილი, თ. კილურაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

² ი. კიკვიძე, მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, თბილისი, 1976. გვ. 212.

გერმანიაში გამოცემულ, გამოფენისადმი მიძღვნილ კატალოგში, რომლის სახელწოდებაა: „საქართველო - საგანძური ოქროს საწმისის ქვეყნიდან, ბოხუმი, 2001“¹.

ამ კატალოგში მისი აღწერილობა ასეთია: „ანთროპომორფული ქანდაკება გვიჩვენებს მკაცრად სტილიზებულ ადამიანს. მარჯვენა ხელი უდევს მკერდზე, ხოლო მარცხენა ხელი - მუცელზე. ფეხები მოტეხილი აქვს“.

სამარხი ინჰუმაციურია, ერთ ადამიანს ეკუთვნის. იგი ქალის სამარხს უნდა წარმოადგენდეს, რასაც ადასტურებს ჩონჩხი და სამარხეული ინვენტარი.

საინტერესოა ქანდაკების აღწერილობა მუზეუმის ძირითადი საინვენტარო წიგნის მიხედვით: „ბრინჯაოს ქანდაკება, ადამიანის გამოსახულებით, ფეხები ოდნავ მოხრილი, ხელები მოხრილი, ილღიებში ალბათ კანაფი ჰქონდა ამოხმული. შემორჩენილია მისი კვალიც(შესაძლოა გამიზნული იყო ტანისამოსზე ან სხეულზე ჩამოსაკიდად“(?).

არტეფაქტის თანმხლები სამარხეული ინვენტარი ასეთია(ნივთების აღწერილობა მოცემული გვაქვს მუზეუმის ძირითადი საინვენტარო წიგნის მიხედვით):

1. ხმმ 94025/ა77716, თ.ჭ. N 1 - ჯამი, მცირედგადაშლილი პირით, ქუსლიანი ძირით, შავპრიალა ზედაპირით, მოწითალო კეცით(986);

2. ხმმ 94026/ა77717, თ.ჭ. N 2 - კოჭობი, გადაშლილი პირით, ბიკონუსური ტანით, ძირზე შემოუყვება ამოღარული სარტყელი, კეცი - რუხი-მონაცრისფრო, ზედაპირი - რუხი ნაცრისფერი, ოდნავ გულამოდებული ქუსლით(987);

3. ხმმ 94027/ა77718, თ.ჭ. N 3 - კათხა, კასრისებური; პირს ქვემოთ ამოღარული სარტყლებით, ზომომორფული ყურით, ბრტყელი ძირით, შავპრიალა ზედაპირით, მოწითალო კეცით(988);

4. თ.ჭ. N4 - დოქი, ოდნავპირგადაშლილი, ყელი - ცილინდრული, ამოღარული სარტყლებით, ძლიერ დაშლილი, ფორმა არ იკითხება. ჰქონია პირიდან ამოსული მრგვალგანიკვეთიანი ყური(დაშლილობის გამო ნომერი არა აქვს მიცემული);

5. ხმმ 94028, 1,2/ა77719 1,2 , საკინძი ბრინჯაოსი(2 ცალი), სფერულთავიანი, თავი დაღარულია(?) ყელის ბოლოში, რელიეფური რგოლები, ხოლო მათ შორის დარჩენილი არე ბიკონუსური(?), წვერწატეხილები(990);

6. ხმმ 94029/ა77720, ბრინჯაოს სამაჯურები (2ცალი), ბოლოებგახსნილი, ზურგზე განივი და სივრძივი ზოლებით, ოთხ ნატეხად, ნაჭდევებით (991);

7. ხმმ 94030/ა77721, ბრინჯაოს რგოლები(2 ცალი), წვრილი მავთულის, ძლიერ დამტვრეული(992);

8. ხმმ 94031/ა77722, ბრინჯაოს საკინძი, ძალიან დაზიანებული, ორ ნატეხად (993);

9. ხმმ 94032/ა77723, ბრინჯაოს ქანდაკება (994);

10. ხმმ 94033/ა77724, თეთრი პასტის მძივი - „შუქნიშანი“, შემკრები (34 ცალი - 995);

11. ხმმ 94034/ა77725, თეთრი პასტა, ლულოვანი (6 ცალი - 996);

12. ხმმ 94035/ა77726, ცისფერი პასტა, მრგვალი (5 ცალი - 997);

13. ხმმ 94036/ა77727, ცისფერი პასტა, ოვალური, ტანზე სპირალისებური ნაჭდევებით(4ცალი - 998);

14. ხმმ 94037/ა77728, სარდიონის მძივი, მრგვალი (280 ცალი - 999);

15. ხმმ 94038/ა77729, სარდიონის მძივი, დისკოსებური, პატარა (7 ცალი).

¹ GEORGIEN, Schätze aus dem land des goldenen Vlies, Bochum, 2001: გვ. 367.

(ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ძირითადი საინვენტარო წიგნი, N22). (პირველი ნომერი ნივთის ძირითადი, საერთო სამუზეუმო ნომერია, ხოლო მეორე - დარგობრივი, არქეოლოგიის - ჯ.ქ.).

მეტად საინტერესოა ფიგურის პოზა. ფიგურის ფეხები ოდნავ განზე გაწეული და მუხლებში მოხრილია, თავი მაღლა აქვს აწეული, პირი დაღებული, თვალებიც ზეაპყრობილი, თითქოს ლოცულობსო. ასევე ფიგურის ხელებით ხდება მინიშნება მკერდსა და საშოზე (Nudite Sacral, საკრალური სიმიშვლე - ჯ.ქ.). ალბათ ასეთი პოზა ნაყოფიერებაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. რეალურად მარცხენა ხელი მუცლის ქვემოთ უდევს, მარჯვენა - მკერდზე.

საინტერესოა რომ, ნაცარგორის ზემოხსენებული ქანდაკება დიდ მსგავსებას იჩენს ხოვლეს ნამოსახლარის II პერიოდში აღმოჩენილ ბრინჯაოს ქალის ქანდაკებასთან (ტაბ. II, 3). არქეოლოგი დ. მუსხელიშვილი ამ ქანდაკებას აქემენიდურ სამყაროს უკავშირებს. მისი აღწერილობა ასეთია: „კარგად ნახელავი პატარა ქანდაკება ქალისა, დამჯდარ პოზაში. სახის ნაკვეთი და სხეულის სხვა დეტალები არ უჩანს - შესაძლებელია დაჟანგვის გამო. ქალს მარჯვენა ხელი მკერდზე აქვს მიღებული, მარცხენა კი - მუცელს ქვემოთ. ეს არის სპეციფიკური პოზა ე.წ. „უბიწო ვენუსისა“. ქანდაკება მრგვალგანივკვეთიან ღეროზე დგას, რომელიც ბოლოში ოდნავ მოხრილია წინისაკენ“ (მდრ. ნაცარგორის ქანდაკების პოზას - ჯ.ქ.).¹

დ. მუსხელიშვილი შესაბამისი ქანდაკების წარმომავლობას აქემენიდურ ირანს უკავშირებს და ამბობს: „ხოვლე II პერიოდის აქემენიდურ ერანთან ურთიერთობაზე უნდა მიუთითებდეს ამ პერიოდში აღმოჩენილი ბრინჯაოს პატარა ქანდაკება შიშველი ქალისა, რომელსაც დამახასიათებელი პოზის მიხედვით „უბიწო ვენუს“ (Venus pudique) უწოდებენ“. ქანდაკების დაკავშირება აქემენიდურ ირანთან უფრო რეალურად მიაჩნია დ. მუსხელიშვილს თანმხლები არქეოლოგიური მასალის გამო, რომლებიც ასევე აქემენიდურ სამყაროს უნდა უკავშირდებოდეს.

რადგანაც ნაცარგორის ქანდაკების პოზა ზუსტად ემთხვევა ხოვლეს შესაბამისი ქანდაკებისას, თავისუფლად შეგვიძლია იგიც მსგავსი სახელით (უბიწო ვენერას) მოვიხსენიოთ. შემდეგ დ. მუსხელიშვილს მოჰყავს ს. ტოლსტოის ნაშრომი („ძველი ხორეზმი“ (რუსულ ენაზე), მოსკოვი, 1948. გვ. 199. ტაბ.74.), რომელსაც ასეთი ტერაკოტული ფიგურები დაუმოწმებია ძველი ხორეზმის ტერიტორიაზე (ჯანბას-კალა), ქუშანურ პერიოდში (I-III სს.), და რომელიც მას გენეტიკურად ელინურ სამყაროს უკავშირებს, სადაც მას აფროდიტეს უძველესი ამგვარი ქანდაკება ძვ.წ. IV ს. ბოლოსათვის ეგულება და კატეგორიულად აცხადებსო, რომ ქანდაკების დამახასიათებელი ჟესტი სრულიად უცნოა ძველადმოსავლური ტრადიციისათვისო. დ. მუსხელიშვილი კი იმ აზრისაა, რომ ასეთი ქანდაკებები ნამდვილად ძველადმოსავლურ სამყაროს უკავშირდება. მისი აზრით, ძველ აღმოსავლეთში ქალღმერთის ასეთი ფიგურა ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდანაა დადასტურებული.

დიდი ხნის მანძილზე ეს მინიატურული ქანდაკება განიხილებოდა როგორც დამოუკიდებელი სკულპტურა, როგორც ბრინჯაოს პლასტიკის დამოუკიდებელი ნიმუში. ხოვლეგორაზე აღმოჩენილმა მსგავსმა ქანდაკებამ, რომელიც ბრინჯაოს ღეროზეა დამაგრებული, აღგვიძრა სამართლიანი ეჭვი, რომ შესაძლებელი იყო ნაცარგორის სკულპტურაც მსგავსი დანიშნულების ნივთის ნაწილი ყოფილიყო. როდესაც დეტალურად გავეცანით სამარხეულ მასალას (ს. 320), გულმოდგინედ დაკვირვების შემდეგ გაირკვა, რომ ეს ქანდაკებაც ბრინჯაოს ღეროზე იყო დამაგრებული.

საინტერესოა ამ ტიპის ქანდაკებების დაკავშირება კვატროჩენტოს ეპოქის დიდი ხელოვანის სანდრო ბოტიჩელის „ვენერასთან“. ბოტიჩელის ვენერას მარჯვენა ხელი მკერდზე

¹ დ. მუსხელიშვილი, ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა, გვ. 56, ტაბ. LXI, N1352/ 3.

უდევს, ხოლო მარცხენა - მუცლის ქვემოთ, სარცხვინელთან, რის გამოც ასეთ ქანდაკებებს „უბიწო ვენერების“ სახელითაც მოიხსენიებენ (ტაბ. II, 5).

ასეთივე პოზა აქვს 1794 წელს იტალიაში, კამპო იემინიში, ტორვაიანიკას მახლობლად (ლაციო), რობერტ ფაგანის მიერ გათხრებისას აღმოჩენილ ვენერას მარმარილოს ქანდაკებას (ტაბ. II, 4).

ქალის თიხის ქანდაკებები მრავლად არის აღმოჩენილი საქართველოს სხვადასხვა არქეოლოგიურ ძეგლებზე გათხრილ სამლოცველო კომპლექსებში. ასეთი ქანდაკება აღმოჩნდა ცხინვალის ნაცარგორაზე. აქ, II ფენაში, რომელიც თარიღდება ძვ.წ. II ათასწლეულის II ნახევრით, შავპრიალა ჭურჭლებთან, არქაულ ხელსაწყოებთან, ნამგლის კაჟის ჩასართებთან, ურმის თვლის მოდელებთან, ცხოველთა თიხის ფიგურებთან ერთად აღმოჩნდა ქალის თიხის მცირე ზომის ქანდაკება.

ქალის მცირე ქანდაკებები იქნა აღმოჩენილი მელი-ღელე I - შივ. აქ აღმოჩნდა ბრინჯაოს შვიდი და თიხის ქალის ქანდაკებები. ქალის ზოგიერთი ფიგურა ნილბიანია, ერთს ცხვრის თავი აქვს. თარიღებიან ისინი ძვ.წ. II ათასწლეულის II ნახევრით. საინტერესოა რომ ქალის თიხის ფიგურები ძირითადად მაინც საკულტო ნაგებობებში გვხვდება. საკულტო ნაგებობები კავკასიაში უკვე ენეოლითიდან არის დადასტურებული. ფიქრობენ, მაგალითად, რომ იმირის გორის IX შენობა, რომლის გადახურვის კონსტრუქცია განსხვავებულია სხვა შენობებისაგან, საკულტო ნაგებობაა. შეიძლება დავუშვათ, რომ საკულტოა ხრამის „დიდი გორის“ ის შენობა, რომლის კერაშიც ქალის ფიგურებია დადასტურებული. ესაა ერთ-ერთი უადრესი დადასტურება ქალის ფიგურისა.

ი. კიკვიძის აზრით, ადრეული ბრინჯაოს ხანიდან ქალის ქანდაკება აღარ გვხვდება და მხოლოდ მამაკაცის ფიგურებია დადასტურებული. ხშირად ეს ფიგურები ითიფალურნი არიან, რითაც ხაზგასმულია მამაკაცის როლი ნაყოფიერებაში. ძვ.წ. II ათასწლეულის II ნახევრიდან კი ნამოსახლარ თუ საკულტო ძეგლებზე კვლავ იჩენს თავს ქალის მცირე ქანდაკებები. თუ რამ გამოიწვია ქალღმერთის როლის ზრდა ნაყოფიერების კულტში, ძნელი სათქმელია. თუმცა ი. კიკვიძე მიიჩნევს, რომ შესაძლოა გვიანბრინჯაოს ხანაში ქალღვთაების კვლავ წინა პლანზე წამოწევა წინა აზიასთან იყოს დაკავშირებული, სადაც ყველაზე ძლიერი იყო ქალღვთაების კულტი (იშთარი, კიბელე).¹

გ. ჯავახიშვილის აზრით, ანთროპოლოგიური ფიგურების სემანტიკა (მნიშვნელობა - ჯ.ქ.) უძველესი დროიდან დაკავშირებული იყო ნაყოფიერების კულტთან. სამყაროს განვითარების მატრიარქალურ საფეხურზე ძირითადი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მდედრობითი ნაყოფიერების ძალას. უძველესი ხელოვნების ნიმუშები სწორედ მცირე პლასტიკის გამოსახულებებია, მკვეთრად აქცენტირებული სასქესო ნიშნებით. დროთა განმავლობაში, პატრიარქალურ საფეხურზე მამაკაცი ნაყოფიერების კულტში მთავარ ადგილს იკავებს, თუმცა მამა ღვთაება ნაყოფიერების კულტში უკვე ენეოლითის ხანიდან შეინიშნება. როგორც ცნობილია, ერთხელ შექმნილი კულტი არ კარგავს თავის მნიშვნელობას მაშინაც, როდესაც იქმნება ახალი კულტი. შესაძლებელია მათი ერთდროული არსებობა, ან მათი შერწყმა-შეერთება.

ჩვენთვის განსახილველი სამივე ფიგურა სემანტიკურად ერთიდაიგივე მნიშვნელობისაა და მათ სამივეს საკულტო დანიშნულება აქვთ. ისინი მდედრობითი სქესის ნაყოფიერების სიმბოლური გამოსახულებებია. თითოეულ ფიგურას თავისი ხასიათიდან, კომპოზიციის თავისებურებიდან გამომდინარე უფრო კონკრეტული შინაარსი აქვს და განასახიერებს სხვადასხვა ნაყოფიერების კულტს (მევენახეობა მეღვინეობის, მიწათმოქმედების და ა.შ.).

¹ ი. კიკვიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ.212.

ადამიანთა მცირე ზომის ქანდაკებები აღმოჩნდა 1960 წელს ხოვლეგორაზეც, მეხუთე ფენის გათხრების დროს, ე.წ. ვერძისთავებიანი ოთახის გათხრის დროს.

ნაცარგორის თიხის ქალ-ღვთაება

მეორე, ასევე ძალიან საინტერესო ნივთს წარმოადგენს ნაცარგორის სამაროვანზე, N436 სამარხში აღმოჩენილი ქალღვთაების ფიგურა(ანთროპომორფული ქანდაკება), რომელიც, ჩვენი აზრით, საკუთრებველზე დასადგამ სარიტუალო ფიგურას უნდა წარმოადგენდეს (ტაბ. III, 6). მისი სამუხეუმო ნომერია ხმმ94345/ა78036.

მისი აღწერილობა მუზეუმის ძირითადი საინვენტარო წიგნის (N22) მიხედვით ასეთია: „ღვთაება თიხის, როგორც ჩანს ქალის (აქვს მკვეთრად გამოხატული მკერდი), გაშლილი ხელებით(მარცხენა დაკარგულია), სტილიზებული სახით“.

ნივთი ჩვენეული დახასიათებით ასე წარმოგვიდგება:

თიხისაგან გამოძერწილი, არცთუ ნატიფად, ქალის ანთროპომორფული ფიგურა. ტანი წარმოადგენს ზემოდან ქვემოთ წაგრძელებულ ფორმას, განივკვეთში კვადრატს, რომელიც ქვემოთ თანდათანობით ფართოვდება. ხელები ასევე უხეშად არის გამოძერწილი, მარცხენა დაკარგულია, ხოლო მარჯვენა ხელის მიხედვით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, რომ იგი წარმოადგენდა თიხის მრგვალგანივკვეთიან ღეროს მტევნის გარეშე, რომელიც ტანთან მიახლოების ადგილას შედარებით სქელია და მტევნის მიმართულებით ვიწროვდება. ხელები ზემოთ აქვს აპყრობილი. ხელებს ქვემოთ წინა მხარეს მკერდია აქცენტირებული. ხელებს ზემოთ ტანთან ცილინდრული ფორმის კისერია შეერთებული, რომელიც თავის ზემოთ მარჯვენა და მარცხენა მხარეს ბრტყელი ამონაშვებებით (ზემოთ აშვერილი) მთავრდება. ამონაშვებებს შორის მრგვალი ფუძე წარმოიქმნება, რაც ქმნის იმის ილუზიას, რომ თითქოს რაღაც მრგვალი საგნის ჩასადგამად(მინიშნება მზის დისკოზე? - ჯ.ქ.) იყო გამიზნული. ცილინდრულ ყელზე სახის ნაკეთებია მიძერწილი.

ფიგურას კუშტი სახის ნაკეთები აქვს. ცხვირი მოგრძო ვერტიკალური მინაძერწით არის წარმოდგენილი, თვალები და პირი - მცირე ჩაღრმავებებით.

ფიგურა ძლიერ არის დაზიანებული, აკლია მარცხენა ხელი, მარჯვენა ხელი მოტეხილი და მიწებებულია; მიწებებულია თავიც. ფიგურა წელის არეში ორგანაა გადატეხილი.

ფიგურის ბრტყელი ძირი მიგვანიშნებს, რომ იგი დასადგმელად იყო გამიზნული და რიტუალური დანიშნულება ჰქონდა. ამაზე მიგვანიშნებს ფიგურის პოზაც(ზეაწეული ხელები, ვერტიკალურობა, დასადგამად გამიზნულობა). ფიგურა დაზიანებულია თავის უკანა ნაწილშიც.

ამ სამარხის სამარხეული ინვენტარის ჩამონათვალი ასე გამოიყურება:

1. ხმმ 94344, ა-78035, თ.ჭ. 1, ტოლჩა, კასრისებური, ბრტყელძირა, ოვალურგანივკვეთიანი 1 ზომიერ ფურით. ყურის ზედა ბოლოს დონეზე პირს ქვემოთ 4 ამოღარული ზოლით. ლეგად გამომწვარი(1366);

2. ხმმ 94345/ა78036, თიხის ღვთაების ფიგურა(1367);

3. ხმმ 94346/ა78037, სამაჯური, ბრინჯაოსი, ბოლოებგადასული, ოვალურგანივკვეთიანი(1368); 1 ცალი;

4. ხმმ 94347/ა78038, მძივი, სარდიონის, მრგვალი, (1369); 6 ცალი;

5. ხმმ 94348/ა78039, მძივი, პასტის, ცისფერი, იოტი(1370); 1 ცალი;

6. ხმმ 94349/ა78040, მძივი, პასტის, თეთრი - ნაწილი დაიმტვრა, შემკრები, მრგვალი(1371); 50 ცალი;

7. ხმმ 94350/ა78041, ხის ნაშთი, გადახურვის, 1 ცალი(1372).

(ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ძირითადი საინვენტარო წიგნი, 22).

ამ ქალღვთაებასთან მიმართებაში ძალიან საინტერესოა ჯ. ნადირაძის მიერ ადგილ კოდისწყალზე(საჩხერის რაიონი) მიკვლეული ქალის ქანდაკებები. ეს ქანდაკებები აშკარა მსგავსებას იჩენენ ნაცარგორის ზემოხსენებულ ქანდაკებასთან. ქანდაკებების ფორმა, მისი პოზა თითქმის იდენტურია ნაცარგორის ქანდაკებისა, მისგან მხოლოდ ზომებით განსხვავდება. ეს ქანდაკებებიც, როგორც ჩანს, საკურთხეველზე დასადგამად იყო გამიზნული, მათაც აშკარად გამოხატული ქალური ნიშნები აქვთ, ზეაპრობილი ხელებით და ცხადია, რომ ისინიც ქალღვთაებებს წარმოადგენდნენ.

ჯ. ნადირაძე წერს: „განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თიხისაგან გამოძერწილი ქალის გამოსახულებები, აღმოჩენილი ადგილ კოდისწყალზე(ტაბ. X VIII 1), საბადურის გორაზე (X VIII 2) და რკინის ქანდაკება აღმოჩენილი საბადურის ბორცვის დასავლეთ ფერდობზე (X VIII 3). თიხის ქანდაკებები, რომლებსაც საგანგებოდ ხაზგასმული მკერდი, განზე გაშლილი ხელები ან იდაყვში მოხრილი, ზეცისაკენ აპრობილი ხელები აქვთ, საკურთხეველზე დასადგამ კერპებს წარმოადგენენ. უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ისინი ფიქსირებულია მცირე ზომის სათავსოთა(საკურთხეველის?) ნანგრევებს შორის ზოომორფულ ყურიან კერამიკის ნამსხვრევებთან ერთად, სადაც უმეტეს წილად ცეცხლის კვალიცაა დადასტურებული. ეს კი იმის დამადასტურებელ საბუთად შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ სააღაპო შეწირულობას და ცეცხლს ნაყოფიერების ქალღვთაებისადმი მიძღვნილ რიტუალებში იმთავითვე განსაკუთრებული ადგილი ჰქონდა დათმობილი, რაც საირხის ადრეანტიკური ხანის ნეკროპოლზე კარგადაა გამოხატული, საკულტო მოედნებსა და მცირე საკურთხეველების აღმართვით, სადაც ცეცხლის კვალი, ძვირფასი ნივთები და სხვა სააღაპო შეწირულობანია ფიქსირებული.“¹

უნდა აღინიშნოს, რომ ნაცარგორის ქალღვთაების თანმხლებ არქეოლოგიურ მასალაში, მსგავსად კოდისწყალის ქანდაკების თანმხლები მასალისა, გვხვდება თიხის ზოომორფულყურიანი ტოლჩა, ასევე ძვირფასეულობა(სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები). „ეს გამოსახულებანი გამოყენებული უნდა ყოფილიყვნენ ნაყოფიერების ქალღვთაების - იმავე ღმერთების დიდი ღვთისადმი მიძღვნილ საკულტო რიტუალში, რომელიც ამ ადგილზე სრულდებოდა ჯერ კიდევ წინარეანტიკურ ხანაში. აღნიშნულიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ ქალღვთაებას უზენაესის ადგილი ეკავა, როგორც საირხელთა, ასევე მთლიანად ქვეყნის რელიგიაში“.

გორათის ქალ-ღვთაება

განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ნივთს წარმოადგენს ხაშურის დასავლეთ მხარეს, ადგილ გორათზე, ამ რამდენიმე წლის წინათ აღმოჩენილი ქანდაკება, რომელიც თავისი დანიშნულებით ძალიან საინტერესო შემთხვევით მონაპოვარს წარმოადგენს ქართულ არქეოლოგიაში (ტაბ. III, 7).

ნასოფლარი დღეს ხაშურის შემადგენლობაშია და მის ერთ-ერთ უბანს წარმოადგენს. მდებარეობს ხაშურის დასავლეთით.

გორათი და აქ მდებარე გორა ძველი ნამოსახლარიცაა.

ბოლო პერიოდში საფლავების გაჭრის დროს აქ აღმოჩნდა ბრინჯაოს საბრძოლო და სამეურნეო იარაღები(შუბის პირი, სატევარი, ქვაბი და სხვა), რომელიც თარიღდება ძვ.წ.აღ.-ის I ათასწლეულის დასაწყისით. შეიმჩნევა სამეურნეო ნაგებობების საძირკვლები და სხვა. ნივთი შეისწავლა და მას სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა არქეოლოგმა ბ. მურვანიძემ.

ქალის ქანდაკება (ხმმ 97255/ა79019, (ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ძირითადი საინვენტარო წიგნი, N22) დამზადებულია სილანარევი თიხისაგან, მოშავო-მონაცრისფროდაა გამომწვარი. ემჩნევა თეთრი და შავი წერტილოვანი ჩანარები. ტანი ცილინდრული აქვს,

¹ ჯ. ნადირაძე, საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, წიგნი I, თბილისი, 1990. გვ. 131.

მხრები განიერი და მკვეთრად გამოყვანილი. ქანდაკებას თავი კისერთან, ხელები კი მაჯაში აქვს მოტეხილი. ხელები იდაყვში მოხრილი ჰქონია. ქალის მკერდი დაბალი დანაძერწებითაა გამოსახული. კეფაზე, კისრის და მხრის მიერთების ადგილას ხვრელია, რომელზეც ბიკონუსურმუცლიანი ჭურჭელი ყოფილა დაძერწილი. შემორჩენილია მხოლოდ წიბოიანი გვერდის ნაწილი. დაბალ რელიეფში, ირიბი ჭდეებით გამოსახული ნაწნავი იწყება ქალის კეფასთან, კისერზე დაძერწილ სასმისის გარშემოსდევს და ორ ნაწნავად ეშვება ძირისკენ. წელთან ნაწნავები ერთიანდება და ოთხკუთხა ფორმას იღებს. ნაწნავები გადმოცემულია რელიეფურად და თმის ვარცხნილობის ოსტატობასა და გემოვნებაზე მეტყველებს. ხელოსანს კარგად აქვს დაცული პროპორციები მთლიანობაში ქანდაკებას დახვეწილი ფორმა გააჩნია. სამწუხაროდ, ქანდაკება ნაკლულია(გადანატეხის მიხედვით ძველი დაზიანებაა), რაც მთლიანობაში აღქმის საშუალებას არ იძლევა. ქანდაკებას მკერდის არეში ემჩნევა დახრილი, ჩაღრმავებული ლაქა, რომელიც ოდნავ წინგაწვდილ ხელში დაჭერილი რაიმე ნივთის ანაბეჭდი უნდა იყოს. სასმისის ტევადობა 220 გრამია.¹

გორათში აღმოჩენილი ქალის თიხის ქანდაკება სითხის ჩასახმელი სარიტუალო ჭურჭელი უნდა იყოს. თავისი ფორმის და შინაარსის გამო მას საქართველოს არქეოლოგიურ მონაპოვარში ანალოგი არ მოეპოვება. ცნობილია, რომ სარიტუალო ჭურჭლებს იყენებდნენ ყოფაში, მსხვერპლშეწირვის თუ მიცვალებულთა სულის მოსახსენებელ სხვადასხვა რიტუალში. აშკარაა, რომ გორათის ქანდაკება-სასმისის სარიტუალო დანიშნულების ჭურჭელია.

არ არის გამორიცხული, რომ გორათის ქანდაკება-სასმისის ნაყოფიერების ღვთაებას წარმოადგენდეს. ქალის თიხის ქანდაკებები ხომ დამახასიათებელი არტეფაქტია ნამოსახლარებისათვის და ნაყოფიერების სიმბოლოდაა მიჩნეული. ცნობილია ასევე ქალის ტანის სიცოცხლის ხის, ხოლო მკერდის - ხორბლის სიმბოლოდ გამოსახვა(შდრ. ნაცარგორის ბრინჯაოს ქანდაკებას ერთი ხელი ხომ მკერდზე უდევს?). აღმოჩენის პირობების გათვალისწინებით გორათის თიხის ქანდაკება გამოყენებული ჩანს მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებულ რიტუალში.

ბ. მურვანიძე: „გორათის ქანდაკება-სასმისის ქალის ფორმით გამოსახვა და ამით მისი სარიტუალო წმინდა სითხესთან დაკავშირება გამოწვეული უნდა იყოს, სწორედ ქალის, როგორც ნაყოფიერების ღვთაების კულტის იდეის გაძლიერებასთან.“

არქეოლოგმა ბ. მურვანიძემ მოგვცა ნივთის დათარიღებაც. იგი დაასკვნის რომ „გორათის თიხის ქანდაკება სამაროვნის იმ მონაკვეთშია აღმოჩენილი, სადაც ხშირად ჩნდება გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მასალები. თიხის ქანდაკების კეცის სტრუქტურა დადამზადების ტექნოლოგიაც იმაზე მიუთითებს, რომ ქანდაკება-სასმისი ძვ.წ. I ათასწლეულის I ნახევარში უნდა იყოს დამზადებული“.

„მოსახლეობა ჩვენში ყურძნის უხვი მოსავლის უზრუნველსაყოფად ვენახსა თუ მარანში შესასრულებელ სარწმუნოებრივსა და მისნურ მოქმედებებს, ლოცვასა და მსხვერპლის შეწირვასაც მიმართავდა...“

ადამიანის ცხოვრების ყველა მნიშვნელოვანი მომენტის - შვილის დაბადებისა და ნათლობის, ნიშნობის, ქორწილის, დაკრძალვის, საოჯახო და სასაჯვარხატო დღესასწაულებისა და მისთანათა - აღნიშვნა მთისწინეთსა და ბარში ღვინით დალოცვისა და ღვინის დაღვების გარეშე არ ხდებოდა. ეს, როგორც ჩანს, იქიდან მომდინარეობს, რომ ჩვენს ხალხს ღვინო „წმინდა“ სასმელად წარმოედგინა. უღვინოდ არა თუ კაცი, ღვთაებებიც ვეღარ ძლებდნენ. ჩვენის აზრით სწორედ ეს რწმენა იყო ერთ-ერთი იმის მიზეზთაგანი, რომ ღვთაებათა და წმინდანებისათვის ღვინის შეწირვის ჩვეულებამ ფართო გავრცელება მოიპოვა. მათთვის

¹ შემთხვევითი აღმოჩენა გორათში, ბ. მურვანიძე, ჟურნალი „იბერია-კოლხეთი“, N6, 2010 წ. გვ.96.

შეწირულ ღვინოს(და პურს) სპეციალური სახელი - ზედაშე ეწოდებოდა. ზედაშე შეეწირებოდა: სოფლის, საგვარეულოს და ახლო ნათესაური (ე.წ. სამძო-სახლისკაცობათა) ჯგუფებისა, თემისა, თუ ხევის უზენაეს „პატრონებსა“ და მფარველებს. დამოწმებულია ზედაშეები - სამღვთო, საკლანდო, სამაისო, საჭაბუკო, სამგარიო, შკვითური და სხვა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ყურძნის და ღვინის კულტის წყალობით სათაყვანებელი გახდა მარანი. იგი „წმინდად“ ითვლებოდა. აქ იკვლოდა შესაწირავი ცხოველი, ქორწილი თუ ნათლობა ხშირად მარანშივე ეწყობოდა.

მსგავსი ტიპის ანთროპომორფული ფიგურები აღმოჩენილია ჩვენი მხარის, ისტორიული ზემო ქართლის არაერთ ადგილას.

საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ხაშურის მუნიციპალიტეტის სოფელ მცხეთიჯვარში, საისტორიო წყაროების ალის ციხის სამხრეთ ფერდობზე, გამოავლინა ძვ.წ. VII საუკუნის მიწურულით დათარიღებული სამარხეული კომპლექსი, რომელიც სასულიერო პირის ქურუმის კუთვნილებად არის მიჩნეული და რომლის ინვენტარიც შინაარსობრივად დაკავშირებულია საირხის საკულტო ძეგლებთან. სამარხი N82, რომელიც საკულტო საგნებს შეიცავდა აღმოჩნდა მიწის ზედაპირიდან 3 მ-ის სიღრმეზე, ოვალური ფორმის ორმოში, იქ, სადაც ადამიანის ჩონჩხი უნდა ყოფილიყო დაკრძალული. აქ დაფიქსირდა ათეულობით ბრინჯაოს ნივთი, ოქროს რგოლი, ადამიანისა და ცხოველის ქანდაკებები. საყურადღებოა ხარის ქანდაკება, რომელიც ჩამოსხმულია ბრინჯაოსაგან.

ამ ნივთების გვერდით ყურადღებას იპყრობს ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული მამაკაცის ითიფალური ქანდაკება, რომელსაც გრძელი ტორსი, ზეცისაკენ აპყრობილი უნაკვთო სახე, განზე გაშლილი ხელები და მკვეთრად გამოსახული ფალოსი უნდა ჰქონოდა (ჯ. ნადირაძე, საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, წიგნი I) (ტაბ. V, 11)). აღსანიშნავია აგრეთვე ქალის გამოსახულება, რომელიც წარმოადგენს ჯვრის ფორმის ბრინჯაოს ფირფიტას. „საირხულ მასალებთან მიმართებაში განსაკუთრებით საინტერესო ნივთს წარმოადგენს მამაკაცის ითიფალური ქანდაკება და ქალის გამოსახულება, რომლის წელს ქვემოთ, ნახვრეტის სახით კტეისია აღნიშნული. ეს მდებარეობითი და მამრობითი სქესის ღვთაებები, რომლებიც ძვ.წ. I ათასწლეულის საკულტო ნივთების აუცილებელი ატრიბუტებია, შინაარსობრივად უკავშირდება საირხეში ტაძრის ნაშთებთან ერთად მოპოვებულ ფალოსისა და კტეისის გამოსახულებებს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ ნივთების სახით განაყოფიერების აქტთან გვაქვს საქმე“¹. აქ ეს ორი ღვთაება სინკრეტიზირებულია. განაყოფიერების პროცესი შედარებით დახვეწილი სახით, სიმბოლურადაა გადმოცემული ადრეული ხანის ძეგლებზე, უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ წინასატაძრო ხანის არქეოლოგიურ მასალებში, ისე როგორც მთაში შემორჩენილ საწესო რიტუალში, ეს პროცესი პირველყოფილი სახითაა შემონახული. მაგალითად, ყაზბეგის ერთ ნივთზე, გენერალ კომაროვის კოლექციიდან, მცირე ქანდაკებებისგან შედგენილ კომპოზიციაში სქესობრივი აქტია გადმოცემული.

არქეოლოგ ჯ. ნადირაძის მიერ ალის ციხის მიმდებარე ტერიტორიაზე ნაცარგორის თიხის ქაღვთაების იდენტური რამდენიმე ნივთია კიდევ გამოვლენილი (ტაბ. IV, 9, 10). ისინი უკვე აშკარად მსგავსებას იჩენენ ადგილ კოდისწყაროზე აღმოჩენილ მასალასთან. იდენტურ მასალასთან გვაქვს საქმე ასევე ხაშურის მუნიციპალიტეტში, ადგილ საციხურის გორაზე(სოფელ წაღვლთან) აღმოჩენილი ქაღვთაების სახით (ტაბ. IV, 8). ეს მასალა მოპოვებულია გასული საუკუნის 80-იან წლებში ხაშურის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, რომლის ხელმძღვანელიც გახლდათ არქეოლოგი ალექსანდრე რამიშვილი. მასალა ჩანახატებისა და ფოტოების სახით მოგვაწოდა არქეოლოგმა ბ. მუვანიძემ.

¹ ჯ. ნადირაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 114

Jondo Kitiashvili

Khashuri Local Lore Museum

**ANTHROPOMORPHIC FIGURES KEPT IN KHASHURI MUZEUM OF LOCAL LORE
RESUME**

In the Georgian art of the pre-Christian era, small plastic models have a great place. They are made of different materials, have a peculiar artistic look and reflect the level of development of art of this or that period. The earliest such statues were found in Kvemo Kartli, in Khramis Didi Gora.

Clay anthropomorphic female statues are widespread almost throughout the ancient world. There is a completely justified opinion about their purpose, that they are associated with the cult of fertility and embody the protective power of nature, the “Great Mother”, which ensures the reproduction and well-being of humans, animals and plants.

The subject of our discussion is human figures made of bronze and clay, which were found in the territory of Khashuri municipality: two of them are from Natsargora semetry and one is in Gorati, a place in the north-west of Khashuri. Some of these figures are well-crafted and others are extremely schematic. This is because well-crafted pieces were used for rituals of special significance, simple ones had a wider use.

1

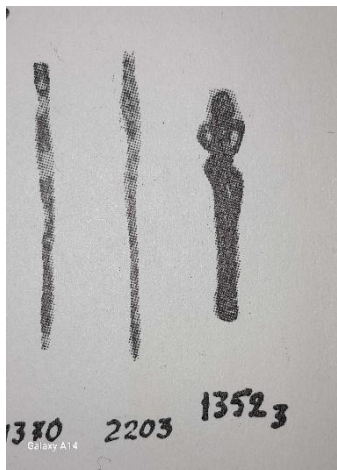
ძველი ქვის ხანის ქალის უცნაური ფიგურები,
მსოფლიო ხელოვნების უძველესი ნიმუშები

2 ე.წ. „უბიწო ვენერა“ ხაშურის ნაცარგორიდან, სამარხი N320

3 ე.წ. “უბიწო ვენერა“(1352ვ), სოვლე-გორა

4 კაპიტოლიუმის ვენერას ტიპის ქანდაკება, რობერტ ფაგანი, ლაციო, იტალია

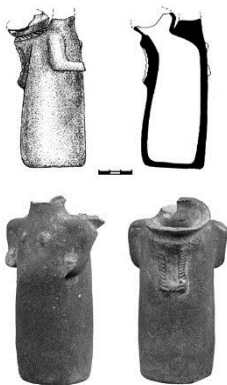
5 სანდრო ბოტიჩელი, ვენერას დაბადება (1485–1486)

6 ნაცარგორა, თიხის ქაღალღთაება, სამარხი N436

7 თიხის ქაღალღთაება - სასმისი
ხაშური, გორათი

8 თიხის ფიგურები, საციხურის გორა-ნამოსახლარი

9 თიხის ანთროპომორფული ფიგურა
სიმაღლე - 6,5 სმ.
მცხეთიჯვარი. ალის ნაქალაქარი
ძვ.წ. VIII-VII სს.
ხაშურის მუნიციპალიტეტი

10 თიხის ანთროპომორფული ფიგურა
სიმაღლე - 7 სმ
მცხეთიჯვარი. ალის ნაქალაქარი
ძვ.წ. VIII-VII სს.
ხაშურის მუნიციპალიტეტი

11 ბრინჯაოს ანთროპომორფული ფიგურა.
სიმაღლე - 3,9 სმ.
მცხეთიჯვარი. ალის ნაქალაქარი.
ძვ.წ. VIII-VII სს. ხაშურის მუნიციპალიტეტი

12 თიხის ანთროპომორფული ფიგურა საირხე.
საჩხერის მუნიციპალიტეტი, ძვ.წ. VIII-VII სს.

13 თიხის ანთროპომორფული ფიგურა, 6,3 სმ.
საირხე, საჩხერის მუნიციპალიტეტი, ძვ.წ. VIII – VII სს.

14 რკინის ანთროპომორფული ფიგურა, 11 სმ.საიზხე.
 საჩხერის მუნიციპალიტეტი
 ძვ.წ. VIII-VII სს.

სოფელ ზღუდრის სიძველეების ისტორიიდან

სოფელი ზღუდერი მდებარეობს ძამის წყლისა და ღვანანას წყლის შესართავთან. ვახუშტი ბატონიშვილი ზღუდერს უწოდებს ქოროზანს, რუკაზედაც იმ ადგილას აქვს იგი აღნიშნული, სადაც ახლა ზღუდერია. მას ქოროზანი მოხსენიებული აქვს ძამას ხეობის სოფლების ნუსხაშიც, მისი აღწერა კი არ აქვს მოცემული. ხალხური გადმოცემის მიხედვით, ამ სოფელს ძველად ქოროზანი რქმევია, ზღუდერი კი შემდეგ უწოდებიათ. დღეს მას ორივე სახელით იხსენიებენ.

საქალაქო ცხოვრების ილუსტრირებისათვის, საინტერესო მასალებს იძლევა ძამის ხეობის ეს შესანიშნავი სოფელი ზღუდერი. ეს არის გვიანანტიკური ხანის შესანიშნავი ძეგლი, რომელიც 1964 წლის ზაფხულში ბრწყინვალე აღმოჩენების შედეგად იბერიის დიდებულთა საგვარეულოს რეზიდენციას გვაცნობს.¹

აღსანიშნავია ის ფაქტიც რომ ადგილი ზღუდერი ცნობილია მესხეთში და ერთი-სეგანეთში. ზღუდერ (ზღუდე) არის ყველაზე უფრო შესატყვისი იმ რეალური სურათისა რაც გამაგრებულ ადგილებს და შემდეგ ქალაქებს ახასიათებდათ. ესეიგი საბოლოოდ დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ძველი გამაგრებული ადგილების, შემდეგ კი ქალაქების აღსანიშნავად შესაძლებელია იხმარებოდა ქართული ტერმინი „ზღუდერი“ („ზღუდე“), რომელიც ეთანაბრება შემოსულ „ქალაქს“.

ზღუდერი ისტორიული წყაროების მიხედვით ყოფილა ზორეთი, სოფელი დასახლებული იყო გვიანდელი ბრინჯაოს ხანიდან. სახელწოდება მომდინარეობს სიტყვიდან „ზღუდე“ შემოსაზღვრული ადგილი, ქალაქი. არქეოლოგიური გათხრებით აქ აღმოჩენილია ანტიკური ხანის III-IV საუკუნეების ნამოსახლარი. ირანელ და ოსმალთა დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლებში სოფელი მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტს წარმოადგენდა.²

სოფლის ცენტრში არის ძველი ტაძარი, რომელიც შემოზღუდული ყოფილა ციხე-გალავნით და ამის გამო ეწოდა სოფელს ზღუდერიო. თვით მდინარე ღვანანასაც გამოცვლილი აქვს ძველი სახელი: ვახუშტი მას იმერხევის ხევის უწოდებს, ახლა კი ღვანანას წყალს ეძახიან. ზღუდერი არ არის დიდი სოფელი, მაგრამ იგი მდიდარია, სახნავ სათესი ადგილებით, სარწყავია მოდის კარგი ხორბალი და ქერი. ვაზის გაშენებას აქ არ მისდევენ.

ზღუდერში ციხე კოშკები არ არის შემონახული, თუმცა არის ნასოფლარები ეკლესიების ნანგრევებით. ამის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ძველად ზღუდერი (ქოროზანი)³ უნდა ყოფილიყო დიდი სოფელი, რომელიც უზნებად იყოფოდა და თითოეულ უბანს ჰქონდა თავისი ეკლესია სამლოცველო. ეკლესიების ნანგრევების მიხედვით, აქ ყოფილა რვა უბანი.⁴ მათ შორის ყველაზე საყურადღებოა ზღუდრის სამნავიანი ეკლესია, რომელიც ნაგებია ქვითკირით და თლილი ქვით არის მოპირკეთებული.

ზღუდრის ეკლესია ნახევრად დანგრეულია, კედლის სამოსელის ძველი სახე ფიქალქები შემოდარცვულია. ეკლესია ძველია და რამდენჯერმე გადაკეთებული. ლ.რჩეულიშვილის მოსაზრებით ზღუდრის ეკლესიის პირველი ფენა მე-6-7 საუკუნის ფარგლებშია დაწყებული და

¹ ლ. ჭილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, I, თბ, 1968, გვ. 76

² ლ. ჭილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, I, თბ, 1968, გვ. 77.

³ ქართლის ცხოვრება, IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ, 1973, გვ. 344.

⁴ ს. მაკალათია, ძამის ხეობა, თბ, 1961, გვ. 28.

მისი გეგმა, ჯვარისებური კვეთის მიხედვით, სამნავიან ბაზილიკის ჩანასახს იძლევა შემდეგ იგი გადაკეთებულია სამნავიან ბაზილიკად მე-9-10 საუკუნეებში მას წარწერებიც ჰქონია. ერთ ფილაზე ასომთავრულად აწერია: “წმინდა სტეფანე შეიწყალე ისაკ და მარიამ შვილითურთ”. ეკლესიის კარის თავი შემკული ყოფილა მცენარის ორნამენტით ვაზის მტევნებით. ხალხური გადმოცემით ეს ეკლესია დაუწვათ დაღესტნელ აბრაგებს, რომლებიც ამ ხეობას არბევდნენ. ეკლესიის შიგნით კედლები ახლაც კი შემორჩეულია.

ეკლესიის ეზო შემოზღუდული ყოფილა ქვითკირის გალავნით, რომლის ნაწილი დღემდეა შემორჩენილი. სავარაუდოა რომ ეს გალავანი მაღალი და ოთხივე მხრიდან კოშკებით გამაგრებული იქნებოდა. ნაკოშკარი ადგილები დღესაც კარგად ეტყობა სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მხარეზე.¹

ღვანანის ხევში ბევრი ნასოფლარია, აღსანიშნავია ერთი პატარა სამლოცველო რომელსაც ე.წ „ციების ეკლესიას“ უწოდებენ. იგი ღვას მდინარის ნაპირზე, გზის პირას, და თითქმის დანგრეულია.

სოფელ ზღუდერში არსებული ეკლესია მონასტრების შესახებ საინტერესო ისტორიულ და არქიტექტორულ ცნობებს ვხვდებით საქართველოს ისტორიის კულტურულ ძეგლთა აღწერილობაში. რომლის მიხედვითაც ეკლესია რომელიც მდებარეობს მდინარე ძამის მარჯვენა ნაპირზე VI-VII საუკუნეების სამნავიანი ბაზილიკაა. X საუკუნის სამეკლესიანი ბაზილიკა და XIII-XIV საუკუნეების მიჯნის რესტავრაციის შუა ნაწილი ამაღლებულია. შუა ეკლესია ფართო და მაღალია, წაგრძელებულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ღრმა ნახევარწრიული აფსიდის ღერძზე სარკმელია. დარბაზის გრძივი კედლები პილასტრებითა და კედლის თაღებით დანაწილებულია სამ მონაკვეთად. ჩრდილოეთის ეკლესია ყრუ კედლით გაყოფილია ორად. ორივე სათავსი დამოუკიდებელი გასასვლელით მთავარ ეკლესიას უკავშირდება. აღმოსავლეთის სათავსში სამკვეთლო იყო, დასავლეთისაში კი ცალკე ეკლესია, სამხრეთის ეკლესიის აღმოსავლეთ ნაწილიც ცალკე ეკლესიაა, რომელშიც კარიბჭიდან შეიძლება შესვლა. ორივე გვერდის ეკლესიის კედლებში, აფსიდის მხარეს, მთელ სიმაღლეზედატანებულია ნიშები, რომლებიც იწყებოდა იატაკიდან და შეკრული იყო ნახევარწრიული თაღით. თაღის დასავლეთის ქუსლი ეყრდნობოდა ნიშის კუთხეს, ხოლო აღმოსავლეთისა კედელში ჩასმულ იმპოსტებს. ორივე ეკლესიის ცილინდრული კამარა თავდაპირველად თლილი ქვისა ყოფილა., შეკეთებული იყო რიყის ქვით და აღმოსავლეთის მხრიდან თითო სარკმელი ჰქონდა სამხრეთის სათავსს კი ერთი სარკმელი სამხრეთის მხრიდან.

ფასადებზე შეინიშნება კედლის პერანგის ნაშთი და დეკორის ფრაგმენტები. აღმოსავლეთის თაღოვან სარკმელს ორნამენტიანი საპირე XIII-XIV საუკუნეების ჰორიზონტალურ გადანაკეციანი სათაური VI-VII საუკუნეებისა აქვს. სარკმლის სათაურის მარჯვნივ კედელში ჯვრის რელიეფური ფილაა VI-VII საუკუნეების. აფსიდის სარკმელთან ჩართულია მცენარეული ორნამენტით მორთული როზეტი სამნავიანი ბაზილიკიდან. კარიბჭიდან შუა ეკლესიაში შესასვლელის ტიმპანზეგამოსახულია ვაზი X საუკუნის.²

წმინდა სტეფანეს სახელობის ეკლესია

წმინდა სტეფანეს სახელობის ეკლესია ღვას სოფლის სამხრეთით დაახლოვებით 300 მეტრზე სოფელ იმერხევისკენ მიმავალ გზის პირას, კლდოვან ფერდობზე. თარიღდება გვიანფეოდალური ხანით. ეკლესიის ძველი სახე დაზიანებულია სამხრეთის კედელი თითქმის მთლიანად დანგრეულია, ხოლო დასავლეთისა და აღმოსავლეთის კედლების ზედა ნაწილები

¹ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, V, თბ., 1990, გვ. 372

² საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, V, თბ., 1990, გვ. 372

ჩამონგრეული, ჩრდილოეთის კედლის დასავლეთ ნაწილზე კამარის ქუსლის წყობის რამოდენიმე რიგია შემორჩენილი.

ეკლესია დარბაზული ნაგებობაა (5,1 X 3,1 მ), ნაგებია ქვიშაქვისა და რიყის ქვის შერეული წყობით. წყობა ირეგულარულია. ერთადერთი შესასვლელი სამხრეთით ყოფილა. შებრტყელებულ ნახევარწრიულ აფსიდში შემორჩენილია სარკმლის ძირის კვალი და ერთი სწორკუთხა ნიში. აღმოსავლეთ ფასადის ქვედა ნაწილში მოზრდილი ჟანგისფერი ქვების წყობით ცოკოლის მსგავსი შრეა. კედლები დასრულებული იყო თაროსებრი ლავგარდნით.

მცირე ეკლესია

მცირე ეკლესია მდებარეობს სოფელში სამნავიანი ბაზილიკის აღმოსავლეთით 10 მეტრის დაშორებით. სტილისტური ნიშნებით თარიღდება ადრინდელი ფეოდალური ხანით. კედლების ძველი სახე დაზიანებულია: კედლები 3 მეტრზეა შემორჩენილი, აფსიდის კედლის შუა ნაწილი შენგრეულია.

ეკლესია დარბაზულია ნაგებია ქვიშა ქვის დიდი ზომის თლილი კვადრებით. შესასვლელი დასავლეთით მოგვიანებით ამოუშენებიათ და სამხრეთითაა, ორივე ქვის არქიტრაჟითაა გადახურული. სამხრეთის შესასვლელის არქიტრაჟის ზემოთ ქვის ტიმპანი და თაღოვანი გადახურვაა ტიმპანი და არქიტრაჟი ერთ ქვაშია გამოკვეთილი. სამხრეთის კედელში შემორჩენილია ორი სარკმელი. დარბაზის გრძივი კედლები გლუვია. სამხრეთის ფასადზე ტიმპანის თაღოვან ნაწილს ორზოლიანი დეკორატიული ღარი გასდევს, ხოლო არქიტრაჟის განაპირა ნაწილებში შეწყვილებული გირჩებია.

სარკის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია

სარკის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია დგას სოფლის სამხრეთით ნახევარი კილომეტრის დაშორებით სოფლიდან გორაკზე. აგებულია XVII საუკუნეში. დაშენებულია ჯვრისებრი გეგმის ძველი ეკლესიის საძირკველზე.

ეკლესია ჯვარ- გუმბათოვანი, თავისუფალი ჯვრის ტიპის ნაგებობაა. (12,6* 9) ნაღესია აგურით შესასვლელი სამხრეთითა და დასავლეთითა. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მკლავები წაგრძელებულია. ბემით გამოყოფილ ნახევარ წრიულ აფიდში მოსაზღვრე სათავსში გასასვლელია გაჭრილი. მკლავებში თითო სარკმელია, გუმბათში ყელში- რვა. გუმბათქვეშა კვადრატი შეისრულ თალებს ეყრდნობა. კვადრატიდან გუმბათის ყელის წრეზე გადასვლა აფრებით ხდება. ეკლესიის ფასადები დასრულებულია თაროსებრი ლავგარდნით. დაბალი გუმბათის ყელი გარედან რვაკუთხაა და შემკულია დეკორატიული ნახევარწრიული თაღებით ეკლესია გადახურულია თუნუქის სახურავით.

ზღუდრის წმინდა კვირიკეს სახელობის ეკლესია

წმინდა კვირიკეს სახელობის ეკლესია მდებარეობს სოფლის განაპირას სამხრეთ დასავლეთი შემაღლებულ ადგილზე, რომელიც თარიღდება გვიან ფეოდალური ხანით. ეკლესია დარბაზულია (3,8 X 5,8 მ), ნაგებია ქვიშაქვითა და რიყის ქვით, ფასადებზე გამოყენებულია შირიმის მოზრდილი ქვებიც. სწორკუთხა შესასვლელი დასავლეთითაა. შემორჩენილია კარის ღიობის გადასახური ხის ძელების კვალი. ოდნავ დეფორმირებული ნახევარწრიული აფსიდის ღერძზე ფართო და მაღალი სარკმელია (გარეთ მკვეთრად ვიწროვდება), ხოლო მის ორივე მხარეს, იატაკიდან იწყება ღრმა სწორკუთხა ნიშები. მარჯვენა ნიშის ზემოთ, კედლის სისქეში ქვედა ნიშთან დაკავშირებული ტრაპეციული ნიშია. აფსიდის სარკმლის ქვემოთ, კედელზე სატრაპეზო ყოფილა (შეინიშნება კვალი). საკურთხეველი გადახურულია დამრეცი კონქით, რომელიც დასრულებულია ნახევრადელიფსური თაღით. თაღი ქვიშაქვის მარტივი პროფილის კრონშტეინებს ეყრდნობა. საკურთხეველი უშუალოდ ერწყმის დარბაზის გრძივ კედლებს. დასავლეთით სწორკუთხა სარკმელია. დასავლეთის ფასადზე,

შესასვლელის ზემოთ კარის ღიობის სიგანის თაღოვანი ნიშია. აღმოსავლეთ ფასადის ქვედა ნაწილი ჟანგისფერი ქვებითაა ნაწყობი. ეკლესიის ფასადები თაროსებრი ლავგარდნით იყო დასრულებული.

ზღუდრის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია

ზღუდრის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია მდებარეობს სოფლის სამხრეთ აღმოსავლეთით 600-700 მეტრის დაშორებით, მაღალ გორაკზე, სასაფლაოზე. სტილისტური ნიშნებით თარიღდება XIII-XIV საუკუნეებით. ეკლესია დარბაზულია ნაგებია სხვადასხვა ზომის ფორმისა და ფერის მოყვითალო, ღვინისფერი, მომწვანო ქვიშაქვის ქვებით. ეკლესიის ლავგარდანი შირიმის ქვის იყო აღსანიშნავია, რომ შემორჩენილია რამდენიმე ქვა. ეკლესიას შესასვლელი ჰქონდა სამხრეთიდან. ნახევარწრიული შებრტყელებული კონქით გადახურული აფსიდის ღერძზე ბრტყელი ქვით გადახურული სარკმელია დასავლეთის კედელშიც ეკლესია გადახურული იყო დარბაზის გრძივ კედლებზე დაყრდნობილი ნახევარწრიული კამარით.

ზღუდრის სამაროვანი და ნასახლარი

ზღუდრის სამაროვანი და ნასახლარი გაითხარა 1664-1666 წლებში გ. ნემსაძის ხელმძღვანელობით სადაც აღმოჩნდა მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალები. არქეოლოგიური ექსპედიცია დაიგეგმა სოფ. ზღუდერში მცხოვრები თ. მედოშვილის ცნობის საფუძველზე. წვიმებისგან ადიდებული მდინარე იმერხევის წყალი, რომელსაც ღვანანას წყალს უწოდებენ გადავარდა მდინარე ძამაში და ჩამორეცხა მისი მოპირდაპირე ბორცვი, სადიდანაც გამოჩნდა მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალები. ზღუდერში აღმოჩენილია სამი ადგილობრივი წარჩინებულის მდიდრული სამარხი, რომელსაც მკვლევარები ათარიღებენ ახ.წ. 200-250 წლებით. სამარხში აღმოჩნდა ოქროს მონეტები, როგორც ჩანს ეს მონეტები ზღუდრის წარჩინებულთა ფენამ საჩუქრად მიიღო რომელიმე იმპერატორებისაგან. ეს მონეტები წარმოადგენენ იმპერატორთა გამოსახულებების შესანიშნავ ნიმუშებს და მეტყველებენ იმპერატორთა სამეფო გულუხვობაზე. ეს მონეტები დიპლომატიური საჩუქრების სახით შეიძლება ყოფილიყო გაცემული.¹

ფაქტურად ეს იყო პოლიტიკური კონტროლის და დიპლომატიის ეფექტური ხერხი, რაც მიანიშნებს იმაზე, რომ ძამის ხეობის წარჩინებულ ელიტას შესაძლოა რომის იმპერატორის კარზე მიეღო ეს საჩუქრები, როგორც მეფის ამალის წევრს, ან იბერიის მეფისაგან, ერთგულების თუ საგანგებო დამსახურების გამო.

ზღუდრის აღმოჩენები უდიდესი მნიშვნელობისაა ძამას ხეობის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. ზღუდრის უნიკალურმა საგანძურმა 1964-66 წლების არაერთი ფაქტოლოგიურ ქრონოლოგიური ხასიათის კორექტივი შეიტანა, როგორც მძოვრეთის ქალაქის დაარსების ისტორიაში, (ახ.წ II-III) ასევე მძოვრეთის წინაქრისტიანული, ელიტარული საზოგადოების ცხოვრების წესში.

ზღუდრის არქეოლოგიური მასალა უმნიშვნელოვანესი წყაროა მძოვრეთის ქალაქის დაარსების ისტორიის შესასწავლად. აქ აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური და ეთნოლოგიური მასალები საყურადღებოა მძოვრეთის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესასწავლად, რომელიც ავსებს მწირ წერილობით წყაროთა მონაცემებს.

ზღუდრის სამაროვანი და ნასახლარი არქეოლოგიურად მდებარეობს სოფელში, ადგილ გოჩანთკარში, სათემოზვარში, მდინარე ძამის მარცხენა ნაპირზე, მდინარეების ძამისა და იმერხევის შესართავთან, ორ მოზრდილ ბორცვზე. თარიღდება გვიანდელი ბრინჯაოსა და ადრინდელი რკინის ხანიდან.² აღმოჩენილია 6 ყორღანი და 10 ორმოსამარხი IV საუკუნის

¹ მანანა მიჩიბაშვილი, ნაქალაქარი მძოვრეთის ისტორიიდან, თბ., 2020, გვ 78

² საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, V, თბ., 1990, გვ. 373.

დამდეგამდე 3 მდიდრული და რამდენიმე ღარიბული სამარხი და გვიანდელი ფეოდალურ ხანამდე ნამოსახლარი გაითხარა გვიანდელი ბრინჯაოს ადრინდელი რკინის ხანის 10 ოქროსამარხი და 6 ყორღანი. ყორღანების დიამეტრი საშუალოდ 5 მეტრია. სამარხები ინდივიდუალურია და ინჰუმაციურია. მიცვალებულები ესვენა ხელფეხმოკეცილი მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე. სამარხებში აღმოჩნდა შავად და ნაცრისფრად გამომწვარი, სამეთუნეო ჩარხზე დამზადებული სხვადასხვა თიხის ჭურჭელი: ქოთნები, ლანგრები, სადღვებელი. ზოგიერთ ჭურჭელზე ამოკაწრულია ორნამენტი. აღმოჩენილია ბრინჯაოს იარაღის სამკაულები, ისრისპირები, თავღვია საკინძი, მახათი, ბეჭდები, სამაჯურები, რკინის მასრაგახსნილი შუბისპირი.

გვიანდელი ანტიკური ხანის მდიდრული სამარხი დაზიანებულია. მოპოვებული ოქროსა და ვერცხლის ნივთებიდან აღსანიშნავია: ოქროთი დაფერილი გირჩებითა და დაფნის ფოთლოვანი არშით შემკული ვერცხლის ლანგარი, რომლის შუაგულში ასევე ოქროთი დაფერილი ელვისმპყრობელი არწივი ზევსია ჩასმული, ინკურსტირებული ვერცხლის ლანგარი ბერძნული დაზიანებული ვერცხლის წარწერით - „მივუძღვნი“ „ვაჩუქებ“ ; ვერცხლის ორი ლამბაქი, სურა, სარეცლის ფეხის გარსაკრავის ნაშთები, უნო აბზინდა, ოქროს მასიური ბეჭედი, რომლის ძოწის თვალზე ახალგაზრდა ქალისა და წვეროსანი მამაკაცის პორტრეტებია ამოკვეთილი იქვე ბერძნული წარწერაა „მატრონა“ „კაბრია“: ოქროს ორი სამაჯური ორი ძვირფასთვლიანი ბეჭედი და სხვა.. სამარხში აღმოჩნდა აგრეთვე კარაკალას (211-217 წწ.)⁵ ოქროს მონეტა, 1 კომოდუსის (180-192 წწ.), 1 ალექსანდერ სევერუსის (222-235 წწ.), გოტარზე პართელის 5 დრაქმა და ავეუსტუსის 1 დინარი.

ამ სამარხის ჩრდილოეთით გამოვლინდა მეორე სამარხი, რომელიც თარიღდება III-საუკუნის II ნახევრით. აქ ხის სარკოფაგში ესვენა ორი მიცვალებული, ერთი გულადმა, მიცვალებულს თავი ედო ვერცხლის პინაკზე, რომლის ძირზე გამოსახულია ცეცხლოვანი ბომონის წინაშე მდგარი მოოქროვილი ცხენი. პინაკზე იდო ოქროს ვარდულებით შემკული გახსნილღეროიანი წყვილი საყურე. მიცვალებულს მარცხენა მხარეს ბრინჯაოს საცეცხლოური ედო ზოლო პირში იმპერატორ გორდიანეს (238-244 წწ) ოქროს მონეტა. მარცხენა ხელზე ოქროს სამაჯური, ბეჭედი და სხვა.. მეორე მიცვალებულის ძვლები მიხვეტილი იყო სამარხის ჩრდილოეთ აღმოსავლეთის სამხრეთ აღმოსავლეთ კუთხეებში, თავის ქალის ძვლები კი იდო მეორე პინაკზე, რომლის ძირზეც გამოსახულია მოოქროვილი ტახი და ძაღლი. აქვე აღმოჩნდა ალექსანდრე სევერუსის ოქროს მონეტა, ოქროს მონეტა, ოქროს სქელი ბეჭედი, სამარხის ჩრდილო დასავლეთ კუთხეში -კერამიკის ქოთანი, ოქროს სამი ბეჭედი ორი მათგანი ლალისთვლიანი. ძვლების ზროვაში აღმოჩნდა ოქროს წყვილი სხივანა საყურე.

ამ სამარხების ჩრდილოეთით 80 მეტრზე გაითხარა სამარხი რომელიც თარიღდება III საუკუნის დამდეგით. აქ დამარხული იყო ორი მიცვალებული გვერდიგვერდ, ოდნავ მოხრილი. მარჯვენა ხელი მენჯთან ედოთ, მარცხენა მუცელზე, მარჯვნივ მიცვალებულს ეკეთა შვიდი ნაწილისაგან შედგენილი ოქროს მოთვალული საყურეები, ორი ძოწისთვლიანი ბეჭედი და ოქროს ვარდულებისაგან შედგენილი, ლალისა და მარგალიტის თვლებით შემკული სამაჯურები. ორივე მიცვალებულის თავ-კისრის არეში ოქროს კილიტები იყო მიმოფანტული. მარცხნივ მიცვალებულის იაგუნდის ინტალიოთი შემკული ხელსაკიდის ოვალურ თვალებში ჩასმული იყო ონიქსის კამეა- დელფინზე მჯდომი ნერეიდა აფრიადებული ჰაეროვანი წამოსასხამით. სამარხში აღმოჩნდა; ვერცხლის 2 კოვზი, ერთ მადგანზე ორენოვანი წარწერაა- ბერძნული და არმაზული ვერცხლის ინკრუსტირებული იტალიური პატერა და ენოხოიე, ვერცხლის აბზინდები, რკინის ისრისპირი, დანის ნატეხი, ლურსმანი, პასტის მძივები-იოტები, მინის სანელსაცხებლე ჭურჭელი. ¹ნუმიზმატიკური მასალიდან აღსანიშნავია: ავეუსტუს კეისრის 28 ცალი და ფაუსტინას 1 დენარი. გოტარზე პართელის 5 დრაქმა მარცხნივ მიცვალებულს პირში ედო ღომიციანეს (81-96 წწ) ოქროს აურეუსი, ზურგის ქვეშ კი ფაუსტინას (141-176 წწ.)

¹ იქვე, გვ. 373.

ოქროს მონეტა. მარჯვნივ მიცვალებულს თავის ქალასთან ანტონიუს პიუსის (138-161 წწ), ხოლო მარჯვნივ ხელსა და მენჯს შორის კომოდუსის ოქროს მონეტები ედო. აქვე გაითხარა რამდენიმე ღარიბული სამარხი. დამარხის წესის მიხედვით სამარხები არჩაულია (IVს) - მიცვალებულები ესვენა მოკრუნჩხული, მარჯვნივ გვერდზე თითო სამარხში თითო.

გოჩანთკარის ორივე ბორცვზე გაითხარა მესამე, გვიანდელი ფეოდალური ხანის ნამოსახლარი. აქ გამოვლინდა სამეურნეო ნაგებობები ნატეხი ქვითა და დულაბით ნაშენი ორი მოგრძო, სწორკუთხა საწნახელ საწური ერთი მათგანი ყურძნისა მეორე ზეთსახდელი, სქელკედლებიანი თიხის თონე, წყალსადენის თიხის მილები, ქვევრები და სხვა.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც რომ გვიანანტიკური ხანის ზღუდრის სამარხში აღმოჩენილი ხარის კულტის ქანდაკება სიმბოლოა ხეობაში უძველესი დროიდან მესაქონლეობისა და ტრადიციული სამიწათმოქმედო საქმიანობისა. თრიალეთის საძოვრებით სარგებლობა შუა საუკუნეებიდან ძამის მოსახლეობისათვის თავისუფალი, მაგრამ ამავე დროს ფასიანიც იყო. მის გამოსაღებს ნახირისთავი, პირისთავი და საბალახე ერქვა.¹

სახელმწიფო მუზეუმის სეიფში დაცულია ზღუდერში 1964 წლის ექსპედიციის მიერ მოპოვებული ვერცხლის ნივთები, რომლებზედაც გამოყვანილია ბერძნული წარწერები: მოღწეულია ვერცხლის დიდი ლანგრის ფრაგმენტი, რომელზედაც გარედან ირგვლივ იკითხება მჭიდრო პუნქტირით გამოყვანილი ΕΧΑΠΙ ΑΜΕΙ [ε]χριστῆς მიუძღვენ, ვაჩუქე. წარწერა, როგორც ჩანს, იმავე ტიპის იყო, როგორიც ბერსუმას ლანგრის წარწერა, სამწუხაროდ დაკარგულია სახელები იმათი, ვინც აჩუქა და ვისაც აჩუქეს. ლანგრის ფსკერზე, შიგნით ყოფილა ასევე პუნქტირით შესრულებული წარწერა, რაც თითქმის არ იკითხება, ჩანს მკაფიოდ ერთი ასო Α. დათარიღება: ასოთა მოხაზულობის (მრგვალი σ, μ, α), საერთო სტილისა და მასში დაცული ფორმულის მიხედვით წარწერა თარიღდება II-III სს-ით.

ზღუდერს მთელს ძამას ხეობაში სტრატეგიული ადგილმდებარეობა უკავია. ამას მოწმობს სოფელ ზღუდრიდან ღვანანას ხევის აყოლებაზე მდებარე ძამის ხეობის სხვა სოფლები როგორებიცაა. იმერხევი, ბატიური, ბანი, ორბოძალა, ველისციხე. ამ სოფლებში მოხვედრა შეუძლებელი იყო სხვა გზით ამ სოფლებში მიმავალი გზა გადიოდა ზღუდერზე. აღსანიშნავია რომ ამ სოფლებში ძველად მოსახლეობის საკმაოდ დიდი რიცხვი იყო. დღეს კი ეს სოფლები მიტოვებულია. ორბოძალაში და ველისციხეში საერთოდ აღარ ცხოვრობს მოსახლეობა. ბანში კი მხოლოდ 2 კომლი შემორჩა. ბატიურშიც 7 კომლამდეა. ხოლო იმერხევში მათი რიცხვი დახლოებით 30 კომლს შეადგენს. მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს შეადგენენ ოსები.

სოფელ ზღუდრის ისტორიის შესასწავლად საყურადღებოა ვახტანგ V-ის გარიგების წიგნი, ეს წიგნი ითვალისწინებს სავაჭრო გზებს თრიალეთიდან არა მარტო ზოვრეთზე, არამედ მის „ქუეშეთ“ და „ზედათაც“. უეჭველია გამოთქმაში „ზოვრეთის ზედათ“ იგულისხმება გვერძნეთ-ციხისგვერდიდან და სსლებიდან(ძამა), გარდამავალი გზები ხცისა და კრისისხევს, ხოლო გამოთქმაში „მზოვრეთს ქვეშეთ“ იგულისხმება თრიალეთიდან ველის (ვერის ნ.ბ) ციხეზედ (ივ ჯავახიშვილი „ძამის ციხე“)გამოვლით იმერხევის ხეობის სათავეში წამოსული გზები, რომელიც მოდიოდა ზღუდერზე რაც მის მნიშვნელობას კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს, ასევე ეს გზა მოდიოდა ხვედურეთზე და სკრაზე.²

სოფელ ზღუდრის სტრატეგიული ადგილმდებარეობის და მისი მნიშვნელობის შესახებ საინტერესო მასალებს ვხვდებით ლევან ჭილაშვილთან, რომელიც ზღუდერთან აკავშირებს მნიშვნელოვან ციხეს ველისციხეს.³ ველისციხე მდებარეობს იმერხევის ხევში. იმერხევი თრიალეთის მთებს გამოსდის და უერთდება ძამას ზღუდერთან. ზღუდრის სახელიც ძველ ქალაქურ დასახლებაზე მიგვითითებს, არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით საკმაოდ

¹ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XVIIIსს), I, 6. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1940 გვ 102

² ნ. ბერძენიშვილი, გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბ, 1966, გვ. 46

³ ლ. ჭილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, I, თბ, 1968, გვ. 118.

დაწინაურებული ჩანს გვიან ანტიკურ ხანაში. მდიდრული სამარხების მიხედვით აქ შესაძლებელია პროვინციის დიდგვარიანთა დაწინაურებული ფენაც კი წარმოვიდგინოთ. არის ყოველგვარი მონაცემები იმისა, რომ ზღუდერი ვიგულისხმობთ ქალაქის თუ ქალაქური ტიპის ძლიერ დასახლებად, რომელიც აღმოცენებულია ძველი სამოსახლოს საფუძველზე. ველისციხე რომელიც იმერხევის თავში მდებარეობს, იმერხევიდან დახლოებით 7-8 კილომეტრზე. ზღუდერთან დაკავშირებული ციხე ჩანს. ციხე გაშენებულია მთის წვერზე, საკმაოდ მიუვალ ადგილზე. ციხის ტერიტორია გამოყოფილია ტერასებად, რომლის განაპირასაც ნასოფლარი შეინიშნება მსხვილი ქვებით ნაგები ნაეკლესიარით. თვით ციხეც საკმაოდ მსხვილი ქვებით არის აგებული მთის წვერზე, რომლის მხოლოდ მცირეოდენი ნაშთებია არის შემორჩენილი. ველისციხის გეოგრაფიული გარემოს გამო შესაძლებელია ზოგს ეჭვი შეეპაროს მისი სახელის შესახებ, რადგან ის თავისი გარეგნობით სულაც არ იმსახურებს ველისციხის წოდებას. ეჭვი რათქმაუნდა საფუძვლიანია, მაგრამ როგორც ჩანს სახელი მას არა თავისი გარეგნობით შეერქვა, არამედ დანიშნულების მიხედვით. რადგან ხეობის ამ მონაკვეთიდან იწყება გაშლილი ველი ძამის ხეობისაკენ, რომლისთვისაც ბარის მეურნეობაა ძირითადი. ველისციხე გაშენებულია ველისა და მთის მიჯნაზე, რომლის მთავარი დანიშნულება იყო დაცვა ველისა და ამ ველზე გაშენებული ზღუდერ-ქალაქისა. ველისციხე იყო ზღუდრის ჩამკეტი ციხე და მას მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილმდებარეობა უკავია.¹ აღსანიშნავია ის ფაქტიც რომ ველისციხიდან გზა გადადის ბოშურში ატენის ხეობაში, რაც მის საფორტიფიკაციო მნიშვნელობას კიდევ უფრო მეტად ზრდის.

Teona Shavlokhshvili
Sokhumi State University

FROM THE HISTORY OF THE ANTIQUITIES OF THE VILLAGE ZGHUDERI RESUME

The village of Zghuderi is located at the confluence the water of Dzama and Ghvanana. Based on the research of written sources and historical-archaeological material, the article presents the long and interesting path that is connected with the study of the history of the village of Zghuderi. The archeological materials which found in the village of Zghuderi indicate that people must have been settled here since ancient times.

Vakhushti Batonishvili calls it Korozan, and it is marked on the map in the place where it is now a village of Zghuderi. According to the historical sources Zghuderi was Zoreti the village was inhabited since the Late Bronze Age. The name comes from the word "Zghude", a bounded place, a city. A settlement of the 3rd-4th centuries of antiquity was discovered here through archaeological excavations.

The book of transactions of Vakhtang V is worth noting for studying the history of the village of Zghuderi, this book considers the trade routes from Trialeti not only to Zovreti, but also to its below and above.

The discoveries of Zghuderi are great importance in terms of studying the history of the Valley of Dzama. The silver items which found by the 1964 expedition in Zghuderi are kept in the safe of the State Museum which the Greek inscriptions are drawn. The unique treasure of the Zghuderi made a number of factual and chronological corrections in the historiography of 1964-66.

The village of Zghuderi occupies a strategic location in the entire The Valley of Dzama. This is evidenced by the ancient temples, archeological materials, and numerous historical written sources preserved about them, from the village of Zghuderi to the other villages of the Dzama valley which is located along the Ghvanana gorge.

¹ ლ. ჭილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, I, თბ, 1968, გვ. 118.

თბილისის ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო ინსტიტუტი

რუსეთის ცარიზმი თავისი საგარეო პოლიტიკაში წარმატებით იყენებდა მართლმადიდებლური ეკლესიის შესაძლებლობებს, რომელსაც ევალებოდა მყარი იდეოლოგიური საფუძვლის შექმნა კავკასიასა და კერძოდ, საქართველოში... რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის გასატარებლად.

რუსეთის მთავრობა ფიქრობდა, რომ რუსეთის სინოდისათვის დაქვემდებარებულ საქართველოს ეკლესიას უნდა მოემზადებინა მტკიცე იდეოლოგიური საფუძველი ცარიზმის ბატონობისათვის საქართველოსა და კავკასიაში. ეკლესიის მსახურებს ევალებოდათ მოსახლეობაში გაეცრცელებინათ აზრი, რომ რუსეთის მთავრობის პოლიტიკა საქართველოში ქართველი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესების დაცვისა და კეთილდღეობისაკენ იყო მიმართული. მათვე ევალებოდათ მოსახლეობის აღზრდა რომანოვების სამეფო ტახტისათვის და არსებული პოლიტიკური რეჟიმის ერთგულების სულისკვეთებით. ასეთი საპასუხისმგებლო ამოცანის გადაწყვეტას კი მთავრობა ქართულ ეკლესიას ვერ მიანდობდა, რადგან თვლიდა, რომ ის თავისი სტრუქტურითა და სასულიერო პირთა შემადგენლობით ამ საქმისადმი არ გამოდგებოდა. რუსეთის მეფის მთავრობამ დაიწყო მზადება საქართველოს ეკლესიის მმართველობის რეორგანიზაციისათვის.

მეფის რუსეთის მთავრობამ 1811 წელს გააუქმა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია და დაიწყო ქართული ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნა. მას ამ საქმეში ეხმარებოდა XVIII საუკუნის 40–იან წლებში დაარსებული „რუსეთის სასულიერო კომისია“, რომელიც XIX საუკუნის 60–იანი წლების დასაწყისში გადაკეთდა „ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოებად კავკასიაში“. მას კი კიდევ უფრო რთული ამოცანები დაუსახა საქართველოს და კავკასიის ასიმილაციის საქმეში. ამ „საზოგადოებას“ სჭირდებოდა სამისიონერო საქმიანობისათვის მომზადებული კადრები. ამ მიზნით არა ერთი სკოლა გაიხსნა კავკასიაში და მათ შორის საქართველოშიც. სკოლებში საჭირო იყო მასწავლებლები, რომლებიც რუსულად აღზრდიდნენ მოსწავლეებს, რომლებიც მეფის ხელისუფლებას მომხრენი იქნებოდნენ. ამ მიზნით 1866 წელს თბილისში დაარსდა სამასწავლებლო სკოლა. იგი დააარსა „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელმა საზოგადოებამ“, მას უნდა გამოეშვა კარგად „აღზრდილი“ – რუსულად მოაზროვნე მოსწავლეები.

ეს „საზოგადოება“ შექმნილი იყო 1860 წ. ივნისში (კავკასიის მეფისნაცვლისა და საქართველოს ეგზარქოსის თავმჯდომარეობით) და მიზნად ისახავდა აღედგინა და გაემტკიცებინა მართლმადიდებლური ქრისტიანობა კავკასიის იმ მთელი ტომებსა და განაპირა მოსახლეობაში, რომლებშიც გავრცელებული ან ფეხმოკიდებული იყო მაჰადიანური სარწმუნოება. მათში საქართველოს მოსახლეობიდან შედიოდნენ: თუშ–ფშავ–ხევსურები, სვანები, მესხები, ჯავახები, არაქართველ ტომთაგან: აფხაზები, ოსები, აღნიშნული მიზნის მისაღწევად საზოგადოება მიმართავდა როგორც ეკლესიის დაარსებას, ისე დაწყებითი სკოლების გახსნას ქრისტიანული განათლების გავრცელებისათვის. ეს სკოლები განზრახული იყო ორივე სქესის ბავშვებისათვის და შეიკავდნენ 2–ს, ზოგან 3 კლასს და ამის მიხედვით 2–3 წლიანი სწავლების კურსს. ასწავლიდნენ საღვთო სჯულს, რუსულ და ქართულ (მშობლიურ) ენებს, ანგარიშს, გალობას¹.

„ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ სკოლების რიცხვი სწრაფად იზრდებოდა; 1865 წლისათვის მას კავკასიაში ჰქონდა 58 დაწყებითი სკოლა, აქედან 32 საქართველოს განაპირა კუთხეებსა და სამხრეთ ოსეთში (შიდა ქართლი – სამაჩაბლო – ვ.წ.). სწავლება უმთავრესად რუსულ ენაზე წარმოებდა. მოწაფეთა რიცხვი აღნიშნულ სკოლებში ამ დროისათვის 1007 აღწევდა.

¹ თავიშვილი გ., სახალხო განათლებისა და პედაგოგიკური აზროვნების ისტორია (1801-1870 წწ.), თბ., 1948, გვ. 451

საზოგადოებისათვის უკვე ნათელი იყო, რომ სკოლების რიცხვის შემდგომი ზრდა. ძალიან ფერხდებოდა მასწავლებელთა სიმცირის გამო. განსაკუთრებულ იშვიათობას წარმოადგენდა რუსულ ენაზე მოლაპარაკე პედაგოგიური კადრები. ამ გარემოებამ გამოიწვია თბილისში სამასწავლებლო სკოლის დაარსება. სკოლა როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გაიხსნა 1865 წლის დეკემბერში. თბილისის განაპირა უბანში ნათელულში. მას ეწოდა მეფე ალექსანდრე II სახელი¹.

თბილისის ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო სკოლა საფინანსო-სამეურნეო დარგში ექვემდებარებოდა „ქრისტიანობის აღმდგენელ საზოგადოებას“, ხოლო სასწავლო-პედაგოგიური მუშაობის დარგში – კავკასიის სასწავლებელთა სამმართველოს მთავარ ინსპექტორს (1867 წლიდან კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს), მისი მიზანი იყო მასწავლებელთა მომზადება დაწყებითი სკოლებისათვის. თავდაპირველად თბილისის სამასწავლებლო სკოლა შეიცავდა 3 კლასს, სწავლების სამწლიანი კურსით. მოწაფეებს იღებდნენ არა უმცირეს 16 წლის ასაკისას, რომლებსაც უნდა ჰქონდათ დამთავრებული დაწყებითი სკოლა ანდა ამავე სკოლის პროგრამით უნდა ჩაებარებინათ გამოცდები: 1. საღვთო რჯულში (მოკლე კატეხიზმო და საღვთო ისტორია); 2. რუსულ ენაში (რუსული წერა-კითხვის ადგილობრივ მკვიდრთა ბავშვებს); 3. არითმეტიკაში (ოთხი მოქმედება მთელ რიცხვებზე)².

სამასწავლებლო სკოლის გახსნას დიდი ინტერესით შეხვდა თბილისის ახალგაზრდობის წინასწარ განზრახული კონტინგენტი, 23 კაცის რაოდენობით (მათ შორის 16 ქართველი), მაგრამ ამ სკოლაში შესვლის მსურველთა დიდი რიცხვის გამო, ადმინისტრაცია იძულებული იყო კონტინგენტი გაედიდებინა 40 კაცამდე. მოწაფეები მოდიოდნენ თბილისის სხვადასხვა სასწავლებლიდან, ხშირად საშუალო სასწავლებელთა ზედა კლასებიდანაც კი.

სკოლასთან არსებობდა პანსიონი სახელმწიფო ხარჯზე. მოწაფეთა უმრავლესობა პანსიონში ცხოვრობდა.

ალექსანდრეს სახელობის თბილისის სამასწავლებლო სკოლა იზიდავდა ახალგაზრდობას იმით, რომ ამზადებდა არა მარტო ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების, არამედ საერთოდ საქართველოს ყველა დაწყებითი სკოლის მასწავლებლებს, წარმოადგენდა საერთო ტიპის სასწავლებელს, რომელიც თავისუფალი უნდა ყოფილიყო სასულიერო სასწავლებელთა და გიმნაზიებში გამეფებული სქოლასტიკურ-დოგმატიკური სკოლებისა და ადამიანის ღირსების დამამცირებელი რეჟიმისაგან. ამასთან აღსანიშნავია ისიც, რომ თბილისის სამასწავლებლო სკოლა იყო სრულიად ახალი ტიპის პედაგოგიური სასწავლებელი (მეორე მთელს იმპერიაში, ეს იყო პროტოტიპი რუსეთში ახალი სამასწავლებლო სემინარიებისა, რომლებიც 1870 წელს დებულების მიხედვით იქმნენ დაარსებული). მართლაც, თბილისის ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო სკოლა მისი გახსნის პირველი წლებიდანვე პერიოდულ პრესაში და ფართო საზოგადოებაში ყოველთვის სემინარიად იწოდებოდა. კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი თავის ანგარიშებში 1867-1868 წლისათვის წერდა, რომ თბილისის სამასწავლებლო სკოლას მისი ადმინისტრაცია მხოლოდ თავმდაბლობით უწოდებს სკოლას, არსებითად კი იგი არის სამასწავლებლო სემინარია³.

თბილისის სამასწავლებლო სკოლის დაარსებიდან ერთი წლის შემდეგ, წესდების თანახმად, მასთან გაიხსნა პირველდაწყებითი სასწავლებელი „სამასწავლებლო სკოლის მოსწავლეთა პრაქტიკული ვარჯიშობისათვის. მოსწავლეები მესამე კლასში იწყებდნენ პედაგოგიურ პრაქტიკას, საცდელ გაკვეთილებს აძლევდნენ სამასწავლებლო სკოლასთან არსებულ პირველდაწყებით სასწავლებელში. ამ გაკვეთილებს ესწრებოდნენ საგნის მასწავლებლები, კლასის დამრიგებლები და თავისუფალი პრაქტიკანტები. გადაცემული გაკვეთილის შემდეგ წარმოებდა მისი გარჩევა აღნიშნულ პირთა შემადგენლობაში.

¹ თავზიშვილი გ., დასახ. ნაშ., გვ. 451

² თავზიშვილი გ., დასახ. ნაშ., გვ. 452

³ თავზიშვილი გ., დასახ. ნაშ., გვ. 452

ქართული ენა თბილისის სამასწავლებლო სკოლაში (სემინარიაში) არ ითვლებოდა სავალდებულო საგნად და ამის გამო არც ცხრილში შედიოდა. სკოლის დირექტორი ზახაროვი, როგორც მეფის კოლონიური – პოლიტიკის ერთგული მიმდევარი და რუსიფიკატორი, სასტიკად სდევნიდა ქართულ ენას, თუმცა ამას ფორმალურად არ ამჟღავნებდა. ის არ უწყევდა ანგარიშს იმ ფაქტს, რომ „ქრისტიანობის აღმდგენელ საზოგადოებისა და საერთოდ დაწყებით სკოლებში, რომელთათვისაც ამზადებდა იგი მასწავლებლებს, ქართული ენა სავალდებულო საგანი იყო და, მაშასადამე, საჭირო იყო ამ საგნის მასწავლებელთა მომზადებაც. ეს გარემოება არ გამოჰპარვია მხედველობიდან სამოციანელთა ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენლებს. მაგალითად, გიორგი წერეთელი 1867 წელს თბილისის სამასწავლებლო სკოლის (სემინარიის) სასწავლო გეგმაში ქართული ენის შეუტანლობის გამო წერდა კ. ლორთქიფანიძეს: „ზემოხსენებულ მასწავლებლების სემინარიას უნდა ეწოდოს „Учительская семинария“. ამ სასწავლებელში ქართული ენა არ უნდა იყოს, როდესაც ამ სასწავლებელში შეასრულებენ სწავლას ყმაწვილები, შემდეგ იმათ გაგზავნიან მასწავლებლებად „სასოფლო სკოლებში“, სადაც იმათ გლეხებს ყმაწვილებს უნდა ასწავლონ რუსული წერა–კითხვა და ლაპარაკი, ქართული კი არასგზით არ უნდა ასწავლონ. ასე, ამრიგად, მთელი ხალხობა უნდა გაარუსონ... ვერიდოთ ძმად, რომ მყობადში დედ–მამის მკვლელები არ დაგვიძახონ“¹.

თბილისის სამასწავლებლო სკოლაში ქართული ენის სწავლების აკრძალვის ფაქტი იყო ერთ–ერთი პირველი გამოლაშქრება ქართული ეროვნული კულტურის წინააღმდეგ სამოციან წლებში. ჩვენმა მოწინავე ინტელიგენციამ იცოდა, რომ თუ სახალხო სკოლებს ქართული ენის (დედაენის) მასწავლებლებს არ მოამზადებდნენ, – მომავალი თაობა მშობლიურ ენას დაივიწყებდა, ხალხი გადაგვარდებოდა. ამიტომ იყო, რომ ღუმილი და ამ ფაქტისადმი შერიგება მიაჩნდათ მათ „დედ–მამის მკვლელობად“.

მიუხედავად ქართველი საზოგადოების წინააღმდეგობისა, ზახაროვი არაფერს უშინდებოდა. მას მხარს უჭერდნენ მეფისნაცვალი, სასწავლო ოლქის მზრუნველი და სხვა ჩვენში მოვლენილი „დიდებული გვამები“. ქართული ენა არც შემდეგ წლებში შეუტანიათ თბილისის სამასწავლებლო სკოლის სასწავლო გეგმაში. ამ სკოლის ქართველი მოწაფეები მშობლიურ ენას მაინც სწავლობდნენ. მაგრამ სკოლის ადმინისტრაციისაგან დამოუკიდებლად თავისუფალ დროს და თავის ზარჯით².

სასწავლო–აღმზრდელობითი პროცესი თბილისის სამასწავლებლო სკოლაში 1867 წლიდან რეგულირდებოდა დირექტორის სპეციალური ინსტრუქციით.

1869 წელს თბილისის სამასწავლებლო სკოლაში ზემოთ აღნიშნა თავის მოსწავლეთა პირველი გამოშვება 13 კვალიფიციური პედაგოგის რაოდენობით.

1870 წელს შემუშავდა პროექტი რუსეთში სამასწავლებლო ინსტიტუტების დაარსების (უფრო სწორად აღდგენის) შესახებ. თბილისის სამასწავლებლო სკოლის ადმინისტრაციამ გადაწყვიტა მოემზადებინა ნიადაგი სამასწავლებლო სკოლის გადაკეთებისათვის. სამასწავლებლო ინსტიტუტად და ამ მიზნით 1870 წლიდან თბილისის სამასწავლებლო სკოლის სასწავლო გეგმასა და პროგრამებში შეაქვთ ცვლილებები მომავალი სამასწავლებლო ინსტიტუტების სასწავლო გეგმისა და პროგრამების მიხედვით. 1870 წლის ანგარიშში აღნიშნული სკოლის დირექტორი ამბობს, რომ სამასწავლებლო სკოლა მიიღტვოდა შეძლების მიხედვით შეესრულებინა პროგრამა დაპროექტებული სამასწავლებლო ინსტიტუტებისა, რადგანაც ამის საშუალებას გვაძლევდა სამწლიანი კურსის მოკლევადიანობა, სკოლაში შემსვლელთა სუსტ მომზადებასთან ერთად. დირექტორი ამავე ანგარიშში მოითხოვდა აგრეთვე სკოლისათვის მე–4 კლასის მომატებას, რომ ამით უფრო მაღლა აეწია არარუს მოსწავლეთა მიერ რუსული ენის დაუფლების საქმე, და საერთოდ, ყველა მოსწავლეთა ცოდნის დონე სხვა საგნებში³.

¹ წერეთელი გ., რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბ., 1948, გვ. 414

² თავზიშვილი გ., დასახ. ნაშ., გვ. 457

³ წვერავა ვ., საქართველოს საეგზარქოსოს სამისიონერო მოღვაწეობა XIX საუკუნეში. ქუთ., 2003, გვ. 136

1870 წელს დაისვა საკითხი ალექსანდრეს სამასწავლებლო სემინარიის კავკასიის სასწავლო ოლქის განკარგულებაში გადაცემის და მისი სამასწავლებლო ინსტიტუტად გადაკეთების შესახებ.

1870 წლის 19 ივნისს „ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ საბჭომ გააგზავნა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს მოხსენება, სადაც აღნიშნული იყო, რომ ის ხარჯი, რომელიც სჭირდება სამასწავლებლო ინსტიტუტის შენახვას, აღემატება „საზოგადოების“ შესაძლებლობებს. გარდა ამისა, სამასწავლებლო სკოლა თავისი მოცემულობით და ხასიათით გასცდა იმ დანიშნულებას, რომელსაც მას, „ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოება“ ანიჭებდა. აღნიშნულ საზოგადოებას შეეძლო მხოლოდ 50-60 სკოლის გამართვა კავკასიის მთიან რაიონებში, სკოლამ კი ამ დროისათვის უკვე გამოუშვა 29 მასწავლებელი და 3-4 წლის შემდეგ მთლიანად დააკმაყოფილებდა „საზოგადოების“ სკოლების საჭიროებას. ამის შემდეგ კი სკოლა „საზოგადოებას“ ინტერესებისათვის უსარგებლო ხდებოდა.

„ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ ამ თხოვნას დაემთხვა ის ფაქტი, რომ 1870 წელს იმპერიის სახალხო განათლების სამინისტრომ გადაწყვიტა თითო სამასწავლებლო ინსტიტუტის დაარსება ყოველ სასწავლო ოლქში¹.

კავკასიის სასწავლო ოლქს ეძლეოდა შემთხვევა ახალი ინსტიტუტის დაარსების ნაცვლად მიეღო უსასყიდლოდ, როგორც მას სთავაზობდა. „საზოგადოების“ საბჭო, თავის სრულ განკარგულებაში არსებული სამასწავლებლო სკოლა, მისი შესანახი ხარჯები, დაეკისრებოდა ხაზინას იმ პირობით, რომ „საზოგადოება“ შეინარჩუნებდა სამასწავლებლო ინსტიტუტში 18 პანსიონერის შენახვის უფლებას².

ბოლოს, ახელმწიფო საბჭოს დადგენილებით, ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო სკოლა გადაკეთდა სამასწავლებლო ინსტიტუტად, ხოლო მასთან არსებული პირველდაწყებით სასწავლებელი – ორკლასიან საქალაქო სასწავლებლად³.

1872 წლის 12 მაისს იმპერატორმა დაამტკიცა ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო ინსტიტუტის წესდება⁴.

ახალი წესდებით სამასწავლებლო ინსტიტუტის ფუნქციები ფართოვდებოდა. მის მიზანს ახლა შეადგენდა პედაგოგთა მომზადება. ინსტიტუტი შედგებოდა 4 კლასისაგან, სწავლების ოთხწლიანი კურსით, ინსტიტუტი მასთან არსებული საქალაქო სასწავლებელი გადადიოდა კავკასიის სასწავლო ოლქის განკარგულებაში, გაფართოებული იყო ინსტიტუტის სასწავლო კურსიც. ახალი წესდებით იქ ისწავლებოდა: 1 – საღვთო სჯული; 2 – პედაგოგიკა და დიდაქტიკა; 3 – რუსული ენა და საეკლესიო-სლავური კითხვა; 4 – არითმეტიკა და დაწყებითი ალგებრა; 5 – გეომეტრია; 6 – ხაზვა; 7 – ისტორია; 8 – გეოგრაფია; 9 – ბუნებისმცოდნეობა და ფიზიკა; 10 – სუფთა წერა; 11 – გიმნასტიკა, ინსტიტუტთან არსებულ საქალაქო სასწავლებელში ისწავლებოდა იგივე საგნები, რაც ყველა საქალაქო სასწავლებლებში, გარდა საღვთო სჯულისა და რუსული წერა-კითხვისა – ცნობები ზოგადი საბუნებისმეტყველო ისტორიიდან და ფიზიკიდან თბილისთან მდებარეობასთან შეფარდებით სამშობლოს აღწერა (Родиноведение), არითმეტიკა, პრაქტიკული გეომეტრია, ხაზვა, სიმღერა, გიმნასტიკა, პანსიონერები, რომლებიც სწავლობდნენ ინსტიტუტში სახელმწიფო ხარჯზე ვალდებული იყვნენ ემსახურათ 6 წლის განმავლობაში მასწავლებლის თანამდებობაზე კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის დანიშვნის მიხედვით, ვინც არ ისურვებდა სასწავლო უწყებაში სამსახურს, ვალდებული იყო დაებრუნებინა ის ხარჯები, რომლებიც მასზე იყო გაწეული ინსტიტუტში სწავლის დროს⁵.

¹ პაპავა ნ., სახალხო განათლება საქართველოში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში (1864-1900 წწ.), თბ., 1963, გვ. 36

² სცსსა, ფ. 422, საქ. 356, ფ. 12

³ პაპავა ნ., დასახ. ნაშ., გვ. 37

⁴ სცსსა, ფ. 422, ს. 356, ფ. 129

⁵ პაპავა ნ., დასახ. ნაშ., გვ. 37

1872 წელს ინსტიტუტში სწავლობდა 48 მოსწავლე, მასთან არსებულ საქალაქო სასწავლებელში 36. 1873 წლის ივლისში მეფის ნაცვალის ნებართვით ინსტიტუტი ნავთლულიდან გადმოიტანეს ცენტრში¹.

1879 წელს იყო სამასწავლებლო ინსტიტუტის მეშვიდე გამოშვება. ამ ხნის განმავლობაში ინსტიტუტი დაასრულა 31 ახალგაზრდამ. მათ შორის 17 კურსდამთავრებულმა მიიღო ქალაქის და 14 სოფლის მასწავლებელთა წოდება. მთლიანად არსებობის დღიდან, ინსტიტუტი დაამთავრა 112 ახალგაზრდამ. ამათგან, 1879 წლისათვის დაწყებით სკოლებში ასწავლიდა 5, საქალაქო სასწავლებელში 97, გიმნაზიების, პროგიმნაზიების და რეალური სასწავლებლის მოსამზადებელ განყოფილებებში – 8, სოფლის სკოლებში – 40 კურსდამთავრებული².

თბილისის სამასწავლებლო უძველესი პედაგოგიური დაწესებულება იყო მთელი იმპერიაში. იგი იყო აგრეთვე პირველი პედაგოგიური სასწავლებელი საქართველოში მე-19 საუკუნეში.

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტს ახასიათებდა ყველა ის ნაკლოვანება, რომელიც გააჩნდა რუსეთის ცარიზმის მიერ საქართველოში დაარსებულ ყველა სასწავლებელს, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული მოსახლეობის ფართო მასების განათლების საქმეში.

Vladimer Tsverava
Akaki Tsereteli State University
TBILISI ALEWANDER EDUCATIONAL INSTITUTE
RESUME

In its foreign policy, the Russian tsarism successfully used the capabilities of the Orthodox Church, which was tasked with creating a solid ideological basis in the Caucasus and in particular in Georgia ... to carry out Russia's colonial policy.

The government of the Russian king began to transform the Georgian church, so that the Georgian church would be a stronghold of tsarism, He didn't have enough officials in this work and began to establish Russian parish and church schools, in which loyal and obedient officials of tsarism should be raised.

In 1866 "the Society for the Restoration of Christianity" in the Caucasus founded a teaching school in Tbilisi They were supposed to train teachers for schools here, but this was not enough. In 1870, the tsarism made a decision to establish one educational institute for teachers in every educational district. "The Society for the Restoration of Christianity in the Caucasus offered its educational school to the caretaker of the Caucasus educational District. In exchange for a new seatsin in the boarding school.

On May 12, 1872 the emperor signed an order according to which Tbilisi Schools for Teachers. Was transformed into an institute and it was called Tbilisi Alexander Institute for Teachers. It was the first institute for teachers in Georgia and the Caucasus. The knowledge gained here was used by teachers in public schools and parish schools. They played a great role in educating the people. However, it should be noted that, like all other schools and institutions during the period of tsarism, it also had its shortcomings and served the idea of Russification of Georgia and the Caucasus.

¹ სცსსა, ფ. 48, საქ. 502, ფ. 10-11

² პაპავა ნ., დასახ. ნაშ., გვ. 38